# آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده و مرکبه اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و مقولهای عجم ملتزم باسناد
متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای هر یک لفظ ترجمه با محاوره
زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان هند

## جلد چهاردهم

مولفه خان بهادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بهادر) وظیفه یاب خدمت متقد...
سرکار آصفیه



سنه ۱۳۴۱ هجری مطابق سنه ۱۳۳۲ ف

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت بہ چہاردہمین جلد این کتاب رسید۔ خداوند کریم فرمانروائے سلطنت آصفیہ را سلامت داردکہ بحسن اعانتش کم یابی کاغذ الی الآن مانع طبع این کتاب نشد والّا ممکن نبود کہ بادراشاعت این کامیاب شویم حالا ذخیرۂ کاغذ ختم شد۔ می بینیم کہ فردا شب چہ می زاید۔

عزیز جنگ مؤلف

# اعزاز و شکرانہ اعزاز

اعزاز (۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلیٰ کامیابی پر خداوند کریم کا شکرگزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اسکا نام نامی میرے آقائے ولی نعمت حضور پرنور بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی کے مبارک تخلص کو اپنے سر پر لئے ہوے ہے اور اسکا آغاز آپ ہی کی مبارک جوبلی چہل سالہ کی تقریب مین ہوا

(۲) مین ہزاکسلنسی لارڈ منٹو بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کتاب کا ڈڈیکیشن آپ کے نام نامی سے کرون۔ صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد ذریعہ مراسلہ نشان (۸۵۲۴) مورخہ ۲ جون ۱۹۰۹ء مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہزاکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُن کو ایسی عالمانہ تالیف مین اُنکی یاد قائم ہونے کا موقع دیا۔

اعانت (۳) مین ہزاکسلنسی ویسرائے موصوف کا دل سے شکرگزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ **مولف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد چھپ جسطرح وہ شائع ہوتی جاے پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلہ تالیف) عطا کیا جاے

(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن حضور پرنور سرکار نظام دام اللہ اقبالہ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مولف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جب جسطرح وہ شائع ہوتی جاے سات سو اسّی روپیہ کی امداد عطا کی جاے۔

(۵) حیدرآباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر معین المہام صیغہ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامّہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا۔

شکریہ عملی | (۶) اگرچہ اس کتاب کی ہر ایک جلد کے پانسو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ الله سکّہ عثمانیہ ہے اور معاونین بالقابہم کی امداد کا مجموعہ بھی اسی کے قریب قریب ہے۔ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ کو بلا لحاظ اپنے نفع کے مع حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز۔ مدارس اور بعض شایقین و معاونین زبان فارسی کے لئے وقف کر دیا ہے۔ معزز ناظرین کتاب پر روشن ہے کہ یہہ ۲۸ جلد کی کتاب ہے اور مصنف کی ضعیفی کی وجہ سے کمال اہتمام کے ساتھہ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کر سکون۔ و ہو علی کل شی قدیر۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما نواب عزیز جنگ بہادر)

بجای دیگر رفتن بود به ارادهٔ سفر (ولی اللہ اشتیاق
ے) گر و خط نیست بر خسار تو ای جان دریاب ہنگام
حسن تو بر عزم سفر پای تراب ؛ صاحبان انند
بحر نقل کار بہار **مولف** عرض کند کہ ما از زبان
معاصرین عجم (پاتراب) شنیدہ ایم معنی لفظی این
پای زمین و کنایہ از پای بر زمین نہادن بارادۂ سفر
معاصرین عجم گویند آئین عجم است کہ چون ارادۂ سفر
کنند و وقت معینہ روانگی قافلہ را نامسعود دانند
بعض مسافرین کہ ساعت نیکو روز ہر کار ملحوظ دارند
پیش از وقت مقررہ بساعت مسعود از خانۂ خود
برآمدہ بجائی دیگر قیام عارضی کنند و از آنجا بوقت
معینہ با قافلہ روانہ می شوند و ہمین عمل را پاتراب
گویند پس وجہی نیست کہ این اصطلاح موافق قیاس
را کہ مرکب از دو لغت فارسی و عربی است اختراع
ہندوانیم چنانکہ خیال بہار است ۔ صاحب بحر
بر مجرد معنی اکتفا کردہ و مثل بہار بر ہندی بودن
این اصرار نکردہ (اُردو) پاتراب و پای تراب

بقول آصفیہ نقل مکان ۔ چلنے کا شگون آپ نے
صراحت کی ہے کہ جب کہیں سفر کو جانا منظور
ہوتا ہے تو اچھا دن اور اچھی گھڑی دیکھ لیتے
ہیں اگر اس روز یا اس گھڑی میں جانا ممکن نہ ہو
تو کچھ اسباب اٹھا کر دوسری جگہ رکھ دیتے ہیں
تاکہ شگون سفر ہو جائے ۔ بول چال میں تا سے
موقوف کے ساتھ آتا ہے (ناسخ ے) سفر کے
چلنے کا سبب دل نے اضطراب کیا ؛ نکل کے
آنکھوں سے آنسو نے پاتراب کیا ؛

**پای تراب کردن** | استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ بمعنی برآمدن از خانہ و نقل مقام کردن
در ساعت مسعود بارادۂ سفر پیش از وقت مقررہ
سند استعمال این بر (پاتراب) گذشت (اُردو)
پاتراب کرنا ۔ دیکھو پاتراب جس پر اسکی مثال ہے ۔

**پای ترسا** | اصطلاح ۔ بقول بہار کنایہ از
صراحی (بدر چاچی ے) بکاست خم مریم ضعفش

عہد مسیحیش جام رز ؛ خون دل مریم مگر در پای ترسا ریخته ؛ صاحب بحر گوید که صراحی و پیالهٔ شراب را گویند۔ صاحب رشیدی در ماخذ این گوید که صراحی کوچک را نام است که بصورت پای راہبان سازند و دران شراب خورند۔ خان آرزو در سراج گوید که خطای رشیدی است که این را مخصوص بپای ترسایان کند چراکه پای ترسا را صورت علیحده نیست بلکه عام است برای صراحی کوچک که بصورت پای آدمی سازند **مولف** عرض کند که ترکیب لغت خود اشارهٔ تخصیص کند که لفظ ترسا دران داخل است اگرچه مطلق صراحی نازک را نظر بشباہت پا بدین اسم موسوم کردند ولیکن مقصود واضعین بخصوصیت پای راہبان است نظر به بزرگی شان و وجہی دیگر ہم برای این تخصیص بنظر می آید که راہبان بوجه ریاضت از عامهٔ مردم نازک تر می باشند در جسم (اُردو) نازک پیالہ۔ مذکّر۔ نازک صراحی۔ مؤنث۔

## پای توغ

اصطلاح۔ بقول انند و غیاث بضمّ تای فوقانی و واو مجہول منصب علم برداری چه توغ در ترکی علم فوج را گویند۔ معاصرین عجم صراحت مزید کنند که علم بردار را نام است که پای علم در دست او می باشد و خود او ہم پای علم را ماند **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) علم بردار۔ مذکّر۔

## پای تیغ

(۵۳۲۴) اصطلاح۔ قبضهٔ تیغ را گویند عکس سر تیغ که نوک تیغ را نام است **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری سه)

به پای تیغ تو بر سر شتابوان بردن ؛ شہید این ہوسم خون من بہائی نیست ؛ (اُردو) قبضه بقول آصفیه۔ مذکّر۔ تلوار کی موٹھ۔ دستہ۔ شمشیر کا قبضہ۔

## پای جامه

اصطلاح۔ صاحب انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ ذکر این کرده **مولف** عرض کند که مزید علیه ہمان پاجامه که بجایش گذشت که شلوار باشد (اُردو) دیکھو پاجامہ۔ مذکّر۔

**پاچال** اصطلاح - بقول برہان ہمان پاچال باشد بمعنی اوّلش صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این ہمہ را انجا مذکور و این مزید علیہ آنست و ہیچ تکلّف نشود کہ وجہ تخصیص این با معنی اوّل چہ باشد و چرا معنی دوم آن درین نباشد یکی از معاصرین عجم گوید این متعلق است بمحاورۂ زبان و لازم نمی آید کہ مزید علیہ با مخفف ہر دو بیک معنی باشد (اُردو) دیکھو پاچال کے پہلے معنے -

**پای چراغ** اصطلاح - بقول بہار و انند (۱) کنایہ از تہ چراغ (صائب سه) ہمیشہ داغ سیاہست زیر روزن من ؛ در ان حریم کہ تاریک نیست پای چراغ ؛ **مولف** عرض کند کہ تعبیر یعنی خوبی نکردہ اند مقصود شاعر و مقصد اصطلاح از تہ چراغ نیست بلکہ مقامی است کہ در پای چراغ باشد فتامل (اُردو) وہ مقام جو چراغ کے نیچے ہو - مذکر -

(۲) پای چراغ - بقول بہار چبوترہ کوتوالی (صائب سه) کرسی بکف باہوی و اشتہ ؛ بپای چراغی در افراشتہ ؛ و فرماید کہ کرسی با مالہ کہ از بمعنی سرہنگ و ہو آن و باہو بمعنی چوب دستی است **مولف** عرض کند کہ ازین شعر معنی چبوترہ کوتوالی پیدا نیست بلکہ معنی سیت نیز پیدا یعنی بزیر چراغی در ہی افراشتہ بود - ای جائیکہ در افراشتہ بود و بالای آن چراغی بود - ہمہ محققین فارسی زبان و معاصرین عجم از معنی بیان کردۂ بہار ساکت اند حق آنست کہ بر معنی شعر غور نکردہ معنی تازہ پیدا کردہ کہ اینجا و بندہ را ماند اگرچہ گندہ باشد بالجملہ ایں معنی را بدون سند دیگر تسلیم نکنیم (اُردو) کوتوالی کا چبوترہ - مذکر -

(۳) پای چراغ - بقول بہار و بحر بحوالۂ نسخۂ مخلصی مرادف داغگاہ و ہر دو نام جائی کہ پہلوانان از انجا منشور پہلوانی بدست آرند خان آرزو در چراغ ہدایت بحوالۂ اہل زبان

ذکر این کردہ مولّف عرض کند کہ معنی لفظی این
با این تعلّقی ندارد و بدون سند استعمال تسلیم
نہ کنیم کہ معاصرین عجم و دیگر محققین اہل زبان ازین
ساکت اند (اُردو) وہ مقام جہان سے پہلوان
پہلوانی کی سند حاصل کرین - مذکّر -
(۴) پای چراغ - بقول بہار آنست کہ بعض
فقرا چراغی می افروزند و مردم چیزی گذرانده
حاجتی میخواہند چنانچہ در چہری شاہ مدار و
سلطان سرور معاینہ میشود (میرزا رضی دانش
ع) از خاک فیض بخش چمن حاجتی بخواہ کو فصل
بہار و پای چراغ است پای گل (مولّف
عرض کند کہ تعریف خوشی نکردہ فقرای نقشبند
چراغی در لگن روشن کردہ بدست دارند و
خانہ بخانہ می روند و اشعار خوانند و اہل خانہ
نذرانہ شان کہ آنرا چراغی گویند پیش کنند و
بپای چراغ در لگن می نہند و حاجت خود میخواہند
تا اگر حاجت بر آید باز نذرانہ بپای چراغ میگذارند
و ہمین پای چراغ است کہ درینجا قائم است
(اُردو) نقشبندی فقرا کے چراغ کا لگن
جس مین چراغ روشن ہوتا ہے - مذکّر -

**(الف) پای چراغ تاریک است**

**(ب) پای چراغ تاریک می باشد**

مثل - (الف) بقول بہار و انند کنایہ از انکہ
ہر کہ قریب و نزدیک است قدر و رتبت او خوب
در نمی یابند و ہر کہ بعید و دور است منزلت و
رتبت او بیشتر بود و درچشم ناتوان بینان - صاحبان
خزینہ و امثال فارسی ذکر (ب) کردہ از معنی
و محل استعمال ساکت مولّف عرض کند کہ
فارسیان این مثل بحق عالم بی عمل و واعظ بی عمل
زنند و نیز چون کسی ہمیشہ باحتیاط حکم فرماید و
خود مرتکب بی احتیاطی بود بحق او ہم زنند (اُردو)
چراغ کے نیچے اندھیرا - صاحب آصفیہ نے
اس کے مصدر کا ذکر کیا ہے یعنی (چراغ کے
نیچے اندھیرا ہونا) منصف حاکم کے قریب مین

ظلم ہونا۔ روشن دلون سے بے خبری کا وقوع مین
آنا۔ اورون کو فائدہ پہنچانا اور اپنون کو محروم کرنا۔
دکن مین اس کا استعمال عالم بے عمل کی نسبت ہوتا ہے۔

**پای چراغ داشتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر توقع نفع داشتن و فرماید کہ این زبان اہل بازار
است (شاعر ؎) من و پروانہ جگر سوز تر از ہمدگریم کو
این قدر ہست کہ او پای چراغی دارد ؎ خان آرزو
در چراغ ذکر این کردہ و بہار ذیل (پای چراغ)
بذکر معنی بالا گوید کہ اہل زبان گویند کہ ہر دکاندار ی
وقت روشن کردن چراغ متاع خوب را بر میدارد
**مولف** عرض کند کہ متعلق بمعنی چہارم (پای چراغ)
است و معنی لفظی این پولی داشتن چنانکہ پای چراغ
نقشبندان پولی دارد و ذکرش ہمدرانجا گذشت
پروانہ چون بچراغ سوزد بپای چراغ می افتد
شاعر ہمین را اول پای چراغ قرار دادہ (اردو)
نفع کی توقع رکہنا۔

**پای چم** اصطلاح۔ صاحب سفرنگ بشرح
(سومی فقرۂ نامۂ شت ساسان نخست) گوید
کہ بجیم فارسی مفتوح بمعنی ترجمہ **مولف** عرض کند
کہ اسم جامد فارسی قدیم است مرکب از پای
بمعنی بنیاد و چم بمعنی معنی (اردو) ترجمہ۔ بقول
آصفیہ۔ مذکر۔ ایک زبان سے دوسری زبان
مین بیان کیا ہوا۔

**پای چنار** اصطلاح۔ بقول بحر ہمان
پاچناری کہ گذشت (قدسی ؎) نسیم پای چنار
قدیمی چمن است ؎ کہ گہ مطیع خزانست و گہ مطیع
بہار ؎ صاحبان بحر و وارستہ ہم ذکر این کردہ
**مولف** عرض کند کہ (پاچناری) کہ گذشت
اصل است و (پای چناری) کہ می آید مزید علیہ
آن و این بحذف یای آخرہ مخففش و جا دارد کہ
این را مزید علیہ (پاچنار) بمعنی اولش دانیم کہ
گذشت (اردو) دیکہو پاچنار کے پہلے معنے

**پای چنار بست** مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال
و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال

ساکت **مولف** عرض کند که فارسیان چون غلامی را حاضر باش بینند گویند که پای چنار بست دارد و مجرّد (پای چنار بست) مستعمل نیست و چنار بمعنی حلقه هم می آید و رسم است که غلامان حاضر باش را حلقه طلا یا نقره در پای می اندازند که امتیاز خدمت گذاری است (اردو) بڑا حاضر باش ہے

**پای چناری** اصطلاح - بہار ذکر این کرده گوید که ہمان پاچناری که گذشت و صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که مزید علیه آن باشد (میر صیدی طہرانی ؒ) سروی تو و این بوالہوسان پای چناری ٭ زنهار پریشان مکن سایهٔ یاری ٭ (اردو) دیکھو پاچناری -

**پای چوبین** اصطلاح - بقول انند (۱) آنکه بازیگران چوب را است کرده می بندند تا بلند نماید **مولف** عرض کند که (۲) معاصرین عجم پای مصنوعی را ہم گویند که فی زماننا برای معذور از پا که پایش بریده شود از چوب درست کنند و (۳) کنایه از بی تمکین و کم قوت که پای چوبین ہمچون پای حقیقی کار نمی دہد (اردو) (۱) وہ لکڑی جو بازیگر پاؤن پر باندھکر اپنا قد اونچا بتاتے ہین اور اسی سے چلتے ہین (۲) وہ لکڑی کا پاؤن جو معذوروں کے لئے بنا یا جاتا ہے (۳) کم قوت

(الف) **پاپچه** اصطلاح - بقول برہان بروزن پارچه تنبان و شلوار باشد و آنرا بعربی رجلان خوانند - صاحب سروری می فرماید که مرادف پاآچه زیر جامه و شلوار که بعربی جلبان گویندش (امیر خسرو ؒ) ساخته طاؤس ملائک نگار ٭ پاپچه بالا زده طاؤس وار ٭ بہار ہمزبان برہان و فرماید که بالفظ بالا زدن و بالا کردن مستعمل (امیر خسرو ؒ) ہر گل و لالۂ تری دو دو اینک قمری ٭ پای آلوده ہمچون پاپچه بالا کرده ٭ **مولف** عرض کند که بہ بیان بہار ہر دو در تعریف این سکندری خورده اند و ما تعریف صحیح بر (پاپچه) کرده ایم این مزید علیه آنست و از اسناد بالا ........

(ب) **پائچہ بالا زدن** بمعنی بلند کردن پائچہ
(ج) **پائچہ بالا کردن** پیدا است کہ موافق
قیاس است (**اُردو**) (الف) دیکھو پاچہ (ب و
ج) پائچہ چڑھانا۔

**پای حساب** اصطلاح۔ بقول بہار وانند بمعنی محاسبہ
(صائب ؎) در زمان خط مدار چشم او بر مروت بگردن
عامل شود باریک در پای حساب **مولف** عرض کند کہ
معنی لفظی این بقا پای حساب وسلک آخر حساب و مجازاً
بمعنی محاصل مستعمل شد و نتیجہ محاسبہ ہم ہمین بقا پای حساب است
کہ از عامل لائق وصول قرار می یابد (**اُردو**) محاسبہ۔
مذکر۔ بقول آصفیہ۔ کسی سے حساب لینا۔

**پای حوض** اصطلاح۔ بقول برہان کنایہ
از رسوائی و بدنامی صاحب رشیدی بذکر معنی
بالا گوید کہ پایۂ حوض ہم بہ ہمین معنی می آید (مولوی
معنوی ؎) پیش ازین گرد پای حوض مگرد کہ
من امروز رندی خوارم کہ صاحبان بہار عجم
و موید و جامع گویند کہ کنایہ از جای رسوائی و
بدنامی است۔ خان آرزو بذکر معنی بیان کردہ
برہان گوید کہ معلوم نمیشود کہ پا بمعنی بچہ مناسبت
مستعمل شد۔ **مولف** عرض کند کہ در پای حوض
یعنی در تہ حوض گل ولای جمع می باشد پس جای
رسوائی و بدنامی را پای حوض گفتن کنایہ ایست کہ
دانا در انجا پا می لغزد (**اُردو**) رسوائی اور
بدنامی کی جگہ۔

**پای خاستہ** اصطلاح۔ بقول جہانگیری مرادف
پای خست کہ می آید و چیزی را گویند کہ در زیر پا
مالیدہ و کوفتہ شدہ باشد۔ **مولف** عرض کند
کہ (پاخواست) بہ ہمین معنی گذشت و (پاخوست)
ہم۔ اصل این (پاخستہ) پا بمعنی خود وش و خستہ
از مصدر خستن کہ بمعنی مجروح کردن و آزردہ ساختن
می آید اسم مفعول است و کنایہ از مالیدہ و
کوفتۂ پای و این مزید علیہ آن بزیادت تحتانی
بر پا و الف بعد خا و (پای خست) کہ می آید تخفیف
(پای خستہ) و (پاخواست و پاخوست) کہ گذشت

آنہم مزید علیہ و مخفف (پاخستہ) کہ واو بعد خای معجمہ زیادہ کردند و ہای ہوز آخرہ را حذف کردند و این تصرف محاورۂ زبان و لب و لہجہ مقامی است و دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پاخواست۔

## پای خاطر بسنگ درآمدن مصدر

اصطلاحی۔ بقول بحر دل درجائی میلی بہم رسانیدن۔ **مولف** عرض کند کہ پا بسنگ درآمدن بجایش گذشت و اضافت پابسوی خاطر استیفد رتبدیل در معنی کرد کہ سکندری خوردن خاطر میل آنست بسوی چیزی۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان و معاصرین عجم برزبان ندارند و لیکن موافق قیاس است (اُردو) دل کا کسی کی جانب مائل ہونا۔

## (الف) پای خاک کردن مصادر اصطلاحی
## (ب) پای خاکی کردن صاحب جہانگیری

در ملحقات گوید کہ (۱) کنایہ از سفر کردن و (۲) کنایہ از قدم رنجہ کردن (نظامی ؎) فرستاد و چو دید آن خشم ناکی ٭ برجعت کرد پای خویش خاکی ٭ (دلہ ؎) اگر پای خاکی کنی بر درم ٭ چو خورشید بر خاک چین بگذرم ٭ صاحب برہان بہ (ب) بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ (۳) بمعنی طلبگاری نمودن ہم۔ صاحب رشیدی بذکر (ب) بر معنی اوّل قانع صاحب مؤید ذکر ہر سہ معنی کردہ بہار نسبت معنی اوّل گوید کہ تہیۂ سفر کردن باشد و نسبت معنی دوم فرماید کہ رجوع آوردن بچیزی۔ صاحب بحر بر (ب) بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ (۴) پیادہ آمدن و (۵) تواضع نمودن ہم خان آرزو در سراج بر معنی اوّل قانع **مولف** عرض کند (ب) اصل است و (الف) مخفف آن و گرد آلودہ شدن پا کنایہ از رفتار باشد و دیگر ہمہ معانی مجاز آن و (ب) مزید علیہ (پاخاکی کردن) است کہ بجایش گذشت (اُردو) (۱) سفر کرنا۔ جانا (۲) قدم رنجہ کرنا (۳) طلب کرنا (۴) پیادہ پا آنا۔ پیدل آنا (۵) تواضع کرنا۔

## پای خانہ

اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

یعنی بیت الخلا **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم برزبان ندارند و دیگر محققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند و در مرکبات پا ہم نیامدہ فارسی دانان ہند (پاخانہ) بحذف تحتانی زائدہ برزبان دارند موافق قیاس است مرکب از پا و خانہ ہر دو بمعنی حقیقی و از پا قدم چہ پا مراد است کہ دران می نشینند و معنی لفظی این خانہ کہ پای یعنی قدمچہ ہا دارد و کنایہ از بیت الخلا (اردو) پاخانہ ۔ مذکر ۔ دیکھو اب خانہ

(الف) **پای خست** اصطلاح ۔ بقول برہان
(ب) **پای خستہ** ہر دو با خای نقطہ دار بروزن پای بست و پای بستہ ۔ ہر چیز را گویند کہ در زیر پا کوفتہ و مالیدہ شدہ باشد اعم از زمین و چیزی دیگر ۔ صاحب جہانگیری ذکر (الف) کردہ و مرادف (پای خاستہ) گفتہ (شمس فخری الف ۔) بر اسحاق آن شاہ غازی کہ شد ٭ بپای علوش زحل پای خست ٭ صاحب سروری ہم (الف) را مرادف (پای خوست) گوید کہ بجایش می آید (حکیم اسدی ۔) فراوان کس از پیل شد پای خست ٭ بسی کس نگون ماند بی پا و دست ٭ صاحب ناصری متفق با برہان در الف ۔ صاحبان جامع و سراج ذکر ہر دو کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ما بر (پای خاستہ) صراحت کامل کردہ ایم (الف) مخفف (ب) باشد (اردو) دیکھو پای خاستہ ۔

**پای خفتن** مصدر اصطلاحی ۔ بہار بہ معروف قانع ۔ صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ خفتن پا بیکار شدن آن از مرض باشد (غنی کشمیری ۔) رفیق اہل غفلت ہر کہ شد از کار می ماند ٭ چو پای خفتہ پای دیگر از رفتار می ماند ٭ (اردو) پاؤں کا بیکار ہونا ۔

**پای خوان** اصطلاح ۔ بقول برہان با واو معدولہ بروزن آسمان بمعنی ترجمہ باشد و آن معنی نقلست از زبانی بزبانی دیگر ۔ صاحبان

ناصری و بحر عجم زبانش۔ صاحب سفرنگ بشرح
چہل و ہشتمی فقرۂ (نامۂ شت وخشور ساسان) ذکر
این ہمین معنی کردہ **مولف** عرض کند کہ در زمانہ
حال و سلف مترجمان پیش شاہ یا افسر بپای باشند
و با مخاطبش ترجمہ کنند پس معنی لفظی این کسی کہ استادہ
باشد و گفتگو کند۔ اسم فاعل ترکیبی است۔ چہ دار
کہ فارسیان قدیم مجازاً این را بمعنی ترجمہ استعمال
کردہ باشند و میتوان کہ این را مخفف (پاخوانی)
گیریم بحذف تحتانی (اردو) ترجمہ۔ مذکر۔ دیکھو پای جم

**پای خود آمدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار بمعنی بپای خود آمدن کہ کنایہ است بکمال
بطوع و رغبت آمدن و فرماید کہ حذف با در کلام
فصحا شائع (محسن تاثیر ۵) پای خود ز مطلبگار کی
آدمی آید ؎ ہر کہ چون سکۂ زر از سر زر برخیزد ؎
**مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
اپنے پاؤن سے آپ آنا۔ نہایت رغبت کے ساتھ آنا۔

**پای خود رہا کردن** مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار بمعنی پا از حد بیرون بردن و فرماید این
ظاہرا ترجمۂ ہندی است (امیر خسرو ۵) رہا
کنی کہ ہند پای بر علم زلف ؎ ترا چہ شد کہ چنین
پای خود رہا کردی ؎ صاحب انند نقل نگارش
صاحب بحر گوید کہ مرادف (پا از حد بیرون بردن)
است **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم
این را خلاف زبان خود نمیدانند پس چرا گوئیم
ترجمۂ ہندی است امیر خسرو را کم از اہل زبان
ندانیم صاحب بہار از غور کار نگرفت (اردو)
دیکھو پا از حد بیرون بردن۔

**پای خوردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی گوید کہ بمعنی فریب خوردن است **مولف**
عرض کند کہ با صراحت کامل این بہ (پا خوردن)
کردہ ایم جز این نیست کہ این مزید علیہ ہمانست
بزیادت تحتانی بر پا (اردو) دیکھو پا خوردن۔

(الف) **پای خوست** اصطلاح۔ صاحب
(ب) **پای خوستہ** برہان ذکر (الف) کردہ

گوید که مرادف پای خست است که گذشت -
صاحبان سروری و رشیدی و مؤید و انند و جامع
هم ذکر این کرده اند و خان آرزو در سراج (ب)
را مرادف پای خست و پای خسته گفته **مؤلف**
عرض کند که با صراحت کامل به پای خاسته کرده ایم
(اُردو) دیکھو پای خاسته -

(الف) **پای خوش** | اصطلاح - صاحب
(ب) **پای خوشه** | رشیدی ذکر هر دو کرده گوید
که بضم خاست بمعنی زمین کلنگ که لگدکوب شده
از کثرت مالش خشک شود مرکب از پا و خوش
که اسم مفعول است از خوشیدن بمعنی خشک
شدن - صاحب برهان بر (ب) ذکر همین معنی
کرده - صاحب جهانگیری هم این را آورده (استشهاد
فرخی ؎) بهار بر بجد گشت پای خوشه زمین که
بهشت خرم گشت خشک شورستان چو صاحب
سروری بحواله او ذکر این کرده - صاحب ناصری
بذکر این می فرماید که خوش درین صنعت خشک است
نه بمعنی خوشه - صاحب بحر هم این را آورده -
خان آرزو در سراج نقل قول رشیدی کرده
**مؤلف** عرض کند که خوشیدن بمعنی خشک شدن
می آید پس (پای خوش) اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی چیزی که از پای خشک شده است و کنایه
از زمین مذکور و (ب) مزید علیه آن (اُردو)
وہ زمین جو آمد و رفت کی کثرت سے خشک اور
سخت ہوگئی ہو - مونث

**پاپاید** | اصطلاح - بقول سروری بر وزن آید
بمعنی بماند و بایستد صاحب انند می فرماید که بفتح
تحتانی بمعنی قائم ماند - صاحب غیاث هم این
را به همین معنی آورده صاحب سفرنگ بشرح پنجا
فقرهٔ دساتیر آسمانی لفرزآباد و خشوران خشور)
می فرماید که مشتق از پاییدن است که بمعنی پاینده
و استوار ماندن باشد **مؤلف** عرض کند که
ظاهر است که مضارع مصدر پاییدن است
نمی دانیم که محققین بالا چرا این را هم جا داده اند

(اُردو) دیکھو پائیدن - یہہ اسکا مضارع ہے -

(الف) **پاپداد** | اصطلاح - صاحب مؤیّد

(ب) **پاپدادن** | نسبت (الف) گوید کہ بمعنی

(ج) **پاپی دادند** | قوّت داو روان کرد -

صاحبان بہار عجم و انند نسبت (ب) گویند کہ
کنایہ از سر دادن کشتی وجز آن (نظامی ـــہ)
دگر راہ بر روی دریاش بود ؛ طریق سماحت
مہیّاش بود ؛ دو کشتی بہم باز پیوستہ بود ؛ میان
دو کشتی رسن بستہ بود ؛ یکی را بہ لنگرگہ خویش خواندی
یکی ابقدر رسن پیش راند ؛ دگر پارہ آن بستہ را
پاپی داد ؛ تا بند برا در سکون پاپداد ؛ گہ آنرا
گہ این را رسن ساختی ؛ خطر بین کز نسیان رسن
ساختی ؛ صاحب مؤیّد بر (ج) گوید کہ یعنی روان
کردند **مؤلّف** عرض کند کہ (ب) (۱) بمعنی عطا
کردن پای و کنایہ از یارای رفتار دادن ہست
و (۲) مجازاً بمعنی قوّت دادن و (الف) ماضی
مطلقش و (ج) جمع ہمان ماضی دیگر ہیچ
مخفی مباد کہ این مزید علیہ (پا دادن) است کہ بجایش
گذشت (اُردو) (ب) (۱) پاؤن عطا کرنا - رفتار
کی طاقت دینا (۲) قوّت دینا (الف) اسی کا
ماضی مطلق اور (ج) اسی کا صیغۂ جمع -

**پائدار** | اصطلاح - بقول برہان بروزن نامدار
(۱) نام خدای تعالی شانہ و (۲) بمعنی ہمیشہ و برقرار
و جاویدان و (۳) اسب جلد پا و (۴) کعبتین
قلب - صاحبان جہانگیری و رشیدی گویند کہ مرادف
(پاپدار) است کہ گذشت - صاحب جامع بمعنی
دوم و سوم قانع - بہار گوید کہ (۵) کنایہ از ثابت
و محکم و فرماید کہ بمعنی دوم مجاز است (صائب ـــہ)
ز خون فاختہ دیوار بوستان غلطید ؛ ز جای خویشتن
آن سرو پائدار نرفت ؛ صاحب محیط ذکر معنی ۱ و ۲ و ۳
دہ کردہ معنی چہارم را ترک کرد - خان آرزو در سراج
نقل ہمہ معانی کردہ کہ بر (پادار) گذشت و این را
مرادفش قرار دادہ **مؤلّف** عرض کند کہ این مزید علیہ
آنست و معنی حقیقی این (۶) پا دارندہ و صاحب پا

و معنی پنجم کنایہ ازین - اسم فاعل ترکیبی است و دیگر ہمہ معانی مجاز آن (اُردو) (۱) خداے تعالیٰ - مذکر - (۲) ہمیشہ - برقرار (۳) نیز گھوڑا - مذکر (۴) دیکھو محل (۵) پایدار - بقول آصفیہ محکم (۶) پاؤں رکھنے والا -

**پایداره** اصطلاح - بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری و بحر و سراج بفتح رای قرشت بمعنی پای مرد است کہ مددگار و یاری دہندہ باشد (رضی الدین نیشاپوری ؎) زہی حرونت تو پایدارۂ اقبال ؏ زہی عداوت تو دست مزدۂ درمان ؏ مولف عرض کند کہ ہای ہوز بر پایدار زیادہ کردہ اند و معنی بالا مجاز آن و موافق قیاس (اُردو) مددگار - مدد دینے والا - معین -

**پایداری** اصطلاح - بمعنی استحکام است و بس یای مصدری بر لفظ پایدار زیادہ کردہ اند (کمال اسمٰعیل ؎) سہل است پایداری تو در مقام وصل ؏ چون دست برد ہجر ببینی بدار پای ؏

(اُردو) پایداری - بقول آصفیہ - فارسی - مونث - مضبوطی -

**پایداری آمدن** مصدر اصطلاحی - استحکام و پامردی و استقلال بوقوع آمدن مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) پایداری نیاید از ہمہ کس ؏ مرد بالای دار می باید ؏ (اُردو) استقلال اور استحکام ظاہر ہونا -

**پایداری آوردن** مصدر اصطلاحی - استقلال بعمل آوردن و ظاہر کردن استقلال و مستحکم بودن مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) چو منصور آور م صد پایداری ؏ بسر دار یکم اگر این اہتمام است ؏ (اُردو) استقلال اور استحکام ظاہر کرنا و مستقل ہونا -

**پای داشتن** مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند قیام و استقامت گرفتن - صاحب بحر گوید کہ مرادف (پای آوردن) است بہ بہار سندی کہ از کمال اسمٰعیل پیش کردہ ہمان کہ بر (پایداری)

گذشت مولّف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) پائداری رکھنا۔ استحکام رکھنا۔

**پائدام** | اصطلاح۔ صاحب برہان بذکر ہر دو معنی پادام گوید که (۳) حلقهٔ ہم که از چرم سازند و ہر دو پای دران کنند و بر بالای درخت ہای بلند ہمچون درخت خرما و مانند آن می روند۔ صاحبان سروری و رشیدی و مؤید بر ہر دو معنی پادام قانع خاقانی (له) گفتم بہ بارگاه ملائک توان رسید؛ گفتا توان اگر نشوی حرص پائدام؛ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل پادام قانع (حکیم سوزنی له) اجل پائدامی نہادست صعب؛ بناکام باید ہمی در فتاد؛ (مختاری له) از بخل چون نہاد ہمی دست موزه ساخت؛ طمع تو ہر دو را ہمچنا پائدام کرد؛ صاحب ناصری گوید که نوعی از تله و دام است که مذکور شد۔ خان آرزو در سراج بذکر قول دیگر محققین می فرماید که در اصل دامی و حلقه ایست که در پا افتد و تفرقهٔ صاحب برہان خطاست و پادام مخفّف پائدام۔ زلّه بردارش بہار گوید که (۴) چوبی که جولاہگان در وقت بافندگی پای بران گذارند و بردارند۔ صاحب بحر ہمزبان برہان باختصار معنی مولّف عرض کند که این مزید علیه پادام است نہ پادنت تحتانی بر لفظ پای نہ (پادم) مخفّف این چنانکه خان آرزو خیال کرده و قلب اضافت دام پاست عموماً و مراد از ہر دو قسم دام که ذکرش بر معنی اوّل پادام گذشت و معنی دوم پادام ہم که مجاز است و معانی سوم و چہارم ہم بر سبیل مجاز۔ خان آرزو فضولی کرد که بر برہان حرف نہاد (اردو) ۱ و ۲ دیکھو پادام (۳) وہ چرمی پارسنی حلقہ جس کے سہارے کو دونوں پاؤں میں باندھکر بلند درخت پر چڑھتے ہیں۔ مذکر (۴) دیکھو پاافشار کے پہلے معنے۔

**پای دامان** | اصطلاح۔ صاحب بحر بذکر این گوید که مرادف (پادامان) که گذشت مولّف عرض کند که ہمان (پادامان) که گذشت و این

مزید علیه آن و (پای دامن) هم چنین که صاحبان
انند و موید هم ذکرش کرده اند (اُردو) دیکھو پاپادامان

(الف) **پائدام شدن** | مصادر اصطلاحی
(ب) **پائدام کردن** | (الف) بمعنی ذریعه

قید شدن و دام در پا افتادن و مقید شدن سند
این از خاقانی بر (پائدام) گذشت و (ب) بمعنی
مقید کردن و پائدام در پا کردن سند این از مختاری
بر (پائدام) مذکور شد و هر دو موافق قیاس است
(اُردو) (الف) پائدام ہونا۔ مقید ہونا۔ گرفتار
ہونا (ب) گرفتار کرنا۔ قید کرنا۔

**پای دامن خود کشیدن** | مصدر اصطلاحی۔

بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ کنایه از باز آمدن
از افعال ذمیمه و گرائیدن باعمال حسنه **مولف**
عرض کند که دیگر همه محققین اہل زبان و زباندان ازین
ساکت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (دامن
کشیدن) مصدریست که بجایش می آید و (از چیزی
پای کشیدن) هم بجایش گذشت و بمعنی ترک افعال ذمیمه

بدون اضافت بسوی آن پیدا نشود و (پای از چیزی
کشیدن) بیش ازین نیست که بمعنی دامن کشیدن
گیریم و آنرا هم سند استعمال باید و ذوق محاوره اجازت
این نمیدهد که بدون سند استعمال این مصدر را بمعنی
بیان کرده صاحب انند که سند شاذ است تسلیم
کنیم مشتاق سندی باشیم (اُردو) افعال ذمیمه
سے باز آنا۔

**پائدام نهادن** | مصدر اصطلاحی۔ مرادف

پائدام کردن و سند این از کلیم همدانی بر (پاپیدام)
گذشت (اُردو) دیکھو پاپیدام کشیدن۔

**پای دان** | اصطلاح۔ بقول انند بحواله

فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی کفش و پا افزار و (۲)
بمعنی عهد **مولف** عرض کند که همه محققین اہل زبان و
زباندان ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
اگرچه موافق قیاس است و لیکن طالب سند استعمال
می باشیم (اُردو) (۱) دیکھو پا افزار کے پہلے معنے
(۲) عهد۔ بقول آصفیه عربی۔ مذکر۔ گھوارہ۔ پنگھوڑا

**پای در** | اصطلاح - بقول بہار چیزی است کہ تختہ ٔ دربران بگردد و آن در ہندوستان چول نام دارد (ملا طغرا سہ) ورنہ تا کی باستی شاہ را برآستان آخر از استادہ بودن پای در ہم اثر است ٭ صاحب بحر و انند و ارسند ہم ذکر این کردہ از **مولف** عرض کند کہ حقیقت معنی بہ (پاشنہ ٔ در) گذشت (اُردو) دیکھو پاشنہ ٔ در۔

**پای در آوردن بہ پشت** | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی این را (پای بر پشت اسپ درآوردن) نوشتہ گویا کہ بمعنی سوار شدن بر اسپ است **مولف** عرض کند کہ ضرورت ندارد کہ اسپ را در مصدر داخل کردہ این را با سپ خاص کنیم و معنی این مصدر مطلق سوار شدن است (ہاتفی جامی سہ) بہ پشت تکاور درآورد پای ٭ برآورد آواز رویینہ نای ٭ مخفی مبادکہ در سند بالا استعمال پای بہ پشت است عیبی ندارد کہ موحدہ ہم افادہ ٔ معنی بر کند (اُردو) سوار ہونا۔

**پای دراز کشیدن** | (مصدر اصطلاحی) صاحبان بہار و انند ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ بہر دو معنی ہمان (پا دراز کشیدن) است کہ گذشت و سند معنی اوّل از سلمان ہم در انجا مذکور (اُردو) دیکھو پا دراز کشیدن۔

**پای در حنا داشتن** | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از مجروح گردانیدن (صائب سہ) مغیلان پای نازک طینتان را در حنا دارد ٭ بہ چہ غم دارد ز خار آنکس کہ آتش زیر پا دارد ٭ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بوجہ خار خون از پای بر آمدن گلگونی حنا را ماند (اُردو) زخمی کرنا۔ مجروح کرنا۔

**پای در خواب رفتن** | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند معروف و سندی پیش نشد۔ **مولف** عرض کند کہ بمعنی خفتن باشد ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) سونا۔

**پای در دامان شکستن** | مصدر اصطلاحی۔

بقول صاحب آصفی بمعنی ترک آمد و شد کردن (صائبا
ے) هرکه خار آرزو در دیدهٔ دل بشکند ٭ پای تردد
پای در دامان منزل بشکند ٭ **مولف** عرض کند
که قناعت کردن و باز آمدن از دوادوی (**اُردو**)
قناعت کرنا۔ دوادوی سے باز آنا۔ آمد و رفت ترک کرنا۔

## پای در دامن آوردن
مصدر اصطلاحی۔

بقول بهار مرادف (پای در دامان شکستن) صاحبان
انند و بحر هم ذکر این کرده با صراحت مزید ما متفق
که ذکرش همدر اینجا گذشت **مولف** عرض کند که
موافق قیاس است (سعدی ے) اگر پای در
دامن آری چو کوه ٭ سرت ز آسمان بگذرد در
شکوه ٭ (**اُردو**) دیکھو پای در دامان شکستن۔

## پای در دامن پیچیدن
مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر مرادف (پای در دامن آوردن) **مولف**
عرض کند که موافق قیاس است معاصرین عجم
برزبان دارند (**اُردو**) دیکھو پای در دامن آوردن

## پای در دامن جمع کردن
مصدر اصطلاحی

بقول بهار مرادف (پای در دامن آوردن)
**مولف** عرض کند که موافق قیاس است
(صائب ے) سر بجیب خویش در دیدم کلاهی
شد مرا ٭ جمع کردم پای در دامن پناهی شد مرا ٭
(**اُردو**) دیکھو پای در دامن آوردن۔

## پای در دامن شکستن
مصدر اصطلاحی۔

بقول بهار و بحر و انند مرادف (پای در دامن
آوردن) **مولف** عرض کند که موافق قیاس
است و همان که بر (پای در دامان شکستن) گذشت
دامن و دامان هر دو یکی است (**اُردو**) دیکھو
پای در دامان شکستن۔

## پای در دامن کشیدن
مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر و بهار و انند مرادف همان (پای در
دامن آوردن) که گذشت **مولف** عرض کند
که موافق قیاس است (**اُردو**) دیکھو (پای
در دامن آوردن)

## پای در دامن گره کردن
مصدر اصطلاحی

بقول بحر مرادف (پای در دامن آوردن) مؤلف عرض کند که مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو پای در دامن آوردن -

**پای در راه نهادن** | مصدر اصطلاحی - بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بمعنی روان شدن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) جانا - کوچ کرنا -

**پای در رکاب** | اصطلاح - بقول صاحب آصفی مرادف پای برکاب که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که صراحت کامل همدر انجا کرده ایم (اُردو) دیکھو پا برکاب -

**پای در رکاب است** | مقوله - بقول مؤید پای در سفر است و در سواریست مؤلف عرض کند که فارسیان این مقوله را بمحل موقعه تعریض کلام و تردید بدون تحتانی پای آستعمال میکنند یعنی چون کسی بملاقات کسی آید ملازم یا مصاحب آن مکان گوید که (پا برکابست) یعنی حالا موقع ملاقات نیست ازینکه اراده سواری و سفر دارد یا از خانه بیرون رفته است (اُردو) ملاقات کا موقع نہین ہے گھر مین نہین - باہر گئے ہین - سواری جانے والی ہے -

(الف) **پای در رکاب باشیدن** | مصادر
(ب) **پای در رکاب بودن** | اصطلاحی -
صاحب آصفی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت وسندش برای (پای در رکاب باشیدن) ہست (صائب سه) باقامت خم از شعر استادگی مجوئید که پا در رکاب باشد تیری که در کمان است ؛ مؤلف عرض کند که پا و پای هر دو یکی است و درین سند استعمال پاست نه پای عیبی ندارد (پا برکاب باشیدن) بجایش گذشت و (الف) مرادف و مزید علیه آنست و (ب) مرادف (الف) (اُردو) دیکھو پا برکاب باشیدن -

**پای در رکاب داشتن** | مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف

عرض کند که مرادف همان (پا بر رکاب ماندن)
است که بجایش گذشت (اُردو) دیکھو پا بر رکاب ماندن

**پای در رکاب زدن** مصدر اصطلاحی ۔
صاحبان بهار عجم و انند ذکر این کرده از معنی ساکت
**مولّف** عرض کند که کنایه از سوار شدن است
(میر معزی سه) خدمت کند عنان و رکاب ترا قدر
چون دست در عنان زنی و پای در رکاب ﴿ (اُردو)
سوار ہونا ۔

**پای در رکاب شدن** مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف**
عرض کند که مرادف (پای در رکاب زدن) است
که گذشت مخفی مباد که این مزید علیه (پا در رکاب
شدن) است که بجایش گذشت (اُردو) دیکھو
پا در رکاب شدن ۔

**پای در رکاب کردن** مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف**
عرض کند که (۱) مزید علیه همان (پا در رکاب کردن)
است که بجایش گذشت ولیکن از سند خاقانی شیروانی
پیدا است که (۲) مجرد معنی آماده کردن هم از این
مصدر پیدا است و هیچ تعلق با سفر ندارد (سه)
ساقی بیا که روزه بر عزم شتاب کرد بچمی ده که عید
پای طرب در رکاب کرد ﴿ (اُردو) (۱) دیکھو پا در
رکاب کردن (۲) آماده کرنا ۔

**پای در رکاب گردیدن** مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کرده **مولّف** عرض کند
که مزید علیه و مرادف همان (پا در رکاب گردیدن)
است که گذشت (اُردو) دیکھو پا در رکاب گردیدن ۔

**پای در رکاب نهادن** مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف**
عرض کند که مرادف (پا در رکاب کردن) است
بجایش گذشت (اُردو) دیکھو پا در رکاب کردن

**پای در زنجیر پیش دوستان ﴿ به که با بیگانگان در بوستان** مثل صاحبان خزینة الامثال
و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی ساکت ...

عرض کند کہ فارسیان بتعریف صحبت دوستان و مقابلہ
آن با صحبت دشمنان این مثل رازنند مقصود آنست
کہ با دشمنان آزادی و سیر باغ فائق نیست صحبت
دوستان اگرچہ با دوستان پای در زنجیر و قید باشد
(اُردو) دکن کہتے ہین " دوستون مین فقیری بہتر
دشمنون مین امیری سے "

(الف) **پای درسن** اصطلاح - بہار بکذا الف
(ب) **پای درشن** گوید کہ زمینی کہ در زیر غرفہ
واقع شود و این اصطلاح - بادشاہان دہلی است
(ملا طغرا در مرقعات گوید) سقای شبنم و جاروب کش
نسیم سحر خیز آمادۂ خدمت شدہ آب پاشی و رفت و
روب پای درشن اشتغال نمودند " صاحب اننذ
بہ تعریف (ب) نقل عبارت بہار کند **مؤلف**
عرض کند کہ درسن بہ سین مہملہ و درشن بہ معجمہ چیزی
نیست بخیال ما (پای درش) باشد بہ شین معجمہ
آخذ کہ بمعنی زمین زیر غرفہ استعمال کردہ و شین معجمہ
در آخر این برای ضمیر غائب است و اشارہ بہ بادشاہ
ہر دو محققین ہند نژاد و سکندری خوردہ اند کہ نون
در آخرش نقل کردند و یکی بسین مہملہ بعوض شین معجمہ
نقل کرد و در سند ملا طغرا ہم نقطہ در دائرۂ شین معجمہ
افزود و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال معاصرین عجم
باخیال ما اتفاق دارند و دیگر محققین زباندان
و اہل زبان ازین لغت ساکت مخفی مباد کہ این را
با دریچہ ہیچ تعلق نیست بلکہ از در بادشاہان و
آستان شان مراد است (اُردو) بادشاہون
کے دریچے کی زمین - آستان کی زمین - مونث -

**پای درگشتن** مصدر اصطلاحی - بقول برہان
کنایہ از عاجز و ناتوان شدن - صاحبان بحر و
(جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند **مؤلف**
عرض کند کہ معنی لفظی این گردیدن پای یعنی بیکار
شدنش و کلمۂ در زائد است و (درگشتن) ہم بمعنی
ویران و خراب شدن بجایش می آید پس
این کنایہ باشد از معنی عاجز شدن (اُردو)
عاجز ہونا - ناتوان ہونا -

**پای درگل** اصطلاح - بہار گوید کہ کنایہ از مقیّد و گرفتار (شفیع اثر) از سرشک خود بغربت پای درگل ماندہ ام ٭ ہمچنان کز آب گیرد سبزۂ بیگانہ پا ٭ **مولّف** عرض کند کہ مزید علیہ (پادرگل) بمعنی اوّل اوست کہ گذشت (**اُردو**) دیکھو پا درگل کے پہلے معنے۔

**پای درگل ماندن** مصدر اصطلاحی۔ صنا[…] آصفیہ ذکر این کردہ گوید کہ مقیّد و گرفتار بودن است **مولّف** عرض کند کہ یارای رفتار نداشتن کہ کسی کہ پایش در گل و لای فرو رود طاقت رفتار ندارد و کنایہ از مقیّد و گرفتار بودن سند این بر (پای درگل) گذشت (**اُردو**) گرفتار رہنا۔ مقیّد ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (کیچڑ میں پا پھنسنا) پر فرمایا ہے کہ کسی وقت یا مصیبت میں گرفتار ہونا۔ دیکھو (بگل رفتن پا)

(۲۶۷۳) (الف) **پای درمیان آمدن** مصادر
(ب) **پای درمیان باشیدن** اصطلاحی واسطہ قرار یافتن کسی در کاری (ظہوری[الف]) نہ زان وست است آشوب غم او چو کہ آمد درمیان پای نیامت ٭ (سلمان[ب]) کی رکاب ظفر گران گردد ٭ گر نہ پای تو درمیان باشد ٭ **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است و مرادف (پا درمیان نہادن) کہ گذشت (**اُردو**) قدم درمیان ہونا۔ دیکھو پا بمیان نہادن۔

(الف) **پای دکان** اصطلاح - بقول وارستہ
(ب) **پای دکانی** و بحر ہر دو مرادف (پادکان) و (پادکانی) کہ گذشت بہار ہم ذکر این کردہ **مولّف** عرض کند کہ ما صراحت کافی ہمہ را انجا کردہ ایم و این مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی بر پا (حکیم شرف الدین شفائی[الف]) بچار سوی تگدی چو مشتری گیران ٭ نہادہ است شب و روز پای دکانش ٭ سند (ب) بر (پادکانی) مذکور شد (**اُردو**) دیکھو پادکان و پادکانی۔

**پای دوختن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر

مرادف پای آوردن - صاحبان آصفی و بہار عجم بذکر این گویند که (پای دوختن برچیزی) قیام و استقامت گرفتن است **مولّف** عرض کند که موافق قیاس است (حافظ شیراز سه) که پا بہ غم بر زمین دوخت پای بضرب اصولم بر آور ز جای نگو (**اُردو**) دیکھو پای آوردن

**پایر** اصطلاح - بقول انند بروزن وائر نام تیرماه **مولّف** عرض کند که صاحب جامع این را بکسر تحتانی و زای ہوز بمعنی فصل خریف آورده باعتبارش گوئیم که اسم جامد فارسی قدیم است و از ملحقات لفظ پای نباشد وانچه صاحب انند این را به رای مہملہ آخر قائم کرد غلطی کتابت می نماید باین حال بدون سند استعمال این را تسلیم نه کنیم (**اُردو**) (ماه تیر) مذکر - ماه ہای شمسی کا چوتھا مہینہ (خریف) بقول آصفیہ عربی - اسم مونث - ساونی - وہ فصل جس میں جوار مکئی وغیره پیدا ہوتی ہے -

**پای رنج** اصطلاح - بقول برہان و بحر و بہار و ناصری و مؤید و سراج مزید علیہ ہمان پارنج که گذشت **مولّف** عرض کند که صراحت ماخذ ہمدر انجا کرده ایم و سند ابہم (**اُردو**) دیکھو پارنج -

**پای رنج دادن** مصادر اصطلاحی - مزید علیہ

**پای رنج کشیدن** ہمان پارنج دادن و پارنج کشیدن است که بجاییش گذشت و سند این ہمدر انجا مذکور (**اُردو**) دیکھو پارنج دادن وکشیدن

**پای رنجن** اصطلاح - بقول رشیدی ہمان پارنجن و پا برنجن **مولّف** عرض کند که این مزید علیہ پارنجن که گذشت و صراحت ماخذ بہ (ابرنجن) کرده ایم (**اُردو**) دیکھو پا برنجن -

**پای روب** اصطلاح - بقول رشیدی ہمان پاروب **مولّف** عرض کند که این مزید علیہ آن بزیادت تحتانی بر لفظ پا و حقیقت ماخذ ہمدر انجا مذکور (**اُردو**) دیکھو پاروب -

**پائز** اصطلاح - بقول برہان بروزن جائز مخفف پائیز که فصل خزان و برگ ریزان باشد و نیز باید که با زای فارسی ہم آمده - صاحب جامع

این را فصل غریب گوید و صاحب جہانگیری بر مخفف پاتیز تابع۔ صاحبان سروری و رشیدی با جاے متفق مولف عرض کند کہ صراحت ماخذ بہ پائیز کنیم کہ اصل این است و درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مخفف آنست بحذف یکے تحتانی (اُردو) خزان۔ دیکھو پاییز۔ غریب دیکھو پاپیر۔

**پاپزار** اصطلاح۔ بقول برہان بروزن پاپدار کفش و پا افزار باشد۔ صاحبان بہار عجم و بحر و سروری ہم ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ این مخفف پا اوزار است و پیزار امالۂ این چراکہ پی امالۂ پاست کہ یک یای آن حذف شد اندرین صورت بکسر اول باشد و میتوان گفت کہ پی مخفف پای بود برین تقدیر بفتح اول خواہد بود و ہمین شہرت دارد مولف عرض کند کہ بخیال ما اصل این (پای ازار) است و کنایہ از کفش و پا افزار کہ کفش ہم ساتر پنجۂ پاست الف چہارم حذف شدہ پاپزار باقی ماند و صراحت پیزار بجایش کنیم (اُردو) دیکھو پا افزار۔

**پای زدن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ مزید علیہ ہمان پا زدن است کہ بجای خود گذشت و صراحت معنی و ماخذ ہمدر انجا کردہ ایم (ظہوری سہ) الحق کہ کارہای بد از بخت دیدہ ام ٭ بر بخت خویش پای زدن التزام ماست ٭ (اُردو) دیکھو پا زدن۔

**پای زدن در رکاب** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید کہ بمعنی سوار شدن است۔ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (معزی نیشاپوری سہ) خدمت کند عنان و رکاب ترا قدر ٭ چون دست در عنان زنی و پای در رکاب ٭ مخفی مباد کہ اصل این (پا در رکاب زدن) است و این مزید علیۂ آن بزیادت تحتانی بر پا (اُردو) سوار ہونا۔ پاون رکاب مین رکھنا

**پای زن** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ

فرہنگ فرنگ بمعنی رہزن و حرامزادہ **مولف**
عرض کند کہ (پاژن) بدو معنی گذشت و این مزید علیہ
آنست بہ یای تحتانی بر لفظ پاژن و ذکر این معنی
در انجا نیست پس بدون سند استعمال این معنی را
تسلیم نکنیم کہ دیگر ہمہ محققین و معاصرین عجم ازین ساکت
اند (اردو) چور۔ حرامزادہ۔ مذکر۔

**پایژہ** اصطلاح۔ بقول برہان بروزن جائزہ
(۱) حکمی باشد کہ ملوک بکسی دہند تا مردم اطاعت
آنکس کنند۔ صاحب سروری این را آوردہ فرماید
کہ در فرہنگ (۲) بمعنی علم آوردہ اما در ہیچ نسخہ
بمعنی علم نیامدہ (نزاری قہستانی ع) ایلچی آمدہ و
خلعت خان آوردہ و یرلغ و پایژہ از حکم غزان آوردہ
صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ ہمانا این لغت
ترکی است۔ صاحب موید این را (۳) مرادف
پایژہ گوید کہ بہ زای فارسی می آید۔ صاحب جامع
ہمزبان برہان **مولف** عرض کند کہ پای بمعنی
اوست و زہ بالفتح بمعنی میلاد پس معنی لفظی این
پیدایش قدم و کنایہ از وثیقہ کہ برای حاکم نو میدہند
کہ در مقام مقررہ پیدا می شود و نسبت معنی
دوم عرض می شود کہ بدون سند استعمال تسلیم
نکنیم و صراحت کامل این معنی اول بر (پائژہ
بہ زای فارسی) می آید۔ صاحبان کنز و لغات ترکی
ازین لغت ساکت پس نمیشود کہ این را لغت
ترکی دانیم مخفی مباد کہ تکمیل تعریف این بر پائژہ
می آید (اردو) (۱) پروانۂ تقرر و ماموری جو
بادشاہون سے کسی حاکم کو عطا ہو۔ مذکر۔ دیکھو
پایژہ (۲) علم۔ مذکر (۳) دیکھو پائژہ۔

**پای زہر** اصطلاح۔ بقول سروری (۱)
چیز نیست معروف کہ در شیروان بر کوہی یابند
و آن را حجر التیس گویند و (۲) کانی نیز کہ از معدن
حاصل شود و فرماید کہ (۳) و در فرہنگ بمعنی تریاق
آوردہ (شاعر ع) بسان دو رخت گزندہ دہرکہ
گہی زیر مارش گہی پای زہر کہ۔ صاحب محیط بر
حجر التیس گوید کہ پاد زہر حیوانی است۔ صاحب

اندی فرماید که همان پازهر که گذشت **مولف** عرض کند که معنی اوّل و دوم و سوم یکی است و به تحقیق ما جز این نیست که این مزید علیه (پازهر) است که بجایش گذشت (اُردو) دیکھو پازہر۔

**پای زیب** | اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ نوعی از زیور است که زنان در پا کنند۔ **مولف** عرض کند که مزید علیه همان پازیب است بدون تحتانی سوم بجایش گذشت (اُردو) دیکھو پازیب اور پا اورنجن۔

**پاپیژه** | اصطلاح۔ بقول برهان و ناصری بای فارسی مفتوح (۱) ریسمانی که بر دامن خیمه و سراپرده نصب نمایند و آن را بمیخ بسته بر زمین استوار کنند و (۲) چیزی که عنان را بدان بندند۔ صاحب سروری می فرماید که ریسمان دامن خیمه و چیزی که عنان بدان استوار کنند۔ صاحب رشیدی گوید که هر دو معنی بالا گوید که (۳) بمعنی پایان بقول بعضی که در الهام است آنچه بمعنی بنیاد و پیدایش چیزی و از ینکه بنیاد بکار می دادند آن سنگی بود که برای از نیکی آنجا بصورت شیر و برای وسط صورت دیگر و برای فرود از آن صورت دیگری ساختند و چون کسی را می خواستند در شنوری و سکه را فرا خور مرتبه آن می زدند و بدو می سپردند و بعد از عزل باز پس می گرفتند تا بتلبیس بار دیگر بر کس حکم نکند (چنانکه در جهانگیری مسطور) خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم بحواله رشیدی کرده و پایژه را که بزای عربی گفته بحواله برهان با این مخلوط فرموده می گوید که تحقیق آنست که این لفظ مرکب است از پا و یژه که کلمه نسبت است چنانکه در آتشیژه و آکیژه پس بزای تازی باشد نه فارسی و تحتانی را بنا بر تخفیف حذف کرده اند **مولف** عرض کند سبحان الله چه خوش تحقیق است بخیال ما این مبدّل پاییزه باشد لفظاً چنانکه باز و باژ که زای هوّز بدل شد بزای فارسی و معنی لفظی این همان بنیاد و میلاد و پیدایش چیزی و از ینکه بنیاد خیمه از رسنی است که بمیخ بسته می شود آن رسن را

بدین نام موسوم کردند مجازاً بمعنی دوم مستعمل شده
معاصرین عجم گویند که حقیقت معنی سوم همین اندراست
که در اصفهان حاکم نومقرر شده را وثیقه می دادند
از پروانه و در بعضی جا با بوسیله تمغه که برای هر یکیا
تعویه بصورتی خاص معین است و از ینکه این پروانه
یا تمغه بنیاد حکومت مفوضه می باشد آن را هم بسبیل
مجاز بدین اسم می خوانند و استعمال این لغت بمعنی
سوم بازای فارسی و عربی هر دو شنیده این است
حقیقت این لغت که طرز بیان محققین با نام و نشان
آنرا پریشان کرده (اُردو) (۱) خیمے کی وہ رسی جو
میخوں پر باندھی جاتی ہے جس سے خیمہ کھڑا رہتا ہے
مونث (۲) وہ رسی جو گھوڑے کی لگام پر باندھتے
ہیں (۳) وہ پروانہ یا تمغہ جو اصفہان میں حاکم نو
مقرّرہ کو دیا جاتا ہے۔ مذکر۔

(الف) **پایست** (الف) بقول برہان (۱)
(ب) **پایستن** بمعنی بقا و (۲) ثبات کرده
و پاینده ماند۔ صاحب رشیدی ذکر هر دو با لغت

پایسته کرده از صراحت کامل ساکت صاحب
سروری و معنی (الف) پایه بالاتفاق (مسعود سعد
(۲) چون عزّ من و ذل تو پایست بهم ذل
من و عز تو پایه پ صاحب ناصری بر (الف) بیفزاید
که بمعنی پاینده و پائیدن و ثبات بقا صاحب مؤید
بر (الف) بیفزاید که بمعنی بقا و ثبات کرده و پاینده
خان آرزو در سراج می فرماید که (الف) مشتق از
پایستن بمعنی پائیدن یعنی بقا و ثبات و بدین نیا یس
پایسته **مولف** عرض کند که غیر از برهان همه محققین
در (الف) سکندری خورده اند یا از اجمال کار گرفته
یا بی بحقیقت نبرده و محققین الزبان از قواعد خود
بی خبر حق آنست که (الف) بمعنی اوّل اسم مصدر
است یعنی (ب) از همین اسم مصدر به علامت
مصدر تی وضع شد بحذف یک تای فوقانی و (۲)
بمعنی مطلق (ب) و (ب) مصدر پیست بقول صاحب
بحر بروزن دانستن کامل التصریف بمعنی بقا و
ثبات کردن و پاینده و دائم بودن و فرماید که پاید

مضارع اوست ما میگوئیم کہ (ب) سالم التصریف
است نہ کامل التصریف و در سالم التصریف غیر از
ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و پاید مضارع مصدر
پائیدن است کہ می آید (اُردو) (الف) (۱)
بقا۔ مونث (۲) باقی رہنا۔ ہمیشہ رہنا (ب) ہمیشہ
رہنا۔ باقی رہنا۔

**پای ستور** اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری
و جامع و بحر و سراج باتای قرشت مضموم بواو
و رای بی نقطہ زدہ نام سازیست و آن کمینہ ترین
سازہا است مؤلف عرض کند کہ ساخت این
شبیہ بہ پای ستور است مرکب اضافی است
و کنایہ (اُردو) ایک ساز کا نام فارسی میں پاے
ستور ہے جو ادنی قسم کا ساز ہے۔ مذکر۔

**پاپیتہ** اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و
رشیدی و سروری بروزن دانستہ بقا کردہ و پایندہ
و دائمی (ناصر خسرو ع) چہانا چہ در خورد و پاپیتہ گو
دگر چند بالکس نپاییتہ ؛ مؤلف عرض کند از

مشتقات مصدر پاییدن کہ افادۂ معنی فاعلی کند
بزیادت ہای ہوز بر ماضی مطلقش (اُردو)
ہمیشہ رہنے والا۔

**پای سخت کردن** مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار و انند قیام و استقامت گرفتن (صائب
ع) ای بیستون ز سنگ چہ پا سخت کردۂ ؛ برخیز
از میان کمر کوہکن گسیخت ؛ مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (ظہوری ع) ہر جا نہال
آرزو ویم پای سخت کرد ؛ دست زمانہ زخم بدوش
تبر نہاد ؛ (اُردو) قدم جمانا۔ قدم گاڑنا۔ دیکھو پا بر جا ماندن

**پای سخن** اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و
سراج و بحر و جہانگیری و ملحقات) کنایہ از قوت و استواری
سخن (نظامی ع) پای سخن را کہ دراز است دست
سنگ سراپردۂ او بشکست ؛ مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (اُردو) گفتگو کی قوت۔ مونث

**پای سست کردن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و انند کنایہ از بیجا کردن پای (صائب ع)

تنہا نہ کار من بہ نگاه نخست کرد [illegible]
جلوهٔ او پای بست کرد ۔ مولف عرض کند که
معنی لفظی این آہستہ رفتار کردن و کنایہ باشد
از کم طاقت شدن در رفتار (اُردو) رفتار
میں کم طاقت ہونا ۔ چل نہ سکنا ۔

**پای سفر** | اصطلاح ۔ بقول بہار و آنند
باضافت ۔ پائی کہ بدان سفر کنند و بریں قیاس
(پای اہرب) و (پای گریز) ہم چنین است (پای ہمت)
و (پای سعی) و (پای طلب) و (پای جستجو) و اشباہ
آن و ظاہر باید که درین استعاره است (صائب ع)
چون ختم از کوی مغان پای سفر نیست مرا ۔ گر شوم
آب ازین خاک گذر نیست مرا ۔ مولف عرض
کند که معنی بیان کرده محققین بالا غلط است پای
درینجا بمعنی طاقت و یارا است که بمعنی دوش گذشت
پس معنی لفظی این طاقت سفر و یارای سفر است
و ہمین معنی است در دیگر مرکبات ہم که بالا مذکور شد ۔
(اُردو) سفر کی طاقت ۔ سفر کی قدرت ۔ مونث ۔

**پای [illegible]** | [illegible] بقول [illegible]
رشیدی مرید مراد [illegible] ہمان پاسنگ که گذشت (مولانا
کاشی ع) [illegible] از پای ہنگامہ
مولف عرض کند که حقیقت این پاسنگ بیان
کرده ایم و این مرید علیہ پاسنگ است که گذشت
و بگیریچ (اُردو) دیکھو پاسنگ اور پارسنگ ۔

**پای سنگین** | اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) استواری
و (۲) پائی که از جا نجنبد ۔ صاحبان آنند و سروری ہم بمعنی
دوم قائل ۔ مولف عرض کند که مرکب توصیفی است
وکنایہ از معنی دوم و معنی اول مجازاً مشتاق ہند
استعمال می باشیم که محققین از ہر ما بیان این ساکت اند
(اُردو) (۱) استواری ۔ مونث (۲) وہ پاؤں
جو جگہ سے نہ ہلے ۔ مذکر ۔

**پای سہل** | اصطلاح ۔ بقول رشیدی صراحی
بصورت [illegible] پای سہل [illegible] بمعنی گفته اند که نوعی پیالہ
است (نظامی ع) پای سہل از سر تیغ ادیم [illegible]
فشاں بر سر دیہیم [illegible] آن [illegible] سراحی [illegible]

رشیدی گوید کہ وجہ تسمیہ دیگری باشد مؤلف عرض کند کہ سہیل بقول منتخب سہ معنی دارد (۱) نام ستارہ و (۲) نام قلعہ و (۳) نام شخصی مشہور بجہانبان یار شیدی درست گوید و معاصرین عجم ہم تائیدش کنند کہ این قسم پیالہ بطرز خاص ایجاد سہیل است کہ بسیار دانشمند بودہ فارسیان بپای سہیلش موسوم کردند (اردو) ایک خاص قسم کے پیالۂ شراب کو فارسیوں نے پای سہیل کہا ہے۔ مذکر

**پای شکم** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی تہیگاہ است۔ صاحب غیاث بر تہیگاہ گوید کہ بمعنی کمر است و صاحب برہان گوید کہ تہیگاہ پایین شکم و پہلو را گویند و صاحب ناصری ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ کمر را پای شکم گفتن بدین وجہ درست باشد کہ کمر زیر شکم است و دیگر ہمہ محققین ازین اصطلاح ساکت و این از قبیل (انگشت شکم) پای شکم بمعنی کمر موافق قیاس۔ مشتاق سند استعمال می باشیم معاصرین عجم ہم زبان ندارند (اردو) کمر۔ مؤنث۔

اصطلاح۔ (الف) بقول انند و مؤید
**(الف) پای شمال در گل**
**(ب) پای شمال در گل آمدن**
**(ج) پای شمال در گل بودن**

ای باد شمال نمی ورزد۔ صاحب بحر ذکر (ب) و (ج) کردہ گوید کہ بمعنی نہ وزیدن باد شمال است۔ مؤلف عرض کند کہ (پا در گل) بجائیش گذشت و از ہمان است این محاورہ اصطلاحی کہ برای باد شمال مستعمل شدہ موافق قیاس است و خصوصا با پای شمال ہم نباشد (اردو) (الف) شمالی ہوا بند ہے (ب و ج) شمالی ہوا بند ہونا۔

**پای شب** | اصطلاح بقول برہان و سروری و رشیدی و مؤید پاشیدن گذشت بہ تحتانی رسیدہ و بپای ابجد زدہ نام عقبہ ایست بہشتہ رمی جمرات کہ یکی از اعمال حج است (خاقانی ے) و سست پا لا ہمت مردان کہ کردہ زیر پای کو پای شب کان عقبہ بنا بپای شیطان دیدہ اند۔ صاحبان بحر و غیاث صراحت مزید کنند کہ مکانی را نام است کہ در مکہ معظمہ

واقع است ودر انجاست عقبۂ کہ چون شیطان
در انجا رسید در بندی افتد مولّف عرض کند کہ پا
بمعنی اوست وشیب مخفف نشیب و زمین سخت را
ہم نام است ومعنی لفظی این چیز سستی دارندہ
وکہنا ہوا زہمان مقام کہ بالا مذکور شد (اُردو)
وہ مقام جہان حجّاج رمی جمار کرتے ہین یعنے
پتھر پھینکتے ہین۔ مذکّر۔

**پای طرب برآوردن** مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر بمعنی چرخ زدن و رقص کردن۔ صاحبان
انند و موید ذکر امر حاضر این (پای طرب سبک برار)
کردہ گویند یعنی چرخ زن و رقص کن مولّف عرض
کند کہ لفظ سبک را درین مصدر اصطلاحی داخل کردن
درست نباشد و این مصدری است موافق قیاس
ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو)
ناچنا۔ رقص کرنا۔

**پای عدل** اصطلاح۔ بقول بحر (۱) قوّت
و قدرت عدل۔ صاحبان انند و موید بذکر معنی
اوّل گویند کہ (۲) بمعنی شفاعت است مولّف
عرض کند کہ معنی اوّل موافق قیاس است و برای
معنی دوم طالب سند استعمال می باشیم معاصرین
عجم بر زبان ندارند (اُردو) (۱) عدل کی قوّت
مونث (۲) شفاعت۔ مونث۔

**پای عقل** اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی
قوّت عقل و (۲) حرف لام۔ صاحبان انند و
موید بمعنی اوّل قانع مولّف عرض کند کہ معنی
اوّل موافق قیاس است و برای معنی دوم مشتاق
سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند
(اُردو) (۱) عقل کی قوّت۔ مونث (۲) حرف لام۔ مذکّر

**پای علم** اصطلاح۔ بقول بہار و انند بفتح عین
مہملہ و لام مرادف ہمان (پا علم) کہ گذشت مولّف
عرض کند کہ صراحت کامل ہمدر انجا کردہ ایم عزیزین
نیست کہ این مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی
بر لفظ پا (خواجۂ شیراز ۓ) ہر شبی جامہ بجوئنبار بشوئیم
کہ فلک پرہنمونیم بپای علمی داد نکردیم (اُردو)

دیکھو پا علم۔

**پای علم رنگین کردن** مصدر اصطلاحی صاحبان بحر عجم و وارستہ ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان (پا علم رنگین کردن) کہ بجایش گذشت وسند این ہم ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پا علم رنگین کردن۔

**پای فرو رفتن بہ گنج** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان (پا گنج فرو رفتن) است کہ بجایش گذشت (اُردو) دیکھو (پا گنج فرو رفتن)

**پای فرو کردن در چیزی** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و آنند بمعنی پای انداختن دران (خواجہ جمال الدین سلمان [illegible]) ز ماشہ دو دخت ز کیمخت آسمان کفشی چو فرو نکرد جلالش دران محقر پای (اُردو) کسی چیز مین پاؤن ڈالنا۔

**پای فرو کشیدن** مصدر اصطلاحی بقول برہان و بحر و بہار و آنند و رشیدی و جہانگیری در ملحقات کنایہ از ماندن و توقف کردن **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) توقف کرنا صاحب آصفیہ نے (پاؤن کھینچنا) پر فرمایا ہے ترک کوچہ گردی کرنا۔ چلنے پھرنے سے ہاتھہ اٹھانا۔

**پای فزار** اصطلاح۔ بقول جہانگیری و رشیدی مرادف پای افزار کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پا افزار۔

(الف) **پای فشاردن** مصادر اصطلاحی۔

(ب) **پای فشردن** (الف) بقول آنند و موید یعنی استوار کردن و (ب) بقول برہان و بحر و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ از استواری و ثبات قدم ورزیدن و کنایہ از ایستادگی کردن و رسو و اہم **مولف** عرض کند کہ (ب) مزید علیہ ہمان (پا فشردن) و (افشردن پا) کہ بجایش گذشت مخفی مباد کہ فشاردن و فشردن باہم مترادف است تعریف بیان کردہ آنند موید

نسبت (الف) ناقص باشد (الف) و (ب)
ہر دو مرادف یکدیگر است (ظہوری ؎) پائے
بخیا فشردہ شوقت ؎ صبر ہمہ بیوفا بر آمد ؎
(اُردو) دیکھو افشردن پا۔

**پایک** | بقول انند و غیاث بفتح تحتانی بمعنی
پیادہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم سا کت ل
و محققین اہل زبان ترک کردہ اند مشتاق سند استعمال
می باشیم۔ ظاہرا کاف نسبت یافتہ پیش و بمعنی منسوب
بہ پا و کنایہ از پیادہ (اُردو) پیادہ۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ پیدل۔ سوار کا نقیض۔ شطرنج
یا مہرہ۔ دیکھو (پیادہ)

**پای کار** | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و بہار
و سروری و جہانگیری و رشیدی و سراج و مؤید
مرادف پاکار کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ
این مرادف علیہ آنست و شامل باشد بر ہمہ معانیش
صراحت ماخذ ہم در انجا کردہ ایم (حکیم اسدی
؎) گرفتہ غورشہا ہمہ کوہ و دشت ؎ کشتیان
پا پیکار آب و ستان و طشت ؎ (فردوسی ؎)
بدو گفت بہرام رو پا پیکار ؎ بیاور کہ سرگین کند
بر کنار ؎ مخفی مباد کہ بمعنی پنجم کار ہم آمدہ و این
معنی ورای ہر پنج معانی (پاکار) است (ظہوری
؎) مگر در روی بپای کار آمد ؎ برای نالہ دل را
آلتی نیست ؎ (اُردو) دیکھو پاکار۔ پنجم کار۔
آخر کار۔

**پای کاشت** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ زمینیکہ برای کاشتن و زراعت
برعایای غیر ساکنان آنجا بدہند **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است و این قسم کاشتکاران
را پاکار ہم گفتہ کہ بمعنی پنجم پاکار گذشت۔ ماخذ
این جز این نباشد کہ این زمینی است کہ مزارعین
این از مقامات غیر آمدہ کاشت می کنند گویا
بوسیلۂ پا یعنی سفر این کاشت واقع شد۔ اسم
مفعول ترکیبی است اسم زمینی کہ کاشت آن
بوسیلۂ پای شد (اُردو) وہ زمین جس کی کاشت

ساکنان مواضع غیرگرمی۔ مونث۔

**پای کالسکہ** اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامچہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار۔ بازوی بہل
را گویند **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است
(اُردو) پیّا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔
گاڑی کا چکّر۔ چاک۔

**پای کسی بر زمین آوردن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر و اانند (۱) کنایہ از زبون ساختن
و (۲) بر زمین زدن چنانچہ پہلوانان قوی حریف
ضعیف را زبون سازند و بر زمین زنند (انوری
ے) کہ روزگارش اگر پای بر زمین آرد؛ شفیع ہم بتو خواہم
شدن کہ دستش گیر؛ **مولف** عرض کند کہ چون
کسی را بر زمین زنند پایش مثل کسی کہ بر زمین دراز
کشند بر زمین می آید از ہمین عادت این اصطلاح
قرار یافت و معنی اوّل مجاز آن (اُردو) (۱) کسی
کو مغلوب کرنا (۲) زمین پر دے مارنا۔

**پای کسی بر زمین نرسیدن** مصدر اصطلاحی
مزید علیہ ہمان (پا بزمین نرسیدن) است کہ گذشت
(ظہوری ے) سر را ہوای پایۂ منصور در سراست؛ پا
اینک ز شادیم بزمین پا نمیرسد؛ مخفی مباد کہ درین
سند استعمال پا ست عیبی ندارد کہ اصل پای
باشد (اُردو) دیکھو (پا بزمین نرسیدن)

**پای کسی در حنا بستن** مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار و بحر و اانند کنایہ از باز داشتن کسی را
از رفتن (انوری ے) دست قضا بستہ در حنای
مؤبّد؛ بر در قدر تو پای بخت جوانرا؛ (پادشاہ
محمد دارا شکوہ المتخلص بہ سلطانی ے) دیر شد دیر
چون نمی آئی؛ مگرت پای در حنا بستند؛ **مولف**
عرض کند کہ چون حنا در پا می بندند موقع رفتار
نماند از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد
(اُردو) چلنے سے روکنا۔ صاحب آصفیہ نے
(پاؤن میں مہندی لگنا) پر فرمایا ہے عذر بیجا
ہونا۔ بہانہ ہونا۔ آپ ہی نے (پاؤن میں کیا مہندی
لگی ہے) پر فرمایا ہے (بطور طنز) کیا مہندی کے

باعث آنے جانے سے مجبور ہوئے **مولف** عرض
کرتا ہے کہ فارسی مصدر اسی کا متعدی ہے۔

## (الف) پای کسی در میان باشیدن
## (ب) پای کسی در میان بودن

مصادر اصطلاحی۔ ب بقول بہار و بحر و انند
واسطہ بودن آنکس در میان چیزی (صائب
ﮯ) از غیرت رکابت از دیدہ خون روانست کو
اما چہ میتوان کرد پای تو در میانست) (طالب آملی
ﮯ) جگر خوردن بود گر پای رشکی در میان باشد
ملاقات قوی سرمایۂ پی رستگاہان را) **مولف**
عرض کند کہ سند صائب متعلق بہ (ب) نیا شد و سند
آملی متعلق است بہ (الف) و این مرادف (پای
در میان باشیدن) است کہ گذشت آنانکہ ست
را از ملحقات بودن گیرند سکندری خورند (اردو)
الف و ب دیکھو (پای در میان باشیدن)

## پای کشادن

مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر و انند مرادف (پاکشادن) کہ گذشت
صاحب (جہانگیری در ملحقات) بر معنی اوّل و دومش
قانع۔ **مولف** عرض کند کہ این مزید علیہ آنست و صراحت
ماخذ ہمدر انجا گذشت (اردو) دیکھو پاکشادن۔

## پای کشیدن

مصدر اصطلاحی۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ کنایہ از باز آمدن۔ صاحب
آصفی گوید کہ بمعنی آہستہ رفتن **مولف** عرض کند
کہ این مزید علیہ (پاکشیدن) است بہر دو معنیش کہ
ہمدر انجا مذکور و سند این بہر دو معنی ہمدر انجا گذشت
معنی بیان کردہ انند متعلق بہ معنی دوم آنست
(اردو) دیکھو پاکشیدن۔

## (الف) پای کلاغ

اصطلاح۔ بقول
بہار و بحر و وارستہ و انند (۱) نوعی از خط ارباب
دیوان کہ پر زشت و ناخوان باشد۔ چنان می نماید
کہ گویا کلاغ پنجہ زدہ و (۲) مراد از قلم چرا کہ شکل پای
زاغ سیاہ و خشک می باشد (سلیم ﮯ) دارد از
خط شکستہ انتعاشی طبع او چو زشت تر باشد شکستہ
چون شود پای کلاغ کو **مولف** عرض کند کہ فارسیان

خط شکستہ را کہ قسمی از خطوط است (پای کلاغ) گویند و از سند سلیم ----------------

(ب) **پای کلاغ شدن** بمعنی نوشتہ شدن خط شکستہ ظاہر است قائل بمعنی دوم (الف) اگرچہ موافق قیاس است ولیکن بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم کہ محققین اہل زبان و معاصرین ہم ازین ساکت (اُردو) (الف) (۱) شکستہ خط ۔ مذکر (۲) قلم ۔ مذکر (ب) شکستہ خط لکھا جانا

**پای کم آوردن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر کوتاہی کردن در کاری بمقابلہ کسی مرادف (پای کم بودن) کہ می آید ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مرادف (پای کم داشتن) کہ می آید بمعنی مساوی و برابر نبودن مولف عرض کند کہ معنی بیان کردۂ خان آرزو بہتر از بحر است و موافق قیاس (اُردو) مساوی اور برابر نہ ہونا

**پای کم بودن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر مرادف (پای کم آوردن) کہ گذشت ۔

مولف عرض کند کہ موافق قیاس است

(اُردو) دیکھو (پای کم آوردن)

**پای کم داشتن** مصدر اصطلاحی ۔ خان آرزو در سراج این را مرادف (پای کم آوردن) گفتہ و صاحب بحر گوید کہ بمعنی حریف نشدن و برابری نکردن و بر نیامدن مولف را با خان آرزو اتفاق است و موافق قیاس (اُردو) دیکھو پای کم آوردن

**پای کم نبودن از کسی** مصدر اصطلاحی بقول بہار مرادف (پای کم نیاوردن و پای کم نداشتن از کسی) کنایہ از مساوی و برابر بودن در رتبہ (محمد سعید اشرف ع) بار ستم و نیست پای کمش از ہزار پای ؛ مولف عرض کند کہ این مرادف ہمان ہر سہ مصادر گذشتہ در نفی است تسامح بہار است کہ نسبت را در ملحقات نبودن خیال کرد (اُردو) مرتبہ میں مساوی اور برابر ہونا

(الف) **پای کم نداشتن از کسی** مصادر

(ب) **پای کم نیاوردن از کسی** اصطلاحی

بقول بہار مرادف مصدر گذشتہ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (محسن تاثیر ــه) تا یادرخی گشته چراغ دل تاثیر ٭ پای کمی ازصبح ندارد دم شامش ٭ (اُردو) الف و ب دیکھو (پای کم نبودن)

**پای کنجشک** اصطلاح ـ صاحب محیط بذیل (پتاکال) گوید که این را در ہندی (چینکا چیرن) نامند و بعربی (رجل العصافیر) و بعضی مردم آنرا (ہاتاجوڑی) نامند و آن نباتی است بسیار خرد و نازک مثل پنجۂ کنجشک که بوقت گرفتن چیزی جمع می گرداند گرم و خشک در دوم است جہت بیماری ہای طفلان و صبیان و دفع سرعت انزال موثر است و فرماید که از بعضی زنان تجربه کار مسموع شده که لیسانیدن او بزنان حامله در حین عسر ولادت و شدت درد زہ موجب سہولت تولد است مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و استعاره (اُردو) پتاکال ـ چینکا چیرن ایک دوائی نبات کا نام ہے جو چڑیا کے پنجے سے مشابہ ہوتی ہے ـ خوشبو

**پای کنده کردن** مصدر اصطلاحی ـ بقول بحر مرادف (پای آوردن) که گذشت مؤلف عرض کند که مشتاق سند استعمال می باشیم معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ازین ساکت ـ (اُردو) دیکھو پای آوردن ـ

**پای کوب** اصطلاح ـ بقول برہان و مؤید و بحر و بہار و ناصری و رشیدی و سروری و سراج مرادف پاکوب که گذشت مؤلف عرض کند که مزید علیه آنست (حکیم اسدی ــه) تنزا شایدای گلرخ سیم تن ٭ که ہم پای کوبست و ہم چنگ زن ٭ (حافظ شیراز ــه) شاہد و ساقی بدست افشان مطرب پای کوب ٭ غمزۂ ساقی ز چشم می پرستان برده خواب ٭ (اُردو) دیکھو (پاکوب)

**پای کوبان** اصطلاح صاحب بہار عجم بذیل پای کوب این را بمعنی (۱) رقص کنان و (۲) جہت پای کوب گفته (میر خسرو ــه) پس انگجبست و شوری

زخوبان پ؛ روان شد سوی شیرین پای کوبان پ؛ **مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم حال مصدر (پای کوبیدن) است و بمعنی دوم بالف و نون جمع (اُردو) (۱) اسوقت ناچنے والا۔ رقصان (۲) ناچنے والے۔

**پای کوبی** اصطلاح۔ مزید علیہ ہمان پاکوبی است کہ بمعنی رقص گذشت (ظہوری ؎) کجا شمع گوید در پای کوبی پ؛ کہ پروانہ وشک زبان برنبرد پ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس (اُردو) دیکھو پاکوبی۔

**پای کوتاہ کردن** مصدر اصطلاحی۔ ترک آمد و شد کردن است **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) گرو کوتاہ ظہوری اگر از کوی تو پای پ؛ ویتش از دست جفای تو ہمان بر سر ہست پ؛ (اُردو) پاؤن سمیٹنا۔ بقول آصفیہ ترک کوچہ گردی کرنا۔ پاؤن کھینچنا بھی انہین معنون مین ہے دیکھو پای فروکشیدن۔

**پای کوفتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان مرادف (پاکوفتن بہمہ معانیش) صاحب (جہانگیری ور ملحقات) ذکر این کردہ (مولوی معنوی ؎) چون پیش ازین ولادت بودیم پای کوبا پ؛ در ظلمت رحم ہا از بہر شکرجان پ؛ **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان (پاکوفتن) کہ گذشت (اُردو) دیکھو (پاکوفتن)

**پایگاہ** اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و ناصری و موید و جامع بروزن جایگاہ (۱) کفش کن و صفّ نعال صاحب ناصری گوید کہ معنی ترکیبی این جای پا۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در حقیقت این لفظ بمعنی ترک جای پاست و بدینمعنی مجاز است **مولف** عرض کند کہ جای را کہ در انجا صفّ نعال است پایگاہ و جای پاگفتن موافق قیاس است کہ پای در انجا کفش را دور کند و باز می پوشد و الحق کہ بمعنی مجاز است (اُردو) وہ مقام جہان جوتیان پاؤن سے جدا کرتے ہین۔ مذکر۔

(۲) پایگاہ۔ بقول برہان و بحر و سروری و جہانگیری و رشیدی و جامع بمعنی جای ستوران (کمال اسمعیل

ے) بدتر جائی بمذہب او ﴿ در زیر سپہر پایگاہست
صاحب ناصری بمعنی اصطبل گفتہ صراحت مزید کند
کہ مرکّب از پای و گاہ است و پا افشار چہار پایان
(انوری ے) مسجد جامع ہر شہر ستوران شان را
پایگاہی است کہ نہ سقفش پیدا و نہ در ﴿ صاحب مؤیّد
می فرماید کہ جای بستن اسپان باشد۔ خان آرزو
در سراج گوید کہ مجاز است چرا کہ پای ستوران
در انجا بستہ میشود **مؤلّف** عرض کند کہ با خان آرزو
اتّفاق داریم و مزید علیہ پاگاہ است کہ بہمین
معنی گزشت (اُردو) دیکھو پاگاہ کے تیسرے معنے
(۳) پایگاہ۔ بقول برہان و بحر بمعنی اصل و نسب
صاحبان جہانگیری و جامع گویند کہ نسبت و اصل
و بنای ہر چیز (سعدی ے) از ان بیش حق پایگاہش
قوی است ﴿ کہ دست ضعیفان بجاہش قوی
است ﴿ **مؤلّف** عرض کند کہ پا بمعنی بنیاد آمدہ
پس معنی لفظی این مقام بنیاد و کنایہ باشد از اصل
و نسب و بنای ہر چیز (اُردو) بنیاد۔ مؤنث۔

(۴) پایگاہ۔ بقول برہان و بحر و سہروری و ناصری
و جہانگیری و رشیدی و مؤیّد و جامع بمعنی قدر و منزلت
(سعدی ے) بعقلش بنا یزنخست آزمود ﴿ بقدر
ہنر پایگاہش فزود ﴿ صاحب ناصری صراحت
مزید کند کہ مخفّف پایہ گاہ است (انوری ے)
ہم دست تو دستگاہ روزی ﴿ ہم صدر تو پایگاہ
والا ﴿ (حکیم زجاجی ے) بہر یک از ان مہتران
گفت شاہ ﴿ کہ افزون کند جملہ را پایگاہ ﴿
خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است و مخفّف
پایہ گاہ و این خالی از تکلّفی نیست چہ پایہ بمعنی قدر
و مرتبہ نیز مجاز است **مؤلّف** عرض کند کہ اتفاق
داریم با صاحب ناصری و جامع کہ محقّقین اہل
زبانند و اشکال خان آرزو نسبت محاورہ
زبان شان ہیچ (اُردو) قدر۔ مؤنث۔ مرتبہ۔ مذکر۔
(۵) پایگاہ۔ بقول برہان و بحر و ناصری و جہانگیری
و رشیدی و جامع بمعنی پایاب یعنی رودخانہ کہ
پای بتہ آن رسد و از انجا گذر توان کرد (فردوسی

ص) بدریا ہمی کرد پای آشناہ ٭ بہ باید بجائی کہ بد پایگاہ ٭ **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی حقیقی است (اُردو) دیکھو پا پاب کے پہلے معنے۔

**پای گذار** اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و بہار دانند بضم کاف فارسی کنایہ از مددگار (حکیم سنائی ص) بود تو شرع بر تواند داشت ٭ زانکہ روشن است و بود تو بار ٭ دین نباید بہیت تا بود است ٭ مرترا دست مرد پای گذار ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ پای بمعنی قوت است و گذار بمعنی کنندہ چنانکہ کارگذار **مولف** عرض کند کہ درست گوید و موافق قیاس (اُردو) مددگار۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ معاون۔ حمایتی۔ پشتی بان۔ مدد کرنے والا۔

**پای گذاری** اصطلاح۔ بقول مؤید کنایہ از مددگاری **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ یای مصدری در آخر (پای گذار) مرکب شدہ (اُردو) مددگاری۔ اعانت۔ مونث۔

**پای گذاشتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی و بہار مرادف پا نہادن (صائب ص) دران محفل کہ نبود رومی گرمی پای نگذارم ٭ سپندم از حریم شعلہ پا اندازمی خواہم ٭ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس و قریب بمعنی حقیقی است (اُردو) دیکھو پا نہادن ورپنیری۔

**پای گرفتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی مرادف پا گرفتن کہ بجایش گذشت شامل بر ہمہ معانیش و نیز بمعنی حقیقتش یعنی قدم بوسی کردن (اشرفی سمرقندی ص) مردمی ہر لحظہ دست او ببوسد در عنان ٭ سروری ہر لحظہ پای او بگیرد چون رکاب ٭ (اُردو) دیکھو پا گرفتن۔ قدم بوس ہونا۔

**پای گشادن** مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان با کاف فارسی (۱) کنایہ از باز آمدن یعنی اینکہ فعل از وی نمی آید و حالا می آید و (۲) طلاق دادن و (۳) یعنی گریختن **مولف** عرض کند کہ (پای گشادن) بکاف عربی بمعنی گذشت و ہمان اصل است و این مزید علیہ آن و کاف

فارسی عوض کاف عربی است مخفی مبادا گشادن مبدّل کشادن است کہ بجایش می آید (اُردو) دیکھو پای کشادن -

**پای گل** اصطلاح - بقول بہار و انند جای زیر گلبن کہ مستان و تماشائیان موسم در انجا و اگشتند و از شراب دماغ تر سازند (شوکت ع) زاہد بسرت ہوای مل نیست ؛ مغز تو ہوای پای گل نیست ؛ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) درخت گل کے نیچے کی زمین جو سرد رہتی ہے - مونث -

**پاینگہ** اصطلاح - بقول برہان و انند و موید مخفف پایگاہ کہ گذشت (اُردو) دیکھو پایگاہ -

**پای گیر** اصطلاح - بقول بہار و بحر و انند بمعنی پابند و مقیّد (اسیر لاہیجی ع) بقید زلف تا جانم اسیر است ؛ دلم در دام فتنہ پای گیر است ؛ مولف عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی موافق قیاس (اُردو) مقیّد - پابند -

**پای لغز** اصطلاح - بقول برہان و بحر مرادف معنی اوّل پالغز (خواجہ نظامی ع) مبادا کہ شہ را رسد پای لغز ؛ کہ گردد سر ملک شوریدہ مغز ؛ صاحبان بہار عجم و ناصری این را مرادف بہردو معنی گفتہ اند مولف عرض کند کہ چرا نباشد این مزید علیہ آنست (اُردو) دیکھو پالغز -

**پای لغزانیدن** مصدر اصطلاحی متعدّی پای لغزیدن است کہ می آید و (پای بقا لغزانیدن) کنایہ از گریختن (کمال اصفہانی ع) سخاوت است کہ دست بیسار تنگ کند ؛ شجاعت است کہ پای بقا بلغزاند ؛ (اُردو) باعث لغزش ہونا لغزش کرانا -

**پای لغزرسیدن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ واقع شدن لغزش سند این بر (پای لغز) از کلام خواجہ نظامی گذشت و این مزید علیہ (پالغزرسیدن) است کہ بجایش گذشت (اُردو)

لغزش واقع ہونا۔

(الف) **پای لغزیدن** | مصادر اصطلاحی۔
(ب) **پای لغزی شدن** | صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
لغزش پا واقع شدن است (۱) بمعنی حقیقی و
مجازاً (۲) گناہ وجرم واقع شدن و پالغز گذشت
حاصل بالمصدر این و پالغزی بزیادت تحتانی
در آخر ہم حاصل بالمصدر ش و (ب) کہ مرکب
است از پالغزی مرادف (الف) (ظہوری ؎)
پای لغزی شد ظہوری ہوشدار ؂ طرہ از چاہ
ذقن دل پشکست ؂ (اُردو) الف و ب (۱)
پاؤن پھسلنا۔ بقول آصفیہ۔ پاؤن رپٹنا۔ دیکھو
از جا رفتن پا (۲) لغزش واقع ہونا۔

**پای ماچان** | اصطلاح۔ بقول برہان و
بحر وسروری وناصری ورشیدی ومؤید (۱)
صفت نعال و (۲) مرادف (پای پاچان) کہ
گذشت (حکیم خاقانی ؎) ہوای خواست تا

در صف بالا برتری جوید ؂ گرفتم دست وافگندم
بصف پای ماچانش (مولوی معنوی ؎) آدم
از فردوس واز بالای ہفت ؂ پای ماچان
از برای عذر رفت ؂ خان آرزو در سراج ہر
پای ماچان گوید کہ ماچ بمعنی بوسہ است ومعنی
ترکیبی آن پابوس والف ونون افادہ معنی
نسبت کند ومجازاً آن مکان را گویند کہ برای
پابوس آمدہ آنجا ایستادہ شوند چنانکہ رسم قلندران
وصوفیان است وفرماید کہ از شعر مولوی چنان
معلوم میشود کہ بمعنی عذرخواہی گناہان است
پس بای ظرفیہ درینجا محذوف است چنانکہ در
استعمال شائع یعنی بپای ماچان کہ صف نعال
است مؤلف عرض کند کہ این مبدل پای
پاچان است کہ گذشت چنانکہ سپاروک وسپارہ
وصراحت با خدش در انجا کردہ ایم و شعر خاقانی
(صف پای ماچان) نوشتہ مقصودش از صف
کسانیکہ بسزای پای ماچان گرفتار باشند وانگہ

این سزا برای تذلیل به صف نعال می دهند مجازاً
مجرّد (پای ماچان) را برای صف نعال هم استعمال
کرده باشند و در کلام مولوی معنوی هم (پای ماچان)
به همین معنی مستعمل شد یعنی آدم برای عذرخواهی
بحالت (پای ماچان) پیش خداوند تعالی رفت
تا آن آزر و در تعریف ماخذ این سکندری خورده
و کار از غور و معنی لفظی نگرفته (اُردو) (۱) جوتیوں
کا مقام۔ مذکر (۲) دیکھو پای پاچان۔

**پامال** | اصطلاح۔ بقول بحر وانند بمعنی پامال
وخراب **مولف** عرض کند که مزید علیه پامال است
که بجایش گذشت (ظهوری ــه) بیفائده پامال
گشتیم که دستی نگرفت دست ما را کو (اُردو)
دیکھو پامال۔

**(الف) پامرد** | اصطلاح۔ صاحبان برهان و
**(ب) پامردی** | بحر و بهار و سروری و ناصری
و جهانگیری و رشیدی و موید و سراج ذکر (الف)
کرده اند و صاحبان بحر و موید وانند (ب) را آورده

**مولف** عرض کند که پامرد و مزید علیه پامرد و پامردی
است که بجایش گذشت (حکیم خاقانی الف) ای
زهر تو دستگیر تریاق کو دمی درد تو پامرد درمان کو
(انوری الف) گفتم که پامرد وسیلت که باشدم کو
گفتا که بهتر از کرم او کسی دگر کو (سعدی ب) حقا
که با عقوبت دوزخ برابر است کو رفتن به پامردی
همسایه در بهشت کو (اُردو) دیکھو پامرد و پامردی

**پای مرکب اندر آمد** | مقوله۔ بقول بهار
وانند۔ ای لغزید و بیفتاد **مولف** عرض کند که
معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ازین
ساکت و موافق قیاس هم نیست و سند استعمال
هم پیش نه شد بدون سند استعمال این را تسلیم
نه کنیم (اُردو) لغزش واقع ہوئی۔ گر پڑا۔

**پای مزد** | اصطلاح۔ صاحبان برهان و رشیدی
و بحر و بهار و موید و سروری ذکر این کرده اند۔
**مولف** عرض کند که مزید علیه پامزد است که
گذشت و صراحت معنی به پا رنج گذشت (استاد

حلاجی ۵) ہمہ پای مزد غلامان تست چو بمن بر
از امروز فرمان تست چو (اُردو) دیکھو پامزد اور پاپانچ

**پای موز** اصطلاح ـ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ نوعی از کبوتر باشد **مولف** عرض کند کہ
معاصرین عجم بدون تحتانی سوم (پاموز) بر زبان
دارند و این قسم کبوتر پاہای دراز پر پا دارد کہ موزہ
را ماند و نتیجۂ پاپیش از کثرت پر پا بنظر نیاید ہای ہوز
حذف شدہ پاموز باقی ماند (اُردو) پاموز بقول
آصفیہ اردو ایک قسم کبوتر کی جن کے پنجے موزوں
کی طرح پروں سے ڈھکے ہوتے ہیں **مولف**
عرض کرتا ہے کہ یہ فارسی زبان کا لفظ ہے جسکو
صاحب آصفیہ نے تسامحاً اردو کہا ہے ۔

**پاین** اصطلاح ـ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بکسر پای تحتانی و سکون نون (۱) بمعنی
زیر و تحت و (۲) کم قیمت و حقیر **مولف** عرض
کند کہ مخفف پایین است کہ می آید بحذف یک یا
و معنی دوم مجاز آن ولیکن بدون سند استعمال
بیرو و معنی را تسلیم نہ کنیم از نیکہ معاصرین عجم بزبان ندارند
و دیگر محققین زباندان و اہل زبان از ین لغت
مخففہ ساکت (اُردو) (۱) دیکھو پایین (۲)
کم قیمت ۔

**پاینداز** اصطلاح ـ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ ہمان پاانداز کہ بالا مذکور شد
**مولف** عرض کند کہ مزید علیہ آن بحذف الف
چہارم کہ اصل این (پای انداز) بود (اُردو)
دیکھو پاانداز ۔

**پایندان** اصطلاح ـ بقول برہان و جہانگیری
و سروری و رشیدی و جامع و سراج بفتح ثالث
و دال ابجد بالف کشیدہ بروزن آصفان (۱)
صف نعال و کفش باشد (منجیک ۵) ماہ را در
محفل خورشید من چو جای اندر صف پایندان
بود چو صاحب سروری این بیت را از منجیک
نداند ـ صاحب ناصری گوید کہ جہانگیری این را
پایند بہ موحدہ و سوم دانستہ ـ صاحب رشیدی ہم

نقلش بر داشته گوید که صفّ نعال را پاپندان بموحّده
سوم ازان گویند که مردم درگاه کنند کفش و پاپندان
کفش انجا مقام کنند و پای بند شوند **مؤلف**
عرض کند که یکی از معاصرین عجم می فرماید و قولش
قرین قیاس است که اصل این پای بندان بود
بمعنی بند کننده پای که مردمان در صفّ نعال از
رفتار باز مانند و ایستاده یا نشسته کفش را از پا
دور کنند یا در پا کنند موحّده حذف شده پاپندان باقی ماند
**(اردو)** وه مقام جہاں جوتیاں چھوڑتے ہیں
اور پہنتے ہیں۔ مذکر۔

(۳) پاپندان۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری
و ناصری و رشیدی و جامع و سراج بمعنی ضامن
و کفیل (مولوی معنوی سه) دی همی گفتی که پاپندان
شدم چو که بود تا فتح و نصرت دمبدم چو هر که پاپندان
او شده وصل یار چو او چه ترسد از شکست کارزار چو
(ابن یمین سه) مشتری صد سال دیگر در بقا چو
گشته پاپندان مجدالدین علیست چو (مؤیدالدین
ے) رزق را دست تو پاپندان شد چو علم را کلک
تو پاپندان باد چو صاحب رشیدی بحواله سامانی
صراحت مزید کند که ضامن را ازان (پاپندان)
بموحّده سوم گویند که کفالت پای بند ضامن و مضمون عنه
هر دو باشد۔ صاحب مؤید بمعنی بالا گوید که میانجی
است که بتازیش ضامن خوانند **مؤلف** عرض
کند که درینجا هم اصل این پای بند است و موحّده
حذف شده و الف و نون زائدتان در آخرش آورده ضامن
و کفیل پابند ضمانت و کفالت است ازینجاست
که او را بدین اسم موسوم کردند **(اردو)** ضامن
کفیل۔ ضمانت دار۔

(۴) پاپندان۔ بقول برہان و ناصری بمعنی میانجی
کننده۔ خان آرزو در سراج این معنی و معنی ضمان
را واحد دانند **مؤلف** عرض کند که در معنی میانجی
و ضمان فرق است۔ میانجی قاصد را گویند و ضمان
ضامن کفیل را پس این را مبدل پاپندان
دانیم که بموحّده اول گذشت چنانکه تب و تپ

وصراحت ماخذش همدرانجا کرده ایم (اردو) دیکهو ہاک (۴) پاپندان - بقول برہان وجہانگیری وناصری وجامع بمعنی رہن وگرو (حکیم نزاری قہستانی ۵) ای پسر وام خواه روز پسین کو جان ستاند برہن وپاپندان صاحب رشیدی بحوالہ ساماتی گوید کہ بمعنی مرہون نیز آورده اند وحق آنست کہ در جمیع ابیات معنی کفیل وضامن درست می آید وحاجت بمعانی دیگر نیست فرماید کہ در نسخ معتبرۂ مثنوی مولوی پاپندان بپای بیت نہ بپای موحده واز مردم معتبره نیز چنین شنیده شد کہ جہانگیری گفته وتخطیہ ساماتی محض بقیاس است خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ بعضی بمعنی مرہون نوشتہ اند وانهمہ رایج بمعنی میانجی گری است مولف عرض کند الحق در شعر بالا پاپندان بمعنی کفالت بہتر از رہن است ولیکن باعتبار ناصری وجامع کہ اہل زبانند استعمال این بمعنی رہن وگرو ہم درست دانیم کہ مجاز معنی دوم است (اردو) رہن - دیکهو بندک کے سولہوین معنے - کفالت - مونث ضمانی

(۶) پاپندان - بقول برہان بمعنی در قید وبند کسی بودن - خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ اینهمہ رایج بمعنی میانجی گری است مولف عرض کند کہ اصل این ہم پای بندان است مزید علیہ پای بند و پای بند مزید علیہ پابند چہ معنی بیان کرده برہان بشکل مصدر درست نیست ومعنی این پابند است وبس (اردو) دیکهو پابند

(الف) **پاپندانی** اصطلاح - الف بقول

(ب) **پاپندانی کردن** اننده بحوالہ فرہنگ بمعنی ضمانت وکفالت و (ب) بمعنی ضمانت وکفالت کردن وکفیل شدن صاحب موید نسبت الف متفق با اننده مولف عرض کند کہ بزیادت پای مصدر نیست برلفظ پاپندان کہ بمعنی ضامن گذشت مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بزبان ندارند (اردو) (الف) ضمانت - کفالت - مونث (ب) ضامن ہونا - کفیل ہونا -

(الف) **پاپنگان** اصطلاح - الف بقول

**(ب) پایندگی** سروری و مؤید دانند چنانکه
**(ج) پایندن** باقی باشد و فانی نشود چون
**(د) پاینده** بهشت و دوزخ و عرش و کرسی
و امثال آنها (شیخ نظامی ؎) پیش وجود همه آیندگان
پیش بقای همه پایندگان ؎ **مؤلف** عرض کند
که جمع (د) است بقاعدهٔ فارسی و (ب) حاصل بالمصدر
از پاییدن (ظهوری ؎) خضر و قسم عمرم از عشق تو
در پایندگی است ؎ منت هر لحظه مردن در غمت
بر زندگی است ؎ و (ج) بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ بمعنی توقف نمودن **مؤلف** عرض کند که این
مرکب از پاییدن است بحذف یک تحتانی و موافق
قیاس ولیکن محققین مصادر این را ترک کرده اند
اگر سند استعمال بدست آید مستعمل دانیم. حالا
مصدر یست متروک. صاحب برهان نسبت (د)
گوید که بر وزن سازنده (۱) بمعنی همیشه و جاوید
دوام و باقی و مدام و هر چیز که فانی نشود مثل بهشت
و دوزخ و امثال آن و (الف) جمع این و (۲)

کسی را نیز گوید که چیزی را در نظر داشته باشد و
چشم از آن بر ندارد و صاحبان سروری و ناصری
و مؤید و سراج بمعنی اول تابع (سعدی ؎)
بسی بر سر خلق پاینده دار ؎ بتوفیق طاعت
دلش زنده دار ؎ (ناصری ؎) خوشی های دنیا
چو پاینده نیست ؎ بر او دل نهادن چو شاینده
نیست ؎ خان آرزو در سراج نسبت معنی دوم
گوید که غالب که این تصحیف پابند بیای موحده
است **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم فاعل
مصدر پاییدن است که می آید و معنی دوم مجاز
آن و هیچ تعلق با پابند ندارد چنانکه خان آرزو
خیال کرده **(اردو)** الف ہمیشہ رہنے والے
(ب) ہمیشگی۔ پایندگی۔ مؤنث (ج) توقف کرنا
(د) (۱) ہمیشہ رہنے والا (۲) وہ شخص جو کسی
چیز پر آنکھ لگائے ہوا ہو اور اس پر سے آنکھ نہ ہٹائے

**پای نسب** اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی ثبت
آباء و اجداد و آن عبارت از درستی نسب باشد و

(۲) بمعنی شرمنده و (۳) بی رونق - صاحبان مؤید
وانند بمعنی اوّل ثالثه مؤلف عرض کند که بمعنی
اوّل موافق قیاس است که پای بمعنی پایه و بنیاد
آمده نسبت ثانی و دوم و سوم که با قیاس تعلقی کم دارد
مشتاق سخن استعمال می باشیم که محققین اهل زبان
و معاصرین عجم ازین معنی سکوت ورزیده اند (اردو)
(۱) آبا و اجداد کی قوت یعنی نسب کی خوبی (۲)
شرمنده (۳) بے رونق -

**پای نظر در گل فرو رفتن** مصدر اصطلاحی

بقول بحر (۱) فریفته شدن و شیفته و عاشق کسی
گشتن مؤلف عرض کند که (۲) معنی این محو نظاره
شدن است و این کنایه باشد و معنی اوّل مجاز مجاز
(اردو) (۱) فریفته اور عاشق ہونا (۲) محو نظاره ہونا

**پای نهادن بچیزی** مصدر اصطلاحی -

بهار ذکر این کرده و بمعنی مذکور قائم - صاحبان انند
و غیاث (پای نهادن بچیزی) را کنایه از ترک
کردن آن چیز گفته اند مؤلف عرض کند که مزید علیه

همان (پا نهادن بچیزی) است که بجایش گذشت
(اردو) دیکهو پا نهادن بچیزی -

**پایی** اصطلاح - بقول انند بحواله فرهنگ
فرهنگ بکسر ثانی و دوم بمعنی سفاهت و فرومایگی -
مؤلف عرض کند که دیگر محققین ازین ساکت
معاصرین عجم هم زبان ندارند بدون سند استعمال
این را تسلیم نکنیم (اردو) سفاہت کمینگی

(الف) **پای و پر** اصطلاح - بقول بهار و
بحر و جهانگیری و سروری و مؤید و رشیدی و سراج
پر و بال پا و پر بمعنی تاب و طاقت و قدرت و
توانائی (فردوسی ع) ستوه آن کی ساز جنگ
زال زر چو ندارد همی جنگ را پای و پر -
عرض کند که انجمن سند مصدر - - - -

(ب) **پای و پر داشتن** بمعنی طاقت و توانائی
داشتن پیدا است و موافق قیاس - صاحبان
بهار عجم و رشیدی و (جهانگیری در ملحقات) ذکر این
کرده اند (اردو) (الف) طاقت - قدرت - توانائی

مونث ۔ (ب) طاقت توانائی رکھنا۔ طاقتور ہونا

**پای وجود در گل اجل رفتن** | مصدر اصطلاحی ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی مردن ۔ **مولف** عرض کند کہ کنایہ باشد و موافق قیاس (اردو) مرنا ۔ فوت ہونا ۔

**پایون** | بقول برہان و سروری و جامع بروزن فارون بمعنی پیرایہ و آرایش و زیور ۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی بہ پیرایہ قانع ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید کہ لیکن صحیح بذیون است بمعنی نوعی از حریر کہ می آید **مولف** عرض کند کہ ہیچ تعلق با بذیون ندارد و این بنفسہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) پیرایہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ مذکر ۔ زیور ۔ آرایش ۔ زینت ۔

**پای وند** | اصطلاح ۔ بقول برہان و رشیدی و سروری و موید بمعنی پای بند است **مولف** عرض کند کہ مبدل آن چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو پای بند ۔

**پاویلین** | اصطلاح ۔ بقول صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی مکان **مولف** عرض کند کہ حقیقت این یہ (پاویلون) بیان کردہ ایم حزین نیست کہ این مفرس است از لغت انگلیسی زبان (اردو) دیکھو پاویلون

**پایہ** | اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و رشیدی و موید و جامع و بہار بروزن سایہ (۱) بمعنی قدر و مرتبہ (انوری ؎) بہ پایہ تو پای توہم نسپردہ ؛ بہ دامن تو دست معانی نرسیدہ ؛ (امیر خسرو ؎) سر افسروران سلطان آفاق ؛ بپا پایہم سریر عرش ہم ساق ؛ (سعدی ؎) دریغ آدم با چنین مایہ ؛ کہ بینم ترا در چنین پایہ ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ بمجاز بمعنی اعلی باشد **مولف** عرض کند کہ این مرکب است از پای و ہای نسبت و معنی لغظی این منسوب بہ پای و کنایہ از قدر و مرتبہ چنانکہ بلند پایہ (اردو) پایہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی

مذکر۔ رتبہ۔ درجہ۔

(۳) پایہ۔ بقول برہان وجہانگیری وناصری ورشیدی وموید وجامع بمعنی بنای عمارت (سعدی ؎) اوّل اندیش انگہی گفتار ٭ پایہ پیش آمدست و پس دیوار ٭ صاحب سروری بہ سند ہمین شعر سعدی بمعنی ستون گفتہ۔ صاحب رشیدی صراحت مزید کنند کہ بر ستون نیز اطلاق کنند بر سبیل مجاز۔ خان آرزو در سراج بمعنی اصل گفتہ مولف عرض کند کہ معنی لفظی این منسوب بہ پاو کنایہ باشد از بنای عمارت و ستون را پایہ گفتن ہم معنی بجیہ درست است کہ آنہم زیر سقف بکار پایہ باشد (اُردو) پایہ کہہ سکتے ہین۔ اسم مذکر۔ بنای عمارت۔ نیو۔ صاحب آصفیہ نے پایہ بمعنی ستون کو ترک فرمایا ہے ورحالیکہ اردو مین مستعمل ہے جیسے اس کام کا پایہ پڑ گیا" آپ ہی نے پایہ کے ذیل مین کھم۔ تھم کا ذکر فرمایا ہے۔

(۴) پایہ۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری

وموید وجامع بمعنی زینہ ونردبان (ابن یمین ؎) چون ہند بر پایۂ منبر بہر وعظ پای ٭ آنکہ چون گرد بیان دار بعصمت اشتہا ٭ صاحب ناصری گوید کہ ہر چہ بترتیب بنا کنند۔ صاحب رشیدی گوید کہ ہر مرتبہ از زینہ ومنبر و پلہ و درجۂ نردبان خان آرزو در سراج گوید کہ ہمین اصل است یعنی درجۂ نردبان و امثال آن مولف عرض کند کہ اینمعنی ہم مجاز است کہ معنی حقیقی این منسوب بہ پاست و از ینکہ زینہ با پای نسبت دارد۔ فارسیان آن را بپایہ موسوم کردند وخصوصیت یک پایۂ زینہ ومنبر ندارد بلکہ مجموعۂ زینہ را ہم فارسیان پایہ گویند چنانکہ پایۂ بام بزبان معاصرین عجم است و تعریف صاحب ناصری بہتر از دیگر ہمہ محققین باشد (اُردو) پایہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پاکھا۔ زینہ۔ سیڑھی۔ قدمچہ۔ تھم۔ کھم۔ مذکر۔

(۲) پایہ۔ بقول برہان وناصری ورشیدی و جامع بمعنی پایاب (حکیم فرالادی ؎) جودتی

چنان رفیع ارکان ٭ عمان چنان شگرف مایہ ٭
از گریہ و آہ آتشینم ٭ گاہی سرہ است و گاہ پایہ ٭
خان آرزو در سراج گوید کہ بدینمعنی مرکب است
از پای معروف و ہای نسبت یعنی جائیکہ پای
بدان رسد و مقابل آن سرہ است بمعنی غرقاب
**مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو)
دیکھو پایاب۔
(۵) پایہ۔ بقول برہان بمعنی باریدن باران۔
صاحبان جہانگیری و سروری و جامع و سراج
گویند کہ فرو ریختن باران در یکجا (حکیم آذری ے)
سنگ بسیار ریخت بر یاران ٭ ہمچو ژالہ زپایۂ
باران ٭ **مولف** عرض کند کہ مقصود محققین
فرو ریختگی باران است در یکجا یعنی کثرت و زورش
چنانکہ بر راہ ہا جوی پایاب روان شود و باعتبار
سروری و جامع کہ محققین اہل زبانند این را تسلیم
کنیم و من وجہ از سند آذری ہم ہمین معنی پیداست
مجاز معنی چہارم دانیم (اُردو) بارش کی کثرت
مونث۔ اور زور جس سے سڑکوں پر پایاب
ندیاں بہیں۔
(۶) پایہ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری
و جامع بمعنی ضائع و زبون (مولوی معنوی ے)
جوہر است انسان و چرخ او را عرض ٭ جملہ
فرع و پایہ اند او را غرض ٭ خان آرزو در سراج
بذکر اینمعنی گوید کہ در کلام مولوی معنوی کہ بالا مذکور
شد معنی زبینہ بی تکلف درست می شود و غایتش
در لفظ عرض اندک تکلیف باید نمود **مولف** عرض
کند کہ قول سروری و جامع کہ از اہل زبانند برای
اینمعنی اعتبار را شاید۔ شک نیست کہ سند بالا بہ
دو معنی شامل (اُردو) ضائع۔ بقول آصفیہ۔
ارکارت۔ نکما۔ رائگان۔ بے سود۔ برتہا۔
(۷) پایہ۔ بقول برہان بلغت اہل گیلان بمعنی
چوب تادیب استاد و معلم و آقای تحصیل دار۔ صاحبان
جہانگیری و سروری و رشیدی بمجرد چوب قانع
(میر قلی میلی در ہجو یکی از بزرگان ے) شنیدن

از تو خوشست این عتاب بامزه برا ٭ که یار پاپیه
وزن پیله خلق پاپیه را ٭ خان آرزو در سراج
با برہان متفق **مولف** عرض کند که چوب باریک
تا و بید بر پای می زنند از ینجاست که این را پاپیه
موسوم کردند که بمعنی حقیقی منسوب بپا است تعجب
محققین بر تخصیص برہان و خان آرزو فائق (اُردو)
وہ باریک لکڑی یا بید جس سے استاد
شاگردوں کو سزا دیتے ہیں۔ مونث۔
(۸) پاپیه۔ بقول رشیدی بمعنی فرع ہر چیز **مولف**
عرض کند که بدون سند استعمال اینمعنی را بمجرد
قول رشیدی تسلیم نه کنیم که دیگر ہمه محققین ازین
ساکت اند جز این نیست که رشیدی از زیده نرد پایان
اینمعنی را پاپیه آورده است (اُردو) فرع۔ بقول
آصفیہ۔ مونث۔ شاخ۔ ٹہنی۔

(الف) **پاپیه خود پیچیدن** | مصادر اصطلاحی
(ب) **پاپیه بر خود پیچیدن** | بقول انند منزلت
و بمعنی بخود قرار دادن (قدسی سه) لکن اینقدر

موشگافی چو شانه ٭ ہمچنین اینقدر پاپیه بر خود مپیچ چو شمع
صاحبان بحر و وارسته ذکر (ب) کرده اند **مولف**
عرض کند که موافق قیاس است بلحاظ معنی اول
پاپیه (اُردو) اپنی عزت اور اپنا مرتبہ قرار دینا۔

**پایه پایه** | اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرہنگ
فرنگ بمعنی مرتبه بمرتبه **مولف** عرض کند که
قیاس میخواہد که (پایه بپایه) را بدینمعنی گیریم چنانکه
فارسیان معاصر گویند "او پایه بپایه بدین مرتبه
رسیده است" یعنی بتدریج ولیکن استعمال
(پایه پایه) ہم خلاف محاورہ نیست بعض معاصرین عجم
تسلیم کنند (اُردو) درجہ بدرجہ۔ بتدریج کہہ سکتے ہیں

**پایۂ حوض** | اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی
بفتح حای بی نقطه و سکون واو و ضاد نقطه دار
کنایه از پای رسوائی و بدنامی (نظامی سه)
بشب زان حوض پایه ہیچ نگذشت ٭ ہمه شب
گرد پای حوض می گشت ٭ (خاقانی سه) پاپیه
بوسه گرد پایه حوض ٭ چه می گشتم تو دل دریا نگه می

صاحب بحر گوید کہ مرادف (پای حوض) است کہ گذشت مولف عرض کند کہ صراحت ماخذ (پای حوض) ہمدرانجا کردہ ایم دہمان ماخذ این است کہ معنی لفظی پایہ حوض ہم بمعنی تہ حوض باشد (اُردو) دیکھو پای حوض۔

**پایہ دادن** مصدر اصطلاحی بمعنی مرتبت دادن ورتبہ عطا کردن مولف عرض کند کہ متعلق بمعنی اول پایہ وموافق قیاس (ظہوری سے) گر بلندیہای عشق اینست خواہد پایہ داد ٭ عرش را اوج پایہ کوتاہی دیوارہا ٭ (ولہ سے) پایہ رساند رتبہ افتادگی بہم ٭ ہمت بلند پایہ معراج می دہند ٭ (اُردو) رتبہ عطا کرنا۔

(الف) **پایہ دار** اصطلاح۔ الف بقول

(ب) **پایہ داشتن** برہان وبحر وبہار ومویّد بروزن مایہ دار۔ صاحب قدر ومنزلت مولف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی و(ب) مصدر آن (ظہوری سے) نداشت دایہ منصور پایہ پیندان ٭ قضیہ بر گذرد گر بدار منصت ٭ (اُردو) صاحب مرتبہ۔ صاحب منزلت۔ ذی مرتبہ۔

**پای ہر پردہ** استعمال۔ بقول صاحبان ہفت ورو زنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی زیر ہر پردہ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) ہر پردے کے نیچے۔

**پایہ شمار** اصطلاح۔ بمعنی مرتبہ دان مرادف پایہ شناس (عرفی سے) اگر بقصر جلالش روند پایہ شمار ٭ کہ نیم پایہ بوزان شمار سبع شداد ٭ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است متعلق بمعنی اول پایہ۔ اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) مرتبہ پہچاننے والا۔ مرتبہ شناس۔

**پایہ شناس** اصطلاح۔ بقول بہار وانند بمعنی مرتبہ شناس مولف عرض کند کہ مرادف پایہ شمار کہ گذشت معاصرین عجم بر زبان ندارند موافق قیاس است (اُردو) مرتبہ شناس اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو صاحب بصیرت ہو۔

اور ہر شخص کا رتبہ اور درجہ جانتا ہو۔

**پایہ گاہ** اصطلاح - بقول مؤید مرادف ہمان پایگاہ که گذشت و پایگه که می آید **مؤلف** عرض کند که ہمین اصل است و رسم الخط مقتضی آنست که این را بحذف ہای ہوّز چہارم پایہ گاہ نویسیم و (پایگہ) مخفف پایگاہ بحذف الف (**اردو**) دیکھو پایگاہ اور پایگہ۔

**پاییدن** بقول برہان و ناصری بروزن سائیدن بمعنی (۱) در نظر داشتن و (۲) چشم بر نداشتن و (۳) ہمیشہ و پیوستہ و جاوید و مدام بودن - و ارستہ فرماید که (۴) جستجو کردن - صاحب بحر بذکر ہر چہار معنی بالا گوید که بمعنی (۵) ایستادن ہم و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این پاید - صاحب موارد معنی سوم را ترک کرد که اصل است و ترکیب این مصدر از ہمان پای متعلق است که بمعنی ہمیشگی گذشت فارسیان یای معروف و علامت مصدر (ن) بران زیادہ کردہ مصدری ساختہ اند و دیگر ہمہ معانی مجاز معنی سوم است (سعدی ۲۵) زہی زمانہ ناپایدار و عہد شکن ؛ چہ دوستی است که با دوستان نمی پائی (مومن استرابادی ۱۲) دل من گم نشد جائیکہ نتواند شدن پیدا ؛ ولی جائیکہ گم شد کشتن و پائیدنی دارد ؛ (**اردو**) (۱) نظر میں رکھنا (۲) آنکھ نہ اٹھانا - محو ہونا (۳) ہمیشہ رہنا (۴) جستجو کرنا (۵) کھڑا رہنا۔

**پائیدن کیش** اصطلاح - بقول آنند بحوالہ فرہنگ بکسر کاف تازی نام جائی است **مؤلف** عرض کند که ازین اجمال بیان بہتر بود ترکش کند دیگر ہمہ محققین لغات فرس ازین ساکت - معاصرین عجم ازین بی خبر (**اردو**) پائیدن کیش ایک مقام کا نام جس کا احوال مزید معلوم نہ ہو سکا - مذکّر

**پائیز** اصطلاح - بقول برہان و بحر و ناصری بروزن فالیز (۱) فصل خزان و ایام برگ ریزان و (۲) کنایہ از ایام پیری ہم و بازای فارسی ہم آمدہ (شاعر لہ) گل رفت و لالہ بباد پائیز گو

خشک شود این زمان گیا نیز۔ صاحبان سروری و رشیدی بہ معنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ پائیز (بہ یک تحتانی بجایش گذشت) محقق این و نسبت معنی اوّل فرماید کہ غلط است بلکہ خریف را گویند و آن مدّت ماندن آفتاب بود در میزان و عقرب و قوس چنانکہ روزمرّہ گواہ است و قوسی نیز تصریح کردہ چنانکہ پائیز در صفاہان گذرانیدیم یعنی موسم خریف در آنجا بسر بردیم و تحقیق آنست کہ چنانکہ اوّل ربیع را بہار گویند اوّل خریف را پائز گویند و بمجاز سہ ماہ مذکور را ہم صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بذکر معنی موسم خزان گوید کہ (۳) بمعنی حصّۂ پائین خانہ۔ صاحب رہنما بر معنی سوم قانع بدین صراحت کہ مطلقاً بمعنی زیر است **مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل مبدّل (باریز) است کہ بجایش گذشت موحّدہ بدل شد بہ بای فارسی چنانکہ تب و تپ و یک رای مہملہ حذف و رای دوم بدل شد بہ تحتانی چنانکہ ____ و لی ہنوز و بلحاظ ماخذ اصل معنی این موسم خزانست چنانکہ محققین اوّل الذکر نوشتہ اند و معنی دوم مجاز آن و بمعنی سوم مبدّل پائین کہ می آید و سند اوّل تبدیل نون بہ زای ہوز ہمین یک مثال است و تفہیم معنی سوم بیان کردۂ رہنما درست است (اُردو) (۱) دیکھو باریز کے پہلے معنے (۲) جڑھا پا۔ ایام پیری مذکر (۳) نیچے۔

**پائیزہ** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ وصّاف حکمی باشد کہ ملوک بشخصی دہند و او ہر جا کہ رود ہمہ اطاعتش کنند **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان (پائزہ) کہ بمعنی اوّلش گذشت یک تحتانی درین زائد است چنانکہ نبست و نبیست (اُردو) دیکھو پائزہ کے پہلے معنے۔

**پائی کار** اصطلاح۔ بقول انند ہمان پاکار کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ پایکار بزیادت تحتانی بر (پاکار) بجایش گذشت و آنچہ درینجا بزیادت دو تحتانی نقل کردہ است تسامح صاحب

اشندمی نماید ودیگر ہیچ معاصرین عجم وہمہ محققین ازین ساکت (اُردو) دیکھو پاکار اور پاپیکار۔

**پائین** | اصطلاح۔ بقول سروری بمعنی زیر باشد ضدّ بالا (شیخ نظامی ؎) سہیل سمین گفتا تذروی ؏ بیازی بود در پائین سروی ؏ صاحب موید گوید کہ ہمان پایان کہ گذشت۔ صاحب بول ہال بحوالۂ معاصرین عجم با سروری متفق **مولف** عرض کند کہ شک نیست کہ این مرکب از پای و (یا و الف و نون) است کہ افادۂ معنی نسبت کند) بمعنی منسوب بہ پا ولیکن معنی این مخصوص است برای زیر (اُردو) نیچے۔ پائین بھی کہہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے (پائین باغ) کا ذکر کیا ہے یعنی قلعہ کے نیچے کا باغ۔

**پائین پرستی** | اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و ہفت قلزم و سراج و شمس و مؤید و مدار و ناصری و انجمن آرا و جامع و بحر عجم و لطائف و غیاث و کشف و سروری و موارد و چراغ هدایت و معیار اللغات) و بہار و بحر و انند و موید کنایہ از اطاعت و بندگی و خدمتگاری (حکیم فردوسی ؎) بدرگاه نشستم وخراسش کنیم ؏ بپائین پرستیش رامش کنیم ؏ (میر خسرو ؎) ندارد شرم از ین خورشید نوشاد کہ پائین پرستی چندرا یاد ؏ **مولف** عرض کند کہ درین اصطلاح از پائین قدم مراد است و پرستیش قدم کنایہ باشد از قدم بوسی و مراد از خدمت گاری و اطاعت و بندگی (اُردو) اطاعت۔ بندگی۔ خدمت گاری۔ مونث۔

**پائین گاه** | اصطلاح۔ بقول بہار و انند

**پائین گه** | طرف پایان کہ مقابل بالین باشد **مولف** عرض کند کہ مقام طرف پای و موافق قیاس است (میر خسرو ؎) کنم صد سال اگر خدمت و گر دیر ؏ شوم صد پایہ از پائین گہست زیر ؏ مخفی مباد کہ گاه و مخففش گہ ہر دو یکی است (اُردو) پائنتی۔ بقول آصفیہ پلنگ کا وہ حصہ جس طرف پاؤن پھیلا تے ہین سرہانے کے خلاف **مولف** عرض کرتا ہے کہ پلنگ کی تخصیص نہین۔ پاؤن کی جانب کو پائنتی کہتے ہین۔ مونث۔

## بای فارسی با بای فارسی

(الف) پتنک (الف) بقول برهان و ناصری
(ب) پتنگ بکسر اول بروزن خشتنک (۱)
خوشهٔ کوچک از خرما و انگور باشد و (۲) پارهٔ خوشه
هم۔ صاحب سروری بمعنی دوم قانع و فرماید که
در شرفنامه بهر دو بای تازی آمده۔ صاحب موید هم
بمعنی دوم قناعت کرده و بکاف عربی و فارسی هر دو
آورده۔ صاحب جامع هم از معنی اول ساکت و
بکاف عربی آورده **مولف** عرض کند که این
مبدل بتنک است که بهر دو موحده و کاف تصغیر
گذشت و ما همدرانجا اشارهٔ این کرده ایم و اگر
باکاف فارسی سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد
که (ب) مبدل (الف) باشد چنانکه کند و گند بمعنی
دوم اصل است و معنی اول مجازش (اردو)
(۱) دیکهو بتنک (۲) خوشهٔ انگور یا خرما کا حصه۔ مذکر۔

پپره بقول برهان بفتح اول و ثانی و رای بی نقطه
بلغت زند و پازند پیر را گویند در مقابل جوان
صاحب ناصری گوید که پیره به تحتانی دوم هم گفته اند
ومحتمل که پپره را برهان پهره خوانده باشد چه پیرو
جوان معروف و پیره به تحتانی دوم بمعنی مرشد نیز
**مولف** عرض کند که ازینکه دیگری از محققین با
صاحب برهان نیست و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند
و سند استعمال هم پیش نشد ما با صاحب ناصری
اتفاق داریم که تصحیف کتابت از برهان سر زده باشد
و آنچه به تحتانی دوم می آید اصل باشد (اردو)
دیکهو پیره۔ بڈها۔ مذکر۔

(الف) پپرپشد (الف) بقول صاحب برهان
(ب) پپرپشیدن و ناصری و انند بروزن اندیشیدن
پریشان و پراگنده سازد چه پپرپشیدن بمعنی پریشان
و پراگنده کردن آمده **مولف** عرض کند که درین
لغت تسامح برهان دانستیم که موحدهٔ اول را بیای
فارسی نوشت ولیکن صاحب ناصری که محقق اهل زبان
است با اوست۔ موحده به بای فارسی بدل میشود
چنانکه تب و تپ و جاداروکه (الف) را مبدل بپرپشید
دانیم که بموحدهٔ اول گذشت۔ صاحب بحر (ب) را

قائم کردہ بعد طبع خط بر وکشیدہ است وصاحب موارد (ب) را بمعنی پریشان وپراگندہ کردن نوشتہ باشارۂ برہان (الف) را مصادر ع آن گفتہ وصاحب نوادر این را ترک کردہ بخیال ما پریشیدن کہ می آید اصل است وبپریشیدن مزید علیہ آن بزیادت موحّدہ وراولش و(پ) مبدّل آن بہ تبدیل موحّدہ بای فارسی۔ اگر صاحب ناصری کہ محقّق اہل زبانست با برہان ہمزبان نمی بود ما این را تصحیف می دانستیم وحالا چارۂ جز این نیست کہ این را صحیح ومستعمل دانیم (اُردو) دیکھو پریشیدن۔

**پپلپس** | بقول برہان وجہانگیری ورشیدی بفتح اوّل وسکون ثانی ولام مضموم بسین بی نقطہ زدہ ترتیبی کہ از نان خشک وروغن ودوشاب سازند وبعضی گویند اشکنہ (بسحاق اطعمہ)

مراد رشتہ ہمین قلیہ است ودر دل اوست ؎ ولی چہ سود کہ نیست او چو پپلپس از دل ودر ؎ صاحب سروری صراحت مزید کند کہ بفتح اوّل در تحفۃ السعادت طعامی باشد بغایت سہل امّا معنی اوّل اصح است چہ ہم او گوید (ســ) وگر بہ دل پپلپس از آنمیان ؎ بشد در پس نان خشکی نہان ؎ صاحب ناصری می فرماید کہ اشکنہ نان خورشی است کہ از روغن وپیاز وآب ونان خشک سازند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بہ بای تازی ہم آمدہ واغلب کہ بای تازی تصحیف است **مؤلّف** عرض کند کہ بتحقیق ما کہ بہ (پپلس) با ہر دو بای تازی گذشت آن اصل است واین مبدّلش کہ ہر موحّدہ بدل شد بہ بای فارسی چنانکہ اسب واسپ (اُردو) دیکھو پپلس۔

**پیلپیا** | بقول برہان وناصری ومؤیّد وانند بابای فارسی بر وزن مہ سیما بلغت زند وپازند جامہ وقبا را گویند۔ **مؤلّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اُردو) جامہ۔ مذکر۔ قبا۔ مؤنّث۔

## بای فارسی بافوقانی

**پت** بقول برہان بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) آہاری باشد کہ بر کاغذ و جامہ دہند و (۲) پشم نرمی را نیز گویند کہ از بن موی بز بروید و آنرا ابشانہ برآورند و از ان شال بباقند و کلاہ نمد و کپنک و امثال آن بمالند و (۳) ہر چیز یکہ آن نرمی داشتہ باشد۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بر معنی اوّل و دوم قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید کہ (۴) تحقیق آنست کہ بمعنی شوربا ست چہ اہل ہند بمعنی شوربائی آمدہ کہ بیمار را دہند بلکہ طعام بیمار را پت خوانند و انچہ بہ بای موحّدہ گذشت مخصوص برنج است بخلاف این **مؤلف** عرض کند کہ ما این را بایں معنی مبدل بت دانیم کہ بموحّدہ اوّل گذشت چنانکہ اسب و اسپ و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و معنی سوم مجاز آن و معنی چہارم قائم کردہ خان آرزو بی بنیاد است تسلیمش نکنیم کہ معاصرین عجم ہم از ان انکار کنند و محققین اہل زبان ہم از ان ساکت (**اردو**) (۱) دیکھو بت کے پہلے معنے (۲) نرم پشم۔ مونث (۳) ہر نرم چیز۔ مونث (۴) شوربا۔ مذکر۔

**پتاره** بقول برہان و سروری و ناصری و رشیدی و جامع بر وزن شرارہ غرواشہ را گویند و آن دست افزاریست جولاہگان را مانند جاروب کہ با آن آب بر جامہ کہ می بافند پاشند۔ صاحب جہانگیری می فرماید کہ این را غرواش و غرواشہ نیز خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی بموحّدہ گفتہ اند و ہمین اصح است **مؤلف** عرض کند کہ ما با خان آرزو اتفاق داریم و صراحت ماخذ ہمدرانجا کردہ ایم و این مبدل آنست چنانکہ اسب و اسپ (**اردو**) دیکھو بتارہ۔

**پتت** بقول برہان و مؤید و جامع بکسر اوّل بر وزن صفت بمعنی توبہ و استغفار۔ صاحب

ناصری گوید کہ لغت زند و پازند است (زرتشت بہرام ؎) پتت باید کہ باشد بر زبانت ٭ پتت روشن کند روح و روانت ٭ و فرماید کہ این را پتفت نیز گفتہ اند۔ خان آرزو می فرماید کہ ظاہرا این تصحیف پتت معلوم۔ صاحب سفرنگ بشرح ہمی فقرۂ پند نامۂ سکندر ذکر این کردہ **مؤلّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اُردو) توبہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ استغفار۔ ندامت انفعال۔ افسوس۔ پچھتاوا۔

**پتخ** | بقول برہان وجہانگیری و ناصری و رشیدی و جامع و سراج بفتح اوّل و سکون ثانی و خای نقطہ دار (۱) مبہوت و متحیّر و حیران و (۲) ابلہ را گویند **مؤلّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و بس (اُردو) (۱) مبہوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ حیران۔ بھوچکا۔ متحیّر۔ ہکّا بکّا (۲) دیکھو ابلہ۔

**پتر** | بقول برہان وجہانگیری و ناصری و مؤیّد و جامع بروزن شتر تنکہ طلا و نقرہ و مس و برنج و امثال آن کہ دران اسما و طلسمات و تعویذ نقش کنند (حکیم خاقانی ؎) ہر حمائل کہ دران تعبیہ تعویذ زر است ٭ پاز ریش دیک وز آہن پتر آمیختہ اند ٭ (ولہ ؎) چشم بد گر پتر آہن و تعویذ نگشت ٭ بند تعویذ بتر بید و پتر پاز و ہبید ٭ صاحب رشیدی گوید کہ این ہندیست لیکن در شعر خاقانی تبر است و صاحب فرہنگ آنرا پتر خواندہ خان آرزو در سراج گوید کہ میتواند کہ توافق لسانین باشد **مؤلّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و اتفاق ناصری و جامع کہ از اہل لسانند صحّت این لغت را کافی است (اُردو) چاندی یا سونے یا پیتل یا تانبے کا وہ پتّر جس پر اسما یا نقشہ یا تعویذی اعداد کندہ کرتے ہیں۔ مذکر۔

**پتفت** | بقول برہان و مویّد و انند بفتح اوّل
و ثانی و سکون فا و فوقانی بمعنی پتپت باشد مولف
عرض کند کہ بقول خان آرزو کہ بذیل پتپت گفتہ ہانا
این اصل است و پتپت مخفّفش و ہمین است اسم
جامد فارسی (اُردو) دیکھو پتپت ۔

**پتفوز** | بقول برہان بروزن سرودہ مرادف
پتفوز و پتپوز ۔ صاحب ناصری گوید کہ پدفوز و
بدپوز ہم بہ ہمین معنی (حکیم ازرقی ے) بند فولاد
بر زبان باید ؛ آہ واز سر شمر نند پتفوز ؛ (ناصری
ے) دہان خشک و برگرد پتفوز گفت ؛ زبان از دہان
نستہ بیرون ز تفت ؛ مولف عرض کند کہ صراحت
ماخذ بہ پتپوز کردہ ایم و صراحت معانی بر پتفور
و این مبدّل آنست (اُردو) دیکھو پتپوز و پتفور ۔

**پتک** | بقول برہان و ناصری و سراج و مویّد
بضم اوّل و سکون ثانی و کاف خایسک و چکش
آہنگری و زرگری و امثال آن کہ بعربی مطراق
خوانند (فردوسی ے) بگردن برآورد گرز گران ؛
ہمی کوفت چون پتک آہنگران ؛ بہار گوید کہ
از اہل زبان بتحقیق پیوستہ کہ این بزرگتر است و
چکش کوچک ترش مولف عرض کند کہ ہمین
اصل و اسم جامد فارسی زبان است و بتک کہ
بموحّدہ و کاف عربی گذشت مخفّف و مبدّل این
(اُردو) دیکھو بتک کے چوتھے معنے ۔

**پتکم** | ہمان کہ ذکر این بر بشکم گذشت (اُردو)
دیکھو بشکم ۔

**پتکن** | بقول مویّد بالکسر با کاف فارسی مفتوح
و مکسور ہمان بتکن کہ گذشت بمعنی اوّل و ثانی و
بحوالۂ ادات گوید کہ با کاف فارسی است و
فرماید کہ ادا از اعراب ساکت است مولف
عرض کند کہ اگر سند استعمال این پیش شود مبدّل
دانیم چنانکہ تب و تپ دیگر ہمہ محقّقین فارسی زبان
ازین لغت ساکت اند (اُردو) دیکھو بتکن ۔

**پتکیم** | بقول برہان و جہانگیری و ناصری و مویّد
بروزن کفگیر پرویزن و ماشورہ را گویند ۔ صاحب

رشیدی می فرماید که (تنگبیز) را چنین خوانده باشند که بمعنی باریک بیز است والله اعلم۔ صاحب سروری صراحت کاف فارسی کرده۔ خان آرزو در سراج ذکر این و نقل قول رشیدی فرموده **مولف** عرض کند که این مرکب است از پت بمعنی اوّلش و گیر بمعنی خودش اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اہار گیرنده یا شوربا گیرنده یا ہر چیز نرم گیرنده که اینہمه بوسیله پرویزن حاصل میشوند (اُردو) دیکھو پرویزن۔

**پتل** بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و ثانی و سکون لام بوریا را گویند (و پتل بند) بوریا باف را گویند **مولف** عرض کند که معاصرین عجم گویند که اسم جامدِ زند و پازند است (اُردو) دیکھو بوریا۔ مذکر۔

(الف) **پتلاد** بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بالضم پتراپی در که پدان در را بندند **مولف**
(ب) **پتلاده** عرض کند که دیگر ہمه محققین ازین ساکت معاصرین عجم گویند که اسم جامدِ زند و پازند است و ہمان که بر بسکله گذشت و (الف) مخفف (ب) می نماید (اُردو) دیکھو بسکله۔

**پتل بند** اصطلاح۔ بقول انند بذیل پتل بحواله فرہنگ فرنگ بوریا باف را گویند **مولف** عرض کند که پتل بمعنی بوریا گذشت و این را مرکب کرده اند با بند۔ اسم فاعل ترکیبی و موافق قیاس است (اُردو) بوریا باف یعنی بوریا بننے والا۔

**پتن** بقول بہار و انند به تحریک نام شہری از ہند که قماش خوب در آن بافند و در اصل ہتای ہندیست که تلفظ آن بر غیر ہند دشوار است **مولف** عرض کند که فارسیان تای ہندی را بتای تازی بدل کرده مفرس کرده اند (باقر کاشی سه) نگه را پای لغزد در تماشای سراپایش ؛؛ قماشی ہمچنین ہرگز نیاید از پتن بیرون ؛؛ مخفی مباد که پتن بتای ہندی در ہندی مطلق آبادی را گویند

و در ہند نام اسمای شہرہا بترکیب است چنانکہ (پاک پٹن) و (چینا پٹن) شہری را مجرد نام پٹن نیست الا اینکہ در مضافات دکن نام موضعی است کہ مستقر تعلقہ اوست (اُردو) پٹن ہند کے ایک شہر کا نام ہے۔ غالباً پاک پٹن یا چینا پٹن ہوگا۔ جہاں قماش کا کام ہوتا ہے۔ مذکر۔

**(الف) پٹنگ** | صاحبان برہان و ناصری و انند و جامع ضبط کنند (ب) گویند کہ بکسر اول بروزن

**(ب) پٹنگ** | درنگ دریچہ و منفذی را گویند کہ در خانہ یا پیش در روشنائی گذارند۔ صاحب مؤید این را بہ کاف عربی قائم کردہ گوید کہ اصح بہ کاف فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین سوقیان عجم گویند کہ اصل این تنگ بود بہ کاف فارسی کہ دریچہ تنگی را می گفتند کہ در حصہ بالائی دیوار برای روشنی و ہوا قائم می کردند و بزیادت موحدہ بتنگ ہم می گفتند و پس ازان بہ تبدیل موحدہ بابای فارسی ہمچون اسب و اسپ پتنگ می گویند و بکاف عربی اصلاً نیامدہ۔ ما می گوئیم کہ اگر سند استعمال بکاف عربی بدست آید توانیم گفت کہ (الف) مبدل (ب) باشد چنانکہ کند و گند (اُردو) روشندان۔ مذکر۔ دیکھو باجنگ۔

**پٹنہ** | بقول انند و ناصری بفتح بای پارسی و سکون تای منقوطہ و فتح نون و سکون ہا نام شہری است بہند در ولایت بہار بر کنار رود عظیم و اطرافش کشادہ سی ہزار باب خانہ عالی و دو طبقہ و سہ طبقہ مرغوب دران ساختہ شدہ و چون عظیم الشان پسر بہادر شاہ بن عالمگیر آن شہر را آباد نمود بعظیم آباد موسوم و مشہور است مردمش ہندوی و عیسوی و حاکمش انگلیس است **مؤلف** عرض کند کہ متصل کلکتہ واقع است و عظیم آباد و پٹنہ بنامی ہندی نام دارد (اُردو) عظیم آباد و پٹنہ۔ مذکر۔

**پٹنی** | بقول برہان و جہانگیری و ناصری و جامع بفتح اول و ثانی بروزن کفنی طبقی باشد از چوب کہ

بدان غلّه بیفشانند (اثیر الدین اومانی ه) بر سرازه
بسی که زر تازه که تیز کس نتواند بر دو سرش پاچپان
دو سر پهن است صاحب رشیدی گوید که همان
پاتنی که بجاییش گذشت - خان آرزو در سراج
گوید که مخفف پاتنی است مولّف عرض
کند که ما هم در انجا صراحت کرده ایم که این اصل است
و آن مزید علیه این به زیادت الف (اُردو)
دیکھو پاتنی -

**پتّو** بقول برهان بفتح اوّل وضمّ ثانی (۱) نوعی از پشمینه بافته باشد و بفتح اوّل و ثانی (۲) موضعی را گویند از کوه وغیر آن که پیوسته آفتاب دران بتابد و مقابل آنرا نسر خوانند و (۳) مخفف پرتو هم (فرالاوی له) بتن بر یکی زنده از پتّو و شب و روز بودی بسوی و بر دو صاحبان جهانگیری و رشیدی بر معنی اوّل قانع - صاحب ناصری بذکر هر سه معنی گوید که بیای تازی نیز درست است و صاحب جامع بر معنی اوّل و دوم قانع - خان آرزو بذکر معنی اوّل گوید که پت بمعنی پشم و پن مو است و پشمینه که از وبافند پتّو نام دارد - مولّف عرض کند که بمعنی اوّل مرکب است از پت و واو نسبت چنانکه هند و هندو و بمعنی سوم مخفف پرتو بحذف را و بمعنی دوم مخفف پرتو ست که جائی که آفتاب مدام تابد آنرا پرتو گفتند مخفی مباد که پتّو به موحده بمعنی دوم گذشت و آن را مبدّل این دانیم همچون اسپ و اسب (اُردو) (۱) ایک پشمینه کا نام فارسی مین پتو ہے - مذکر (۲) وہ مقام جہان رات نہو ہمیشه آفتاب دکھائی دے - مذکر (۳) دیکھو پرتو -

**پتواز** بقول برهان وسروری وجهانگیری و ناصری وجامع ورشیدی پرواز دو چوب بلندی که هر دو را باندک فاصله از هم دور بر زمین فرو برند و یک چوب دیگر بر بالای آن دو چوب بعرض بندند تا کبوتران و دیگر جانوران پرنده از شکاری و غیر شکاری بران نشینند و آنرا بعربی مبقعه خوانند

(میر غروری سه) وریغ وورد که بختم نشد دلیل و
کنون چو قفس شکسته ودر وحم نشسته بر پتواز چو شمس
فخری سه) ملا ز سیف و قلم خسرو ستاره حشم چو که
هست تعلق جهان را جناب او پتواز چو صاحب
رشیدی گوید که بموحده هم گذشت وبدال مهمله عوض

فوقانی هم می آید۔ خان آرزو در سراج پدواز را مبدل آن
گفته مولف عرض کند که ما بر بتواز که بموحده گذشت
صراحت کرده ایم که این مبدل آنست حیف است
از محققین که شمس فخری را که بالا مذکور شد در انجا هم
نقل کرده اند (اردو) دیکھو بتواز۔

**پتوله** | بقول برهان و (جهانگیری در ملحقات) و ناصری و انند بفتح اوّل ولام و ثانی بواو رسیده بافته ابریشمی منقش کار هندوستان را گویند۔ خان آرزو در سراج می فرماید که این در هندی به تای هندی است و چون جامهٔ مذکور مخصوص هند است لفظ هم شاید هندی باشد و می تواند که مشترک بوده در هر دو زبان **مولف** عرض کند که ما این اسم را در هند نشنیده ایم اگر بقول خان آرزو در هند همین اسم بتای هندی باشد فارسیان آنرا مفرّس کرده اند به تبدیل تای هندی به عربی۔ شک نیست این مفرّس است (اردو) پٹولا۔ بقول خان آرزو هندی۔ ایک ریشمی کپڑے کا نام ہے جس پر نقش ونگار ہوتا ہے۔ مذکّر۔

**پتوه** | بقول انند وغیاث بالفتح نام نوعی از کشتی که از چوب سازند و فرماید که این لفظ هندی است که کشتی خورد مثل ڈونگی باشد **مولف** عرض کند که در هندی این لفظ یافته نمیشود اگر سند استعمال این در فارسی زبان بدست آید توانیم گفت که اسم جامد فارسی زبان باشد معاصرین هم ازین ساکت و دیگر محققین هم مجرد قول غیاث و انند اعتبار را کافی نیست (اردو) ایک مختصر سی کشتی۔ صاحب آصفیہ نے ڈونگی پر فرمایا ہے۔ اسم مونث۔ وہ چھوٹی سی کشتی جو آمد و رفت کی ضرورت

اور اولے اودے حوائج کے واسطے بڑی کشتی کے ہمراہ یا جہاز کے ساتھہ وقت بے وقت اترنے کے لئے بندھی رہتی ہے۔

**پتہ** بقول جہانگیری و رشیدی در ملحقات با اوّل و ثانی مفتوح نوعی از خنجر باشد و فرماید که این لغت ہندیست **مولف** عرض کند که ما این را در لغات ہندی نیافتیم۔ بدون سند استعمال این را مفرس ندانیم (اُردو) خنجر۔ مذکر۔ دیکھو آیندہ دست۔

**پتیارہ** بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی و جامع با یای حطّی بر وزن ہموارہ (۱) بمعنی آفت و بلا و حادثۂ زمانہ (انوری ؎) چو لطفش آمد پتیارۂ زمانہ ہباست ✿ چو قہرش آمد اقبال آسمان ہدر است ✿ (ابوالفرج رونی ؎) بزور عدلش میزان بہای ظلم سبک ✿ بعون رائش پتیارہای دہر سلیم ✿ صاحب ناصری صراحت مزید کند که این در اصل (بد پارہ) بود یعنی زشت بد و زشت و مکروہ و درینصورت ہمہ معانی مناسب خواہد افتاد۔ خان آرزو در سراج گوید که بعضی بتقدیم تحتانی بر فوقانی آوردہ اند و تحقیق بیای فارسی است چنانکه در کتب معتبرۂ این فن است بقول قوسی بلا و استادان بمعانی که صاحب جہانگیری نوشتہ بمجاز استعمال کردہ اند و معنی حقیقی آن را در ابیات استادان گفتن اشعار را از پایۂ فصاحت افگندن است **مولف** عرض کند که ہمین لغت بہ موحّدہ ہم گذشت که بر بعض معانی این شامل است و بعض معانی این بہ (بتیارہ) ہم مرقوم که بموحّدہ گذشت ولیکن ماخذ بیان کردۂ ناصری که محقق اہل زبان است درست معلوم می شود اندرینصورت این را مبدّلش دانیم که موحّدہ بدل شد بہ بای فارسی چنانکه اسب و اسپ و دال مہملہ بدل شد بہ فوقانی چنانکه زردشت و زرتشت و بخیال ما ہم چنانکه خیال

صاحب ناصری است معنی دوم بر سبیل کنایه معنی
این لغت است و دیگر اکثر معانی مجاز آن (اردو)
آفت - بلا - مونث -

(۲) پتیاره - بقول برهان و جهانگیری و ناصری و
رشیدی و وارسته و بهار و جامع بمعنی زشت و مهیب
و نازیبا و مکروه طبع (فردوسی ره) جهانی بران جنگ
نظاره بود * که آن اژدها جنگ پتیاره بود * (واله
هروی ره) جان و تن جان ببتا نند چه هامون و چه کوه *
همه پتیاره عفریت عمل در دنیا * مولف عرض
کند که مجاز معنی اول است (اردو) مکروه طبع مهیب -

(۳) پتیاره - بقول برهان و جهانگیری و جامع بمعنی
مکنون (سید ذوالفقار علی شروانی ره) اندر ضمیر
او عیان پتیاره از سر قدر * و اندر کمان او نهان
پر تیر تو ریقین * مولف عرض کند که ما این را
بدین معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم که هیچ تعلق با
معنی اول ندارد (اردو) مکنون بقول آصفیه
پوشیده کیا ہوا - مخفی -

(۴) پتیاره - بقول برهان و جهانگیری و رشیدی و
جامع بمعنی خجلت و شرمندگی (سید ذوالفقار علی
شروانی ره) ای خواجه که سعیت ساعی عزم تو *
پتیاره تحرک با دیران دهد * صاحب رشیدی نسبت
سند گوید که در بیت سید بیغاره است که آنرا پتیاره
خوانده اند و خان آرزو در سراج مخالف رشیدی
است مولف عرض کند که از سند بالا (پتیاره
دادن) بمعنی خجل کردن پیدا و بدین معنی هم ما پتیاره
را اسم جامد دانیم و هیچ تعلق با معنی اول ندارد
(اردو) خجالت - شرمندگی - مونث -

(۵) پتیاره - بقول برهان و جامع بمعنی شدت
و سختی - صاحب جهانگیری نفاذ حکم را با این نوشته
مقصودش غیر ازین نباشد که سختی و شدت در نفاذ
حکم باشد (سید ذوالفقار ره) گردش افلاک
با پتیاره حکمش خجل * صورت تقدیر در آئینه علمش
عیان * صاحب رشیدی نفاذ حکم را معنی مستقل
قرار می دهد مولف عرض کند که نفاذ حکم را از

معنی این هیچ تعلّق نیست محقّقین بالا غور بر معنی شعر نکرده اند۔ مجاز معنی اوّل است (اُردو) شدّت سختی۔ موٴنّث۔

(۶) پتیاره۔ بقول برهان وجهانگیری ورشیدی وجامع بمعنی مکر وحیله وفریب ودغا (فردوسی ے) نباید زما با قضا چاره گر نه سودی کند هیچ پتیاره گر مولّف عرض کند که مجاز معنی اوّل است دیگر هیچ (اُردو) مکر، حیله، فریب۔ مذکر۔ دغا موٴنّث۔

(۷) پتیاره۔ بقول برهان وجهانگیری وناصری ورشیدی وجامع بمعنی آشوب وشور وغوغا (فردوسی ے) هر آن آبداران بصد پاره کرد بسی شور و پرخاش وپتیاره کرد مولّف عرض کند که بدین معنی اسم جامد دانیم وهیچ تعلّق با معنی اوّل ندارد (اُردو) شور وغوغا۔ مذکر۔

**پتیان** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بالکسر (۱) بمعنی دشمن و (۲) شکل مهیب و (۳) دیو واهرمن و (۴) مصیبت وسختی مولّف عرض کند که همه محقّقین ازین ساکت ومعاصرین عجم بر زبان ندارند اعتبار را نشاید قیاس ما این است که صاحب انند در فرهنگ فرنگ همان (پتیاره) را دیده باشد که وصل رای حطه با یای هوز درکتابت باشد چنانکه بالخصوصیت در بنجا نقل کرده ایم وصاحب انند آن هر دو حرف را نون خیال کرده باشد دیگر هیچ (اُردو) (۱) دشمن۔ مذکر (۲) مهیب اور ڈراونی شکل۔ موٴنّث (۳) دیو۔ مذکر (۴) مصیبت اور سختی۔ موٴنّث۔

**پتیر** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اوّل وکسر فوقانی بمعنی بالاپوش که از چرم وجامه سازند مولّف عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند ودیگر محقّقین ذکر این نکرده اند بدون سند استعمال این را اسم جامد فارسی زبان تسلیم نه کنیم (اُردو) دیکهو بالاپوش۔

**پتیره** بقول برهان وجهانگیری ورشیدی وجامع بروزن کتیره۔ هر چیز که مکروه طبیعت باشد ز جای

۵) ببین می روم زین پتیره سرائی ؛ نماند جهان نام ماند بجائی ؛ صاحب ناصری گوید که همان پتیاره که گذشت والفی ازان حذف شد۔ خان آرزو در سراج این اماله پتیاره گوید یعنی پتیره پتیاره یا که یکی ازان حذف شد **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پتیارہ کے دوسرے معنے

**پتیل** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و کسر ثانی فتیلۂ چراغ باشد **مولف** عرض کند که فتیله اصل است و فتیل مخفف آن و این مبدلش که فا بدل شد به بای فارسی ہمچون فسپل و پسپل و سفید و سپید (اُردو) دیکھو پتیلہ۔

**پتیل سوز** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ شمعدان را گویند **مولف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اُردو) شمعدان۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ بتی دان۔ وہ چیز جس میں موم بتی لگا کر جلاتے ہیں۔

**پتیله** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن و معنی فتیله **مولف** عرض کند که مبدل فتیله باشد چنانکه سفید و سپید موافق قیاس (اُردو) فتیلہ۔ مذکر۔ دیکھو بتیلہ۔

## بای فارسی باجیم عربی

**پج** بقول برہان بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنی کوه باشد بعربی جبل خوانند۔ صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری و رشیدی گویند که این را پژ هم خوانند۔ صاحب جامع صراحت مزید کند که پچار هم به ہمین می آید **مولف** عرض کند که پژ که می آید اسم جامد فارسی زبان است و این مبدل آن چنانکه کژک و کجک (اُردو) پہاڑ۔ مذکر۔

**پچار** بقول برہان و انند و موید و جامع بروزن ہزار بمعنی پج که کوه باشد **مولف** عرض کند که مزید علیه ہمان پج که گذشت و پژ که برای فارسی می آید بمعنی زمین پست و بلند و گل کہنہ است

وبمجاز کوه را هم گویند و پنج که گذشت مبدّل پژ و این بمعنی حقیقی کوه است و معنی لفظی این زمین پست و بلند و گل کهنه آرنده وکنایه از کوه ـ اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) دیکھو پنج ـ

**پجاوه** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح وفتح واو بمعنی تنور خشت پزان **مؤلّف** عرض کند اصل این پژاوه بزای فارسی است که می آید و آن اسم جامد فارسی زبان وصراحت ماخذ ہمدر انجا کنیم و پزاوه بزای عربی مبدّل آن و این مبدّلش چنانکه سوز و سوج (اُردو) شنولا ـ دکن مین اس بڑے چولہے کو کہتے ہین جس کے ذریعہ سے کچّی اینٹون کو جلائین ـ صاحب آصفیہ نے پزاوه پر فرمایا ہے ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ وه جگہ جہان اینٹین پکتی ہین ـ پجاوا ـ

**پجبش** بقول سروری بفتح باوجیم تازی در فرہنگ (۱) بمعنی نرمۂ بینی و (۲) سستی در رنج و در نسخۂ دیگر بیای تازی وسین مہملہ ہم آمده **مؤلّف** عرض کند که پجبس بموحّده وسین مہملہ گذشت وصراحت ماخذ ہمدر انجا مذکور و این مبدّل آنست چنانکه تب و تپ وکستی وکشتی و انچه صاحب جہانگیری این را بمعنی مشقّت آورده داخل معنی دوم باشد (اُردو) دیکھو پجبس ـ

**پجول** بقول برہان وناصری و انند بضمّ اوّل بروزن نزول بمعنی بجول است که استخوان شتالنگ باشد ـ **مؤلّف** عرض کند که بجول بموحّده بجایش گذشت و بجل ہم ماصراحت ماخذ بر بجل کرده ایم (اُردو) دیکھو بجل کے پہلے معنے

**پجیو** بقول برہان بفتح اوّل وکسر ثانی وسکون تحتانی وواو اشتغال بامرسیت که غرض ازان عتقاد بہم رسانیدن مردم باشد بکسی و آنرا سالوسی وریا خوانند ـ صاحب ناصری صراحت نموده که غرض ازان معتقد ساختن خلق بدان شخص است **مؤلّف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم ست (اُردو) ریا ـ بقول آصفیہ ـ عربی ـ مؤنّث ـ نفاق ـ دورنگی ـ کپٹ ـ

## بای فارسی باجیم فارسی

**پچاق** بقول بہار وو ارستہ و انند بہ تشدید جیم فارسی - در نصاب ترکی - کارد (فوقی یزدی ٥) شب فراق خروس سحر نفس نکشید ؛ خوش آن زمان کہ سرش اللہ برم از پچاق ؛ **مولف** عرض کند صاحب لغات ترکی ہم این را بیای موحدہ و بکسر اوّل بدون تشدید آوردہ فارسیان استعمال این کردہ اند بسبیل تفریس بہ تبدیل موحدہ بہ بای فارسی چنانکہ اسب و اسپ (اُردو) چھری - مونث -

**پچان** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی پیچان **مولف** عرض کند کہ مخفف پیچان است کہ می آید ولیکن ما استعمال این نہ شنیدیم معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو پیچان -

**پچ پچ** بقول برہان وجہانگیری و موید و بحر بضم ہر دو بای فارسی و سکون ہر دو جیم عجمی (۱) حرف زدن آہستہ را گویند و (۲) کلمہ کہ شبانان بزرا بدان پیش خود خوانند و نوازش کنند (شمس فخری ات ٥) در رشتۂ انصاف جمال الحق والدین ؛ ہرگز سخن ظلم نگویند بہ پچ پچ ؛ از مہد لتش گرگ شبان ہمچو شبانان ؛ خوانند بزان گلہ را جملہ بہ پچ پچ ؛ صاحب رشیدی گوید کہ بزای فارسی ہم می آید - صاحب ناصری گوید کہ این را (بچ بچہ) ہم گویند - بہار و وارستہ و سراج بر معنی اوّل قانع (طاہر نصیرابادی در قسمیہ ٥) بفریاد و افغان بزم شراب ؛ بہ پچ پچ چہ آہستہ در رخت خواب ؛ صاحب جامع گوید کہ ببای ابجد ہم آمدہ **مولف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این ہر دو معنی در موجد کردہ ایم بر (بچ بچ) حیف است از محققین کہ سند طاہر را در انجا ہم نقل کردہ اند و انچہ بزای

فارسی می آید مبدل این است (اردو) دیکھو پچ پچ

**پچ پچہ** | بقول برہان و بحر و انند بضم اول و ثالث و بسکون ثانی و فتح جیم فارسی سخنی که در السنه و افواہ افتد و ہمه کس بطریق سرگوشی و خفیه ہم گویند۔ صاحب جامع بذیل لغت گذشته این را مرادفش گفته مؤلف عرض کند که ہای نسبت در آخرش زیادہ شدہ است و فرق در معنی این ظاہر است که این مجرد حرف زدن آہسته نیست بلکه سرگوشی نسبت سخنی است که در افواہ افتد (اردو) اس خبر کی سرگوشی جسکی افواہ ہو۔ مؤنث

**پچشنک** | بقول برہان و ناصری بضم اوّل و ثانی و سکون شین قرشت و کاف (۱) پشکل گوسفند و بز و امثال آن را گویند و پشکل شتر ہم گفته اند و بقول جامع سرگین گوسپند و امثال آن۔ صاحب مؤید بذکر معنی بالا گوید که اپیغی در قنیه مذکور است و بحواله شرفنامه گوید که بالفتح و قیل بضمتین و قیل با بای تازی (۲) بمعنی طبیب و بقول زفانگویا فرماید که (۳) بمعنی گیاہ فروش است مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل این مخفف و مزید علیه پاچک است بحذف الف و زیادت شین معجمه چنانکه آبخورہ و آبشخورہ بمعنی دوم حقیقت این را به بجشنک و پچشنک بیان کردہ ام که در موحدہ به جیم عربی و فارسی گذشت و جز این نیست که این مبدل پزشک است که می آید و زای ہوز بدل شدہ به جیم عربی و فارسی چنانکه سوز و سوج و سند اوّل تبدیلش به جیم فارسی ہمین لغت باشد (اردو) (۱) دیکھو پاچک کے دوسرے معنے (۲) و (۳) دیکھو بجشنک۔

**پچکم** | بقول برہان و ناصری بکسر اوّل بروزن اشکم (۱) بارگاہ ایوان و صفه و (۲) خانه را ہم گفته اند که اطراف آن پنجرہ و شبکه باشد و فرہنگ که بفتح ہم آمدہ و (۳) گرگ را نیز گفته اند۔ صاحب جہانگیری به معنی اوّل و دوم قانع (استاد رودکی ؎) از تو خالی نگار خانهٔ چشم * فرش دیبا کشیدہ در پچکم * (شمس فخری ؎) رستم عہد شیخ ابو اسحق شاہ عادل شہنشه اعظم * آنکه از نو بہار عدلش باغ

ہمہ آفاق گشت چون پچکم ۱۲ (فردوسی سے ۲)

ہزاران بد و اندرون پیچ و خم ۱۲ بہ پچکم ورش سوی

باغ ارم ۱۲ **مولّف** عرض کند کہ ما حقیقت

این را بر (بچکم و پچکم) ظاہر کردہ ایم کہ در موحّدہ

بہ جیم عربی و فارسی گذشت و این شامل است

بر ہمہ معانیش (اردو) دیکھو بچکم و پچکم -

**پچل** بقول برہان و ناصری و انند بفتح اوّل

و ثانی بر وزن کچل شخصی را گویند کہ پیوستہ لباس

خود را ضائع کند و چرکن و ملوّث گرداند **مولّف**

عرض کند کہ ہمین اصل است و اسم جامد فارسی

زبان و انچہ بہ موحّدہ اوّل گذشت مبدّل اینست

و اشارۂ این در انجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو بچل -

**پچچو** بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ

قاچار رہان سرگین خشک جانوران کہ پہن کردہ

خشک کنند **مولّف** عرض کند کہ ہمین معنی بہ پاچک

گذشت تصرّف معاصرین عجم است کہ در لغت

قدیمۂ زبان خود کردہ اند کہ الف را از پا حذف

کردند و کاف را بہ واو بدل کردند چنانکہ پوپک و

پوپو دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پاچک -

**پچواک** بقول برہان و ناصری و جامع و انند

و رشیدی با واو بر وزن افلاک (۱) ترجمان را گویند

و آن شخصی باشد کہ لغت زبانی را بزبان دیگر بیان

کند و بقول بعضی گوید کہ (۲) بمعنی ترجمہ است

نہ ترجمان - صاحب جہانگیری بر معنی اوّل قانع صاحب

سروری بذکر معنی دوم اکتفا کردہ - خان آرزو در

سراج بذکر قول محقّقین گوید کہ می تواند کہ این لفظ

ماخوذ از پچو کہ مخفّف آن ترجمہ باشد بمعنی آہستہ گفتن

بہمدیگر و کلمۂ اک برای نسبت باشد پس معنی ترکیبی

این چنین بود کہ حرفی باشد کہ مثل سخن گفتن بہمدیگر

بود و آن ترجمہ است و برین تقدیر بضمّ اوّل خواہد بود

نہ فتح چنانکہ عامّۂ ارباب فرہنگ ہا گفتہ اند **مولّف**

عرض کند کہ ما صراحت این بہ پچواک کردہ ایم کہ بموحّدۂ

اوّل گذشت (اُردو) دیکھو پچواک -

**پچول** بقول انند و مویّد بضمّ اوّل و واو مجہول

بمعنی شتالنگ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا مبدّل
بجول است کہ بموحّدہ و جیم عربی گذشت چنانکہ اسپ
و اسب و چوجہ و چوچہ حقیقت ماخذ بر بجل گذشت
(اُردو) دیکھو بجل ۔

**پچوہ** | بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع
و (ناصری بذیل بچواک) بفتح اوّل و ضمّ ثانی و سکون
ثالث و ظہور ہا بمعنی آخرہ پچواک است کہ ترجمہ باشد نخان
آرزو بذیل بچواک این را آوردہ مرادفش گفتہ ۔
**مؤلف** عرض کند کہ مبدّل بچوہ کہ بموحدہ و جیم فارسی
گذشت چنانکہ چوجہ و چوچہ ۔ (اُردو) دیکھو بچوہ ۔

**پچہ** | بقول انند بحوالہ فرہنگ بفتح اوّل و ثانی عشق پیچہ را گویند **مؤلف** عرض کند کہ
حقیقت این را بر ارپیچ بیان کردہ ایم و اگر سند استعمال این بدین معنی پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف
(عشق پیچہ) باشد معاصرین عجم بر زبان ندارند و ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت (اُردو)
دیکھو ارپیچ ۔

**پچپیدن** | بقول انند بحوالہ فرہنگ
مخفف پیچپیدن **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین معاً
ازین ساکت بدون سند استعمال تسلیم نکنیم معاصرین عجم
ہم بر زبان ندارند (اُردو) دیکھو پیچپیدن ۔

## بای فارسی باخای معجمہ

**پخ** | بقول برہان و ناصری و سراج و جامع بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) بمعنی خوش و بہ باشد
و فرماید کہ تکرار آن بمعنی بہ بہ و خوش خوش کہ آنرا بعربی بخ بخ خوانند و طوبی لک و مرحبا بک ۔
ہم گویند و (۲) بمعنی پہلو ہم آمدہ ہمچنانکہ گویند چہار پخ است یعنی چہار پہلو و بکسر اوّل (۳) کلمہ
ایست کہ سگ و گربہ را بدان برانند و دور کنند و بایں معنی بفتح اوّل ہم درست است چہ با مطبخ
قافیہ کردہ اند ۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل و سوم قانع (حکیم سوزنی ۳۵) کسی کہ گردن

شیران شرزه بر شکنند ؛ بگریه توبه پی حرمتی نگوید پخ ؛ صاحب سروری بذکر معنی اوّل و سوم (درجائی) و بجای دیگر گوید که بکسر پا (۴) آبی بود غلیظ که بر مژه خشک گردد (استاد عماره ~) همواره پرا ز پخ است آن چشم فتنه آگین ؛ گوئی که دو بوم آنجا دو خانه گرفتست ؛ و فرماید که بدین معنی بیچال هم می آید مولف عرض کند که بمعنی اوّل و سوم اسم صوت است و بمعنی دوم و چهارم اسم جامد فارسی زبان مخفف پهلو با که آنچه بخ بخ گذشت از همان این را مفرس کرده اند بمعنی اوّل (اُردو) (۱) خوش - اچّها - مذکر (۲) پہلو - مذکر (۳) صوت - بقول آصفیہ کتّے کے ہنکانے کی آواز - دکن مین بلّی کے ہنکانے کی آواز چهت ہے (۴) وہ غلیظ پانی جو آنکھون کے آشوب کے زمانے مین آنکھ مین جم جاتا ہے جس سے آنکھین مل جاتی ہین - مذکر - دکن مین چیپڑا کہتے ہین - مذکر -

**پخ پخ** اصطلاح - بقول جهانگیری (بذیل پخ) و رشیدی بمعنی خوش خوش و فرماید که (به به) نیز گویند **مولف** عرض کند که (بخ بخ) به موحده بجایش گذشت و این مبدل و مفرس آنست و صراحت ماخذش هم در آنجا کرده ایم (اُردو) دیکھو بخ بخ -

**پخچو** بقول برهان و جهانگیری و سروری و ناصری و رشیدی و جامع بکسر اوّل و بای فارسی و ضم خا و واو معروف آنست که شخصی انگشتان خود را در زیر بغل دیگری بنوعی حرکت دهد که آن شخص بخنده افتد (شاعر ~) شد ز اشعار من بخنده مگر ؛ شعر من حکم پخچو دارد ؛ (نیازی بخاری ~) در میان فرس مبتدائی چه باشد پخچو ؛ در دری بخلوچه گویند از صغیر و از کبیر ؛ خان آرزو در سراج گوید که همان بخلوچه **مولف** عرض کند که با تحقیق ماخذ این بر بغلچه بیان کرده ایم که بموحده گذشت و درینجا همین قدر کافی است که این آواز صوتی است که چون کسی ناخواسته به بی خودی بخنده در آید از دهان او می بر آید فارسیان بمجاز فعلی را هم

بدین اسم موسوم کردند که بالا مذکور شد (اُردو) دیکھو پخچہ۔

**پخت** بقول برہان و سروری و ناصری و مؤیّد بضمّ اوّل و سکون ثانی و فوقانی (۱) ماضی پختن است **مؤلّف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) پکا۔ پکایا۔ مہیا کیا۔ پختن کا ماضی مطلق۔

(۲) پخت۔ بقول برہان و سروری و ناصری لگد را گویند مطلقاً خواہ اسپ بر کسی زند خواہ آدم و حیوانات دیگر۔ صاحب بحر ہم بذیل مصدر پختن ذکر این معنی کردہ **مؤلّف** عرض کند که بدین معنی اسم جامد فارسی زبان است (اُردو) لات۔ مؤنّث۔ دیکھو پاسار کے پہلے معنے۔

(۳) پخت۔ بقول برہان و ناصری بفتح اوّل بمعنی پہن و پخش۔ مثل آنکه چیزی در پای آدمی یا حیوان دیگر یا در زیر چیزی پہن شدہ باشد گویند پخت شدہ و پہن گردید **مؤلّف** عرض کند که بدین معنی اسم مصدر پختن است و ہم ماضی مطلقش (اُردو) کشادہ۔ پھیلا ہوا۔

(۴) پخت۔ بقول مؤیّد بالضم بمعنی مصدر آید چنانچه گوئی پخت شروع شد **مؤلّف** عرض کند اسم مصدر پختن است بمعنی اوّلش که می آید (اُردو) پخت و پز۔ بقول آصفیہ پختگی۔ **مؤلّف** عرض کرتا ہے کہ اس سے پکوان مراد ہے اور پکوان دکن کی زبان ہے۔ مذکّر۔

(الف) **پخشکاب** (الف) بقول رشیدی (ب) **پخشکاو** مرادف (ب) بمعنی ادویہ که در آب بجوشانند و بدن مریض بدان شویند۔ خان آرزو در سراج می فرماید که (الف) مبدّل (ب) است و اصل این (پختہ آوک) بود که کاف نسبت دران داخل بود و قلب نمودہ پخشکاو ساخته اند و فرماید که رشیدی که معنی ترکیبی این آب پخته گفته غافل است از تحقیق **مؤلّف**

عرض کند که با حقیقت این را بر (پخت گاو) عرض کرده ایم (اُردو) دیکهوا سپرم آب۔

**پختگان حقیقت** اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید و اننداسمعنی دانایان اسرار و واصلان حق۔ **مؤلف** عرض کند که مرکّب اضافی است و موافق قیاس کسانیکه از حقیقت آگاه اند و پخته کار حقیقت ایشان را فارسیان بدین اسم موسوم کرده اند (اُردو) واقفان حقیقت۔ واصلان حق

**پختگی** بمعنی پخته کاری باشد چنانکه ظهوری گوید (۴۲۷۴)
(ﺳﮧ) صبری چو شد و اسباب سفری بندد ٭ پختگی کرد و داع آرزو خام مرا ٭ (ولہ) کو عقل خام از لطف و تدبیر پیچوش ٭ صد پختگی فدای تمنای خام ماست ٭ **مؤلف** عرض کند که این در اصل حاصل بالمصدر پختن است که می آید و معنی حقیقی این پخته شدن غذا و مجاز مقابل خامی است و تجربه کاری (اُردو) پختگی۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ تجربہ کاری۔

**پختن** بقول بحر بالضّم (۱) پخته شدن ضدّ خام بودن و (۲) پخته ساختن و (۳) مهیّا کردن و بالفتح (۴) پهن ریختن و فرماید که کامل التّصریف است و مضارع این پزد۔ صاحب موارد بذکر معنی اوّل و دوم گوید که (۵) بمعنی کردن هم چنانکه تمنّا پختن صاحب ثوار داین را مراد وقت پزیدن گفته می فرماید که پختن لازم و متعدّی هر دو ست و پزیدن بمعنی متعدّی و هم او در بهار عجم هم ذکر این کرده۔ خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که پختن معروف و متعدّی و لازم هر دو آمده اوّل مشهور راست (وحید سلمه) آنکه گفتی از چه یا رب طبع خام ما نه پخت ٭ بسکه افسرده است گیتی کس درین سودا نه پخت ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم مصدر این همان پخت است که گذشت و بترکیب علامت مصدر تن و حذف یک فوقانی از دو فوقانی جمع شده مصدری وضع شده به معانی بالا و سالم التّصریف است که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید۔ صاحب بحر سکندری خورد که پزد را

مضارع این دانسته این را کامل التصریف گفت - دیپر - مضارع پزیدن است که می آید معنی پنجم بیان کرده موارد بمعنی کردن من وچیدا غلل معنی سوم بیان کرده تجر است وپخت وپختگی هردو حاصل بالمصدر این (اُردو) (۱) پکنا (۲) پکانا (۳) مہیا کرنا (۴) پھیلانا (۵) کرنا -

**(الف) پختن سودا** | **(ب) پختن ہوس** مصادر اصطلاحی - الف بمعنی مبتلای سودا شدن و (ب) ہوس کردن متعلق بمعنی سوم وپنجم پختن (ظہوری الف) سودای توہی پز ظہوری ؎ از خامی خویش شرمسار است ؎ (ولہ ب) یکی نہ پخت زچندین ہوس که می پختیم ؎ دریغ کاتش این شعلہ ہای خام کشید ؎ **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) (الف) سودا میں مبتلا ہونا (ب) ہوس پکانا - بقول آصفیہ بیفائدہ خواہش کرنا خیالی پلاؤ پکانا

**پختنی** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لائق پختن **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است یعنی لیاقت (اُردو) پکانے کے لائق -

**پختہ** بقول جہانگیری ورشیدی وسراج با اوّل مفتوح (۱) پنبہ باشد (مولوی معنوی لہ) بدان یکیست بد ورو کہ دل نہی ہمہ عمر ؎ زہی برشیم وپختہ زہی دو دست وقبا ؎ بہار گوید (۲) مقابل خام ونیز (۳) کنایہ از سخت وقوی ولہذا اطلاق آن بالفظ صدمہ نیز آمدہ وفرماید کہ با لفظ شدن و کردن مستعمل (ملاّ طغرا لہ) دو صدمہ خام اگر برتنش جا کند ؎ بیک صدمہ پختہ اش واکند ؎ **مولّف** عرض کند کہ (۴) بمعنی حقیقی است یعنی برمانی مطلق پختن ہای ہوز زیادہ کردہ اند کہ افادۂ معنی مفعولی کند چنانکہ وبگ پختہ وبمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است ومعنی سوم مجاز معنی چہارم کہ از پختن سختی ہم بہم رسد (اُردو) (۱) روئی - مونّث (۲) پختہ بقول آصفیہ تجربہ کار - جہاندیدہ - خام کا مقابل (۳) پختہ - بقولہ مضبوط - مستحکم - مستقل (۴) پکا ہوا -

**پختہ پیرو نان خمیر** مثل - صاحبان خزینۃ الامثال

وامثال فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت

**مولّف** عرض کند کہ فارسیان این را بحقّ کسی

زنند کہ پختہ مغز باشد گویند "آقا این را چہ بیدانی

کہ پختہ پیر دنیا و تجربہ است" یعنی بسیار تجربہ کار است

(اُردو) پکّا۔ بقول آصفیہ۔ ہوشیار۔ تجربہ کار۔

**پختہ تدبیرہا** | بقول بحر (۱) معقولات و (۲)

شخصی کہ پیر عقل باشد۔ صاحب مؤیّد بہ معنی اوّل قانع

**مولّف** عرض کند موافق قیاس است و بمعنی

دوم اسم فاعل ترکیبی (اُردو) (۱) معقولات

بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ علوم حکمت۔

علوم فلسفہ۔ علم منطق۔ محسوسات کا نقیض (۲)

وہ شخص جو تجربہ کار ہو (اسم فاعل ترکیبی)

**پختہ جوش** | اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری

و رشیدی و سروری و ناصری و مؤیّد و بحر و سراج

بضمّ اوّل و جیم بروزن کہنہ پوش شرابی را گویند

کہ آن را با دوائی چند جوشانیدہ باشند و آن چنان است

کہ شیرۂ انگور نفیس را با گوشت برہ فربہ در دیگ کنند

و باقی ادویہ را نیم کوفتہ در کیسہ کنند و در دیگ اندازند

و بجوشانند تا گوشت مہرہ شود و بعد ازان صاف

کردہ بنوشند (خواجہ عمید لوئکی ؎) منم کہ طبع و رایم

من قبول کند ... پختہ جوش گران کو

**مولّف** عرض کند کہ صاحب محیط ہم ذکر این کردہ

(۳) اسم فاعل ترکیبی است یعنی مرکبی کہ جوش پختہ دارد

(اُردو) پختہ جوش ایک شراب کا نام ہے جس میں

چند دوائیں شریک کرکے کھینچی جاتی ہے۔ شراب

کی ایک قسم۔ مؤنث۔

(الف) **پختہ خوار** | اصطلاح۔ بقول بحر ہر دو

(ب) **پختہ خور** | (۱) گدا و (۲) داماد و (۳)

مردم آرام طلب و (۴) گرانجان۔ صاحبان سروری

و رشیدی و جہانگیری در ملحقات و مؤیّد و سراج

بذکر (الف) بہ معنی اوّل و دوم قانع۔ بہار بذکر الف

بہ معنی سوم اکتفا کردہ گوید کہ آنکہ بی رنج و محنت

معاش کند و شعر سعدی را کہ صاحب سراج ہم برای

معنی اوّل آوردہ سند معنی سوم قرار می دہد صاحب

بہ برہان بذکر (ب) ہر دو معنی اوّل و دوم را نوشته بذیل آن ذکر (الف) ہم کند مولف عرض کند که کسی که غذای پخته یابد و زحمت پختن غذا ندارد آرام طلب و گرانجان است و گدا و داماد ہم مجازاً داخل ہمین حقیقی مباد که (الف) مزید علیه (ب) باشد بنہایت الف (سعدی ره) اگر دست ہمت بدار ... زکار و گدا پیشه خوانندت و پخته خوار ❁ (خواجوی کرمانی ره) زنان پخته پیر نوجوان طمع ❁ در وه قدحی پخته خواران ❁ (اردو) (الف و ب) (۱) فقیر (۲) داماد (مذکر) (۳) آرام طلب (۴) سخت جان بقول آصفیہ بچیا زندگی بسر کرنے والا۔

**پخته رای** | اصطلاح - بقول بہار و آنند کنایه از عاقل و زیرک (شیخ شیراز ره) شنیده این سخن هر کار آزمای ❁ که کهن سال پرورد پخته رای ❁ مولف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) پخته رائے کہہ سکتے ہیں مصائب الرای سے۔ عاقل۔ زیرک۔ وہ شخص جسکی رائے صائب ہو۔ تجربہ کار۔

**پخته شدن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مولف عرض کند که (۱) مصدر مجہول پختن و (۲) تجربه کار شدن (صائب ره) مانی نه شو و صوفی تا و نکشند جامی ❁ بسیار سفر باید تا پخته شود خامی ❁ (اردو) (۱) پختہ ہونا۔ پکنا (۲) پختہ کار ہونا۔ تجربہ کار ہونا۔

**پخته گاو** | اصطلاح - بقول برہان و بحر و ناصری و جہانگیری بضمّ اوّل و کاف بالف کشیده و بواو زده دارو ئی چند که آب جوشانند و بدان بیمار بدان شویند و بعربی نطول خوانند مولف عرض کند که حقیقت این به رخت گاو عرض کرده ایم که در موحده گذشت (اردو) دیکھو اسپرغم

**پخته کردن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مولف عرض کند که بمعنی محکم کردن است (واله هروی ره) پخته کن پخته رسم خامی را ❁ پای بفزای ناتمامی را ❁ (اردو)

پخته کرنا - بقول آصفیه - بات پکّی کرنا - جمانا - ٹھیکا
ٹھاک کرنا - معیّن کرنا -

**پخته مغز** | استعمال - بقول بهار مرادف پخته رای
که گذشت **مولّف** عرض کند که موافق قیاس
است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) چوکس - بقول
آصفیه - خبردار - سرنا - چوکنّا (پخته مغز بهی کهه سکتی هین)

(الف) **پخچ** | بقول صاحبان برهان و رشیدی
(ب) **پخچود** | و سراج و مؤیّد (الف) بفتح اوّل
(ج) **پخچودن** | و سکون ثانی و جیم فارسی بمعنی
(د) **پخچوده** | پخت و پخش و پهن باشد - صاحب
(هـ) **پخچید** | جهانگیری گوید که این را پخچش نیز
(و) **پخچیدن** | خوانند (حکیم سنائی ره) بیتی
(ز) **پخچیده** | پخچ بود و روی زشت پر چشمی
از آتش و رحی ز انگشت پر (کمال اسمعیل ره)
زر برگ زر تو دانی که چون جهد دشمن پر چهره زرد
و بغتا پخچ گشته چون دینار پر صاحب جامع گوید
که پخچودن و پخچیدن مصدر این است **مولّف**
عرض کند که اسم مصدر راست و اسم جامد فارسی
زبان و (د و ز) اسم مفعولش - صاحب بحر (ج و و)
را سالم النّفز یا گفته که غیر ماضی و مستقبل و اسم
مفعول نیاید و فرماید که بمعنی (۱) فرسودن و (۲)
کوفته شدن و (۳) پهن گردیدن مستعمل - صاحبان
برهان و انند و رشیدی و مؤیّد ذکر (ب) کرده اند
و صاحب ناصری ذکر (د) و صاحب رشیدی ذکر
(ه) و صاحبان سروری و برهان ذکر (و) بمعنی
دوم و سوم و صاحبان برهان و سروری (ه)
هم آورده **مولّف** عرض کند که (ب) و (ه) ماضی
مطلق هر دو مصدر یعنی (ج و و) و (و) و
(ز) بزیادت های هوّز افاده معنی مفعولی کند
و آنچه بباء موحّده از همین مصادر گذشته است
مبدّل این چنانکه اسپ و اسب بمعنی دوم اصل
است و معانی اوّل و سوم مجاز آن - عجب است
که محقّقین با نام و نشان مشتقات این مصادر را
اسم جامد دانسته اند و مصادر را گذاشته ذکر مشتقات نقش

کردہ اند (اُردو) الف ۔ وسیع ۔ کشادہ (ج و و)
(۱) گہسنا (۲) کوٹا جانا ۔ گھڑا جانا (۳) پہن ہونا ۔
پھیلنا (ب و ھ) ماضی مطلق (د و ز) اسم مفعول ۔

**پخس** | بقول برہان و سروری و ناصری و رشیدی
و جامع و سراج بفتح اوّل و سکون ثانی و سین بی نقطہ
(۱) بمعنی گدازش و کاہش بدن و تافتن دل از غم
و غصّہ بچیزی ۔ صاحب ناصری می فرماید کہ پخسیدہ
ہم بہمین معنی آمدہ **مولّف** عرض کند کہ در موحّدہ
تعریف این گذشت و اسم مصدر پخسیدن کہ می آید
و اسم جامد فارسی زبان وجا دارد کہ این را مبدّل
بخس دانیم کہ بموحّدہ مرادف اکثر معانی این گذشت
چنانکہ تب و تپ و صراحت ماخذش ہم ہمدر انجا کردہ ایم
(اُردو) بدن کی کاہش ۔ مونّث ۔ دبلاپن اور دل
کا پیچ و تاب غم اور غصّہ کی وجہ سے ۔ مذکّر ۔
(۲) پخس ۔ بقول برہان و سروری و ناصری و رشیدی
و جامع گداختن موم و پیہ و روغن از حرارت آتش
یا آفتاب **مولّف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است

بمعنی گداز کہ حاصل بالمصدر است (اُردو)
چربی یا گھی کا پگلنا ۔ وکن میں پگلاؤ کہتے ہیں ۔ مذکّر
(پگلنا) کا حاصل بالمصدر ۔
(۳) پخس ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری
و جامع و سراج پژمردہ شدن چیزی را نیز گویند
**مولّف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است
(اُردو) پژمردگی ۔ بقول آصفیہ ۔ مونّث ۔ کملاہٹ
مرجھاپاپن ۔ افسردگی ۔
(۴) پخس ۔ بقول برہان و جامع مزرع بی آب
حاصل آمدہ **مولّف** عرض کند کہ مزرع پژمردہ
داخل معنی سوم است ۔ و پژمردگی مزرع متعلّق
است از بی آبی ۔ فارسیان بمجاز مزرعی را ہم
بدین اسم موسوم کردند کہ بی آب حاصل شود
(اُردو) وہ زراعت جو بغیر آبرسانی کے
حاصل ہو ۔ مونّث ۔
(۵) پخس ۔ بقول برہان و سراج ہر چیز ناقص
**مولّف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل باشد

(اُردو) ہر ناقص چیز۔ مونّث۔

(۶) پخس۔ بقول برہان وجامع وسراج پوستی کہ از حرارت آتش چین چین شدہ باشد مولّف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است (اُردو) وہ چمڑا جو آگ کی حرارت سے سکڑ گیا ہو اور جس مین شکن پڑ گئے ہون۔ مذکر۔

(۷) پخس۔ بقول برہان وجامع بمعنی عشوہ وخرام۔ خان آرزو در سراج بذکر ایمعنی گوید کہ تحقیق در بای تازی گذشت مولّف عرض کند کہ صراحت ماخذ این بخس گذشت (اُردو) دیکھو بخس کے دوسرے معنے۔

(۸) پخس۔ بقول جہانگیری با اوّل مکسور بمعنی ... مولّف عرض کند کہ صراحت ماخذ این بر بخس در موحّدہ گذشت (اُردو) دیکھو بخس کے چھٹے معنے۔

(۹) پخس۔ بقول جہانگیری با اوّل مکسور سستی مولّف عرض کند کہ صراحت ماخذ بر معنی ہفتم بخس گذشت (اُردو) دیکھو بخس کے ساتوین معنے۔

**پخسان** بقول برہان واننداز بروزن مہتان بمعنی پژمردہ شدہ وگداختہ گردیدہ وفراہم آمدہ از غم ودرد وبمعنی عشوہ کنان وخرامان مولّف عرض کند کہ اسم حال است از مصدر پخسیدن کہ می آید شامل برہمہ معانیش ومبدّل بخسان کہ بموحّدہ گذشت چنانکہ تب وتپ (اُردو) دیکھو بخسان۔ یہ اسم حال ہے مصدر پخسیدن کا اس کے تمام معنون پر شامل۔

**پخسانیدن** بقول بحر بالفتح متعدّی پخسیدن کہ می آید وکامل التصریف است ومضارع این پخساند مولّف عرض کند کہ شامل باشد برہمہ معانی لازم پخسیدن بحیثیت متعدّی۔ (اُردو) دیکھو پخسیدن یہ اس کا متعدی ہے اور اس کے تمام معنون پر شامل۔

**پخسیدن** بقول بحر بالفتح (۱) گداختن

(۲) کاستن (۳) تافتن دل از غم و غصه (۴) گداختن موم و پیه و روغن از حرارت آفتاب و آتش و (۵) پژمرده شدن و (۶) عشوه کردن و خرامیدن و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این پخسد. صاحب موارد این را با (پخسانیدن) مخلوط کرده و بذکر معانی هم کار از احتیاط نگرفته. صاحب انند نقل نگار اوست **مولف** عرض کند که مصدر یست مرکب از اسم مصدر پخس که بمعانی متعدده بجایش گذشت و حقیقت ماخذش بهمدر انجا مذکور و این شامل باشد بر همه معانی مصدر یش (اردو) (۱) گلنا (۲) گھٹنا (۳) پیچ کھانا (۴) پگلنا (۵) پژمرده ہونا۔ کملانا (۶) عشوہ و ناز کرنا۔

**پخسیده** | بقول انند بحواله غیاث بالفتح بمعنی پژمرده و ترنجیده **مولف** عرض کند که ہای ہوز بر ماضی مطلق پخسیدن زیاده کرده اند که افادۂ معنی مفعولی کند و این شامل باشد بر همه معانی مفعولی مصدر پخسیدن و معنی بالائی از انست. صاحبان غیاث و انند این را اسم جامد دانسته اند و غور بر حقیقت نکرده (اردو) پژمرده۔ اور نیز مصدر پخسیدن کے تمام معنی مفعولی پر شامل ہے۔

**پخسینه** | بقول برہان بروزن نقشینه بمعنی اول پخسان باشد که پژمرده و فراهم آمده است. صاحب ناصری بذیل پخس ذکر این کرده **مولف** عرض کند که مرکب است از پخس و ینه از قبیل سوزینه و گنجینه (اردو) دیکھو پخسان کے پہلے معنی

**پخش** | بقول برہان و جہانگیری و سروری بفتح اول و سکون ثانی و شین نقطه دار بمعنی پخت و پخج و پہن است و فرماید که بمعنی سست هم گفته اند که نقیض سخت شد و پژمردگی آب را نیز گویند **مولف** عرض کند که مبدل پخج است که جیم عربی بدل شد به شین معجمه چنانکه کاج و کاش (فردوسی) ـه) بسوی تلابیه برانگیخت رخش ٭ بگیر ز سواری همیکرد پخش ٭ صاحب ناصری می فرماید که پخشیدن که می آید مصدر این است ما می گوئیم که مقصودش غیر ازین نباشد که این اسم مصدر آنست و حق آنست

که مبدّل پخس است بهمه معانیش که گذشت چنانکه
پستی و کشتی و آنچه بمعنی سست نوشته تسامح کرده
که در اصل این بمعنی سستی است (اُردو) دیکهو پخس -

(الف) **پخشا** بقول برهان بفتح اوّل و سکون
ثانی و ثالث بالف کشیده بمعنی مضائقه و دریغ
و مضائقه نمودن و دریغ داشتن - صاحبان ناصری
و موید بمعنی اوّل قانع **مولّف** عرض کند که ...

(ب) **پخشان** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ
بروزن رخشان بمعنی غمگین و رنجیده و .......

(ج) **پخشانیدن** بقول بش بالفتح بمعنی گداختن
آمده پس (الف) جز این نباشد که اسم مصدر این
است (۱) بمعنی گداز مزید علیه پخش بزیادت الف
در آخرش و (۲) بمعنی مضائقه که بالا مذکور **مولّف**
گوید باعتبار ناصری که محقق اهل زبان است بدینمعنی اسم
جامد دانیم - تسامح برهان است که بمعنی مصدری
اسم نوشت و (ب) اسم حال همین مصدر و (ج)
بمعنی (۱) گداختن و (۲) مضائقه نمودن و دریغ
داشتن - صاحب موارد (ج) را بمعنی (۳) خرامان
براه رفتن و براه بودن آورده - ما می گوئیم که برای معنی
سوم مشتاق سندی می باشیم که خلاف قیاس است
و هیچ نسبت مجاز با (ب) ندارد و اگر میداشت ما
آنرا اسم مصدر قرار می دادیم و بقاعدهٔ فارسی البتّه
این را متعدی پخشدن می توانیم قیاس کرد (اُردو)
(الف) (۱) گداز - مذکر - بقول آصفیه پگلا هوا -
گهلا هوا (۲) مضائقه - مذکر (ب) پخشانیدن کا
اسم حال - تمام معنوں پر شامل (ج) (۱) گلنا -
گلانا - پگلنا - پگلانا (۲) دریغ کرنا (۳) خرامان
خرامان چلنا - بقول آصفیه مٹک مٹک کر چلنا -
ناز و انداز سے قدم رکهنا -

**پخش کردن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر
بمعنی غمز کردن و فرماید که این را بهندی (دبانا)
گویند **مولّف** عرض کند که موافق قیاس است
مشتاق سند استعمال می باشیم که دیگر همه محققین فارسی
زبان ازین ساکت اند (اُردو) دابنا - بقول آصفیه

کسی چیز کو ہاتھوں کے زور سے نیچے بٹھانا۔ دبانا۔

(الف) پخشود (الف) بقول برہان و سروری
(ب) پخشودن و رشیدی و موید بروزن مقصود و
(ج) پخشوده (۱) کوفته شده و (۲) پہن گردیده

(عبد الرزاق ره) چو خار پشتی گشتم ز تیر باران ش ٭ که موی بر تن صبرم ز زخم او پخشود ٭ صاحب بحر منسبت (ب) گوید که (۱) بمعنی کوفته شدن و (۲) پہن گردیدن و (۳) بی آب و پژمرده شدن است سالم التصریف۔ که بدون ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و (ج) بقول برہان و سروری بمعنی (۱) کوفته شده و (۲) پہن گردیده (شمس فخری ره) بود در رزم چو بر باد پای گشته سوار ٭ بپای اسپ سر بد سگال پخشوده ٭ **مولف** عرض کند (ب) اصل است و (الف) ماضی مطلق آن و (ج) بزیادت ہای ہوز بر ماضی مطلق افاده معنی مفعولی کند محققین با نام و نشان (ب) را ترک کرده (الف) و (ج) را که مشتق (ب) باشد اسم جامد دانسته اند (ب) مرکب است از پہان پخش که اسم مصدر بش گذشت و واو زائد در میان اسم مصدر و علامت مصدر دون در جا دارد که این را مبدّل پخشیدن گوئیم که می آید۔ تحتانی بدل شد به واو چنانکه انگیل و انگول **(اردو)** (الف) (۱) کوٹا گیا (۲) پھیل گیا (ب) (۱) کوٹنا (۲) پھیلنا (ج) (۱) کوٹا ہوا (۲) پھیلا ہوا۔

(الف) پخشید الف۔ بقول برہان و رشیدی
(ب) پخشیدن مرادف پخشود و (ب) مرادف
(ج) پخشیده پخشودن و (ج) مرادف پخشوده

صاحب سروری ہم ذکر (ب) و (ج) کرده صاحب بحر این را سالم التصریف و مرادف پخشودن بہر دو معنیش گفته یعنی (۱) کوفته شدن و (۲) پہن گردیدن۔ صاحب مؤید بذکر ہر دو معنی بالا فرماید که (۳) پہن کردن ہم و (۴) در پیچ و اشتن و مضائقه کردن و (۵) خرامان براه رفتن و (۶) گداختن و (۷) گدازیدن از غم و غصه و

فرماید که کامل التصریف است و مضارع اینها پخشد **مولف** عرض کند که الف ماضی مطلق (ب) یعنی پخشیدن و (ج) بزیادت های هوز درآخر ماضی مطلق افادۂ معنی مفعولی کند و (ب) مصدر لیست که مرکب شد از اسم مصدر پخش که بجایش گذشت و پخش شامل است بر همه معانی پخس که به سین مهمله گذشت پس ما (ب) را بر همه معانی مصدری پخس صحیح دانیم و پخشودن را مبدّل این می انگاریم چنانکه ذکرش همدرانجا کرده ایم و شک نیست که این کامل التصریف است نه سالم التصریف (اُردو) (الف) پخشیدن کا ماضی اور (ج) اسم مفعول کے معنون ہیں اور (ب) (۱) کوٹا جانا (۲) پھیلنا (۳) پھیلانا (۴) پیچ کرنا (۵) خراماں خراماں چلنا (۶) گلنا۔ گلانا۔ پگلنا۔ پگلانا (۷) گھلنا۔ (رنج و غصّہ سے)

**پخل** | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف پخله بفتح لام که خرفه و بقلة الحمقاء را گویند **مولف** عرض کند که ما حقیقت این را بزیر پخله بیان کرده ایم که به موحّده و های هوز در آخرش گذشت اگر سند استعمال این پیش شود توانیم قیاس کرد که این مبدّل و مخفّفش باشد که موحّده بدل شد به بای فارسی چنانکه تب و تپ و های آخره حذف شده پخل باقی ماند و پخله هم به همین معنی گفته اند درینصورت این را مخفّف پخله هم توان گفت (اُردو) دیکھو بخله۔

**پخلوچه** | بقول برهان و سروری و جهانگیری بروزن پسکوچه بکسر با و ضمّ لام و جیم فارسی بمعنی پخچو باشد که گذشت۔ خان آرزو در سراج گوید که آنچه صاحب فرهنگ ها تخصیص زیر بغل کرده اند غلط است نیز عام است برای آدمی و حیوانات دیگر و این لفظ پارسی است نه هروی و آن را غلغنج و غلیلنج و غلمیج و غلنج و غلیجه نیز گویند و همین است پخچو که گذشت **مولف** عرض کند که این مبدل

بغلوچه است که صراحتش بر بچلچه کرده ایم چنانکه تنپ و تنب و چرغ و چرخ (اُردو) دیکھو بچلچه۔

**پچلہ** | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف ہمان بچل که گذشت **مولف** عرض کند که صراحت ماخذ ہمدر انجا کرده ایم (اُردو) دیکھو بچل۔

**پچلیچه** | بقول برہان و جہانگیری و سروری و سراج و رشیدی بروزن زنگیچه بمعنی بچلوچه که گذشت **مولف** عرض کند که مبدل ہمان بغلوچه که صراحت ماخذ بر بچلچه کرده ایم چنانکه تب و تپ و انگور و انگیر (اُردو) دیکھو بچلچه۔

**پچم** | بقول رشیدی بروزن و معنی فخم است که در باب فا آید و فرماید که در فرہنگ و نسخهٔ سروری از روی تصحیف بنا خوانده اند چنانکه ورتا بیاید **مولف** عرض کند که درینجا ہمین قدر کافی است که مبدل فخم است چنانکه فام و پام و بمعنی چادری که شال چنبان بر سر و چوب بندند تا بدان از ہوا نثار بر بانید و چادر شبی ہم که در زیر درخت میوه دار بندند و درخت را بتکانند تا میوه در ان جمع شود **مولف** عرض کند که ہمین لغت اصل است و باقی تبدیل و صراحت کامل ماخذ این بر معنی دوم بفخم گذشت (اُردو) دیکھو بفخم کے دوسرے معنے۔

### بای فارسی با دال مہملہ

**پد** | بقول برہان بکسر اوّل و سکون ثانی (۱) مخفف پدر باشد و (۲) بفتح اوّل درختی را گویند که ہرگز بار ندہد و (۳) بضم اوّل چوب پوسیده که آتش گیره کنند۔ صاحب ناصری بذکر ہر سه معنی نسبت معنی سوم گوید که ہمین را پده ہم گویند **مولف** عرض کند که معنی اوّل موافق قیاس چنانکه (با آبار) و (بابا) ہمدرین کتاب گذشت و بمعنی دوم ہم مخفف پده که در موحّده بر معنی دومش گذشت بحذف ہای ہوز آخره و بمعنی سوم ہم مبدل پده بمعنی چارمش

کہ صراحت ماخذ بعد را انجا کردہ ایم چنانکہ تب و تپ (اُردو) (۱) دیکھو پدر (۲) دیکھو پدہ کے دوسرے معنے (۳) دیکھو پد کے چوتھے معنے۔

**پد آسیا** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ پرۂ باد آسیا را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اینمعنی درین مرکب خلاف قیاس است و بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ معاصرین عجم و دیگر ہمہ محققین ازین ساکت۔ مخفی مباد کہ پرّہ بقول غیاث یک سنگ آسیا را گویند (اُردو) ہوائی چکّی کا ایک پاٹ۔ مذکر۔

**پدپود** | اصطلاح۔ بقول برہان بضم اوّل و بای فارسی بروزن پردود بمعنی خف باشد کہ آتش گیرہ است و بعربی حرّاقہ گویند۔ صاحب ناصری بر پد گوید کہ پدپود ہمان است کہ تعریفش بر (پد) گذشت۔ صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ پدہ بالضم رگوی سوختہ و چوب بوسیدہ کہ بزیر سنگ چخماخ نہند و چخماخ را زنند تا آتش درگیرد و در عراق پدہ و پودہ باہم ترکیب کردہ بدینمعنی استعمال کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ پد ہمین معنی بر معنی سومش گذشت و پود مرادفش کہ می آید فارسیان در محاورہ ہر دو را جمع کردہ استعمال می کنند دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پد کے تیسرے معنے۔

**پدر** | اصطلاح۔ بقول انند و غیاث بکسر اوّل و فتح دوم بروزن پسر نہ بفتح اوّل چنانکہ مشہور است ترجمۂ اب باشد۔ صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ حیف است کہ دیگر ہمہ محققین زبان دان و اہل زبان ازین لغت ساکت و محققین لغات ترکی بذکر این صراحت کنند کہ لغت فارسی است (ظہوری ؎)
بشور عشق تو نازم کہ بر خلف پسران ؏ نصیحت شکرین نیز از پدر تلخ است ؏ (ولہ ؎)
طالع من پدر چو دیدہ مرا ؏ از برای چہ عشق

نام نکرده ۞ (اُردو) پدر - بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ باپ - والد - پتا - بابل -

(الف) **پدرام** بقول برہان با رای قرشت
بروزن اسلام بمعنی (۱) آراستہ و نیکو و خوش و
خورم و (۲) جای خواب و آرام و (۳) بمعنی ہمیشہ
و دائم و پاینده. صاحب جہانگیری ذکر معنی اوّل و
سوم کرده (انوری ــه) ای ز طبع تو طبعہا خرّم ۞
وی ز عیش تو عیش ہا پدرام ۞ (مختاری ــه)
یگان قصیده بگو و بخوانش بر سر خوان ۞ چو روز
عید بنزدیک آوری بسلام ۞ و زان نکوی و زیبا
عید صد ہزار ارباب ۞ ز روزگار وفادار و دولت
پدرام ۞ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع. صاحب
موید بر ذکر معنی اوّل و دوم اکتفا کرده فرماید کہ
با بای تازی ہم گذشت. صاحب رشیدی بذکر
معنی اوّل گوید کہ ــــــــ

(ب) **پدرامد** بمعنی خرّم و آراستہ کنند. خان آرزو
بذکر معنی اوّل الف نسبت (ب) گوید کہ مشتق
خواہد بود. صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاه قاچار الف را بمعنی خوش گفتہ. **مولف**
عرض کند کہ ما صراحت ماخذ این بر معنی اوّل
بدرام کرده ایم کہ بموقع خود گذشت و این مبدّل
آنست چنانکہ تب و تپ و ہمان لغت بمعنی
آراستہ و ہمیشہ و مدام ہم گذشت و معنی دوم
این بسبیل مجاز و از (ب) معلوم می شود کہ
فارسیان بترکیب خود ــــــــ

(ج) **پدرامدن** مصدری ہم وضع کرده اند
بمعنی خرّم و آراستہ کردن و پدرامد ماضی مطلق
اوست و حاصل بالمصدرش ہم و (پدراید)
مضارعش. تسامح صاحب رشیدی کہ بر ماضی
ذکر معنی مضارع کرده بائی حال برای (ب) و
(ج) مشتاق سند استعمال می باشیم کہ محققین
اہل زبان از ان ساکت اند (اُردو) الف
(۱) دیکھو پدرام کے دوسرے معنے (۲) آرام
کی جگہ۔ مؤنث (۳) دیکھو پدرام کے چھٹے معنے

(ب) خوش کیا۔ آراستہ کیا۔ آراستگی (ج) خوش
کرنا۔ آراستہ کرنا۔

**پدر اندر** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہٗ
فرہنگ فرنگ بفتح اوّل وسکون نون بمعنی شوی
مادر مقابل مادر اندر۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ (پدر سپی) کہ شوہر مادر باشد و تحقیق آنست
کہ لفظ اندر در معنی غیر حقیقی مستعمل شود کہ آنرا سپی
گویند چنانکہ مادر اندر بمعنی زن پدر و پسندر نسبت
بہ پسر از شوہر دیگر و نسبت بہ زن از زن دیگر
و برین قیاس دختر اندر **مؤلف** عرض کند کہ مقصود
محققین از پدری کہ مادر او را عقد کرد بعد وفات
شوہری پس فرزند شوہر اوّلش را شوہر ثانی
پدر اندر است و بس و این مخفف و قلب (اندر
پدر) است یعنی کسی کہ در حکم پدر باشد و پدر
حقیقی نیست (اُردو) علاتی باپ۔ مذکر۔
جیسے علاتی ماں۔

**پدرخستہ** | اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری
و ناصری و سراج و جامع بسکون خای نقطہ دار
بر وزن برجستہ بمعنی غمگین و اندوہناک (فردوسی
ے) شنیدم چو دستان ز مادر بزاد ٭ برآمد ہمہ
کار ایران بباد ٭ کہ چون او جدا شد ز مادر بفال نحس ٭
جہان سربسر گشت پر قیل و قال ٭ ز زادن چو بادش
پدرخستہ بود ٭ روانش از آن دیو پدرخستہ بود ٭
**مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت در موحدہ بہ یای
عربی گذشت و صراحت ماخذش ہم در انجا کردہ ایم
و این مبدّل آنست چنانکہ تب و تپ حیف است
کہ محققین با نام و نشان ہمین سند فردوسی را در انجا
ہم نقل کردہ اند (اُردو) غمگین۔ اندوہناک۔
دیکھو پدرخستہ۔

**پدر زن** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہٗ
فرہنگ فرنگ بمعنی خسر۔ صاحب بول چال
ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فک
اضافت است و موافق قواعد فرس (اُردو) سسرا
یا سسر۔ بیوی کا باپ (خاوند کے لئے) خسر یا

خاوند کا باپ (بیوی کے لئے) مذکر۔

**پدرزره** اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن تبرزه (۱) طعامی باشد کہ آنرا در رومال بندند و از جائی بجائی برند و آنرا زله گویند و (۲) بمعنی حصہ و بہرہ و (۳) بقول بعض ہر چیز کہ در رومال و لنگی بستہ شدہ باشد چہ آن رومال بستہ را مجموع پدرزره خوانند۔ صاحبان جہانگیری و ناصری و جامع بر معنی دوم و سوم قانع۔ صاحب سروری گوید کہ ہمان (پیرزه) کہ گذشت خان آرزو در سراج گوید کہ ہمان کہ بہ بای تازی گذشت و بحوالۂ قوسی ذکر معنی سوم ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مبدّل آنست چنانکہ تب و تپ و صراحت مانند ہمہ بر انحا کردہ ایم (اردو) دیکھو بدرزه۔ بہ بای موحّدہ۔

**پدرفتح** اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی ابوالفتح۔ فرماید کہ این از تصرّفات فارسیان است (انوری ؎) ز دست آن پدرفتح کز پی تعریف ؛ رویت کنیت او شد ز ابتدا و میر ؛ بمن رسید ز ہمنام چشم چشمۂ مہر ؛ بقدر جزو نخست از دو جزو لفظ صریر ؛ چنین نمود کہ جزو دوم ہمی آرند ؛ درین دو ہفتہ بفرمان شاہ و امروز دیر ؛ **مؤلف** عرض کند کہ این ترجمۂ (ابوالفتح) است و عموماً اینقسم ترجمۂ کنیت غیر مطبوع باشد۔ آنکہ انوری آوردہ ما این را برای دیگران سند ندانیم معاصرین عجم با ما اتّفاق دارند و اگر باستناد انوری کسی اینقسم ترجمہ کند غلط نباشد (اردو) ابوالفتح۔ کنیت ہے۔

**پدرکش پادشاہی را نشاید ؛ و گر شاید بجز شش مہ نپاید** مثل۔ این مثلی است کہ ذکرش صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی کردہ اند و از معنی و محلّ استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بحق پادشاہ ظالمی زنند مقصود آنست کہ اگر ظالمی پدر خود را کشتہ بر تخت شاہی او نشیند شش ماہ نگذرد کہ کشتہ شود (اردو) دکن میں

"کہتے ہیں" باپ کا قاتل بیٹے کا مقتول" یعنی
جو شخص ہوس دنیا میں باپ کو قتل کرکے اسکے
املاک پر قابض ہوگا وہ اپنے بیٹے کے ہاتھ مارا جائیگا

**پدر مردہ** اصطلاح - بقول بحر و انند و مؤید
یتیم را گویند **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است یعنی شخصی کہ پدرش مردہ باشد
(اردو) یتیم - دیکھو بے پدر -

**پدر مہ** اصطلاح - بقول خان آرزو و بہار عجم
مرادف پدر زہ کہ گذشت و فرماید کہ ہمان کہ
بہ بای تازی بجایش مذکور شد **مولف**
عرض کند کہ در باب موحدہ این لغت را بفتحتیم
و ہمہ محققین فارسی زبان از این لغت ساکت
قیاس ما این است کہ در کتابت رای مہملہ
زیادہ شد و این ہمان پدمہ است کہ می آید
معاصرین عجم ہم ہمین خیال کنند (اردو)
دیکھو پدمہ -

**پدرندر** اصطلاح - بقول رشیدی و

انند ہمان (پدراندر) کہ گذشت **مولف**
عرض کند کہ مخفف آن است بحذف الف (اردو)
دیکھو پدر اندر -

**پدررود** بقول برہان و جہانگیری و ناصری
و جامع بروزن فرسود (۱) بمعنی سلامت و (۲)
بمعنی وداع (نظامی ؎) اگر قطرہ شد چشمہ
پدررود باد ٭ شکستہ سبو بر لب رود باد ٭ (خواجہ
حافظ ؎) ماہ کنعانی من مسند مصر آن تو شد ٭ وقت
آنست کہ پدرود کنی زندان را ٭ بہار بہ معنی
دوم قانع - خان آرزو در سراج حوالہ (پدرود
بہای موحدہ اول) دہد **مولف** عرض کند
عجب است از محققین کہ ہمین ہر دو سند بالا
در انجا ہم نقل کردہ اند - صراحت ماخذ این ہمانجا
گذشت و این مبدل باشد چنانکہ تب و تپ
(اردو) دیکھو پدرود -

**پدرود کردن** استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب انند بحوالہ

فرهنگ فرنگ گوید که ترک و وداع کردن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (واله هروی ـه) چنان کز سبحهٔ گسسته ریزد دانه ها یکسر ⁂ کند پدرود سرهای سرافسر از ان گریبان را ⁂ **(اُردو)** ترک کرنا۔ رخصت کرنا۔

**پدفوز** اصطلاح - بقول انند وناصری مرادف پتفوز **مؤلف** عرض کند که مبدلش چنانکه زنشت وزردشت وحقیقت این همانجا مذکور **(اُردو)** دیکھو پتفوز۔

**پدمه** بقول برهان وجهانگیری وسروری وناصری ورشیدی وجامع بروزن صدمه بمعنی حصّه وزلّه وبهره باشد و هر چیز را نیز گویند که در لنگی ورومالی بسته باشند **مؤلف** عرض کند ما باعتبار سروری وجامع که محققین اهلِ زبانند این را اسم جامد فارسی زبان دانیم **(اُردو)** دیکھو پدرزه۔

**پدندر** اصطلاح - بقول برهان وجهانگیری وسروری وناصری ورشیدی ومؤید بمعنی همان (پدراندر) که گذشت (استاد لبیبی ـه) از پدر چون از پدندر دشمنی بینند همی ⁂ مادر از کینه برد مانند مادندر شود ⁂ صاحب سروری فرماید که در جمیع نسخ بوزن غضنفر آمده اما در شمس فخری بوزن بد اثر آورده بای اوّل تازی (ـه) گریبان بدست بی تو پیوسته تخت ملک پیچیده یتیم طفلی در دست بدندر ⁂ (ناصر خسرو ـه) زین بدندر سبی را او سر خورد جز حذر نیست ⁂ زیرا از بیوفائی شکّرش بی حجر نیست ⁂ صاحب ناصری گوید و **مؤلف** را با او اتّفاق که این مخفّف همان (پدراندر) است که بجایش گذشت بحذف رای مهمله والف وتصرّف در حرکات حروف داخل محاوره باشد وبس **(اُردو)** دیکھو پدراندر۔

**پدواز** اصطلاح - بقول برهان بروزن پرواز (۱) مرادف معنی اوّل پدوازه (۲) بقول مؤید گرداگرد کلاه ودهان انسان وحیوانات دیگر باشد

از جانب بیرون و (۳) منقار مرغان۔ صاحب جهانگیری بر معنی اوّل قانع (شمس فخری ؎) ملاذ سیف و قلم خسرو ستارهٔ حشم ٭ که هست خلق جهان را جناب او پدواز ٭ صاحبان ناصری و رشیدی می فرمایند که همان پتواز که به بای فارسی و فوقانی گذشت **مؤلّف** عرض کند که این مبدّل آنست بمعنی اوّلش و معنی دوم و سوم را ما در مؤیّد نیافتیم و این معنی فوز است عجب است از محقّقین که همین یک سند شمس فخری را بر پدواز هم نقل کرده اند **(اُردو)** (۱) دیکھو پدواز کے پہلے معنے (۲ و ۳) دیکھو پتوار۔

**پدوزه** | اصطلاح۔ بقول مؤیّد بفتحتین مرادف پدمه و پدرزه **مؤلّف** عرض کند که حقیقت اینان بر پدرزه در موحّده بیان کرده ایم اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد که مبدّل پدرزه باشد چنانکه کلار و کلاو۔ مخفی مباد که این لغت را در بعضی نسخهٔ قلمی مؤیّد غیر از نسخهٔ مطبوعهٔ نولکشور نیافتیم **(اُردو)** دیکھو پدرزه۔

**پده** | بقول برهان و جهانگیری و سروری و رشیدی و سراج و جامع بفتح اوّل و ثانی (۱) نام درختیست که هرگز بار و میوه ندهد و بعربی غَرَب خوانند و (۲) بضمّ اوّل چوب پوسیده باشد که آتش را آتشگیره سازند و بعربی حراقه گویند و فرماید که باین معنی بفتح اوّل هم آمده (شاعر ؎) این هیچ درختیست که می نارد بار ٭ پوسیده پده و سرو سفیدار چنار ٭ (حکیم نزاری قهستانی ؎) سهم تو او فگند به پیکان بید برگ ٭ بر پیکر معاند تو لرزه چون پده ٭ (شمس فخری ؎) خسرو اعظم جمال دین و دنیا آنکه هست ٭ آتش تیغ ورا جان و تن اعدا پده ٭ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع **مؤلّف** عرض کند که ما بر (بده) که بموحّده گذشت حقیقت مأخذ عرض کرده ایم عجب است از محقّقین که همین دو شعر شاعر و نزاری را در انجا هم نقل کرده اند **(اُردو)** (۱) دیکھو بده کے تیسرے معنے (۲) دیکھو بد کے چوتھے معنے۔

**پدیچہ** | صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ بالفتح و کسر دال ابجد و فتح جیم عربی بمعنی فلوس ماہی و سیم ماہی باشد و بموحدۂ اوّل ہم آمده **مولّف** عرض کند کہ محقّقین فارسی زبان در موحدۂ این را ترک کرده اند و درینجا ہم غیر از انند دیگری از محقّقین اہل زبان ذکر این نکرده اگر سند استعمال پیش شود توانیم گفت کہ اسم جامد فارسی قدیم است معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اُردو) فلس بقول آصفیہ۔ مذکر۔ مچھلی کا کھپرا۔ مچھلی کے اوپر کا چھلکا۔

**پدید** | بقول بہار بالفتح ظاہر و آشکار و فرماید کہ بعضی از اہل تحقیق گفتہ اند کہ بہ یای تازی است و گوید کہ عجب از صاحبان فرہنگ کہ این لغت را قلم انداز کرده اند بہر تقدیر بالفتح آمدن و آوردن و کردن مستعمل **مولّف** عرض کند کہ اصل این پدید با موحدہ است بمعنی در مشاہده و کنایہ از ظاہر و آشکار او حق آنست کہ این مخفّف (پدیدآر) است کہ اسم مفعول ترکیبی است یعنی بمشاہده آمده شده و کنایہ از ظاہر و مجازاً مجرد پدید ہم بدین معنی مستعمل شد کہ در موحدہ گذشت و این مبدّل آن چنانکہ تب و تپ و سند استعمال در ملحقات می آید (اُردو) دیکھو بدید۔

**پدید آمدن** | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن است (حافظ ؎) پدید آمد رسوم بیوفائی ؛ نماند از کس نشان آشنائی ؛ (اُردو) ظاہر ہونا۔ آشکارا ہونا۔

**پدید آوردن** | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ متعدّی مصدر گذشتہ بمعنی ظاہر کردن (ابوشکور ؎) ہمان میوهٔ تلخ آرد پدید ؛ ازو چرب و شیرین نخواہد برید ؛ (اُردو) ظاہر کرنا۔

**پدپدآورده** اصطلاح - بقول سفرنگ شرح بست وسومی فقره (نامہ شت ساسان ششت) بمعنی (۱) مصنوع و مخلوق **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی - اسم مفعول مصدر (پدپدآوردن) و بمعنی اوّل مجاز بمعنی دوم (اُردو) (۱) مصنوع - بنایا ہوا - مخلوق - پیدا کیا ہوا - (۲) ظاہر کیا ہوا -

**پدپدار** بقول برہان بروزن خریدار بفتح اوّل بمعنی (۱) ظہور باشد کہ از ظاہر شدن و نمایان گردیدن است و (۲) بمعنی موجود چنانکہ گویند پدپدار آمد یعنی موجود شد - صاحب سروری گوید کہ (۳) بمعنی باقی و (۴) مقاومت کنندہ و (۵) بمعنی تند و تیز و جلد و (۶) روز بستم از ماہہای ملکی - صاحب ناصری نسبت معنی اوّل گوید کہ پارسی پدپدآر است کہ ظاہر شدن و پدید آمدن است - بہار گوید کہ جناب خیر المدققین می فرمایند کہ مشہور بیای فارسی است و پدید بتقدیر می توان گفت کہ مرکب است از پدید بمعنی ظاہر و آر کہ بمعنی آرندہ است چہ ماہیات اشیا را دو وجود می باشد یکی در ذہن و عقل و دوم در خارج پس ماہیتی از ماہیات چون در خارج ظہور می کند گوئیا خود را بر عرصۂ ظہور می آردو خویشتن را ظاہر می سازد پس حاصل معنی پدیدآر نیز ہمان ظاہر شوندہ بود و خود او می گوید کہ میتوان مرکب باشد از پدید و آر کہ کلمۂ نسبت است چنانچہ در خریدار و پرستار و اگر گوئیم کہ مزید علیہ پدید است بر قیاس زنگ و زنگار و کرد و کردار و گفت و گفتار و چہ بست **مؤلف** عرض کند کہ بیچارہ بہار و استادش خیر المدققین ہر دو درین لغت بسیار جگر کاوی کردہ اند و اصل ہمین قدر کافی است کہ این اسم مفعول ترکیبی و مرکب از موحّدہ کہ افادۂ معنی در کند و پدید بمعنی مشاہدہ و آر امر حاضر از آوردن معنی لفظی این بمشاہدہ آوردہ شدہ و کنایہ از ظاہر و پدید کہ گذشت تحقیقش و موحّدۂ اوّل بدل بیای فارسی چنانکہ اسب و اسپ

وَمعنی دوم وسوم مجاز آن و بنسبت معنی چہارم و پنجم
و ششم نظر باعتبار سروری کہ محقق اہل زبان است
اسم جامد ذاتیم (اُردو) (۱) ظہور (۲) موجود (۳)
باقی (۴) برابری کرنے والا (۵) تند۔ تیز۔ جلد۔
(۶) ماہ ہائے ملکی یعنی شمسی سے بیسویں دن کا نام۔

**پدیدار آمدن** استعمال۔ صاحب آصفی از معنی ساکت
**مولف** گوید کہ بمعنی ظاہر شدن (نظامی ؎)
قیاس عقل ما زینجاست پرکار ٭ کہ صانع را دلیل
آمد پدیدار ٭ (اُردو) دیکھو پدید آمدن۔

**پدیدار آوردن** استعمال۔ صاحب آصفی از
معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پدید آوردن
کہ گذشت (کمال اصفہانی ؎) عکسی از رنگ
خوشش بر رخ خورشید افتاد ٭ اثر مشق و دل کان
لعل پدیدار آورد ٭ (اُردو) دیکھو پدید آوردن

**پدیدار بودن** استعمال۔ صاحب آصفی
از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی
ظاہر و آشکارا بودن (رودکی سمرقندی ؎)
بشکفتہ پدیدار بود نرگس دشتی ٭ وان نرگس
چشم تو ہمہ سالہ پدیدار ٭ (اُردو) ظاہر رہنا۔

**پدیدار شدن** استعمال۔ صاحب آصفی
از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی
ظاہر شدن است (محمود شبستری ؎)
شدہ آن وحدت ازان کثرت پدیدار ٭ یکی
را چون شمردی گشت بسیار ٭ (اُردو)
ظاہر ہونا۔

**پدیدار کردن** استعمال۔ صاحب
آصفی از معنی ساکت **مولف** گوید کہ بمعنی
ظاہر کردن است (فردوسی ؎) چو بیرون جم
ازو بر کار کرد ٭ ز یک جم دو پیکر پدیدار کرد ٭
(اُردو) ظاہر کرنا۔

**پدید شدن** استعمال۔ صاحب آصفی
بذکر این از معنی ساکت **مولف** عرض کند
کہ بمعنی ظاہر و آشکارا شدن است (حافظ
؎) فردا کہ پیشگاہ حقیقت شود پدید ٭ شرمندہ

رہروی کہ نظر بر مجاز کرد ٭ (اُردو) ظاہر ہونا۔

**پدید کردن** استعمال۔ صاحب آصفی بذکر این از معنی ساکت **مولف** گوید کہ متعدی مصدر گذشتہ بمعنی ظاہر کردن (فقیر ے) در تو پدید آمد است ہر کہ ترا پدید کرد ٭ تا بخود آشنا شد بی خبری خدای را ٭ (اُردو) ظاہر کرنا۔

**پدید گشتن** استعمال۔ صاحب آصفی بذکر این از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پدید شدن است (خسرو ے) رفت زمین را چو حباب از میان ٭ گشت پدید از تہ آب آسمان ٭ (اُردو) ظاہر ہونا دیکھو پدید شدن۔

**پدیسار** بقول برہان وناصری واننده (جہانگیری در ملحقات) با سین بی نقطہ بر وزن پدیدار بر سر کاری رفتن باشد کہ پیش ازین شروع دران کردہ باشند **مولف** عرض کند کہ معنی حقیقی این آمادگی بر کاری کہ آغازش شدہ و ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اُردو) کسی ایسے کام پر آمادگی جس کا آغاز ہو چکا ہو۔ مونث۔

## بای فارسی با ذال معجمہ

**پذر** بقول موید وانند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر اول وفتح ذال معجمہ ہمان پدر کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ مبدل پدر است ہچون آدر و آذر کہ بعض عجمیان عرب این قسم تصرف در لغات کردہ اند (اُردو) دیکھو پدر۔

**پذرام** بقول بہار وسروری بالکسر بمعنی خرم و آراستہ وفرماید کہ در صفات عارض وعیش مستعمل (میر معزی ے) فرخندہ باد بزم تو یا لتہنیت والثنا ٭ پذرام باد عیش تو باللیل والنہار ٭ (بدر چاچی ے) تا بزین زرد خورشید مزین باشد ٭ صحوۂ چہرہ پذرام زر اندودہ عنان ٭ (فخر الدین گرگانی ے) اگر چہ راہ نا پذرام باشد ٭ بہ پذرام

خوش وخرم باشد ۶ و صاحب سروری فرماید که
در نسخ دیگر به بای تازی هم **مولف** عرض کند
که ما حقیقت ماخذ این را بر پذرام عرض کرده ایم
که بدال مهمله گذشت و درینجا همین قدر کافی است
که این مبدل آنست چنانکه آدر و آذر (اردو)
دیکهو پدرام اور بدرام -

**پذرامد** بقول سروری بکسر و سکون ذال معجمه
وفتح میم بمعنی خوش وخرم وآراسته شو وسندش
از گرگانی همان که بر پذرام گذشت **مولف**
عرض کند که بدال همان (پدرامد) که بدال مهمله بجای پیش
گذشت و ما حقیقت این را همدر انجا بیان کرده ایم
و درینجا همین قدر کافی است که این مبدل
آنست چنانکه آدر و آذر (اردو) خوش هوا
آراسته هوا - خوشی - آراستگی - مونث -

**پذرفت** اصطلاح - بقول برهان و ناصری بکسر اول و سکون ثانی و رای بی نقطه مضموم بفا و فوقانی زده ماضی پذرفتن یعنی قبول کرد و معترف شد **مولف** عرض کند که اصل این پذیرفت است بمعنی قبولیت و این اسم جامد فارسی زبان و اسم مصدر (پذیرفتن) تحتانی حذف شده پذرفت باقی ماند و همین است معنی حقیقی و آنچه ماضی مطلق است مشتق مصدر باشد و ضرورت بیان مشتقات نباشد حیف است از محققین که معنی حقیقی را گذاشتند و ذکر مشتق کردند (اردو) قبولیت - مونث -

**پذرفتار** اصطلاح - صاحب سروری
گوید که مرادف پذرفتکار است بالکسر بمعنی
قبول کننده **مولف** عرض کند که این مخفف
(پذرفت گار) است که بجایش می آید کاف
فارسی حذف شد و حقیقت (پذرفت گار) همانجا
عرض کنیم (اردو) دیکهو پذرفتکار -

**پذرفتگار** استعمال - بقول برهان با کاف
بالف کشیده و رای قرشت زده بمعنی قبول کردن

و اعتراف نمودن - صاحب سروری فرماید
کہ بمعنی قبول کنندہ (شیخ نظامی ؎) چو روشن
گشت بر شاپور کارش ٭ پذیرفت سوگند شد
پذیرفتگارش ٭ صاحب موید ہمزبان سروری
**مولف** عرض کند کہ مخفف پذیرفتگار کلمہ
در آخر این از قبیل گناہگار و امثال آن کہ
افادۂ معنی فاعلی کند - صاحب برہان در معنی
این از نزاکت کار نگرفت (اُردو) قبول
کرنے والا -

**پذرفتگاری** استعمال - بقول بہار بالکسر
بمعنی قبول کردن **مولف** عرض کند بمعنی
حاصل بالمصدر است و یای مصدری بر پذرفتگار
زیادہ کردہ اند و بگر ہیچ (اُردو) قبولیت مونث

**پذرفتگی** استعمال - بقول رشیدی بمعنی
قبول حاصل بالمصدر است **مولف** عرض
کند کہ معنی این قبولیت است و حاصل بالمصدر
پذرفتن باشد کہ می آید و این مخفف پذیرفتگی است

کہ بجایش مذکور شود (اُردو) قبولیت - مؤنث -

**پذرفتن** استعمال - بقول برہان و جہانگیری
بمعنی قبول کردن و اعتراف نمودن و بقول بحر
مخفف پذیرفتن کہ می آید و فرماید کہ سالم التصریف
است **مولف** عرض کند کہ پذیرفتن کہ می آید
اصل است و این مخفف آن بحذف تحتانی در پیچا ہمین
قدر کافی است و صراحت ماخذ ہم در انجا می آید
بعض معاصرین عجم پذرفتن را مضارع گویند و
بہ زبان دارند و خیال ما ہم ہمین است اندرین
صورت باید کہ این را کامل التصریف دانیم
(اُردو) قبول کرنا - دیکھو پذیرفتن -

**پذرفتہ** بقول - برہان بر وزن دل بردہ
بمعنی اقرار و اعتراف کردہ و قبول نمودہ **مولف**
عرض کند کہ بر ماضی مطلق مصدر پذرفتن ہای ہوز
زیادہ کردہ کہ افادۂ معنی مفعولی کند و معنی این
قبول کردہ شدہ (اُردو) قبول کیا ہوا - اعتراف
کیا ہوا -

**پذور** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح
وضمّ ذال معجمہ بہ واو نعناع یعنی پودنہ را گویند
**مولف** عرض کند کہ صاحب محیط ذکر مستقل
این نکرد و حقیقت معنی بر پودانہ گذشت و دیگر
محققین فارسی زبان این را ترک کردہ اند اگر
استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم
جامد فارسی زبان است مجرد قول انند و فرہنگ
فرنگ کافی نیست ازینکہ معاصرین عجم ہم ازین بیخبر اند
(**اردو**) دیکھو پودانہ۔

**پذیر** بقول برہان و سروری بروزن وزیر
(۱) قبول کنندہ را گویند و (۲) امر باینمعنی ہم
قبول کن (سعدی ؎) خداوند بخشندہ و دستگیر ؎
کریم خطا بخش و پوزش پذیر ؎ (عطار ؎)
باحسان خود پوزش من پذیر ؎ کہ جز تو ندارم
کسی دستگیر ؎ **مولف** عرض کند کہ معنی اوّل
بدون ترکیب حاصل نمیشود لیس این را معنی
اوّل گفتن خطاست و بمعنی دوم امر حاضر پذیریدن
و بہ تحقیق ما (۳) اسم مصدرش کہ مصدری بودہ
حالا متروک التصریف و پذیراییدن کہ می آید
متعدی ہمان پذیریدن و پذیرہ بمعنی اولش امر حاضر
ہمان پذیریدن و مضارع آن پذیرد پس معنی
سوم این قبول است و بس (**اردو**) (۱)
قبول کرنے والا (۲) قبول کر (۳) قبول کرنا

**پذیرا** بقول برہان بروزن لفیرا (۱) بمعنی
روان شوندہ و پیش روندہ **مولف** عرض
کند کہ مجاز معنی دوم است کہ می آید و حقیقت
لفظی ہمانجا بیان کنیم کہ ہمان معنی اصل است
(**اردو**) چلنے والا - پیشرو۔
(۲) پذیرا - بقول برہان بمعنی سخن شنوندہ
و فرمان بردار و قبول کنندہ چہ پذیرائی بمعنی
فرمان برداری باشد - صاحب رشید می گوید
بمعنی پذیرندہ - بہار فرماید کہ بمعنی قبول کنندہ
صاحب سروری بر پذیرای کہ مزید علیہ ہمین است
ذکر اینمعنی کردہ (نظامی ؎) سخن نامور نام او

فیلقوس ﴿ پذیرای فرمان او روم و روس ﴿
**مولّف** عرض کند کہ محققین بالا این را اسم
جامد دانستہ اند و غور بر حقیقت قواعد زبان نکرد
الف زیادہ شد بر امر حاضر (پذیریدن) کہ ذکرش
بر (پذیر) گذشت و این الف زائدہ افادۂ معنی
فاعلی کند چنانکہ دانا و بینا و گویا و شنوا و امثال
آن و معنی لفظی این قبول کنندہ و کنایہ از فرمان بردار
و سخن شنو (**اُردو**) قبول کرنے والا سخن شنو
فرمان بردار۔

(۳) پذیرا۔ بقول بہار تفسیر مقبول کہ قبول
کردہ باشد بہار گوید کہ بمعنی قبول کردہ شدہ
ہم **مولّف** عرض کند کہ حاصل ہمان معنی
فاعلی است کہ بحالت ترکیب ظاہر شود چنانکہ
پذیرای دل کہ حاصل این مقبول دل است
صاحب سروری ذکر ہمین معنی بر (پذیرای)
کردہ کہ مزید علیہ این است (**اُردو**) مقبول۔

(۴) پذیرا۔ بقول برہان بمعنی ہیولیٰ کہ در
برابر صورت است **مولّف** عرض کند کہ
مجاز معنی دوم است (**اُردو**) ہیولا۔ بقول
آصفیہ۔ ہر چیز کا مادّہ۔ حکما کے نزدیک وہ جوہر
جو صورت جسمی کا محل ہو وہ مادّۂ عالم جو صور و
اشکال کی قابلیت رکھتا ہے۔ مذکر

(۵) پذیرا۔ بقول برہان بمعنی پیشوا **مولّف**
عرض کند کہ مجاز معنی اوّل گیریم (**اُردو**) پیشوا
دیکھو پیرا کے دوسرے معنے جس پر پیشوا کا
بیان ہے۔

(۶) پذیرا۔ بقول برہان بمعنی استقبال **مولّف**
عرض کند کہ مجاز معنی پنجم باشد و مجاز مجاز معنی
دوم کہ پیشوا را بمعنی پیشوائی استعمال کردند
(**اُردو**) دیکھو استقبال۔

**پذیرا آمدن** استعمال۔ بمعنی مقبول شدن
(ظہوری ﴿) چنان نگرفتہ رنگ تیرگی آئینہ
صبحم ﴿ کہ از خورشید صیقلگر پذیرای جلا آید ﴿
(ولہ ﴿) تا ظہوری تجلی از چارہ گر پیدا نشود ﴿

وروم من گاہ پذیرای فسون می آید ؎ مولف
عرض کند کہ موافق قیاس است عجبی نیست کہ در
سند پذیرای مستعمل کہ مزید علیہ ہمان پذیرا است
(اُردو) مقبول ہونا۔

**پذیرا افتادن** استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض
کند کہ از معاصرین عجم تصدیق این می شود کہ
مرادف مصدر گذشتہ است (اُردو) دیکھو
پذیرا آمدن۔

**پذیرا بودن** استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض
کند کہ بمعنی مقبول بودن است وبس (نظامی
؎) پذیرا سخن بود شاہ جہان را گہر ؎ سخن کز دل
آید بود دلپذیر ؎ (اُردو) مقبول ہونا۔

**پذیرا سخن** اصطلاح۔ بقول مؤید بمعنی
سخن مقبول ومنسوب مولف عرض کند کہ
قلب اضافت سخن پذیرا است بمعنی سخن مقبول
دیگر ہیچ (اُردو) مقبول بات معقول بات

**پذیرا شدن** استعمال۔ بقول بحر (۱)
پیش رفتن و استقبال کردن (۲) مقبول
شدن۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی
ساکت مولف عرض کند کہ موافق قیاس
است و بخیال ما شامل باشد بہمہ معانی
پذیرا کہ گذشت یعنی ہمان کہ پذیرای نہایت
یا مزید علیہ ہمین پذیرا است (نظامی ؎) گرہ
بپاکی و دین پروری ؎ پذیرا شدندش بہ پیغمبری
(ظہوری ؎) تیرش بقصد صید پذیرای نہ
شدہ است ؎ نازم ز زخم کہ بہ ایم زرہ شدہ است
(اُردو) (۱) استقبال کرنا (۲) مقبول ہونا۔
دیکھو پذیرا کے کل معنے جس پہ یہ شامل ہے۔

**پذیران** اصطلاح۔ بقول انند و مؤید
بمعنی فرمان برداران مولف عرض کند کہ
معاصرین عجم و دیگر محققین ازین ساکت اگر سند
استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد کہ مخفف

(فرمان پذیران) باشد اگر پذیرا را که بمعنی
فرمان بردار و محکوم بر معنی دومش گذشت جمع
گردانیم بقاعدۂ فارسی (پذیرایان) باشد و
جا دارد که این را مخفف آن هم قیاس کنیم و این
بهتر از ان است و لیکن بنظر سکوت محققین و معاصرین
عجم بحر و قول انند و موید را که هر دو هندنژاد ند برآن
این کافی ندانیم (اردو) فرمان بردار لوگ ۔

**پذیرانیدن** بقول بحر بکسر تین بمعنی قبول
کنانیدن و معترف گردانیدن و فرماید که کامل
التصریف است و مضارع این پذیراند
صاحبان انند و موید هم ذکر این کرده اند **مولف**
عرض کند که متعدی مصدر (پذیریدن) است
که حالا متروک است و مضارعش پذیرد و امر
حاضرش پذیر یادگار اوست و اسم مصدرش
همان (پذیره) که بمعنی سومش گذشت (اردو)
قبول کرانا ۔ اعتراف کرانا معترف کرنا قبولوانا

**پذیرائی** استقبال ۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ
بمعنی (۱) قبول و فرمان برداری و پذیرش
صاحب رشیدی این را مرادف پذیرفتگی و پذرفتگی
داند بمعنی قبول و فرماید که حاصل بالمصدر است
صاحب روزنامه بحوالۂ سفرنامہ ناصرالدین شاه
قاچار گوید که (۲) ملاقات است و صاحب بول
چال بحوالۂ معاصرین عجم می فرماید که (۳) بمعنی
استقبال و پیشوائی است **مولف** عرض کند
که این حاصل بالمصدر پذیرائیدن است
چنانکه پذیری و پذیرش حاصل بالمصدر پذیریدن
و (پذیرفتگی و مخففش پذرفتگی) هر دو حاصل بالمصدر
(پذیرفتن و پذرفتن) و معنی اول این قبولیت و
معنی دوم و سوم مجاز آن (اردو) (۱) قبولیت
مونث (۲) ملاقات ۔ مونث (۳) پیشوائی مونث

**پذیرائی شدن** مصدر اصطلاحی ۔
صاحب رهنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه
قاچار ذکر ماضی مطلق این کرده گوید که بمعنی خاطر
و تواضع شد پس معنی این مصدر خاطر و تواضع

کسی شدن است **مؤلف** عرض کند که این مرکب
است از همان پذیرائی که بجایش گذشت بر سبیل
مجاز و موافق قیاس (اردو) خاطر تواضع ہونا۔

**پذیرش** بقول برهان بفتح اوّل و کسر رابع
و سکون شین نقطه دار بمعنی قبول و فرمان برداری
باشد۔ صاحب آنند ذکر این بحواله فرهنگ فرنگ
کرده گوید که مثل پذیران۔ صاحب سروری گوید که
بمعنی قبول باشد (نظامی ۵) خردمند را از
پذیرش نتافت ٭ بشوخی در بدر یا نتافت ٭
**مؤلف** عرض کند که این حاصل بالمصدر
همان مصدر (پذیریدن) است اشاره آن
بر پذیرانیدن گذشت بمعنی قبولیت صاحب آنند
در غلط افتاد (اردو) قبولیت۔ مؤنث۔

**پذیرفت** استعمال۔ بقول برهان و سروری
ماضی پذیرفتن است یعنی قبول کرد (استاد دقیقی
۵) پذیرفت از و شهریار انچه گفت ٭ چو گل رویش
از تازگی بر شگفت ٭ و ظاهر است که پذیرفت مخفف
این است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
و مصدر این می آید و این اسم مصدر آن هم که
بمعنی صفت کامل بر مصدر گیریم (اردو) دیکھو پذیرفت

**پذیرفتار** استعمال۔ بقول سروری مرادف
پذیرفتار که گذشت **مؤلف** عرض کند که این
اصل است و آن مخفف این صراحت ماخذ
مصدر انجا کرده ایم (اردو) دیکھو پذیرفتار۔

**پذیرفتگار** استعمال۔ بقول برهان با کاف
بالف کشیده و برای قرشت بمعنی (۱) فرمانبردار
و قبول کننده و مقر و معترف و (۲) سردار و
ریش سفید قوم را نیز گویند۔ صاحب سروری
بمعنی اوّل قانع (سراج الدین راجی ۵)
پذیرفتگار سخن های نغز ٭ بود آنکه او را ز شیوست
مغز ٭ **مؤلف** عرض کند که این اصل است و
پذیرفتگار که گذشت مخفف این و هر دو بکاف
فارسی است و معنی دوم مجاز معنی اوّل که سردار
قوم هم نازبردار قوم است حقیقتاً ماخذ مصدر را بجا

مذکور (اُردو) (۱) قبول کرنے والا۔ فرمانبردار
(۲) سردار قوم۔ مذکر۔

**پذیرفتگاری** | استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی فرمان برداری و اقرار و اعتراف **مؤلف** عرض کند کہ بزیادت یای مصدری در آخر پذیرفتگار۔ موافق قیاس است (اُردو) فرمان برداری۔ مؤنث۔ اعتراف۔ مذکر۔

**پذیرفتگی** | استعمال۔ بقول رشیدی بمعنی قبول **مؤلف** عرض کند کہ اصل ہمان پذیرفتگی کہ مذکور شد و صراحت معنی و ماخذ بمصدر الحاگذشت (اُردو) دیکھو پذیرفتگی۔

(الف) **پذیرفتن** | استعمال (الف) بقول
(ب) **پذیرفتہ** | برہان وجہانگیری مصدر بیست (۱) بمعنی فرمان برداری کردن و (۲) قبول نمودن و (ب) بمعنی قبول نمودہ۔ صاحب بحر گوید کہ بکسر اوّل و یای معروف و ضم رای قرشت کامل التصریف و فرماید کہ بہ فتح اوّل نیز آمدہ و مضارع این پذیرد۔ صاحب موارد ہم بذکر این مخفف این (پذرفتن) ذکر معنی اوّل و دوم کردہ (مولوی معنوی ره) این دل چون سنگ را تا چند چند ٭ پند گفتیم و نمی پذرفت پند ٭ و فرماید کہ (۳) بمعنی گرفتن ہم (سعدی ره) تا خرقہ می پذیرد در رہن بادہ ساقی ٭ ای محتسب صلائے پیران پارسا را ٭ نیز فرماید کہ (۴) بمعنی اقرار و وعدہ کردن و (۵) یافتن (نظامی ره) ہمان بخشش گنجی کہ پذرفتہ ٭ وفا کن بچیزی کہ خود گفتہ ٭ (صائب ره) آشفتگی زعقد پذیرد دماغ ما ٭ فانوس گردباد شود بر چراغ ما ٭ (حافظ ره) نام حافظ رقم نیک پذیرفت ولی ٭ پیش رندان رقم سود و زیان این ہمہ نیست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم اصل است و دیگر ہمہ معانی بر سبیل مجاز و (ب) ماضی مطلق (الف) است کہ ہای ہوّز در آخرش آمدہ افادۂ معنی مفعولی کند و مضارع این (پذیرفد) کہ بر زبان نیست و عوض این

مضارع پذیریدن مستعمل است یعنی پذیرد۔ اسم
مصدر این همان پذیرفت که بجایش گذشت که
مرکب شد با علامت مصدر (تن) و یک فوقانی
حذف شد (اردو) (الف) (۱) فرمانبرداری
کرنا (۲) قبول کرنا (۳) لینا (۴) اقرار اور وعدہ
کرنا (۵) پانا (ب) الف کا مفعول۔

**پذیرنده** استعمال۔ بقول انند بحوالۀ
فرهنگ فرنگ بمعنی قبول کننده **مؤلف** عرض
کند که اسم فاعل همان پذیریدن است که ذکرش
به پذیرفتن و پذیراشیدن گذشت و این را هیچ تعلق
با پذیرفتن نیست و وجود این هم تصدیق وجود
مصدر پذیریدن می کند که متروک است (اردو)
قبول کرنے والا۔ اسم فاعل مصدر پذیریدن
شامل ہے اس کے تمام معنوں پر جن کی صراحت
پذیرفتن پر ہوئی۔

**پذیره** استعمال۔ بقول برهان بروزن کبیره
بمعنی (۱) پیشواز (۲) استقبال کسی یا چیزی

و فرمانی و (۳) فرمان برداری و (۴) رهگذر
صاحبان ناصری و جهانگیری بمعنی دوم قانع
خان آرزو در سراج گوید که (۵) بمعنی استقبال
کننده و فرماید که اینکه قوسی بمعنی استقبال نوشته
سهو کرده و نیز که معنی سوم گوید که بمعنی قبول کردن
قول کسی هم خطاست چه پذیرفتن در اصل بمعنی
قبول کردن چیزی است مطلق خواه قول خواه
فعل چنانکه نقش پذیر و از همین مأخوذ است
(پذیرا) بمعنی هیولیٰ و فرماید که آنچه برهان بالفتح
نوشت هم خطاست (حکیم سنائی ؒ) منزل
عفو او بدست گناه ۔ لشکر لطف او پذیره راه
(استاد عنصری ؒ) سوال رفتی پیش عطا پذیره
کنون ۔ همه عطای تو آمد پذیره پیش سوال
صاحب سروری نیز که معنی دوم معنی سوم را
هم آورده ۔ صاحب جامع پذیرا و پذیره هر دو
مرادف یکدیگر و اند **مؤلف** عرض کند که ما
اتفاق داریم با صاحب جامع و این را استدلال

(پذیرا) می دانیم کہ بالف آخر گذشت الف بدل شد بہ ہای ہوز چنانکہ آسا و آسہ و معنی سوم حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن و این شامل باشد بر ہمہ معانی پذیرا و معنی چہارم را کہ بہ پذیرا مذکور شد شد طالب سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو پذیرا۔ (۴) رہگذر۔ دیکھو پریدہ۔

## بای فارسی با رای مہملہ

**پر** بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و جامع بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) معروف است کہ بال و پر باشد و معرب آن ریش خوانند۔ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ آنچہ از بال مرغان کہ جناح گویند بر وید بہار گوید کہ ترجمۂ ریش است اعم از اینکہ از جناح باشد یا از جای دیگر و فرماید کہ بہ تخفیف و تشدید ہر دو آمدہ (خواجہ جمال الدین سلمان ؎) جبرئیل را بتجلّی شمع جلال او چو پروانہ وار سوختہ بی پر و بال یافت ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ آنچہ رشیدی گفتہ کہ از بال مرغان روید کہ جناح گویند۔ غلط و عام است از اینکہ از جناح روید یا از جای دیگر مثل گردن و سینہ۔ صاحب محیط بر ریش گوید کہ بفارسی پر و بہندی پنکہ نامند و آن عبارت از پر طیور است و بقول شریف چون پر طائر سوختہ خاکستر آن بر جراحت پاشند تجفیف و الصاق آنہا نماید و چون انبوہ پر طیور جمع کردہ بسوزانند و شستہ خشک نمایند و در بینی دمند در حبس رعاف کہ بہیچ چیز بند نہ شود مجرّب است (الخ) **مؤلّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اُردو) پر۔ دیکھو بال کے دوسرے معنے۔

(۲) پر۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع بالفتح از سر کتف تا سر انگشتان صاحب جہانگیری صراحت مزید کند کہ این را بال ہم گویند (ناصر خسرو ؎) بہ فلک بی پا و پر

دانی که نتوانی شدن ٭ پس چرا بر ناوری از دین و دانش پا و پر ٭ (فردوسی ع) نه مردی نه دانش نه پای و نه پر ٭ خان آرزو بذکر معنی بالا گوید که تحقیق آنست که پای و پر بمعنی زور و قوت و مجموع تاب و طاقت است بمجاز نه بحقیقت **مولف** عرض کند ما اتفاق داریم با خان آرزو که استعمال پر برای انسان بمجاز است (اُردو) کاندھے سے انگلیوں تک ۔ سالم ہاتھ ۔ مذکر ۔

(۳) پر ۔ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع بالفتح روشنی و شعاع و پر نور (مولوی معنوی سه) چشم را صد پر ز نور عکس رخسار شما ٭ ایکه هر دو چشم را یک پر بها دانی شمار ٭ خان آرزو در سراج گوید که مخفف پرتو خواهد بود **مولف** عرض کند که با خان آرزو اتفاق داریم ۔ (اُردو) پرتو ۔ بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ فارسی ۔ فروغ ۔ روشنی ۔ شعاع ۔

(۴) پر ۔ بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری و بہار و جامع و سراج بالفتح دامن و کنارهٔ هر چیز همچون پر کلاه یعنی دامن کلاه و کنارهٔ کلاه و پر بیابان و پر بمعنی هم بنظر آمده که بمعنی دامن بیابان و کنارهٔ بیابان باشد ۔ صاحب جہانگیری صراحت مزید کند که بامعنی پره هم آمده (حکیم انوری سه) هر چه ادهی گشاد بند قبا ٭ او فرو می کشید پر کلاه ٭ خان آرزو در سراج گوید که انچه بمعنی پره گذشت اغلب که آن تصحیف باشد **مولف** عرض کند که مخفف پره می نماید دیگر هیچ ۔ (اُردو) ہر چیز کا کنارہ ۔ دامن ۔ مذکر ۔

(۵) پر ۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و ناصری بالفتح ترک کلاه ۔ بہار گوید که پر کلاه اکثر در کلام متاخرین بمعنی همان پر است که در پرواز بکار آید و ترک کلاه همان طرف کلاه ۔ خان آرزو در سراج گوید که ترک کلاه هم همان طرف کلاه است **مولف** عرض کند که ما این را متعلق

وانیم بمعنی چہارم وضرورت نداشت کہ معنی جدید دانند کہ اشارۂ (پر کلاہ) ہم ہمدرانجا گذشت
(اُردو) دیکھو پر کے چوتھے معنے۔
(۶) پر۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری وناصری وجامع بالفتح برگ درخت (سیف اسفرنگی
ے) امان خواہد زپرکاہ باد چون بیند ﴿ فگندہ عفو تو در خرمن عقاب آتش ﴿ صاحب رشیدی گوید کہ برگ کاہ
وجز آن۔ بہار گوید کہ اغلب کہ بمعنی مجاز باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی برگ کاہ وبرگ درخت ہم مجاز
باشد مؤلف عرض کند مجاز معنی اوّل (اُردو) پتّی۔ مونث۔ پتّا۔ مذکر۔ جیسے گھاس کی پتّی یا درخت کا پتّا۔
(۷) پر۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری ورشیدی وجامع وسراج بالفتح پرۂ آسیا وچرخ ودولاب
وامثال آن مؤلف عرض کند ما بمعنی اسم جامد فارسی زبان دانیم ومجاز معنی چہارم
ودرینجا ہمین قدر کافی است کہ این مخفف پرّہ است (اُردو) پرّہ۔ بقول آصفیہ۔ مذکر
چکّی کا پاٹ۔
(۸) پر۔ بقول رشیدی بالضم بمعنی بسیار (شاعرع) کار نیکو کردن از پر کردن است ﴿ بہار
گوید کہ مقابل خالی است ونسبت آن اکثر بظروف بود چنانکہ گویند شیشہ از شراب پر است
وخانہ از مردم وصحرا از سبزہ ومجازاً بمعنی بسیار (حکیم شفائی ے) گر نام فاعل تو ندانیم باک
نیست ﴿ عالم بسیّم فاعلہ در جہان پر است ﴿ وخان آرزو در چراغ ہمزبان بہار ومیتوان کہ
بہار نقل نگار اوست وہم او در سراج بمعنی بسیار نافع مؤلف عرض کند کہ بمعنی مملو اسم جامد
فارسی زبان است ومعنی بسیار مجاز آن (اُردو) بھرا ہوا۔ بہت۔
(۹) پر۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی گردش مؤلف عرض کند کہ

اسم جامد فارسی جدید دانیم عجب آنست کہ معاصرین عجم ازین ساکت اند نمیدانیم کہ صاحب ہفتا چگونہ بمعنی نوشت و صاحب روزنامہ کہ ماخذ او ہم ہمان سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار است ازین معنی ساکت (اُردو) گردش - مؤنث -

**پرآبلہ** اصطلاح - بہار ذکر این کردہ گوید کہ لفظ پر درین مثل آن بمعنی بسیار است چون دل پرآبلہ و پای پرآبلہ و کف پرآبلہ (صائب ؎) در پای وجود از تو شدی مخزن گوہر ٭ رزق تو اگر از کف پرآبلہ بودی ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بسیار آبلہ دارندہ (اُردو) آبلوں سے بھرا یعنی وہ مقام جہان آبلے بکثرت ہون

**پرآر** بقول سروری سال پیش از پار (حکیم فرخی ؎) بدین شادی در ستم شاد امروز ٭ و زان اندیشہ بودم پار و پرآر ٭ **مؤلف** عرض کند کہ عجب است ازین کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند چارہ نیست جزین کہ باعتبار صاحب سروری کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اُردو) پار سال کے پہلے کا سال - مذکر -

**پرآسیا** اصطلاح - بقول انندجو الہ فرہنگ فرنگ بالفتح و کسر رای مہملہ بمعنی پرۂ آسیا **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال این پیش شود تو انیم عرض کرد کہ حقیقت پرۂ آسیا باشد بحذف ہای ہوز مرکب اضافی (اُردو) چکی کا پاٹ - مذکر - دیکھو پر کے ساتوین معنے -

(الف) **پرآمد قفیز** اصطلاح - بقول بہار و سروری و جہانگیری و مؤید بضم اوّل و فتح قاف بمعنی پیمانہ پر شد و کنایہ از اینکہ زندگانی باخر رسید صاحب رشیدی ----------

(ب) **پرآمدن قفیز** را بمعنی پر شدن پیمانہ ہم نوشتہ (فردوسی ع) کہ بر آل ساسان پرآمد قفیز ٭ و خان آرزو و سراج گوید کہ از شعر فردوسی

مستعمل میشود کہ بمعنی تمام شدن چیز است یعنی
تمام شدن سلسلۂ آن و مرا بید کہ تعفرقہ درین دو
[illegible] باریک است **مولف** عرض کند کہ تفیز
بہ قاف و فا و زای ہوّز لغت عرب است بمعنی
پیمانہ پس (ب) مصدریست اصطلاحی۔ استعارۃً
باشد از بآخر رسیدن عمر و رای معنی حقیقیش کہ
لبریز شدن پیالہ است و (الف) ماضی مطلق آن
خان آرزو در غلط افتاد کہ فرق نازک پیدا کردہ
معاصرین بحجم تصدیق معنی بیان کردۂ رشیدی میکنند
(اُردو) (الف) عمر آخر ہوئی (ب) عمر آخر ہونا۔

**پرآور** اصطلاح۔ بقول سروری و ناصری
بمعنی (۱) پرندہ و تیز پرو (۲) تیز رو باشد (جہانگیری
ہ) گہی با چہ اگر چہ اگر شدی پُر گہی با پر او پرآور
شدی پُر **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی برارندہ پر و پردار۔ معنی اوّل حقیقی
است و معنی دوم مجاز آن (اُردو) (۱) پرندہ
تیز پر۔ تیزی سے اُڑنے والا (۲) تیز رو۔ جلد
چلنے والا۔

**پرا** کلمہ ایست در فارسی زبان برای ماقبل
گذشتہ و امالۂ این پری است چنانکہ پرا سال
سال ماقبل را گویند و پری سال ہم
ولیکن استعمال این بدون ترکیب نمی آید و
پر پروز و پری شب ہم ازہمین است (اُردو)
گذشتہ کا ماقبل۔ مذکر۔

**پراپر** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بضمّ ہر دو بای فارسی از عالم لبالب است
**مولف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس ہست
ولیکن طالب سند استعمال می باشیم کہ دیگر ہمہ
محقّقین اہل زبان و زباندان ازین ساکت اند
(اُردو) بھرا ہوا۔ لبالب۔ لبریز۔

**پرادران** اصطلاح۔ بقول برہان و
جہانگیری و جامع بفتح اوّل و ذال نقطہ دار بروزن
برادران پرندہ ایست شکاری از جنس سیاہ
چشم مانند چرغ و بحری لیکن بغایت پاکیزہ منظر

ونیک اعضا و انچہ از ان سُرخ رنگ باشد بہتر است
و انچہ در کوہ تولک کند یعنی پر بریزد بکاری نیاید
و انچہ در خانہ تولک کند بسیار خوب می شود و بعربی
زمّج خوانند۔ صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید
کہ صحیح (دوبرادران) است کہ در دوال می آید
خان آرزو در سراج نقل قول محققین بالا کردہ۔
صاحب محیط بر زمّج گوید کہ بفتح اوّل یا بکسر و تشدید
میم نام پرند معروف شکاری و از خفاف جوارح
آنرا اشمارند و با انسان کم الفت گیرد و گویند
نوعی از عقاب۔ اہل عجم آنرا دوبرادران گویند
و چون یکی از ان از شکار عاجز شود اعانت آن
در شکار برادر آن نماید۔ بفارسی چرغ و بترکی
اوتلکو نامند گوشت آن شدید الحرارہ۔ جہت
ضعف دل طبعی و خفقان عارضی از ضعف
قلب یا بسبب دیگر نافع۔ **مؤلّف** عرض کند
کہ (دوبرادران) بجایش می آید و این مخفّف
و مبدّل آنست کہ لفظ دو حذف کردند و موحّدہ را
بہ بای فارسی و دال را بہ ذال معجمہ بدل کردند
چنانکہ اسب و اسپ و آدر و آذر (**اُردو**)
ایک شکاری پرند جسکو چرغ کہتے ہین۔ مذکر۔

**(۱) پراریہ** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح و کسر را و زای ہوّز

**(۲) پراریز** | بمعنی پرپیسال و پیرارسال و ہم او بر پرپیسال گوید کہ دو سال گزشتہ را گویند **مؤلّف** عرض کند کہ (۲) مبدّل پرپروز است کہ روز ما قبل روز گذشتہ را نام است و (۱) مبدّل (۲) چنانکہ بزغ و برغ۔ مخفی مبادکہ اصل (۲) پراروز است و ریز درینجا مبدّل روز کہ واو بدل شدہ بیا چنانکہ انگور و انگیر تسامح صاحب انند است در معنی کہ روز را سال کردہ (**اُردو**) پرسون۔

**پرارین** | بقول بیان بکسر اوّل و رای قرشت بر وزن ریاحین بلغت زند و پازند بمعنی

خوب و نیکو و فرماید که بفتح اوّل هم درست است مؤلف عرض کند که حالا بر زبان فارسیان متروک - اسم جامد فارسی قدیم است - از صورت لغت واضح میشود که این مرکب است از پرآر و ین که کلمهٔ نسبت است ولیکن متحقق نشد که پرآر چه چیز است (اردو) خوب - اچھا -

**پراز** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالضم و سکون مابعد بمعنی پراگنده و منتشر و فرماید که پزاز هم فارسی هم آمده مؤلف عرض کند که می تواند که اصل این پرآز باشد بمعنی لفظی مملو از حرص و کنایه از پراگنده که پریشانی و انتشار لازمهٔ کثرت حرص است والله اعلم - مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) پراگنده - منتشر -

**پرازده** اصطلاح - بقول برهان و ناصری و رشیدی و جامع بفتح اوّل و ثانی بالف کشیده و به زای نقطه دار زده و دال بی نقطهٔ مفتوح پارهٔ از خمیر که بجهت یک نان گرد و گلوله کرده باشند و فرماید که بکسر اوّل هم آمده - صاحب جهانگیری صراحت مزید کند که آنرا زواله نیز گویند و بهندی پیره نامند - صاحب سروری گوید که فرزوق معرّب این است مؤلف عرض کند که زواله که بهمین معنی می آید اسم جامد فارسی زبان است و این مرکب باشد از پیره هندی و زده فارسی که مفعول زدن است فارسیان (پیره زده) بمعنی (گلوله درست کرده) را بحذف تحتانی و تبدیل های هوز بالف (پرازده) کرده و پیره هم مبدّل پیڑای هندی است که به رای هندی باشد (اردو) پیڑا - بقول آصفیه - اسم مذکر - گندھے ہوے آٹے کی گولی -

**پراسال** اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی پری سال مؤلف عرض کند که این اصل است و مبدّل این پری سال که می آید - الف درآن بدل شده به یا چنانکه حنا

وحسب وازهمین قبیل است پیروز و پری شب هم
که روز و شب پیوسته را گویند و پراسال و پریسال هم سال
پیوسته را نام است مخفی مباد که پار در فارسی زبان
برای ماقبل مستقل چنانکه سال گذشته را پارسال
گویند و پرا برای ماقبل ماقبل (اردو) پارسال
کے ماقبل کا سال - مذکر -

**پراسالیه** | اصطلاح - بقول انند
بحواله فرهنگ فرنگ مرادف پراسال **مؤلف**
عرض کند که بدون سند استعمال این را تسلیم
نکنیم که معنی ترکیبی این اجازت ترادف
پراسال نمی دهد اگر سند استعمال بدست آید
توانیم مزید علیه آن گوییم (اردو) دیکھو پراسال -

**پراستن** | بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بالفتح بمعنی صاف و پالوده کردن **مؤلف**
عرض کند که محققین مصادر ازین ساکت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند اگر سند استعمال
این پیش شود توانیم قیاس کرد که مخفف پیراستن باشد بر سبیل مجاز پالودن هم نوعی از پیراستگی
است که کثافت از وی دور می شود و ماخذ پیراستن هم درانجا مذکور شود (اردو) چھاننا -
صاف و پاک کرنا -

**پراش** | بقول برهان و جهانگیری و ناصری بفتح اول بروزن لواش بمعنی پاشیدن و پریشان
کردن (حکیم سنائی ره) سنبل پرپیچ تاب را گر بسنبر پراش ؏ چشم خرد باز کن قدرت خالق نگر ؏
صاحب سروری گوید که پریش و پراش هر دو بمعنی افشاندن و چیزی را از یکدیگر جدا کردن و مرادف
پریشان است **مؤلف** عرض کند که هیچ یکی ازینها پی بحقیقت نبرد - پراش اسم جامد فارسی
زبان است بمعنی پریشان و پریش اماله آن و پریشان مزید علیه آن بزیادت الف و نون
زائدتان و این اسم مصدر پراشیدن است که می آید و حقیقت این به پراش هم مذکور [illegible]

گذشت و جا دارد کہ این را مبدلش گیریم چنانکہ تب و تپ (اردو) پریشان - دیکھو افشولن -

**(الف) پراشید**
**(ب) پراشیدن**
**(ج) پراشیده**

بقول برہان الف ماضی بذکر معنی اوّل لازم و متعدّی هر دو گفته - صاحب
ب و ب بمعنی (۱) بدحال موارد و بذکر معنی اوّل و دوم و سوم (ب) گوید کہ
و پریشان شدن و بی خود (۳) پریشان کردن مؤلّف عرض کند کہ اسم
گشتن و (۲) پاشانیدن و (۳) فروفشاندن و مصدر (ب) همان پراش کہ بجایش گذشت
ج بمعنی بر باد داده و پریشان شده و بی خود گردیده فارسیان بزیادت تحتانی معروف و علامت مصدر
صاحب سروری هم الف را بمعنی پریشان و دن مصدری وضع کرده اند و معنی اوّل و چهارم
پراگنده کرد و شد آورده (مسعود سعد) حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و معنی سوم
در پراگند بخت نیک چو ابر * زر پراشید نجم سعد مجاز مجاز است کہ فروفشاندن خاک را حاصل
چو خور * و هم او ذکر ب هم کرده گوید کہ بمعنی اوّل پاشیدن آب است و الف ماضی مطلق (ب)
لازم و متعدّی هر دو و بذکر ج گوید کہ مرادف و (ج) اسم مفعولش عرض آنست کہ پراشیدن و امالهٔ آن
پریشیده (شاکر بخاری ـه) مجلس پراشیده همه پریشیدن لازم است و پریشانیدن متعدّی آن
میوه خراشیده همه * زرها پاشیده همه نقل گران در استعمال فارسیان بر خلاف این تصرّف محاوره
کرده بله * صاحب بحر نسبت (ب) همزبان باشد و بس (اردو) الف (ب) کا ماضی اور ب
برہان و فرماید کہ کامل التصریف است و (۱) بدحال اور پریشان ہونا بیخود ہونا (۲) چھڑکنا
مضارع این پراشد - خان آرزو در سراج (۳) بتھرانا (۴) پریشان کرنا (ج) ب کا اسم مفعول -

**پرافشاردن** استعمال بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) بال زدن مؤلّف

عرض کند کہ افشاردن بمعنی (۲) ریختن پر است و معنی لفظی این ریختن پر باشد و بال زدن بمعنی پریدن و بپرواز آمدن پرند و نیز بال افشاندن پرند بسمل و مذبوح گذشت پس معنی (۳) بال افشاندن پرند مذبوح باشد برای معنی دوم و سوم طالب سند استعمال می باشیم کہ از سمع ما نگذشت و دیگر محققین و معاصرین عجم ازان ساکت (اُردو) (۱) دیکھو بال زدن کے پہلے معنے (۲) پر جھاڑنا (۳) دیکھو بال زدن کے دوسرے معنے پھڑپھڑانا -

**پر افشانی** | اصطلاح - بقول بحر و غیاث و انند بمعنی (۱) ترک علائق کردن **مؤلف** عرض کند کہ (۲) معنی حقیقی این کریز پرند و معنی اوّل مجاز آن بسبیل کنایہ باشد (اُردو) (۱) ترک علائق کہہ سکتے ہین - مذکر - یعنی دنیا داری کو ترک کرنیکا حاصل بالمصدر (۲) کریز - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مونث - پرندون کا پرانے پرون کو جھاڑ کر نئے نکالنا - پرانے پر گرانا -

**پر افگندن** | اصطلاح - بقول بہار (۱) کنایہ از عاجز و درماندہ شدن و (۲) پر ریختن و تولک نمودن جانوران پرند (خواجہ نظامی لہ) زغاریدن کوس غار اشتگاف ٭ پر افگندہ

سیمرغ در کوہ قاف ٭ صاحب بحر ذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ مرادف پر انداختن و (۳) تماشا کردن **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل و سوم مجاز آن - برای معنی سوم مشتاق سند می باشیم کہ معاصرین عجم بزبان ندارند و دیگر محققین اہل زبان ہم ازان ساکت و از نظر ما ہم نگذشت (اُردو) (۱) عاجز آنا (۲) کریز مین آنا - دیکھو افشاندن بال (۳) خوشی کرنا -

**پراکوہ** | اصطلاح - بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری بفتح اوّل و ضم کاف و سکون واو و ظہور ہا (۱) آن روی کوہ و آنطرف و آنجانب کوہ را گویند و (۲) بعضی طرفی از کوہ را گفتہ اند

کہ عمیق باشد و آب از انجا روان شود (نزاری
ــہ) گذر بود مان بر پراکوہ تون ؎ ز شہر آمدیم از
سفر گہ بردن ؎ **مولف** عرض کند کہ پرادرین
اصطلاح مرکب مجازی است و معنی حقیقیش پیش
گذشت و بمعنی دوم مجاز مجاز (اردو) (۱) پہاڑ
کے پرے (۲) پہاڑ کی وہ سمت جو عمیق ہو جیسے
پانی بہتا ہو۔ مونث۔

**پراگن** | بقول سروری بفتح با و کسر کاف فارسی
(۱) پریشان کنندہ (استاد معزی ــہ) بنگر بسبب
خامہ او گر ندیدہ ؎ بحر گہر پراگن و ابر گہر فشان ؎
و (۲) بمعنی امر نیز (منوچہری ــہ) الوشنہ خور
طرب کن جاودان زی ؎ درم دہ و دوست
خوان و دشمن پراگن ؎ **مولف** عرض کند کہ
معنی اول ہیچ است کہ بدون ترکیب حاصل
نمی شود و بمعنی دوم امر حاضر پراگندن است
محقق الزبان این را بہر دو معنی اسم جامد نوشت
و خیال نکرد کہ مشتق است و بہ (گہر پراگن)
در کلام معزی غور نکرد کہ اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) (۱) پریشان کرنیوالا (۲) پریشان کر۔

**پراگند** | بقول برہان و ناصری با کاف فارسی
بروزن و باوند ماضی پراگندن است یعنی متفرق
ساخت و پریشان کرد۔ صاحب سروری بذکر
معنی بالا صراحت مزید ہم کند کہ بزیادت تحتانی
پیراگند ہم می آید و فرماید کہ پرگند ہم (شاعر ــہ)
دست و زبان زرد در پراگند او را ؎ تا ہم یکیتی
نہ از گرافشا پراگند ؎ **مولف** عرض کند کہ مصدر
(پراگندن) بجائیش می آید این ماضی مطلق اوست
و بفتح نون مضارعش ہم و پرگند و پیراگند متعلق است
از پرگندن و پیراگندن کہ بجائیش می آید (اردو)
دیکھو پراگندن یہ اس کا ماضی ہے اور مضارع۔

**پراگندگی** | بقول صاحب آصفی بمعنی پریشانی
**مولف** عرض کند کہ حاصل بالمصدر پراگندن
است و سند این در ملحقات می آید (اردو)
پراگندگی۔ پریشانی۔

**پراگندگی آوردن** استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مولف عرض
کند که بمعنی پریشان کردن است (نظامی ۵) وه وه ل
یک شو بشکند کو را کو پراگندگی آرد انبوه را کو
(اردو) پراگنده کرنا۔ پریشان کرنا۔

**پراگندگی افتادن** استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مولف عرض
کند که واقع شدن پریشانی است (نظامی ۵)
پراگندگی در سپاه اوفتاد کو پژوهش و آزرم شاه
اوفتاد کو (اردو) پریشانی لاحق ہونا۔

**(الف) پراگندن** (الف) بقول بحر عجم
**(ب) پراگنده** پراگنده چنان که می آید
بمعنی (۱) پریشان کردن و (۲) متفرق ساختن
و (۳) پاشیدن و فرماید که صاحب التصریف است
صاحب مؤید هم درین معنی همزبان بحر مولف
عرض کند که مصدر اصلی این پراگند و تحقیق ما ذیل
التصریف است و (ب) بقول برهان بمعنی پریشان

و متفرق گردیده و پاشیده اسم مفعول این صاحب
سروری هم ذکر این کرده (سعدی ۵) خداوند
نعمت بحق مشتغل کو پراگنده روزی پراگنده دل
و صراحت مأخذ این مصدر به پراگندیدن کنیم
که اصل این است (اردو) الف (۱) پریشان
کرنا (۲) متفرق کرنا (۳) بکھرنا (ب) (۱) پراگنده
بقول آصفیہ۔ پریشان۔ منتشر۔ تتر بتر۔ مولف
عرض کرتا ہے کہ پراگندن کا مفعول ہے بمعنی اول
(۲) متفرق (۳) بکھرا ہوا۔

**پراگنده حال** اصطلاح۔ بہار ذکر این
کرده این را مرادف پریشان گوید (سلمان ۵) چون پریشان
زلف شاهدان تو هر کس که سر بتافت کو خود را سیه
گلیم و پراگنده حال یافت کو (اسیر ۵) گر دل
شمار گشته امید خیال هست کو یاران شکار
اید پراگنده حال هست کو مولف عرض کند
که کنایه باشد از کسی که کیفیت او پراگنده باشد
و پراگنده درینجا صفت کیفیت اسم فاعل ترکیبی سماعی

از قبیل پراگندہ دل کہ می آید (اُردو) پراگندہ
حال - پریشان حال اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو
پریشان ہو -

**پراگندہ دل** اصطلاح - بہار ذکر این
کردہ گوید کہ مرادف پراگندہ حال **مؤلف** عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ دل
او پریشان باشد مرادف پراگندہ حال سند این
بر پراگندہ از کلام سعدی شیرازی گذشت (اُردو)
پراگندہ دل اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو پریشان حال
ہو اور جس کا دل پریشان ہو -

**پراگندہ روزی** اصطلاح - بقول بہار
مرادف پراگندہ حال و پراگندہ دل **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی سند
این از سعدی بر پراگندہ دل گذشت (اُردو) دیکھو
پراگندہ دل -

**پراگندہ شدن** استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی پریشان شدن است (اسدی طوسی
ع) سخن کو گذشت از میان دو تن ٭ پراگندہ شد
بر سر انجمن ٭ (اُردو) پریشان ہونا -

**پراگندہ کردن** استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی و متعدی مصدر گذشتہ یعنی
پریشان کردن (نظامی ع) زمین زندہ دار آسمان
زندہ کن ٭ جہان گیر و دشمن پراگندہ کن ٭ (اُردو)
پریشان کرنا -

**پراگندہ گردیدن** استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ مرادف پراگندہ شدن (نظامی ع)
نباید بروز خم راندن چو تیغ ٭ کز آہن نکردہ دو پراگندہ
تیغ ٭ (اُردو) دیکھو پراگندہ شدن -

**پراگندہ گفتن** استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی پریشانی در گفتن و پریشان گوئی کردن و

پریشان گفتن (سعدی سه) اگر ابلهی مشک را گنده
گفت ؎ تو مجموع باش او پراگنده گفت ؎ صاحب
ناصری بر پراگنده گو گوید که آنکه سخن نامنظم و بی ترتیب گوید
(وله سه) پراگنده گوئے حدیثم شنید ؎ جز احسنت
گفتن طریقی ندید ؎ (اردو) پریشان گوئی کرنا۔
بیان پریشان کرنا۔

**پراگندیدن** | بقول بحر عجم (۱) پریشان
کردن و (۲) متفرق ساختن و (۳) پراشیدن
و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این
پراگندد صراحت مزید کند که صیغهٔ اسم فاعل و امر و نهی
نیامده۔ صاحبان موارد و نوادر که محققین مصادر اند
این را ترک کرده اند و دیگر محققین فارسی زبان هم
ازین ساکت **مولّف** عرض کند که اسم این مصدر
پراگند که مخفف پراگنده است فارسیان بزیادت
یای معروف و علامت مصدر (دن) این را مرکب
کردند و مضارع این پراگندد باشد نه پراگند و پراگند
مضارع پراگندن باشد نه مضارع این و حاصل
بالمصدر این پراگندیدگی و مصدر پراگندن
که گذشت مخفف این و امر حاضر این پراگند
مستعمل نیست بلکه استعمال امر حاضر پراگندن
که پراگن است بر زبان است (اردو) (۱)
پریشان کرنا (۲) متفرق کرنا (۳) بکھیرنا۔

**پراگی** | بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالفتح و کسر کاف عجمی بمعنی خود و مغفر **مولّف** عرض کند که
اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که اسم جامد فارسی زبان است۔ معاصرین عجم بر زبان
ندارند و دیگر محققین ساکت (اردو) خود۔ مذکر۔ دیکھو بیضهٔ فولاد۔

**پرالک** | بقول برهان و جهانگیری و رشیدی بفتح
اوّل و لام و سکون کاف (۱) فولاد جوهردار را گویند
عموماً و (۲) تیغ و شمشیر را خصوصاً (حکیم اسدی سه)
از آن آهن لعل گون تیغ چار ؎ که هم از روهنی و
پرالک هزار ؎ صاحب سروری بمعنی اوّل قانع
و فرماید که به همین معنی فالاک هم می آید۔

صاحب ناصری بمعنی دوم قناعت کردہ ۔ خان آرزو
در سراج گوید که پلالک و پلارک هم بهمین معنی است
و میفرماید که تحقیق آنست که لام و را درین کلمات
بهم مبدّل گشته اند و یک لغت است و سوم قلب
دوم باشد برعکس **مولّف** عرض کند که این تحقیق
نباشد و تحقیق آنست که این مبدّل همان بلارک
که بموحّده گذشت چنانکه تب و تپ ناصراحت ماخذش
بمدر انجا کرده ایم تبدیل رای مهمله با لام و بالعکس آن موافق
قیاس چنانکه چپاره و چپال و الوند و اروند (اُردو) دیکھو پلارک

**پران** | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی پرواز
کنان **مولّف** عرض کند اسم حالیہ پریدن است
از مشتقاتش آنانکه ذکر این کردہ اند اسم حالیہ
دانستہ اند ۔ تسامح شان است (اُردو) زمانہ
حال میں اُڑنے والا ۔

**پرانشکی** | اصطلاح ۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید که نام
جهاز است **مولّف** عرض کند که معاصرین عجم نظر بر زود سیریش بدین اسم موسوم کردہ باشند
مرکّب از پران و جزو دوم این مرکّب متحقّق نشد که چه چیز است و اللّٰہ اعلم محض قیاس ما ست
(اُردو) ایک جہاز کا نام فارسی حال میں پرانشکی ہے ۔ مذکّر ۔

**پرانداخ** | بقول برهان و مؤیّد بسکون ثالث
آخر که خای نقطه دار باشد بر وزن چپ انداز ۔ بتاج
سختیان را گویند ۔ صاحب جهانگیری گوید که بحذف
الف اوّل هم گویند **مولّف** عرض کند که صراحت
کامل این برا اپرانداخ گذشت و از ماخذ این هم بمدر آنجا
بحث (اُردو) دیکھو اپرانداخ ۔

**پرانداخت** | بقول ناصری بمعنی چرم و تیماج **مولّف** عرض کند که اپرانداخ در الف مقصوره
گذشت و اشارهٔ این هم بمدر انجا موجود (اُردو) دیکھو اپرانداخ ۔

**پرانداختن** | بقول برهان و جامع (۱) کنایه از عاجز شدن و فرو ماندن و زبون گردیدن و (۲)

پر ریختن و تولک کردن جانوران پرنده و (۳) پرمهره
کردن یعنی پر خوردن و بر گردانیدن از معده و او را
بترکی او خشی گویند و آن دلیل هضم شدن طعمه و
پاک گردیدن معده است و (۴) بمعنی مجرد گشتن
و (۵) نشاط کردن هم - صاحب بحر ذکر معنی اوّل و
دوم و چهارم و پنجم کرده - صاحب جهانگیری در ملحقات
بر معنی اوّل قانع و صاحب رشیدی همزبانش (نظامی
ـه) واو درین دور پر انداختست * در پر سیمرغ
وطن ساختست * خان آرزو در سراج ذکر معنی
اوّل و دوم نسبت معنی سوم گوید که پر خورده برآوردن
مرغ شکاری از معده و نقل معنی چهارم و پنجم هم
کرده بهار این را مرادف پر افگندن گوید (خاقانی
ـه) از شکوه همای دولت تو * کرکس آسمان
پر اندازد * **مؤلف** عرض کند که معنی دوم
حقیقی است و معنی اوّل مجاز آن و معنی سوم را
هم مجاز دانیم که اهل ولایت و هند برای قی
کردن پر در حلق می اندازند و معنی چهارم و پنجم را
نظر باعتبار جامع که صاحب زبان است تسلیم
کنیم و این مجاز معنی سوم باشد که پرند بعد ازانکه
پر اندازد مجرد میشود و اهل ولایت روزانه قی
کنند و بعد ازان خیلی خوشحال می شوند **(اردو)**
(۱) عاجز ہونا (۲) پر جھاڑنا (۳) قی کرنا (۴)
تنہا ہونا (۵) خوشی کرنا -

**پراندن** بقول بهار و وارسته (۱) کنایه
از تعریف بیجا کردن چنانکه مثل مشهور است که "
پیران نمی پرند و مریدان می پرانند " یعنی در
حق پیری گویند که قوت طیران دارد و پرواز میکند
صائب ـه) بیکدو جلوه زمین گیر گشت کاغذباد *
به هیچ جا نرسد هر که می پرانندش * **مؤلف**
عرض کند که پرانیدن که می آید بقول بحر کنایه
از تعریف بیجا کردن و مبالغه در مدح کسی کردن
و لاف زدن است و این مخفف آن است که
تحتانی حذف شد و بمعنی حقیقی (۲) متعدی پریدن
است **(اردو)** (۱) بیجا تعریف کرنا - کسی کی

تعریف مین مبالغہ کرنا ۔ لاف مارنا (۳) اُڑانا ۔

**پرانشہ** بقول برہان وانند ہمان پرآنہ کہ در موحّدہ گذشت نام شہری و مدینہ ایست نامعلوم **مولف** عرض کند کہ ترک این بہ ہیچ بیان تفوّق داشت یکی از معاصرین عجم گوید کہ اصل ہمین است و آن مبدّل این وہی فرماید کہ در زمانۂ سلف از مضافات ایران بود وجہ تسمیہ نامعلوم (**اُردو**) پرانشہ ایک شہر کا نام تہا جو مضافات ایران مین واقع تہا ۔ مذکر ۔

**پرانیدن** بقول برہان بروزن دوانیدن (۱) کنایہ از تعریف کردن (ظہوری ؎) کہن رندۂ خویش رامی پرانم ز کوی نہ اطلس پرنیان برنبردوز صاحب بحر گوید کہ بفتح اوّل (۲) متعدّی پریدن و نسبت معنی اوّل می فرماید کہ کنایہ باشد از تعریف بیجا کردن و مبالغہ در مدح کسی و (۳) لاف زدن کاملُ التصریف و مضارع این پراند ۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل کردہ **مولف** عرض کند کہ صراحت ماخذ بہ پریدن می آید و ہیچا ہمین قدر کافی است کہ بقاعدۂ فارسی متعدّی آنست و پرانیدن کبوتر و مگس داخل معنی دوم باشد (ظہوری ؎) بر پرانیدہ ام کبوتر دل کو شاہبازان شکار باید کرد (ولہ ؎) جوش عجبی بہ شکست بوالہوسان را کہ از خندہ نیا نم بپرانم مگسی چند کہ (**اُردو**) (۱) تعریف بیجا کرنا (۲) اُڑانا (۳) لاف مارنا ۔

**پراور** بقول برہان و بحر باداد بروزن برادر تیز پر و تیز رو پرندہ را گویند **مولف** عرض کند کہ مبدّل ہمان پرآور کہ بہ ممدودہ گذشت (**اُردو**) دیکہو پرآور ۔

**پراوند** بقول برہان و ناصری و انند بروزن زراوند چوب گندہ باشد کہ در پس در اندازند تا در کشودہ نگردد **مولف** عرض کند کہ اصل این بموحّدہ یافتہ می شود و این مبدّل آن چنانکہ نبت و نپ و مرکّب با بر بمعنی بالا و آوند بمعنی اوّلش لفظی این رسنی کہ بالا باشد و کنایہ از ہمان چوب

که بالای دو در باشد و در را بپوشد اره. مرادف پسکله (اردو) بلی. مونث. دیکھو پسکله۔

**پراهام** بقول برهان با میم ساکن در آخر بروزن فراهان نامی است پارسی باستانی و معرب آن ابراهیم است و نام یهودی بوده در نهایت سامان و تجمل در زمان بهرام گور و بهرام سامان او را تمام بستانی لنبک نام بخشید **مولف** عرض کند که مبدل براهام که بموحده گذشت چنانکه تب و تپ و تفصیلش همدر انجا مذکور (اردو) دیکھو براهام نیز ایک یہودی کا نام

**پرائیدن** بقول انند بحوالۀ فرہنگ فرنگ بکسر همزه آرایش دادن و پیراسته نمودن و پیراستن موی و پیراستن درختان **مولف** عرض کند که مخفف پیرائیدن توان گفت که بهمین معنی می آید مشتاق سند استعمال می باشیم که استعمال این مخفف از نظر ما نگذشت و بگوش ما نخورد. معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ازین ساکت (اردو) دیکھو پیرائیدن۔

(۴۶۵۰) **پرباختن** مصدر اصطلاحی بمعنی عاجز شدن از پرواز **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری سه) نام پرواز لب با هم گذارد هیهات کز قدسیان در شکن دام تو پرباخته اند ﴿ (اردو) پرواز سے عاجز ہونا۔ اڑ نہ سکنا۔

**پرباد شدن** مصادر اصطلاحی. بقول بحر و

**پرباد گشتن** انند و غیاث بضم بای فارسی متکبر و مغرور شدن **مولف** عرض کند که موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) مغرور ہونا۔

**پرباره** بقول برهان و ناصری بروزن هرباره خانهٔ تابستانی باشد. صاحب جهانگیری گوید که بهمین معنی پرباره و پربال و پرباله هم آمده. صاحب رشیدی می فرماید که پرواره و پرواره و فرواره و فراره و فروال و فرواله هم بهمین معنی آید. بعضی گفته اند که خانه که بالای خانه سازند و پیشها گذارند تا از هر طرف باد آید و بعد ازان بمعنی مطلق خانهٔ تابستانی مستعمل شد. و فرماید که جانوری که در خانهٔ تابستانی بربندند

تا فربه شود آنرا پرواری گویند (الخ) خان آرزو در سراج ذکر بمعنی بالا گوید که بدل بای فارسی به بای تازی و واو و بدل را به لام چنانکه ضابطهٔ فارسیان است آمده چنانچه بعضی بهبای فارسی بمعنی خانهٔ تابستانی و بهبای عربی بمعنی غرفه و بالاخانه نوشته اند و اوّل صحیح است **مؤلّف** عرض کند که محقّق نازک خیال حق تحقیق ادا نکرد (بربارہ) بمعنی حجرهٔ بالای حجره بجایش گذشت و صراحت ماخذش هم همدرانجا کرده ایم ومبدّل آن پرپاره را فارسیان بر سبیل مجاز بمعنی خانهٔ تابستانی استعمال کرده اند و خانهٔ تابستانی داخل زمین هم باشد و بالای خانه هم در بلاد گرم اکثر زیر زمین درست کنند و در بلاد سرد بالای خانه پس متحقّق شد که پرپاره که می آید اصل این است ومبدّل بربارہ چنانکه تب و تپ دیگر همه مرادفات این هم مبدّل همین است که صراحت تبدیل بجایش کنیم ولغت زیر شرح مخفّف پرپاره بحذف های هوّز این است حقیقت این (**اُردو**) ته خانه - دیکهو بادغر -

**پرپاره** اصطلاح - صاحبان برهان و جهانگیری و رشیدی و سراج ذکر این کرده اند و مرادف پرپا گفته اند (ناصرخسرو) ناگه باد جهان که مرد دین را چو درچاه فگند از سر پرپاره چو صاحب سروری بذکر معنی بالاخانه را هم گفته که بالای خانه سازند و بر اطراف دریچها باشد که از هر جانب باد داخل آن شود **مؤلّف** عرض کند که ما بر پرپار که گذشت حقیقت خانهٔ تابستانی را بیان کرده ایم و درینجا همین قدر کافی است که آن مخفّف این است بحذف ها و این مبدّل برپارہ که در سوّده گذشت چنانکه تب و تپ (**اُردو**) دیکهو پرپار -

**پرباز کردن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر (۱) رفتن که مقابل آمدن است و (۲) جفت شدن و بقول مؤیّد (۳) پرواز کردن - صاحبان اند و غیاث ذکر مضارع این بمعنی سوم کرده اند صاحب مؤیّد بذکر مضارع این گوید که (۴)

روی پر پیدن آوردن مولف عرض کند که همین
است معنی حقیقی و معنی سوم حاصل آن و معنی دوم
مجازش که پرنده برای جفت شدن اوّل پر را باز کند
و پس از آن بالای پشت ماده بنشیند و معنی اوّل
هم مجاز است که پریدن پرنده رفتن آنست (اردو)
(۱) جانا (۲) جفتی کرنا (پرندکا) (۳) پرواز کرنا۔
اڑنا (۴) اڑنے کا قصد کرنا۔ پر تولنا۔

**پر باشیدن** | استعمال۔ بہار اشارۂ این بدیل
پر کرده از معنی ساکت مولف عرض کند که معنی
پر پیدن است بالضم (حکیم شفائی سه) تو جام لاله گون
خوری با دشمنان بخلوت ٭ پر باش گو ز غیرت خون
در کنار باشد ٭ (اردو) بھرا ہوا رہنا۔

(۱) **پرپال** | اصطلاح۔ (۱) بقول برہان
(۲) **پرپاله** | بر وزن پرسال بمعنی پرپاره ا
که خانه تابستانی باشد و (۲) بر وزن پرساله
بمعنی (۱) صاحبان جهانگیری و رشیدی هم ذکر پرو
کرده اند مولف عرض کند که (۲) مبدل پرپا

که گذشت و (۱) مبدل به بار۔ رای مهمله بدل
شده بلام چنانکه چپار و چپال و حقیقت ماخذ این هر
پرپار عرض کرده ایم (اردو) دیکھو پیپاره و پرپاره۔

**پر بر آوردن** | مصدر اصطلاحی۔ بہار بر معنی
قانع۔ صاحب انند نقل نگارش مولف عرض
کند که سند بہار بکار او نمی خورد که از کلام صائب
پیش کرده و از آن (پر بیرون آوردن) پیداست
(صائب سه) یدبیدن کم نگرد و شوق سرشار لطیف
او ٭ از شوق آب ماهی پر در زمین در با بیرون آرد ٭
صاحب آصفی بذکر این از معنی ساکت و از سندش
معنی این (۱) پرواز کردن و (۲) بلند پرواز شدن
پیداست و معنی حقیقی این (۳) پیدا کردن پر۔
(رضی نیشاپوری سه) به پای همت او پیدا شد
اگر فکرت بر آورد پر بالا ٭ و همین معنی پیداست
از کلام ظهوری هم (سه) مباد نامه بر آن کس که
به نیارد پر ٭ ضرور نیست که قاصد کبوتری داند ٭
(اردو) (۱) اڑنا (۲) بلند پرواز ہونا (۳) پر نکالنا

بقول آصفیہ نئے پر لانا۔ اُڑنے کے قابل ہونا۔

**(۱) پر بر سر بستن** مصادر اصطلاحی۔ بقول
**(۲) پر بر سر زدن** بہار و بحر او ۲ از عالم
کُل بر سر زدن و تاج بر سر زدن **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن پر بر سر دستار یا تاج کہ علامت عہدہ و عزت باشد و بصلہ با ہم آمدہ یعنی پر بر سر بستن و زدن (میر معزی ؎) مگر کہ کبکان اندر ضیافت نہ رفتند ٭ بریدہ اند سر زاغ بر سر کہسار ٭ کہ بستہ اند ہمہ پر زاغ بر سر بہ ٭ کہ کردہ اند ہمہ چون زاغ بر منقار ٭ (میرزا عبد اللہ عشق ؎) پر طاؤس چون بسر بندد ٭ می کند صد ہزار رنگ شکار ٭ (اردو) پگڑی یا تاج میں پر لگانا جو عہدے اور عزت کی علامت ہے۔

**پر بر فرق نشستن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار از عالم تیر در جگر نشستن (محمد قلی سلیم ؎) کدام روز مرا سایہ بسر انداخت ٭ کہ ہمچو تیغ بفرق پر بہانہ نشست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قائم شدن پر بر سر است لازم مصدر گذشتہ و کنایہ از حاصل شدن عزت (اردو) پر دستار یا تاج میں قائم ہونا۔ عزت حاصل ہونا۔

**پر پرناوش** اصطلاح۔ بقول برہان بابای ابجد و رای قرشت و نون با الف کشیدہ و واو و شین نقطہ دار و حرکت نامعلوم لفظی است بمعنی آسمان کہ فلک باشد۔ صاحب سروری گوید کہ در مؤید الفضلا بمعنی فلک نوشتہ اما اشعار بجز کتبش نکردہ **مؤلف** عرض کند کہ (پیرناوش) لغتی است کہ بجایش می آید صاحب مؤید برای تائید فضلا این را بحذف تحتانی قائم کردہ و صاحبان برہان و سروری تقلیش کردہ اند و از قیاس و تلاش کار نگرفتند این است مرتبہ تحقیق محققین با نام و نشان کہ پیری را کہ مثل جوان است بدین صورت قائم کردند کہ قیاس از تحقیق ماخذ و درافتاد (اردو) دیکھو آسمان۔ دیکھو پیرناوش۔

**پرپستن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ

اشارۂ آن بر (پر پر سر بستن) کرده و در تعریفش گفته که
از عالم گل بر سر زدن است و از سند معز نیشاپوری
که بر (پر پر سر بستن) گذشت استفنا کرده و ما صراحت
کاملش همدر انجا کرده ایم و درینجا همین قدر کافی است که
بمعنی حقیقی است یعنی پر پرنده را بستن تا از پرواز باز ماند
(اردو) پر باندھنا ۔

**پُر بودن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار بمعنی
لبریز شکوه بودن مرادف دل پر داشتن (مسیح کاشی
ـه) آتش بزبان شعله بر من زد و بانگ * کز بهر چه بستان
خاکستر گنگ * گفتم که بدین خسان ندارم سر جنگ *
با آنکه پرم ز پای تا سر چون چنگ * صاحب بحر هم باستناد
همین شعر انمعنی را قائم کرده **مولف** عرض کند که
بالضّم بمعنی لبریز بودن و مملو بودن است و هیچ تعلّق
باشکوه نیست و معنی شکوه از مجرّد این مصدر اصطلاحی
پیدا نمی شود تا آنکه صراحتش نکنیم مثلاً " گوئیم که
دلم از شکوه پر است " و از سند مسیح کاشی مصدر
(پر بودن) هم پیدا نیست و پُرم در کلامش متعلّق
(پر دلم) باشد. ما استعمال پُرم بهمین معنی می توانیم کرد
باستناد همین شعر ولیکن بوثیقۂ این استعمال مصدر
(پر بودن) بدینمعنی قائم نمیتوانیم کرد فتأمّل (اردو)
پر دل ہونا دکن میں مستعمل ہے بمعنی دل شکوے اور
شکایت سے لبریز ہونا ۔ دل میں عداوت اور کدورت ہونا

**پُر بودن دل** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر بمعنی
مکدّر شدن خاطر **مولف** عرض کند که بالضّم ۔ ترجمه
محاورۂ دکن است و در کلام قدس بدینمعنی نیافتیم و
دیگر محقّقین الزبان هم ازین ساکت و معاصرین عجم هم
برزبان ندارند ۔ مشتاق سند استعمال می باشیم و بمعنی
حقیقی درست است یعنی مملو بودن دل از چیزی
اعم ازینکه از کینه باشد یا محبّت که اظهار آن
لازم است و از مجرّد پر بودن دل معنی بیان
کرده بحر حاصل نمی شود (اردو) دل بھرا ہونا
پر دل ہونا ۔ دل مکدّر ہونا ۔

**پُر بون** اصطلاح ۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بالفتح والضّم بضمّ بای موحّده لوئی از ابریشم

رنگین وخوب که در ملک چین می شود وصاحب مؤیّد این بهر دو بای فارسی آورده گوید که بالفتح دیبای تنک را نام است و در بعضی نسخ قلمی مؤیّد به تحتانی عوض موحّده چهارم بمعنی دیبای تنک آمده **مؤلّف** عرض کند که بعضی از معاصرین عجم بهر دو بای فارسی صحیح دانند و می گویند که در فارسی قدیم دیبای تنک را نام بود که قسمی لطیف بود والله اعلم بحقیقة الحال (اُردو) دیبا کی ایک خاص قسم کا نام فارسی میں پرپون یا پرپوں ہے۔ مذکر۔

**پرپہا دادن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار زیاده از مقدار بہا دادن (مومن استرابادی ؏)
پربہائی مدہ بہر رقیب کو قیمت طاعت ریا معلوم کو
(سعید اشرف ؏) چنان در آدمیت بود استاد کو
که پرچیزی بہای خود نمید او کو
صاحب آنند نقل نگار بہار **مؤلّف** عرض کند که قیمت کامل چیزی ادا کردن است نه زیاده از مقدار (اُردو) قیمت سے زیادہ دینا۔ کامل قیمت ادا کرنا۔

**پرپا** اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و چراغ ہدایت بہر دو بای فارسی بوزن قردا کبوتری که پر از پا تا پیش بر آمده باشد۔ صاحب آنند ہمین را بزیادت تحتانی (پرپای) نوشته که مزید علیہ نیست و ہر دو بفتح اوّل باشد اسم فاعل ترکیبی بمعنی پر بر پای دارنده (ملّا طغرا ؏)
زبسکه ریشه دوانیده از رطوبت می کو ببط شهرپا
برنگ کبوتر پرپاست
(اُردو) پاموز۔ دیکھو پای موز دکن میں پاؤں پہا کہتے ہیں۔ وہ کبوتر جسکے پاؤں پر پر ہوں

**پرپاچہ** اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سراج بضمّ اوّل و سکون ثانی و بای فارسی بالف کشیده و فتح یای حطّی (۱) جانوریست که آنرا اهرار پا پچه می گویند و بعربی شبث و بقول بعضی (۲) جانوریست پر دست و پا که عوام آنرا غرخدا نامند صاحبان سروری و ناصری بر معنی اوّل قانع۔ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل می فرماید که معنی ترکیبی این بسیار پاست۔ صاحب محیط بر شبثا گوید که نوعی

رتیلاست وگویند که آن نوعی از عنکبوت که بفارسی هزار پایه و بهندی کن کهجوره گویند دابه ایست که آنرا شش پای دراز بود و بعضی گفته اند دابه بسیار پا و آنرا اشحم الارض و عنکبوت ضخیم نامند و حق آنست آن قسمی از رتیلاست خوردن آن مورث صداع و دور و معده و دوام قی و تابع آن احتباس براز و دشواری بول و بسرعت می کشد **مولّف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) کن کهجور ـ بقول آصفیه ـ هندی ـ اسم مذکر ـ هزار پا ـ صد پا آپ ہی نے (کن کهجورا) پر فرمایا ہے ایک زہریلے کیڑے کا نام جو کان میں گھس جاتا یا جسم میں چمٹ کر پاؤں گڑا دیتا ہے

**پرپر** | اصطلاح ـ بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ بضم اوّل و فتح ثالث (۱) رستنی باشد که در زمین نمناک و مرطوب می روید ـ صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار می فرماید بضم بای فارسی اوّل و فتح بای فارسی دوم (۲) بمعنی مملو از موی ـ صاحب محیط بر (بربر) بهر دو بای عربی گوید که اسم ثمر اراک است و برارک می فرماید که درخت مشهور است که آنرا بفارسی درخت شوره و درخت مسواک و چوج و بهندی پیلو و جال و بعربی بربر گویند ـ گرم در دوم و خشک در اوّل ـ یابس الطبع و در آن قبض و تفتیح و حرافت اندک و جالی و محلّل و مقطع و منافع بسیار دارد **مولّف** عرض کند که ما این را مفرس دانیم که فارسیان هر دو موحّده را به بای فارسی بدل کردند چنانکه تب و تپ (**اردو**) (۱) پیلو دیکھو سیناج (۲) پروں سے بھرا ہوا ـ

**پرپرک** | اصطلاح ـ بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار آلهٔ بازی که مدوّر باشد و طفلان با رشته بازی کنند که بهندی پھرکی نامند **مولّف** عرض کند که تعریف این بر پایهٔ تکمیل چنین نیست که این را اسم جامد فارسی جدید گوییم کاف تصغیر مرکب می نماید. با پرپر دوّم از پرپر ... نیست

پر پریدن این آنکہ باشد کہ بواسطۂ رشتہ بہ ہوا می پرد
(اُردو) پھرکی - دیکھو بادپر -

**پرپرہ** اصطلاح - بقول برہان بفتح بای فارسی بروزن غرغرہ فلوس کوچک بسیار تنک مثابت ریزہ را گویند - صاحب جہانگیری گوید کہ پشیز را نام است (خواجہ شمس الدین محمد درکامی سہ) درست گشت کہ خورشید در خزانۂ تو ۂ قراضہ ایست دغل پرمثال پرپرۂ ۂ صاحب سروری گوید کہ دینار باشد امّا در فرہنگ بمعنی پشیز آوردہ صاحب ناصری گوید کہ تنک ریزہ واین را پارہ ہم گویند - صاحب رشیدی نقل ہر دو قول کردہ خان آرزو در سراج گوید کہ تحقیق درم کوچک بسیار ریزہ باشد **مولّف** عرض کند کہ این مخفّف (پارہ پارہ) بحذف ہر دو الف و ہای ہوّز است وبس (اُردو) وہ سکّہ جو کم سے کم مقدار میں ہو - مذکر -

**پرپوز** اصطلاح - بقول مؤیّد بالفتح ہمان پتفوز کہ گذشت **مولّف** عرض کند کہ مبدّل برپوز است کہ بجایش گذشت چنانکہ تب و تپ
(اُردو) دیکھو برپوز -

**پرپہن** اصطلاح - بقول برہان بفتح بای فارسی و ہا بروزن نسترن رستنی باشد کہ آن را خرفہ می گویند و بعربی بقلۃ الحمقا و فرفخ - صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری و رشیدی و سراج و بہار ذکر این کردہ اند (امام ابوالمفاخر رازی سہ) در نظر مردمک چون تیرہ زار فلک ۂ رُستہ شنفیش کوکنار تیر گیش پرپہن ۂ **مولّف** گوید کہ ما حقیقت این را بہ بقلہ نوشتہ ایم درینجا ہمین قدر کافی است کہ فارسیان این را پہن پہ نام نہادند بہ تشبیہ پہنائی او ہمچون پرپہند (اُردو) دیکھو بقلہ -

**پرپین** اصطلاح - بقول برہان و ناصری و سراج بکسر بای فارسی بروزن زنگین ماہ پروین را گویند و بعربی جد وار خوانند **مولّف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بر (انتلہ سودا) عرض کردہ ایم واین اسم جامد فارسی قدیم است و بس (اُردو) دیکھو انتلہ سودا جس پر جدوار کا بیان ہے -

**پرت** بقول انند و غیاث بمعنی (۱) برو و از راه یکسو شو۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ (۲) بمعنی بر جہانیدن و افتادن **مولف** عرض کند کہ معنی اوّل را بہمان صورت درست دانیم کہ پرتیدن بمعنی از راه یکسو شدن آید محققین مصادر از ین مصدر ساکت و آنانکہ معنی اوّل را نوشته اند ہر دو ہندنژاد اند بدون سند استعمال تسلیمش نکنیم و اگر سند بدست آید وجود مصدر متروک التصریف را تسلیم کنیم نسبت معنی دوم عرض می شود کہ صاحب رہنما تعریف خوب نکرد مصدر (پرت کردن) بمعنی جست کردن و خود را بر جہانیدن بر زبان معاصرین عجم است و اشارهٔ این بر (از بالای بند خود را پرت کردن) گذشت پس اسم مصدر باشد بمعنی جست (**اردو**) (۱) ہٹ جا۔ راستہ دے (۲) جست بقول آصفیہ دیکھو انداز۔

**پرتاب** اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری با تای قرشت بروزن مہتاب (۱) بمعنی انداختن باشد و (۲) نوعی از تیر ہم کہ آنرا بسیار دور توان انداخت۔ بہار گوید کہ بمعنی اوّل اکثر زبان اہل ماوراءالنہر است و مردم ایران کم بدان تلفظ کنند و اطلاق آن برای معنی دوم شائع و پرتاب کردن و پرتاب در انداختن مستعمل۔ صاحب سروری معنی اوّل را دور افگندہ گوید چنانکہ (سعدی ؎) نظر کن چو سوفار داری نشست ٭ نہ آنگہ کہ پرتاب کردی ز دست ٭ و برای معنی دوم از جوہر زرگر سند آورد (؎) شمشیر تو شیر اوژند پرتاب تو فیل افگند ٭ یک حملہ تو بر کند بنیاد صد حصن حصین ٭ و فرماید کہ (۳) بمعنی مقدار مسافت تیری ہم آمده (فردوسی ؎) یکی قبهٔ خسروی دلپذیر ٭ فراخاش بیش از دو پرتاب تیر ٭ صراحت مزید کند کہ بجمیع معانی (پرتاو) ہم باشد۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم کرده۔ صاحب سفرنگ بشرح سی و دومی فقرهٔ (نامهٔ شت وخشور جمشید) گوید کہ بفتح بای فارسی

وسکون رای مهمله و تای فوقانی با الف و بای ابجد (م)
شعاع فروغ و عکس جرم نورانی **مولف** عرض
کند که بمعنی چهارم مرادف (پرتو) باشد و پرتو هم دراصل
(پرتاو) بود و مبدل همین (پرتاب) چنانکه آب و آو
الف حذف شده پرتو شد. و این دراصل بضم اول
بود و لیکن محاورهٔ زبان آنرا بالفتح کرد و معنی لفظی آن
پر از تاب و کنایه از عکس جرم نورانی فارسیان بجای آن
آنرا به تیری موسوم کردند که مثل شعاع سریع السیر
است و همین است حقیقت معنی دوم و معنی اول را
هیچ تعلق با لفظ ندارد و اگر (پرتابیدن) بمعنی (دور
انداختن) می بود چنانکه (پرتاب کردن) می آید.
در انحالت ما این را بمعنی انداز می گفتیم و پرتاب را
اسم مصدر قرار می دادیم محققین اهل زبان حیف است
که بر معنی اول غور نکردند و آنچه سروری معنی سوم را
از کلام فردوسی پیدا کرده بر معنی شعر غور نکرده. فردوسی
(دو پرتاب تیر) را بمعنی بعد دو تیر قسم پرتاب گرفته
و ازین استعمال معنی مسافت از لفظ پرتاب پیدا
کردن خطا است بلکه معنی مسافت پیدا می شود از
قرینه و محاوره نه از لفظ پرتاب بالجمله معنی اول و سوم
هیچ است هرچه هست (۱) بمعنی پرتو و (۲) بمعنی تیر
دور رونده و (۳) بضم اول پر از تاب یعنی پر از فروغ
که معنی حقیقی است (اردو) (۱) دیکھو پرتو (۲)
ایک خاص قسم کا تیر جس کا توڑ زیادہ ہوتا ہے (۳)
روشن - تاب سے بھرا ہوا -

**پرتاب کردن** | مصدر اصطلاحی - بقول
وارسته و بهار دور انداختن **مولف** عرض کند که
ما ذکر این به پرتاب کرده ایم و حقیقت ماخذ هم همانجا
مذکور (اردو) دور پھینکنا -

**پرتابیان** | استعمال - بقول برهان و (جهانگیری
در لطائف) و رشیدی بر وزن بغدادیان کنایه
از تیر اندازان است - خان آرزو در سراج
می فرماید که اگر پرتاب بمعنی تیر است خود بمعنی حقیقی
خود است و الا مجاز **مولف** عرض کند که باو
اتفاق داریم و لیکن حقیقتا این مخصوص باشد برای

تیر اندازان تیر خاص و تعمیم بہ سبیل مجاز (اردو) تیر انداز۔ وہ لوگ جو تیر چلاتے ہوں۔

**پرتاو** بقول برہان و ناصری و سراج بروزن فرہاد غیبت و سخن چینی **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم دیگر ہیچ (اردو) غیبت۔ مونث۔ دیکھو اندا۔

**پرتاش** بقول برہان و سروری و موید بروزن نوداش نام ولایتی از ترکستان **مولف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بر پرتاس عرض کردہ ایم کہ بموحدہ و سین مہملہ گذشت (اردو) دیکھو پرتاس کے دوسرے معنے۔

**پرتال** بقول خان آرزو در سراج خیمہ و اسباب مع بار بردار کہ لشکریان دارند و در عوام پرتل بحذف الف مشہور و فرماید کہ غالباً ترکی باشد و در تواریخ مغولیہ مسطور **مولف** عرض کند دیگر محققین فارسی زبان و محققین اہل زبان ازین لغت ساکت و محققین ترکی ہم ذکر این نکردہ اند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) باربرداری لشکر کا سامان۔ مذکر۔

**پرتاو** بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی پرتاب باشد چنانکہ آب و آو و حقیقت این ہم در انجا مذکور گذشت **مولف** عرض کند کہ مبدل آن است (اردو) دیکھو پرتاب۔

**پرتر** بقول انند بفتح اوّل و ثالث (۱) فشاستہ و سرپیش و (۲) بمعنی پرواز و (۳) خداوندی (امیر خسرو ع) کاغذی کاغذ پرتری کند کو توز کاغذ باز پرتری کنی کو صاحب موید بمعنی دوم و سوم قانع **مولف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان ازین ساکت۔ باعتبار امیر خسرو معنی اوّل را تسلیم کنیم و برای معنی دوم و سوم مشتاق سند استعمال می باشیم و اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) فشاستہ۔ مذکر۔ بقول آصفیہ بھیگے ہوئے گیہوں کو کوٹ کر بنایا ہوا۔ سرپیش۔ دیکھو اسپشم (۲) دیکھو پرواز۔ مونث (۳) خداوندی۔ مونث۔

**پرت شدن** اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) جستن و (۲) افتادن و (۳) لغزیدن - صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ذکر (پرت کردن) بر (پرت) گذشت کہ بجای خودش ہم می آید و جز این نیست کہ این لازم آن باشد صاحب رہنما ہر چہ بر پرت گفتہ ما بجایش تصفیہ آن کردہ ایم و ہم او بہ (پرت می کرد) گوید کہ برمی جہاند وازین صراحت ہم تصدیق خیال ما می شود و (پرت کردن) کہ بجایش می آید بمعنی برجہانیدن وافگندن ولغزانیدن باشد مصدر مرکب است از ہمان پرت کہ بجایش گذشت - **(اردو)** (۱) کودنا (۲) گرنا (۳) لغزیدہ ہونا - پھسلنا -

**پرتغال** بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار نارنج - صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند بالضم وبفتح فوقانی وغین معجمہ مبدل پرتکال است کہ می آید - کاف بدل شد بہ غین معجمہ چنانکہ کشتکا و غشتکا کہ ذکر این تبدیل بر اسغدہ ہم کردہ ایم و پرتکال نام نوعی از شراب ہفت بار کشیدہ - معاصرین عجم استعارۃً مبدلش را برای نارنج نام نہادند کہ شیرۂ آن بخیال شان ہمچون شراب است در فوائد **(اردو)** نارنج - مذکر - بقول آصفیہ نارنگ کا معرب - رنگترا - سنترا -

**پتک** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالضم والفتح وبفتح فوقانی وسکون کاف (۱) اسپ تیزگام و (۲) پیراہن رنگارنگ و (۳) چوبدستم **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول موافق قیاس است مرکب از پہ و تک ہر دو بمعنی خود است معنی لفظی این بپای دوندہ - اسم فاعل ترکیبی است و برای معنی دوم وسوم ہیچ تعلق نیست با قیاس اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد دانیم - دیگر ہمہ محققین فارسی زبان

ازین ساکت (اردو) (۱) تیز چلنے والا گھوڑا - مذکر - (۲) مختلف رنگوں کا پیراہن - مذکر (۳) بتوریشم نیلم - مذکر -

**پرتگال** بقول انند و غیاث بالفتح و تای فوقانی معروف و کاف عربی (۱) نام ملکی و (۲) قومی از فرنگ که پرتگیش مبدل آنست و (۳) نوعی از شراب که بعد ہفت بار کشیدن حاصل میشود **مولف** عرض کند که مفرس می نماید بمعنی اول از پورچگل که در انگلیسی نام ملکی که در جنوب مغرب اسپین واقع است معاصرین عجم بحذف واو و تبدیل جیم فارسی به فوقانی و کاف فارسی بعربی و زیادت الف مفرس کرده بمعنی دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان دانیم - دیگر ہمه محققین ازین ساکت جو یان سند استعمال می باشیم که ہر دو محققین بالا ہندنژاد اند (اردو) (۱) پرتگال ایک ملک ہے جو جنوب مغرب اسپین میں واقع ہے جس کا نام پورچگل ہے - مذکر - (۲) پرتگالی - مذکر (۳) ایک خاص قسم کی شراب جو سات بار کھنچی ہو - مونث -

**پرت کردن** مصدر اصطلاحی - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده **مولف** عرض کند که ماصراحت کامل ہرسه معنی این بر (پرت شدن) کرده ایم درین متفق آنست و صراحت (پرت) اسم این ہم بجایش گذشت (اردو) (۱) اچھالنا (۲) گرانا (۳) لغزیده کرنا - پھسلانا -

**پرتگاه** استعمال - صاحب روزنامه و رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار جای از پا افتادن **مولف** عرض کند که مرکب است از پرت که بجایش گذشت و گاه بمعنی جای موافق قیاس است (اردو) وه جگه جہاں لغزش واقع ہوئی ہو - مونث -

**پرتو** بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی و واو (۱) فروغ و عکس و روشنائی و شعاع را گویند و آن از جرم نورانی ظاہر می شود

والاّ بداند وجودی ندارد و (۳) بمعنی آسیب با و صدمہ هم - صاحبان سروری و ناصری بر معنی اوّل قانع (سیف اسفرنگی ؎) بیاض صبح نمود از دل شب دیجور ۂ چنانکہ پرتو نور از سواد دیدۂ حور ۂ صاحب مؤیّد ذکر ہر دو معنی کردہ - صاحب سفرنگ بشرح (سی و پنجمی قصیدۂ نامہ شت حی افرام) بمعنی عکس جرم نورانی آوردہ **مولف** عرض کند کہ ما صراحت ماخذ وحقیقت این بر پرتاب کردہ ایم کہ اصل این است ومعنی دوم مجاز باشد کہ سایۂ جن و پری را ہم پرتو جن و پری گویند **(اُردو)** (۱) پرتو - دیکھو پرے کے تیسرے معنے (۲) پرتو بمعنی سایہ - مذکر -

**پرتو افتادن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی عکس افتادن است (علی خراسانی ؎) سینہ صد پارہ شد از رشک و فرو ریخت زہم ۂ پرتو ماہ رخت تا بکتان افتاد است **(اُردو)** پرتو پڑنا - عکس پڑنا -

**پرتو افشاندن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی عکس انداختن و سایہ افگندن است (ظہوری ؎) چنان پرتو افشاند شمع قمر ۂ کہ زد شعلہ از مشعل لالہ سر ۂ **(اُردو)** پرتو ڈالنا - سایہ ڈالنا یہ لفظی ترجمہ ہے صاحب آصفیہ نے سایہ ڈالنا پر فرمایا ہے اثر ڈالنا - فیض پہنچانا -

(الف) **پرتو افگن** استعمال - بہار ذکر الف
(ب) **پرتو افگندن** کردہ از معنی ساکت و صاحب آصفی بذکر (ب) **مولف** عرض کند کہ ب مصدر مرکب است بمعنی افگندن سایہ و شعاع و الف اسم فاعل ترکیبی از ہمان (ابو طالب کلیم الف) اگر آرایش نگردد پرتو افگن ۂ نباشد خانۂ آئینہ روشن ۂ (ظہوری ب) بہ جگر داغ او ظہوری چند ۂ بر جبین پرتو ظہور افگند ۂ **(اُردو)** الف - پرتو افگن کہہ سکتے ہیں یعنی پرتو ڈالنے والا - ب - پرتو ڈالنا - پرتو افگن ہونا -

**پرتو انداختن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که مرادف پرتو افگندن است که گذشت (ظهوری ؎) رخت خود را گو برون کش از برای ماه و سال ٭ شمسهٔ ایوان او انداخت پرتو در جهان ٭ (**اردو**) دیکھو پرتو افگندن ۔

**پرتو بالیدن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی تیز شدن فروغ است و کنایه باشد (بیدل ؎) نیست عالم جامی عرض بی قراریهای دل ٭ پرتو این شمع گر بالد برون محفل است ٭ (**اردو**) فروغ زیاده ہونا - تیز ہونا - روشنی بڑھنا - زیاده ہونا - تیز ہونا ۔

**پرتو بخشیدن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که مرادف پرتو افگندن است و فروغ دادن (شفائی اصفهانی ؎) زہر است می چو باشد بر لب ایاغ مروم ٭ پرتو بدل نه بخشد دود چراغ مروم ٭ (**اردو**) دیکھو پرتو افگندن ۔

(۱۵۶۴) **پرتو کشیدن** استعمال - بمعنی واپس گرفتن و بر آوردن پرتو باشد **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) آفتاب از بام او گر بگذرد مقدور نیست ٭ پرتو خود را اگر خواهد ز روزن برکشد ٭ (**اردو**) پرتو واپس لینا - روشنی کو دور کرنا ۔

(۲۵۶۴) **پرتو بستن** مصدر اصطلاحی - مرادف پرتو افگندن است (ظهوری ؎) عجب گر چرخ بندد پرتوی بر جیب روزن من ٭ اگر صد آفتاب و مه بدامان سحر بندد ٭ (**اردو**) دیکھو پرتو افگندن اور پرتو انداختن ۔

**پرتو پذیرفتن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی قبول کردن پرتو و حاصل کردن فروغ باشد (شجاع صفاهانی ؎) لیکن چه کنم نمی پذیرد ٭ از غائت اضطراب پرتو ٭ (**اردو**) پرتو قبول کرنا

فروغ حاصل کرنا ۔

**پرتوپیالہ** استعمال ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ زشیشی و تجلی پیالہ را گویند **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس ہست (اُردو) پیالے کی جھلک ۔ مونث ۔

**پرتوتافتن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ تابیدن فروغ باشد (خسرو ؎) پرتو او تافت بروی زحل ؛ گشت سعادت بنحوست بدل ؛ (اُردو) دیکھو پرتو افتادن ۔ روشنی چمکنا ۔

**پرتودادن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی روشنی عطا کردن و فروغ دادن (طغرا ؎) کند اشک شمع ارضیا گستری ؛ نگین را دہد پرتو خاوری ؛ (اُردو) روشنی عطا کرنا ۔ فروغ بخشنا ۔

**پرتودوانیدن** مصدر اصطلاحی ۔

صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ **مولف** عرض کند کہ بمعنی پرتو افگندن است (بیدل ؎) گر نامۂ من پرتو اندیشہ دواند ؛ صد صدق بہ تسخیر ہوا ریشہ دواند ؛ (اُردو) دیکھو پرتو افگندن ۔

**پرتورسانیدن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی منور کردن و موافق قیاس ہست و حاصل فروغ رسانیدن باشد (احسن تربتی ؎) روشن تراست از گل خورشید داغ ما ؛ پرتو بہ کائنات رساند چراغ ما ؛ (اُردو) فروغ پہنچانا ۔ روشن کرنا ۔

**پرتوریختن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن فروغ است و موافق قیاس (عالی شیرازی ؎) روز من تیرہ ز طفلی است ؛ کہ مانند ہلال ؛ پرتو مہر و مہ از طرف کلاہش ریزد ؛

(اردو) روشنی ظاہر ہونا۔

**پرتو زدن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی افتادن پرتو و فروغ باشد (خسرو سے) گر پرتو ز روی تو بر آسمان زند ؎ ماہ و ستارہ تاب نیارند آب را ؎ (اردو) پرتو پڑنا۔ روشنی پڑنا۔

**پرتوستان** اصطلاح۔ بقول سفرنگ بیش سی و پنجم نقرہ (نامۂ شت حی افرام) محل فروغ شعاع **مولف** عرض کند کہ از قبیل گلستان است (اردو) وہ مقام جہاں روشنی بہت ہو۔ مذکر۔

(۱۳۹۷ھ) **پرتو طلبیدن** استعمال۔ بمعنی خواستن پرتو است **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری سے) تا نفس صبح کشد شام تو ؎ پرتو دل در دل شب می طلب ؎ (اردو) پرتو چاہنا۔ روشنی طلب کرنا۔ روشنی چاہنا۔

**پرتو گرفتن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ حاصل کردن پرتو باشد (سعدی سے) ز روشن دلش ملک پرتو گرفت ؎ وزیر کہن را غم نو گرفت ؎ (اردو) پرتو حاصل کرنا۔

**پرتو نشستن** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی پرتو افتادن است **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری سے) یکی بر خیزد از بہر تماشای جمال تو ؎ کہ ہر سو پرتو صد طور در آئینہ بنشیند ؎ (اردو) پرتو پڑنا۔ روشنی پڑنا۔ (۱۳۹۷ھ)

**پرتو نیکان نگیرد ہر کہ بنیادش بد است** مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مولف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ بنیادش خراب باشد (اردو) یہی فارسی مثل اردو میں مستعمل ہے دکن میں کہتے ہیں ”آلے کے بگڑے کو ہالا کیا سنبھالے“ اس کا مطلب یہہ ہے کہ جس کی بنیاد بگڑی ہوئی ہے اس کو نیک صحبت نہیں سنبھال سکتی۔

**پرتو یافتن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ حاصل کردن پرتو و فروغ باشد (ناظم ہروی ؎) غم دہ حیران کہ این نور از کجا تافت ٭ کز و پرتو چراغ انبیا یافت ٭ **(اُردو)** پرتو حاصل کرنا۔ فروغ پانا۔

**پرتویان** اصطلاح۔ صاحب سفرنگ بشرح صد و بیستمین فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) گوید کہ جمع پرتوی است بمعنی اشراقیان **مولّف** عرض کند کہ تعریف اشراقیان بجایش گذشت و این ترجمۂ فارسی آنست موافق قیاس **(اُردو)** دیکھو اشراقیان۔

**پرجگر** اصطلاح۔ **مولّف** عرض کند کہ مراد از (۲۷۵۵)
پردل است کہ می آید بمعنی شجاع یعنی کسی کہ جگر او پر باشد از شجاعت (ظہوری ؎) بار دوش است ظہوری سرت از خویش ملاف ٭ کہ سر پر جگران بر سر میدان افتند **(اُردو)** پرجگر کا استعمال بمعنی شجیع ہو سکتا ہے۔

**(الف) پرچشم** اصطلاح **(ب) پرچشمی غربیل از پردلی آسیاست** مثل۔ صاحب غنیمۃ الامثال ذکر ب کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مولّف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کریم و غنی می زنند مقصود ایشان از پرچشمی سیر چشمی است و پردلی بمعنی خود است مقصود ہمین قدر است کہ آنکہ پردل می باشد سیر چشم ہم باشد پس (الف) بمعنی سیر چشم است یعنی مستغنی و بی پروا و سخی **(اُردو)** (الف) سیر چشم بقول آصفیہ مستغنی بے پروا۔ سخی (ب) دکن میں کہتے ہیں "سخاوت۔ سیر چشمی کی بہن۔ یہ بحق مالدار سخی مستعمل ہے۔

**پرچم** اصطلاح۔ بقول برہان و سروری بفتح اوّل و جیم فارسی بر وزن مرہم (۱) چیزی باشد سیاہ و مدوّر کہ بر گردن نیزہ و علم بندند (ملّا ہاتفی ؎) ز پرچم فروزندہ نوک سنان ٭ چو آن شعلہ کاید برون از دخان ٭ (عماد الدین فقیہ ؎) پرچم مشکین علم ہای شاہ ٭ رشتۂ ریحان گریبان ماہ ٭

خان آرزو در سراج صراحت کند که این از ابریشم سیاه باشد - بهار بهمزبانش **مولف** عرض کند که
بقول صاحب کنز که محقق لغت ترکی است بمعنی طره شعر مجاز است پس فارسیان این را بسبیل تفریسا
بمعنی دوم استعمال کردند و این معنی مجاز آنست ازینجاست که صاحب جامع بذیل معنی دوم آنرا
معنی حقیقی گوید (**اردو**) پرچم وه سیاه ریشمی کپڑا جو علم پہ باندھتے ہین - مذکر -

(۳) پرچم - بقول برہان و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بمعنی قطاس و آن دم نوعی از
گاو بحری باشد که برگردن اسپان بندند - صاحب جہانگیری صراحت مزید کند که این دم
را بر سر چوب علم ہم بندند (حکیم خاقانی ؎) از بہر تو می طرازد ایام * منجوق ز صبح و پرچم
از شام * (اثیر الدین اخسیکتی ؎) گاوی نشان دہند درین قلزم نگون * لیکن نه بهر جستن
مراد او را نه عنبر است * خان آرزو در سراج گوید که بہمین معنی مجاز معنی اول است و بمعنی دوم گاو
بحری اصلا نباشد - صاحب جامع این را بمعنی حقیقی داند و معنی اول را مجاز این **مولف**
عرض کند که صراحت ماخذ بر معنی اول کرده ایم ہمین معنی اصل است و معنی اول مجاز این ما اتفاق
داریم با صاحب جامع - خان آرزو غور نکرد (**اردو**) ایک دریائی گاے کی دم جس کو خوبصورتی
کے لیے گھوڑون کی گردن پہ باندھتے ہین اور جس سے مگس رانی کا کام بھی لیتے ہین - مونث -

(۴) پرچم - بقول برہان گاو کوہی است که در کوہ ہای ما بین ملک ختا و ہندوستان می باشد
و (شغر غاو) ہمین است - خان آرزو در سراج گوید که آنانکه گاو بحری و بر کوہی نوشته اند غلط کرده اند بلکه
دم گاو کوہی است چنانکه در ہندوستان مگس ران ہا ازان سازند و نہایت متعارف و آن را
بہندی (سمره گای) گویند - **مولف** عرض کند که اگر سند استعمال این بدین معنی گیر آید توانیم گفت که

مجاز معنی دوم باشد ولیکن معاصرین عجم و دیگر محققین اہل زبان ازین معنی ساکت اند۔ با خان آرزو اتفاق داریم (اُردو) ایک پہاڑی گھاس جس کو غژغاو کہتے ہیں۔ مونث۔ دیکھو غژغاو۔

(۴) پرچم۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و جامع بمعنی کاکل ہم آمده و صاحب برہان گوید که جابای ابجد نیز گفته اند۔ صاحب رشیدی می فرماید که بمجاز موی گیسو (مولوی معنوی سه) بیکی دست می خالص ایمان نوشند ٭ بدگر دست سر پرچم کافر گیرند ٭ بہار گوید که اطلاق این بر موی زلف مجاز است و تشبیہ آن بزلف و شام ہم وارد آمده۔ خان آرزو در سراج می فرماید که انچه شعر حضرت مولوی بسند موی زلف آورده احتمال معنی حقیقی نیز دارد و مولف عرض کند که زلف را ازین معنی ہیچ تعلق نیست بلکه بمعنی کاکل مجاز معنی دوم است نه حقیقی (اُردو) کاکل۔ بقول آصفیه مونث۔ سر کے بڑے بڑے آگے لٹکے ہوئے بلدار بال۔ دیکھو پیچ کے دوسرے معنے۔

**پرچم بربستن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مولف عرض کند که بمعنی حقیقی متعلق بمعنی اول پرچم است یعنی پرچم را بالای علم قائم کردن (مجیر بیلقانی سه) بربسته قضا بطرهٔ سعود ٭ بر نیزه و بیرق تو پرچم ٭ (اُردو) پرچم باندھنا۔

**پرچه** بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بالفتح و فتح جیم فارسی بمعنی پاره و ریزه و پرزه و پارچه مولف عرض کند که مخفف پارچه بمعنی اول است که گذشت (اُردو) دیکھو پارچه کے پہلے معنے۔

**پرچین** بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و سروری و دارسته و ناصری و بحر و بہار و مویّد و جامع بر وزن پروین (۱) حصاری باشد که از خار و خاشه و شاخ درختان بر دور باغ و فالیز و کشت زار سازند (ناصر خسرو سه) گر دول خود و دوستی شان ٭ بر دو حصار سازد پرچین ٭ بہار گوید که

با لفظ بستن و ساختن و کردن و کشیدن و نهادن
مستعمل۔ خان آرزو در سراج گوید که مجاز معنی سوم
است و بمعنی ششم انحراف از معنی هم کند **مولف** عرض
کند که این مرکب است از پر بمعنی بسیار و مملو و چین
که بمعنی شکن می آید معنی لفظی این مملو از شکن و کنایه
از حصار خار و خلاشه وغیره که پرشکن می باشد و
صاف و پاک هیچون دیوار خشت و سنگ و گلین نباشد
دیگر هیچ۔ باعتبار محققین زباندان و استعمال فارسیان
این معنی را تسلیم کنیم (**اردو**) وہ باڑہ جو باغ یا کھیتی
کے اطراف شاخوں یا کانٹوں سے قائم کرتے ہیں
جو ناہموار ہوتی ہے۔ مونث۔
(۳) پرچین۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی
و بہار و جامع چوبہای سر تیز و خارہا را که بر سر دیوارها
نصب کنند (امیر خسرو) عطارد ارنگرد این حد نقش
معنی تو بگردش از مدرهٔ خویش در نهد پرچین از عنا
سروری بمعنی گوید که بجائی قائم کنند۔ خان آرزو
در سراج گوید که مجاز معنی سوم است **مولف**
عرض کند که مجاز معنی اوّل باشد که بالای حصار و
دیوار این خارهای سرتیز هم ناهموار و پرشکن
می باشد (**اردو**) وہ تیز کانٹے جو دیوار پر قائم
کیے جاتے ہیں۔ مذکر۔
(۳) پرچین۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری
و جامع محکم کردن چیزی باشد و چیزی مانند میخی
که بر تخته زنند و دنبالهٔ آن را از جانب دیگر خم و بند
و محکم سازند۔ صاحب رشیدی این معنی را ذیل (پرچین
کردن) بمعنی مضبوط و محکم کردن نوشته۔ و ارسته و
بحر گویند که محکم شدن چیزی بچیزی۔ خان آرزو در
سراج بذکر هر دو معنی اوّل و دوم گوید که تحقیق آنست
که در اصل (پرچین کردن) بمعنی محکم کردن است
و لهذا انواع نقاشی را که از سنگ پاره ها بر سنگ
کنند پرچین کاری گویند **مولف** عرض کند که
اینهم مجاز معنی اوّل است نظر بر ناهمواری و پرشکنی
که میخ ها که برای استحکام بر تخته های صندوق و در
قائم کنند ناهموار باشد و مجاز که از این طرز عمل

معنی استحکام ہم پیدا کردند و دریجا ہمین قدر کافی
است و معانی مصدری در ملحقات می آید (اُردو)
استحکام - مذکر - مضبوطی - مونث -

(۴) پرچین - بقول بحر نقشیکہ از سنگ پارہ ہا در
سنگ دیگر کنند **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی ہفتم است
کہ این نقش ہم پرچین می نماید کہ شکن ہا دارد (اُردو)
وہ نقش جو پتھر کے ٹکڑوں سے بڑے پتھر میں کیا جائے

(۵) پرچین - بقول موید بحوالہ زفانگویا بالفتح بائے
کہ بر بند کمر صفت کنند **مولف** عرض کند کہ مشتاق
سند استعمال می باشیم کہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند
و معاصرین عجم بدین معنی بر زبان ندارند - اگر استعمال
این بنظر آید توانیم عرض کرد کہ ازین طریقہ متصل چین
و نشان پرچین می شود - باشد کہ فارسیان بدین وجہ
این بار را پرچین نام کردند متعلق بمعنی ہفتم (اُردو)
وہ بوجہ جو کمر پر سختی کے ساتھ باندھیں - مذکر -

(۶) پرچین - خان آرزو در سراج گوید کہ [illegible]
بمعنی پاک کردن باغ از خار و خس و علف بیکار
نیز آوردہ چنانکہ گویند " باغ را پرچین کردم یعنی
پیراستم " در ینصورت بمعنی خار بست نباشد **مولف**
عرض کند کہ با معنی دوم ہیچ تعلق ندارد و این را
اگر بمعنی صاف و پاک گیریم توانیم قیاس کرد کہ اسم
مفعول ترکیبی از مصدر پرچیدن باشد بالضم و
معنی مصدری بیان کردہ محقق با نام و نشان
نیست بلکہ مفعولی است (اُردو) صاف و پاک -

(۷) پرچین - بالضم بہ تحقیق ما اسم فاعل ترکیبی بمعنی
پرشکن یعنی بسیار شکن ہا دارندہ و در اصل ہمین
است معنی حقیقی این کہ اشارہ این بذیل معنی
اوّل کردہ ایم فارسیان بصفت ناہمواری استعمال
این کردہ اند چنانکہ جبین پرچین (اُردو) پرچین
کہہ سکتے ہیں بمعنی پرشکن جیسے پرچین ماتھا -

**پرچین بستن** استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی
قائم کردن حصار خار و شاخہا و غیرہ بہ باغ یا کشت زار
و غیرہ متعلق بمعنی اوّل پرچین (سلمان ص) ناز -

گرد باغ چہرہ پرچین بستہ اند ؎ عالم دل در خم آن
زلف پرچین بستہ اند ؎ (اُردو) باڑہ باندھنا۔ بقول لسان
آصفیہ کانٹوں یا جھاڑی سے احاطہ گھیرنا۔

**پرچین ساختن** | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ
بمعنی قائم کردن حصار خار و شاخ ہاست متعلق
بامعنی اوّل پرچین (ناصر اصفہانی ؎) گرد دل ما
ز دو چشمش ز بر او حصار ساز و پرچین ؎
(اُردو) باڑہ باندھنا۔ دیکھو پرچین بستن۔

**پرچین شدن** | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند
کہ متعلق بمعنی دوم یا ہفتم پرچین چنانکہ پرچین شدن
جبین بمعنی لفظی این پرشکن شدن است (ملا جامی
؎) ہر گلی کہ زدیم بر سر زد داغ مراد ؎ گل معنی
گذشت و ز سر هم پرچین شد ؎ مخفی مباد کہ این لازم
پرچین کردن است و شامل باشد بر ہمہ معانی
پرچین کہ گذشت (اُردو) پرشکن ہونا ہے۔"
اُن کا ماتھا پرشکن ہوا ہے۔"

**پرچین کاری** | اصطلاح۔ بقول بحر نقشی
کہ از سنگ پارہا در سنگ دیگر کنند **مولف** عرض
کند کہ متعلق بمعنی چہارم پرچین (خان آرزو از
وارستہ ؎) جبینش جو ہر نمیدا نشد قابل ؎ پرچین
کاری بیت اللہ دل ؎ (اُردو) پرچین کاری
اس نقش کو کہہ سکتے ہیں جو سنگریزوں سے بڑے
پتھر میں کیا جاے۔

**پرچین کردن** | استعمال۔ صاحب آصفی
گوید کہ بمعنی محکم و استوار کردن و پاک و صاف
کردن باغ از خار و خاشاک چنانکہ گویند باغ
را پرچین کرد یعنی پیراست آنرا **مولف**
عرض کند کہ ہیچ خصوصیت باین ندارد شامل
باشد بر دیگر معانی پرچین ہم مثلاً بلحاظ معنی ہفتم
پرچین نمی توان گفت کہ ؎ او جبین خود را پرچین
کرد ؎ متعدی پرچین شدن و مرادف پرچین ساختن
(اُردو) صاف و پاک کرنا۔ باڑہ باندھنا۔ پرشکن کرنا۔

**پرچین کشیدن** | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت بہار بذیل پرچین اشارۂ این بدون صراحت معنی کردہ **مولف** عرض کند کہ از قبیل حصار کشیدن نظر بہ معنی اول (اردو) باڑہ باندھنا ۔ دیکھو پرچین بستن ۔

**پرچین گاہ** | اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی کرسی **مولف** عرض کند کہ بدون سند استعمال تسلیم نکنیم خلاف قیاس و معاصرین عجم بہ زبان ندارند و دیگر ہمہ محققین ازین لغت ساکت (اردو) کرسی ۔ مونث ۔

**پرچین گشتن** | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف پرچین شدن است **مولف** عرض کند کہ ما صراحتش ہم در انجا کردہ ام (ظہوری ؎) گشتہ بر آسمان زر زینت تو پرچین سپہر اختران پرچین ۔ (اردو) دیکھو پرچین شدن

**پرچین نہادن** | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی قائم کردن پرچین است متعلق بہ معنی اول و دومش (معزی نیشاپوری ؎) تا نگار من ز لب سنبل بر چمن پرچین نہاد ۔ داغ حسرت بر دل صورتگران چین نہاد ۔ (اردو) باڑہ باندھنا ۔ دیکھو پرچین بستن ۔

**پرحاصل** | استعمال ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی کثرت زراعت است و زمینی را نام کہ در ان زراعت بہ کثرت شود **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) سیر حاصل ۔ بقول آصفیہ اچھی پیداوار کی زمین ۔

**پرخاش** | اصطلاح ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و بہار و جامع و سراج با خای نقطہ دار بہ وزن فرداش بمعنی خصومت و جنگ و جدال و آنرا بعربی وغا گویند و خصومت زبانی ہم (استاد عنصری ؎) ای شب نکنی آن ہمہ پرخاش کہ دوش ۔ اندر دل من مکن نہان فاش کو

دوش ؎ دیدمی چه در از بود دوشینه شبم ؎ هان ای
شب وصل همچنان باش گر دوش ؎ **مولف** عرض
کند که اسم جامد فارسی زبان است و مبدل این مولف
هم گذشت (**اُردو**) دیکھو پرخاش۔

(الف) **پرخاش جستن** استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض
کند که باهم مخالفت پیدا کردن و خصومت خواستن
است و ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **پرخاش جوی** اسم فاعل ترکیبی از
همین است که بهار بمعنی شجاع و جنگ آور آورده۔
(سعدی ؂) به کشتی و نخچیر و آماج و گوی ؎ دلاور
شود مرد پرخاش جوی ؎ (**اُردو**) الف۔ لڑائی
چاہنا (ب) لڑائی چاہنے والا۔ شجاع۔ جنگ آور
دیکھو پرخاش۔

(الف) **پرخاش خر** اصطلاح۔ (الف)

(ب) **پرخاش خریدن** بقول بحر خریدار

(ج) **پرخاش خور** جنگ و جنگ آور

صاحب آصفی ذکر (ب) کرده و صاحب بحر (ج) را
بمعنی شجاع و جنگجو آورده۔ صاحب سروری نسبت
(الف) همزبان بحر (فردوسی ؂) دو پرخاش خر
با یکی جنگجوی ؎ گرفتند پرسش نبرد آرزوی ؎ صاحب
جهانگیری در ملحقات هم الف را آورده و صاحب
برهان نسبت (ج) همزبان بحر و گوید که بحذف واو
معدوله هم آمده و صاحبان انند و جامع همزبانش
خان آرزو در سراج بذکر (الف) گوید که از اعجب
عجائب آنکه صاحب برهان (ج) را بواو معدوله
نوشته و حاشا که هیچ عاقل تجویز اینقسم نامعقول
کند **مولف** عرض کند که صاحب جامع که محقق زبانست نسبت
در نامعقولیت متفق با برهان۔ خان آرزو نمیداند
که قواعد و قیاس تابع زبان است نه محاوره تابع
قواعد و قیاس آنانکه ذوق محاوره ندارند دخل در
معقولات کنند و معقول همین است که (ج) مزید علیه
الف است و از (پرخاش خوردن) اسم فاعل ترکیبی
نیست۔ این است صراحتیکه عقل نمی خواهد و توجیهه

محاورہ ومعقول است (اُردو) الف جنگجو - شجیع -
(ب) جنگجو ہونا (ج) دیکھو الف -

**پرخاشیدن** بقول بحر بالفتح جنگ وجدال وخصومت کردن (کامل التصریف) ومضارع این پرخاشد - **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است واسم این مصدر ہمان پرخاش کہ گذشت (اُردو) لڑائی جھگڑا کرنا - فساد کرنا (پرخاش کرنا)

**پرخج** بقول ناصری وجہانگیری وسراج وجامع مرادف پرخش باوّل وثانی مفتوح کفل وساغری اسپ واستروگاو وامثال آن وصاحب ناصری گوید کہ با فا نیز تبدیل می یابد یعنی فرخج وفرخش - **مولف** عرض کند کہ اصل این (پرخش) کہ پیشتر گذشت وپرخش کہ می آید مبدلش چنانکہ تب وتپ واین مبدل پرخش چنانکہ کاش وکاج والخچہ بفای اوّل می آید مبدل ہر دو چنانکہ سپید وسفید مخفی مباد کہ این لغت مخصوص بود برای کفل اسپ وبر سبیل مجاز مستعمل شد برای استروگاو وخر (اُردو) دیکھو پرخج

**پرخج** بقول برہان ورشیدی وسراج بفتح اوّل وثانی وسکون ثالث وجیم فارسی کفل وساغری اسپ واستروغیرہ **مولف** عرض کند کہ این ہم مبدل پرخش کہ موحدہ بہ بای فارسی وشین معجمہ بجیم فارسی بدل شد چنانکہ اسب واسپ وپاشیدن وپاچیدن (اُردو) دیکھو پرخش -

**پرخش** صاحبان برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری ومؤید وسراج ذکر این کردہ اند مرادف ہمان پرخج کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ مبدل پرخش است کہ بموحدہ مذکور شد وصراحتش بہ پرخج کردہ ایم (مختار بی ۵) دلو سیرت سروش نصرت بخش پو بسینہ باہنگ رخش برخش ؤ (اُردو) دیکھو پرخش اور پرخج -

**پرخم** اصطلاح - بقول انند بضم اوّل وفتح خای معجمہ کنایہ از مبالغہ در تحریرات ولادینیو سیغی صاحب غیاث بحوالہ شرح خاقانی ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ ہیچ تخصیص باسیغی نیست

معنی حقیقی این خمیده و بسیار خم دارنده فارسیان بمجاز مستعمل (اُردو) خم ہوا - پرخم بھی
استعمال این بصفت چیزہا کنند و خم و پیچ آواز کہہ سکتے ہیں -

**پرخو** بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بفتح ثالث بروزن بدخو
(۱) جائی باشد کہ در کنج خانہا سازند از دیواری پست و پر از غلہ کنند و (۲) پیراستن درختان
ہم یعنی سر بریدن شاخہای زیادتی (حکیم آذری ۵) کنند مختصر قدرش کہ ذخیرہ جو بجای خنب
نہ طاقات چرخ را پرخو ۶ صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ بمعنی دوم خو ہم آمده - خان آرزو
در سراج بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم می فرماید کہ این خطاست و صحیح بدین معنی (خو) باشد
کہ می آید **مولف** عرض کند کہ باعتبار سروری و ناصری و جامع کہ محققین اہل زبانند این را
بہر دو معنی بالا اسم جامد فارسی زبان دانیم و در معنی دوم اینقدر صراحت مزید کہ پیرایش باشد
و خو بدین معنی مخفف این یکی از معاصرین عجم گفت کہ اصل این پر خورش بود بضم اوّل و خای معجمہ
بمعنی لفظی این مملو از ماکولات آن جای مثلث را نام بود کہ بشکل حوض در گوشہ ہر یک خانہ برای
حفظ غلہ درست می کردند و بعض از غربا در ہمان مقام شاخ و برگ درختان را کہ بہ پیرایش بدست
می آمد برای ہیزان خانہ جمع می کردند محاورہ زبان رای مہملہ و شین معجمہ آخر را حذف کرد و ضم
اوّل را بفتح بدل ساخت و برای پیرایش ہم ہمین لفظ مستعمل شد حالانکہ مقام حاصل پیرایش
بود (اُردو) (۱) وہ مثلث مقام جو غربا سے عجم کے مکان کے ایک کونے میں غلہ رکھنے کے
لئے بنایا جاتا ہے - مذکر (۲) کاٹ چھانٹ - بقول آصفیہ قطع و برید - مونث -

**پرخوار** اصطلاح - بقول بحر بمعنی بسیار خوار **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است

داصل این پرخور بود در محاوره الف بعد واو زیاده شد برای سهولت تلفظ (اردو) بہت کھانے والا۔ پرخوار بھی کہہ سکتے ہیں۔

**پرخیده** بقول برهان بروزن فهمیده بمعنی رمز وایما واشارت۔ صاحب ناصری بحواله فرهنگ وسانیر گوید که سخن مرموز و پوشیده وغیره واضح۔ صاحب سفرنگ بشرح بست ونهشتی فقرهٔ (نامهٔ شت وخشور فریدون) گوید که کلام مجمل ومرموز وسربسته وفرماید که که مقابل این اپرخیده بالف نفی بمعنی صریح ومفصل۔ خان آرزو وسراج بر رمز وایما قانع۔ **مولف** عرض کند که اپرخیده که نفی این است بجایش گذشت وبران (الف نفی زائد است که بیانش بر اجنبان گذشت) پس این لغت زنده پازند باشد واپرخیده که گذشت مزید علیه این بالف نفی واپرخیده به بای عربی هم گذشت (اردو) کلام مجمل۔ سربستہ۔ مذکر۔

**پرد** بقول برهان وناصری بفتح اوّل وثانی وسکون دال (۱) پرواز کند۔ صاحب جهانگیری بر معروف قانع **مولف** عرض کند که مضارع پریدن است که بمعنی پرواز کردن می آید (اردو) اڑے۔ اڑنا کا مضارع۔ پرواز کرے۔

(۲) پرد۔ بقول برهان وجهانگیری ورشیدی وجامع بسکون ثانی لای وته جامه وکاغذ چنانکه گویند یک پرد ودو پرد یعنی یک لای ودو لای یا یک ته ودو ته۔ صاحب ناصری بذکر این معنی گوید که مخفف پرده باشد زیراکه گویند یک پردهٔ نازک تر یا سطبر تر وبینهٔ فلان جامه هر ایک پرده کم یا بیش گذار۔ خان آرزو وسراج گوید که اغلب که انچه در وفاتر هندستان پرت مستعمل است بهمین معنی مبدّل است که دال به تا بدل شد۔ **مولف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد۔

که ہندیان آنرا پرت گویند یا مفرس از پرت سنسکرت بہ سبیل تبدیل چنانکہ زرتشت و زردشت بعض معاصرین عجم گویند کہ این لغت فارسی نیست بلکہ مفرس است (اُردو) پرت - بقول آصفیہ - ہندی - اسم مذکر - تہ - تو - طبق - ورق -

(۳) پرد - بقول برہان و رشیدی وجہانگیری و ناصری و جامع بالفتح بمعنی خواب مخمل - خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی خوابہ مخمل را گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم (اُردو) رُوان - بقول آصفیہ - ہندی - اسم مذکر - روسٹا - رونگٹا - پشمینہ - باریک پشم -

(۴) پرد - بقول برہان و ناصری و جامع بضم اوّل و فتح ثانی بمعنی پر شود و مملو گردد و بقول جہانگیری بمعنی پر شدہ (سعدی ۵) تو خود در اگمان بردہ پر خرد پا اتائی کہ پر نشد گرچون پرد پا خان آرزو در سراج بذکر ابن معنی گوید کہ ازین باب فعلی غیر این بنظر نیامدہ مؤلف عرض کند کہ چرا انی گوید کہ چشم ندیدہ و دلم زحمت تلاش نکشیدہ محققین مصادر فرس ذکر پریدن بضم اوّل و کسر رای مہملہ کردہ اند کہ بمعنی پر و مملو کردن و پر شدن است و بقول صاحب بحر کامل التصریف و مضارع این پرد و بصراحت مزید کند کہ اسم فاعل و امر و نہی نیامدہ و ما حقیقت کاملش بجای او عرض کنیم و ہیچا ہمین قدر کافی است (اُردو) بھر دیوے - بھر جاوے - بھرنا کا مضارع -

(۵) پرد - بقول برہان وجہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج بضم اوّل و سکون ثانی بزبان اہل گیلان پل بردو دخانہ و جوی آب مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم دانیم جاداردکہ پل مخفف و مبدّل این باشد بحذف دال مہملہ و تبدیل رای مہملہ بہ لام چنانکہ اروند و الوند (اُردو) دیکھو پل -

(۶) پرد۔ بقول برہان وجہانگیری وناصری وجامع بکسر اوّل وفتح ثانی بمعنی گرد وکہ مشتق از گردیدن است۔ صاحب رشیدی بمعنی گرد گفتہ مشتق از گشتن۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی گرد گردہ مشتق از گشتن۔ **مؤلف** عرض کند کہ این مضارع ہمان پریدن است کہ می آید ومجازاً بمعنی گرد ومستعمل صاحبان رشیدی وسراج سکندری خوردہ اند وغور بر لفظ ومعنی نہ کردہ وشنیدہ ایم کہ بکسر اوّل چگونہ باشد باید کہ استعمالش بفتح اوّل کنیم۔ مخفی مباد کہ تکمیل تحقیق معنی این بر مصدر پریدن کنیم (اردو) چکر لگائے۔

**پردا** بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن ومعنی فردا کہ بعربی غد گویند۔ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ این افصح است بلحاظ اصل لغت فارسی صاحب ناصری ہمزبانش وگوید کہ در نامہ ہای کہن فارسی بیش از خاست چنانکہ پرمان اصل فرمان و پرمود اصل فرمود است۔ خان آرزو در سراج گوید کہ فردا مغیر این باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ فردا مبدل این است ولیکن بر زبان معاصرین عجم استعمال فردا است (اردو) کل یعنی روز آیندہ۔

**پرداخ** بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی جلالت ورونق وضیا **مؤلف** عرض کند کہ پرداز کہ بجایش می آید مبدل این وہمین پرداخ اسم مصدر پرداختن است کہ می آید وحالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) بزرگی۔ رونق۔ چمک۔ مؤنث۔

**پرداخت** بقول برہان ومؤید بروزن افراخت (۱) ماضی خالی کردن وفارغ گشتن ونیز آراستن وجلا دادن ودرساختن ومرتب گردانیدن و (۲) نقاشان وغیر ایشان پرداز مصنوعات خود را گویند وگاہی (۳) در تقبیح وتحسین کسی ہم استعمال کنند چنانکہ گویند "دیدی وشنیدی کہ چہ پرداخت" صاحبان سروری و ناصری بر معنی اوّل قانع۔ صاحب رشیدی ذکر

این تبدیل پرداختن کردہ کہ می آید و مقصودش جزینہ
نباشد کہ این ماضی آنست **مولف** عرض کند کہ
تحقیق معنی اوّل بر مصدر پرداختن خواہد شد
یعنی این شامل باشد بہمہ معانی ماضی پرداختن
نسبت معنی دوم عرض می شود کہ پرداز ہم بہمین معنی
مبدل این است و استعمال پرداز بدین معنی بیشتر است
مقصود ازان اصلاح خاکۂ تصویر و یک صنعت باشد
و معنی سوم بزبان معاصرین عجم نیست و از محققین
فارسی زبان ہم غیراز برہان و مؤید دیگری ذکرش
نکرد۔ مشتاق سند استعمال می باشیم۔ (۴) حاصل
بالمصدر پرداختن ہم (**اردو**) (۱) دیکھو پرداختن
یہ اس کا ماضی مطلق ہے (۲) دیکھو پرداز (۳)
طرز۔ رنگ۔ مذکر۔ جیسے کسی چیز کی بھلائی یا برائی
میں کہتے ہیں " دیکھو تو کیا طرز اور کیا رنگ ہے۔
(۴) دیکھو پرداختن یہ اس کا حاصل بالمصدر ہے

**پرداختن** صاحب جہانگیری می فرماید کہ مرادف
پرداختن بمعنی (۱) توجیہ نمودن (نظامی س

ہن کہ باین آیینہ پرداختم چو آئینۂ دیدہ درانداختم
صاحبان ناصری و رشیدی و جامع و برہان و بحر
و بہار و سراج و موارد ہم ذکر این کردہ اند و بمعنی
مشغول بچیزی ہم آوردہ (صائب س) سر آزادہ
با سباب کی پردازد چو موی ژولیدہ بود بالش ما
مجنون را چو صاحب بحر عجم این را کامل التصریف
گوید و مضارع این پردازد۔ **مولف** عرض
کند کہ این مصدر نیست کہ وضع شدہ از اسم مصدر
پرداخ و علامت مصدر تن و معنی آن رونق و
جلا چنانکہ گذشت پس معنی نہم و دہم کہ می آید
حقیقی است و دیگر ہمہ معانی بر سبیل مجاز و
تصرف زبان است و اصلا این کامل التصریف
نیست چنانکہ صاحب بحر گفتہ بلکہ سالم التصریف
است و پرداز و مضارع پرداز ... است
کہ می آید و مضارعش ایضا ... قاعدۂ فارسی پرداز
بود ولیکن استعمال این نیست و پرداخت حاصل
بالمصدر این است ولیکن پرداز ...

استعمال این نباشد غیر از معنی اوّل (اُردو)
توجہ کرنا ۔ مشغول ہونا ۔
(۲) پرداختن ۔ بقول جہانگیری و ناصری نواختن
نغمہ (نظامی ؎) چو رود پارہا این نغمہ پرداخت ٭
یکی ساز و چنگ خویش بنواخت ٭ صاحبان جامع
و برہان و بحر گویند کہ نواختن ساز و خواندن نغمہ مغنیان
موارد بر سرودن قانع مولّف عرض کند کہ
مجازاً معنی نہم و دہم است کہ آراستن و مرتب گردانیدن
نغمہ نواختن آن و نواختن ساز است (اُردو)
گانا ۔ بجانا ۔
(۳) پرداختن ۔ بقول جہانگیری و ناصری و رشیدی
و جامع و برہان و بحر و موارد بمعنی فارغ شدن
(نظامی ؎) از خواندن نامہ چون بپرداخت ٭
تعویذ گلوی خویشتن ساخت ٭ صاحب سروری
گوید کہ خالی شدن و فارغ گشتن از علائق و اشغال
(وحلہ ؎) میزبان چون ز کار خود پرداخت ٭
پیش اندازہ پیش کش ہا ساخت ٭ مولّف
عرض کند کہ مجازاً معنی نہم و دہم است کہ جلا دادن و
آراستن و مرتب گردانیدن کاری ہم فارغ شدن
از آن باشد (اُردو) کسی کام سے فراغت حاصل کرنا ۔
(۴) پرداختن ۔ بقول جہانگیری و جامع و برہان و بحر
بمعنی برداشتن و رفع نمودن (نظامی ؎) حجاب
سیاست بپرداختند ٭ ز بیگانگان حجرہ پرداختند ٭
مولّف عرض کند کہ مجاز است بر خلاف قیاس
و این تصرّف زبان باشد (اُردو) اُٹھانا ۔
(۵) پرداختن ۔ بقول جہانگیری و ناصری و رشیدی
و جامع و سراج و موارد بمعنی خالی ساختن سند این
از نظامی بر معنی چہارم گذشت (فردوسی ؎)
دل از داور بپرداختند ٭ بآئین یکی جشن نو
ساختند ٭ (ناصر بخارا ؎) رایت عشق معنوی
افراخت ٭ دل ز سودای ماسوا پرداخت ٭
صاحب مؤید خالی شدن گفتہ و صاحب بحر خالی
شدن و کردن ہر دو مولّف عرض کند کہ خلاف قیاس
و تصرّف زبان است (اُردو) خالی کرنا ۔

(۶) پرداختن ۔ بقول جہانگیری و جامع و برہان بمعنی آخر رسیدن (نظامی ؎) دولت اگر ہمدمی ساختی ٭ عمر باین روز نپرداختی ٭ صاحب بحر گوید کہ بآخر رسانیدن و تمام شدن ۔ صاحب موارد بوثیقہ ہمین شعر نظامی بر رسیدن قانع مولف عرض کند کہ خلاف قیاس کہ تصرف زبان است (اُردو) ختم ہونا ۔ ختم کرنا ۔

(۷) پرداختن ۔ بقول جہانگیری و جامع و برہان و بحر بمعنی گرفتن و ربودن (نظامی ؎) بحکمت بسی چارہ ہا ساختم ٭ کزان در گلوخی نپرداختم ٭ مولف عرض کند کہ خلاف قیاس و تصرف زبان است ۔

(اُردو) لینا ۔ لیجانا ۔

(۸) پرداختن ۔ بقول سروری و ناصری و مویّد و بحر و سراج باکسی درساختن (خاجوی کرمانی ؎) ہمہ شب باخیال دوست پرداختن ٭ دوای غیر در دوست نشناخت ٭ بہار بر ساختن قانع و بقول موارد سازگاری کردن بچیزی مولف عرض کند کہ خلاف قیاس و تصرف محاورۂ زبان

(اُردو) کسی کے ساتھہ موافقت کرنا ۔

(۹) پرداختن ۔ بقول سروری و ناصری و موید و بہار و جامع و برہان و بحر و سراج و موارد بمعنی آراستن (رودکی ؎) بہشت آئین سرائی را بپرداخت ٭ زہر گونہ دران تمثالہا ساخت ٭ صاحب رشیدی درست کردن چیزی گفتہ مولف عرض کند کہ این معنی حقیقی و اصلی این مصدر است بلحاظ ماخذ کہ اسم این مصدر (پرداخ) بمعنی ضیاست

(اُردو) سنوارنا ۔ آراستہ کرنا ۔

(۱۰) پرداختن ۔ بقول سروری و بہار و جامع و برہان و بحر و موارد جلا دادن و پاک و صاف کردن (عماد فقیہ ؎) کہ پرداخت آئینۂ روی تو ٭ کہ از رشک تو ساخت گیسوی تو ٭ (صائب ؎) تا نسوزد آرزو در دل نگردد سینہ صاف ٭ ما باین خاکستر این آئینہ را پرداختیم ٭ مولف عرض کند کہ ہمین است معنی اصلی این مصدر کہ اسم مصدرش (پرداخ) بمعنی روشنی و ضیاست

چنانکہ بجایش مذکور شد (اُردو) جلا دینا۔
پاک و صاف کرنا۔

(۱۱) پرداختن۔ بقول ناصری بمعنی مقیّد نمودن و شدن۔ صاحب جامع بہ مقیّد شدن قانع و صاحبان برہان و بحر بہ مقیّد گردیدن **مؤلّف** عرض کند کہ خلاف قیاس و این تصرّف زبان و محاورہ باشد (اُردو) مقیّد کرنا۔ پابند ہونا۔

(۱۲) پرداختن۔ بقول مؤیّد بمعنی انگیختن و بقول جامع و برہان و بحر بہ انگیختن **مؤلّف** عرض کند کہ مجاز است خلاف قیاس کہ تصرّف زبان باشد باعتبار صاحب جامع این معنی را تسلیم کنیم کہ از اہل زبان نیست (اُردو) دیکھو بہ انگیختن۔

(۱۳) پرداختن۔ بقول مؤیّد و برہان و بحر ترک دادن و بقول بہار اعراض کردن از چیزی و بقول موارد رو گردانیدن از چیزی **مؤلّف** عرض کند کہ مجاز است خلاف قیاس کہ تصرّف زبان باشد و لیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ محققین زباندان ذکر این نہ کردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اُردو) منہہ پھیرنا۔

(۱۴) پرداختن۔ بقول سروری و ناصری و مؤیّد و بہار و جامع و برہان و بحر و سراج بمعنی مرتّب ساختن و ترتیب دادن **مؤلّف** عرض کند کہ مجاز معنی نہم است و موافق قیاس (اُردو) مرتّب کرنا۔ ترتیب دینا۔

(۱۵) پرداختن۔ بقول موارد بمعنی دوختن (امیر خسرو ؎) نہ قبای سرخ را احتیاط صنع ؛ خاص بہر قامتش پرداختہ ؛ **مؤلّف** عرض کند کہ مجاز مجاز است از معنی چہارم و ہم (اُردو) سینا۔

(۱۶) پرداختن۔ بقول موارد بمعنی کردن (ہاتفی ؎) چو آئین آن بر نگہ ساختند ؛ نکاح مہ و زہرہ پرداختند ؛ **مؤلّف** عرض کند کہ مجاز خلاف قیاس است کہ تصرّف زبان باشد (اُردو) کرنا۔

**پرداختہ** بقول برہان بر وزن انداختہ (۱) بمعنی خالی گشتہ و فارغ شدہ از جمیع علائق و عوائق

و (۲) ساخته و (۳) آراسته و (۴) مشغول گردیده
و (۵) انگیخته و (۶) ترک داده و دور کرده و (۷)
جلا داده و صیقل کرده - صاحب سروری ذکر معنی
اوّل و دوم و سوم و چهارم و هفتم کرده - صاحبان
رشیدی و مؤیّد هم ذکر این کرده اند **مولف**
عرض کند که اسم مفعول همان مصدر پرداختن است
شامل بر همه معانی مفعولیش - تخصیص این هفت
معنی چرا اگر شد استعمال هر یک معنی بدست نیاید
عیبی ندارد (حکیم انوری) تا خاک ز آمد شد
هر کائن و فاسد ٭ پرداخته و پر نکند پشت و شکم
را ٭ (نظامی) چو شد پرداخته آن نامه شاه ٭
نشاوی بادبان زد بر سر راه ٭ (شاعر)
دل از هر دو عالم تهی ساخته ٭ بیاد خداوند پرداخته ٭
(اردو) دیکهو پرداختن یه اس کے تمام
معنی مفعولی پر شامل ہے -

**پردادن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر
(۱) بمعنی قوت پرواز دادن و (۲) آماده کردن

(صائب) بی مگس هرگز نماند عنکبوت ٭ رزق
را روزی رسان پر می دهد ٭ (ظهوری)
کنجشک تو پر و بدهد به سیمرغ ٭ پرواز اگر ببال عشق
است ٭ (ولدله) هر زمان آید و در آتش حسرت
افتد ٭ هر دم از شعله به پروانه اگر پر ندهند ٭
**مولف** عرض کند که معنی اوّل حقیقی است
و معنی دوم مجاز آن (اردو) (۱) قوت پرواز
دینا - اڑنے کی قوت عطا کرنا (۲) آماده کرنا -

**پردار فلک** اصطلاح - بقول بحر و
(جهانگیری در ملحقات) کنایه از ماه باشد **مولف**
عرض کند که موافق قیاس است که ماه در همه
سیارگان سریع السیر است (اردو) چاند - مذکر -

**پرداز** استعمال - بقول سروری (۱) بمعنی
در سازنده با کسی (سعدی) همه روز اتفاق
می سازم ٭ که بشب با خدای پردازم ٭ بهار
تذکیر و معنی که بجاییش مذکور می فرماید که بالفظ دادن
و کردن مستعمل - صاحب مؤیّد می فرماید که امراز

پرداختن و فاعل آن پردازنده یعنی خالی کننده
و آراسته کننده **مولف** عرض کند که همین قدر
است نقد معلومات محقق اهل زبان و موید الفضلا
حقیقت وان حق آنست که پرداز اسم مصدر
پردازیدن است به جمله معانیش و امر حاضرش
هم و اصلا امر پرداختن نیست زیرا که پرداختن
سالم التصریف است که امرش نیاید و پردازیدن
کامل التصریف که همه مشتقاتش می آید و اصلا بمعنی
در سازنده نیست ـ چنانکه صاحب سروری گفته
سند سعدی برای آنست که دران مضارع
متکلم مصدر پردازیدن است و خصوصیت و
مصدر بیان کردهٔ بهار هم نباشد که استعمال این
سعدی که از نظر ما گذشت در ملحقات می آید حاصل
آنست که پرداز درینجا بمعنی امر سازد است
(اُردو) سازد ـ بقول آصفیه ـ مذکر ـ ربط ـ موافقت
(۲۲) پرداز ـ بقول سروری متوجه شونده ـ
(امیر خسرو) بگریه گفت مردانه پردازنده؛
که این جهان یکدم را نوا سازد؛ **مولف** عرض
کند که وای بر محقق اهل زبان که غور بر قواعد زبان نمود
نمی کند در کلام امیر خسرو پرداز بمعنی پردازنده و
متوجه شونده اصلا نیست بلکه اسم فاعل ترکیبی است
به ترکیب با لفظ خانه و از مجرد لفظ پرداز این معنی هرگز
حاصل نمی شود درینجا همین قدر کافی است که اسم
مصدر و امر حاضر پردازیدن است که می آید
و شامل بر همه معانیش ـ و بمعنی مجازی توجه (اُردو)
توجہ ـ مونث ـ
(۲۳) پرداز ـ بقول سروری خالی کننده و از
علائق فارغ سازنده (سراج الدین راجی ـ ع)
دل از شغل جهان پرداز گشتست؛ پس قلب
تر از ساز عشق است؛ **مولف** عرض کند
که در سند بالا اسم فاعل ترکیبی است بترکیب لفظ
پرداز با (از شغل جهان) و اصلا مجرد پرداز بمعنی
بیان کردهٔ سروری نیست ـ درینجا همین قدر کافی
است که اسم مصدر و امر حاضر پردازیدن است

شامل برہمہ معانیش کہ می آید و این مجاز معنی دوم پرداز است کہ نتیجہ توجہ بچیزی یکسوئی است از دیگر چیزہا پس درینجا معنی باین یکسوئی تعلق است

(اردو) یکسوئی سے تعلق ۔

(۳) پرداز ۔ بقول سمرقندی آرایش و جلا دہندہ (جامع شرفنامہ) نگرکہ اینہمہ اکرام کہ تعلیمت ز لطف و کرم مکرم کرم پرداز ۔ بہار گوید کہ باصطلاح روشنگران جلا دادن و زدودن زنگ (صائب) زیر کوہ آہنین صیقل منت مرو ۔ خانہ آئینہ دل رابی پرداز کن ۔ صاحب بحر نادیل مصدر پرداختن بطریق افادت گوید کہ بمعنی نور و جلا است مولف عرض کند کہ ہمین است اسم مصدر و حاصل بالمصدر پردازیدن کہ می آید و در سند اوّل الذکر (کرم پرداز) اسم فاعل ترکیبی است و مجرد پرداز بمعنی جلا دہندہ اصلا نیست تسامح محقق اہل زبان است کہ چنین خیال کرد ۔ بہار غلط کرد کہ این را بمعنی جلا دادن نوشت معنی حقیقی این کار است و بس و جلا مجاز

(اردو) جلا ۔ مونث ۔ صاحب آصفیہ نے پرداز کا ذکر کیا ہے ۔ مونث ۔ جلا ۔ مولف عرض کرتا ہے کہ پرداز بمعنی جلا سازی بھی ہے ۔

(۵) پرداز ۔ بقول بہار باصطلاح مصوران آنست کہ رنگہا لیپیدہ پر کردن رنگ خطہای بسیار باریک بران رنگہا می کشند تا ملائمت پیدا کند (محمد قلی سلیم) جوہر ذاتی ندارد احتیاج تربیت ۔ صورت آئینہ را نقاش کی پرداز کرد ۔ بحر نادیل مصدر پرداختن بطور افادت می فرماید کہ بمعنی نقش است مولف عرض کند کہ نقاشان چون خاکہ تصویر قائم کنند آنرا بخطوط نازک بحسب موقع درست کنند و ہمین است پرداز کہ اسم مصدر و حاصل بالمصدر پردازیدن است کہ می آید

(اردو) پرداز ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مونث ۔ تصویر کے خط و خال ۔ بعض استادوں نے مذکر کہا ہے مولف عرض کرتا ہے کہ حاصل بالمصدر کے معنون میں بھی مستعمل ہے ۔

**پرداز دادن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی رنگ دادن و آراسته کردن و درست نمودن خال وخط (امیر شهرستانی سه) شب جام لاله رنگ وسحر مشرق گل است ؛ آئینۂ خیال که پرداز میدہد (اردو) پرداز کرنا - بقول آصفیہ - جلا کرنا چمکانا۔ بتحقیق **مولف** خاکہ تصویر کے نوک پلک کو درست کرنا۔

**پردازش** استعمال - صاحب سفرنگ بشرح ہیچ ہیچ فقرہ (نامۂ شت ساسان نخست) گویا که بمعنی کارکنی است **مولف** عرض کند که بسمزہ ؟ ہنوز حاصل بالمصدر پردازیدن باشد که می آید وشامل بمعنی حقیقیش (اردو) دیکھو پردازیدن یہ اس کا حاصل بالمصدر ہے جسکی صراحت ہم اسی مقام پر کرینگے۔

**پرداز کردن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند جلا کردن باشد (صائب سه) زبر کوه آهنین منت صیقل مرو ؛ خانۂ آئینۂ دل را بمی پرداز کن ؛ (اردو) پرداز کرنا - دیکھو پرداز دادن۔

**پردازگر** اصطلاح - بقول بہار بمعنی صیقل گر باشد - صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که از قبیل دادگر موافق قیاس است (سیفی سه) بت پردازگرم کو یکسان می سازد ؛ هیچ باحال من خسته نمی پرداز د (اردو) صیقل گر دیکھو آئینہ افروز۔

**پرداز گرفتن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که جلا و آراستگی حاصل کردن است - (ابو الفرج رونی سه) سیف و دولت رسیده زده به هنر ؛ عزّ و ملّت گرفت زو پرداز ؛ (اردو) جلا اور آراستگی حاصل کرنا - جلا پانا - آراستہ ہونا۔

**پردازیدن** بقول انند بمعنی پرداختن است وصاحب موید بحوالۂ زفانگویا هم همین نوشته۔

صاحبان بحر و موارد و نوادر که محققین مصادر اند از
مصدر ساکت **مولف** عرض کند که محققین بالا
از غور مزید کار نگرفته اند - پرداختن مرکب است
از اسم مصدر پرداخ که بمعنی جلا گذشت و این
مرکب است از اسم مصدر پرداز که بمعنی کار
است و علامت مصدر (دن) و زیادت یای
معروف میان هردو) و پرداخت حاصل بالمصدر
آنست و پردازش حاصل بالمصدر این چنانکه
بجایش مذکور شد و پرداز مضارع این است
و مستعمل برای مصدر پرداختن هم که مضارعش
پرداخد متروک ازینکه آن سالم التصریف است
و این کامل التصریف و آنچه محققین بالا معنی این
را مرادف پرداختن گفته اند باشد و ازین انکار
نداریم و ذکر بعض معانی بر لفظ پرداز گذشت و بتجدی که

از نظر ما گذشت معنی حقیقی این (۱) کردن و کار
کردن است و (۲) بمعنی جلا دادن و (۳)
رنگ آمیزی و در معنی خاکه تصویر کردن و (۴)
درسازیدن با کسی و (۵) توجه کردن و (۶) یکسو
شدن مجاز آن و عجبی نیست که بزبان فارسی
استعمال این به جمله معانی پرداختن شده باشد
و (پردازش) که حاصل بالمصدر این است
مخصوص است بمعنی حقیقی و برای دیگر معانی
همان پرداز که اسم مصدر است حاصل بالمصدر
این هم آمده (**اردو**) (۱) کرنا - کام کرنا
(۲) جلا دینا (۳) تصویر میں رنگ آمیزی
کرنا اور نوک پلک درست کرنا (۴)
کسی کے ساتھ موافقت کرنا (۵) توجہ
کرنا (۶) یکسو ہونا -

**پرداس** | بقول برهان و جامع بر وزن کرباس بمعنی (۱) پرداختن باشد و (۲) بمعنی
پائیدن یعنی ثبات داشتن و بسیار ماندن هم - صاحب انند همزبانش - خان آرزو در
سراج بذکر قول برهان گوید که در اکثر فرهنگ با لواد است (عوض دال) و فرماید که تحقیق

اینا بر (پرپاس) می آید و حیف است که در انجا ہیچ اشارۂ این نکرد **مولف** عرض کند که صاحبان برہان و جامع ہر دو در عرض معنی تسامح کردہ اند مقصود شان جز این نباشد که این بمعنی پرواز است و بمعنی پایندگی ہم تبدیل زای ہوز بہ سین آمدہ چنانکه آیاز و ایاس پس باعتبار صاحب جامع که محقق الزبان است توانیم عرض کرد که این مبدل پرواز باشد و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و پرواس را که بواو عوض دال مہملہ می آید ہیچ تعلق ازین نیست (اُردو) (۱) دیکھو پرواز (۲) دیکھو پایندگی -

**پرداشتن متاع** مصدر اصطلاحی بقول بہار بالفتح کنایه از رواج داشتن کالا (مخلص کاشی ؎) ہمین نہ ناوک او بر دلم گذر دارد ؛ متاع تیر بہر جا دہند بردارد ؛ صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که معنی لفظی پرداشتن پریدن و بلند پروازی و قدرت داشتن و بحالت اضافت بسوی متاع داشتن آن کنایه باشد از رواج داشتن که بہت بہت بفروش رود (اُردو) متاع کی مانگ ہونا -

**پردال** بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج بر وزن و بمعنی پرکال است که آلت دائرہ کشیدن باشد **مولف** عرض کند که پروال بہ موحدہ ہم گذشت و حقیقت ماخذ ہم در انجا مذکور شد ہمین قدر کافی است که این اصل است و آن مبدل این چنانکه اسپ و اسب (اُردو) دیکھو پروال اور پرکار -

**پردان** اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالضم بمعنی دانشمند و عاقل **مولف** عرض کند که دیگر ہمه محققین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که بمعنی لفظی بسیار دان و ہمه دان

وکنایه از دانشمند و موافق قیاس است (اُردو) کند که ہمانا این ہر سه مخفف است بحذف الف
ہمه دان ـ عقلمند ـ صراحت معنی ناکافی است و شامل باشد بر ہمه
**(الف) پروخت** صاحب برہان نسبت (الف) معانی پرداختن که گذشت. (الف) ماضی مطلق
**(ب) پروختن** گوید که بروزن سوخت مخفف (ب) و (ج) اسم مفعول (ب) (اُردو)
**(ج) پروخته** پرداخت یعنی خالی کرد و فارغ دیکهو پرداختن ـ
سنده و آراسته و جلا داده و مرتب گردانیده و درساخته **پر در پر زدن** مصدر اصطلاحی. صاحب
و نسبت (ب) گوید که مخفف پرداختن و (ج) مخفف آصفی گوید که بمعنی فراهم و مجتمع شدن است (جمیع
پرداخته. صاحبان رشیدی و سروری و مؤید ہم بیلقانی سه) شاخ چون طوطی خوش جا...
ذکر (الف) کرده اند (فردوسی الخ) بیار است اندر سر نہاده ۞ خاک چون طاؤس فردوسی پرانند
روی زمین را بداد ۞ چو پروخت از ان تاج پر زد است ۞ **مولف** عرض کند که (۱) بمعنی
بر سر نہاد ۞ و صاحبان رشیدی و سروری و جہانگیری رقص کردن پرند است برای کبوتر و طاؤس
ذکر (ب) ہم کرده اند و صاحب بحر ہم این را مخفف و قبیل مرغ که در عالم مستی پر اندر پر می زنند یعنی
پرداختن و سالم التصریف گفته که مشتقات این غیر مباد که از سند بالا (پر اندر پر زدن) پیدا است
ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و (ج) بقول برہان عیبی ندارد که اندر و مخفف آن در ہر دو مراد است
و رشیدی و سروری و مؤید مخفف پرداخته بہمه معانیش یکدیگر است اگر برای غیر (طاؤس و امثال آن)
(حکیم فردوسی سه) بدو گفت پروخته کن سر زباد ۞ استعمال این کنند (۲) بمعنی قصد پرواز کردن ہم
بجز مرگ را کس زمادر نزاد ۞ **مولف** عرض که ہر سه یا چون قصد پرواز کند پرانند پر می زنند

و معنی بیان کرده صاحب آصفی که لازم است خلاف قیاس عیبند است که او بمعنی شعر غور نکرد (اُردو) (۱) پرند کا معنی ہین ناچنا - رقص کرنا - دکن ہین کہوبنا کہتے ہین (۲) پر تولنا (میرانیس سه) پتی ہلی تو رہ گئے پر تولتے ہوے ٭ پہنچی کلی تو اڑ گئے سب بو لئے ہوے

(۲۵۷۴) **پردر پرکشیدن** مصدر اصطلاحی - بمعنی قصد پرواز کردن و پرواز نمودن است (ظهوری سه) شمع محفل گو پر افگن پردهٔ فانوس ناز ٭ نیست جاوید ی زبس پروانه پر در پر کشید ٭ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) دیکھو (پر در پر زدن) کے دوسرے معنے - اڑنا -

**پردر پرهم بافتن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر و بهار و وارسته مرادف بند در بند قبا بافتن (سنجر کاشی سه) پر در پرهم بافته بلبل به تماشا ٭ در سایهٔ آن گل که گریبان چمن اوست ٭ (صائب سه) بوسه های تشنه لب پر در پرهم بافتست ٭ چون کبوترهای چاهی گرد چاه غبغبش ٭ **مولف** عرض کند که هجوم کردن است و مراد از اظهار کثرت (اُردو) دیکھو بند در بند قبا بافتن -

**پردستی چرغ سبب نقش دیگر است** مثل - صاحب خزینة الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت - **مولف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق مرد شجیع می زنند اگرچه او بقد و قامت کوچک نماید و مثالش می دهند از چرغ که جانور شکاری است و می گویند که پردستی یعنی قوت چرغ از نقش هیئت او نیست که مشت پر می نماید بلکه به نقش دیگر است که مخفی است یعنی همت و مردانگی دلش (اُردو) دکن ہین کہتے ہین "جبٹ بھر قد پہ نجاؤ بلا سے بے در بنا ہے" یعنی بڑا شجیع ہے -

**پردسه** بقول ناصری و انند بکسر اوّل و سوم (۱) بمعنی باغ و حدیقه و فرماید که آن را پردیس نیز گویند و فردوس معرّب آنست و فرماید که اصل این لغت رومی بوده و حکیم نزاری قهستانی (۲)

بمعنی بهشت گفته (شعر) باصفائی که هست هشت سه گاه ٭ چون توانی تو گشت پردیس خواه ٭ **مؤلف** عرض کند که (پردیس) لغت زبان سنسکرت است بفتح اوّل و بقول صاحب ساطع ملک بیگانه و دیار اجنبی عجمی نیست که فارسیان این لغت مقدّس از پردیس سنسکرت بمجاز وضع کرده باشند که باغ و حدیقه مجازاً آن و بهشت هم ملک بیگانه است بمقابلهٔ مقام و مکان خود والله اعلم بحقیقة الحال - تحتانی را حذف کردند و های هوّز در آخر زیاده کردند و تصرّف در اعراب هم (اُردو) فردوس بقول آصفیه - اسم مذکّر (۱) باغ (۲) بهشت - جنّت - خلد -

**پردک** بقول برهان و جامع بر وزن مردک (۱) بمعنی لغز و چیستان و احجیّه (خسرو ست) ز پردگیها دو را دو ربسته ٭ که از فکرش دل داناست خسته ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل بحوالهٔ نسخهٔ میرزا گوید که (۲) بمعنی افسانه هم و بهر دو معنی در بای تازی هم آمده و فرماید که در لسان الشعرا اوادات بفتح بای تازی افسانه و بضمّ با چیستان - صاحب ناصری گوید که چون چیستان و لغز و معمّا مضمونی مبهم و پوشیده است به بای فارسی اولی است و معنی پردک سخن پوشیده و کاف بجای های تصغیر پردهٔ یعنی پوشیدنی کوچک و پردگی هر چیز پوشیده را گویند عموماً و زنان مستوره را خصوصاً می باشند - خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده **مؤلف** عرض کند که با صراحت ماخذ به (پردک) کرده ایم که بصدهٔ اوّل گذشت و این اصل است و آن مبدّل این (اُردو) دیکھو پردک -

**پردگی** بقول برهان و جامع بر وزن بندگی (۱) هر چیز پوشیده را گویند عموماً و (۲) زنان و دختران و اهل حرم را گویند خصوصاً و پری مخدّره و مستوره خوانند و (۳) صاحب و پرده دار را نیز گفته اند و معنی ترکیبی این لغت در پرده و مستور بودن است چه پرده بمعنی حجاب و گی بمعنی بودن

باشد ہمچون بندگی و شرمندگی یعنی بندہ بودن و
شرمندہ بودن ۔ صاحب جہانگیری بمعنی اوّل و
دوم قائل (نظامی ؎) آنکہ رخش پردگی خاص بود
آئینۂ صورت اخلاص بود ٭ (ولہ ؎) پردگی زہرہ
دران پردہ جست ٭ زخمہ شکستہ یا دائی درست
بہار ذکر ہر سہ معنی کردہ (میر خسرو ؎) ملک
دران پردہ در تو پردگی ٭ ملک زتو یافتہ پروردگی ٭
خان آرزو بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ پردہ بمعنی حجاب
وگی برای نسبت است و آن در آخر کلمہ آرند کہ
آخر آن ہای مختفی باشد و آن گاہی افادۂ معنی
مصدری کند و گاہی معنی دیگر پس پردگی بمعنی نسبت
مستور و پردہ دار نہ آنکہ یا دران مصدریست
و حال آنکہ اگر یای مصدری می بود بمعنی پردہ بودن
می بود نہ در پردہ مستور بودن و بمعنی محجوب مستور
مجاز است **مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل یای
نسبت بر لفظ پردہ زیادہ کردہ اند و قاعدۂ فارسی
است کہ چون ہای ہوّز در آخر کلمہ باشد و ضرورت
ترکیب با تحتانی شود ہای ہوز را با کاف فارسی
بدل کنند چنانکہ بندگی و زندگی ۔ معنی لفظی این نسبت
بہ پردہ و (۱) کنایہ از ہر چیز پوشیدہ و (۲) اہل حرم
و (۳) حاجب ہم کہ منسوب بہ پردہ است کہ مقام او
پیش پردہ در باشد دیگر ہیچ آنانکہ در بیان ماخذ پے
بردہ اند سکندری خوردہ اند و حقیقت ماخذ را
درست بیان نکردہ ۔ اصلاً درین یای مصدری نیست
و نہ گی بمعنی بودن و پردگیان جمع ہمین پردگی است
(ظہوری ؎) گر زند راہ ظہوری در لباس ٭
راز ہای پردگی عریان چہ است ٭ (ولہ ؎)
در جیب دری پردگیانند چہ رسوا ٭ این حرمت
جلوۂ دامان نقاب است ٭ (ولہ ؎) عاشق
پرورش پردگیانست غمت ٭ نیست لیلی کہ
بصد کاہش مجنون گردد ٭ (اردو) (۱) پوشیدہ
چیز ۔ مونث (۲) پردہ دار عورت ۔ مونث (۳)
پہرہ والا ۔ دربان ۔

**پردگیان سما** اصطلاح ۔ بقول بہار و آنند

کنایہ از صور مثالی (صائب ؎) ز شاہدان زمین گر نظر فرو بندی ٭ نظر بہ پردگیان سما نوانی کرد ٭ **مولف** عرض کند کہ مرکّب اضافی است و پردہ داران سما کنایہ باشد از سیّارگان کہ گاہی بنظر آیند و گاہی در پردہ و در کلام صائب استعمال ہمین است و مقصود بہار از صور مثالی غالباً ہمان باشد (اُردو) ستارے ۔ مذکّر خیالی صورتین ۔ مونّث ۔

**پردگی رز** اصطلاح ۔ بقول برہان و بہار و بحر و رشیدی و جامع بفتح رای بی نقطہ و سکون زای نقطہ دار کنایہ از شراب ۔ صاحب جہانگیری در ملحقات گوید کہ از قبیل دختر رز (خاقانی ؎) ہر ہفت کرد پردگی رز بحجرہ آر ٭ تا ہفت پردۂ خرد ما برافگند ٭ **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این پردہ داری کہ در درخت انگور پنہان است و کنایہ ایست لطیف (اُردو) انگوری شراب ۔ مونّث ۔

**پردگی ہفت رنگ** اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و بحر و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ از جہان و عالم دنیاست **مولف** عرض کند کہ ہفت رنگ اشارہ بہ ہفت سیّارہ و پردہ داری کہ ہفت رنگ در دوست کنایہ از دنیاست ہمین است ماخذ این و پردگی بمعنی پردہ دار گذشت (اُردو) دنیا ۔ مونّث ۔

**پردل** اصطلاح ۔ بقول و بحر و بہار و ناصری و جامع بضمّ اوّل بروزن مشکل (۱) کنایہ از شجاع و بہادر و دلاور و جوان و (۲) مرد سخی ۔ صاحب سروری بر معنی اوّل قانع (شیخ اذری ؎) ابر حدائق راحیا بحر ولایت را ولا ٭ کان کرامت بہ استخا کوہ شکوہ پردلی ٭ **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و کسی کہ دل او پر باشد کنایہ بود از شجیع و معنی دوم مجاز آن کہ سخاوت ہم بعین شجاعت و درجہ اوّل شجاعت است و پردلان بقول موید جمع این است بمعنی شجیعان و دلاوران و سخیان و کریمان (اُردو) (۱) شجیع ۔ بہادر ۔ دلاور (۲) سخی ۔ کریم ۔

(۳۷۵۹) **پردلی** اصطلاح (۱) شجاعت و (۲) بمعنی سخاوت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است بیای مصدری (ظہوری سہ) بہ پردلیست سلاحی سلاح پوشان را که تن است جوشن ما ناکسستہ مغفر ما (**اُردو**) (۱) شجاعت۔ دلیری مونث (۲) سخاوت مونث

(۳۷۶۰) **پردلیر** استعمال بمعنی بسیار دلیر است **مؤلف** عرض کند کہ پر بمعنی بسیار بجا بیش گذشت (ظہوری سہ) در شکایت پردلیرم راست می گوئی بدست ٭ یار تیبان التفات شکوہ فرما خوب نیست ٭ (**اُردو**) بڑا دلیر۔ بڑا شجیع۔

**پردن** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و ثالث بمعنی سرحد و کنارہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر ہمہ محقّقین ازین ساکت اند ولیکن بعض معاصرین عجم گویند کہ فارسی قدیم و اسم جامد زند و پاژند است (**اُردو**) سرحد۔ کنارہ۔ مذکر۔

**پردو** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح وضم ثالث (۱) بمعنی سقف و (۲) بالاخانہ و (۳) شہتیر خورد **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ازین ہر دو معنی خبر ندارند و دیگر ہمہ محقّقین ساکت مشتاق سند استعمال می باشیم کہ ہر دو محقّقین بالا ہندنژاد اند (**اُردو**) (۱) سقف بقول آصفیہ اسم مونث۔ مکان کی چھت (۲) بالاخانہ۔ دیکھو بالاخانہ (۳) چھوٹی شہتیر۔ مونث شہتیر کی تعریف باد انہ پر ہے۔

**پردہ** بقول برہان و ناصری و رشیدی و بہار و مؤید و جامع و سراج بفتح اوّل (۱) معروف است کہ حجاب باشد کرپاسی۔ صاحب سروری گوید کہ چیزی کہ حائل شود از جامہ وغیرہ (خلّاق المعانی سہ) دعای جان تو از دل سحرگہان گویم ٭ کہ آن زمان نبود در رہ دعا پردہ ٭ صاحب مؤید صراحت مزید کند کہ پوستی رقیق کہ بر دیدہ بود آنہم داخل ہمین معنی است **مؤلف** عرض کند کہ اصل این ہمان

پرد است کہ بمعنی نہ گذشت بای نسبت درآخر این زیادہ کردہ اسمی وضع کردند کہ معنی لفظی این منسوب بہ پردہ چیزی کہ درمیان دو چیز حائل باشد اعم از ینکہ از کرپاس باشد یا چرم واعم از ینکہ بر درآویزان کنند یا بجای دیگر۔ وبر پردۂ چشم ہم کہ خلقی است اطلاق این می شود (اردو) پردہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ حجاب۔ اوٹ۔ ستر۔ آڑ۔ اوجھل۔

(۲) پردہ۔ بقول برہان وجامع بمعنی لای وتہ چنانکہ گویند پردہ پردہ یعنی لای بہ لای وتہ بہ تہ **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان پرد کہ بہ ہمین معنی گذشت بزیادت ہای ہوز درآخرش و صراحت ماخذش ہم درانجا کردہ ایم وہمین است اصل پردہ کہ بمعنی اول گذشت (اردو) دیکھو پردے کے دوسرے معنے۔

(۳) پردہ۔ بقول برہان وجامع کنایہ از آسمان وبقول موید کنایہ از فلک الافلاک **مولف** عرض کند کہ استعارہ ایست از معنی اول کہ آسمان ہم مثل پردہ باشد میان ما وبالائیان (اردو) دیکھو آسمان۔

(۴) پردہ۔ بقول برہان کنایہ از حجاب نفس۔ صاحب جامع گوید کہ کنایہ از حجاب شیطانی ونفس امارہ **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است وبس (اردو) شیطانی پردہ جیسے کہتے ہیں "شیطانی پردہ آنکھوں پڑ گیا ہے یعنی شیطان کی تدبیر نے ٹکواندھا بنا دیا ہے۔

(۵) پردہ۔ بقول سروری بمعنی خیمہ (شیخ نظامی سہ) درین پردہ یک رشتہ بیکار نیست تو سررشتہ بدما پدیدار نیست ؛ **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است کہ خیمہ ہم پردہ ایست کہ ہر کہ در خیمہ باشد مستور ماند (اردو) ڈیرہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی خیمہ تنبو کپڑے کا گھر خرگاہ

(۶) پرده - بقول سروری و موید بمعنی پردۂ سرود (خلاق المعانی ؎) ہمچون آواز بگیر نالم برکش نوا و از نگاه چو چنگ تنگم اندر بر کش ؛ گر در تن من رگی نه در پردۂ تست ؛ بیرون کن و دیگری بجایش درکش صاحبان ناصری و رشیدی و بہار گویند که این رشتۂ ایست که بر دستۂ سازها بندند برای نگاه داشتن انگشتان جہت حفظ مقامات و اکنون از کثرت استعمال مقامات را نیز پرده گویند - خان آرزو در سراج گوید که تحقیق آنست که حقیقت مقامات دوازده گانه موسیقی جدا است و پرده و شعبه جدا و گاہی بمجاز پرده بمعنی مطلق آہنگ مستعمل می شود چنانکه پردۂ عشاق و اغلب که اطلاق پرده بر تار دستہ مجاز باشد **مولف** عرض کند که تعریف خوشی نکرده اند و نمیدانند که در سازہا پاره ہای آہنی یا چوبین پیش و پس ہر یکی بقاعده قائم می کنند و از ہمین پاره ہای نازک در تخلخل ہوا داخل می شود و بیرون می آید و اصوات مختلفه پیدا می کند پس ہمین پاره ہا را بمجاز پرده گفته اند - مقام نغمه و بمجاز مجاز نغمه و آہنگ ہم - و ہمین است (پردۂ آواز) که بجایش می آید (اردو) پرده - بقول آصفیه - فارسی - مذکر - باره راگون مین سے ہر ایک راگ جسے آہنگ کہتے ہین - ستار یا بین و طنبوره وغیره کی وه پتی یا حامی پرزے جو اس کے دستے پر مقامات ٹھیک رہنے اور انگلیون کے سہارے واسطے تانت سے باندھ دیتے ہین - مقام نغمه -

(۷) پرده - بقول روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی تصویر **مولف** عرض کند که اہل ولایت روبروی دریچه یا در - پردۂ که می اندازند بر ان تصویر قد آدم نقش میکنند و بعضی مقابل دروازه دریچه در آئینۂ کلان ہمان تصویر قائم می کنند تا در اندرون مخفی باشد معاصرین عجم ہمین را بمجاز پرده گفته اند که حائل و ساتر در می باشد (اردو) تصویر - مونث -

(۸) پرده - بزبان معاصرین عجم بمعنی تماشا مستعمل است **مؤلف** عرض کند که در اکثر تماشای تماشاگاه حال پرده های رنگارنگ مناسب تماشا آویزان می کنند ازینجاست که پرده بمعنی تماشا مستعمل شد چنانکه (پرده های خوب) که در ملحقات می آید (اردو) تماشا - مذکر۔ (۳۵۵۹)

**پردهٔ آبگون** | اصطلاح - بقول جہانگیری در ملحقات کنایه از آسمان **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است از قبیل آبگون پل (اردو) دیکھو آسمان - مذکر۔

**پردهٔ آواز** | استعمال - بہار بذیل پرده ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که همان پردهٔ سرود است که ذکرش بمعنی ششم پرده کرده ایم (ملا قاسم مشہدی سه) چو کشتی خامشی باشد چکار از بادبان آید ۞ که این کشتی بزور پردهٔ آواز می گردد (اردو) ساز کا پرده - مذکر۔

**پرده آوردن** | مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** گوید که چیزی را حائل گردانیدن (کلیم ہمدانی سه) نه از گریه است ضعف چشم نه از درد ۞ این پرده بروی کار هجران آورد ۞ (اردو) آڑ قائم کرنا - پرده قائم کرنا۔

**پرده از روی روز افتادن** | مصدر اصطلاحی بقول بحر فاش گردیدن راز - صاحب آصفی هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) راز فاش ہونا۔

**پرده از روی کار افتادن** | مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار و آنند مرادف مصدر گذشته **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو پرده از روی روز افتادن۔

**پرده از روی کار برخاستن** | مصدر اصطلاحی - بقول بحر و بہار و آنند مرادف مصدر گذشته (راهب اصفہانی سه) چنان مکن که زغافلم غبار برخیزد ۞ مباد پرده ام از روی کار برخیزد ۞ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است

(اُردو) دیکھو مصدر گذشتہ۔

**پردہ ازروی کار برداشتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند افشای راز کردن **مولف** عرض کند کہ متعدی مصدر گذشتہ و موافق قیاس (اُردو) افشای راز کرنا۔

**پردہ ازروی کار کشیدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند مرادف مصدر گذشتہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اسیر شہرستانی ؎) مید ہم خاکستر آئینۂ غیرت بباد ؛ پردہ ازروی کار اہل دنیا یکشم ؛ (اُردو) دیکھو مصدر گذشتہ۔

**پردہ از کار برداشتن** مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار و انند مرادف مصدر گذشتہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) سوز دل برداشت آخر پردہ از کارم چو شمع ؛ از گریبان سر برون آوردن تا دم چو شمع ؛ (اُردو) دیکھو مصدر گذشتہ۔

**پردہ انداختن بر چیزی** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ آنرا پنہان کردن از نظر (فضلی بغدادی ؎) دلا بمہر رخش دیدہ را بر آب انداز ؛ کہ نیست پردہ چشمت بر آفتاب انداز ؛ (اُردو) کسی چیز پر پردہ ڈالنا اور اسکو چھپانا

**پردہ اندیشہ** استعمال۔ بہار بذیل پردہ ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ تشبیہہ یعنی اندیشہ کہ ہمچو پردہ باشد و جز این نیست کہ اندیشہ را پردۂ اندیشہ گفتند (عرفی ؎) در کشد می شمشیر زبان قاتل سیفم ؛ در پردۂ اندیشہ خرد پوش ظہیرم ؛ (اُردو) پردۂ اندیشہ کہہ سکتے ہیں یعنی اندیشہ کا پردہ جس سے صرف اندیشہ مراد ہے۔ مذکر۔

**پردۂ اہرمنی** اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و انند بمعنی حجاب شیطانی و نفوس شریرۂ انسانی و آنرا پردۂ ظلمت ہم می گویند **مولف**

عرض کند کہ مقصود از پردۂ غفلت است کہ بصیرت
انسان را زائل کند و ہمین است پردۂ شیطانی
مرکب توصیفی یعنی پردہ کہ منسوب است بشیطان
کہ ذکر این بمعنی چہارم پردہ گذشت (اُردو)
شیطانی پردہ - مذکّر -

**پردہای خوب** استعمال - بقول روزنامۂ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی تماشای
خوب - **مولّف** عرض کند کہ متعلق است بمعنی
ہشتم پردہ (اُردو) اچھا تماشا - مذکّر -

**پردۂ ایزدی** اصطلاح - بقول بحر وانند -
دموید حجاب اللہ تعالیٰ **مولّف** عرض کند کہ
از قبیل پردۂ قضا پیرا است و پردۂ غیب یعنی قضای
آن - مجاز بمعنی اوّل کنایہ از مشیّت ایزدی کہ ما ازان
بے خبریم (اُردو) مشیّت الٰہی - مونّث -

**پردہای گوش نازک کردن** مصدر
اصطلاحی - صاحبان بہار عجم و انند ذکر این کردہ
از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ بسماعت
چیزی توجہ کردن و بنزاکت اخبار رسیدن (طالب
آملی ؎) نغمہ نازک می تراود از لبت من ہم زشوق
در سماعش پردہ ہای گوش نازک میکنم ٭ (اُردو)
کان رکھ کر سننا - بقول آصفیہ - غور سے سننا -
نہایت خیال اور توجّہ سے سننا (کان دھر کر سننا)
بھی کہتے ہیں (شبیر ؎) کان رکھ کر سنی نہ ایک
صدا ٭ ہم نے کیا آہ کا اثر دیکھا ٭

**پردہای نظر** اصطلاح - بمعنی پردہ ہای
چشم است **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس
(ظہوری ؎) پُر است از گل روی تو پردہای
نظر ٭ ز تابہ جگر اشکم گلاب گردیدہ است ٭ (اُردو)
آنکھ کے پردے - امیر نے (آنکھ کا پردہ) پر
فرمایا ہے - آنکھ کی جھلی (کیف ؎) خون دل
اشک رواں لخت جگر حسرت دید ٭ ایک اس
آنکھ کے پردے میں چھپا مین کیا کیا ٭

(الف) **پردہ باختن** مصدر اصطلاحی -
(ب) **پردہ باز** صاحب آصفی ذکر (الف)

کرده از معنی ساکت وبهار نیز کر (ب) گوید که بموحّده
وزای تازی کنایه از لعبت باز وخیال باز وفریاد
که برین قیاس پرده بازی - صاحب رشیدی همزبانش
منسوبت (ب) وخان آرزو در سراج بر لعبت باز قانع
**مؤلّف** عرض کند که الف هیچ تعلّق از ب ندارد
و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بازی کننده با
پرده که لعبت بازان لعبت بازی بواسطهٔ پرده
می کنند و (پرده بازیدن) البتّه مصدر آن توان
گرفت که بجایش می آید (**اُردو**) الف دیکهو پرده
بازیدن (ب) پتلیان نچانے والا - لعبت باز
بهی کهه سکتے هین -

## پرده باز برگرفتن از چیزی
مصدر اصطلاحی - بقول انند مرادف (پرده باز گرفتن)
(۱) بمعنی دور کردن پرده را انداختن وفرو هشتن پرده
و (۲) بستن وکشیدن بر چیزی **مؤلّف** عرض
کند که دیگر همه محققین ازین ساکت ومن وجه معنی
اوّل موافق قیاس است ولیکن معنی دوم هیچ
تعلّق ازین ندارد (**اُردو**) (۱) پرده کسی چیز سے
هٹانا - گرانا (۲) پرده کسی چیز پر ڈالنا -

## پرده باز کردن از چیزی
مصدر اصطلاحی
بقول بحر دور کردن پرده از آن **مؤلّف** عرض
کند که موافق قیاس است مشتاق سند استعمال
می باشیم (**اُردو**) پرده اٹهانا (آصفیه)

## پرده باز گرفتن از چیزی
مصدر اصطلاحی
بقول بهار وانند بمعنی دور کردن پرده (محمد قلی
سلیم ـه) می کند همچو صبا گل بکف دست خزان ٭
هر کجا شاهد ما پرده ز رخ باز گرفت ٭ **مؤلّف**
عرض کند که موافق قیاس است (**اُردو**) دیکهو
(پرده باز کردن از چیزی)

## (الف) پرده بازی
اصطلاح - الف بقول
## (ب) پرده بازیدن
بحر ووارسته مرادف
شب بازی که بجایش آید (فیضی ـه) آورده ام
از فسون طرازی ٭ با پرده دری وپرده بازی ٭
وهم او شان به (شب بازی) گویند که در شب

بصور مختلفہ برایند و امردان را بشکل زنان متشکل سازند وخیمہ بپا کردہ اشکال منقوشہ صفحہ چرم کاغذ در نظر جلوہ دہند **مولف** عرض کند کہ ہمان لعبت بازی است کہ بوسیلۂ پردہ کنند یا مصدری بر (پردہ باز) زیادہ کردہ اند ویگر ہیچ وجا دارد کہ (ب) را مصدر (الف) قرار دہیم بمعنی پردہ بازی کردن (**اُردو**) الف پتلیان نچانا۔ حاصل بالمصدر (ب) پتلیان نچانا۔

**پردہ بافتن** استعمال۔ بقول بہار معروف صاحب آصفی ہم از معنی ساکت (ظہوری ؎) از زو چشم زد کور نگاہان نہ کنم ٭ پردہ اگر گردونہ بافتہ رخسارۂ ما ٭ (ملا جامی ؎) پردہ چرا بافت یکی جانور ٭ بیضہ برای چہ نہاد آن دگر ٭ **مولف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی است یعنی بافتن نقاب و (۲) استعارۃً بمعنی بافتن عنکبوت تار خود را بشکل پردہ۔ در کلام جامی اشارہ ہمین است یعنی بیان واقعہ غار نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام (**اُردو**) (۱) پردہ بُننا (۲) مکڑی کا جالا بُننا۔

**پردہ بر افتادن از چیزی** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار معروف۔ صاحب انند گوید کہ بمعنی دور کردن **مولف** عرض کند کہ بیچارہ از لازم و متعدی امتیازی نمی کند معنی این دور شدن پردہ باشد (ظہوری ؎) رندان بحر حوصلہ مستی بہو کنند ٭ چون پردہ بر فتند دیر دیدن فرو کنند ٭ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال فتادن است عیبی ندارد کہ فتادن و افتادن مرادف یکدیگر است (**اُردو**) پردہ گرنا۔

**پردہ بر افگندن** مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی و بحر و بہار دور کردن پردہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (حافظ ؎) شکایت شب ہجران فرو گذار ای دل ٭ بشکر آنکہ بر افگندہ پردہ روز وصال ٭ (**اُردو**) دیکھو پردہ باز کردن از چیزی۔

**پردہ بر انداختن از چیزی** مصدر اصطلاحی

بقول بحر و بہار و آصفی مرادف (پردہ برافگندن) مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (امیر خسرو ؎) پردہ برانداز کہ چون لاشوم ٭ پردہ کشای درِ الّا شوم ٭ (صائب مصرع) امروز زر خسارۂ خود پردہ برانداز ٭ (ظہوری ؎) ز چہرہ پردہ برانداختی بدیدن مارا ٭ نماند جای تماشا ز بس نگاہ غلو کرد ٭ (اُردو) دیکھو پردہ برافگندن از چیزے ۔

**پردہ برداشتن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر و بہار و آصفی مرادف (پردہ برافگندن) مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) شب ہستی پردہ از داغ درون برداشتم ٭ مست شد از بوی گل ہر کس ز بیرون برگذشت ٭ (ولہ ؎) من ندانم کہ تراوش کند از من سخنی ٭ پردہ راز من آن آینہ سیما برداشت ٭ (اُردو) دیکھو پردہ برافگندن و برانداختن از چیزے ۔

**پردہ بر روی کار افگندن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر کنایہ از پنہان کردن راز و این مقابل (پردہ از روی کار برداشتن) است (صائب ؎) پردہ بر روی کار از جوی شیر افگندہ است ٭ عشق شیرین را بخون کوہکن می پرورد ٭ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است ۔ (اُردو) کسی راز کا چھپانا ۔

(۱۶۷۸) **پردہ برزدن** مصدر اصطلاحی بمعنی دور کردن پردہ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) پردہ برزد بجمال آرائی ٭ برزبین دیدہ ہای ما وا ماند ٭ (اُردو) دیکھو پردہ باز کردن از چیزی ۔

**پردہ برکشیدن از چیزی** مصدر اصطلاحی بقول بحر دور کردن پردہ از آن (قاسمی گونابادی ؎) چنان پردہ برکش ز اوج نوا ٭ کہ گیرد چو مرغان وحشی ہوا ٭ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) پردہ اٹھانا (آصفیہ) دیکھو پردہ باز کردن از چیزی ۔

**پردہ برگرفتن از چیزی** مصدر اصطلاحی

بقول بہار بمعنی (۱) دور کردن پردہ از آن (حافظ
ـه) ساقی بیا کہ یار ز رخ پردہ برگرفت ٭ کار چراغ
خلوتیان باز در گرفت ٭ صاحب بحر بر (پردہ برگرفتن)
گوید کہ (۲) ظاہر ساختن و (۳) بی شرمی کردن
و (۴) بی رونقی نمودن باشد - صاحب رشیدی
می فرماید کہ (۵) بمعنی ظاہر شدن ہم - صاحب
موئید بر معنی دوم و سوم و چہارم قانع و صاحب جہانگیری
در ملحقات بر معنی دوم قناعت کردہ **مولف**
عرض کند کہ معنی حقیقی این پردہ برداشتن است
وہمان است معنی اوّل و دیگر ہمہ معانی حاصل
آن (اُردو) (۱) پردہ اُٹھانا یعنی دور کرنا اور
بے پردہ ہونا (۲) ظاہر کرنا (۳) بے شرمی
کرنا (۴) بے رونق ہونا - بقول آصفیہ تیوری
چڑھانا - بگڑنا - **مولف** عرض کرتا ہے کہ بے مروتی
کرنا بھی کہہ سکتے ہیں (دیکھو بیمروتی کردن بالا)
(۵) ظاہر ہونا -

**پردہ بستن بر چیزی** | مصدر اصطلاحی -
بہار بذکر این از معنی ساکت (خواجہ آصفی ـه)
تا نسوزم پردہ بر رخسار آتشناک بست ٭ دود کہ
خواہد سوختن این آتش پنہان مرا ٭ (صائب
ـه) میزند بسیار بر راہ دین و دل چون رہزنان ٭
پردہ گر شرم آن عیار بر رو بستہ است ٭ **مولف**
عرض کند کہ بمعنی قائم کردن پردہ و بستن و آویختن
نقاب باشد (اُردو) پردہ چھوڑنا - پردہ ڈالنا -
(آصفیہ)

**پردہ بگردانیدن** | مصدر اصطلاحی -
بقول بہار از مقامی بمقامی دیگر آہنگ گفتن
(خواجہ شیراز ـه) مطربا پردہ بگردان و بزن
راہ عراق ٭ کہ بدین راہ بشد یار و ز ما یاد نکرد ٭
**مولف** عرض کند کہ تبدیل آہنگ و ساز کردن
است (اُردو) راگ بدلنا -

**پردہ بلبل** | اصطلاح - بقول بہار نام
نوائی از موسیقی (سید حسن غزنوی ـه) بید بر
پردہ بلبل ز طرب سر جنبان ٭ سرو بر نغمہ

قمری ز فرح وست زنست ٭ صاحبان بجرو
انشد ہم این را آوردہ **مولف** عرض کند کہ
معنی لفظی این نغمۂ بلبل است و استعارہ باشد
برای نوای خاص (اردو) پردۂ بلبل فارسی
میں ایک خاص راگ کا نام ہے جس کا ہندی
ترجمہ معلوم نہ ہو سکا - مذکر -

**پردہ بند** اصطلاح - بقول بہار و انند
چیزی کہ پردہ بران بندند (ملا عبد اللہ ہاتفی
سہ) علمہا برآمد بچرخ بلند ٭ شد از شقہ ہا مہر و
مہ پردہ بند ٭ **مولف** عرض کند کہ اسم مفعول
ترکیبی است و اسم فاعل ترکیبی ہم میتوان گرفت
(اردو) وہ پول جس پر پردہ لٹکایا جاتا ہے - مذکر -

**پردۂ بینی** استعمال - بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بکسر موحدہ - استخوان بینی **مولف** عرض
کند کہ مرکب اضافی است و کنایہ باشد کہ استخوان
بینی ہم پردۂ را ماند (اردو) پردۂ بینی کہہ سکتے
ہیں وہ ہڈی جو نتھنوں کے درمیان مثل پردے
کے ہے - مذکر -

**پردۂ پنہان** اصطلاح - بہار و انند بذکر
این از معنی ساکت (شیخ العارفین سہ) خورشید
را اگر نکند دیدہ خیرگی ٭ داغ ترا ز پردۂ پنہان
برآورم ٭ **مولف** عرض کند کہ بمعنی پردۂ غیب
است یعنی پردۂ غیب - غیب باشد مقصود از بیت
ہمین قدر است کہ چیزی کہ ظاہر نیست (اردو)
پردۂ غیب - مذکر - یعنی غیب اور وہ مقام جو
ظاہر نہیں ہے -

(الف) **پردہ پوش** استعمال (الف)
(ب) **پردہ پوشی** بقول انند بحوالۂ
(ج) **پردہ پوشیدن** فرہنگ فرنگ
نگاہدارندۂ راز و ہم او بدیل (الف) ذکر (ب)
کردہ گوید کہ بمعنی عیب پوشی **مولف** عرض کند
کہ صاحب آصفی ذکر (ج) ہم کردہ از معنی ساکت
و معنی آن (۱) پوشیدن عیب است بر سبیل
کنایہ و (۲) بمعنی حقیقی پردہ بر جسم پوشیدن و پہنا

معنی حقیقی ج در الف و ب ہم موجود (ظہوری ۵) برسوائی طوالت کرد عشقت پرده پوشی را ٭ غمت بر سست بختان کرده لازم سخت گوشی را ٭ مخفی مباد که الف امر حاضر است از معنی اوّل و دوم (ج) و اسم فاعل و مفعول ترکیبی ہم و (ب) حاصل بالمصدر ج بہر دو معنیش (اُردو) (الف) پرده پوش کہہ سکتے ہیں - رازدار - عیب چھپانے والا - پرده دار (ب) رازداری - عیب پوشی - پرده داری - (ج) (۱) رازدار ہونا - عیب چھپانا (۲) برقع پہننا - صاحب آصفیہ نے الف اور ب کا ذکر کیا ہے

**پرده پوشی کردن** مصدر اصطلاحی بمعنی اخفای راز و عیب کردن **مولف** عرض کند که حاصل بالمصدر پرده پوشیدن را با مصدر کردن مرکب کرده اند (ظہوری ۵) پنجه را که بخون کرده خضاب ٭ پرده پوشی بحنا نتوان کرد ٭ (اُردو) پرده پوشی کرنا - رازداری کرنا - عیب چھپانا - صاحب آصفیہ نے پرده پوشی کا ذکر کیا ہے - دیکھو (۲۲۹۲)

اصطلاح گذشته ہیں ب -

**پرده پیچیدن از چیزی** مصدر اصطلاحی بقول آصفی دور کردن پرده (ناظم ہراتی ۵) ز صبحش پرده پیچیدند پاکان ٭ که دارد نسبتی با سینه چاکان ٭ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پرده باز کردن از چیز

**پردهٔ تقدیر** اصطلاح - بہار بذیل پرده ذکر این کرده **مولف** عرض کند که مراد از تقدیر باشد از آنکه از مخلوق پنہان است آنرا پرده تقدیر گفتند (عرفی ۵) در صفحهٔ تصویر جلالست مثالم ٭ در پردهٔ تقدیر محالست نظیرم ٭ (اُردو) پردهٔ تقدیر - بمعنی تقدیر کہہ سکتے ہیں - مذکر -

**پردهٔ چشم** استعمال - بقول بہار و انند سعت **مولف** عرض کند که یکی از ہفت پردهٔ چشم که از علم تشریح ابدان ثابت است (ظہوری ۵) باران اشک دامن آلودهٔ مرا ٭ پاکیزه زیر پردهٔ چشم حباب شست (اُردو) آنکھ کا پرده - مذکر

**پردہ چشم نازک شدن** مصدر اصطلاحی

بہار بذکر این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

کہ بنزاکت گرائیدن پردہ اول چشم باشد و مقصود

از ناتوان شدنش (صائب ؎) چنان نازک

شد است از گریہ کردن پردہ چشم ٭ کہ آبم در نظر

از پرتو مہتاب می آید ٭ (**اُردو**) آنکھ کا پردہ نازک

اور ناتوان ہونا -

**پردہ چغانہ** اصطلاح - بقول برہان و

جہانگیری و رشیدی و بحر و سراج و انند بفتح میم

فارسی و غین نقطہ دار بالف کشیدہ و نون مفتوح

نام پردہ الیست از موسیقی (عراقی ؎) مطرب

عشق می زند ہردم ٭ چنگ در پردہ چغانہ

عشق ٭ **مؤلف** عرض کند کہ چغانہ نام سازیست

کہ تعریفش بجای او می آید پس این مرکب اضافی

است بمعنی نوائی کہ موسوم شد بدان (**اُردو**)

ایک خاص راگ کو فارسیون نے پردہ چغانہ

کہا ہے جس کا ترجمہ اور نام ہندی مین معلوم نہ ہو سکا

**پردہ حجاز** اصطلاح - بقول انند بحوالۂ

فرہنگ فرنگ ہمچون پردہ صفاہان نام پردہ ایست

از موسیقی **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی

است - معلوم میشود کہ این نوائی است کہ موجدان آن

اہل حجاز اند (**اُردو**) پردہ حجاز فارسی مین ایک

راگ کا نام ہے - مذکر -

**پردہ خاستن از میان** مصدر اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ باقی نماندن حجاب و یگانگی پیدا شدن

است (خسرو ؎) پردہ خویشی ز میان خاستہ ٭

مرتبۂ بی خودی آراستہ ٭ (**اُردو**) حجاب باقی

نہ رہنا - یگانگی پیدا ہونا -

**پردہ خاطر** اصطلاح - بقول بہار و انند

معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پردہ دل

و حق آنست کہ پردہ دل - دل باشد

کہ دل را بہ پردہ تشبیہہ دادند (ملا قاسم مشہدی

؎) اگر حسن ترا شہرت بعالم نیست وجہی ہست ٭

که دانم چون غمت در پرده های خاطرم باشی ؎

(اُردو) دل اور پردۂ دل بھی کہہ سکتے ہیں - مذکّر۔

**پردۂ خالی** اصطلاح - بقول رشیدی شب ؎ **مؤلّف** عرض کند که مرکّب اضافی است بمعنی پرده که در پس او کسی نیست و کنایه از شب اگرچه موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم که دیگر همه محققین فارسی زبان ازین ساکت اند (اُردو) رات - مؤنّث -

**پردۂ خالی کردن** مصدر اصطلاحی بمعنی ظاهر نمودن و فاش کردن - صاحبان موارد و آنند بذکر مشتق این (پرده خالی کنم) می فرمایند که ای ظاهر کنم آنچه در پرده است **مؤلّف** عرض کند که خلاف قیاس نیست ولیکن معاصرین عجم حالا بر زبان ندارند (اُردو) ظاہر کرنا - فاش کرنا -

**پردۂ خراسان** اصطلاح - بقول بحر و بہار و آنند نام نوائی از موسیقی (سعدی ؎) در پردۂ عشّاق و خراسان و عراق است ؎ از حنجرۂ مطرب مکروه نزیبد ؎ **مؤلّف** عرض کند که این نوا مخصوص خراسان است که اهل خراسان این را می پسندند یا موجد این خراسانی باشد - مرکّب اضافی است (اُردو) پردۂ خراسان ایک راگ کا نام ہے - مذکّر -

**پردۂ خرّم** اصطلاح - بقول برہان و بحر و بہار و جہانگیری و رشیدی و سراج بضم خای نقطه دار و فتح رای بی نقطه مشدّد و نام پرده‌ای [بیست] از موسیقی (مولوی معنوی ؎) افتد عطارد در وحل آتش در افتد در زحل ؎ زهره نماند زهره را تا پردۂ خرّم زند ؎ **مؤلّف** عرض کند که خرّم بمعنی شادمان و خوش وقت می آید سامعین ازین نوا خیلی خوش وقت می شوند و این نوا را مخصوص کرده باشند و نیز خرّم نام ماه دی است از سال شمسی و نام روز هشتم از هر ماه شمسی فارسیان بنا بر قاعدۂ کلیه شود

چون نام ماه و روز موافق آید عید کنند۔ پس عجبی
نیست که این نوا را مخصوص کرده باشند برای عید
خرّم۔ مرکّب اضافی است (اُردو) پردۂ خرّم
ایک خاص راگ کا نام ہے جس کا ہندی نام معلوم
نہ ہو سکا۔ مخصوص عجم۔ مذکّر۔

**پردۂ خفا** اصطلاح۔ بقول بحر نوائی از
موسیقی **مؤلف** عرض کند که وجہ تسمیۂ این
جز این نباشد که بمعنی پردۂ مخفی است و نوائی است
پست که معلوم نمیشود که آوازش از کجا می آید
و ما این پرده را شنیده ایم اگرچه مطرب مقابل
ما بود ولیکن زبانش بند بود و آواز خوشی از دوناے
نازکی می برآمد که با شاه رگ حلقومش ملحق بود (اُردو)
عجمیون کا ایک راگ۔ پردۂ خفا سے موسوم ہے
جس کو زبان اور منہ سے کچھ تعلّق نہیں ہے بلکہ
دو نالون سے نکلتا ہے جو حلق کے دونون جانب
شاہ رگون پر قائم ہوتی ہین۔ مذکّر۔

**پردۂ خماهن** اصطلاح۔ بقول برہان
و سراج و بحر دانند و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ
از آسمان است و صاحب برہان فرماید که خماهن
سنگ تیرہ رنگ سخت را گویند **مؤلف** عرض
کند که مرکّب اضافی است و حقیقت ماخذ خماهن
بجایش مذکور شود (اُردو) دیکھو آسمان۔ مذکّر۔

(۴۷۴۴) (الف) **پردۂ خواب** استعمال۔ ہر دو مرکّب
(ب) **پردۂ خیال** اضافی است که پردۂ
خواب۔ خواب باشد و پردۂ خیال۔ خیال۔ فارسیان
خواب و خیال ہر دو را تشبیہ دادند به پرده (ظہوری
سہ) عیب افسانہ در رفو کار نیست ٭ گریہ در ہم
دریدہ پردۂ خواب ٭ (بیدل سہ) تمثال من
در آئینہ پیدا نمیشود ٭ در پردۂ خیال تو ام نقش
بستہ اند (اُردو) (الف) پردۂ خواب اور (ب)
پردۂ خیال۔ خواب اور خیال کو بترکیب فارسی
کہہ سکتے ہین۔ مذکّر۔

**پردہ دادن** مصدر اصطلاحی۔ صاحبان
آصفی و انند گویند که بمعنی بستن پرده باشد

(علی خراسانی ؎) حیرت فگند دور مرا از نظارہ ات ؎
بر روی خویش پردۂ شرم وحیا مدہ ؎ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است۔ بہار (پردہ دادن
بر چیزی) را بہمین معنی نوشتہ (**اُردو**) پردہ کرنا۔
نقاب ڈالنا۔

**پردہ دار** | اصطلاح۔ بقول بہار (۱) دربان
(صائب ؎) زاشتیاق تماشای خود چہ شوای کرد ؎
کہ آہ غنچہ بشناسن پردہ دار آینہ است (سعدی ؎)
آنراکہ عقل وہمت وتدبیر ورای نیست ؎ خوش
گفت پردہ دار کہ کس در سرای نیست ؎ صاحب
بحر گوید کہ (۲) بمعنی پردہ پوش ہم ذکر معنی اول ہم
کردہ (ظہوری ؎) دیدہ را طاقت تماشا نیست ؎
پردہ وپردہ دار می باید ؎ **مؤلف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است ومعنی دوم مجاز معنی اول
باشد (**اُردو**) پردہ دار بقول آصفیہ (۱) دربان
(۲) پردہ پوش۔ رازدار۔

**پردہ دار فلک** | اصطلاح۔ بقول برہان
ومؤید وبحر کنایہ از ماہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس ومرکب اضافی ہست بترکیب اسم فاعل
ترکیبی با فلک (**اُردو**) چاند۔ مذکر۔

**پردہ داشتن** | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت وبسند این کلام سعدی
شیرازی پیش کردہ کہ بہ پردہ دار گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی پردہ کردن ودر پردہ بودن است
وبس (**اُردو**) پردہ کرنا۔

**پردۂ دخانی** | اصطلاح۔ بقول برہان و
مؤید دانند (۱) کنایہ از شب تیرہ وتاریک صاحب
بحر ذکر معنی اول گوید کہ (۲) ابر سیاہ ہم **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب توصیفی است وہر دو معنی موافق
قیاس ولیکن برای معنی دوم مشتاق سند استعمال
می باشیم کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین معنی
ساکت اند (**اُردو**) (۱) اندھیری رات (۲)
کالی گھٹا۔ مونث۔

**پردہ در** | استعمال۔ بقول بہار (۱) معروف

و (۲) افشای راز کننده **مولف** عرض کند که مقصودش از معنی اوّل چاک کنندۂ پرده بمعنی حقیقی و بهر دو معنی اسم فاعل ترکیبی است و (۳) امر حاضر هم بهر دو معنی بالا از مصدر پرده دریدن که می آید **(اُردو)** (۱) پرده پھاڑنے والا (۲) پرده در بقول آصفیہ - عیب ظاہر کرنے والا - راز فاش کرنے والا - (۳) پرده پھاڑ - عیب ظاہر کر - امر حاضر -

## پرده در انداختن بچیزی و بر چیزی

مصدر اصطلاحی - بقول بہار و آصفی بمعنی پرده بستن است بران - **مولف** عرض کند که موافق قیاس است مرادف پرده دادن **(اُردو)** برقع پہننا - پرده کرنا - پرده اوڑھنا - نقاب ڈالنا -

(الف) **پرده دری** اصطلاح - الف بقول (ب) **پرده دریدن** بحر آشکار کردن و (ب) بقولش افشای راز کردن - بہار بر ذکر ب قانع **مولف** عرض کند که (ب) بمعنی (۱) پاره پاره کردن پرده و نقاب و شامل بر همه معانی پرده در (۲) بمجاز افشای راز کردن و الف حاصل بالمصدرش بهر دو معنی ب (پرده در) که گذشت اسم فاعل ترکیبی - (ظهوری سله) پرده ناله درد چون کشدم دل بفغان در کنم ناله هوس آه باواز آید ؎ (وله ۵) شحنۂ عشق او همه پردۂ پردگی درد ؎ طرفه که پرده پوشی هم بکفن نمی کند ؎ **(اُردو)** الف (ب) کا حاصل بالمصدر دونون معنون مین (ب) (۱) پرده پھاڑنا - (۲) افشاے راز کرنا -

## پردۂ دل

اصطلاح - بہار و انند بر معروف قانع **مولف** عرض کند که فارسیان دل را به پرده تشبیه داده اند - پردۂ دل - دل باشد مرکب اضافی است یعنی دلی که مثل پرده است (صائب سه) همان نه پردۂ دل گشت جلوه گر صائب ؎ کسی که خون دل از درد انتظار هم کرد ؎ **(اُردو)** پردۂ دل بقاعدۂ فارسی دل کو کہہ سکتے ہین - مذکر -

## پرده می بر روی خود کن

مقوله بقول آنند و موید یعنی در پرده می خود را نگاهدار **مولف**

عرض کند کہ (پردہ کردن) بجای خودش می آید و
(پردہ بر رو کردن) بمعنی حقیقی نقاب بر رو انداختن
پس معنی حقیقی این ہمین قدر کہ دمی نقاب بر روی
خود انداز و میتوان ازین معنی دمی خود را در پردہ
نگاہدار گیریم - کنایہ نیست بلکہ بمعنی حقیقی است
و مقولۂ خاص نیست زیرا کہ (پردہ دمی بر روی خود
کردن) مصدر نیست بمعنی حقیقی - پس قیام این فقرہ
بصورت مقولہ برای تفہیم جہلاست نمیدانیم کہ صاحب
موید الفضلا بچہ ضرورت این را قائم کردہ (اُردو)
ایک لحظے کے لئے اپنے منہ پر پردہ کرلے ۔

(الف) **پردہ دوختن** استعمال - صاحب
(ب) **پردہ دوز** آصفی الف را قائم کردہ
از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی
است یعنی دوزیدن پردہ و خیمہ و (ب) اسم فاعل
ترکیبی است کہ فارسیان خیمہ دوز را گفتہ اند و صاحبان
آصفی و بہار ہم ذکرش کردہ (سیفی اسفرنگی سہ)
از ان حال من ژولیدہ مو ہر دم دگرگون است ؎
کہ حسن پردہ دوز نشو خم از اندازہ بیرون است ؎
(اُردو) (الف) پردہ سینا - ڈیرا بنانا (ب) پردہ
سینے والا - ڈیرہ بنانے والا ۔

**پردۂ دیدہ** استعمال - بقول انند مرادف
پردہ چشم کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ موافق
قیاس و مرکب اضافی است (اُردو) آنکھ کا پردہ
(دیکھو پردۂ چشم)

**پردۂ دیرسال** اصطلاح - بقول برہان
و رشیدی و مؤید و سراج (۱) نام پردہ ایست
از موسیقی و (۲) کنایہ از آسمان - صاحب جہانگیری
بر معنی اول قانع و ہم او در ملحقات ذکر معنی دوم کردہ
(نظامی لہ) مغنی بزن پردۂ دیرسال ؎ نوائی
برانگیز با آن خیال ؎ صاحبان بحر و بہار و عجم
بر معنی اول قانع **مولف** عرض کند کہ معنی
لفظی این پردہ کہنہ و کنایہ باشد از نوای موسیقی
کہ نوای قدیم است و بمعنی آسمان ہم کنایہ ایست
نظر بر دیرسالیش (اُردو) (۱) ایک راگ کا نام

(۳) دیکھو آسمان -

**پردۂ دیہیمی** اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار پردۂ تخت سلطنت

**مولف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس (**اُردو**) تخت سلطنت کا پردہ - مذکر -

(الف) **پردہ راز برافتادن** مصدر

(ب) **پردہ راز برداشتن** اصطلاحی

(ج) **پردہ راز تنک کردن** (الف)

بمعنی افشای راز شدن است چنانکہ ظہوری گوید

(ے) از پردہ بدر رفتہ ظہوری ۶ گر پردہ راز برفتاد ۶

**مولف** عرض کند کہ پردہ برافتادن بجایش گذشت و این موافق قیاس است و ب و ج بقول بحر و بہار متعدی الف یعنی افشای راز کردن

(صائب ے) من نہ آنم کہ ترا وش کند از من سخنی ۶ پردۂ راز من آن آئینہ سیما برداشت ۶

(ولہ ے) لب تو پردۂ رازی ز ما تنک کرد است ۶ شراب دشمن جان است رازداران را ۶

**مولف** عرض کند کہ ب و ج ہم موافق قیاس است (**اُردو**) (الف) راز افشا ہونا (ب و ج) راز افشا کرنا -

**پردۂ زجاجی** اصطلاح - بقول برہان و (جہانگیری در ملحقات) و رشیدی و بحر (۱) کنایہ از آسمان و (۲) کنایہ از شب تاریک و (۳) کنایہ از ابر سیاہ - خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت معنی دوم و سوم گوید کہ این بعید است

**مولف** عرض کند کہ زجاج لغت عرب است بالضم و بہر سہ حرکت ہم بمعنی شیشہ و آنچہ خان آرزو اشکال در معنی دوم و سوم پیدا کردہ ما با او اتفاق داریم کہ خلاف قیاس است کہ زجاج را برای شب تاریک و ابر سیاہ مجازاً استعمال کردن بخلاف حقیقت است و صاحبان سروری و ناصری کہ محققین اہل زبانند ازین معنی ساکت و لیکن صاحب جامع کہ او ہم محقق عجمی الاصل است (پردۂ زجاج) را بمعنی شب تیرہ و تاریک گفتہ و قولش

ورنخور اعتبار است - ما خیال می کنیم که درینجا از
زجاج - آئینۂ سیاہ مراد باشد و تشبیہ در تاب -
داده باشد با تی حال با معنی دوم و سوم را مجاز
مجاز و بعید از قیاس دانیم (اُردو) (۱) دیکھو
آسمان - مذکّر (۲) اندھیری رات - مؤنّث (۳)
کالی گھٹا - مؤنّث -

**پرده زدن برچیزی** مصدر اصطلاحی -
بقول بہار و انند بمعنی پرده بستن و نصب کردن
**مولّف** عرض کند که موافق قیاس (میر خسرو ؒ)
فرش کشیدند و تتق بر زدند ٭ پرده دہلیز بر اختر
زدند ٭ (اُردو) پرده باندھنا - پرده قائم کرنا -

(الف) **پردۂ زنبور** اصطلاح - بقول برہان
و جہانگیری و رشیدی و بہار و بحر و انند (۱) پرده ایست
از موسیقی (سیف اسفرنگی ؒ) مساز نوشتۂ راه
از ریا که نتوان ساخت ٭ نوای خانۂ عنقا ز پردۂ
زنبور ٭ صاحب بحر این را مرادف ------

(ب) **پردۂ زنبوری** گفته بذکر معنی اوّل میفرماید

که (۲) پرده سوراخ دار که زنان در برقع دوخته
پیش رو دارند (صائب ؒ) رحم کن بر تلخکامان
رحم تا گرفته است ٭ پردۂ زنبوری خطار ہگذار
بوسه را ٭ (محمد سعید اشرف ؒ) پردۂ زنبوری
خط بر رخش زیبنده است ٭ از قضای خواست
آن عارض نقاب انگبین ٭ و (۳) آسمان - صاحب
برہان معنی سوم را مخصوص کند با (ب) بہار الف
را مرادف (ب) گوید و بذکر معنی اوّل می فرماید که
(۴) نوعی از خیمہ ہم باشد که از پارچۂ باریک
و تنک سازند و خوانہای طعام دران گذارند
تا از زحمت مگسان محفوظ باشد (میر خسرو ؒ)
خوان فلک پر زنگینہای زر ٭ زرد چو زنبور برآورده
سر ٭ زانہمه زنبور که از نور بود ٭ پردۂ شب
پردۂ زنبور بود ٭ (ملّا قاسم مشہدی ؒ) مسند
ره ما پردۂ زنبوری کس نیست ٭ در خانۂ آئینه
نیز مگس ما ٭ و ہم او ذکر معنی دوم کرده می فرماید
که از اہل زبان بتحقیق پیوسته که پرده زنبوری

پنج که خیلی باریک باشد و در ہندوستان چلون گویند
و بدروازه ہای دالان و حجره بندند و از مجلات سعید اشرف
سند و بہ (سہ) پرده زنبوری دل را بیاد نحل او
پر عسل چون خانۂ زنبور باید داشتن ٭ صاحب رشیدی با
بہ (ب) ذکر معنی سوم کرده و صاحب جہانگیری در
ملحقات (ب) برای معنی سوم آورده و خان آرزو در چراغ
ہدایت بذکر (ب) بمعنی دوم قانع و در سراج
(ب) را بمعنی سوم نوشته **مولف** عرض کند که
(الف) مرکب اضافی و (ب) مرکب توصیفی است
و ہر دو در معنی مرادف یکدیگر و معنی اوّل نظر بر آواز
ساز معروف که مثل زنبور آواز دہد و معنی دوم نظر
بہ شباہت که سوراخہای آن پرده بشان عسل را
ماند که خانۂ زنبور است و معنی سوم بشباہت شان
عسل است که ستارگان بر آسمان آسمان را
بصورت شان عسل ظاہر کنند و معنی چہارم ہم
موافق قیاس است که پرده که برای خوانہای
طعام سازند از پارچۂ سوراخ دار درست کنند
و پنج را ہیچ تعلق بآن نباشد (اردو) (۱) ایک خاص
راگ۔ مذکر (۲) وہ جالی کا مختصر ٹکڑا جو برقع میں
آنکھوں کے مقابل لگایا جاتا ہے۔ مذکر (۳) دیکھو
آسمان (۴) باریک جالی کی مسہری جو کہانے
کے وقت مکھیوں سے بچنے کے لئے لٹکاتے ہیں۔ مونث

**پردۂ زنگار گون** اصطلاح۔ بقول بحر
آسمان **مولف** عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) دیکھو آسمان۔

(الف) **پرده ساختن** مصدر اصطلاحی۔
(ب) **پرده ساز** (الف) بقول بہار و
بحر بمعنی (۱) راست کردن آہنگ و خواندن و
آغازیدن آن (خواجه شیراز سہ) مطرب بچو پرده
ساز و شاید اگر بخواند ٭ از طرز شعر حافظ در بزم
شاہزاده ٭ **مولف** عرض کند که (۲) بمعنی
حقیقی ہم که مرادف پرده و حجاب کردن می آید
(جمال اصفہانی سہ) ای ردای شب نقاب صبح
صادق ساخته ٭ وی ز سنبل پردۂ گرد شقائق

ساختهٔ ؎ و (ب) اسم فاعل ترکیبی است از الف
(قاسمی گونا بادی سه) نجک شد ز بهر طرب طبل ساز ؎
ز تار نوا مطربش پرده ساز ؎ (اُردو) الف (۱)
گلا درست کرنا۔ گانا شروع کرنا (۲) پرده کرنا (ب)
گانے والا۔ بجانے والا۔ پرده کرنے والا۔

**(۱) پردهٔ سحر** اصطلاح۔ پردهٔ سحر، سحر باشد
**(۲) پردهٔ سخن** و پردهٔ سخن، سخن **مولف**
عرض کند که فارسیان تشبیهٔ استعمال این کرده اند
مرکب اضافی است به تشبیه (ظهوری سه) عجب
نباشد اگر راز شب نشینانش ؎ بروی روز فتد
پردهٔ سحر شکست ؎ (ملا قاسم مشهدی سه) وصال
جلوهٔ معشوق قاسم آسان نیست ؎ شدم خیال
و بصد پردهٔ سخن رفتم ؎ مخفی مباد که بهار ذکر (۲)
بذیل پرده کرده (اُردو) (۱) پردهٔ سحر (۲) پردهٔ
سخن بترکیب فارسی صحیح اور سخن کے لئے کہہ سکتے ہیں

**پرده سرا** اصطلاح۔ بقول بهار و بحر (۱)
خیمه باشد که سراپرده هم گویند **مولف** عرض
کند که اصل این سرای پرده بود مرکب اضافی
و استعمال بقلب اضافت (عبد الله هاتفی سه)
بفرمان عالم مطاع تمر ؎ ببستند پرده سرا بشتر ؎
و (۲) بقولش کنایه از مطرب **مولف** گوید که
اسم فاعل ترکیبی است از سرائیدن (جمال الدین
سلمان سه) مطرب گردون شها پرده سرای تو
باد ؎ خشت زر آفتاب فرش سرای تو باد ؎
(اُردو) (۱) سراپرده بقول آصفیه۔ مذکر خیمه
ڈیره (۲) مطرب۔

**(۱) پرده سوختن** مصدر اصطلاحی۔
**(۲) پرده سوز** (۱) صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند
که ورای معنی حقیقی بمعنی افشای راز کردن هم
و (۲) اسم فاعل ترکیبی بقولش کنایه از افشا
کننده راز۔ بهار (۲) را مرادف پرده شگاف
گوید بمعنی مذکور حیف است که سند استعمال
پیش نه شد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو)

(۱) افشای راز کرنا (۲) افشای راز کرنے والا۔

(۲۶۱۲) **پردہ شدن** استعمال بمعنی پردہ قرار یافتن و حائل شدن است (ظہوری ؎) زہی خجالت پر اہست عرض انجم پردہ شد آخر ٭ ظہوری رو نکردی از چہ زخم مرہم مارا ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اُردو**) پردہ ہونا حائل ہونا۔

**پردۂ شرم** استعمال۔ بہار بذیل پردہ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است کہ پردۂ شرم۔ شرم باشد فارسیان شرم را بہ پردہ تشبیہ دادہ اند (خواجۂ شیراز ؎) مشو در پردۂ شرم از فریب چشم او غافل ٭ کہ شہباز از نظر بستن شکاری در نظر وارد ٭ (**اُردو**) شرم کا پردہ۔ پردۂ شرم۔ مذکر۔

**پردہ شگاف** اصطلاح۔ بقول بہار مرادف پردہ سوز **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (عرفی ؎) تاخن قدرت او پردہ تحقیق شگاف ٭ خامۂ دولت او چہرۂ توفیق کشای ٭ صاحب آصفی ذکر (پردہ شگافتن) باسناد ہمین سند کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی و بمعنی افشای راز کردن ہم توان گرفت (**اُردو**) دیکھو پردہ سوز۔

| | |
|---|---|
| (الف) **پردہ شناختن** | مصدر اصطلاحی۔ |
| (ب) **پردہ شناس** | صاحب آصفی ذکر |
| (ج) **پردہ شناسان** | الف کردہ و بسند آن |

استعمال پردہ شناسان را آوردہ و بہار بذکر (ب) گوید کہ (۱) کنایہ از مطرب باشد (نظامی ؎) پردہ نشینان بوفا در شگرف ٭ پردہ شناسان ہوا در شگرف ٭ و (۲) کنایہ از انسان کامل (صائب ؎) پیش چشمی کہ شد از پردہ شناسان حجاب ٭ شاہدی نیست بہ از چہرۂ خود مردم را ٭ صاحب جہانگیری در ملحقات (ب) را آوردہ بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ کنایہ از عارف است۔ صاحبان برہان و جامع بذکر (ج)

می فرمایند کہ مطربان و نوازندگان و کنایہ از عارفان و صاحبان فہم و فراست ہم ۔ صاحبان سروری و مؤیّد نسبت (ج) بمعنی اوّل قانع ۔ صاحب رشیدی ہم (ج) را بہر دو معنی آوردہ ۔ صاحب بحر نسبت (ج) باتّفاق برہان می فرماید کہ (۳) بمعنی منجّمان ہم ۔ خان آرزو در سراج نسبت (ج) گوید کہ صحیح بمعنی عاقلان و کار آگہان و اوّل مجازی است و دوم حقیقی **مولّف** عرض کند از محققین بالا کسانیکہ (ج) را قائم کردہ بر سند استعمال رفتہ اند کار نی کار کردہ اند و ضرورت قیام (ج) اصلا نیست کہ جمع (ب) باشد و (ب) اسم فاعل ترکیبی است از (الف) و معنی اوّل حقیقی است و دیگر ہمہ معانی بر سبیل مجاز نمیدانیم کہ خان آرزو چگونہ معنی کار آگہان را حقیقی گفت (اُردو) (الف) گانا (ب) (۱) مطرب (۲) انسان کامل ۔ عاقل (۳) منجّم (ج) ب کی جمع ۔

**پردہ شناسان کار** اصطلاح بقول انند بحوالۂ مؤیّد بمعنی عارفان و اصحاب فراست **مولّف** عرض کند کہ کنایہ باشد و معنی حقیقی این مطربان کار و کنایہ از حقیقت شناسان کار (اُردو) دیکھو پردہ شناسان

**پردۂ صفاہان** اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نام پردہ ایست از موسیقی **مولّف** عرض کند کہ مرکّب اضافی است از قبیل پردۂ حجاز کہ بجایش گذشت (اُردو) ایک راگ کا نام فارسی مین پردہ صفاہان ہے غالباً یہہ اصفہان کا ایجاد ہے ۔

**پردۂ صورت** اصطلاح ۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدّین شاہ قاجار بمعنی تصویر باشد **مولّف** عرض کند کہ فارسی جدید باشد و دیگر ہیچ ۔ مرکّب اضافی است کہ پردۂ صورت صورت باشد و صورت را پردہ گفتن تشبیہ است کہ نقش ہم گویا پردہ ایست (اُردو) تصویر ۔ مؤنّث ۔

**پردۂ عراق** اصطلاح - بقول بحر و بہار وانند نام نوائی از موسیقی **مولف** عرض کند که از قبیل پردۂ حجاز که گذشت مرکب اضافی است عجبی نیست که ایجاد این نوا از عراق باشد (**اردو**) فارسی مین پردۂ عراق ایک راگ کا نام ہے - مذکر -

**پردۂ عشاق** اصطلاح - بقول بحر و بہار وانند نام نوائی از موسیقی **مولف** عرض کند که عجبی نیست که این قسم نوا را که صراحت مزید آن نه شد عشاق عجم پسند کرده باشند یا ایجاد شان واللہ اعلم (**اردو**) فارسی مین پردۂ عشاق ایک خاص راگ کا نام ہے - جسکی تعریف مزید معلوم نہ ہوسکی غالباً یہہ عشاق عجم کا ایجاد ہوگا یا اونکو مرغوب

**پردۂ عصمت** اصطلاح - بہار ذیل پردۂ سند این پیش کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که مرکب اضافی است (۱) بمعنی حقیقی یعنی پردۂ خلقی جسم زن که ذریعۂ عصمت است که اندریده شد نقش عصمت باقی نماند و ازالۂ بکر می شود چنانکه گویند "پردۂ عصمتش دریده شد" یعنی باکره نیست و (۲) پرده و حجاب که زنان با عصمت کنند متعلق بمعنی اول پرده (خواجۂ شیراز ۵۵)

من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت دانستم * که عشق از پردۂ عصمت برون آرد زلیخا را * (**اردو**) پردۂ عصمت یا عصمت کا پردہ دو معنون مین مستعمل ہوسکتا ہے (۱) پردۂ بکر (۲) پردہ - حجاب - آڑ - مذکر -

**پردۂ عنبی** اصطلاح - بقول بحر و وارستہ وانند نام طبقہ از طبقات ہفتگانۂ چشم که ملتحمہ و عنبیہ و شبکیہ و عنکبوتیہ و مشیمیہ و صلبیہ و قرنیہ باشد (عالی ۵) مرا که جام چو نرگس شده است چشم و چراغ * چو نور دیده شرابم به پردۂ عنبی است * **مولف** عرض کند که مرادف پردۂ چشم است آن عام بود و مرکب اضافی و این خاص است مرکب توصیفی (**اردو**) آنکھہ کا دوسرا پردہ - مذکر -

**پردۂ عنکبوت** اصطلاح - بقول بحر وانند

(۱) تنیدۂ عنکبوت و (۲) نوعی از علل چشم **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن کہ چون در پردۂ اوّل مرض لاحق شود و آب فرود آید پردۂ اوّل مشابہ پردۂ عنکبوت می شود یعنی نظر آب ہمچون مگسی می نماید کہ در نسج گرفتار شود و باین معنی استعارہ باشد از معنی اوّل (**اُردو**) (۱) مکڑی کا جالا۔ مذکر (۲) موتیابند۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ آزار نزول آب جو آنکھ کے پردۂ بصارت واقع ہوتا ہے اس سے آنکھ بظاہر پُر نور اور باطن میں بے نور ہوتی ہے (معروف ؎) موتیابند اپنی حبیب سے ہو گیا اک آنکھ میں ٭ جوں صدف روتے ہیں روز و شب گہر اک آنکھ سے ٭

(الف) **پردۂ عیسی** اصطلاح۔ بقول رشیدی و (جہانگیری و لطائف) کنایہ از آسمان چہارم (نظامی ؎) پارہ کن این پردۂ عیسی گرای ٭ تا پر عیسیت بروید ز پای ٭ صاحبان برہان و بحر و اننَد ........

(ب) **پردۂ عیسی گرای** را بہمین معنی نوشتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ الف مرکّب اضافی است و (ب) مرکّب توصیفی و ہر دو کنایہ از فلک چہارم کہ عیسی بر پردۂ فلک چہارم است (**اُردو**) چوتھا آسمان۔ مذکر۔

**پردۂ غفلت** اصطلاح۔ کنایہ باشد از غفلت کہ غفلت را بہ پردہ تشبیہ دادہ اند و مرکّب اضافی است کہ پردۂ غفلت۔ غفلت باشد۔ بہار بذیل پردہ سند این آوردہ از ہمی ساکت (ابوطالب کلیم ؎) غافلان را پردۂ غفلت بود در آستین ٭ پای خواب آلودہ عذر لنگ پیدا می کند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ پیدا فقط قیاس است (**اُردو**) پردۂ غفلت۔ غفلت کا پردہ۔ مذکر

**پردۂ غیب** اصطلاح۔ مرادف (پردۂ پنہان) **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این ہمدر انجا کردہ ایم۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (**اُردو**) پردۂ غیب کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔

**پردهٔ فانوس** | اصطلاح - بهار و انند بر
معروف قانع **مولف** عرض کند که مرکب اضافی
است که پردهٔ فانوس - فانوس باشد فارسیان
فانوس شمع را به پرده تشبیه داده اند (ظهوری ؎) شمع
محفل گو بر افگن پردهٔ فانوس ناز ؛ نیست جا دیدے
زبس پروانه پر در پر کشد ؛ (اردو) فانوس کا
پرده - مذکر - پردهٔ فانوس بهی بترکیب فارسی
کهه سکتے ہین - مذکر

(الف) **پرده فروشتن به چیزی** | مصدر اصطلاحی
بقول بهار بمعنی بستن **مولف** عرض کند که مقصود
غیر از بستن پرده نباشد یعنی قائم کردن پرده
(کمال اسمعیل ؎) نه مرد عشق تو بودم من انیقدر
دانم ؛ که ولی بدیده فرومی هلد قضا پرده ؛ بخیال ما
بستن و هلیدن دو مصدر است که بجایش می آید
پس از سند کمال..........

(ب) **پرده فروهلیدن** | پیداست که مراد
این است بمعنی آویختن پرده متسامح بهار است
که برای مصدر الف سند کمال پیش کرده (اردو)
الف و ب پرده چهوڑنا -

**پردهٔ قمری** | اصطلاح - بقول برهان و بحر
و رشیدی و (جهانگیری در ملحقات) و بهار و سراج
بضم قاف نام پرده ایست از موسیقی (سعدی
هروی ؎) در پرده های قمری خوش کوفت
سرو پای ؛ با نغمه های بلبل خوش زد چهار دست ؛
**مولف** عرض کند که درین نوا باشد که شباهت
نوای قمری باشد و غالباً همین باشد وجه تسمیه
این (اردو) پردهٔ قمری - مذکر - فارسیون نے ایک راگ
کو کہا ہے جس کا ہندی ترجمہ معلوم نہ ہو سکا -

**پرده کردن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که
بمعنی پرده ساختن یعنی بستن پرده و مخفی کردن چیزے
از پرده (بدر چاچی ؎) چون خط دوست کند
بر ورق مه پرده ؛ چون شب زلف نهد بر رخ خورشید
نقاب ؛ (اردو) پرده مین چهپانا - پرده چهوڑنا -

**(الف) پردہ کشا** اصطلاح۔ صاحب بحر
**(ب) پردہ کشادن** نسبت الف گوید کہ بمعنی
آشکارا کنندہ و بہار بذکر الف بزیادت تحتانی در آخر
بیفزاید نقل نگارش کہ افشا کنندہ راز است
**مولف** عرض کند کہ (ب) بمعنی حقیقی (۱) دور کردن
پردہ باشد بصلۂ از (فغانی شیرازی سہ) بکشای
پردہ از گل رخسار اندکی ؛ آبی نما بہ تشنۂ دیدار اندکی
و (۲) کنایہ باشد از آشکار اکردن چیزی و افشای
راز کردن داخل ہمین معنی است و الف اسم فاعل
ترکیبی است بہر دو معنی و (۳) امر حاضر ہم (اُردو)
الف (۱) پردہ ہٹانے والا (۲) افشاے راز کرنے
والا (۳) (ب) کا امر حاضر (ب) (۱) پردہ ہٹانا
(۲) افشاے راز کرنا۔

از (صائب سہ) ما پردہ ہای آبلۂ پای خود از رشک ؛
بر روی خارہای مغیلان کشیدہ ایم ؛ (ظہوری سہ)
مکش پردہ بر چہرہ ای رشک ماہ ؛ کہ دارد نقاب
از ہجوم نگاہ ؛ (طالب آملی سہ) کشید پردہ ز رخ
لالہ فرصت است تو نیز ؛ ز روی داغ برافگن
نقاب مشکین را ؛ بہار صراحت فرماید کہ بدون
صلہ افادۂ معنی فرو ہشتن کند۔ (حکیم رکنای کاشی
سہ) روزی کہ چرخ پردۂ نیلوفری کشید ؛ پیچیدہ آن
کسی کہ درون حصار ماند ؛ (سعیدای سرابی سہ)
گرم عتاب چون شود دیدہ بپوشم از رخش ؛ پردہ
کشد مردمان چون شود آفتاب گرم ؛ **مولف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) (۱)
پردہ چھوڑنا (۲) پردہ ہٹانا۔

**پردہ کشیدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر و آنند (۱) بمعنی پردہ بستن و (۲) پردہ
کشادن ہر دو آمدہ و فارق در اراد تین ذکر صلہ
است کہ بمعنی اوّل صلۂ آن بر می آید و بمعنی دوم

**پردہ گر** اصطلاح۔ بقول بہار معروف **مولف**
عرض کند کہ بمعنی پردہ ساز است اسم فاعل ترکیبی
بمعنی در پردہ مخفی کنندہ و پردہ کنندہ (شیخ اوحدی
سہ) در پیرہن نگہ کن و ان چرخ پردہ گر ؛ کز چرخ

پیرزن کمی ای چرخ پرده در ؛ صاحب انند این
را مرادف پرده ساز گفته مولف عرض کند که
از قبیل چاره گر و امثال آن موافق قیاس است
مقابل پرده در (اردو) پرده ڈالنے والا۔ پرده کرنے والا

**پرده گردیدن** | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند
که (۱) ستر و حجاب شدن است و مجاز (۲) ذریعه
قرار یافتن (کمال اصفهانی ع) برزبانم همه آن
ران تو خدایا که بحشر ؛ رستگاری مرا پرده غفران
گردد ؛ (اردو) (۱) پرده ہونا (۲) ذریعه قرار پانا

**پرده گرفتن** | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
(۱) بمعنی پرده کشیدن بہر دو معنیش و (۲) پرده ساختن
صاحب انند گوید که راست کردن آہنگ و خواندن و آغاز نغمه کردن
هم (محمد قلی سلیم ع) چه عجب گر نشناسد حریفان آہنگ
نغمه ی چهره خود پرده اعجاز گرفت ؛ (میر خسرو ع)
سوسن آمد بر لب جوی و زبانها نو نهاد ؛ بلبل آمد
بر سر گل پرده های تر گرفت (وله ع) بیار باده
بوقتی که بلبلان سحر ؛ نشسته بر سر گل پرده های تر گیرند ؛
صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم گوید که (۳) بی شرمی
نمودن و (۴) بی رونی کردن و (۵) آشکارا
کردن۔ صاحب مؤید بذکر معنی سوم و چهارم نسبت
معنی پنجم می فرماید که مرادف پرده برگرفتن است
صاحب جامع بمعنی سوم و پنجم قانع۔ **مولف**
عرض کند که همه موافق قیاس است (اردو) (۱) دیکھو
پرده کشیدن کے پہلے اور دوسرے معنے (۲) دیکھو
پرده ساختن کے پہلے معنے (۳) بے شرمی کرنا (۴)
بے رونی کرنا (۵) آشکارا کرنا۔ ظاہر کرنا۔

**پرده گل** | اصطلاح۔ بہار بذیل پرده سنا این
نقل کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که
کنایه باشد از اوراق گل (میرزا رضی دانش
ع) نیستم پابست حسن صوت مرغان چمن ؛ جلوه ها
در پرده های گل تماشا می کنم ؛ (اردو) دیکھو
برگ گل کے دوسرے معنے۔

**پرده گلیم** | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و

اند بکاف فارسی نوعی از گلیم کہ عیّاران دارند -
(صائب ؎) شیطان دلیر بر تو ز حال خرابِ تست ؎
دزدیست اینکہ پردہ گلیمش ز خوابِ تست ؎ (وله ؎)
خط شبرنگ کز حسن بتان را خطر است ؎ چشم عیّار
ترا پردہ گلیمی دگر است ؎ (شیخ علی حزین فائز ؎)
در پردہ دلم زان بت عیّار دو نیم است ؎ ہر پلک
مژہ بر ہم زدنش پردہ گلیم است ؎ خان آرزو در
چراغ ہدایت ذکر این کردہ **مولّف** عرض کند
گلیمی را نام است کہ عیّاران در شب آن را برجسم
کنند و خود را از نگاہ مردم مخفی کردہ عیّاری کنند -
(اُردو) وہ کمل جو چور رات میں اوڑھ کر چوری
کرتے ہیں - مؤنث -

**پردہ گوش** | اصطلاح - بقول بہار معروف
**مولّف** عرض کند کہ پردہ فطری کہ در گوش است
(ظہوری ؎) حکایت تو بہ بیزم مگر بہ پردہ گوش ؎
کہ حرف سور پری جنگلی نخالہ شود ؎ (اُردو) کان کا
پردہ - مذکر -

**پردہ مشکین** | اصطلاح - بقول بہار و عجم (۱)
رومال سیاہ کہ در آشوب چشم بر چشم بندند (ملا
؎) پردہ مشکین بچشم خویش بستہ است آن نگار ؎
یا شدہ است از ناف آہوی ختن مشک آشکار ؎
دارستہ بذکر معنی بالا گوید کہ مرادف (پردہ نیلوفری)
کہ می آید و بہ نقل سند بالا گوید کہ غزلی طویل است کہ
در آشوب چشم معشوق گفتہ **مولّف** عرض کند
کہ (۲) بمعنی حقیقی است یعنی پردہ سیاہ و معنی اول
مجاز آن بہ تخصیص معنی - مرکب توصیفی است مناسب
عجم این را برای عینک نیلگون ہم گویند کہ استعمال
آن بحالت آشوب چشم می شود (اُردو) (۱)
وہ کالی نقاب جو آشوب چشم کے زمانہ میں آنکھ
پر ڈالتے ہیں - مؤنث - وہ نیلی عینک جو آشوب
کے زمانہ میں لگاتے ہیں - مؤنث (۲) کالا پردہ - مذکر -

**پردہ مکدّر** | اصطلاح - بقول برہان وانند
بہ تشدید دال ابجد (۱) کنایہ از حجاب شیطانی
و نفوس شریرۂ انسانی است و بفارسیان (۲)

ارواح شریرہ را نیز خوانند۔ صاحب بحر گوید کہ مراد از
پردهٔ اہرمنی است کہ گذشت **مولف** عرض
کند کہ موافق قیاس است و اشارہ این بہ (پردهٔ
اہرمنی) گذشت (**اُردو**) (۱) دیکھو پردهٔ اہرمنی
(۲) شریر روحین۔ مونث۔

**پردهٔ ناموس** اصطلاح۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ معروف **مولف** عرض
کند کہ مرکب اضافی است (۱) بمعنی پردهٔ عصمت
بمعنی حقیقی و (۲) مجازاً پردهٔ شرم کہ شرم را بہ پردہ
تشبیہ دادہ اند یعنی پردهٔ ناموس۔ ناموس باشد
(خواجہ شیراز ؒ) عشق در پردهٔ ناموس نہفتم
غافل ٭ کہ ز فانوس بود پردهٔ رسوائی شمع ٭
(نثر سعدی) پردهٔ ناموس بندگان بگناہ فاحش
ندرد ۔ (**اُردو**) (۱) دیکھو پردهٔ عصمت (۲) دیکھو پردهٔ شرم

(الف) **پردہ نشستن** مصدر اصطلاحی۔
(ب) **پردہ نشین** صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ
نشستن و بمعنی (در پردہ نشستن) است یعنی حجاب
اختیار کردن و پردہ کردن و (ب) بقول برہان
(۱) مستورہ و خلوت نشین و فرماید کہ (۲) مردم
گیلان سرحد نشینانی را گویند کہ در تحت فرمان سپہ
سالاران باشند۔ بہار رہبر (ب) گوید کہ مثل پردگی
و تحقیق آنست کہ بینہما نسبت عموم و خصوص است
و لہذا اطلاق پردہ نشین بر چیزی مستور عموماً آمدہ
بخلاف پردگی کہ اطلاق آن جز بر زن مستور نیامدہ
صاحب بحر بر مستور و خلوت نشین قانع و صاحب
ناصری ہم ہمزبانش (حافظ شیراز ؒ) در کار
گلاب و گل حکم ازلی این بود ٭ کاین شاہد بازاری
وان پردہ نشین باشد **مولف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی اول موافق قیاس
و بمعنی دوم ہم استعمال درست باشد از ینکہ سرحد
نشینان در پردہ باشند و بحکم سپہ سالاران بیرون
می آیند (**اُردو**) الف پردے مین بیٹھنا۔ پردہ
کرنا (ب) (۱) پردہ نشین کہہ سکتے ہین وہ شخص

جو پردہ کرے - خلوت نشین - خلوت مین بیٹھنے والا (۴) وہ فوج جو سرحد پر مخفی رہتی ہے جو سپہ سالار کے حکم مین رہتی ہے - مونث -

**پردہ نشینان** اصطلاح - بقول جہانگیری در ملحقات (۱) کنایہ از ملائکہ مقربین - صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید کہ (۲) بمعنی خلوتیان و (۳) دلبران (نظامی ؎) پردہ نشینان بوفا در شگرف ٭ پردہ شناسان نوا در شگرف ٭ صاحب موید بمعنی اول و دوم قانع **مولف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اول و سوم مجاز آن جمع پردہ نشین و ازینکہ ملائکہ بنظر نمی آیند - فارسیان بدین اسم موسوم کردند و ہم چنین دلبران ہم کہ در پردہ می باشند - بدین اسم موسوم شدند **(اردو)** (۱) فرشتے - مذکر (۲) وہ جو پردے مین ہون یا خلوت مین (۳) دلبر

**پردہ نشینانِ بار** اصطلاح - بقول برہان و بحر (۱) کنایہ از خلوت نشینان حرم محرمان اسرار و اولیای مستور و (۲) ملائکہ آسمان صاحب موید بر معنی دوم قانع **مولف** عرض کند کہ بار بمعنی بار تعالی و پردہ و سراپردہ و بارگاہ بجایش گذشت و موافق قیاس است **(اردو)** (۱) خلوت نشین اور محرم اسرار اور اولیاء اللہ جو جو مخفی ہون - مذکر (۲) فرشتے - مذکر -

**پردہ نشینانِ کار** اصطلاح - بقول بحر بمعنی محرمان اسرار - صاحب موید بحوالہ قنیہ می فرماید کہ معنی ترکیبی آنکہ در پردہ نشستہ بار می بینند چنانچہ بعض ملائکان مقرب و در نسخہ دیگر گوید کہ آنانکہ در پردہ نشستہ کار می کنند **مولف** عرض کند بخیال ما کار را داخل اصطلاح کردن فضولی است و (پردہ نشینان) کنایۃً بہمین معنی گذشت معلوم میشود کہ محققین بالا سندی یافتہ باشند کہ در ان لفظ کار مستعمل شدہ باشد و غور بر معنیش نکردہ لفظ کار را داخل اصطلاح کردند و حیف است کہ نقل سند ہم نکردند تا پردہ از روی کار بر می داشتیم و دیگر ہمہ محققین اہل زبان ازین ساکت

(اُردو) دیکھو پردہ نشینان بار۔

(۱۶۷۶۵) **پردہ نشین گشتن** مصدر اصطلاحی بمعنی پردہ کردن و پردہ دار شدن است مرکّب با اسم فاعل ترکیبی پردہ نشستن و مصدر گشتن **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) زان پردہ نشین گشتہ کہ در کوی ملامت ٭ ہنگامۂ رسوائی مستور نہ گنجد ٭ (اُردو) پردہ کرنا۔ پردہ دار ہونا۔

**پردۂ نظر** استعمال۔ بقول بہار معروف **مولّف** عرض کند کہ پردۂ نظر۔ نظر باشد کہ نظارہ بیان نظر را بہ پردہ تشبیہہ دادہ اند و مقصود بہار ہمین بناشد (صائب ؎) بر حسن بی مثال تو در پردۂ نظر ٭ محضر درست می کند از جوہر آئینہ (اُردو) پردۂ نظر بہ ترکیب فارسی کہہ سکتے ہین۔ مذکّر۔

(۱۶۷۶۶) **پردۂ نگہ** استعمال۔ مرادف پردۂ نظر است و بس (ظہوری ؎) کدام عیب کہ عریان چو راز عاشق نیست ٭ بہ پردۂ نگہ اہل زمان ہنر پوشند ٭ **مولّف** گوید موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پردۂ نظر۔ پردۂ نگہ بھی کہہ سکتے ہین۔ مذکّر۔

**پردہ نہادن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ بمعنی پردہ کردن است بصلۂ بر (رضی ارتیمانی ؎) گر نہ نہی پردہ بر رخ چون آفتاب ٭ وای بر روز شکیب وای بصبر و قرار ٭ (اُردو) پردہ کرنا۔ نقاب منہ پر ڈالنا۔

**پردۂ نیلگون** اصطلاح۔ بقول برہان و (جہانگیری در ملحقات) و بحر و موید و رشیدی و سراج کنایہ از آسمانست **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است مرکّب توصیفی (اُردو) دیکھو آسمان۔ مذکّر۔

**پردۂ نیلوفری** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند و وارستہ مرادف پردۂ مشکین (صائب ؎) نرگس میگون او از پردۂ نیلوفری ٭ مینماید چون شفق از دامن شب ہای تار ٭ ہمچو ابر کعبہ

دارد گر بهار در آستین ؎ پرده نیلوفری بر گوشهٔ ابروی
یار ؎ (بابافغانی ـه) آه کان ابرو کمان چشم سیه
از نازیست ؎ پردهٔ نیلوفری بر نرگس غمازیست ؎
وا رسته نسبت سند اوّل صراحت کند که این غزلی
است طویل که در آشوب چشم معشوق گفته **مولف**
عرض کند که مرکب توصیفی است بمعنی حقیقی پرده که
رنگ نیلوفر دارد و معنی اوّل الذکر مجاز آن و مجازاً
برای پردهٔ چشم هم (**اردو**) دیکهو پردهٔ مشکین و پردهٔ چشم

**پرده وار** | استعمال ـ بقول بهار بوا و از عالم
رقعه وار و جامه وار (نظامی ـه) پرندی چنین
پرده وارش کنم ؎ ز گرد جهان رستگارش کنم ؎
**مولف** عرض کند که بمعنی لائق پرده باشد که وار بمعنی
لائق آمده چنانکه گوشوار (**اردو**) پردے کے لائق ـ

**پرده های روغنی اشکال** | اصطلاح
بقول رهنمای جزائر سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار
پرده های که بر آن تصاویر رنگین باشد **مولف**
عرض کند که بمعنی حقیقی است و اینقسم پرده ها در
تماشا ها استعمال کنند و بر در خانه ها هم آویزان
نمایند (**اردو**) رنگین تصاویر کے پردے ـ مذکر ـ

**پرده هشتن** | استعمال ـ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از کمال
اصفهانی پیش کرده برای (پرده فرو هلیدن)
است (ـه) نه مرد عشق تو بودم من ابتدا روزم ؎
ولی بدیده فرو می هلد قضا پرده ؎ مخفی مباد که
(فرو هلیدن پرده بر دیده) بمعنی انداختن
باشد بر چشم و هلیدن مرادف هشتن است و
از ین ترادف لازم نمی آید که استعمالات و مشتقات
یکی را برای دیگری دانیم محقق هند نژاد را
چیزی که در غلط انداخت کم غوری محققین عصر
است که بر مصدر هشتن مضارعش هلد نوشته اند
و خیال نکردند که هلد مضارع هلیدن است و مضارع
هشتن هشتد ولیکن هشتد مستعمل نیست و متروک از ین که
هشتن سالم التصریف است بحث کاملش بجایش
کنیم (**اردو**) پرده چھوڑنا ـ پرده ڈالنا ـ

**پردهٔ هفت رنگ** اصطلاح - بقول برهان وبحر و موید (۱) کنایه از هفت آسمان باشد چه هر کدام به رنگیست چنانچه صاحب کعب الاحبار از تورات نقل کرده که آسمان اوّل از سنگ خاراست و دوم از فولاد و سیم از مس و چهارم از نقره و پنجم از طلا و ششم از زبرجد و هفتم از یاقوت والله اعلم و (۲) هفت طبقهٔ زمین و (۳) دنیا و عالم - صاحب رشیدی بر فلک و دنیا قانع و صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی سوم اکتفا کرده - خان آرزو در سراج این را مخصوص کند با معنی اوّل و (پردگی هفت رنگ) را بمعنی سوم گوید (نظامی ره) برون آی ازین پردهٔ هفت رنگ ٭ که زنگی بود آینه زیر زنگ ٭ **مولّف** عرض کند که (پردگی هفت رنگ) به تعمیم معنی بجایش گذشت و بخیال ما تعمیم اصل است که دنیا و عالم شامل است بر هفت روز و هفت روز به هفت ستاره و لفظ هم برای واحد است اگر هفت آسمان را پرده های هفت رنگ گویند میتوان و (پردهٔ هفت رنگ) را که واحد است کنایه از هفت آسمان گرفتن و هفت طبقهٔ زمین را نام کردن مجاز باشد (**اردو**) (۱) سات آسمان مذکّر (۲) زمین کے سات طبقے - مذکّر (۳) دنیا - مونث عالم - مذکّر -

**پردهٔ یاقوت** اصطلاح - بقول برهان وبحر و بهار و (جهانگیری در ملحقات) و رشیدی (۱) نام پرده ایست از موسیقی (حکیم ازرقی ره) شعر آمده است اگر گوئی همی عمداً افروگیرد ٭ نوا در پردهٔ یاقوت در انگشت خنیاگر ٭ و بهار صراحت مزید کند که (۲) کنایه از جرم یاقوت است (صائب ره) چون آب که از پردهٔ یاقوت نماید ٭ پیداست تن نازکش از جامهٔ گلنار ٭ **مولّف** عرض کند که وجه تسمیه این معنی اوّل جز این نباشد که فارسیان پرده سازی را که نوای خاص ازو پیدا باید به تعریفش پردهٔ یاقوت گفته باشند و معنی دوم موافق قیاس است که بجرم هم پرده را ماند (**اردو**) (۱) ایک خاص

راگ کا نام فارسی میں پردہ یاقوت ہے جسکا ہندی
ترجمہ معلوم نہ ہو سکا۔ مذکر (۲) یاقوت کا ترجمہ۔ مذکر۔

**(الف) پرریخت** الف۔ بقول مؤید بمعنی عاجز

**(ب) پرریختن** شد و (ب) بقول جہرزا
عاجز شدن و مجبور گردیدن از علائق۔ صاحب انند
گوید که (۲) گریز کردن و پرفشردن مرغان است
وکنایه از عاجز شدن۔ صاحب آصفی ذکر ہر دو معنی
کردہ (منہ ۵) جائی که عقاب پر بریزد *
از پشه ناتوان چه خیزد * **مؤلف** عرض
کند که الف ماضی مطلق (ب) ومعنی دوم (ب)
حقیقی است ومعنی اوّل مجاز آن و (الف)
ہم شامل باشد بہر دو معنی ماضی (ب)
**(اُردو)** الف (۱) عاجز ہوا (۲) پر جھاڑا (ب)
(۱) عاجز ہونا (۲) پر جھاڑنا۔ گریز کرنا۔ دیکھو بال ریختن

**پرز** بقول برہان بضم اوّل وسکون ثانی وزای نقطه دار (۱) آن باشد که بر روی سقرلات
و دیگر پشمینه ها بعد از پوشیدن بہم رسد و (۲) آنچه از نان نخود و برگیرند و (۳) لیقهٔ دوات را نیز گویند
صاحب ناصری این را مرادف پرزه گفته بذکر معنی اوّل گوید (۴) کاغذ بد قماش را نیز گویند و ذکر
معنی دوم وسوم ہم کردہ۔ صاحب سروری بر معنی اوّل قانع (انوری ۵) از چه خیزد و سخن حشو
از خطا بینی طبع * ورچه خیزد پرز بر دیبا ز ناجنسی لاس * صاحب رشیدی ہم این را مرادف پرزه
نوشته بذکر معنی اوّل فرماید که پارهٔ از جامه و ثیاب و این غالباً مقصودش از معنی دوم باشد
و گوید که فرزجه معرّب آنست۔ صاحب مؤید ذکر معنی اوّل و دوم وسوم کردہ **مؤلف** عرض
کند که این مخفف پرزه می نماید و صراحت ماخذش بجای خودش کنیم **(اُردو)** (۱) دیکھو پرزہ کے
تیسرے معنے (۲) حیض کا لتّہ۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ چیتھڑا۔ حیض کی گدّی۔ وہ کپڑا
جس سے حیض کو صاف کریں۔ دکن میں صرف لتّہ کہتے ہیں (۳) وہ صوف جو دوات میں ڈالتے ہیں

تاکہ قلم پر سیاہی زیادہ نہ آنے پاے - مذکّر (۴) کھرا اور بد قماش کاغذ جس پر روان ہون اور نا صاف ہو - مذکّر

**پرزاغ** اصطلاح - (۱) بمعنی حقیقی و (۲) استعارہ از موی سیاہ **مولّف** گوید کہ موافق قیاس است (ظہوری سلہ) دولت نہادہ رو بظہوری بفتر عشق بظلّ ہمای بر سرش از پرّ زاغ یاد بو (نظامی سلہ) مرا برف بارید بر پرّ زاغ بو نشاید چو بلبل تماشای باغ بو (اُردو) (۱) کوّے کے پر - مذکّر (۲) کالے بال - مذکّر -

(۲۶۴۶)

**پرزبان** اصطلاح - بقول انند بحوالہ مؤیّد بمعنی تیز زبان **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محقّقین اہل زبان ازین ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند - بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم (اُردو) تیز زبان (لغات) بقول آصفیہ چرب زبان - لسّان - باتونی - باتون -

**پرزد** اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و ثالث (۱) نوعی از دوا باشد با شتیح **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محقّقین فارسی زبان ازین لغت ساکت و صاحب محیط کہ محقّق مفردات طب است ذکر این نکردہ و (۲) بقول خان آرزو مرادف پرزہ کہ می آید **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محقّقین ازین ساکت و اگر سند استعمال پیش شود این را محقّق (پرزدہ) دانیم کہ می آید - (اُردو) (۱) ایک دوائی گوند جسکی حقیقت کامل معلوم نہ ہو سکی مذکّر (۲) دیکھو پرزدہ کے دونون معنے

**پرزدن** بقول بحر و بہار بمعنی (۱) پر بیدن و پرواز کردن و (۲) مشتاق و آمادہ بودن برای کاری (میرخسرو سلہ) پرزدن آن بہ کہ سمائی بود بو پرزدن مرغ ہوائی بود بو (میرزا صائب منشی سلہ) نہ تنہا در پی قلم کمر بستہ است شمشیرش بو کہ در ترکش برای کشتنم پر می زند تیرش بو (صائب سلہ) در کام شعلہ دم لشمار او فتادہ است بو پر می زند ہنوز زخامی کباب ما بو **مولّف** عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم

مجاز آن (اُردو) (۱) پرواز کرنا۔ اڑنا (۲)
مشتاق ہونا۔ آمادہ ہونا۔

**پرزدہ** اصطلاح۔ بقول بہار بضمّ اوّل و فتح زای معجمہ (۱) شاخہ و ریسمان و جامۂ کہنہ کہ زنان بردارند و فرزجہ معرّب این و فرازج جمع فرزجہ (حکیم شفائیؒ در ہجو ؎) نسخۂ پرزدہ زمن بخواست نتوان کردم این شاخہ سازوار آمد راست ٭ و فرماید کہ (۲) گرہ ہائے کہ بر روی جامہ یا مخمل نمودار باشد و این را کرک بالضّم و لاس نیز گویند **مولّف** عرض کند کہ بخیال ما ہمین است اسم جامد فارسی زبان بمعنی لفظی این یعنی پر کردہ شدہ و کنایہ از شاخہ و پارچۂ کہنہ کہ زنان فرج خود را ازان بایۂ حیض پر کنند تا ادرار نریزد و پرزکہ گذشت و پرزہ کہ می آید مخفف این و بمعنی دوم ہم اسم جامد است نظر بکثرت خواب مخمل آنرا پرزدہ گفتند و عجبی نیست کہ پرزکہ بہمین معنی گذشت مخفف این باشد (اُردو) (۱) دیکھو پرزک کے پہلے معنے (۲) دیکھو پرزک کے دوسرے معنے

**پرزدہ رو** اصطلاح۔ بقول بہار و بحر بواو معروف آنکہ داغ چیچک بر روی دارد مرادف آبلہ زدہ و فرماید کہ ماخذش اینست کہ در وقت زوال پختن نان را پہن کردہ پر مرغ دران می غلطانند اثر آن مشتبہ بآبلہ ہای رو بعد پختن باقی می ماند و آنرا نان پرزدہ گویند (ملّا طاہر غنی ؎) پروانۂ عبث پرزدہ بر گرد رخ شمع ٭ در پیش رخت شمع فلک پرزدہ روئی ٭ (نظام خان معجز ؎) تا صنع ازل نیک و بد دہر نگاشت ٭ یک پرزدہ رو کسی چو تو در وہم نداشت ٭ **مولّف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و ہر دو محققین بالا صراحت اعراب بای فارسی نکردہ اند و ماخذ بیان کردہ بہار مقتضی فتح اوّل است۔ ما می گوئیم این را بالضّم خوانیم و معنی حقیقی این بسیار زدہ و روئی کہ بران داغ ہای چیچک باشد گویا بسیار ناہموار است واللہ اعلم بحقیقۃ الماخذ۔ (اُردو) چیچک زدہ چہرا۔ منہ گر۔

**پرزور** استعمال - بهار گوید و انند بدنبالش گوید که معروف چون می پرزور (صائب ره) از کدورت می کند دل را سبک رطل گران ٭ غم چو زور آرد می پرزوری باید کشید ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی پرطاقت است و بس (اُردو) پرزور کہہ سکتے ہیں یعنی طاقت ور - زیادہ طاقت رکھنے والا -

**پرزه** اصطلاح - بقول برہان و رشیدی بر وزن ہرزه (۱) شیاف را گویند که عوام شاف خوانند و (۲) بضم اوّل پرزی باشد که بر روی سقرلات و جامهٔ ابریشمینه و امثال آن ہم رسد صاحب سروری بر معنی اوّل قانع - صاحب ناصری این را مرادف پرز گفته (انوری ره) از چه خیزد در سخن حشو از خطا بینی طبع ٭ از چه افتد پرزه بر دیبای ناجنسی لباس ٭ وارسته بذکر ہر دو معنی بالا از کلام شفائی برای معنی اوّل سند گیرد که نقلش بر (پرزده) کرده ایم - خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل گوید که بمعنی مطلق پارهٔ از جامه و غیره و فرماید که خبط عظیم برہان و رشیدی است که بمعنی شیاف نوشتند مؤلف عرض کند که ہرگاه محققین اہل زبان یعنی سروری و ناصری با معنی بیان کردهٔ رشیدی و برہان اتفاق کرده اند خبط خان آرزو است نه رشیدی و برہان تحقیق این است که این مخفف پرزده باشد چنانکه اشاره این ہم را انجا کرده ایم (اُردو) دیکھو پرزده -

**پرزینت واسباب** استعمال - بقول مؤلف روزنامه حویلی که از زینت و اسباب پر بود مؤلف عرض کند که این محاوره ایست که لفظ حویلی حذف شد مثلاً معاصرین عجم گویند که "او امیریست که پرزینت واسباب دارد" یعنی خانهٔ دارد پر از زینت واسباب (اُردو) آراسته حویلی مؤنث

**پرزیوند** اصطلاح - بقول برہان و جامع و سراج بفتح اوّل و سکون ثانی و ثالث به تحتانی رسیده و واو مفتوح بنون و دال ابجد زده

بمعنی صریح باشد که در مقابل رمز و ایماست صاحب
ناصری بذکر این گوید که در فرهنگها ندیدم **مؤلف** عرض
کند که اسم جامد فارسی قدیم است و قول صاحب
جامع که محقق اهل زبانست اعتبار را کافی است
(اردو) صریح - صراحت کے ساتھ مفصل - واضح

**پرژک** | اصطلاح - بقول برهان و رشیدی و
سراج با زای فارسی بروزن مردک بمعنی گریستن
وگریه نمودن - صاحب ناصری ذکر این بحواله برهان
کرده (حکیم قطران سه) عرش و کرسی در آب شد
پنهان * بسکه کرده ام ز فرقت پرژک * صاحب
جامع گوید که گریه و گریستن است **مؤلف** عرض
کند که اینست قانون زباندانی صاحبان تحقیق
و محققین با نام و نشان که اسم را بمعنی مصدر نوشته‌اند
و سندی که پیش شد از ان پیداست که حکیم قطران (پرژک
کردن) را بمعنی گریه کردن استعمال کرده و صاحبان
تحقیق نمی دانند که معنی (پرژک که موضوع شان است)
چگونه گریه کردن باشد - صاحب جامع پی بحقیقت
برده و بهنر بانی شان باز سکندری خورد حق
آنست که فارسی قدیم است بمعنی گریه - یکی از
معاصرین عجم قیاس کند ما با او اتفاق داریم
که اصل این (پرزاشک) بود بمعنی گریه
بحذف و تبدیل پرژک برزبان ماند یعنی
زای هوز بدل شد به زای فارسی و الف
و شین حذف شده پرژک شد تصرف در لغات
نتیجه لب و لهجه باشد (اردو) گریه - بقول آصفیه
فارسی - اسم مذکر - رونا - زاری - رون رون

**پرس** | بقول برهان و ناصری و جهانگیری و سراج و جامع بفتح اول بروزن ورس پرده را
گویند که برروی چیزی پوشند و انجا آویزند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا
زبان معاصرین عجم متروک (اردو) دیکھو پرده کے پہلے معنے -

**پرسا** | بقول برهان و سروری و ناصری بفتح اول و سکون ثانی و سین بی نقطه بالف کشیده

خبر گیرنده و پرسنده را گویند مولف عرض کند که محققین با الا این را اسم جامد دانسته اند ظاهر بیان
شان دلالت کند برین و حقیقت از مصدر پرسیدن است که می آید الف در آخر امر حاضرش بقاعده
فارسی زیاده شده افاده معنی فاعلی کند ذکر این بر (الف فاعل) گذشت از قبیل دانا و بینا (اردو)
پوچھنے والا۔

**پرساختن** | استعمال یعنی حقیقی پر کردن و مملو
ساختن است۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی
ساکت ظهوری سه گوش ناکی به پنبه پرسازم که
ناصح من نگشت لال بلاست (اردو) بھرنا۔

**پرساختن گوش به پنبه** | مصدر اصطلاحی
سماعت نکردن عمداً و اعتنا نکردن بسماعت
سند این از ظهوری به مصدر گذشته گذشت (اردو)
کانهین انگلی دینا یا رکھنا۔ بقول آصفیه کسی کی آواز
نہ سننے کے واسطے دونون کان بند کر لینا (ناسخ
سه) اپنی کہتا ہے موذن اور کی سنتا نہین پر گئی
ہنگام اذان کیونکر نہ انگلی کان مین ہو (کان مین
روئی دے کے ہو بیٹھنا) بھی انہین معنون مین ہے
(دیکھو آصفیه)

**پرساله** | اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ
بالفتح بمعنی سالخورده مولف عرض کند که پر
درینجا بمعنی بسیار است که گذشت و کنایه باشد از پیر
(اردو) بڈھا۔ مذکر۔

**پرست** | بقول برہان و جامع و انند و موئید
بفتح اوّل و ثانی بروزن الست (۱) پرستنده
و (۲) پرستار و (۳) شخصی را نیز گویند که در وہم
و پندار خود یعنی در فکر و خیال خود مانده باشد
صاحب سروری برای معنی اوّل سند شیخ سعدی
آورده و (سه) گناه کردن پنهان به از عبادت
فاش ۞ اگر خدای پرستی هوا پرست مباش که
و فرماید که (۴) بمعنی امر است از پرستیدن۔
(سراج الدین راجی سه) مومن کسی بود که بجوید

رضای نفس ؎ چون نفس را پرستی یکباره بت پرست گشتی

**مؤلف** عرض کند که معنی اوّل بدون ترکیب امر حاضر پرستیدن با اسمی حاصل نمی شود چنانکه (ہوا پرست) و (بت پرست) و از تحریر پرست اینمعنی پیدا کردن بی خبری از قواعد زبان و محققین اوّل الذکر را شایان است و بمعنی دوم مخفف پرستار باشد و اینمعنی را نظر بر قول صاحب جامع تسلیم کنیم که محقق زبان دانست و از قاعدۂ زبان خود بی خبر ازینجاست که اعتبارش برای معنی اوّل نکردیم و معنی سوم هم غلط محض که اینمعنی هم غیر از اسم فاعل ترکیبی حاصل نمی شود و معنی چهارم البته درست و موافق قیاس است و (۵) ماضی مطلق مصدر پرستن هم و (۶) بمعنی پرستش و عبادت اسم مصدر پرستیدن (**اُردو**) (۱) پرستش کرنے والا - پجاری (۲) دیکھو پرستار (۳) خود را ست (۴) پوجا کر - پرستش کر - پوج (۵) پوجا - پرستش کیا (۶) پرستش - مؤنث - پوجا (عبادت) مؤنث -

**پرستار** | اصطلاح - بقول برہان و جامع بروزن طلبگار (۱) غلام و کنیز و خدمتگار و خادم و فرمان بردار و مطیع و منقاد و (۲) طاعت و عبادت کننده - صاحبان جهانگیری و مؤید و سروری و رشیدی بر معنی اوّل قانع (**اسدی** ط) پرستار امرش همه چیز و کس ؎ بنی آدم و مرغ و مور و مگس ؎ (حکیم فردوسی ط) پرستار زاده نیاید بکار ؎ اگر باشدش خود پدر شهریار گر (حکیم اسدی ط) که با دختر خویش تا زنده ام ؎ پرستار تست او و من بنده ام ؎ صاحب ناصری بذکر هر دو معنی برای معنی دوم از کلام خود سند آرد (ط) شاید از مومنان زمن بر منه ؎ که نبی را بجان پرستارم ؎ بہار بذکر معنی اوّل گوید که (۳) بمعنی بیمار دار مجاز است چنانکه صائب گفته (ط) تا شدم بی عشق می لرزم بجای خویشتن ؎ هیچ بیماری نگردد از پرستاری جدا ؎ صاحب ناصری هم ذکر اینمعنی کرده صاحب سفرنامه هم

بشرح بهنا دمی فقره (نامه شت وخشور خرید ان)
گفته که بمعنی خادم وفرمان بردار است **مولف**
عرض کند که بخیال ما معنی دوم اصل است که مرکب
است از پرست وآر - پرست بمعنی پرستش
گذشت وآر امر حاضر از آوردن پس پرستش
آرنده اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پرستش کننده
ومعنی اول بسبیل مجاز دیگر هیچ (**اُردو**) (۱)
غلام - خدمتگار - مذکر - باندی - کنیز - مونث -
(فرمان بردار) مطیع (۲) پوجا کرنے والا -
پجاری - پرستش کرنے والا - پوچھنے والا (۳)
تیمار دار - بیمار کا خدمتی -

**پرستاران خیال** مصدر اصطلاحی
بقول برہان وبحر کنایہ از شعرا وصاحبان نظم
ونثر - صاحب موید بہ شعر اقانع **مولف** عرض
کند آنانکہ در نظم ونثر از مضامین خیالی وفرضی
کار گیرند فارسیان آنان را بدین اسم کنایہ کردند
وشک نیست کہ این خاصہ شعر است نہ اہل نثر

پس ما با صاحب موید اتفاق داریم (**اُردو**)
شعرا اور اہل نثر جو خیالی اور فرضی مضامین پر نظم
ونثر لکھیں - مذکر -

| | |
|---|---|
| **پرستار زادہ نیاید بکار** | مثل - صاحبان |
| **اگرچہ بود زادۂ شہریار** | غریبۃ الامثال |

واامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال
ساکت **مولف** عرض کند کہ این مثلی است کہ
فارسیان بحق کسی می زنند کہ از شرافت کار نگیرد
وحرکات رذیلانہ کند (**اُردو**) دکن میں کہتے ہیں
"باندی بچہ آخر اپنی مٹیا پر گیا" اور اسی فارسی
مثل کا بھی استعمال ہے نیز کہتے ہیں "اشراف
سے خطا نہ ہو - اجلاف سے وفا نہ ہو"

**پرستاری** استعمال - بقول آصفی خدمتگاری
صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار ہم ذکر این بہ ہمین معنی کردہ **مولف** عرض
کند کہ یای مصدری بالفظ پرستار کہ گذشت مرکب
کردہ اند وسند این در مقامات می آید وشامل باشند

بر ہمہ معانی پرستار (اُردو) خدمت گاری ۔ غلامی
فرمان برداری ۔ اطاعت ۔ مؤنث ۔

**پرستاری کردن** | استعمال ۔ صاحب

**پرستاری نمودن** | آصفی ذکر این کردہ

از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ غلامی و خدمتگاری
و فرمان برداری کردن (ظہیر فاریابی سہ) درون
پردہ فکرت مرا عروسانند ﴿ کہ زہرہ شان بہ تفاخر
کند پرستاری ﴿ (اثر شیرازی سہ) نماید ہر کہ چون
مسواک جمعی را پرستاری ﴿ کند اہل دعا یادست
خدانش نگہداری ﴿ (اُردو) غلامی کرنا ۔ اطاعت کرنا

**پرستان** | اصطلاح ۔ صاحبان لغت ازین (۶۳۷۲)

ساکت ۔ **مولف** عرض کند کہ بکسر رای مہملہ مخفف
پریستان است کہ بحذف تحتانی می آید بمعنی جائی کہ
دران کثرت پریان باشد ۔ از قبیل گلستان و چمنستان
و شبستان شعرای فرس استعمال این کردہ اند (نامی
اصفہانی سہ) عیان از پرتو رویش پرستان ﴿
پرستان در شب تاریک زندان ﴿ (طغرا سہ)

ہمچون توکسی دیگر اندر نظرم نامد ﴿ چندانکہ نگہ
کردم در جان پرستانہا ﴿ (اُردو) پرستان ۔ بقول
آصفیہ ۔ اردو ۔ اسم مذکر ۔ پریون اور دیوؤن کے
رہنے کا فرضی مقام ۔ پریون کا اکھاڑا (بحر سہ)
محل پر اس کے پرستان کا ہوا دہوکا ﴿ رقیب
پر مجھے عفریت کا گمان ہوا ﴿ **مولف** عرض
کرتا ہے کہ صاحب آصفیہ نے کم التفاتی اور
بے توجہی سے اس کو اردو کہا ہے اور فرمایا ہے
کہ (یہ لفظ لغات فارسی مین نہین ہے بلکہ اہل ہند
کی گھڑت ہے) درحقیقت یہ فارسی ہے ۔ کمال
لکھنوی نے بھی اپنی تالیف دستور الشعرا مین
اس کو ہندی لکھا ہے اور فرمایا ہے کہ اسکا
استعمال باخفائے نون نہ ہونا چاہیئے بلکہ باعلان
نون جیسا کہ بحر نے کیا ہے اور اختر نے بھی
(اختر سہ) اک پریزاد ہر انسان نظر آتا ہے ﴿ جس
طرف دیکھو پرستان نظر آتا ہے ﴿ جلال لکھنوی
نے اپنی تالیف (سرمایۂ زبان اردو) مین بھی

اس لفظ کو اردو مانکر کلام آتجر کی سند دی ہے ہم یہ کہتے ہین
کہ تجر واختر کا اعلان نون کے ساتھہ اسکو استعمال کرنا انکا
اجتہاد ہے جس سے ہمکو اتفاق ہے ہم ان دونونکو مستند
زبان سمجھتے ہین لیکن اسکے فارسی ہونے مین شک نہین۔

**پرست زدن** مصدر اصطلاحی۔ بہار
ووارستہ وتجر واشند گویند کہ سیر باغ یا بازار زدن
وبہار می فرماید کہ گویند "امروز اندک پرست
بازار بزنیم" وگوید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ
(میر افضل ثابت ؎) بہ در میکدہ باز بزن یکبار
پرست ﴿ زلف آشفتہ وشوخی کردہ وخندان لب
مست ﴿ من کہ بی ہمرہی عقل زدم یک دو پرست
دیدم از دور گروہی ہمہ دیوانہ ومست ﴿ وصراحتاً
مزید فرماید کہ یکی از صفاہانیہ می گفت (پرست
زدن) آنست کہ مثلاً دو کس براہ می زدند یکی را
وجہی برای باز ایستادن رو دادہ رفیق خود را
گوید" تو اندکی پرست زن (یعنی آہستہ آہستہ برو) کہ
ومن ہم از قفا می رسم" **مولف** عرض کند کہ قدم
برداشتن بآہستگی است وخرامان رفتن واینمعنی
از معنی سوم لفظ (پرست) پیدا شد کہ مستی پیدا
در وہم وفکر وخیال را گویند) اصل این (پرست
قدم زدن) بود قدم حذف شدہ (پرست زدن)
باقی ماند کسی کہ در وہم وخیال وفکر میرود وبآہستگی
قدم بر دارد۔ فارسیان کنایۃً این را بمعنی سیر کردن
استعمال کردند ومعنی موخر الذکر ہم داخل معنی
مقدم الذکر است کہ در سیر ہم قدم آہستہ برداشتہ
می شود (**اردو**) آہستہ قدم اٹھانا۔ سیر کرنا۔
خرامان خرامان چلنا۔

**پرستش** استعمال۔ بقول برہان بکسر رای
وسکون شین قرشت (۱) طاعت وعبادت و
(۲) خدمتگاری و (۳) بیمار داری کہ خدمت
بیمار کردن باشد صاحب موید بمعنی اول قانع
صاحب انند ہمزبان برہان **مولف** عرض کند
کہ معنی اول حقیقی است کہ حاصل بالمصدر پرستیدن
است ومعنی دوم وسوم مجاز آن (ظہوری ؎)

در پرستش تا بہشیاری زمستان بگذرد ؎ شیخ میخواہم دو چاری پرست من شود ؎ (اُردو) (۱) پرستش بقول آصفیہ - اسم مؤنث - فارسی - پوجا - عبادت (میر حسن سہ) پرستش کے قابل ہے تو اے کریم ؎ کہ ہے ذات تیری غفور الرّحیم ؎ (۲) خدمتگاری - مؤنث (۳) تیمارداری - بیمار کی خدمت - مؤنث ۔

**پرستشجہ** | صاحب سفرنگ بشرح (صد وبیست و ہشتمی فقرہ دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) می فرماید کہ بفتح بای فارسی وکسر رای مہملہ وسکون سین مہملہ وکسر تای فوقانی وسکون شین معجمہ وضم بای ابجد وسکون دال مہملہ رنج کشندہ در عبادت الٰہی کہ عربی این مرتاض است **مولف** عرض کند کہ مقصودش غیر از ریاضت کنندہ نباشد و این مرکب است از پرستش کہ گذشت و بد بمعنی صاحب و خداوند ہم بجایش گذشت پس معنی لفظی این عبادت کنندہ و کنایہ از مرتاض (اُردو) مرتاض - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - ریاضت کرنے والا - نفس سرکش کو تابعدار بنانے والا -

**پرستش خانہ** | استعمال - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی پرستش کدہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس یعنی خانہ کہ دران عبادت کنند (اُردو) عبادت خانہ - مذکر - مندر - بقول آصفیہ - مذکر - معبد - دیواستھان - دیول - بیت الصّنم - بت کدہ -

**پرستش خواستن** | استعمال - خواہش عبادت خاستن یا پرستش پسندیدن **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سہ) خواہد از خلقی پرستش آفتاب ؎ زیبدش نیلوفر گلزار تست ؎ (اُردو) پرستش چاہنا - عبادت کی خواہش کرنا -

**پرستش سو** | اصطلاح - بقول سفرنگ بشرح صد و شصت و سومی فقرہ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) قبلہ کہ بسویش نماز او کنند از بہر خدا **مولف** عرض کند کہ

(۱۰۶۶)

قلب اضافت سوی پرستش است۔ موافق قیاس (اُردو) قبلہ۔ مذکر۔ جس کی جانب مسلمان سجدہ کرتے ہیں۔

**پرستش گری** | اصطلاح۔ بقول بحر عبادت کردن و خدمتگاری نمودن۔ صاحب مؤید مفسر تا کہ بمعنی عبادت و خدمت است **مؤلف** عرض کند کہ بر پرستشگر کہ بمعنی عبادت کنندہ است یای مصدری زیادہ کردہ اند و معنی حاصل بالمصدر دہد یعنی عبادت سازی و خدمت سازی۔ طرز بیان ہر دو محققین بالا خوب نیست (اُردو) عبادت سازی۔ خدمت سازی۔ مؤنث۔

**پرستش نمودن** | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی عبادت کردن (خسرو ؎) ہندو از وشوزش تن دیدہ بود ÷ بیشترش گرچہ پرستش نمود ÷ (اُردو) عبادت کرنا۔ پرستش کرنا

**پرستک** | اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع بکسر اول و ثانی و سکون ثالث و ضم رابع و کاف ساکن نام پرندہ ایست کہ پشت و دم او سیاہ و سینہ اش سفید و منقارش سرخ بود و بہ سقف خانہا آشیان می کند و او را بعربی خطاف می گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ پرستوک و پرستو ہم آمدہ (حکیم سوزنی ؎) بقصر جاہش ار بپرد پرستک ÷ کند از شہپر سیمرغ کاوک ÷ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ بابیل مشہور است و بقول بعض خطاف و بقول بعض وطواط کہ خطاف کوہی است **مؤلف** عرض کند کہ ما ذکر این پرندہ بر افسرگر کردہ ایم اصل این (خانہ پرستک) بود بکاف تصغیر یعنی پرندہ کوچک کہ پرستش خانہ کند و خانہ را پسند کند و بیرون خانہ بر اشجار آشیان نسازد خانہ حذف شدہ پرستک باقی ماند و پرستوک بزیادت واو مزید علیہ این چنانکہ تخم و تخمود خان و خالود پرستو کہ می آید مخفف پرستوک (اُردو)

ابابیل - مذکر - دیکھو افسرگر -

**پرستن** بقول بحر بفتحتین بمعنی پرستیدن و فرماید که کامل التصریف است بمعنی بندگی و عبادت کردن و خدمت نمودن مضارع این پرستد - صاحبان موارد و نوادر ذکر این نکرده اند **مؤلف** عرض کند که اسم این مصدر سماعی پرستش که گذشت فارسیان علامت مصدر تن را با این مرکب کرده از دو فوقانی یکی را حذف کردند و اصلا کامل التصریف نیست بلکه سالم الاستعمال است که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید - صاحب بحر از مضارع این که بالا مذکور شد سکندری خورده و آن مضارع این نیست بلکه مضارع پرستیدن است که می آید فارسیان استعمالش بر زبان دارند و پرستش که گذشت حاصل بالمصدر همین باشد - (اُردو) عبادت کرنا - پوجنا - خدمت کرنا -

**پرستندگی** استعمال - بقول مؤید بمعنی عبادت و خدمت باشد **مؤلف** عرض کند نه غیر بلکه بمعنی حاصل بالمصدر است یعنی عبادت و خدمت سازی مرادف پرستش و این حاصل بالمصدر پرستیدن است که می آید - صاحب مؤید غور نکرده (اُردو) دیکھو پرستش -

**پرستنده** استعمال - بقول سروری و مؤید و انند بمعنی عابد و خدمت گار (شیخ نظامی سه)

پرستنده چون پرتو شمع دید - چو از تاریکی غار بیرون دوید - **مؤلف** عرض کند که هر سه محققین این را اسم جامد دانسته اند و قواعد زبان را فراموش کرده و چرا نمی گویند که اسم فاعل مصدر پرستیدن است که می آید - صاحبان مؤید و انند مصدر این را هم نوشته اند (اُردو) پرستش کرنے والا - پوجنے والا (پجاری - خادمی)

**پرستنده خیال** اصطلاح - بقول برهان و بحر و سراج (۱) کنایه از شاعر و (۲) منشی و فرماید که بحذف فوقانی پرسنده خیال هم بهمین معنی آمده (صاحب جهانگیری در ملحقات) بمعنی اوّل قانع و صاحب رشیدی بمعنی ثانیش **مؤلف** عرض کند

مرکب اضافی است وکنایه باشد بهره وفتی آنچه
بعض محققین این را بمعنی اوّل مخصوص کرده اند
درست است از بسکه شعرا اکثر مضامین خیالی را منظم
کنند ومعنی دوم مجاز باشد که برای آن طالب شد
می باشیم (اُردو) (۱) شاعر. شعر کہنے والا (۲)
منشی. انشا پرداز۔

**پرستو** | صاحبان برہان وجہانگیری وسروری
ورشیدی وموئید وسراج ذکر این کرده اند مولف
عرض کند که ما حقیقت این بر پرستک نوشته ایم که
این مخفف پرستوک است که می آید بمعنی مرادف
پرستک (شمس فخری ص) ہمای فتح در ایوان
جایش تو نہا واست آشیان چون پرستو (اُردو)
ابابیل. مذکر. دیکھو پرستک۔

**پرستوک** | بقول برہان وسروری وجہانگیری ورشیدی
وسراج مرادف پرستک مولف عرض کند که
ما حقیقت این بر پرستک بیان کرده ایم که این مزید علیه
آن باشد (یوسفی طبیب ص) از پرستوک خوردی

از کشش تو دیده را روشنی آید حاصل تو خوبان او
را چو بیا شاد زنان تو شہوت زن ہمه گردد از آن تو
(اُردو) ابابیل. مذکر. دیکھو پرستک۔

**پرستہ** | بقول برہان وسروری بکسر اوّل وثانی
بروزن فرشته (۱) زنی خدمتگار باشد وبفتح اوّلی
وثانی (۲) پرستیده یعنی کسی که او را پرستند و
ستایش کنند چون خدای تعالی. صاحب جہانگیری
بذکر معنی اوّل قانع. خان آرزو در سراج بذکر معنی
اوّل و دوم گوید که بکسرتین اغلب که (۳) بمعنی فرشته
باشد که با و سین مهمله بجیم بدل شده یعنی او را
پرستند چون ملائک از عالم نور اند و کارهای عالم
وابسته ایشان. غافلان ایشان را پرستند یا بتوان گفت
که پرسته اسم فاعل باشد از پرستیدن بدان معنی
که پرست مصدر بود و ہای نسبت در آن داخل
کرده باشند درینصورت عبادت کننده خواهد بود
و فرشتگان چون بعبادت الہی مشغول باشند
بدان موسوم شده اند. نغزی فرماید که بمعنی کنیز زنان

خدمتگار بفتحتین باشد ماخوذ از پرستیدن **مولف**
عرض کند که محقق با نام و نشان را نمی زیبد که پرست
را مصدر قرار می دهد و از قواعد زبان خبر ندارد
و نه یا دست های هوز این را اسم فاعل گوید حق
اینست که پرست بمعنی خادم گذشت - و دارد که
بعض عجمیان عربی دان یا عربان عجم نژاد دست های
تانیث زن خدمتی را پرستا گفته باشند و تصرف
در اعراب تصحیح لب و لهجه مقامی است و بمعنی دوم
مخفف پرستیده که اسم مفعول پرستیدن است
و معنی سوم بیان کرده خان آرزو را بدون سند
استعمال تسلیم نکنیم اگر سند بدست آید توانیم
قیاس کرد که مخفف پرستنده - اسم فاعل پرستیدن
باشد. (اردو) (۱) خدمتی عورت - مونث -
(۲) وه جس کی پرستش کریں (۳) فرشته - مذکر -

**پرستیدن** | بقول بحر بفتحتین بندگی و عبادت
کردن و خدمت نمودن (کامل التصریف) و
مضارع اینجا پرستد. صاحب موارد هم ذکر این
کرده (استاد فرخی سه) دلش را پرست ار خرد
را پرستی بگفتش را ستا ار بها را ستائی ؟ **مولف**
عرض کند که مرکب است از اسم مصدر پرست
که گذشت و یای زائده معروف و علامت مصدر
دن و به اصول با مصدر اصلی است که اسم
این لغت مال فارسی زبان است و پرستندگی
حاصل بالمصدر این (اردو) عبادت کرنا.
پوجنا - خدمت کرنا -

**پرستیده** | بقول انند و موید آنچه او را پرستند
و ستایش کنند بحق همچو خدای تعالی و به باطل
همچو بت **مولف** عرض کند که اسم مفعول همان
پرستیدن که گذشت ضرورت بیان اینجا نبود
مشتق مصدر پرست بقاعده فارسی (اردو) وه
جس کی عبادت اور پرستش اور خدمت کریں
عبادت کیا ہوا - خدمت کیا ہوا -

**پرستیدیژی تاسیون** | اصطلاح
بقول رهنما بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار

شعبدہ بازی یا حقّہ بازی ۔ صاحب بول چال صراحت مزید کند کہ مفرّس (پریسٹی ڈیجی ٹیشن) لغت انگلیسی است بہ تبدیل و قلب بعض و حذف **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است ۔ معاصرین عجم با وجود لفظ زبان خود کہ در تعریف مذکور شد اصطلاح تازہ قائم کردند کہ مصداق ایجاد بندہ است اگرچہ گندہ باشد (اُردو) شعبدہ بازی ۔ مونث ۔

**پرسست** | استعمال ۔ بمعنی بسیار سست باشد کہ پر بمعنی بسیار گذشت (ظہوری ؎) در سینہ شکست آرزو صبحہ گلزار ٭ پرسست طپیدم نفسم قفسی چند ٭ **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بہت سست ۔ نہایت سست

**پرسش** | اصطلاح ۔ بقول بہار بالضم مرادف پرسہ کہ می آید بمعنی (۱) تفقد و عیادت بیمار و (۲) تعزیہ (ابوطالب کلیم ؎) اگر نقریب رفتن چون بنزدم او نمیدیدم ٭ براے پرسش آن نرگس بیماری رفتم ٭ (قاسم بیگ حالتی ؎) بر و دولم راز کار پرسش بسیار تو ٭ این ہمہ شیرین بکن بخت بیمار را ٭ وارستہ بمعنی اوّل قانع **مولّف** عرض کند کہ معنی حقیقی این (۳) خبرگیری پیاہم ذکر نمیکردہ و (۴) استفسار کہ حاصل بالمصدر پرسیدن است و معنی اوّل مجاز آن و سند معنی دوم در (پرسش کردن) می آید (ظہوری ؎) بیشوان افشاند گاہ چین زلفی بر صبا ٭ پرسش منظر پریشان روزگار خویش را ٭ (اُردو) (۱) عیادت ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مونث ۔ بیمار پرسی (ذوق ؎) کبھی افسوس ہے آنا کبھی رونا آتا ٭ دل بیمار کے ہین وہی عیادت والے ٭ (۲) تعزیت ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مونث ۔ تسلّی دینا ۔ ماتم پرسی ۔ پرسا ۔ (۳) خبرگیری ۔ مونث (۴) پرسش ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مونث ۔ پوچھ ۔ پوچھ پاچھ (استفسار بھی کہہ سکتے ہین ۔ مذکر)

(الف) **پرسش داشتن** | استعمال ظهوری (فردوسی ع) دو پرسش غم با یکی نیک خو ۞ گرفتند
(ب) **پرسش کردن** | استعمال الف بپرسش نه به آرزو ۞ و (د) مرادفت (ب) (عطار ع)
(ج) **پرسش گرفتن** | کرده که بمعنی لائق فراہی ع) شد یار و مرا ببوسه خوشنود نکرد ۞
(د) **پرسش نمودن** | پرسش بودن پرسش نه نمود و نیز بپرسه و نکرد ۞ صاحب آصفی گوید
است و بحالت پرسش بودن یعنی بحالتی که کسی پرسش (ب وج ود) کرده از معنی ساکت **مولف** عرض
او کند (ع) بمردم از جدائی ها ندارد پرسش احوالم ۞ کند که موافق قیاس است و استعمال همان پرسش
بسه می باش که چشم توقع بی وفائی را ۞ (وله ع) است (که گذشت) با مصادر فارسی (اردو) الف
مینزند لاف مروت چون ظهوری صد وفا ۞ بود بیمار از غمخواری کے قابل ہونا یعنی ایسی حالت میں ہونا
تو عمری پرسشی یک بار داشت ۞ و (ب) بمعنی عیادت کہ کوئی غمخواری کر سکے (ب) عیادت اور تعزیت
و تعزیت کردن و خبرگیری و استفسار نمودن (تاثیر اور خبرگیری اور استفسار کرنا (ج) و (د) دیکھو (ب)
اصفہانی ع) با بخت تیره پرسش دل یار کی کند ۞ | **پرسق** | بقول برہان بضم اوّل و ثالث و
در شب کسی عیادت بیمار کی کند ۞ (سالک یزدی ع) سکون ثانی و قاف - جانوریست که آنرا اسو
ع) وارثی دیگر ندارم ای محبت پیشگان ۞ گویند و بعربی ابن عرس خوانند اگر دودش شکم
چون بمیرم پرسش پروانه و بلبل کنید ۞ (صحبتی بخاری ع) اورا انگ سود کرده خشک سازند و مثقال
ع) بکن پرسشی یاری از حال چاکر (حافظ ع) آن دفع باد سموم کند - صاحبان موید و انجم
غرور حسن اجازت مگر نداد ای گل ۞ که پرسشی ذکر این کرده اند - صاحب محیط ذکر مستقل این نکرده
نکنی عندلیب شیدا را ۞ و (ج) مرادفت (ب) و بر اسو می فرماید که اسم فارسی است و موش خرما

نیز گویند و بعربی ابن عرس و نند و عامهٔ عرب و اہل
مصر عرسہ و کنیت آن ابو الحکم و بیونانی موغالی
و بسریانی کاجیا و بعبرانی بہاجو و بفرنگی تنکوپس
و بہندی نیولا و نیول نامند۔ حیوانی است معروف
چون مریض شود ببیضهٔ ماکیان می خورد و طلا و نقره را
دوست میدارد و ہر جا که می یابد سرقهٔ آن میکند
طبع آن بغایت گرم و لحم آن گرم و خشک۔ قابض
و ملطف۔ محلّل و عجیب آنست که چون طعامی را که
دران زہر باشد ببیند موہای بدنش ایستاده
می گردد و ایستاده می شود گویا که خبر می دہد از زہر
**مولّف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان
باشد (**اُردو**) نیولا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی
راسو۔ ایک قسم کا بڑا چوہا جو سانپ کو مار ڈالتا ہے

**پرسم** | بقول برہان و سروری و ناصری و
رشیدی و سراج بضمّ ثالث بر وزن گندم آردے
را گویند که به خمیر باشد تا بر جائی بچسپد (احمد
اطعمہ ۵) گر تو خواہی آب رشتہ چون اماج ؛
تا پہنای کوچک از پرسم نخورد ؛ (شیخ بسحق ۵)
گشت چون سرکه رویش سیاه ؛ خمیرش چو پرسم
بسر بیخت کاه ؛ **مولّف** عرض کند که اسم جامد
فارسی زبان است (**اُردو**) وہ آٹا جو خمیر پہ
چھڑکتے ہیں۔ مذکر۔

**پرسماوش** | اصطلاح۔ بقول انند (۱)
شکلی است بر آسمان بطرف شمال منطقه مرکب
از بیست و شش کواکب و آنرا حامل راس الغول
نیز گویند و (پرسیاوش) نیز خوانند که می آید **مولّف**
عرض کند که سیاوش در فارسی زبان سرخاب
را نام است و این مرکب اضافی است (۲)
بمعنی حقیقی و استعاره از معنی اوّل نظر بشباہت
و این مبدّل آن که تحتانی بدل شده به میم و ہمین
یک مثال تبدیل است که بنظر آمد (**اُردو**) (۱)
ایک آسمانی شکل کا نام فارسی ہیں پرسیاوش و
پرسماوش ہے جو چھبیس ستاروں پہ شامل ہے
جس کو راس الغول بھی کہتے ہیں۔ مونث (۲)

سرخاب کا پر۔ مذکر۔

**پرسندۂ خیال** اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وموید واننند بالضم کنایہ از منشی وشاعر **مولف** عرض کند کہ مخفف ہمان پرستندۂ خیال کہ گذشت بحذف فوقانی وصراحت ماخذ ہمدرا انجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پرستندۂ خیال۔

**پرسوختن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ کنایہ از بی پروپر افگندہ شدن (سعدی ؎) یکی بازرا دیدہ بردوختہ ؏ وگر دیدہ با بازرو پرسوختہ ؏ (اُردو) پر جلنا۔ بی پر ہونا۔ اڑنے کے ناقابل ہونا۔

**پرسہ** اصطلاح۔ بقول برہان وجامع بفتح اوّل (۱) مخفف پارسہ کہ گدائی باشد وبضم اوّل (۲) بمعنی پرسیدن واحوال برگرفتن و (۳) بعیادت بیمار رفتن۔ صاحبان جہانگیری وناصری بمعنی اوّل تابع (قاضی نور اصفہانی ؎) ہوای پرچہ بازار ہمت دارد ؏ سحاب آن بکفت خود ہمی کشاد ازمال ؏ صاحب بحر بذیل مصدر پرسیدن می فرماید کہ (۴) امر از پرسیدن است۔ صاحب سروری گوید کہ بمعنی پرسش وعیادت باشد (ابوالقاسم مختری ؎) صحت ارخواہی درین دیرکہن ؏ خستگان بی وفارا پرسہ کن ؏ وارستہ بمعنی چہارم تابع (آصفی ؎) رفتن جانان مرا پرسہ مکن روز وداع ؏ برلبم آمدہ موقوف خرامیدن تست ؏ صاحب رشیدی با پرسہ ذکر این بمعنی اوّل کردہ وبجای دیگر این را بمعنی دوم آوردہ۔ صاحب موید بمعنی دوم وسوم اکتفا کردہ۔ خان آرزو در سراج نقل اقوال محققین فرمودہ۔ بہار گوید کہ مراد ف پرسش است وبس **مولف** عرض کند کہ حاصل بالمصدر پرسیدن است کہ می آید۔ مرادف پرسش ومعنی دوم اصل است ومعنی سوم وچہارم مجاز آنچہ بمعنی اوّل مخفف پارسہ باشد کہ آن را از مصدر

پرسیدن ہیچ تعلق نیست و صراحت ماخذش بہ
پارسا گذشت (اُردو) (۱) دیکھو پارسا و (۲)
و (۳) و (۴) دیکھو پرسش - اردو مین (پرسا بہی)
پوچھنے معنون مین مستعمل ہے (خواجہ حسن ؎) دل
ولا سے کرے ہے بیقراری بیشتر ؎ خانۂ ماتم مین
ہو پرسے سے زاری بیشتر ؎

**پرسہ گاہ** استعمال - بقول انند بمعنی جای تعزیت
سروہ (زلالی در قصیدہ ؎) بہ پرسہ گاہ خزان ببیت
بلبل ؎ کہ زد بماتم گل برف بر زمین دستار ؎ **مولف**
عرض کند کہ موافق قیاس و مقام عیادت و تعزیت
ہر دو را توان گفت (اُردو) مقام عیادت -
مقام تعزیت - مذکر -

**پرسی** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالضم و کسر سین مہملہ بمعنی باج و خراج و تاوان **مولف**
عرض کند کہ بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم کہ محققین اہل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان
ندارند اگر سند بدست آید توانیم گفت کہ اسم جامد فارسی زبان است (اُردو) دیکھو باج - مذکر -
(تاوان) بقول آصفیہ - اسم مذکر - فارسی - ڈانڈ - ڈنڈ - جرمانہ - عوضہ - بدلہ - مکافات -

**پرسیان** بقول برہان و جامع بفتح ثالث بروزن پہلوان گیاہی است کہ بر درخت پیچد کہ آنرا
بعربی عشقہ گویند - خان آرزو در سراج می فرماید کہ گیاہی کہ خلاصہ اش سیاہ فام و برگش سبز رنگ
و اکثر در چاہ و با و کنار جوہا بہ فاصلہ دو سنگ روید و بتازی شعر الجن و در ہندوستان سنبل گویند
و نادان افغان چیند و انند کہ سنبل کہ در اشعار فارسیان دیدہ اند و زلف را بدان تشبیہہ دہند
ہمین سنبل است کہ بسبب سیاہی خلاصہ آن تشبیہہ دہند و لہذا در عربی شعر الجن گویند و این
غلط است - صاحب انند این را بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ (پرسیان دارو) گفتہ - و صاحب جامع
ہم این را آوردہ - صاحب محیط ذکر مستقل این بباء فارسی نکردہ و آنچہ بباء عربی گفتہ ذکرش بجایش

گذشت و آن ورای این است **مولف** عرض کند که ظاهرا مخفف (پرسیاوشان) می نماید یعنی اولش که می آید (اُردو) دیکھو پرسیاوشان ۔

(الف) **پرسیاوش** | اصطلاح - بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی وکسر ثالث وتحتانی بالف کشیده وواو مضموم بشین قرشت زده (۱) نام گیاهی است که تلاشه آن باریک وسیاه فام وبرگ آن سبز رنگ می باشد وبیشتر بر کنار حوض ها می روید وآنرا بعربی شعر الجن ولحیة الحمار خوانند و (۲) شکلی را نیز گویند از اشکال فلکی (مرادف پرساوش) که گذشت صاحبان جهانگیری وبحر ورشیدی وانند وناصری وجامع این را مرادف ........

(ب) **پرسیاوشان** | گفته ذکر هر دو معنی بالا فرموده اند وصاحب برهان بذکر (ب) مرادف معنی اول گفته - خان آرزو در سراج بر نام گیاهی قانع - صاحب محیط بر پولوطریخون اشاره این کرده که بجایش گذشت **مولف** عرض کند که (الف) اصل است و (ب) مزید علیه آن ودحقیقت ماخذ این بمعنی اول بر (پرساوش) بیان کرده ایم حقیقت معنی دوم بر (پولوطریخون) گذشت (اُردو) الف وب (۱) دیکھو پرساوش (۲) دیکھو پولوطریخون

**پرسیدن** | بقول بحر بالضم (۱) سوال کردن و (۲) احوال کسی گرفتن و (۳) بعیادت بیمار رفتن و (۴) تعزیت نمودن وفرماید که کامل التصریف است ومضارع این پرسد وارسته این را با پرسش مرادف دانده و بر معروف قانع ونیز بمعنی تعزیت وعیادت نوشته - صاحب موارد ذکر معنی اول ودوم کرده **مولف** عرض کند که اسم این مصدر همان پرس که بمعنی دومش گذشت فارسیان بقاعدهٔ خود زیادت یای معروف وعلامت مصدر در آن مصدری وضع کردند ومعنی اول حقیقی است ودیگر معانی مجاز آن وپرسش وپرسه که گذشت حاصل بالمصدر این وهمانا این مصدر

اصلی است که اسم این مصدر حاصل فارسی زبانست
(اُردو) (۱) سوال کرنا (۲) احوال پرسی کرنا
خبر لینا (۳) عیادت کرنا (۴) تعزیت کرنا غمخواری کرنا

**پرسیمرغ برآتش نهادن** مصدر اصطلاحی
بهار گوید که آورده اند که سیمرغ پر خود را بزال زر
داده بود و عهد کرده که هر گاهی در پیش آید پر مرا
بر آتش بگذار که در حال پیش تو آمده حاضر شوم
و مهم ترا سرانجام دهم چنانچه قصه آن در شاهنامه
مذکور و در افواه مشهور و این کنایه از افسون کردن
برای بی قرار گردانیدن کسی بود از عالم نعل در آتش
نهادن (طالب آملی ـه) نه افسان رفته از وهم
که باز آن دلنواز آید ؛ پرسیمرغ بر آتش نهم شاید
که باز آید ؛ صاحب بحر عجم زبان و نقل نگار بهار
**مولف** عرض کند که هر دو در تعریف معنی پی
بحقیقت نبرده اند معنی لفظی این (۱) سیمرغ را
طلب کردن است و بمجاز (۲) طلب کردن کسی
را به سحر و افسون ـ فتامل (اُردو) (۱) سیمرغ
کو طلب کرنا ـ بلانا (۲) کسی کو سحر و افسون سے بلانا ـ

**پرسش** بقول سروری بفتح اول و کسر رای مهمله
بمعنی پرواز و پریدن که بعربی طیران گویند (مولانا
جامی ـه) زهمت مرغ جانش پرورش یافت ؛
زگلزار خوشی بال و پرش یافت ؛ **مولف**
عرض کند حاصل بالمصدر پریدن است مرادف
پرواز ـ مخفی مباد که استعمال مجرد این در سند
جامی نیست بلکه (بال و پرش) مستعمل است
بمعنی پرواز و استعمال مجرد پرش از نظر ما نگذشت
و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند و لیکن باعتبار
صاحب سروری که محقق اهل زبان است ما
این را تسلیم کنیم (اُردو) دیکهو پرواز ـ مونث ـ

**پرشاش** اصطلاح ـ بقول انند بحواله
فرهنگ فرنگ نام ملکی است در ترکستان صاحب
موید گوید که پرتاش و پرشاش هر دو نام ولایت
ترکان است کذا فی الدستور **مولف** عرض
کند که حقیقت پرتاش به (پتاس) که به موحده حطی

گذشت) عرض کرده ایم و بهاروکه (پرشاش) مبدل (برتاش) باشد که موحده به بای فارسی و فوقانی به شین معجمه بدل شود چنانکه تب و تپ و رشت و رخش و خیال ما این است که برتاش گذشت لغت ترکی است و این مفرس لیکن لغات ترکی ازین لغت ساکت والله اعلم بحقیقة الحال

(اردو) دیکهو برتاش -

**پرشدن** | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی حقیقی لبالب شدن است و مملو شدن (سعدی) سختیشه شاید گرفتن بسیل و چو پر شد نشاید گذشتن به پیل (خسرو) خاک زرروی شده پر زعفران شسته نه با اینهمه در ارغوان (اردو) بهر جانا - بهر جانا - لبالب هونا -

(الف) **پرشکستن** | استعمال - بقول بهار بالفتح معروف - صاحبان بحر وانند بر (پرشکستن مرغ) گویند که (۱) پر باهم جمع کردن مرغ برای پریدن **مولف** عرض کند که مجرد این بمعنی حقیقی متعدی است یعنی (۲) پر به پر نهادن در اشکستن باشد -

(ب) **پرشکستن مرغ** | کنایه باشد بمعنی (۳) در پرواز غالب آمدن هم (این جام یک جرعه) طوطی طاؤس بال بسینه دید آتش نهاد بر بازسپک سیر زاغ سیه پرشکست **مولف** گوید که برای معنی اول مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) الف و ب (۱) آماده پرواز هونا - دیکهو پر تولنا - (۲) پر توڑنا (۳) پرواز مین غالب آنا -

**پرشکنا** | اصطلاح - بقول بحر وانند و غیاث (۱) مراد از معشوق و فرماید که (۲) می تواند که بمعنی عاشق باشد و الف در آخر برای فاعلیت **مولف** عرض کند که در محاوره ندیدیم و نه شنیدیم پر بالضم بمعنی اوست و شکن امر حاضر از مصدر شکستن بمعنی حقیقی و الف فاعل و در آخر امر حاضر آمده افاده معنی فاعلیت کند چنانکه

دانا و بینا و معنی حقیقی (پرشکن) که اسم فاعل
ترکیبی است شکن های بسیار دارنده و بعنوان
معشوق را گوئیم که شکن های بسیار در زلف دارد
و برای عاشق هم توان گفت که شکن های بسیار
از لاغری بر رخ دارد و بعنوان الف آخر را زائد
گیریم بر اسم فاعل ترکیبی که هیچ معنی ندارد و این بهتر
است ازین که (پرشکن) را امر حاضر از شکستن
گرفته الف فاعلی با او مرکب کنیم بای حال طالب

سند استعمال می باشیم و معاصرین عجم هم بزبان ندارند
(اردو) (۱) معشوق (۲) عاشق - مذکر -

**پرشنبه** | اصطلاح - بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ
بفتح اول و ثالث بمعنی پنجشنبه **مولف** عرض کند که
قیاس می خواهد که (پریشنبه) گوئیم از قبیل پریروز
و جا دارد که بحذف تحتانی (پرشنبه) گوئیم و لیکن
استعمال این از نظر ما نگذشت طالب سندی باشیم
(اردو) جمعرات - مونث - پنجشنبه - مذکر -

**پرشوم** | اصطلاح - بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بکسر اول و ضم شین معجمه بمعنی نی و
قصب **مولف** عرض کند که اگر سند استعمال این پیش شود اسم جامد فارسی زبان دانیم معاصرین
عجم بزبان ندارند (اردو) نے - مونث - بقول آصفیه نلی - بانسی -

**پرشیدن** | بقول برهان و جامع بر وزن
فهمیدن بمعنی (۱) بر باد دادن صاحب بحر گوید
که کامل التصریف است و مضارع این پرشد
خان آرزو در سراج می فرماید که این مخفف
پراشیدن است که گذشت بمعنی (۲) پریشان
کردن **مولف** عرض کند که معنی دوم حقیقی است

و معنی اول مجاز آن و باعتبار صاحب جامع که
محقق اهل زبان است معنی اول را تسلیم کنیم
(اردو) (۱) برباد کرنا (۲) پریشان کرنا -
دیکھو پراشیدن -

**پرغاره** | اصطلاح - بقول خان آرزو در
سراج مبدل پرغاله که می آید **مولف** عرض

عرض کند که لام بدل شد به رای مهمله چنانکه
الوند و اروند (اردو) دیکھو پرغاله -

**پرغازه** | اصطلاح - بقول برهان وسراج
وجامع بر وزن دروازه بیخ و بن پر جانوران
پرندرا گویند که بگوشت بدن آنها پوشیده است **مولف**
عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد که غازه بمعنی
بیخ وتم جانوران می آید (**اردو**) پرندکے پرون کی
وه نوک جو گوشت مین قائم رہتی ہے - مونث -

**پرغاله** | اصطلاح - بقول رشیدی مرادف (پرگاره وپرگاله) که می آید بمعنی پارهٔ از هر چیزی
**مولف** عرض کند که درینجا همین قدر کافی است که مبدل پرگاله باشد چنانکه گلوله وغلوله
صراحت ماخذ بر پرگاله کنیم (**اردو**) ہر چیز کا ٹکڑا - مذکر -

**پرغزه** | اصطلاح - بقول برهان وناصری
واننده وسراج مخفف پرغازه که گذشت **مولف**
عرض کند که حقیقت ماخذ همدرانجا بیان کرده ایم
(**اردو**) دیکھو پرغازه -

**پرغول** | اصطلاح - بقول برهان وانند
بر وزن معقول (۱) گندم وجو نیم کوفته وخرد
شده و(۲) آشی را نیز گویند که ازان پزند و
(۳) حلوائی هم که آنرا افروشه خوانند - صاحب
موید بر معنی سوم قانع وفرماید که قیل بدال مهمله -
خان آرزو در سراج بذکر قول برهان گوید که
صحیح بیای تازی است **مولف** عرض کند که
که این مبدل آنست چنانکه اسپ واسب
وما صراحت ماخذش همدرانجا کرده ایم معنی
دوم حقیقی است ودیگر معانی مجاز آن (**اردو**)
(۱) نیم کوفته گیہون یا جو - مذکر (۲) آش جو نمبر
(۱) سے بنائی جاے - (۳) حلوا جو نمبر (۱) سے
بنایا جاے - مذکر (دیکھو پرغول)

**پرغوشه** | اصطلاح - بقول برهان وجهانگیری
وسروری وناصری ورشیدی وسراج بر وزن
حمدونه هر چیزکه زشت وناپیدا باشد **مولف**

عرض کند که بمعنی گردش برنهج معنی گذشت و گونه بمعنی رنگ دارنده و رنگها - فارسیان همین مرکب را کنایةً بمعنی هر چیز زشت و نازیبا استعمال کردند که چیز تغییر در رنگ دارنده زشت باشد (اُردو) بُری چیز - مونث -

**پرفان** بقول اننداج بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی غمگین و اندوهگین **مولف** عرض کند که سند استعمال باید که دیگر همه محققین اهل زبان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت اسم جامد است (اُردو) غمگین

**پرفرو هلیدن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی گوید که کنایه از درمانده و عاجز شدن باشد **مولف** عرض کند که مخصوص برای پرنده و مجازاً بمعنی عام (سلمان ساوجی) فکر من کی بخیال تو رسد کز عظمت * مرغ اندیشه فرو هلد آنجا پر و بال (اُردو) عاجز ہونا -

**پرفن** اصطلاح - بقول بهار و اننداج معروف و فرمایند که پُر درینجا بمعنی بسیار است چون زلف پرفن

**مولف** عرض کند که فن لغت عرب است بقول منتخب به تشدید نون نوع از هر چیز و در استعمال فارسی زبان به تخفیف نون بمعنی هنر و داو کشتی فارسیان (پرفن) را بمعنی دغا و فریب استعمال می کنند حیف است که سند استعمال پیش نشد ولیکن بر زبان معاصرین عجم مستعمل - اسم فاعل ترکیبی باشد (اُردو) پرفن اردو مین مستعمل ہے اسم فاعل ترکیبی وہ شخص جو زیادہ دغا باز اور فریبی ہو -

**پرقازه** اصطلاح - بهار بحواله مصطلحات گوید که خامه موی فرماید که در ولایت از پر باریک قاز (خامه) می بندند که از مصوری معلوم شد (ملا طغرا) تا دست به تصویر رخت برده مصور * موی قلمش تا سر پرقازه درآمیخت * هم او گوید که تحمل تأمل - صاحب بحر ذکر معنی بالا گوید که بی اضافت است - وارسته می فرماید که بمعنی خامه مو **مولف** عرض کند که (پرقازه) در اصل مرکب است از پر و قاز و های نسبت یعنی لفظی این چیزی که منسوب

بہ پرِ قاز است فارسیان بہ فک اضافت استعمال
این کردہ اند۔ بہار در نقل شعر لفظ سر را حذف
کردہ پر را با ضافت نوشت و ہمین محل غلط او را
در تامّل انداخت۔ بخیال ما ہیچ محل تامّل نیست
(اُردو) موقلم مصوّروں کا جو قاز کے پر سے بناتے ہیں
جس کو فارسیوں نے (پرِ قازہ) کہا ہے۔ مذکر۔

**پر قو** | اصطلاح۔ بقول بہار با ضافت وقاف
و واو معروف پر شتر مرغ باشد (والہ ہروی ؟)
وعدہ ہای تو در وفا چو ہم اند ؛ نیست یک من
ہزار من پر قو ؛ مولف گوید کہ قو مخفف و مبدّل قاز
است کہ الف بدل شدہ بہ واو چنانکہ تاغ و توغ
و زای ہوّز حذف۔ پس مرکّب اضافی بود و بہ فک
اضافت مستعمل شد (اُردو) قاز کا پر۔ مذکر۔

**پرک** | بقول برہان بفتح اوّل و ثانی و سکون
کاف (۱) ستارۂ سہیل و (۲) نام رودخانہ و (۳)
مطلق صدا و ندا و فرماید کہ با لمعنی بجای حرف
اوّل تای قرشت ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری
بذکر معنی اوّل گوید کہ با اوّل مکسور و ثانی زدہ (۴)
بمعنی پلک چشم (خواجہ عمید لویکی ؟) طاسک مہ
شکستہ شد بہ سر پای ہر مہی ؛ غبور محیط بستہ شد
گرد ستارۂ پرک ؛ (حکیم فردوسی ؟) ندانم کہ
بر ہم زند پرک چشم ؛ نگویم سخن پیش او جز بہ چشم ؛
صاحب سروری بعد لغت پلک پرک را ہم بمعنی
چہارم آوردہ و از دیگر معانی ساکت و فرماید کہ
بمعنی چہارم رای مہملہ بجای لام آمدہ۔ صاحب
ناصری بذکر معنی اوّل و دوم و سوم نسبت معنی
چہارم گوید کہ با اوّل مکسور و ثانی زدہ باشد و
فرماید کہ (۵) بالضّم قریہ ایست در لارستان
فارس۔ قلعۂ محکم دارد و معرّب آن فرک۔ صاحب
موید بمعنی اوّل و دوم قانع۔ و صاحبان رشیدی
و جامع بمعنی اوّل و چہارم قناعت کردہ۔ خان
آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گفتہ کہ بہ معنی
بہ بای تازی گذشت و بذکر معنی چہارم می فرماید
کہ مبدّل پلک باشد۔ صاحب رہنما بحوالہ کشف اللغات

ناصرالدین شاه قاچاری فرماید که (۶) بمعنی نخچیر
گاه و میدان پر از کار و صاحب بول چال بحوالۂ
معاصرین عجم این را بمعنی ششم آورده **مؤلف** عرض
کند که معنی اوّل و دوم مبدّل برک است که بموقعش
گذشت همچون تَب و تَپ و معنی سوم اسم جامد
فارسی قدیم دانیم و معنی چهارم مبدّل پلک که
می آید چنانکه الوند و اروند و معنی پنجم هم اسم جامد
فارسی زبان که وجه تسمیه معلوم نه شد و همچنین معنی
ششم هم اسم جامد فارسی جدید است و جا دارد
که مفرّس پارک انگلیسی زبان دانیم بحذف الف
(**اردو**) (۱) سہیل دیکھو برک کے دوسرے معنے
(۲) دیکھو برک کے پہلے معنے (۳) صدا۔ ندا۔ آواز۔
مؤنث (۴) دیکھو پلک (۵) ایک قریہ کا نام پرک
ہے جو لارستان فارس میں واقع ہے۔ مذکر (۶)
رمنہ۔ شکارگاہ۔ مذکر۔

**پرکار** | اصطلاح۔ بقول سروری (۱) قلم
آہنین کہ نقّاشان و شبّان و صحّافان دوائر
بدان وضع کنند (حکیم سنائی ؎) گرت باید که مرکزی
گردی ٭ زیر این چنبر دائره کردار ٭ پای بر جای
باش و سرگردان ٭ چون سکون و تحرّک پرکار ٭
صاحب جامع گوید که پرکاره هم به همین معنی می آید
صاحب رشیدی می فرماید که (۲) بضمّ اوّل بمعنی
نقّاش۔ بهار برافزار معروف قانع و گوید که بالفظ
زدن و کشیدن و نهادن بصلهٔ بر بیک معنی مستعمل
و فرماید که بالضّم (۳) عیّار و طرّار و آنکه در اکثر
کارها کامل باشد و این مقابل ساده است
چنانکه گویند که ساده پرکار و اطلاق این بر محبوبه
حقیقت است و بر چهره و زلف و چشم و غمزه
مجاز (سعید اشرف ؎) آنچه با تصویر شیرین تیشه
فرهاد کرد ٭ بوسه من می کنند با چهرهٔ پرکار یار ٭
(طالب کلیم ؎) زلف پرکار تو چون تن شکستن
ندهد ٭ هر که از روی تو برخاست بجایی افتد ٭
(میرزا رضی دانش ؎) خودنمائی بین که دایم
مست دیدار خود است ٭ سرخوش از پیمانهای

چشم پرکار خود است ٭ (صائب ۵۳) تلخ شد
عیش نخم آن لعل شکربار کجاست ٭ دلم از کار
شد آن غمزهٔ پرکار کجاست ٭ (وله ۵۳) زمین پیش
چشم دل بردن بنه به چشم دل دادن ٭ بخال گوشهٔ
چشم تو ای پرکار می زیبد ٭ (باقر کاشی ۵۳)
نمیدانم چه در سر دارد آن پرکار بار امشب ٭ که
با بیگانه خوئی با نگاه آشنا دارد ٭ **مولف** عرض
کند که به ضمّ اوّل اصل است بمعنی چیزی که پر از کار
و بسیار کار است و کنایه از آلهٔ که بوسیلهٔ آن دائره
قائم کنند فارسیان در (استعمالش بمعنی اوّل) تصرّف
کردند که بفتح اوّل خوانند و بمعنی دوم هم مجازاً است
و کنایه که نقّاش هم بسیار کار است و معنی سوم هم
مجاز است و بصفت زلف و چشم و امثال آن -
(اُردو) (۱) پرکار - مذکّر - دیکھو پردال (۲)
نقّاش - نقش کرنے والا (۳) عیّار - طرّار - وہ
جو اپنے فن میں کامل ہو - استادِ فن -

**پرکاربستن** | استعمال - صاحب آصفی گوید (۱) بمعنی سرگردان کردن است بقول صاحبین
نجم (۲) (پرکاربستن برچیزی) بمعنی مستور ومحجوب
گردانیدن آنچیز را **مولف** عرض کند که بالفتح
بمعنی حلقه کردن و چرخ زدن و دور کردن است
و گردش نمودن و بس و معنی دوم اگرچه موافق
قیاس است طالب سندی یا شیم مخفی مبادا که
دائره اطراف چیزی کردن و آنرا داخل احاطه
نمودن مجازاً آنرا نهفتن است و در ان همین است
ماخذ معنی دوم (اُردو) (۱) گردش کرنا - پھرنا -
گھومنا - چکّر لگانا (۲) کسی چیز کو چھپانا -

**پرکارچرخ** | اصطلاح - بقول بحر و مؤیّد
بالفتح - دور فلک و منطقهٔ فلک - مرادف پرکار فلک
که می آید **مولف** عرض کند که موافق قیاس است
(اُردو) دورِ فلک - مذکّر - آسمان کا دور -

**پرکارزدن** | مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض
کند که بالفتح مرادف پرکاربستن است که گذشت

(معزی نیشاپوری سه) چون فلک پرکار زد بر دور نقش
روز بخت ٭ دولت او دست زد در دامن روز
قیام ٭ (اردو) دیکھو پرکار بستن -

**پرکار فلک** اصطلاح - بقول بہار بالفتح
مرادف ہمان (پرکار چرخ) است کہ گذشت -
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است وکنایہ
باشد (اردو) دیکھو پرکار چرخ -

**پرکار کردن** اصطلاح - بقول بحر بالفتح
بمعنی سرگردان کردن - بہار بہ (پرکار کردن کسے)
ذکر ہمین معنی کردہ (صائب سه) سرگشتہ ساخت
خال دل آرای او مرا ٭ پرکار کرد نقطۂ سودای
او مرا ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مجازاً موافق
قیاس است (اردو) سرگردان کرنا -

**پرکار کشیدن** استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بالفتح بمعنی حقیقی است یعنی کار از پرکار گرفتن
و دائرہ کردن (معزی نیشاپوری سه) رای
او پرکار قدرت بر فلک خواہد کشید ٭ تا ہمہ سیارگان
را زبیر پرکار آورد ٭ (اردو) پرکار پھرانا - پرکار
چلانا - پرکار سے کام لینا - دائرہ بنانا -

**پرکار گشتن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بالفتح دور کردن وچرخ زدن پرکار لازم پرکار
کردن است (ابوالفرج رونی سه) از ہمین گونہ
گشت است پرکار گردون ٭ چنین حکم کرد است
ایزد تعالی ٭ (اردو) پھرنا - گردش کرنا -

**پرکار نہادن** مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت - **مؤلف**
عرض کند کہ بالفتح بمعنی پرکار کردن است کہ
گذشت (معزی نیشاپوری سه) بہ بر گہ
نسرین زنجیر برنہاد از قیر ٭ بگرد پروین پرکار
برنہاد از قار ٭ مخفی مباد کہ سند پیش کردۂ آصفی
برای (پرکار برنہادن) است (اردو) دیکھو
پرکار کردن -

**پرکاره** | اصطلاح ـ بقول سروری (۱) لغت
مرادف پرکاله که می آید ـ صاحب ناصری گوید که
(ب) مزید علیه پرکار هم که گذشت ـ خان آرزو
در سراج می فرماید که (ج) مرادف پرغاره
بمعنی (۱) پارهٔ هر چیزی و (۲) بمجاز پارچه بافته
از ریسمانی **مؤلف** عرض کند که ما این را بمعنی
اوّل به کاف فارسی دانیم که می آید ـ صاحب
سروری صراحت کاف نکرد که کاف فارسی است
یا عربی و حقیقت معنی بر (پرگاره) بیان کنیم که
با کاف فارسی ـ می آید و اگر سند استعمال این
بکاف عربی بدست آید توانیم قیاس کرد که مبدّلش
باشد چنانکه گند و کند و بمعنی دوم نظر باعتبار
صاحب ناصری که محقق اهل زبان است این را
مزید علیه پرکار تسلیم کنیم ـ نسبت معنی سوم عرض
می شود که پرغاله که گذشت مبدّل پرگاله است
که به کاف فارسی می آید و پرگاره به کاف فارسی
و رای مهمله مبدّلش چنانکه آگند و آرگند ـ خان آرزو
که این را بکاف عربی مبدّل پرغاره نوشته سهو
کتابت می نماید بمعنی اوّلش و اگر سند استعمال
بدست آید توانیم قیاس کرد که کاف فارسی
بعربی بدل شد چنانکه گند و کند و بمعنی دومش
جا دارد که اسم جامد گیریم ازینکه پارچه بافتهٔ ریسمانی
را پرکاره نام نهاده باشند بمعنی حقیقیش که پیداوار
کاریگری است و تخصیص ریسمان را مجبوریم ـ بر قول
خان آرزو تسلیم نکنیم ازینکه سند استعمال پیش نشد
**(اُردو)** (۱) لغت دیکھو پرکاره و پرگاله (ب) دیکھو پرکار
(ج) (۱) ہر چیز کا ٹکڑا ـ دیکھو پرغاله (۲) رسّی
کے بنے ہوئے کپڑے کا ٹکڑا ـ مذکّر ـ

**پرکاری** | اصطلاح ـ بقول بہار بالقَم
بمعنی (۱) عیّاری و طرّاری و کامل شدن
در اکثر کارها و (۲) بمجاز حیله و تزویر (آصفهان
جعفر ع ۱) که پرکاری کنی در کار خسرو * ظهور ما
ل) همباز می محبّت طفلان شد است دل *
پرکاریش نگر که چه مقدار ساده شد * (حکیم

شرف الدین شفائی (ع) سر پرکاریش گردم که می
ناخوردہ با شیشه بیرون می آید و سنار را استاد
می پیچد ۔ **مؤلف** عرض کند که یای مصدری بر
لفظ پرکار زیادہ کردہ اند (**اُردو**) (۱) استادی
مونث (۲) عیاری ۔ حیلہ بازی ۔ مونث ۔

**پرکاری دانستن** | مصدر اصطلاحی ۔ بالضم (۴۶۶)
استاد کامل بودن و واقف بودن از صنعت کامل ۔
(ظہوری ع) بیک دیدن چها آورد بر سر صبر و طاقت
را ۔ اسیر او شوم طفلست پرکاری نمیداند ۔ (**اُردو**)
استادی سے واقف ۔ کامل ہونا ۔

**پرکاس** | اصطلاح ۔ بقول جہانگیری با اوّل مفتوح و ثانی زدہ بمعنی (۱) تلاش کردن و (۲) درہم آویختن ۔ خان آرزو بکاف فارسی قائم کردہ صراحت کند که بکاف عربی است ۔ صاحبان برہان و رشیدی و انند و جامع و مویّد ہم بکاف فارسی آوردہ اند **مؤلف** عرض کند که پرکاس و پرکاش بکاف عربی و سین مہملہ و معجمہ در سنسکرت بمعنی نور و ضیا و ظہور و پیدا و ظاہر و روشن و صاف آمدہ عجبی نیست که فارسیان ہمین لغت را مفترس کردہ بمعنی تلاش استعمال کردہ باشند و این محض قیاس است و ظاہرا بہر دو معنی تلاش و آویزش اسم جامد فارسی زبان و بتعلیم محققین بکاف فارسی صحیح دانیم انچہ خان آرزو کاف عربی را صحیح داند بلحاظ ماخذ باشد و اندرینصورت این را مبدّل دانیم که کاف فارسی بعربی بدل می شود چنانکه گند و کند ۔ محققین بالا تعریف خوشی نکردہ اند که برای اسمی معنی مصدری نوشتہ (**اُردو**) (۱) تلاش مونث (۲) باہم آویزش ۔ مونث

**پرکاش** | بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالفتح (۱) بمعنی بُرادہ و (۲) التفات بچیزی **مؤلف** عرض کند که دیگر ہمہ محققین اہلزبان و زباندان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که اسم جامد فارسی قدیم باشد (**اُردو**) (۱) دیکھو برادہ ۔ مذکر (۲) دیکھو التفات ۔ مونث و مذکر

**پرکال** بقول سروری وجامع بمعنی پرکار کہ گذشت۔ خان آرزو در سراج ہم این را با پرکار نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر امبدلش معلوم میشود چنانکہ چپار و چپال و موافق قیاس (اُردو) دیکھو پرکار۔ مذکر۔

**پرکالہ** بقول جہانگیری و ناصری با اوّل مفتوح و ثانی زدہ (۱) بمعنی پارہ ولخت از ہر چیز (امیر خسرو سہ) من آب طلب کردم ازان دیدۂ خونبار ؛ او خود ہمہ پرکالۂ خون جگر آورد ؛ (مختاری سہ) بلبلا امروز من در گلستانم گل مجو ؛ می ؛ از جگر پرکالہ ہا بر نوک ہر خاری ببین ؛ (۲) بمعنی بافتہ از ریسمانی کہ مانند مثقالی بود (علی نقی سہ) در بار سر شکم ہمہ پرکالۂ خونست ؛ این قافلہ را راہ مگر بر جگر افتاد ؛ صاحب سروری این را مرادف (پرکالہ) گفتہ و بمعنی اوّل فارغ (سراج الدین قمری لہ) دیدہ ام در غم فراق تو کردہ ؛ پر ز پرکالۂ جگر دامن ؛ صاحب مؤید گوید کہ پرۂ از ہر چیزی و قطعہ جامہ و جز آن و وصلی کہ در جامہ دوزند۔ صاحب جامع بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳) پینہ و وصلہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است بمعنی اوّل کہ قطعہ ہم داخل آنست و بمعنی دوم و سوم مجاز معنی اوّل باشد (اُردو) (۱) پرکالہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر (صحیح پرگالہ بکاف فارسی۔ ٹکڑا۔ لخت۔ پارہ۔ حصّہ (قطعہ) مذکر (۲) رسّی سے بنی ہوئی ایک جنس۔ مؤنث (۳) تھگلی۔ مؤنث دیکھو پازافگن

(۳۶۶۳) **پرکالہ برانداختن** استعمال۔ بمعنی پارہ پارہ کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سہ) اجل گر بو کند پرکالۂ دل برانداز د ؛ بہ ہجرانش گل داغی کہ از باغ جگر روید ؛ (اُردو) ٹکڑے ٹکڑے کرنا۔ پارہ پارہ کرنا۔

(۳۶۶۴) **پرکالہ روئیدن** مصدر اصطلاحی۔ معنی لفظی این روئیدن پارہ و بمجاز ظاہر شدن لخت باشد و لخت لخت شدن (ظہوری سہ)

زنخل غم ہمہ پرکالہ جگر روید ٭ کہ قد کشیدن او بتو نہالی
داغ من است ٭ **مولّف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (**اُردو**) ٹکڑے ٹکڑے ظاہر ہونا۔ ٹکڑے
ٹکڑے ہونا۔ پارہ پارہ ہونا۔

**پرکام** | اصطلاح - بقول جہانگیری و رشیدی
و سروری و ناصری و انند و برہان باوّل مفتوح
و ثانی زدہ بچہ دان و زہدان و آنرا (پوکان)
نیز خوانند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا
گوید کہ بعضی گویند کہ ہمان پوکان است کہ میم بہ نون
بدل شدہ و او را بہ تصحیف چنین خواندہ اند **مولّف**
عرض کند کہ این را ہیچ تعلّق با آن نباشد صراحت
ماخذ پوکان بجایش گذشت و این بخیال ما بالضّم
بود کہ در محاورۂ لب و لہجہ آنرا بالفتح کردہ بمعنی لفظی
این پر از مقصد و کنایہ از زہدان کہ حمل دران قرار
می یابد (**اُردو**) دیکھو پوکان۔

**پرکان** | بقول برہان و ناصری و سراج
بفتح اوّل بر وزن ارکان بمعنی جہل باشد کہ در برابر علم است
و آن ساکت بودن از جواب است بسبب عدم
معرفت **مولّف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی
قدیم است (**اُردو**) جہل - مذکر - دیکھو اوام الرذا حمق

**پرکاوش** | اصطلاح - بقول برہان و جہانگیری
و رشیدی و سروری و ناصری و جامع بکسر واو
بر وزن افزایش بریدن شاخہای زیادتیست
از درخت انگور و درختان دیگر۔ خان آرزو در
سراج گوید کہ این را پیرایش نیز گویند **مولّف**
عرض کند کہ کاویدن بمعنی کندیدن می آید و (پرکاویدن)
بمعنی کندیدن پر و این حاصل بالمصدر آن و
استعارہ از کندیدن برگ ہای درختان و پیرایش
(**اُردو**) کاٹ چھانٹ - مونث - دیکھو پنچو کے دوسرے معنے

(الف) **پرکاہ** | اصطلاح - بمعنی پارۂ کاہ **مولّف**
گوید کہ حقیقۃً مخففش (ظہوری سہ) بخشکیہای زہد
از دجلہ نم باآنکہ می چینیم ٭ پرکاہی چراغ چون ز
دامانم نمی سازد ٭ صاحبان بحر و بہار ......

(ب) **پرکاہی** | قائم کردہ اند (۱) بمعنی مقدار

برگ کاہی وتحقیق ما (۲) مجازاً بمعنی لحظہ ہم مستعمل۔ (صبح کاشی ؎) پیش ما خوشۂ دنیا پرکاہی نبود ؏ کنج این کاہ بیک کاہ ربا ارزانی ؏ (محسن تاثیر ؎) باامید وصالت عمرہا شدمی جہد چشمم ؏ بکار عاشق بیدل پرکاہی نمی آئی ؏ (اُردو) (الف) گھاس کا تنکا۔ مذکر۔ (ب) (۱) گھاس کے تنکے کے برابر (۲) ایک لحظہ کے لئے

**پرکر** | بقول برہان بفتح اوّل وکاف تازی وسکون ثانی ورای قرشت (۱) بمعنی انتظار ومنتظر بودن و چشم براہ داشتن و (۲) مخفف پرکار ہم۔ صاحب سروری بذکر معنی دوم گوید کہ (۳) طوقی مرصّع کہ طوق فرس درگردن می انداختند (استاد دقیقی ؎) عدو را از تو بہرہ غلّ وزنجیر ؏ ولی را از تو بہرہ تاج وپرکر ؏ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بکاف عجمی است ونیز نسبت معنی دوم فرماید کہ مشتق از پرکار است **مولّف** عرض کند کہ فضولی اوست کہ مخفف پرکار را مشتق از پرکار گفتہ بخیال ما بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است وبمعنی سوم بالکاف تازی وبالضم کہ مخفف پرکار باشد (اُردو) (۱) انتظار۔ مذکر (۲) دیکھو پرکار (۳) طوق مرصّع۔ مذکر۔

**پرکردن** | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ بالضم بمعنی لبالب ومملو ساختن است چنانکہ پرکردن ساغر وامثال آن وپرکردن صندوق یا پرکردن دامن (عالی شیرازی ؎) پی تو ہرگاہ تماشای گلستان کردم ؏ ہمچو گل دامن خود پر زگریبان کردم (اُردو) بھرنا۔ بھردینا ساغر ہو یا دامن۔

(۹۶۶۸) **پرکردن اززہر** | استعمال بمعنی مملو کردن اززہر است **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) عشق اززہر بلا پر کردہ ظرفہا یا گران ہان ظہوری زہرہ نازم ساغر مرد آزما استاؤ (اُردو) زہر سے بھر دینا۔

(۹۶۶۹) **پرکردن چیزی بنکہت** | استعمال۔ استعمال عطریات کردن کہ نکہت بسیار پیدا شود

یا بوی خوش آوردن **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) تا صبا پر کند به نکهت تو ز مغز خالی ز عطر سنبل کرد ﴿ (**اُردو**) کسی مقام مین زیادہ خوشبو پیدا کرنا۔

(۴۶۶۳) **پر کردن دکان از جنس** استعمال۔ جمع کردن جنس بسیار در دکان باشد **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) ز جنس بیا مهر پر کردم دکان بازاری باید ﴿ برای ساده لوحان مشتری پر کاری باید ﴿ (**اُردو**) دکان کو سامان سے بھر دینا۔

(۴۶۶۴) **پر کردن سال و ماه از چیزی** مصدر اصطلاحی۔ پیدا کردن چیزی در لیل و نہار بکثرت **مولف** گوید که موافق قیاس است (ظهوری ؎) کند پر صبح شنبه سال و ماهی پرستان را ﴿ به چنگیهای ساقی گر شب آدینه برگردد ﴿ (**اُردو**) لیل و نہار مین کوئی چیز کثرت سے پیدا کرنا جیسے دن کے رات مین خنکی یا دن مین گرمی بکثرت ہوا یا آگ وغیرہ کے ذریعہ سے پیدا کرنا۔

(۴۶۶۵) **پر کردن سینه** مصدر اصطلاحی۔ سرور بسیار پیدا کردن **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) راست بنشین ساقیا و در چپ خم آر ﴿ سینه پر کن ساز ساز قلقل است ﴿ (**اُردو**) زیادہ سرور پیدا کرنا۔

**پر کردن شکم یا معده** مصدر اصطلاحی صاحب رشیدی بذکر پر کردن معده گوید که کنایه از پر کردن شکم است **مولف** عرض کند که (پر کردن شکم) و (پر کردن معده) ہر دو کنایه باشد از سیر کردن۔ رشیدی تعریف خوشی نکرد (سعدی ؎) بگفتا که دزدان تہی کنند ﴿ ببازوی مردی شکم پر کنند ﴿ (**اُردو**) پیٹ بھرنا۔ سیر کرنا۔

(۴۶۶۷) **پر کردن میان** مصدر اصطلاحی۔ لبالب کردن و پر کردن شکم **مولف** عرض کنند که موافق قیاس است بمجاز (ظهوری ؎)

میان پرکردہ دریا را بیک تک ؎ چہ پرہ رای گر سیہ امروز بند دارد ؎ (اُردو) لبالب کرنا۔ پیٹ بھرنا۔

**پرکسون** اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بضمّ اوّل وفتح ثانی وسکون ثالث زین پوش اسپ مکلّف وقیمتی کہ برای زینت بالای زین افگنند **مولف** عرض کند کہ کسون بمعنی زینت نیامدہ کہ آنرا مرکب بالفظ پر گیریم پس چارہ جز این نیست کہ این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم ومشتاق سند استعمال باشیم کہ معاصرین عجم برزبان ندارند ودیگری از محققین اہل زبان ہم زبان دان ذکرش نکردہ (اُردو) تکلّف چارجامہ جو زین پر ڈالا جاتا ہے۔ مذکر۔

**پرکشادن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکرش کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ قصد پرواز کردن وبلند شدن است (سلمان ساوجی ؎) شاہی کہ باز چترش ہر گہ کہ پر کشاید ؎ طاؤس چرخ خوش آید در سایۂ ہمایون ؎ (ظہوری ؎) پرمی صید است تا پرمی کشاید ؎ ز خالش دام زلفش دانہ دارد ؎ (اُردو) پرواز کا قصد کرنا۔ بلند ہونا۔

**پرکشیدن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکرش کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ پر کشیدن پرندہ بہ منقار کہ عادت مرغان است وسکریز (طغرای مشہدی ؎) صد مرغ دل بمنقار از بال خود کشیدہ ؎ جائی کہ آن پریرو بالشت پر برآرد ؎ (اُردو) پر نوچنا۔

**پرکم** اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری و سروری وجامع بفتح کاف تازی بروزن پرچم ناچیز شدہ وازکار رفتہ وبیکار افتادہ (امیرخسرو ؎) مور کہ پر یافت نہ پرکم بود ؎ پرزدنش زان سوی عالم بود ؎ (شاعر ؎) ای دانہ تو دادہ مرا ہر دم دم ؎ یک مرغ چو من بدام تو پرکم کم ؎ **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پرندہ کہ پرکم دارد وکنایہ باشد از ناچیز وبیکار کہ پرندۂ پرکم معذور باشد از پریدن

بوجه قلت پرها (اُردو) نا چیز- بے کار-

**پرکن** | اصطلاح - بقول انند بحواله مطلع السعدین
بفتح اول و ثالث بیتی که نازک ترین ابیات غزل
وقصیده باشد لفظاً و معنیً او معاً مولف عرض
کند که معنی لفظی این جمع کننده و اصل این (پرکن
از لطف) بود فارسیان بحذف (از لطف) کنایه قرار
دادند برای شعر پر از لطف و ذوق سخن - ما بدلنا
سند استعمال این را تسلیم نکنیم که معاصرین عجم و دیگر
محققین زباندان و اہل زبان ازین ساکت اند
(اُردو) وه شعر جو لفظ و معنی میں قابل تعریف
ہو- مذکر-

**پرکندن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت مولف عرض کند که از سندش
مصدر (پر و بال کندن) پیدا است و پرکندن
هم بمعنی حقیقی درست است یعنی پر پرندگان کندن
و معذور از پرواز کردن (ازرقی هروی سه) من
درین شهر یکی مرغم و در بند قفس زو مرغ اقبال
مرا کند زمانه پر و بال چو (اُردو) پر نوچنا- پرواز سے
معذور کرنا-

**پرکنده** | اصطلاح - بقول جهانگیری در ملحقات
کنایه از درمانده و عاجز شده مولف عرض کند
که از مصدر گذشته اسم مفعول که مخصوص است
برای پرنده در معنی حقیقی و بمجاز بمعنی بالا مستقل حیث
است که سند استعمال پیش نه شد و لیکن موافق
قیاس است (اُردو) عاجز- درمانده-

**پرکوک** | اصطلاح - بقول جهانگیری و ناصری
ورشیدی با اول مفتوح و ثانی زده عمارت عالی-
صاحب سروری به تجرد عمارت قانع - صاحب
موید گوید که در شرفنامه به همین معنی است و در ادات
بیای عربی است - خان آرزو در سراج میفرماید
که عمارت عالی بر کوه و آن روی کوه که مشهور بکوه دال
باشد و بقول بعض طرفی از کوه که بسواد آن آب روان
باشد و اغلب که بیای تازی و کاف دران بدل
بود چنانکه برنا و برناک و لهذا شهری که بر کوه واقع است

آخر ابر کوه گویند و ابر تیره معرب آن است. مؤلف عرض کند که اصل این (برکوه) بود و کنایه از عمارت بلند که عمارتی که به کوه بنا شود بلندی نماید. فارسیان موحده را بدل کردند به بای فارسی چنانکه اسب و اسپ و های آخر را به کاف چنانکه پروانه و پروانک (اُردو) بلند عمارت - مؤنث -

**پرکہا** اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار شکارگاه. مؤلف عرض کند که پرک بہمین معنی بقولش گذشت و صراحت ماخذ ہم را انجا کرده ایم و درینجا ہا برای جمع است بمعنی شکارگاه ہا غلطی کتابت پیش نباشد که تعریف خوشی نکرد (اُردو) شکارگاہیں - مذکر -

**پرکین** اصطلاح - بقول اننذ بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح و بکسر کاف بمعنی گلخن و معبد مجوسیان. مؤلف عرض کند که مشتاق سند استعمال می باشیم که دیگر محققین اہل زبان و زبانداں ازین ساکت و اگر سند استعمال ببینیم توانیم گفت که اسم جامد فارسی باشد (اُردو) آتشکده، مجوسیوں کا معبد - مذکر -

**پرکینہ** استعمال - بقول اننذ بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی کینه ور و بد اندیش. مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی که دل او از کینه پر باشد موافق قیاس (اُردو) کینه ور - کہہ سکتے ہیں وہ شخص جو دل میں کینہ رکھے -

**پرگار** اصطلاح - بقول برہان بکاف فارسی بروزن سردار (۱) مرادف پرکار و (۲) اشیای عالم و جمعیت و اسباب و سامان و (۳) چنبر و طوق گردن - صاحب جہانگیری ذکر ہر سہ معنی بالا کرده (حکیم آذری ؎) حاصل از دست کرد این پرگار * کو بکافات حملہ دست افزار * (سید ردودی ؎) ہمہ پرگار من بجای خود است * کو دلم است آنکہ گم شده در میان * وحی فرماید که (۴) بمعنی جنسی یا قسمی ریسمان - صاحب رشیدی بر معنی اول و دوم قانع - صاحب مؤید ذکر معنی اول کرده گوید که با کاف عربی و فارسی ہر دو آمده.

بحوالۂ فرہنگ علمی می فرماید کہ ہر کہ با کاف عربی و بای عربی مفتوح گفتہ غلط است ولیکن مشہور بکاف عربی است ۔ صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم میفرمایدکہ (۵) بمعنی حبس و (۶) خوف کردن ہم **مولّف** عرض کند کہ ما این را بمعنی اوّل مبدّل پرکار دانیم چنانکہ کند و گند و بمعنی دوم قیاس می خواہد کہ بالضّم بود و کنایہ و معنی سوم مجاز معنی اوّل و بمعنی چہارم و پنجم و ششم باعتبار جہانگیری و جامع اسم جامد دانیم ولیکن صاحب جامع در تعریف معنی ششم از نزاکت کار نگرفت ۔ مقصودش غیر از خوف نباشد کہ حاصل بالمصدر است (اُردو) (۱) دیکھو پرکار کے پہلے معنے (۲) اشیاے عالم ۔ اسباب و سامان ۔ مذکّر (۳) تہمیر ۔ تدبیر ۔ مذکّر ۔ گردن ۔ مذکّر (۴) وہ کپڑا جو ریشم سے بنا ہوا ہو (۵) حبس ۔ مذکّر ۔ قید ۔ مؤنّث (۶) خوف ۔ ڈر ۔ مذکّر ۔

**پرگار چرخ** | اصطلاح ۔ بقول اننددبحوالۂ مؤیّد کنایہ از دور چرخ و منطقۂ چرخ **مولّف** عرض کند کہ مبدّل ہمان کہ بکاف عربی گذشت چنانکہ کند و گند (اُردو) دیکھو پرکار چرخ ۔

**پرگارہ** | اصطلاح ۔ بقول برہان بکاف فارسی بروزن ہموارہ (۱) بمعنی اوّل پرگار و (۲) بمعنی دوش و (۳) بمعنی چہارمش و صاحب رشیدی بذکر معنی سوم گوید کہ (۴) پارۂ چنبر مرادف پرگالہ و پرغالہ (حکیم نزاری ؒ) بہ خرقۂ تسلیم زن از سوزن اخلاص ۔ یک رقعہ نہ پرگارۂ ارباب حقائق ۔ **مولّف** عرض کند کہ معنی اوّل و دوم و سوم مزید علیہ پرگار بزیادت ہای ہوّز و بمعنی چہارم اسم جامد فارسی زبان است پرغالہ کہ بہمین معنی گذشت مبدّل این (اُردو) (۱) دیکھو معنی اوّل پرگار (۲) دیکھو معنی دوم پرگار (۳) دیکھو معنی چہارم پرگار (۴) دیکھو پرغالہ ۔

**پرگاریہ** | اصطلاح ۔ بقول صاحب اکسیر اعظم در سومی جلدش بذیل مرض ذیابیطس مرضی است کہ آنرا سلس البول نیز نامند و بقول شیخ الرئیس آنست کہ آب بیرون آید چنانکہ بنوشند و مریض مدام تشنہ و بہ حبس بول غیر قادر باشد و سبب این مرض رو داد حال گردہ و علاج آن

اینکه قرص کافور و قرص گلنار و قرص طباشیر با مبردات قابضه بخورند و ماء الخیار بنوشند و از آب سرد تکرر قی کنند و آب انار ترش و لعاب اسپغول و آب آلو بخارا نیز فائده می نماید (الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است که وجه تسمیه آن معلوم نشد (اردو) ذیابیطس ایک بیماری کا نام ہے جس سے پیشاب زیادہ آتا ہے اور پیشاب میں شکر ہوتی ہے ۔ مذکر ۔

**پرگاس** بقول برہان و رشیدی و سروری با کاف فارسی بروزن کرپاس یعنی (۱) درہم آمیختن و (۲) تلاش کردن و بزبان ہندی بہند (۳) طلوع آفتاب مؤلف عرض کند که ما صراحت این پرگاس کرده ایم که بکاف عربی معنی اول و دوم گذشت و این مبدل آن باشد یا آن مبدل این چنانکه کند و گنند و بمعنی سوم ہم اسم جامد فارسی زبان است صاحب جامع و (خان آرزو در سراج) معنی دوم را درہم آمیختن نوشته ۔ قیاس ما این است که غلطی کتابت باشد والله اعلم و مقصود شان غیر از حاصل بالمصدر نباشد یعنی ہم آویزش (اردو) ۱ و ۲ دیکھو پرکاس (۳) آفتاب کا طلوع ۔

**پرگال** بقول مؤید و برہان و انند بمعنی پرکال که بکاف عربی گذشت مؤلف عرض کند که این مبدل آن باشد چنانکه کند و گنند (اردو) دیکھو پرکال ۔

**پرگاله** بقول رشیدی (۱) پارۀ از ہر چیزی و (۲) پارچه از بافتۀ ریسمانی (علی نقی ع) ادا و با رسر شکم ہمه پرگاله مغرق است و صاحب برہان بدون صراحت کاف فارسی نسبت معنی اول می فرماید که لغت چینده صاحب ہم را که بر جامه دوزند یا سه ہم ریسمانی مانند مستغا مؤلف عرض کند که ما بہین دو معنی این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و آنچه بکاف عربی گذشت مبدل این چنانکه کند و گنند معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجازش عجب است از محققین که بہین سند علی نقی سایه (پرگاله بکاف

عربی) ہم آوردہ اند و در انجا بکاف عربی نقل کردہ

(اُردو) دیکھو پرکارہ کا (ج)

**پرگر** | اصطلاح - صاحب جہانگیری گوید کہ باوّل مفتوح طوق مرصّعی کہ ملوک پاستان در گردن می نمودند اختندی و گاہ در گردن اسپان خود کردندی و فرماید کہ این مشتق از کار است (استاد دقیقی سہ) عدو را از تو حصّہ غل و پابند ✿ ولی را از تو بہرہ تاج و پرگر ✿ صاحب برہان بذیل (پرگر کہ بکاف عربی گذشت) ذکر این کردہ صاحبان مؤید و رشیدی ہم این را آوردہ اند - **مؤلّف** عرض کند کہ محقّقان پرگار و چپاز راست گفتہ کہ طوق ہم چون پرگار مدوّر می باشد و مبدّل پرگر بمعنی سوم ش کہ بکاف عربی گذشت چنانکہ گفتہ عجب است از محقّقین کہ برای معنی سوم پرگر ہم ہمین شعر استاد دقیقی را در انجا نقل کردہ اند

(اُردو) دیکھو پرگر کے تیسرے معنے -

**پرگرداندن** | استعمال - بالضم مرادف (۲۵۸۲)

(پرگردن) است کہ گذشت **مؤلّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ابوالفضل نثر) آنکہ معدۂ آز را پرگرداندہ مس وجود را طلای دہ دہی کند در مرتبۂ قناعت و در نشیر صلح کل و در حالت جنّت کاشانہ است " (اُردو) دیکھو پرکردن -

**پرگردیدن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ بالضم مرادف پرشدن است کہ گذشت (ادیب ترمذی سہ) دگر چہ عرصۂ عالم پر از علی گردد ✿ یکی بعلم و شجاعت چو مرتضی نہ شود ✿ (ظہوری سہ) گردیدہ ہمچو آینہ پر از ثنای او ✿ از خویش صوفیان ظہوری بدر نشست ✿ مخفی مباد کہ (پرگردیدن جہان از کسی) کہ از سند اوّل پیدا می شود مراد ازین است کہ مانند کسی افراد بسیار پیدا شود

(اُردو) دیکھو پرشدن -

**پرگشتردن** | مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف**

عرض کند که بالفتح بمعنی کشادن پر است که طیور
گاه پریدن می کشایند (فرهنگ استرآبادی ـه)
فزون ز دائرهٔ کائنات سایه کند * همای همت
او چون بگسترد پر و بال * (اردو) پر کھولنا جیسا
پرندہ پرواز کے وقت اپنے پروں کو کھولتے ہیں۔
پر پھیلانا۔

**پرگشتن** | استعمال ـ صاحب آصفی ذکر اینا
کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که (۱) بالضم
مرادف پرشدن و پرگردیدن است که گذشت
(مسیح کاشی ـه) اگر نتم ساغرم پرگشت از می *
چه سازم چون لب می خورد غم نیست * و (۲)
بالفتح بمعنی بیقرار یافتن (جمال اصفهانی ـه)
پر طوطی گشت گوئی جامهٔ هر غنچه * پر چشم مشام بین
است گوئی دیدهٔ هر عبهری * (اردو) (۱)
دیکھو پرشدن و پرگردیدن (۲) بیقرار پانا ـ پرچھونا

**پرگند** | اصطلاح ـ بقول سروری بکاف
فارسی بوزن فرزند (۱) بمعنی پارچه از چیزی
مطلقاً ـ خان آرزو در سراج گوید که (۲) مخفف
پراگنده ـ **مولف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم
جامد فارسی زبان گیریم باعتبار سروری که محقق
اهل زبان است و بمعنی دوم بحذف الف و یای
هوز اگرچه موافق قیاس است ولیکن اهل زبان
بحذف مجرّد الف (پرگنده) را که می آید نوشته
پراگنده نوشته اند مجرّد و قول خان آرزو که [illegible]
است بدون سند استعمال در خور اعتبار نباشد
و (۳) ماضی مطلق پرگندن که می آید (شیخ اوحدی
ـه) خود ندان تا چگونه گوید و چند * پس [illegible]
مغز خویشتن پرگند * (اردو) (۱) ہر چیز کا ٹکڑا
مذکر (۲) پراگندہ ـ پریشان (۳) پراگندہ کیا
پریشان کیا ہوا۔

**پرگندگی** | استعمال ـ بقول موید [illegible] پراگندگی
[illegible] **مولف** عرض کند که حاصل بالمصدر پرگندن است که می آید
موافق قیاس بلحاظ وجود مصدر (اردو) پراگندگی پریشانی ـ مونث

**پرگندن** | استعمال ـ صاحب سروری [illegible]

محقق اللسان است تبدیل پراگند که ماضی پراگندن گذشت ذکر پرگندگی کرده گوید که ثانی است و ازین ظاهر است که مصدر آن همین پرگندن است که مخفف پراگندن باشد بحذف الف و اشاره که این همه را اینجا کرده ایم (اردو) دیکهو پراگندن ۔

**پرگنده** | استعمال ۔ بقول برهان و جهانگیری و ناصری و جامع و مؤید بروزن شرمنده باکاف فارسی مفتوح مخفف پراگنده باشد که متفرق و پریشان گردیده است ۔ صاحب سروری از حکیم ازرقی سند آورده (ص) ازان قصائد پرگنده دفتری کردم چو که خوانده بودم بر تاج خسروان ایدر ۔ چو **مؤلف** عرض کند که اسم مفعول است از مصدر (پرگندن مخفف پراگندن) که گذشت (اردو) پراگنده ۔ پریشان ۔

**پرگنه** | اصطلاح ۔ بقول برهان بفتح اول و کاف فارسی و نون و سکون ثانی (۱) زمینی را گویند که ازان مال و خراج بگیرند و (۲) مرکبی باشد از عطریات و بوهای خوش که آنرا در هندوستان ارگجه نام است و بعربی مثلثه و فرماید که بمعنی بکسر کاف فارسی هم آمده ۔ صاحبان جهانگیری و سروری و رشیدی و جامع ذکر این کرده اند ۔ صاحب مؤید بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید که زمین دیار عظیم و قصبه را گویند که بیشتر قریات از مضافات او باشد و خراج آن قریات در آنجا جمع شود ۔ صاحب ناصری که محقق اللسان است بذکر معنی دوم نسبت معنی اول صراحت مزید کند که بلغت هند ملوک و ناحیه را گویند ۔ خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده و نقل مؤید هم نموده **مؤلف** عرض کند که هر دو معنی اسم جامد فارسی زبان است و معاصرین عجم صراحت کنند که در یک پرگنه دیهات و قصبات متعدد می باشد پس استعمال این در هند هم بهمین معنی است (اردو) (۱) پرگنه بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ وه زمین جس سے مالگذاری اور خراج لینا ۔

ضلع - حصہ - ضلع کا حصہ - ملک کا چہوٹا حصہ (۲) ارگجا - بقول - ہندی - اسم مذکر - خوشبو - ایک قسم کا مرکب عطر -

**پرگو** | استعمال - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالضم بمعنی بسیارگو (ظہوری ؎) مغز من گشت تہی در سر من سر نہیا دی ٭ وای بر سر کہ چو من ناصح پرگو دارد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ پرگفتن مصدر این است و این اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس - بہار پرگوی را کہ مزید علیہ این است بہمین معنی آوردہ و (پرگوئی) بزیادت یای مصدری از ہمین است بمعنی بسیارگوئی (محمد سعید اشرف ؎) گفتم از پرگوئی ناصح بگرایم بخود ٭ حرف او خود بہر خواب را ختم افسانہ شد ٭ **(اُردو)** بہت کہنے والا (پرگو) بہی کہہ سکتے ہین - پرگوئی بہی اردو مین مستعمل ہے بمعنی زیادہ گوئی - مونث -

**پرگوک** | اصطلاح - بقول برہان و انند بروزن مفلوک عمارت عالی را گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ (پرگوک) بہر دو کاف عربی گذشت و صراحت ماخذ ہم در انجا کردہ ایم و درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مبدل آن باشد چنانکہ گند و گند **(اُردو)** بلند عمارت - مونث - دیکھو پرکوک -

(الف) **پرماس** | بقول برہان و جامع بروزن کرپاس بمعنی (۱) لمس و لامسہ باشد کہ دست بر جائی سود نست و (۲) بمعنی علم و دانستن و (۳) خلاصی و نجات و (۴) پازہیدن یعنی دراز کردن و (۵) نمو کردن و بالیدن و (۶) پرداختن - صاحب جہانگیری معنی پنجم را ترک کردہ ذکر دیگر معانی فرمودہ (نثر شرح تعرف (۱)) روح جسمیست لطیف تر از انکہ دیدہ اجس اندر یابد و بزرگ تر از انکہ دیدہ اپیچ چیز بہ پرماسد (حکیم سنائی ؎) ہر کہ او نفس خویش نشناسد ٭ نفس دیگر کسان چہ پرماسد ٭ (حکیم ناصر خسرو ؎) لعدل او بود از جور ایمنی پرماس ٭ بخیر او بود از شر دشمنان پرواس ٭ (ابو شکور ؎) ہر کجا گوہر سیت بشناسم ٭ دست سوی دگر نپرماسم ٭ صاحب ناصری

همزبان جهانگیری و فرماید که پرواس بدل ماس است که می آید. صاحب رشیدی بمعنی اوّل قانع
بدین صراحت مزید که دست سودن بچیزی است جهت ادراک آن که بتازی لمس گویند و کنایه
از ادراک و تمیز کردن است. صاحب سفرنگ بشرح (جملی مختصرهٔ نامهٔ شت ساسان نخست)
بمعنی (علم و نجات) قانع. خان آرزو در سراج بذکر اقوال مذکورهٔ برهان گوید که همین لغت بمجاز
در علم و تمیز استعمال یافته لیکن بمای تازی نیز گذشت و بمای فارسی اصح و معنی خلاص پرواس
است بواو مبدّل پرواز. چه زای معجمه بسین مبدّل شود و بدین تقدیر بمعنی خلاصی و نجات نیز مجاز
باشد و فرماید که آنچه رشیدی مرادف پرواس گفته خطاست. مؤلف عرض کند که اصل این
بلمس بود بفتح موحّده. مرکّب از موحّدهٔ زائد و لمس که لغت عرب است فارسیان موحّده را ببای
فارسی بدل کردند چنانکه تب و تپ و لام را برای مهمله چنانکه الوند و اروند و الف در میان
میم و سین آوردند برای سهولت تلفظ چنانکه چهار و چار پس معنی اوّل حقیقی است و دیگر همه معانی
مجاز آن و لیکن طرز بیان محققین بالا برای بعض معانی درست نیست که معنی چهارم و دوم از معنی
است و معنی پنجم و ششم پرداز. ازینکه همین است اسم مصدر و حاصل بالمصدر
(پرماسیدن) که می آید. ----------------------------------------------

(ب) **پرماسیدن** | بقول سروری بمعنی سودن است. ----------------------------------------------

(ج) **پرماسیده** | بقولش دست مالیده بجهت تمیز نرمی و درشتی. صاحب بحر (ب) را ترک
کرده و مبدّلش (پرواسیدن) را آورده که بجایش می آید. و صاحب موارد بمعنی (دست مالیدن
بر چیزی) اکتفا کرده. کثرت معانی پرماس که بر الف گذشت متقاضی آنست که آثر المعنی (۱)

لمس کردن و (۲) دانستن و علم حاصل کردن و (۳) نجات یافتن و (۴) یازیدن و دراز کردن و (۵) نمو کردن و بالیدن و (۶) پرداختن گیریم و (ج) را اسم مفعولش دانیم و مصدر (ب) مرکب وموضوع است از الف و بای معروف و علامت مصدر دن و کاملُ التصریف باشد که مضارعش پرماسد آمده و (پرواسیدن) که می آید مبدل (ب) (اردو) الف (۱) لمس- مذکر (۲) علم مذکر (۳) نجات- خلاصی- مونث (۴) دست درازی- مونث (۵) نمو- بالیدگی- مونث (۶) پرداز- مذکر (ب) (۱) چھونا (۲) جاننا (۳) نجات پانا (۴) دست درازی کرنا- ہاتھ بڑھانا (۵) نمو کرنا- بالیدہ ہونا (۶) دیکھو پرداختن (ج) اسم مفعول (ب) (۱) چھوا ہوا (۲) جانا ہوا (۳) نجات پایا ہوا (۴) ہاتھ بڑھایا ہوا (۵) نمو کیا ہوا (۶) دیکھو پرداختہ ۔

(۲۸۹۴) **پرمالیدن پرند** مصدر اصطلاحی- پرواز کردن و بمقصد رسیدن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ظهوری سه شب و صبا که پروانه خواست پرمالد بسوخت حسرت اینش که بال و پر شکست (اردو) پرواز کرنا- اڑنا- مقصد حاصل کرنا ۔

**پرمان** صاحب سفرنگ بشرح (شصت و ششم) مثنوی مولانا گوید که بفتح با و سکون رای مهمله و میم با الف بمعنی قشرهٔ ساتیر آسمانی لفظ زاباد وخشوران و خشور

و نون بمعنی فرمان **مؤلف** عرض کند که فرمان مبدل این است که بای فارسی بدل شد بفا چنانکه سپید و سفید (اردو) فرمان- بقول آصفیه- فارسی- اسم مذکر- شاهی حکم- پادشاه کی طرف سے کتابت ۔

**پرمالیدن چیزی** استعمال- صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مخفف لبالب بودنش (ف) سمی گوناگون) که معنی نماند از درهم کیسه پر چو صدف یا کی

مردم تهی شد زد زند ۶ (اُردو) بھرا رہنا۔ بھرا ہوا ہونا۔
مملو ہونا۔ لبالب ہونا۔

**پرماورد** | اصطلاح۔ بقول انند بجواله فرہنگ فرنگ بالفتح نوعی از حلوا و شیرینی ہ **مولف** عرض کند که ظاهر مرکّب می نماید ولیکن ترکیب و ماخذ این متحقق نمی شود۔ اسم جامد فارسی زبان دانیم و مشتاق سند استعمال می باشیم که معاصرین عجم و دیگر محققین الزبان ازین ساکت (اُردو) ایک قسم کا حلوا۔ مذکر۔

**پرماد** | اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سراج بروزن درگاه (۱) افزاری باشد سککاکان درودگران را که بدان مرہا را پدید و دیگر جواہر و چوب و تخته سوراخ کنند و بعربی مثقب خوانند۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که (۲) با اوّل مکسور بمعنی کاہلی و رکار کردن نیز۔ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل معنی دوم را متعلق به (پرمه) کند **مولف** عرض کند که (پرماه) بموحده گذشت و ماصراحت ماخذش ہمدرانجا کرده ایم و این مبدّل آنست چنانکه اسب و اسپ بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان باعتبار صاحب ناصری که محقق الزبان است (اُردو) (۱) دیکھو برماه (۲) کاہلی سستی۔ مونث۔

**پرمایه** | استعمال۔ بالضم بمعنی غنی و قوی و بسیار مایه دارنده **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ے) از لطف خط مشکبو پرمایه تر از آرزو ۶ هم حسن بی انجام او هم عشق بی آغاز ما (وله ے) آتش پر شعله بر سینهٔ افسرده ریخت ۶ دجلهٔ پرمایه از چشم بی نم جوش زد ۶ (اُردو) غنی۔ قوی۔ پرمایه بھی کہہ سکتے ہیں۔

(الف) **پرمخیدن** | مصدر اصطلاحی۔
بقول رشیدی عاق شدن و ---------

(ب) **پرمخیده** | بقولش بفتح بای فارسی و میم و کسر خا (۱) عاق و (۲) سرکش و خودرا سے (ابو شکور ے) بدو رایکی پرمخیده پسر ۶ زبهر جهان بر پدر کینه ور ۶ (فخری ے) بیتش از ظهور

عدل شہنشاہ و تاج بخش ؎ گرچہ فلک بیرون و جہان
پر خنیدہ بود ؎ ہر تا ص شد سپہر و جہان ہم مطیع گشت ؎
این از وفور رافت شاہ خنیدہ بود ؎ برہان
نسبت (ب) گوید کہ مخالف و خود رای و فرزند
را نیز گفتہ اند کہ عاق و عاصی پدر و مادر شدہ باشد
صاحبان جہانگیری و جامع ہم ذکر (ب) کردہ اند
خان آرزو در سراج بذیل (ب) ذکر (الف) ہم
کردہ گوید کہ بعضی بموحدہ گفتہ اند **مولف**
عرض کند کہ این مبدل برخنیدن است کہ بموحدہ
گذشت چنانکہ اسب و اسپ و ما صراحت آن
ہم در انجا کردہ ایم - عجب است از محققین کہ
ہمین و سند بالا را بہ تصرف تخفیف در انجا ہم
نقل کردہ اند (**اردو**) (الف) دیکھو برخنیدن
(ب) دیکھو برخنیدہ -

**پرہر** | اصطلاح - بقول برہان و انندو
ناصری و سروری بروزن مرمر (۱) بمعنی انتہا
و امید و (۲) زنبور عسل ([illegible])

ملک و جملہ آن مرا دبیانت ؎ گہی داشت سالہا
پرہر ؎ **مولف** عرض کند کہ ہمین لغت بموحدہ
اول بجایش گذشت و این مبدل آن است
و معنی دوم مجاز معنی اول (**اردو**) (۱) دیکھو
برہر کے پہلے اور دوسرے معنے (۲) پہر مؤنث -
دیکھو برہر کے تیسرے معنے -

**پرگس** | اصطلاح - بقول برہان و بحر و
جامع بکسر ثانی (۱) معروف و (۲) کنایہ از ہر چیز
بسیار تنک و نازک و (۳) نوعی از اسلحہ و گاہی
بطریق استعارہ شمشیر جوہر دار را گویند و (۴)
جوہر شمشیر و فولاد جوہر دار را پرگس (پرگسی) نامند
و (۵) جنسی از جامہ ابریشمی و (۶) نوعی از
نواختن و خواندگی - صاحب جہانگیری بہ
معنی تیغ جوہر دار و بافتہ ابریشمی قانع و ہم او
در ملحقات معنی ششم را ہم آوردہ - صاحب سروری
ذکر معنی اول و سوم و چہارم و پنجم و ششم بحوالۂ
تحفۃ السعادۃ کردہ - صاحب ناصری ذکر

معنی اوّل و سوم و پنجم ۔ معنی ششم را بحواله
برہان نوشته ۔ صاحبان رشیدی و بہار عجم
بر معنی سوم و چہارم و پنجم و ششم قناعت
فرموده‌اند و خان آرزو در سراج ہمزبان با برہان
**مولّف** عرض کند که مرکب اضافی است و معنی
اوّل حقیقی و دیگر ہمه معانی مجاز آن که پر مگس نازک
و مشابه به جوہر شمشیر و آوازی ہم در پریدن پیدا
کند **(اُردو)** (۱) مکھی کا پر ۔ مذکّر (۲) ہر نازک چیز
مؤنّث (۳) ہتھیار کی ایک قسم جو ہر دار تلوار
مؤنّث (۴) تلوار کا جوہر ۔ مذکّر (۵) ایک قسم کا
ریشمی کپڑا ۔ مذکّر (۶) باجے کی لے ۔ مؤنّث ۔

**پرمو** | اصطلاح ۔ بقول برہان و انند بروزن
بدخو بمعنی پرمر باشد که گذشت **مولّف** عرض
کند که ہمین لغت بموحّدهٔ اوّل گذشت جا دارد که
این را مبدّل پرمر دانیم که رای مہمله به واو بدل
میشود چنانکه کلاره و کلاوه ۔ موافق قیاس است
**(اُردو)** دیکھو پرمر ۔

**پرموته** | بقول برہان و انند و سراج بفتح اوّل
و تای مفتوح بروزن فرموده بمعنی چنبر باشد که
بعربی شی گویند چنانکه چه پرموته می خواہد یعنی چه چیز
می خواہد **مولّف** عرض کند که صراحت ماخذ
این بر (برمونه) کرده ایم که بموحّده گذشت
**(اُردو)** دیکھو برموته و پرموده ۔

**پرمودن** | صاحب سفرنگ بشرح (ہفتاد و
سومی فقرهٔ دساتیر آسمانی بفرزاباد و وخشوران
وخشور) می فرماید که بفتح پای فارسی بروزن
و معنی فرمودن است **مولّف** عرض کند که
ہمین است اصل و فرمودن که بجایش می آید
مبدّل این چنانکه سپید و سفید و این مرکب
باشد از پر و آن که بمعنی حکم بجایش گذشت و علامت
مصدر و نون الف بدل شد به واو چنانکه تانغ و
توتغ و نون را حذف کردند **(اُردو)** فرمانا ۔ حکم دینا ۔

**پرموده** | بقول برہان بروزن فرموده (۱)
نام پسر ساوه شاه ۔ صاحبان جہانگیری و ناصری

ورشیدی و مؤید و جامع و سراج ذکر این کرده اند
وبقول سروری (۲) سخن بیهوده و (۳) جامهٔ
باشد که از تپش آتش رنگ گردیده و بسوخته مؤلف
عرض کند که اسم جامد زند و پازند است بنسبت
معنی دوم عرض می شود که معنی تحقیقی این فرموده
چکلم که اسم مفعول است از مصدر پرمودن فارسیان
در محاورهٔ مخصوص کردند با صفت بیهوده (اردو)
(۱) ساوہ شاہ کے لڑکے کا نام۔ مذکر (۲) بیہودہ
بات۔ مؤنث (۳) وہ کپڑا جو آگ کی گرمی سے رنگین
ہو گیا ہو۔ مذکر۔

| | |
|---|---|
| (الف) پرمور | بقول برہان (الف) بمعنی (۱) |
| (ب) پرموز | انتظار باشد و (۲) زنبور |
| (ج) پرموزه | عسل را نیز گویند و (ب) |

وبقولش مرادف پرمو بمعنی الف و (۳) بالضم
اول علف را گویند که سبزهٔ خشک شده باشد
و (ج) بقولش مرادف پرمو بمعنی الف و (۴)
نام پسر ساوه شاه نیز و فرماید که باین معنی باذال

نقطه دار هم آمده و این اصح است بنا بر قاعده
صاحب اند در هر سه لغت همزبان برهان -
خان آرزو در سراج بذیل الف و کر ب و ج هم
بحواله برهان کرده فرماید که هر که درین کلام
اندک تامل کند داند که خبط و غلط و تصحیفات
بسیار دارد و این در کتب لغت معتبره بدین معنی
یافت نه شده مگر آنکه در سروری پرمر بوزن
زرگر بمعنی انتظار آورده و پرمور چنانکه بیای
تازی گذشت مؤلف عرض کند که برهان در
لغت فارسی معتبر تر از خان آرزو است که وند
عسل هم است و صاحب جامع که محقق الزبان
است پرمر و پرمور و پرموز و پرموزه هر چهار را
مرادف یکدیگر نوشته بمعنی اول و دوم و (ج) را
بمعنی سوم هم آورده پس خبط و غلط و تصحیفات
خان آرزو است نه برهان - زیرا چه صاحب جامع
که فی الاصل محقق معتبر است بکلی با برهان
اتفاق دارد و خان آرزو قلت تلاش نموده ا

همه دانی می شمارد و پرموز بموحّده بمعنی اوّل و
دوم و سوم گذشت و ما همه را انجا صراحت ماخذ و اشارهٔ
(ج) بر معنی علت و داپ کرده ایم و پرموزه که
بموحّده مذکور شد و ران معنی چهارم بقول سروری
موجود است که او هم محقق اهل زبان است و
معتبر تر از خان آرزوی هندی نژاد پس ما را دهم

معنی بیان کرده برهان شبهی نیست و تبدیل موحّده
با بای فارسی آمده چنانکه تب و تپ فائل (اردو)
(الف) (۱) انتظار ۔ مذکر (۲) بھڑ ۔ مونث ۔ شہد کی
مکھی (ب) (۱ و ۲) دیکھو الف (۳) چارہ پالون کا
چارہ ۔ مذکر ۔ خشک گھانس ۔ مونث (ج) (۱ و ۲ و ۳)
دیکھو الف ب (۴) دیکھو پرمودہ کے پہلے معنے ۔

**پرمون** بقول برهان و جهانگیری و رشیدی دانند و جامع بروزن گردون بمعنی زینت
و آرایش باشد ۔ خان آرزو و سراج بذکر معنی بالا گوید که ظاهرا همان پذیون است که بیای
تازی گذشت **مولف** عرض کند که پذیون بذال معجمه و تحتانی عوض میم بمعنی دیبای لطیف گذشت
نمی دانیم که خان آرزو با وجود اختلاف لفظ و معنی چرا اشارهٔ آن درینجا می کند ما این لغت را
باعتبار صاحب جامع که محقق اهل زبان و معتبر تر از دیگران است اسم جامد فارسی زبان دانیم
(اردو) زینت ۔ آرایش ۔ مونث ۔

**پرمه** بقول برهان و جامع بفتح اول و ثالث
و سکون ثانی بمعنی (۱) پرماه است که افزار
سوراخ کردن باشد و بعربی مثقب و فرماید
که (۲) بمعنی پدمه هم آمده که لخت و حصّه و بهره
باشد و بعضی باین معنی بضم اوّل گفته اند و بکسر اوّل

(۳) کاہلی در کار ہا ۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل
قانع (امیر خسرو ؒ) همه لعل تحقیقی دانند بغت چو
عقیق از پرمه یاقوت می سفت ؎ صاحب رشیدی
ذکر معنی اوّل و سوم هم فرموده ۔ خان آرزو و سراج
بر ذکر معنی اوّل قناعت کرده **مولف** عرض کند که

بمعنی اوّل مبدّل برمہ است کہ صراحتش بر (برماه)
کردہ ایم چنانکہ اسپ و اسپ بمعنی دوم مبدّل پدمہ
چنانکہ بادوان و بادوان و بمعنی سوم اسم جامد فارسی
زبان باعتبار جامع کہ محقق اہل زبانست (اردو)
(۱) دیکھو پرماہ (۲) دیکھو پدمہ (۳) سستی کاہلی مؤنث

(الف) **پرچہرہ** | اصطلاح - بقول بحر گرہی باشد
از پر وغیرہ کہ جانوران شکاری مثل باز و شاہین و
امثال آن با از معدہ بر می آرند - بہار ......

(ب) **پرچہرہ کردن** | را آوردہ گوید کہ (۱)
بمعنی پرخوردہ را بر آوردن مرغ شکاری است
از معدہ کہ آنرا اہترکی وخنی گویند و آن دلیل ہضم
طعمہ است ۔ (۲) بمعنی نشاط کردن و مجبور گشتن ہم
و فرماید کہ معنی دوم اگر باثبات رسد مجاز خواہد بود
صاحب انند ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ پرو
ورپر ہا می زند و پرہا را صاف و پاک می کند و ازین
طرز عمل گاہی پرش داخل منقار شدہ در معدہ
می رود و بشکل گلولہ خوردہ جمع شود و باطعمہ ہضم
نہ شود - قی می کنند و آن گلولۂ پر را بر می آرد و ہمین
است پرچہرہ و (ب) برآوردنش بذریعۂ قی و
بعد از آنکہ پرچہرہ بیرون می آید پرند بسیار خوش وقت
می شود و از ہمین عادت فارسیان بسبیل مجاز
معنی دوم قائم کردند - معاصرین عجم ہم تصدیق معنی
دوم می کنند ولیکن در کلام شعرا یافتہ نمی شود
(اردو) (الف) پرندوں کا وہ پر جو سمٹ کر
معدے میں چلا جائے - مذکر (ب) (۱) پرچہرہ
کو معدے سے رد کرنا - بذریعۂ قے نکالنا (۲)
خوشی کرنا - نشاط کرنا -

**پرچمہ** | اصطلاح - بقول برہان و جامع بکسر
بالفتح و (الف) بمعنی گلولۂ پر است کہ چہرہ پرانستہ ودب
اوّل و سکون ثانی و فتح میم و ہا بمعنی تاخیر و کاہلی
استعمال آن با مصدر کردن - عادت است کہ
کردن در کارہا - صاحب ناصری ہم ذکر این
پرند شکاری کہ در بند نشیمن می باشد اکثر ستا
کردہ **مؤلف** عرض کند کہ پرماہ و صحیفش پرمہ

بمعنی پرماه گذشت فارسیان بزیادت های نسبت در آخرش این لغت را وضع کردند معنی لفظی این منسوب به پرماه و کنایه از سستی و کاهلی - عادت است که فارسیان چون کسی را کاهل و سست در کار ها بینند گویند که پرمه کنید او را که بیدار شود "ازهمین مقوله" شان این اصطلاح قائم شد که پرمهه مجاز آسستی و کاهلی را گفتند بمجاز و آنچه پرمه به همین معنی بر معنی مش گذشت مخفف این است بحذف های آخره (اُردو) دیکهو پرمه کے تیسرے معنے -

**پُرمی** | اصطلاح - بقول برهان بضم اوّل و سکون ثانی و فتح ثالث و سکون تحتانی (۱) نوعی از انگور باشد که بعربی عنب گویند **مولّف** عرض کند که این قسم انگور شیرهٔ بسیار دارد - و پُرمی بمعنی بسیار شراب است و انگوری که بسیار شراب دارد کنایه از همین قسم خاص است که شیرهٔ بسیار در وا است و (۲) بمعنی حقیقی پر از شراب که صفت جام و ساغر مستعمل چنانکه (حافظ شیرازی ۲ع) عمرتان باد و مراد ای ساقیان بزم جم ؛ گرچه جام ما نشد پرمی بدوران شما ؛ (اُردو) (۱) پُرمے انگور کی ایک خاص قسم ہے جسمیں شیرہ بہت ہوتا ہے - مذکر (۲) شراب سے بهرا ہوا - جام کی صفت -

**پرمیو** | بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری و سروری و سراج بفتح اوّل و سکون ثانی و کسر ثالث و سکون تحتانی مجهول و واو - مرضی باشد که آنرا عوام سوزاک خوانند چه بوقت بول کردن مجرای بول بسوزش در آید و بعربی حرقة البول نام او ست **مولّف** عرض کند که اگرچه مرکب یافته می شود و میو در فارسی زبان بکسر میم بمعنی موی می آید ولیکن معنی ترکیبی این با معنی اصطلاحی مطابقتی ندارد و ازینجاست که ما این را مرکب ندانیم - صاحب رشیدی این را لغت هندی داند و صاحب دلیل ساطع که محقق سنسکرت است پرمیه و پرمیو هردو را بالفتح لغت سنسکرت گفته پس ما این را مفرس گوئیم که فارسیان در زبان فارسی استعمال این کرده اند

و بہ تخصیص قول ناصری و سروری و جامع اعتبار را شاید کہ محققین اہل باشند (اُردو) سوزاک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حرقت البول۔ ایک مرض کا نام جس سے مجرائے بول میں زخم پڑکر پیشاب سوزش کے ساتھ آتا اور پیپ بہتی رہتی ہے اس کی وجہ زیادتی صفرا ہے۔

**پرن** بقول برہان بروزن چمن (۱) پروین را گویند و آن چند ستارہ ایست یکجا جمع شدہ در کوہان ثور و بعربی ثریّا خوانندش و (۲) نام منزلی از منازل قمر است و (۳) بمعنی دیروز ہم گفتہ اند کہ روز گذشتہ باشد۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی اوّل گوید کہ این را پہ و پرَدہ نیز گویند (کمال اسمعیل ؎) ز بخشش تو اگر بانگ بر زمانہ زنند ؎ بنات نعش ہم در فتند بشکل پرن ؎ و صاحبان رشیدی و سروری و ناصری و بہار ہم بمعنی اوّل قانع (خلاق المعانی ؎) بگاہ فکر اگر بر بنات نعش خورم ؎ بنوک کلک بنظم آورم چنان پرنش ؎ صاحب مؤید معنی اوّل و دوم را یکی داند و گوید کہ ہمان منزل قمر را ثریّا خوانند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است بہر سہ معنی (اُردو) (۱) پروین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ عقد ثریا۔ وہ چھ ستاروں کا گچھا جو جاڑوں میں سب سے اوّل نظر آتا ہے (۲) منازل قمر سے ایک منزل کا نام فارسی میں پرن ہے اور عربی میں ثریّا (۳) کل۔ مذکر۔ روز گزشتہ۔

**پرنا** بقول برہان و رشیدی و جامع و سراج بروزن رعنا دیبای منقش لطیف و نازک را گویند۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی بالا گوید کہ ہمین را پرنون و پرنیان ہم نام است (منوچہری ؎) از فروغ گل اگر اہرمن آید بر تو ؎ از پری باز ندانی دو سخ اہرمنا ؎ چونکہ زرّین قدحی برکف سیمین صنمی ؎ یا درخشندہ چراغی بمیان پرنا ؎ صاحب ناصری این را مرادف پرنیان و پرنو

گفته نسبت سند منوچهری فرماید که در پرنا الف زائد است و همین عمل است و در کل اشعار قصیده که مال منوچهری است **مولّف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم دانیم و صراحت ماخذ دیگر لغات مبیّنهٔ بالا بجای خود عرض کنیم و درینجا همین قدر کافی است که برنا بموحّده بمعنی خوب و نیک گذشت جا دارد که فارسیان به تبدیل موحّده با بای فارسی چنانکه اسب و اسپ این را برای دیبای لطیف و نازک اسم جامد قرار داده باشند (**اُردو**) دیبا سے لطیف و نازک ۔ مذکر ریشمی لطیف اور منقش کپڑا ۔ مذکر

**پرناس** | بقول مؤیّد مطبوعهٔ مطبع نولکشور بمعنی پرداختن و لمس و علم و خلاصی و دراز کردن و بالیدن **مولّف** عرض کند که ما این لغت را در دیگر نسخ مؤیّد نیافتیم و (پرماس) بمیم سوم بهمین معانی گذشت جز این نیست که کاتبین مطبع میم را به نون بدل کرده اند دیگر هیچ (**اُردو**) دیکھو پرماس ۔

**پرناک** | بقول برهان بضمّ اوّل و سکون ثانی و نون بالف کشیده و بکاف زده (۱) آدم جوان و اوّل عمر را گویند و (۲) نام طائفهٔ از ترکان ۔ صاحب ناصری باکر معنی دوم از معنی اوّل منکر ۔ صاحب جهانگیری در ملحقات متّفق با برهان در هر دو معنی **مولّف** عرض کند که این بمعنی اوّل ظاهرا مبدّل برناک است که به موحّده گذشت چنانکه تب و تپ و صراحت ماخذ بر (برناک) و (اپرناک) کرده ایم و بمعنی دوم قیاس متقاضی آنست که این را لغت ترکی دانیم و لیکن محقّقین ترکی ازین لغت ساکت (**اُردو**) (۱) دیکھو برناک ۔ اپرناک پرناک (۲) ترکوں کی ایک جماعت کا نام پرناک ہے ۔ مؤنّث ۔

**پرنج** | بقول برهان بفتح اوّل و ثانی و سکون نون و جیم غلّه باشد شبیه بگندم لیکن از ان باریکتر

ضعیف تر۔ صاحبان جہانگیری ورشیدی وسروری وناصری این را بکسر دوم گویند وصاحب جامع بہردو اعراب۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ این غلہ در ہندوستان نمی شود ظاہرا ہمان برنج است بموحدہ کہ بہندی چاول گویند **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید کہ فارسیان برنج را کہ در ہندوستان بہ موحدہ مستعمل است بہ بای فارسی گویند ازینجاست کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان (برنج بہ بای عربی) را ترک کردہ اند چنانکہ ما اشارۂ این بمعنی دوم برنج کردہ ایم۔ (اردو) چاول۔ مذکر۔ دیکھو برنج کے دوسرے معنے۔

**پرند** | بقول برہان بروزن کمند (۱) بافتۂ ابریشمی وحریر سادہ وپرنیان منقش و (۲) زمین پوش و (۳) پروین و (۴) تیغ وشمشیر و (۵) جوہر تیغ وامثال آن و (۶) غبار صحرائی و (۷) مرغ و فربہ و آن سبز نورستہ باشد کہ دواب برغبت تمام خورند صاحب جہانگیری معنی دوم وہفتم را ترک کردہ۔ (خاقانی ؎) دیدۂ آتش کہ چون سوزد پرند ؛ برق حیرت آنچنانکم سوختست ؛ (حکیم خاقانی ؎) خنجر تو چون پرند روشن وبا زینت است ؛ چون دل عاشقان نقش پرند تو باد ؛ (استاد عنصری ؎) چہ دیبی کہ برنگ پرند ہندی تیغ ؛ زبرجد نفیش پود و زمرد نبیش تار ؛ صاحب سروری گوید کہ (۸) زین تنگ سادہ (خسرو شیرین ؎) پرند آسمان گون بر میان زد ؛ بشد در آب و آتش در جہان زد ؛ وذکر معنی چہارم وپنجم کردہ ولی فرماید کہ بمعنی پنجم ظاہرا بکسرتین باید چہ فرند بکسرتین بمعنی این است۔ صاحب ناصری ذکر معنی اول وسوم وچہارم وہفتم کردہ۔ صاحب جامع معنی دوم وششم را ترک کردہ ذکر دیگر معانی فرمودہ وصاحب مؤید بمعنی اول وچہارم وپنجم قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول وچہارم وپنجم گوید کہ صاحب برہان کہ بمعنی ہفتم آوردہ از تصحیفات اوست ونسبت معنی چہارم

فرمایدکہ بالضّم بہ بای موحّدہ باشد مشتق از پریدن
و نسبت معنی پنجم صراحت کند کہ مجاز باشد و نیز فرماید
کہ بمعنی چہارم (پرندآور) صحیح باشد چہ جوہر شمشیر
نقش شمشیر است و صراحت مزید نسبت معنی اوّل
کند کہ فرسی بمعنی حریر سادہ یک رنگ آوردہ مستند بدین
بیت فرخی (سہ) چون پرند نیلگون بر روی پوشد
مرغزار * پرنیان ہفت رنگ اندرسر آرد کوہسار
**مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل ہمین اصل است
و پرند کہ بموحّدہ گذشت مبدّل این چنانکہ اشارہ اش
ہمانجا کردہ ایم و بقول فرسی و خان آرزو و بیت
نسبت کہ نیلگونی در کلام فرخی بصفت پرند باشد
و بمعنی دوم مجیز و قول برہان است و ہمہ محققین الزبان
از بیان معنی ساکت اگر سند استعمال پیش شود کنایہ
دانیم از آنکہ زین پوش در رفتار اسپ می پرد فاما
آنرا پرند گفتہ باشد و وجہ تسمیہ معنی سوم ہم ہمین
باشد کہ ستارۂ پروین را پرند گفتند کہ ہمچون پرندہ
است و بمعنی چہارم برند اصل است کہ بموحّدہ گذشت
و این مبدّل آن چنانکہ تب و تپ و معنی پنجم مجاز معنی
چہارم و بمعنی ششم اسم جامد فارسی زبان دانیم لفظ
بر اعتبار جامع کہ محقق الزبان نسبت صراحت طبیعت خواہد
این بر باد رنگ گذشت و چنین است بمعنی سوم و جا دارد
سبزۂ نوخیز را بدین وجہ پرند گفتہ باشند کہ از ہوای خفیف ہم حرکت کند
بدین اکتفا و معنی ہشتم را باعتبار صاحب سروری
اسم جامد فارسی زبان دانیم کہ زیر تنگ ہم باشد
زین پوش در وقت رفتار بہ ہوا می پرواز کند
خسرو شیرین کہ صاحب سروری پیش کرد معنی اوّل را
پیدا است نہ معنی ہشتم و (۹) بہ تحقیق ما مخفف پرندہ
کہ بہ پرندہ صراحتش می آید **(اُردو)** (۱) ریشمی
کپڑا۔ حریر سادہ اور منقّش۔ مذکر (۲) زین پوش
۔ مذکر (۳) پروین۔ مذکر (۴) تلوار ہو یا تفنگ
(۵) جوہر تیغ۔ مذکر (۶) خیار صحرائی۔
مذکر (۷) سبزہ۔ مذکر (۸) زیر تنگ۔ جس کو
بقول آصفیہ (زیر بند) کہتے ہین۔ مذکر گھوڑے کا
تنگ (۹) دیکھو پرندہ۔

**پرندآور** اصطلاح - بقول سروری بحوالۂ تحفه بفتح با و رای مهمله و واو و سکون نون شمشیر جوهردار باشد (استاد دقیقی ـه) بینداخت تیغ پرندآورش ٭ همین خواست کز تن ببرد سرش ٭ و فرماید که چون بکسرتین جوهر شمشیر است پرند آور هم بکسرتین باشد صاحب ناصری از کلام خود سند این داده (ـه) پرندآور برآورد از نیامش ٭ بعزم رزم بهر انتقامش ٭ صاحبان رشیدی و مجمع و جهانگیری هم ذکر این کرده خان آرزو بذیل معنی چهارم پرند گوید که بمعنی شمشیر همین صحیح است چه جوهر نقش شمشیر است مقصودش چیزی نباشد که معنی لفظی این را بمعنی نقش دارنده گیرد **مولف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی و کنایه از شمشیر که نقش جوهر دارد اگرچه پرند بمعنی مجرد نقش نیامده ولیکن مجاز بمعنی اوّل پرند دانیم که فارسیان پرند بمعنی پرنیان منقش آورده اند و بمجاز بمعنی نقش مجرد هم درینجا گرفته باشند و همین است ماخذ اینها (اردو) جوهر دار تلوار - مونث -

**پرنداخ** اصطلاح - بقول برهان و جامع بفتح اوّل و ثانی و سکون ثالث و دال بی نقطه بالف کشیده و بجای نقطه دار زده و تنباچ خفتیان صاحب جهانگیری فرماید که این را (اپرانخ) هم خوانند که بجایش گذشت - صاحب سروری می فرماید که اپرندخ هم به همین معنی گذشت صاحب ناصری فرماید که بمعنی چرم و صاحب رشیدی و خان آرزو در سراج هم این را آورده **مولف** عرض کند که با صراحت ماخذ این به (اپرانداخ) کرده ایم و اصل اینها (اپرانداخت) است و این مخفف آن بحذف الف و فوقانی (اردو) دیکهو اپرانداخ و (اپرنداخ)

**پرنداور** اصطلاح - بقول برهان همان (پرندآور) که گذشت **مولف** عرض کند که درانجا به ممدوده باشد و درینجا بمقصوره و انقسیم تبدیل در لغات فارسی بسیار است صاحب موید بذکر این گوید که پرنداور هم به ... بمعنی آمده - ع

(اردو) دیکھو پرند آور۔

**پرند بربستن** مصدر اصطلاحی۔ بهار و صاحب آصفی بر (پرند بستن بر چیزی) گوید که مستور و محجوب گردانیدن آن چیز را و سندیکه از نظامی آورده از ان (پرند بربستن) پیدا است **مولف** عرض کند بمعنی جوهر بستن است که پرند بمعنی جوهر شمشیر آمده و مراد از قائم کردن جوهر شمشیر باشد و از شعر نظامی همین معنی لطیف‌تر است (ع) ز خوبی چنان ساختش نقش بند٭ که بر بست بر نقش مژگان پرند٭ (اردو) جوهر قائم کرنا۔

**پرندک** بقول برهان و جهانگیری و ناصری و جامع بفتح اوّل و ثانی و رابع و سکون ثالث و سماات۔ پشته کوه کوچک را گویند که در میان صحرا واقع شده باشد۔ صاحب رشیدی گوید که پشته و تل در میان صحرا۔ خان آرزو در سراج میفرماید که بمعنی تدهم گذشت **مولف** عرض کند که مبدلش چنانکه تب و تپ (اردو) دیکھو برندک۔

**پرندوار** اصطلاح۔ بقول برهان و رشیدی نفطه و ناصری و جامع بواو بالف کشیده و به رای بی زده (۱) بمعنی شب روز گذشته که پرتی شب است و آنرا العربی بارحة الاولی خوانند۔ صاحب جهانگیری گوید که مرادف پرندوش است به همین معنی و بقول موید (۲) بالفتح تیغ گوهردار و قیل به موحده۔ خان آرزو در سراج بحواله برهان بر معنی اوّل قانع۔ **مولف** عرض کند که پرن بمعنی روز گذشت یعنی دیروز و وار افادهٔ معنی فاعلیت کند یعنی صاحب و خداوند پس اصل این (پرن وار) بود بمعنی صاحب دیروز یعنی شبی که روز گذشته متعلق باوست که اهل نجوم شب را متعلق به روز آینده دانند و دال بعد نون زائد است چنانکه پیدا و پیداد و ماخذ معنی دوم هم همین است یعنی صاحب جوهر و درین دال زائد نباشد که پرند بمعنی جوهر تیغ بجایش گذشت و معنی لفظی این جوهردارنده کنایه از تیغ و امثال آن (اردو) (۱) روز گذشته کی رات یعنی گزری هوئی رات کے

پہلے کی رات - مؤنث (۲) دیکھو پرندارہ ۔

(الف) **پرندوش** | اصطلاح - بقول برہان و جہانگیری و سروری باد او مجہول بروزن کفن پوش مرادف پرندار است یعنی پیش از دوش (مولوی معنوی سے) پرندوش پرندوش چسان بود خرابات ؎ بگوئید نترسید اگر مست و خرابید ؎ صاحب ناصری گوید که این را ..........

(ب) **پرندوشین** | ہم گویند (انوری سے) بود از باقی پرندوشین ؎ شیشہ نیمہ بر کنارۂ طاق ؎ صاحب رشیدی صراحت مزید کند که ب و ..........

(ج) **پرندوشینہ** | شراب و جز آن که دو شب بران گذشته باشد - خان آرزو در سراج ذکر الف و ج کرده می فرماید که (پرو ندوش) قلب بعض الف است **مؤلف** عرض کند که پرن بمعنی دیروز گذشت و دوش شب گذشته را گویند پس معنی لفظی این شب گذشتۂ دیروز و صراحت کامل بر (پرندوار) گذشت - قلب اضافت (دوش پرن) باشد که مرکب اضافی است و ب و ج موافق قیاس بقاعدۂ فارسی بمعنی لفظی منسوب به شب دیروز و کنایہ از چیزی که بران دو شب گذشته (**اُردو**) (الف) دیکھو پرندار کے پہلے معنے (ب) و (ج) دو شراب یا وہ چیز جس پر دو راتیں گزری ہوں -

**پرند** | استعمال - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتحتین و فتح دال (۱) ترجمۂ طائر و (۲) بمعنی کشتی خورد نیز و (۳) بمعنی سیماب **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است معنی حقیقی این ہر چیز که پرواز دارد یعنی پرواز کنندہ اسم فاعل مصدر پریدن که می آید و کنایہ از جانوری و طائری و معنی دوم ہم کنایہ باشد که رفتار کشتی خورد بہ ہوا است و مثل طائر بوسیلۂ پرده بہ ہوا می رود و معنی سوم ہم کنایہ باشد که سیماب ہم می پرد مخفی مباد که ہمین لغت بمعنی اول بتخفیف ہاے ہوز ہم آمده که بجایش گذشت (**اُردو**) (۱)

پرندہ - مذکر - دیکھو پر کے اکیسوین معنے - اُردو مین بھی پرندا انہین معنون مین مستعمل ہے اور صاحب آصفیہ سے دو لون کا ذکر کیا ہے (۲) چھوٹی کشتی جو پردون کے ذریعہ سے ہوا کے زور سے پانی پر چلتی ہے - مونث (۳) سیماب - بقول آصفیہ فارسی - اسم مذکر - زیبق - پارہ -

**پرندین** | اصطلاح - بقول برہان ورشیدی وسروری وناصری بروزن نمدزین ہر چیز کہ از حریر سازند (حکیم اسدی ؎) ز ہر سوی اندازہ در گہ بجوش ٭ بتان پرندین پردلہ پوش ٭ بتان آرزو در سراج گوید کہ مرکب از پرند و یا و نون نسبت است مثل سیمین **مولف** عرض کند کہ بلحاظ معنی لفظی این شعر مچو پیرو اندر را ہم پرندین گفتن غلط نیست مرادف پرنداور و لیکن محاورہ این را مخصوص کردہ است از جامہ کہ از حریر سازند باشد (اُردو) ملبوس حریر - مذکر -

**پرنس** | بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی شہزادہ **مولف** عرض کند کہ لغت انگلیسی زبان است بکسر اول وسکون ما بعد معاصرین عجم مفرس کردہ اند (اُردو) شہزادہ - مذکر -

**پرنس** | بکسر اول وسکون نون وکسر سین مہملہ لغتی است مفرس - صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ کہ بمعنی شہزادی است **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) شہزادی - مونث -

**پرنشستن** | مصدر اصطلاحی - صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی سایہ کردن است (سلیم طہرانی ؎) کدام روز ہر اسایہ لیسرانداخت ٭ کہ ہیچو تیغ بفرقم پر ہما ننشست ٭ (اُردو) سایہ کرنا -

**پرنگ** | بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحبان ناصری و برہان وجہانگیری ورشیدی

گوید کہ (۱) بفتحتین شمشیر جوہر دار مرادف پرند و بکسرتین (۲) برنج کہ یکی از فلزات است صاحب موید بمعنی دوم قانع ۔ صاحب جامع ہم ذکر ہردو معنی کردہ ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مبدل پرند است چنانکہ آخوان رند و آخوان رنگ و نسبت معنی دوم گوید کہ ظاہرا بپای تازی است کہ کاف فارسی بجیم بدل شدہ (حکیم زلالی ــہ) برنن دشت و سرکوہ و کمرگاہ زمین ٭ از پی برشدن شعلہ خنگ گشت پرنگ ٭ صاحب سروری بمعنی اول قانع ۔ **مولف** عرض کند کہ بمعنی اول مبدل پرند چنانکہ خان آرزو گفتہ و بمعنی دوم اصل برنج بمعنی سوم مش کہ گذشت بای فارسی بدل شدہ بموحدہ چنانکہ اسپ و اسب و کاف فارسی بدل شدہ بجیم چنانکہ لگام و لجام و معلوم می شود کہ برنج معرب ہمین پرنگ است و اشارہ این بہ برنج مذکور و بعضی برانند کہ برنج مبدل این ہم فارسی است چنانکہ در انجا نوشتہ ایم

(**اردو**) (۱) دیکھو پرند کے چوتھے معنے (۲) دیکھو برنج کے تیسرے معنے ۔

**پرنمودن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پرکردن است (ابو الفرح روی ــہ) پر لطائف نمودہ عرض ہوا ٭ در لطافت گرفتہ طول جبل ٭ (**اردو**) دیکھو پرکردن ۔

(الف) **پرنو** بقول برہان بروزن بدگو (ب) **پرنون** و شبخون ہردو بمعنی دیبای منقش در نہایت لطافت و نزاکت ۔ صاحبان جہانگیری و ناصری و جامع ذکر این کردہ اند (ناصرخسرو ــہ) گرچہ نہ پشند ہردو ہرگز بود است ٭ پیش توای دوربین عمر بہ چو پرنو ٭ (استاد رودکی ــہ) نیز دو بلبل اندر باغ جز بر بسد و پیا ٭ نیو یدا آہوا اندر دشت جز بہ عالی و پرنون ٭ خان آرزو در سراج پرنا و پرنو و پرنون و پرنیان را یکجا ذکر کردہ ۔

**مولف** عرض کند کہ اصل این پرنیان
بہ موحدہ گزشت و صراحت ماخذ ہم در انجا
کردہ ایم و پرنیان کہ بہ بای فارسی می آید لیکن بہ جیم پیش
چنانکہ تب و تپ و صراحت ماخذ این ہردو
بر (برنو و برنون) کردہ ایم کہ بموحدہ مذکور شد
و این ہردو مبدل آنست و درینجا ہمین قدر
کافی است کہ الف مخفف ب باشد (اُردو)
دیکھو برنو و برنون۔

**پرنہادن** | مصدر اصطلاحی۔ بقول
برہان و بحر و انند کنایہ از بیرون کردن باشد
کسی را از جائی و دفع نمودن و آوارہ ساختن
و از سراج و لطائف الحیل و آکردن **مولف**
عرض کند کہ معنی لفظی این پر قائم کردن است
برای پریدن و کنایہ باشد از معنی بالا موافق
قیاس است (اُردو) باہر کرنا۔ اپنے سے
ٹالنا۔ دفع کرنا۔

**پرنیاخوی** | اصطلاح۔ بقول جہانگیری
در لطائف کنایہ از خوشخوی و صاف دل۔ صاحب
انند بعوض صاف دل۔ صاحب دل نوشتہ
صاحب جامع این را (پرنیان خوی) نوشتہ
گوید کہ کنایہ از نرم دل و خوشخوی و خوشحال
**مولف** عرض کند کہ مخفف است بحذف نون و
این معنی پیدا شد از پرنیان کہ نرم است و کنایہ است
لطیف (اُردو) صاف۔ نرم دل۔ خوشخو۔

**پرنیان** | بقول برہان و جہانگیری و رشیدی
و ناصری و سروری و موید مرادف پرنو و پرنون
و بعضی محققین صراحت مزید کردہ اند کہ با بای ابجد است
و گفتہ اند کہ پوششی بودہ کہ پادشاہان قدیم
آنرا بفال نیک داشتندی و در روزہای
جشن پوشیدندی و بقول بعض این را جبرئیل
از بہشت آوردہ و بقول بعض جامۂ رزم رستم
زال بودہ کہ از پوست پلنگ دوختہ بودند
و شکل صد و رصدی دران مرقوم۔ خان آرزو
در سراج می فرماید کہ این از عجب عجائب است

زیرا کہ جامع رستم پربیان بدو بای موحدہ بلکہ پرنیان
بہ سہ بای موحدہ است و این لفظی است مشہور
خاص و عام و درین قسم الفاظ تصحیح کردن دال
بر کمال قلت تتبع یا عدم فہم یا بی پروائی تمام است
(استاد عنصری ؎) آئینہ دیدی بران گسترده پرواز لطف
خرده ریزۂ الماس دیدی یافتہ بر پرنیان ٭ **مولف**
عرض کند کہ ما صراحت ماخذ این پرتو و پرتون کرده ایم
و درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مبدل پرنیان
است کہ بموحدہ گذشت چنانکہ اسب و اسپ (اردو)
دیکھو پرنو و پرنون۔

**پرنیان خوی** اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی
و جہانگیری و بہار و سراج اصل ہمان (پرنیاخوی) کہ گذشت و آن مخفف
این است بحذف نون (اردو) دیکھو پرنیا خوی۔

**پرنیان خوئی** اصطلاح۔ بقول مؤید بمعنی نرم
خوئی و خوشخوئی **مولف** عرض کند کہ بزیادت یای
مصدری بر (پرنیان خوی) بمعنی حاصل بالمصدر
است و موافق قیاس (اردو) خوشخوئی۔
نرم دلی۔ مونث۔

**پرنیخ** بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و مؤید و سراج بر وزن زرشیخ
بمعنی تختۂ سنگ کہ مسطح و ہموار باشد **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (رودکی
؎) فگندند بر لاد پرنیخ سنگ ٭ نگروند در کار موبد درنگ ٭ (اردو) صاف اور ہموار پتھر
مذکر۔ پتھر کی ہموار سیل۔ مونث۔

**پرنیش** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بالفتح و بالضم و کسر نون بمعنی درد شکم و معدہ
**مولف** عرض کند کہ بالضم اصح باشد و معنی
عام را کہ شکم و معدہ خاص کردند۔ تصرف
محاورہ باشد و فتح اول ہم تصرف زبان و لب و لہجۂ
مقامی (اردو) پیٹ کا درد۔ معدہ کا درد۔ مذکر۔

**پرو** بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری
بفتح اول و سکون ثانی و واو بمعنی پرویز و آن

ستاره ایست در کوهان ثور - صاحب جهانگیری گوید که (پروه) هم به همین معنی می آید (حکیم اسدی در صفت عمارتی گوید) خم طاق هر یک چو پتدره ؛ ز بس رنگ یاقوت رخشان چو پروه ؛ (شمس فخری گوید)

فروغ رای خیرش اگر چه ید ور باغ ؛ بجای خوشه نه تاکش همی بر آید پروه ؛ **مولف** عرض کند که تحقیق پروین است بحذف یا و نون **(اردو)** دیکھو پروین۔

**پروا** | بقول برهان بفتح اول و سکون ثانی و واو بالف کشیده بمعنی (۱) طاقت و (۲) آرام و فراغت و (۳) صبر و (۴) بمعنی توجه و التفات و رغبت و میل و (۵) ترس و بیم و باک و (۶) سر و برگ و (۷) پرداخت و پرورش - صاحب رشیدی بمعنی دوم و چهارم قانع چنانکه گویند (بی پرواست) صاحب سروری بمعنی دوم و چهارم و ششم قناعت کرده (استاد دقیقی گوید) ابوسعد آنکه از گیتی بدو سرگشته شد بدبا ؛ مظفر آنکه شمشیرش ببرد از دشمنان پروا ؛ (شاعر گوید) داد ما آن شوخ بی پروا نداد ؛ بسکه بی پرواست داد ما نداد ؛ (ناصری گوید) تا خط رز خطش سر زده با من تعشقش نیست ؛ چندان بخود افتاد که پروای منش نیست ؛ (امیر خسرو گوید) بجوان و شوخ و فراموش کار و بی پرواست ؛ (سیف اسفرنگی گوید) دل از جان و جهان بر گیش اگر پروای ما داری ؛ بگوی عاشقان آمی ار سر سودای ما داری ؛ هم او گوید که سند او بر معنی چهارم می نماید - صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم از مولوی معنوی سند آورده (گوید) هزاران پروانه کو شمع ترا دید ؛ شبش خوشتر ز روز آید به سیما ؛ همی پرد بگرد شمع حسنت ؛ پروانه شب ندارد هیچ پروا ؛ ما این را متعلق به معنی ششم دانیم هم او ذکر معنی چهارم و پنجم و ششم کرده - صاحبان جهانگیری و ناصری بمعنی (۸) دانستن هم آورده اند بسند کلام مولوی معنوی (گوید) بمعنی آرم بیان کردن

از ین بیش ؏ بگفتم اینقدر باقی تو پروا ؏ و صاحب جہانگیری باستثنای معنی سوم و ہفتم ذکر دیگر ہمہ معانی کردہ ۔ صاحب جامع معنی ہشتم را علم گوید و ذکر دیگر ہمہ معانی ہم کند ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ لفظ مشترک است گاہی بمعنی احتیاج مستعمل شود چنانکہ مشہور است و گاہی بمعنی فرصت و انکار یکی از ین دو و درا ز حساب است و چون در عالم احتیاج از محتاج الیہ خوفی و رعبی در خاطر باشد بمعنی خوف و بیم نیز مستعمل چنانکہ گویند بی پروا بمعنی لاابالی **مؤلف** عرض کند کہ کہ ہیئت معنی مسلسل کہ بالا گذشت اسم جامد فارسی زبان است و بلحاظ معنی ہشتم گوئیم کہ (پروائیدن) بمعنی اعتنا کردن می آید و این امر حاضر آنست کہ در کلام مولوی معنوی مستعمل شد ۔ **(اردو)** (۱) لیاقت ۔ مؤنث (۲) آرام ۔ مذکر ۔ فراغت ۔ مؤنث (۳) صبر ۔ مذکر (۴) توجہ ۔ رغبت ۔ مؤنث (۵) ڈر ۔ مذکر (۶) پروا ۔ مؤنث ۔ بمعنی اعتنا ۔ سروکار (۷) پرورش ۔ پرداخت ۔ مؤنث (۸) سمجھ لے ۔ جان لے ۔ امر حاضر ۔

(الف) **پروا باشیدن** | استعمال ۔ صاحب
(ب) **پروا بودن** | آصفی ذکر (ب) کردہ
از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اندیشہ و خوف بودن و شدن متعلق بہ (پروا باشیدن) است از ینجا ست کہ الف را قائم کردہ ایم (جمال اصفہانی ؎) نگر تدبیری حکمت خانہ سازی ؏ نباشد با جہالت ہیچ پروا ؏ (اثر شیرازی ؎) از اجل پروا نباشد مردم بی برگ را ؏ ہیچ ماہی می تواند خورد مفلس مرگ را ؏ **(اردو)** ڈر ہونا ۔ اندیشہ و خوف ہونا ۔

**پروا داشتن** | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ سروبرگ و اعتنا داشتن است (صائب ؎) ز ناحق کشتگان پروا ندارد آن سبک جولان ؏

نسوزد دل نسیمی را که ره بر لاله زار افتد ؛ (سعدی ــه) اگر کنج خلوت گزیند کسی ؛ که پروای صحبت ندارد بسی ؛ (اُردو) پروا کرنا ۔ اعتنا کرنا ۔

**پروا کردن** | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند که بمعنی اعتنا کردن و سر و برگ داشتن و خوف کردن (صائب ــه) هر که بی خود بود از خود نکند پروائی ؛ چه غم از محتسب شهر بود مستان را ؛ (وحید قزوینی ــه) اسیر عشق بجانان نمی کند پروا ؛ که ز مهر خورده بدرهان نمی کند پروا ؛ (اُردو) پروا کرنا ۔ اعتنا کرنا ۔ خیال کرنا ۔ خوف کرنا

**پروار** | بقول برهان بر وزن خروار (۱) جانوری باشد که آنرا در جائی خوبی بندند و خوراک لائق دهند تا فربه شود و (۲) خانه تابستانی و خانه بادگیر دار را گویند که اطراف آن تمام پنجره داشته باشد و (۳) خانه را نیز گویند که بر بالای خانه دیگر ساخته باشند و اطراف آن باز باشد و (۴) بمعنی گنجینه هم و (۵) تخته های را نیز گویند که سقف خانه را بدان پوشند و (۶) بول و پیشاب بیمار را نیز گویند که پیش طبیب برند صاحب جهانگیری این را مرادف (پرواره) گرفته و ذکر هر پنج معنی اوّل الذّکر کرده ۔ صاحب رشیدی پروار ۔ پرواره ۔ پربار ۔ پربارہ ۔ پربال ۔ پربالا ۔ فروار ۔ فرواره ۔ فروال ۔ فرواله ۔ همه را مرادف یکدیگر دانسته بهر سه معنی اوّل الذّکر و صاحب سروری بذکر معنی دوم و سوم و هشتم می فرماید که (۷) بمعنی پرورش (عماد شهریار ــه) سودای تو از برای قربان ؛ بست است زمانه را بپروار ؛ ما گوییم که این سند معنی هشتم است نه هفتم و بحواله تحفه گوید که بمعنی مجمرۀ عود ۔ صاحب ناصری می فرماید که (۸) جائی که در آنجا جانوری را بندند و بعلف و امثال آن پرورند تا فربه شود و آنرا پرواری گویند و ذکر معنی اوّل هم کند

وگوید که در اصل پروَرده بود و ذکر معنی دوم وسوم
هم کرده - صاحب جامع به هشت معنی بیان کرده به پایان
متفق با او وارسته بذکر معنی دوم معنی ہشتم را نوشته
گوید که (۹) بمعنی فربه هم (صائب ؒ) از لحد خاک
شکم پروران واکرده است ٭ تو ز غفلت ہمچنان
در بند پرواری خودی ٭ (ایضاً ؒ) زان است
دین ضعیف که فرمان وبان شرع ٭ عمامه های
خویش به پروار بسته اند ٭ (قدسی ؒ) ز لاغری
بنو و روغن استخوان مرا ٭ چه سود داد که کردم غلغشش
پروار ٭ (یحیی کاشی ؒ) لقمه اش گوسپند پروار
است ٭ چه عجب بره بند این کار است ٭ خان
آرزو در سراج پروار و پرواره را بذکر معنی دوم
وسوم گوید که مبدّل پرآر و پرآره بیای تازی
بجای واو است و پرواری منسوب بدان **مؤلف**
عرض کند که پرآره بجایش گذشت بمعنی دوم
و ما همه را آنجا صراحت ماخذش کرده ایم که اصلش
پرآره بوده موحّده و این معنی مذکور مبدّل آن
که موحّده به واو بدل شد چنانکه آب وآو ومعنی
سوم مجاز آن ومعنی چهارم هم مجاز که اکثر گنجینه ها
مثل خانهٔ تابستانی در زمین باشد ومعنی پنجم این را
اسم جامد فارسی زبان دانیم وهمچنین معنی ششم و
معنی هفتم مزید علیه پرور که اسم مصدر پروریدن
است بزیادت الف بعد واو ومعنی ہشتم مجاز معنی
دوم که جائی که برای پرورش چارپایان [illegible]
سازند آنهم مثل خانهٔ تابستانی خنک باشد وجانورانی
که درین خانه بآرام فربه می شوند آن را پرواری گویند
ومجاز بحذف تحتانی پروار هم که بمعنی اوّل گذشت
عجبی نیست که محققین از شعر دوم صائب این معنی
پیدا کرده باشند که وارسته برای معنی هفتم آورده
ومجاز فربه را هم گویند چنانکه معنی نهم است -
**(اردو)** (۱) دیکھو پرواری (۲) دیکھو پرپار
(۳) بالاخانہ جس میں دریچے ہوں - مذکر (۴)
گنجینہ - خزانہ کا مقام - مذکر (۵) وہ تختے جو
سقف مکان میں لگاتے ہیں جن سے تختہ بندی

کہرے رہین - مذکر (۶) قارورہ - بیمار کا پیشاب - مذکر (۷) پرورش - مونث (۸) وہ مکان جہان چارپایون کو آرام کے ساتھ رکھتے ہین - مذکر (۹) فربہ - موٹا -

**پرواره** | اصطلاح - بقول برہان و جہانگیری و سروری و موید و سراج مرادف بہمہ معانی پروار گذشت **مولف** عرض کند با حقیقت ماخذ این بر پروار عرض کردہ ایم - موحدہ بہای فارسی و واو بدل شود چنانکہ اسب و اسپ و آب و آو و ہای ہوز زائد ہم می آید و حذف ہم می شود (ناصر خسرو از جہانگیری سہ) ناگاہ باد دنیا مردوین را چو ۔۔۔ چاہ فگند از سر پروارہ چو عجب است از محققین کہ ہمین کلام ناصر خسرو را بہ تغیر بعض الفاظ برای (پروارہ) نقل کردہ اند کہ بموحدہ سوم گذشت (اُردو) دیکھو پروار - پرباره - بربار - پرباره -

**پرواری** | استعمال - بمعنی منسوب بہ پروار بہ یادت یای نسبت **مولف** عرض کند کہ اشارہ این بر پروار گذشت موافق قیاس است و اکثر بصفت گاو مستعمل (سعدی سہ) اسپ لاغر میان بکار آید بروز میدان نہ گاو پرواری (اُردو) فربہ -

**پروار** | بقول برہان بروزن شہباز (۱) معروف کہ از پریدن است و (۲) بمعنی اشارہ ہم آن زری باشد کہ بر فرامین پادشاہان بالای و (۳) بمعنی لور دو پرتو روشنائی و (۴) نشیمن نشستنگاہ مرغان و (۵) چوبہا کہ ہر یک بمقدار سہ و جب طول باشد کہ بجہت پوشیدن خانہ با چوب ہای بزرگ بہم چینند و بوریا روی آن و خاک بران ریزند و فرمایدکہ تر و محققین (۶) سیر بود از جانب ناسوت بشریت بجانب الہیہ حقیقت - صاحب جہانگیری بر ہمہ معنی اولیٰ قانع (صائب سہ) در حسرت یک مصرع پرواز بلند است چو مجموعہ بر ہم زدہ بال و پر من (سعدی سہ) ہزار پیرو ولی پیش باشد اندر ...

که کعبه بر سر ایشان همی کند پرواز ٭ (نظامی ۵)
چراغی که پروانه بینش بدوست ٭ فروغ همه
آفرینش بدوست ٭ صاحب سروری نسبت
معنی اوّل گوید که بمعنی پریدن است و ذکر معنی سوم
و چهارم هم کرده ۔ صاحب ناصری بر هر سه معنی
اوّل الذکر قانع و ذیل پروانه گوید که (۷) بمعنی
مکافات است (نظامی ۵) کمن کان ظلم
را پروانه می ٭ که گر از من تو زر گردون بازبینی ٭
صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل می فرماید که این معنی
حقیقی نیست چنانکه مشهور است بلکه معنی حقیقی او
پر گشادن است و هم بدین معنی پر باز نیز صاحب
موید ذکر هر پنج معنی کرده و معنی ششم را ترک فرموده
بهار بذکر معنی اوّل و سوم می فرماید که بمعنی اوّل
بلند از صفات و مصرع از تشبیهات او مستعمل و
با لفظ برداشتن و بستن و شستن و کردن مستعمل
خان آرزو در سراج نسبت معنی اوّل بذکر قول
رشیدی می فرماید که این بر تقدیری است که
بمعنی حاصل بالمصدر باشد و اگر بمعنی مصدر بود
مشکل و بر تقدیر اوّل مرکب است از پر و وآز
که مبدّل باز است و بذکر معنی سوم و چهارم گوید
که اغلب که بمعنی سوم تصحیف پروآز بدال و بمعنی
چهارم پروآز بدال که مغیّر و مبدّل پتواز است
بتا و صاحب جامع نسبت هر پنج معنی اوّل الذکر
همزبان برهان ۔ **مولف** عرض کند که بمعنی
اوّل اسم مصدر و حاصل بالمصدر پروازیدن
است که می آید پس تسامح برهان است که این
را از پریدن خیال کرد و خیال بعض محققین درست
است که اصل این پر باز باشد موحّده بدل
شد بواو چنانکه آب و آو پس معنی اوّل این
پرندگی است و معنی دوم مجاز آن که در رفتار و
رفتار هم زر دگر بر بالای سر ممدوح می پرانند
و معنی سوم و چهارم و پنجم و ششم و هفتم اسم جامد فارسی
زبان دانیم و در معنی چهارم و پنجم و ششم بلندی را
هم دخل است و بدین وجه جا دارد که آن را هم

مجاز بمعنی اوّل گیرم (اُردو) (۱) اُڑان بقول
آصفیہ۔ اسم مونث۔ پرواز (۲) نثار بقولہ۔ مذکر
نچھاور۔ نقد خواہ جنس بطور تصدّق کسی کے
سر پر سے پھینکنا (۳) دیکھو پرتو (۴) اُلٹا دیکھو
پتواز (۵) وہ تختے جو پختہ مکان کی چھت میں نیز
پر رکھتے ہیں جس پر مٹی یا چونا بچھاتے ہیں جس کو کن
میں کلپی کہتے ہیں۔ مذکر (۶) پرواز خیال۔ سیر لاہوت۔
مونث۔ اصطلاح صوفیہ میں عالم ذات الٰہی کی
سیر کرنا جہاں سالک کو مقام فنا فی اللہ حاصل
ہوتا ہے (۷) بدلہ۔ مذکر۔ مکافات۔ مونث۔

## پرواز آوردن

استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ (۱) بمعنی پریدن و پرواز کردن و (۲) مجازاً بمعنی قصد و ارادہ کردن (حزین اصفہانی ؎) سوی شہری چرا نارم پرواز ؛ کہ با شہزادگان باشیم و مسازہ ؛ (اُردو) (۱) پرواز کرنا۔ اُڑنا (۲) قصد کرنا۔ ارادہ کرنا۔

## پرواز ببال دیگری کردن

مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کار بحمایت کسی کردن (میرزا طاہر وحید ؎) کمال عشقبازان از جمال دیگری باشد ؛ چو رنگ چہرہ پروازم ببال دیگری باشد ؛ **مولف** عرض کند کہ (ببال دیگری پرواز کردن) بہ موقعہ گذشت و صراحت معنی این ہم بدر انجا مذکور۔ بہار در پنجا سندی کہ برای آن پیش کردہ و نظیر خفیفہ کہ در معنی کردہ درست نیست و سندش برای (پرواز ببال دیگری باشیدن) است کہ لازم است بمعنی این معطّل بودن وجود کسی و باختیار دیگری بودنش (اُردو) دیکھو ببال دیگرے پرواز کردن۔

## پرواز برداشتن

مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مولف** عرض کند کہ بمعنی پرواز کردن و و پریدن و بمجاز بلند شدن است (زلالی

شعر انصاری ـه) کہ چون آواز طبل باز برداشت ؛
ہمای چتر او پرواز برداشت (اردو) پرواز کرنا
اڑنا۔ بلند ہونا۔

**پرواز چشم** | اصطلاح۔ بقول بحر مرادف
پروازیدہ بمعنی پریدن چشم و بقول وشگون بہار
گوید کہ کنایہ از تقول وشگون بر اخبار ملاقات
**مولف** عرض کند کہ چون در غلاف چشم کسی خود
بخود حرکت پیدا شود فارسیان و نیز اہل ہند
این را شگونی دانند و خیال کنند کہ کسی کہ مفارقتش
از مدت دراز است می آید و این علامت آنست
محققین اہل زبان ازین ساکت البتہ معاصرین عجم
بر زبان دارند و حاصل بالمصدر پریدن چشم است
کہ بہمین معنی می آید (اردو) آنکھہ پھڑکنا۔ بقول
امیر خود بخود پلک یا پوٹے مین حرکت ہونا جس کے
زائل کرنے کو پلک پر تنکا یا دھاگا رکھہ لیتے ہین
یہ سچ یا خوشی کا شگون ہے۔ کہتے ہین کہ مرد
کی دہنی اور عورت کی بائین آنکھہ پھڑکے تو کوئی
بچھڑا ہوا ملے اور مرد کی بائین اور عورت کی
دہنی آنکھہ پھڑکے تو صدمہ پہنچے مگر تجربہ کرنے
والون کا قول ہے کہ تخصیص مرد اور عورت کی
دہنی بائین آنکھہ کا ٹھیک نہین ہے بلکہ عورت ہو
یا مرد باعتبار اس شگون کے کسیکی دہنی آنکھہ اچھی
ہوتی ہے اور بائین بری اور کسیکی بائین آنکھہ
اچھی ہوتی ہے اور دہنی بری (بحر ـه) الہی
اپنی بغل ہی مین دیکھون آج اسے ؛ یہ بائین
آنکھہ پھڑکنی ہو نیک فال مجھے ؛ (نصیر ـه)
آنکھہ جب پھڑکے ہے بائین تب مجھے کہتا ہے وہ ؛
کچھہ خوشی دکھلائیگا یہ اضطراب نرگسی ؛ آپ
ہی نے فرمایا ہے کہ بعض فصحا آنکھہ پھڑکنا کو
رائے خفیفہ سے تجویز کرتے ہین اور پھڑکنا جو
تڑپنا کے معنی مین ہے اس مین کوئی رائے
خفیفہ کا قائل نہین ہے۔

**پرواز دادن** | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**

سر عرض کند کہ بمعنی آوردن بہ پرواز و قوت پرواز
عطا کردن است (اسیر شہرستانی ؎) گر صدق
کلامت ہدہد بال یقین را ٭ پرواز تجرد کہ دہد
ممدوح امین را ٭ (ظہوری ؎) از برای دام
لیلی میشود سیمرغ بخت ٭ عشق مرغی را کہ پرواز
سر مجنون دہد ٭ (اُردو) پرواز میں لانا۔ پرواز
کی قوت دینا۔

**پرواز دیدن** انتقال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ
بمعنی قوت پرواز و بلندی یافتن است ولیکن
سند پیش کردہ اش متعلق بدین مصدر نیست بلکہ
متعلق بہ مصدر بینیدن است کہ گذشت
(صوفی مازندرانی ؎) نمی بینیم در اقبال خود
پرواز بستانی ٭ ہم آخر بال مرغ ما درین ویرانہ
می ریزد ٭ (اُردو) پرواز کی قوت پانا۔

**پرواز دین** اصطلاح۔ باضافت زای
ہوز۔ مرکب اضافی و بقول بحر مراد از پرواز چشم
کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است
(اُردو) دیکھو پرواز چشم۔

**پرواز رنگ** اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر و انند کنایہ از تغیر یافتن و شکستن رنگ
**مولف** عرض کند کہ حاصل بالمصدر (پرواز یدن
رنگ) است کہ می آید بعض محققین این را متعلق
بہ (پریدن رنگ) می دانند و حقیقت ہر دو
بر مصادر (پرواز یدن و پریدن) عرض کنیم
کہ می آید (اُردو) رنگ اُڑ جانا۔ رنگ کا
زائل ہونا (حاصل بالمصدر)

**پرواز شستن** مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔
**مولف** عرض کند کہ زائل کردن و سلب
کردن قوت پرواز از چیزی کو قوت پرواز داشت
(قاسم مشہدی ؎) بیاد وصل او در کعبہ
چندان گریہ می کردم ٭ کہ از بال و پر مرغ
حرم پرواز می شستم ٭ (اُردو) پرواز کی قوت زائل کرنا

**پرواز کردن** استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند
که (۱) بمعنی حقیقی است یعنی پریدن وچون اضافت
این بسوی چیزی کنند (۲) بمعنی زائل شدن آن
چنانکه پرواز کردن رنگ ونقش وطاقت وامثال
آن بر سبیل مجاز (ظهوری ؒ) در کوی تو پرواز
کنان بلبل وقمری ٭ گل یاد بران سرو هوا دار
ندارد ٭ (ظهوری ؒ) هر جا که بلند شست
بستی ٭ پروازکنان نشانه برخاست ٭ (طالب
آملی ؒ) خال احسان چو زند دست سخای تو
زشوق ٭ نقش زر از ورق گنجینه پرواز کند ٭
صاحب مؤید نسبت معنی اول می فرماید که پر گشاده
کردن پرنده است در پریدن وآن عبارت
از سرعت است برای گرفتن جانوران مانند
باز وبحری ونیز گوید که پر گشاده کردن برای
جفت شدن هم واز بهر این پرواز کردن (۳)
عبارت از جفت شدن است چنانکه مثل است
(ع) کند هم جنس با هم جنس پرواز ٭ کبوتر
با کبوتر باز با باز **مولف** عرض کند که سند معنی
سوم متعلق از ان نباشد وبخیال ما متعلق بمعنی
اول است وبس ومعنی سوم را دیگر کسی از
محققین زباندان واهل زبان ذکر نکرده مشتاق
شد دیگری باشیم (اُردو) (۱) پرواز کرنا۔
اڑنا (۲) زائل ہونا جیسے رنگ اڑنا (۳)
جفتی کھانا۔ بقول آصفیہ ٹبڑنا۔ جماع کرنا۔
نر پرندہ کا مادہ پر چڑھنا۔ یا مادہ کا نر سے
مجامعت کرانا۔ جانوران کا جفت ہونا۔

**پروازگاه** اصطلاح۔ بہار بذکر این
بر معروف قانع واند نقل نگارش از مصرف
هم ساکت وای بر چنین محققین که لغتی را جا
دادن واز تعریف سکوت ورزیدن یعنی
فارسیان خصوصاً معاصرین عجم شکارگاهی را
گویند که دران بواسطۂ پرند شکاری چون باز وشاهین
شکار کنند (اُردو) پرند شکاری کی شکار کی جگہ۔ موضع

(الف) **پروازگر** اصطلاح - بقول بہار وانند کنایہ از تیز رو (حکیم زلالی ؎) زمغزنی نامہ پروازگر شد ٭ بکشمیر آمد و شور دگر شد ٭ **مولّف** عرض کند کہ از سند بالا ..........

(ب) **پروازگر شدن** بمعنی پریدن و کنایہ از تیز رفتار شدن ہم پیدا است پس (الف) اسم فاعل ترکیبی است و (ب) مصدر آن (**اُردو**) (۱) وہ قاصد جو ہوا پر جاے یعنی تیز رفتار ہو (ب) تیز رفتار ہونا (ہوا ہو جانا کہہ سکتے ہیں)

**پروازگرفتن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت. **مولّف** عرض کند کہ (۱) بمعنی پریدن است کہ معنی حقیقی است (الٰہی ہمدانی ؎) شش جہت ہمچو غباری شد و پرواز گرفت ٭ برق جولان کہ سر خرمن خاک افتاد است ٭ صاحب بحر گوید کہ (۲) گریختن جانوران شکاری ہمچون باز و شاہین **مولّف** عرض کند کہ ہمان معنی اوّل است و بس (**اُردو**) (۱) اُڑنا - پرواز کرنا (۲) جانوران شکاری کا بھاگنا -

**پروازہ** اصطلاح - بقول برہان و جامع بر وزن خمیازہ (۱) توشۂ طعامی کہ در و شکار و سفر ہمراہ بردارند یا از دنبال بیاورند و (۲) درمنہ را ابیز گویند کہ از پی عروس ریزند وجابجا آتش بر آنہا زنند و (۳) آتشی کہ پیش عروس فروزند و آتشی کہ فارسیان در ہنگامی کہ عروس را بداماد سپردندی بیفروختندی و داماد عروس و داماد را باہم بستہ بر گرد آتش طواف فرمودندی و (۴) بمعنی عیش و خرّمی ہم آمدہ و (۵) ورق نقرہ و طلا کہ آنرا بجہت نثار ریزہ ریزہ کردہ باشند چہ شخصی کہ زر ورق می سازد آنرا (پروازہ گر) می گویند و بعضی ورق طلا و نقرہ را گویند کہ نقاشان کار فرمایند و شاہد بر این آنست کہ در شیراز شخصی کہ ورق طلا و نقرہ را

برروی پوست بچسپانند آنرا هم پروانه گرمیخوانند
صاحبان جهانگیری و ناصری و رشیدی بمعنی اوّل
وسوم و پنجم قانع - و صاحب سروری معنی چهارم
را ترک کرده ذکر دیگر همه معانی کرده (شاعرله)
جانان چه توان کرد که اندر ره عشقت ؛ الّا جگر
سوخته پروانهٔ ما نیست ؛ خان آرزو در سراج
گوید که تحقیق آنست که پروانه بمعنی نثار است
مطلقاً خواه بر داماد و عروس نثار کنند خواه بر فرامین
سلاطین و بدیمعنی بحذف ها و بهای تازی هم گذشت
مولّف عرض کند که آنچه بیای موحده بمعنی اوّل
وسوم گذشت مبدّل این است چنانکه اشارهٔ
این هم در آنجا کرده ایم و در اینجا این را به همه
معانیش اسم جامد فارسی زبان دانیم
باعتبار صاحب جامع که محقق اهل زبان است
و پرواز که بمعنی نثار گذشت مخفف این باشد
مخفی مباد که در آصفیه بقول محیط بکسر دال و سکونها
راء مهمله و فتح میم و نون و با - اسم فارسی است

و بیونانی ساریقون و اقدنیا و بسریانی ابروتا
و برومی ابرلیطون و بعربی شیخ و شجرة الشیوخ
و بهندی جوہری جو این گویند گرم و خشک
در سوم و گویند در دوم جمیع اقسام آن محلّل
ریاح مقطّع - ملطّف - مسکّن و دران قبض کمتر
و تسخین زیاده و منافع دارد (الخ) (اردو)
(۱) سفر کا توشہ - مذکر (۲) درمنہ جسکو ہندی
میں جوہری جو اجن کہتے ہیں مونث - اور صاحب جامع الاردو
نے درمنہ پر فرمایا ہے - خشترک ایک گھاس
مشابہ بہ برگ سداب (۳) وہ آگ جو فاریان
دلہن کے آگے روشن کرتے ہیں - مونث (۴)
عیش - مذکر - عشرت - مونث (۵) طلائی اور
نقرئی ورق کے ٹکڑے - مذکر -

## پروانه گاه

اصطلاح - صاحب انندکه
این از معنی ساکت و بحواله بهار می دهد و بهار
ازین لغت سکوت دارد مولّف عرض کند
که حقیقت (پروازگاه) بدون های هوز هشتم

(۵۷۶)

بجایش بیان کردہ ایم و این غیر از معنی حقیقی
چیزی نیست خیال ما این است کہ صاحب انند
بہ تسامح این را قائم کرد و مقصودش غیر از
(پروازگاہ) نباشد (اُردو) دیکھو پروازگاہ
**پروازہ گر** | اصطلاح ۔ بقول انند بالفتح
شخصی کہ زر ورق می سازد **مولف** عرض
کند کہ بعض محققین بذیل پروازہ اشارہ این کردہ اند
وموافق قیاس است (**اُردو**) سونے چاندی
کے اوراق بنانے والا۔

**پرواز ہمت** | اصطلاح بمعنی بلندی ہمت
است (ظہوری سہ) بجائی کہ بال اجابت بریزد ٭
بپرواز ہمت دعائی رساند ٭ **مولف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (**اُردو**) ہمت کی
بلندی ۔ بلند ہمتی ۔ مونث ۔
**پروازیدن** | بتحقیق مولف مرادف پریدن است
وپروازہ ۔ اسم مصدر و حاصل بالمصدر وامر حاضر این
(کامل التعریف) ومضارع این پروازد ۔ محققین مصادر
این را ترک کردہ اند (**اُردو**) دیکھو پریدن ۔

**پرواس** | بقول برہان بروزن الماس بمعنی (۱) لامسہ و (۲) بمعنی وانستن و (۳) دراز
کردن و (۴) بمعنی خلاص ونجات وفراغ و (۵) پرواختن و (۶) ترس وبیم ۔ صاحب جہانگیری
این را مرادف پرماس گفتہ ۔ صاحب سروری ذکر معنی اوّل وچہارم وپنجم کردہ (شمس فخری
لہ) نبود اطلس گردون سزای بارگہش ٭ بسی اگرچہ قضا کرد اندران پرواس ٭ (ناصرخسرو
سہ) بعہد او بود از جور بدگنش رستن ٭ بخیر او بود از شرّ این جہان پرواس ٭ وفرماید کہ پرماس
بمعنی بیم ہم آمدہ ۔ صاحب ناصری می فرماید کہ مرادف پرماس وگوید کہ این را پرواسیدن ہم
گفتہ اند ۔ صاحب رشیدی گفتہ کہ این مبدّل پرواز است کہ سین وزا باہمدیگر بدل شود و
دیگر معانی مجاز آن **مولف** عرض کند کہ صراحت کافی معانی بہ پرماس کردہ ایم ذکر ما خاہیم

بصدر اینجا گذشت و این مبدل آنست و محققین فارسی همین پرماس و پرواس را بسند این تبدیل آورده
و همین است اسم مصدر پرواسیدن هم که می آید و کم و بیشی بعض معانی بجا نه است چنانکه غور کردن در اینجا
معنی پنجم است و ترسیدن هم در اینجا معنی ششم عجب است از محققین که همین شعر ناصر خسرو را بسند پرماس
هم آورده اند و در اینجا سخن را پرماس نوشته اند و این شامل باشد به معانیش (اُردو) دیکهو پرماس

(۳۸۵۲) **پرواساختن** استعمال بمعنی (۱) اعتنا کردن است و (۲) بمعنی گشادن پر و پریدن (ظهوری سلہ) پرواز بیدلان سازند صد خبر ٭ برای خویش یک پرواسازند ٭ **مولف** عرض کند که در معنی اول پروا مرکب است با ساختن و در معنی دوم پر مرکب است با (واساختن) موافق قیاس (اُردو) (۱) اعتنا کرنا (۲) پر کهولنا۔ اڑنا

بذکر معنی اول گوید که (۳) پرداختن و (۵) فراغ یافتن (سراج الدین راجی سلہ) ز پرواسیدن آن نازک اندامم کو شگفت اندر کفم گلهای بادام ٭ صاحب جهانگیر گوید که بهر پنج معانی بالا گوید که (۶) دالسیدن (۷) دراز کردن (۸) خلاص و نجات دادن هم او فرماید که کامل التصرف است و مضارع این پرواسد۔ صاحب

(الف) **پرواسید** (الف) بقول برهان و جهانگیری

(ب) **پرواسیدن** بمعنی دست سوده و لامسه

(ج) **پرواسیده** کرده جهت تمیز درشتی و نرمی

و (ب) بقول برهان و جامع بر وزن سرخاریدن بمعنی (۱) دست مالیدن و لامسه کردن و (۲) ترسیدن و (۳) واهمه نمودن ۔ صاحب سروری

برهان (ج) را بمعنی دست مالیده و صاحب سروری بمعنی دست مالیده و پرداخته و فراغ یافته گوید (شهره آفاق سه) هرکه پرواسیده آن اندام را ٭ در کف خود دیده هم خام را ٭ **مولف** عرض کند که (ب) مصدری است مبدل پرماسیدن چنانکه ذکر این بر پرماس

کرده ایم که اسم ہمین مصدر و شامل است بر ہمہ معانی پراسیدن که گذشت و الف ماضی مطلقش و (ج) اسم مفعولش شامل بر ہمہ معانی (ب) تسامح محققین است که الف و ج را اسم جامد خیال کرده اند و در معانی ہر دو با (ب) فرقی کرده (اردو) الف ماضی مطلق ہے اور (ب) (۱) چھونا مس کرنا (۲) ڈرنا (۳) وہم کرنا (۴) دیکھو پرداختن (۵) فارغ ہونا (۶) جاننا (۷) دراز کرنا (۸) نجات دینا (ج) اسم مفعول (ب)

**پرواش** بقول انند بالفتح و شین معجمه بحواله فرہنگ فرنگ بمعنی غافل و بی پروا **مولف** عرض کند که دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زباندان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد فارسی زبان دانیم و شین معجمه مرکب می نماید با لفظ پروا و افاده معنی نفی کرده ما در قواعد فارسی اینقسم تصرفش ندیدیم البته شین معجمه در آخر الفاظ برای نسبت می آید چنانکه پوپش و بالش که منسوب به پوپ و منسوب به بال است پس معنی لفظی این منسوب به پروا باشد و در محاوره بمعنی بی پروا بنظر نیامده **(اردو)** بے پروا۔ غافل۔ مبتلائے غفلت۔

**پرواک** بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بالفتح با کاف تازی بمعنی (۱) پاسبان و نگاہبان و (۲) بمعنی صدا **مولف** عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد فارسی قدیم دانیم۔ دیگر ہمہ محققین و معاصرین عجم ازین ساکت اند **(اردو)** (۱) پاسبان۔ نگاہبان (۲) صدا۔ مونث۔

**پرواکردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که (۱) اعتنا کردن است (ظہوری ؎)
از شور خلق کوچه خراب و محله ہم ز نخوت

زیادہ یاد کہ پروای کس نکرد ۶ (وحید قزوینی سہ) اسپ عشق بجانان نمی کند پروا ۶ کہ زہر خوردہ بدرمان نمی کند پروا ۶ صاحب بحر گوید کہ بصلۂ بامعنی (۲) توجہ و التفات کردن و بصلۂ از (۳) ہراسیدن و اندیشیدن و سندی کہ برای معنی دوم پیش کردہ ہمان شعر وحید است کہ بالا نقل شد (ولہ سہ) شکستگان زحوادث غمی نمیدارند ۶ کہ تختہ پارہ ز طوفان نمی کند پروا ۶ خان آرزو در چراغ ہدایت ہمزبان بحر **مولف** عرض کند کہ بمعنی دوم بدون صلہ ہم بنظر آمدہ (ظہوری سہ) خوش دید کرد عشق تو پروای بیکسان ۶ دیگر زکس مباش کہ بر ما فروشناست ۶ و شامل باشد بر ہمہ معانی پروا **(اُردو)** (۱) پروا کرنا۔ اعتنا کرنا (۲) توجہ اور التفات کرنا (۳) ڈرنا۔

## پروال

بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی پرکار **مولف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود میتوانیم دانیم کہ کاف بدل شدہ بہ واو چنانکہ پوپک و پوپو و رای مہملہ بدل شدہ بہ لام چنانکہ چنار و چنال دیگر ہمہ محققین فارسی دان و اہلزبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند فارسی قدیم باشد و موافق قیاس **(اُردو)** دیکھو پرکار۔

## پروا ماندن

استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ اعتنا بودن و جا دارد کہ بر ہمہ معانی پروا شامل شود (صائب سہ) مطلبش از دیدۂ بینا تماشای عبرت است ۶ ورنہ صنع را چہ پروای تماشا ماندہ است ۶ **(اُردو)** پروا ہونا دیکھو پروا۔ یہ اس کے تمام معنوں پر شامل ہو سکتا ہے

## پروان

بقول برہان و جہانگیری و سروری و جامع بروزن مروان (۱) نام شہریست نزدیک بغزنین و (۲) چرخ ابریشم تاب را نیز گویند یعنی چرخی کہ ابریشم را بدان از پیلہ برآورند

وآن چرخ را می گرداند (حکیم فردوسی طاب) بدو گفت کای نام بردار هست ؛ ز پروان بفرمان
تو تا به سند ؛ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع - خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی نسبت معنی
اوّل گوید که نام موضعی است نزدیک غزنین و فرماید که بحذف الف پروَن هم گفته اند مولف
عرض کند که معاصرین عجم تصدیق قول محققین اوّل الذکر می کنند و گویند که اینمقام درکاریگری
ابریشم معروف است پس معنی اوّل مجاز معنی دوم می نماید و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان
دانیم (اُردو) (۱) پروان ایک شہر کا نام ہے جو غزنین کے متصل واقع ہے - مذکر (۲)
چرخا جس کے ذریعہ سے ابریشم پلیے سے نکالتے ہیں جس کو فارسی میں پرخاج بھی کہتے ہیں - مذکر -

**پروانک** بقول برہان و جامع بر وزن ایوانک (۱) نام جانوریست که فریاد کنان
پیش پیش شیر می رود تا جانوران دیگر آواز او را شنیده دانند که شیر می آید و خود را
بکناری کشند و گویند پس ماندهٔ شیر را می خورد و (۲) کنایه از پیشرو لشکر هم و معرّب آن
فروانق - صاحب جہانگیری بذکر معنی اوّل گوید که معنی دوم استعاره باشد صاحب سروری
بر معنی اوّل قانع - صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم نسبت معنی اوّل می فرماید که بپارسی
این را (سیاه گوش) هم گویند - صاحبان رشیدی و ناصری پروانه را مرادف این گویند
صاحب مؤید بذکر معنی اوّل گفته که بهندی آنرا بهیکاری نامند و اہل ہند (خالهٔ شیر) هم
خان آرزو در سراج گوید که پروانه که می آید نام جانور مخصوص نیست بلکه هر جانور درنده خوردن
که همراه شیر گردد تا پس خورده او را بخورد و آنچه عزیزان نوشته اند که برای آگاه کردن جانوران
پیشا پیش شیر باشد چنین نیست و فرماید که در گلستان شیخ سعدی مرقوم است که (سیاه گوش)

را گفتند که ترا ملازمت شیر از چه اختیار افتاد گفت تا فضله صیدش خورم و از شر دشمنان ایمن باشم) و بمعنی شیر بچه غلط است و همان معنی پروانه است و اغلب که بمعنی مجاز باشد و ماخوذ از پروانهٔ شمع زیرا که جانور مذکور مانند پروانه گرداگرد شمع می گردد می باشد **مولف** عرض کند که حق آنست که فارسیان پروانه را مرکب کردند از پر و آن بمعنی دوش و یای نسبت که این پرند عاشق شمع اطراف شمع همچنان می گردد چنانکه پروان و برغاج و پروانک به کاف تشبیه چنانکه تبیر و تبیرک مزید علیه آن) که یای هوز آخرش بوجه ترکیب با کاف حذف شد و معنی لفظی این مثل پروانه و کنایه از جانور معروف که عاشق شیر است از انکه پس خوردهٔ شیر غذای اوست و دائما اطراف شیری باشد و همین قدر است حقیقت این آنانکه پروانه و پروانک را مرادف یکدیگر خیال کرده اند پی به حقیقت نبرده اند و بنزاکت لفظ و معنی غور نکرده مجازاً پروانه بمعنی پروانک هم استعمال کرده اند و در انصورت استعاره باشد که بجاییش می آید و (سیاه گوش) نام جانوری خورد است از قسم یوز که امرا برای شکار با خود دارند و بچه شیر هم گویند و صاحب آصفیه همین را (بن بلاو) نوشته که گربه دشتی است و عجبی نیست که همین جانور پس خورد شیر را هم خورد - صاحب محیط تصدیق خیال ما میکند و بسیاه گوش می فرماید که بعربی تریه و فرانق معرب پروانک و بترکی قره آقلاق نامند و آن حیوانی است بقدر گربه و برنگ آهو و گوش آن سیاه و گویند که پیشاپیش شیر می رود و از آمد شیر خبر می دهد و از حیوان درندهٔ شکاری است - صاحب ناصری بر (سیاه گوش) صراحت کرده که جانوریست که گوش او سیاه و بشاطر شیر مشهور که زیادتی صید شیر قسمت اوست و آنرا بترکی (قره قلاغ) گویند

پس متحقق ہمین می نماید کہ پروانک (سیاہ گوش) را نام است (اُردو) (۱) سیاہ گوش ایک چھوٹے سے جانور کا نام ہے جس کے کان سیاہ ہوتے ہین جس کو ہندی مین بلاو کہتے ہین۔ جنگلی بلاو (۲) لشکر کا پیشرو۔ مذکر۔

**پروانکہ** صاحب مؤید (مطبوعہ مطبع نولکشور) این را با پروانہ می نویسد و گوید کہ مرادف پروانہ است کہ می آید ولیکن در دیگر نسخ قلمی ما این را نیافتیم و لغات دیگر ہم ازین ساکت **مولف** عرض کند کہ مقصود مؤید از ہمان (پروانک) باشد کہ گذشت و بعض محققین دیگر ہم آنرا مرادف پروانہ گفتہ اند و ما صراحت کافی ہمدر انجا کردہ ایم و در ینجا جز این نیست کہ صاحب (مؤید مطبوعہ) بزیادت ہای ہوز در آخر این تصحیف کردہ دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پروانک و پروانہ۔

**پروانگی** استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی فرمان و حکم و اجازت (لاادری ع) کہ پروانگی داد پروانہ را ٭ **مولف** عرض کند کہ این مرکب است از پروانہ بمعنی سومش و یای مصدری کہ بقاعدۂ فارسی ہای ہوز آخرش بدل شد بہ کاف فارسی چنانکہ خانہ و خانگی و دیوانہ و دیوانگی (اُردو) پروانگی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ اجازت۔ حکم۔ آگیا۔

**پروانہ** اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری بروزن فرزانہ (۱) معروف و آن جانورکے باشد کہ درشب ہا خود را بشعلۂ شمع و چراغ زند و (۲) جانوری را نیز گفتہ اند کہ پیش پیش شیر فریاد کنان رود و جانوران دیگر را از آمدن شیر خبر رساند و (۳) حکم و فرمان سلاطین (سعدی ادھ) روزی برت ببوسم و در پایت افتم ٭ پروانہ را چہ حاجت پروانہ وصول ٭ (حافظ اد۳) کسی بوصل تو چون شمع یافت پروانہ ٭ کہ زیر تیغ تو ہر دم سرِ دگر دارد ٭

(حکیم خاقانی ؟) شاہا شغنشری تو و پروانه تو من
پروانه ور بیا شغنشر نکوترا ... (۱۸۴۵) پروانه دار
بر پی شیران ... پای تو تا آید از کنگله کوران کنایا
شان ؟ صاحب سروری بمعنی دوم قانع - صاحب
ناصری بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم گوید
که بمعنی خطی است که برای رخصت سفر وغیره بدست
بعضی مردم دهند که کسی مانع ایشان نشود - تنها
رشیدی بمعنی دوم قناعت کرده وارسته بمعنی
اول و سوم قانع (ظہوری ۱۸۵۰) شمع از شعلهٔ حسن تو
برافروخته است ؟ گرد او پر زده پروانهٔ پروانهٔ
ما ؟ بہار بذکر معنی اول می‌فرماید که مرکب است
از پر که ترجمهٔ ریش است و دانه که کلمهٔ نسبت
باشد چنانکه انگشتوانه و بذکر معنی دوم گوید که
ماخوذ از معنی اول است (چنانکه ما صراحت این
بر پروانگ کرده ایم) و بذکر معنی سوم می‌فرماید
که حکم پادشاهان و امیران که بنام عمال وغیره
از دفتر نوشته می‌شود و چون پروانه تنخواه و پروانه جاگیر

در پروانجات جمع - این که تصرف فارسی زبان است
چنانکه فرمان لفظ فارسی است و جمع آن فرامین
آمده - خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و سوم
گوید که پروانه جانور مخصوص نیست بلکه هر جانور
درندهٔ خورد که همراه شیر گردد و پس خوردهٔ او را
خورد و اغلب که بمعنی دوم مجاز معنی اول باشد
صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار
بر معنی اول قانع **مولف** عرض کند که صراحت
ماخذ معنی اول بالا گذشت و ماخذ معنی دوم را
مذکور شد حالا عرض می‌شود و نسبت معنی سوم
که مرکب است از پروان بمعنی فرمان و یای
نسبت یعنی چیزی که منسوب بفرمان است همان
کاغذ که پادشاهان باجازت و رخصت امری
نوشته می‌دهند (اردو) (۱) پروانه - دیکھو
تیتک (۲) دیکھو پروانگ کے پہلے معنے -
(۳) پروانه - بقول آصفیه - مذکر حکمنامہ
اجازت نامهٔ شاہی -

**پروانه پاچراغ** | اصطلاح - بقول بهار
کنایه از عاشق محروم (لا ادری ـه) محروم
ز وصل گلعذارم چو پروانه پا چراغ یارم چو
**مؤلف** عرض کند که این لغت پیدا کردهٔ
بهار است از کلام لا ادری و از معنی شعر همین
قدر روشن است که شاعر خود را کنایةً پروانه
قرار داده و (پاچراغ) که قلب اضافت چراغ پا
(است) کنایةً قرار داد برای عضوی که
در پای یار بخیال او همچون چراغ روشن است
و اگر (پاچراغ) را (چراغ پا - بدون اضافت)
گیریم وصفت پروانه قرار دهیم لطف معنی شعر
چه باشد و (پروانه چراغ پا) را اگر بمعنی حقیقی
گیریم استعاره باشد از عاشق نه کنایه و معنی
حرمان را درین دخلی نباشد فتأمل (اردو)
عاشق محروم -

**پروانه روم** | اصطلاح - صاحبان
ناصری و انند گویند که لقب امیر معین الدین کاشانی است
که از جانب هلاکو خان ابن جوجی خان بن چنگیز
حکومت فرمان فرمائی ولایت روم داشته و
بخدمت مولانا جلال الدین محمد صاحب مثنوی
اظهار ارادت می کرد و در نگارش کنایه
روی سخن مولوی با او ست دیگر از شعرا گفته
(ع) سوالی دارم از پروانهٔ روم * **مؤلف**
عرض کند که مرکب اضافی است و کنایه باشد
(اردو) پروانه روم - امیر معین الدین کاشانی
کا لقب ہے - مذکر -

**پروانی** | اصطلاح - بقول بهار و وارسته
و انند نام فنی از کشتی و آن گرفتن حریف پا پیش
برداشتن و از جا ربودن است (میر نجات
ـه) چه شد و چون به مخالف رسی از پروانی چو
پای او گیری به دور سرش گردانی * **مؤلف**
عرض کند که یای نسبت با پروانه مرکب کرده اند
دیگر هیچ که بمعنی منسوب به پروانه و کنایه از فن
مذکور بنظر بر گرد حریف گشتن چنانکه پروانه گرد شمع

می گردد (اُردو) پڑائی کشتی کے ایک فن کا نام ہے جس میں حریف کے اطراف چکر لگا کر اچانک اس کے پاؤں کو جگہ سے ہلا دیتے ہیں۔ مذکر۔

**پرواده** | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی پاسبان ونگاہبان وحارس۔ **مولف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان وزباندان ومعاصرین عجم ازین لغت ساکت اگر ہستند استعمال پیش نشود اسم جامد فارسی زبان دانیم و فارسی قدیم باشد (اُردو) دیکھو پاسبان۔

**پرواه** | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی پروا کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ آن بزیادت ہای ہوز در آخر چنانکہ غم خوار و غم خوارہ و ستمگار و ستمگارہ۔ (اُردو) دیکھو پروا۔

ولیکن حالا استعمالش متروک می نماید و محققین معاصرین عجم این را ترک کردہ اند البتہ در کلام مولوی معنوی استعمال این یافتہ می شود و بخیال ما مصدر اصلی است کہ اسم مصدر این پروا ما ل فارسی زبان است (سہ) نمی آرم بیان کردن ازین بیش * بگفتم اینقدر باقی تو پروا * مخفی مباد کہ درین شعر استعمال این بمعنی ہشتم پروا است (اُردو) پروا کرنا۔ سمجھنا۔ شامل ہے پروا کے تمام معنوں پر۔

**پروائیدن** | بمعنی پروا کردن است **مولف** عرض کند کہ فارسیان بر پروای کہ مزید علیہ پروا است بقاعدۂ خود یای معروف وعلامت مصدر (دن) مرکب کردہ مصدری ساختہ اند شامل بر ہمہ معانی مصدری پروا باشد (کامل التصریف) ومضارع این پروایدؔ

**پروبال داشتن** | مصدر اصطلاحی بقول برہان وبحر وانند ورشیدی کنایہ از

زور و قوّت و قدرت داشتن۔ صاحب جہانگیری
در ملحقات ذکر این کرده **مولّف** عرض کند که
ہمان (بال و پر داشتن) که بجایش گذشت و اشارۂ
بر (بال داشتن) کرده ایم (ارسلان ے) گرد
سرت گشتی و کردی طواف ؛ کعبه اگر بال و پری
داشتی ؛ مخفی مباد که نظر بمعنی حقیقی این مخصوص است
با پرند و بکنایه مستعمل شد برای غیر پرند ہم و بال تو
و پر و بال ہر دو یکی است (**اُردو**) زور و قوّت رکھنا

### (۱) پر و بال درہم شکستن — مصادر
### (۲) پر و بال شکستن — اصطلاحی

بقول بہار و انند ہر کدام معروف (صائب ے) تنگی
گردون پر و بال مرا درہم شکست ؛ بیضۂ فولاد
این بیداد بر جوہر نکرد ؛ (میرزا بیدل ے)
چون برگ گل اگر پر و بالم شکسته اند ؛ پرواز شوخیم
به پر رنگ بسته اند ؛ **مولّف** عرض کند که
کنایه باشد از بی کاره و معذور و بی طاقت شدن
و کردن که پرندی که پر و بالش شکسته شود معذور
می شود (**اُردو**) ۱ و ۲ - بے کار و بے طاقت
اور معذور ہونا کرنا۔ صاحب آصفیہ نے
(ہاتھہ پاؤں توڑنا) اور (ہاتھہ پاؤں توڑ ڈالنا)
پر فرمایا ہے دست و پا شکستن کا ترجمہ ہاتھہ
پاؤں کو نکمّا کر دینا۔ ہاتھہ پاؤں کو کام کا نہ رکھنا
(داغ ے) ضعف سے بیمار الفت کیا سمجھا ملے
ہاتھہ پاؤں ؛ اس تپ اعضا شکن نے توڑ
ڈالے ہاتھہ پاؤں ؛

### (الف) پر و بال فرو شدن — مصادر
### (ب) پر و بال فرو ہلیدن — اصطلاحی

الف - بقول بحر عاجز و درمانده شدن و ب
بقول بہار مراد فش و صاحب انند ہمزبان بہار
(خواجه جمال الدین سلمان ے) فکر من کی بجنبانی
تو رسد گر عظمت ؛ مرغ اندیشه فرو می ہلد
آنجا پر و بال ؛ **مولّف** عرض کند که اگر چه
ہر دو موافق قیاس است و لیکن برای الف
مشتاق سند استعمال می باشیم۔ مخفی مباد که نظر

بہ سند سلمان مرغ را داخل اصطلاح کردن لازم می نماید کہ پر و بال مرغ فرو شدن و فرو ریختن مرغ عاجز شدن از پرواز بمعنی حقیقی است بدون مرغ یا امثال آن از مجر و الف و ب بمعنی را برای غیر مرغ پیدا کردن بہ سبیل مجاز باشد (اردو) الف و ب عاجز ہونا۔ جیسے مرغ کا بے بال و پر ہونا

(۳۶۸۸) **پروبال فشاندن مرغ** استعمال۔ صاف و پاک کردن مرغ پرہای خود و تازہ دم و آمادہ شدن کے پرواز (ظہوری ۔) در شکر خلاصی چہ پر و بال نفشاند۔ مرغی کہ برای قفس از دام برآید۔ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس و بمعنی حقیقی (اردو) مرغ کا بال و پر جھٹکنا۔ پرواز کے لئے آمادہ ہونا۔

**پروبال ہلیدن** مصدر اصطلاحی بقول بحر مرادف پر و بال فرو شدن **مولف** عرض کند کہ اگر اضافت این بسوی مرغ کنیم موافق قیاس است و برای غیر مرغ مجاز

باشد چنانکہ صراحت این بر (پر و بال فروشدن) گذشت (اردو) دیکھو پر و بال فروشدن۔

(الف) **پروپای** اصطلاح۔ بقول برہان بروزن سرو پای بمعنی تاب و طاقت و قدرت و توانائی۔ صاحب سروری گوید کہ ہمان (پا و پر) (فردوسی ۔) چو این گوہر ہا بجای آورد ۔ دلاور شود پر و پای آورد ۔ صاحب ناصری ہمزبانش **مولف** عرض کند کہ از سند بالا ۔۔۔۔

(ب) **پروپای آوردن** مصدر اصطلاحی بمعنی تاب و طاقت و قدرت حاصل کردن پیدا و موافق قیاس و این مخصوص است برای پرند و مجازاً برای غیر آن ہم (اردو) (الف) دیکھو پاسے دپر (ب) طاقت اور قدرت حاصل کرنا۔ طاقت ور ہونا۔

(الف) **پروتستان** اصطلاح۔ صاحب
(ب) **پروتستانی** رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار گوید کہ سفرنس است

از (پروتسٹ بهروتای هندی) و آن فرقه ایست در نصرانیان که پوپ را تسلیم نمی کنند و مرتکب بدعتی نمی شوند و بعض سلطنت ها همچون انگلند و جرمن و پروشیه پروتستنی است فارسیان بقاعدهٔ خود تفخیم بلا و را پروتستان نامند از قبیل ترکستان و هندستان و (ب) کسی که مذهب پروتست دارد **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) (الف) وہ مقام جہاں نصرانیوں کا مذہب پروٹسٹنٹ ہے - مذکر - (ب) پروٹسٹنٹ مذہب رکھنے والا -

**پرور** بقول برهان و جامع بفتح اوّل وضمّ ثانی و سکون ثالث و رای قرشت بروزن ضرور (۱) بمعنی پیوند انسان به انسان وخواه درخت با درخت و بفتح اوّل و سکون ثانی هم آمده که بروزن زرگر باشد و (۲) فراوینه و سنجاف جامه را نیز گویند صاحب سروری گوید که (۳) بمعنی تربیه کننده و پرورنده و (۴) امر باینمعنی صاحب ناصری ذکر معنی اوّل و دوم بحواله برهان کرده گوید که عهده برا و سست که پروز به زای هوّز را پرور خوانده - صاحب مؤیّد بذکر هر دو معنی اوّل فرماید به رای مهمله و معجمهٔ آخر هر دو آمده - خان آرزو در سراج میفرماید که بمعنی اوّل درست و بمعنی دوم به زای معجمه (امیر معزی ؒ) زیب شاه بنده پرور شاد بیست بندگانرا ؛ تا جاودان بماناد این شاه بنده پرور ؛ (ولهٗ) بکین خویش تن دشمنان همی فرسای ؛ بمهر خویش دل دوستان همی پرور ؛ **مولف** عرض کند که بمعنی دوم با موقدهٔ اوّل بروزن صفدر اصل است چنانکه صراحت ما خدش برابر ور بموحده و هر دو رای مهمله کرده ایم و تبدیل موحده به بای فارسی آمده چنانکه تب و تپ - فارسیان اینرا به تصرّف در اعراب بروزن ضرور هم خوانده چنانکه گنج در سه فتح داده

را گنجور بضم جیم و سکون واو هم خوانند و این تصرف نتیجهٔ لب و لہجهٔ مقامی است و آنچه بزای هوز آخر می آید هم مبدل این که مهمله به جیم بدل شود چنانکه [illegible] بر سبیل مجاز باشد که پیوند درخت و انسان هم سجافی را مانند نسبت بمعنی سوم عرض میشود که همان بمعنی چهارم است و انا وه بمعنی فاعلی نمی کند تا آنکه با اسمی مرکب نمی شود همین باشد اسم فاعل ترکیبی - باقی حال سوم و چهارم از مشتقات مصدر پروردن است که می آید و در اینجا بمعنی سوم اسم مصدر را قائم کنیم که در فارسی قدیم پرور مبدل برور بمعنی صاحب نتیجه و ثمر است و کنایه از تربیت و پرورش و همین اسم مصدر پروردن و پروریدن باشد که می آید (اردو) (۱) پیوند خواہ دو انسانوں میں ہو خواہ درختوں میں - مذکر - صاحب آصفیہ نے پیوند پر فرمایا ہے بسبیل مناسبت خویش و تبار و ترکیب اشجار - (۲) سجاف - دیکھو پروز (۳) تربیت - پرورش - مونث -

**پروراشیدن** | بقول بحر متعدی پروردن (کامل التصریف) و مضارع این پروراند **مولف** عرض کند که پروردن که می آید متعدی بیک مفعول است و این بقاعدهٔ فارسی متعدی بدو مفعول بمعنی حکم تربیت و پرورش دادن بکسی و ذریعهٔ تربیت و پرورش قرار دادن کسی را و تربیت و پرورش کنانیدن صراحت ماخذ بر پروردن کنیم (اردو) پلوانا - پرورش کروانا کسی کے ذریعہ سے -

**پروردگار** | اصطلاح - بقول برہان (۱) معروف است جل شانه (۲) کنایه از پادشاه و او را پروردگار گویند و پرورندهٔ هم و بعربی رب النوع خوانند **مولف** گوید که از قبیل آمرزگار و ستمگار است که

گارا افادۂ معنی صاحب کند و درینجا معنی لفظی این
صاحب پرورش و رزاق - صاحب بحر بمعنی
اوّل قانع - و فرماید که اطلاق این اکثر بر خداتعالی
تعالی است - صاحب ناصری ذکر هر دو معنی
بالا گوید که پروردن و پرورش مشتق از انست
و بمعنی پروردن و پرستش نیز می آید - ما می گوئیم
که محقق اہل زبان بیہوده می سراید اصلاً پروردن
مشتق ازین نیست بلکه این مرکب است از پرور و
که بمعنی سومش گذشت بزیادت دال مہملہ چنانکه
پیدا و پیدا آوردگار که حقیقتش بالا مذکور شد
(سعدی سلمہ) بناکردن شکر پروردگار پشتیبنگ
که برگشت از و روزگار ٭ (حکیم فردوسی سلمہ)
که او ویژه پروردگار من است ٭ جهان دیدهٔ
دوستدار من است ٭ خان آرزو در سراج
ذکر هر دو معنی کرده (آردو) (۱) پروردگار -
خداوند تعالی شانه - مذکر (۲) پادشاه - مذکر -

**پروردن** | بقول برهان و جهانگیری
و رشیدی و سراج و جامع بر وزن سر کردن
(۱) معروف است و (۲) بمعنی پرستش و پرستیدن
(حکیم سنائی سلمہ) بداد اربیت پروردن نیاید
فهم یونانی ٭ بقها ربیت یار دیگر نیاید لشکر قاهی ٭
صاحب بحر ذکر هر دو معنی گوید که کامل التصریف
است و مضارع این پرورد - بہار بر معنی اوّل
قانع و گوید که بمعنی تربیت کردن باشد و بقول
موارد (۳) آراستن هم چنانکه (گلستان سعدی)
علم از بهر دین پروردن است نه از بهر دنیا
خوردن **مولف** عرض کند که مرکب است
از پرور که بمعنی سومش گذشت و آن اسم مصدر
این است و دن که علامت مصدر باشد
و حاصل بالمصدر این پرورش - معنی اوّل
حقیقی است و معنی دوم مجاز آن خلاف قیاس
و حق آنست که بمعنی دوم استعمال این نیست
و در کلام حکیم سنائی بمعنی پرورش یافته می شود
با این حال باعتبار محققین اہل زبان این معنی را

جا داده ایم و معنی سوم مجاز معنی اوّل (اُردو)
(۱) پالنا - پرورش کرنا (۲) پوجنا - پرستش کرنا
(۳) آراستہ کرنا -

**پرورده** | اصطلاح - بقول بہار بمعنی تربیت
یافتہ و فرماید کہ در معنی پرورده استعاره است
صاحب سروری فرماید کہ مرادف پرورده بمعنی
فربہ شده و پروار کرده شده (سعدی ــه)
یکی بچہ گرگ می پرورید ؛ چو پرورده شد خواجہ را
ہم درید ؛ بہار از ملّا مفید بلخی سند دہد (ــه)
بگلستان سخن ہمچو آه بلبل پیچ ؛ بہرگ معنی پرورده
چون رگ گل پیچ ؛ **مولف** عرض کند کہ اسم
مفعول مصدر پروردن است کہ گذشت (اُردو)
پرورده کہہ سکتے ہیں - پالا ہوا - پرورش کیا ہوا

**پرورش** | بقول برہان بروزن سرزنش
بمعنی (۱) پروردن و (۲) پرستش و پرستیدن
و (۳) کنایہ از علم و حکمت ہم چہ پرورش آموز
علم و حکمت آموز را گویند - صاحب جہانگیری
این را با پروردن نوشتہ مرادفش دانند (سعدی
ــه) مدام پرورش اندر کنار مادر دہر ؛ طبع
مدار در دو پوی مہربانی نیست ؛ (نظامی ــه)
بہ نیکی زنیکی دہش یاد کرد ؛ بدان پرورش
عالم آباد کرد ؛ صاحب سروری بمعنی پروردن
و فربہ کردن نوشتہ - صاحب ناصری بذکر
ہر دو معنی اوّل الذکر نسبت معنی سوم می فرماید
کہ بمعنی تعلیم دادن نیز - بہار گوید کہ (۴) بمعنی
تربیت است و با لفظ دادن مستعمل. خان آرزو
گوید کہ حاصل بالمصدر پروردن بہر دو معنیش و
فرماید کہ معنی سوم مجاز باشد **مولف** گوید کہ
ما با او اتّفاق داریم و صراحت معنی محققین بالا
را پسند نہ کنیم کہ پروردن و پرستیدن اصلا
مرادف این نیست بلکہ معنی اوّل پروردگی
و معنی دوم - پرستندگی است و معنی سوم
نظر بہ معنی چہارم کہ داخل اسم مصدر پروردن
است مجاز باشد (اُردو) (۱) پرورش مونث

(۲) پرستش - مونث (۳) علم - مذکر حکمت - مونث
(۴) تربیت - مونث۔

**پرورش آمدن** مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
**مولف** عرض کند که حاصل شدن پرورش
و وجہ معیشت باشد (فردوسی ؎) که فردات
ز ان گونه سازم خورش پرورش که زو آیدت سربسر
پرورش (اردو) پرورش حاصل ہونا۔
وجہ معیشت حاصل ہونا۔

**پرورش آموختگان ازل** اصطلاح
بقول برہان کنایہ از (۱) انبیا و (۲) اولیا
و (۳) شعرا۔ صاحب بحر متفق با برہان ہم او
لفظ ازل را ازین اصطلاح حذف کرده بحرد
(پرورش آموختگان) را ہم بہرسہ معنی بالا
نوشته۔ صاحب موید مطبوعه بذکر معنی اول و دوم
و بترک معنی سوم گوید که (۴) بمعنی مرشد ہم و در
دیگر نسخ قلمیہ معنی چہارم را نیافتیم **مولف** عرض
کند که معنی چہارم را خلاف قیاس دانیم و من وجہ
داخل معنی دوم است و ازینکه انبیا و اولیا علم
لدنی دارند و شعرا طبیعت فطری۔ فارسیان
این ہرسه را کنایةً بدین موسوم کردند که تعلیم
از ازل یافته اند و تعلیم یافته خلقی می باشند
آنچه صاحب بحر بحذف لفظ ازل ہم این معنی
پیدا کرده است بدون سند استعمال تسلیمش
نه کنیم که خلاف قیاس است (اردو) (۱) انبیا
مذکر (۲) اولیاء اللہ - مذکر (۳) شعرا - مذکر۔

**پرورش آموز** اصطلاح - بقول بحر
(۱) خدای تعالی و (۲) پیر و مرشد و ہادی
و (۳) اصحاب علم و حکمت و ارباب مجاہدہ
صاحب انند بر علم و حکمت آموز قانع **مولف**
عرض کند که پرورش بمعنی علم و حکمت آمده ہمین
است معنی حقیقی و دیگر ہمه معانی مجاز آن (اردو)
(۱) خدای تعالی - مذکر (۲) پیر - مرشد - ہادی
مذکر (۳) صاحبان علم و حکمت - مذکر۔

**پرورش باشیدن و بودن** استعمال

صاحب آصفی ذکر (پرورش بودن) کردہ از معنی ساکت و سندش برای (پرورش باشیدن) آست (کمال اصفہانی سه) بر سر آمد گوہر تیغ تو در روز نبرد ٭ بر سر آید ہر کرا زان دست باشد پرورش ٭ **مولف** گوید کہ بمعنی حاصل بودن پرورش است بہمہ معانی خورش (سعدی سه) پیدا قطرہ کہ بتربیت کجا رسد ٭ لیکن چو پرورش بود دانۂ دری ٭ (اُردو) پرورش حاصل ہونا۔

**پرورش دادن** استعمال صاحب آصفی ذکرش کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی پروردن و پرورش کردن و تعلیم دادن شامل بہمہ معانی پرورش (عرفی شیرازی) فیض می تابد ز تربیت چون نتابد گر ازل ٭ گوہرت را پرورش داد است کان آفتاب ٭ (اُردو) پرورش کرنا۔ تعلیم دینا۔

**پرورش کردن** استعمال صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت است **مولف** عرض کند کہ مرادف پرورش دادن است بہمہ معانی پرورش (عزیز سه) از خون دیدہ پرورش تاک می کنند ٭ پر رندان می گسار ز صہبا چہ دیدہ اند ٭ (اُردو) دیکھو پرورش دادن

**پرورش یافتگان ازل** اصطلاح

بقول رشیدی بمعنی (۱) انبیاء و (۲) اولیا صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ خان آرزو در سراج گوید کہ ہر دو معنی بالا گوید (زمو) شعر را نیز گوید **مولف** عرض کند کہ مرادف ہمان پرورش آموختگان ازل است کہ گذشت (اُردو) دیکھو پرورش آموختگان ازل۔

**پرورش یافتن** استعمال صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت است **مولف** عرض کند کہ لازم ہمہ گذشتہ یعنی پرورش حاصل کردن و شامل است بہمہ معانی پرورش

(نظامی ؎) سنان کش یکی نیزهٔ سی ارش ٭
بآب جگر یافته پرورش ٭ (اُردو) پرورش پانا۔

**پروره** بقول برہان و جہانگیری و جامع دو سروری بروزن مسخره جانوری را گویند که دست پرواری سته فربه کرده باشند۔ (شہاب الدین مؤید سمرقندی ؎) چو مرغ پروره مغرور نعمت آگه نیست ٭ از آنکه رنج غلامان نشست با پرش ٭ صاحب رشیدی بر پرورش داده و فربه کرده قانع۔ خان آرزو در سراج معنیٔ مخالف محققین اوّل الذکر و موافق قول رشیدی **مؤلف** عرض کند که حق آنست که اصل این (پرورده) اسم مفعول پروردن است و این مخفف آن بحذف دال مهمله دیگر هیچ و در معنی این پروار را هیچ تعلق نباشد و سندی که بالا مذکور شد دران هم مرغ پروره با پروار هیچ تعلق ندارد (اُردو) پلاہوا پالا ہوا۔ پالنا کا اسم مفعول۔

**پروریدن** بقول بحر بمعنی پروردن و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این پرورد۔ صاحبان انند و بهار عجم هم این را مرادف پروردن گفته اند (ملّا طغرا ؎) چو فصل بهار رنگ تخم رسید ٭ گل نغمه را آب رو پرورید ٭ **مؤلف** عرض کند که اسم مصدر این هم همان پرور است که بجایش گذشت۔ فارسیان بقاعدهٔ خود یای معروف و علامت مصدر (دن) بران زیاده کرده مصدری وضع کرده اند که اصلی است زیرا که اسم مصدر مال فارسی زبان است و (پرورش) که می آید حاصل بالمصدر این شامل باشد بر همه معانی پروردن (اُردو) دیکھو پروردن۔

**پرورش** بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگی بالفتح و فتح ثالث و کسر رای مهمله و سکون تحتانی (۱) بمعنی گلقند و مربا **مؤلف** عرض کند که (۲) حاصل بالمصدر پروریدن است و معنی اوّل مجاز این و از انجا که در مربّی و گلقند

میوه و گل در شکر پرورش می یابد جا دارد که فارسیان مجازاً بمعنی مخصوص کرده باشند ولیکن محققین اهل زبان و معاصرین هم ازین لغت ساکت مشتاق سند استعمال می باشیم موافق قیاس است۔

(اردو) (۱) دیکھو گلقند اور مربا۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے مربے یا مربا پر لکھا ہے کہ اسم مذکر وہ میوہ جو قند یا شکر کے شیرہ میں ڈال کر پالا گیا ہو (۲) دیکھو پرورش کا نمبر (۱)

**پروز** بقول برہان و جامع بفتح اوّل و ثالث بروزن مرکز (۱) اصل و نسب و نژاد و (۲) فراویز و سجاف جامه هم که بعربی مطلت خوانند و (۳) گستردنی را نیز گویند که فرش و فروش باشد و (۴) پینه و وصله هم که بر خرقه و جامه از رنگهای دیگر دوزند و (۵) بمعنی جامه دو رنگ بافته شده که او را شب اندر روز نیز خوانند و (۶) بمعنی مَرغ هم که نوعی از سبزه باشد و در نهایت لطافت و طراوت و (۷) حلقه زدن لشکر از سوار و پیاده۔ صاحب جهانگیری بمعنی اوّل و دوم و ششم قانع و صاحب سروری ذکر معنی اوّل و دوم و چهارم و پنجم کرده و صاحب ناصری معنی پنجم را گذاشت و ذکر دیگر معانی کرد و صاحب رشیدی بمعنی اوّل و دوم و ششم و پنجم قناعت کرده۔ خان آرزو در سراج می فرماید که تحقیق آنست که مطلق بمعنی سجاف است که از رنگی برنگی دیگر سجاف کنند خواه گستردنی باشد خواه پوشیدنی چنانکه قوسی تصریح نموده و فرماید که بمعنی مَرغ و سبزه که آورده اند پیدا است بیگمانی که می آید اما شبه بلا واو به با در فارسی آمده ولیکن بمعنی حلقهٔ لشکر به تحقیق نه پیوسته **مؤلف** عرض کند که با خان آرزو اینقدر اتفاق داریم که معنی دوم حقیقی است و بمعنی اصل این [illegible] و برای آخر مجهول گذشت و صراحت ماخذ هم [illegible] آنجا مذکور [illegible] و برای [illegible] آمده

مبدلش و این مبدل آن که موحده بدل شد به بای فارسی چنانکه اسب و اسپ و معنی اول مجاز معنی دوم است که حسب و نسب گویا زینت انسان است مانند سنجاف رنگین که زینت لباس باشد و معنی سوم هم مجاز معنی دوم که گستردنی و فرش و فردش را هم حاشیه رنگین مثل سنجاف جامه می باشد و معنی چهارم و پنجم هم مجاز معنی دوم که وصله و جامه رنگین هم در اختلاف رنگ مثل سنجاف باشد و معنی ششم هم مجاز که سبزهٔ اطراف چمن همچون سنجاف در پیراهن می نماید و حلقه لشکر هم که معنی هفتم است گویا سنجاف میدان را ماند و این هم مجاز باشد و حقیقت سبزه بر معنی سوم بر هم گذشت بای حال همه معانی موافق قیاس است باعتبار جامع (فردوسی ره) بد و گفت من خویش کرسیوزم ٭ بشاه آفریدون کشد پروزم ٭ (جمال الدین عبد الرزاق ره) بتی که مرکز مه لعل آبدار نهد ٭ چه که پروز گل مشک تابدار کند ٭ (خاقانی ره) گوی گریبان تو چون بنماید فروغ ٭ زرین پروز شود دامن روح الامین ٭ (حکیم خاقانی ره) پروزه و سبزه دمید بر شط آبگیر ٭ زلف بنفشه خمید بر غبب جویبار ٭ **(اُردو)** (۱) اصل و نسب - حسب و نسب مذکر (۲) سنجاف - مونث (۳) فرش - مذکر (۴) تھگلی - مونث (۵) رنگین لباس - مذکر (۶) سبزه - مذکر (۷) لشکر کا حلقه - مذکر -

**پروزن** بقول برهان و جهانگیری بروزن صف شکن (۱) مخفف پرویزن باشد که آرد بیز است و (۲) هر چیز سوراخ سوراخ را گویند عموماً - صاحب رشیدی می فرماید که پرویزن و پردیزه و پریزن و پرنیزه و پروزن هر پنج مرادف یکدیگر است بمعنی آرد بیز و بمعنی دوم هم (ناصر خسرو ره) چرخ پنداری بخواهد شستن ٭ زان همی پوشد لباس پرویزن

صاحب جامع نسبت این گوید که مخفف پرویزن است که می آید - خان آرزو در سراج هم گوید که پرویزن اصل است و باقی همه مخففش **مولف** عرض کند که صورت ماخذ ہمہ را انجا کنیم (**اُردو**) (۱) دیکھو ارویز (۲) ہر چیز جس مین کثرت سے سوراخین ہون - مونث -

**پروستان** اصطلاح - بقول برہان و انند بفتح اوّل و ثالث و بانون مشدد بروزن گلرستت خان - امت را گویند از پیغمبر که پیرو باشد **مولف** عرض کند که مخفف پیروستان است که تحتانی و فوقانی ہر دو حذف شد - دیگر محققین اہل زبان ازین ساکت منتهی مبادکہ (بر پروشان) بہمین معنی گزشت و صراحت ماخذش ہمہ را انجا ندکور (**اُردو**) سنت کے پیرو - اتباان (امت - مونث) دیکھو پروشان -

**پروش** بقول برہان و رشیدی و ناصری و انند بروزن خموش خوشکہ از اعضای آدمی برمی آید و بعربی بثر گویند **مولف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (**اُردو**) پھنسی - مونث - بقول آصفیہ - پھڑیا - وہ دانہ جو جسم پر ہوتا ہے (عربی مین بثر جس کی جمع بثور ہے)

**پروش آموز** اصطلاح - بقول انند و (موید مطبوعه) یعنی علم و حکمت و معاہدہ آموز و آن (۱) حق تعالی و تقدس است و بمجاز (۲) پیرو مرشد و ہادی و (۳) اصحاب ادب و علم و حکمت و ارباب مجاہدہ **مولف** عرض کند که صاحب انند نقل نگار (موید مطبوعه) و در دیگر نسخ قلمی (پرورش آموز) است که بجایش گذشت تصحیف کتابت بیش نیست (**اُردو**) دیکھو پرورش آموز -

**پرون** | بقول برہان بروزن ارزن (۱) مخفف پروان است و آن شہری باشد نزدیک بغزنین و (۲) چرخ ابریشم را نیز گویند کہ بپای گردانند۔ صاحبان ناصری و رشیدی برمعنی دوم قانع (ابوالفرج رونی سکہ) از تفاخر چو کرم پیلہ سپہر پٹ تار جہدش کشیدہ برپرون ہے صاحب سروری می فرماید کہ (۳) نام پژن ابن گیو کذا فی الادات **مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل و دوم مخفف پروان (**اُردو**) (۱) و (۲) دیکھو پروان (۳) پژن ابن گیو کا نام پرون تھا۔ مذکر۔

**پروند** | بقول برہان و جامع بروزن فرزند (۱) نام مزرعہ ایست از مضافات قزوین و (۲) بمعنی امرود کہ پیوسادہ باشد و (۳) بمعنی امرود کہ میوہ ایست مشہور۔ صاحبان جہانگیری و سروری برمعنی سوم قانع۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم بحوالہ برہان گوید کہ برہان ندارد و دور نیست کہ بمعنی سوم باشد۔ صاحب رشیدی برمعنی اوّل و سوم قناعت کردہ خان آرزو در سراج گوید کہ تحقیق آنست پروند ہمان پرون است کہ موضعی است از مضافات غزنین کہ بتصحیف خواندہ اند و امرود را امرود انیتم تصحیفات در تصانیف ارباب لغت فارسی کہ بی تحقیق و تنقیح نوشتہ بسیار است **مولف** عرض کند کہ صاحب جامع محقق اہل زبان معتبر تر از خان آرزو ست کہ موید برہان است در ہر سہ معنی و فارسی زبان مال اوست پس بی تحقیقی خان آرزو ست ما این را بہر سہ معنی بالا اسم جامد دانیم (**اُردو**) (۱) پروند ایک مزرعہ کا نام ہے مضافات قزوین سے۔ مذکر (۲) امرود۔ بقول امیر۔ عربی۔ مذکر۔ نوعمر خوبصورت آدمی جسکے ابھی داڑھی مونچھہ نہ نکلی ہو۔ (۳) دیکھو امرود۔

**پروندوش** بقول رشیدی بمعنی پری شب مرادف پرندوش **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ پرندوش باشد کہ بجایش گذشت بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم کہ دیگر محققین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت (**اردو**) دیکھو پرندوش۔

**پرونده** بقول برہان بسکون ثانی بروزن ارزنده (۱) بستہ قماش و اسباب را گویند و بعربی رزمہ و بعضی (۲) لفافہ قماش و اسباب را گفتہ اند و بعضی پارچہ کہ قماش را بدان پیچند و بعضی جوال مانندی را گویند و ہمن آن از پہلوی آن باشد و دوران استادان بزاز اسباب دکان خود را نہند و بارسیمانہا بندند و فرماید کہ بضم ثانی و سکون ثالث و رابع ہم آمده ۔ صاحب جہانگیری بر بستہ جامہ قانع و فرماید کہ این را پلونده نیز خوانند (شاعر) کیسہ ام زد پیست از پدر خانہ ام زد ست پرز پرونده ٭ صاحب سروری بذکر معنی دوم گوید کہ در فرہنگ پلونده بالام ہم آمده صاحبان ناصری و رشیدی بمعنی اول قانع و بقول مؤید بقچہ جامہ ۔ صاحب جامع ذکر ہر دو معنی کرده ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ تنگ قماش و بقچہ جامہ و گوید کہ بعضی بضم ثانی و سکون ثالث آورده و اول اصح است **مولف** عرض کند کہ این مبدل پرنده بمعنی دوش باشد کہ بموقعہ گذشت چنانکہ تب و تپ و معنی اول مجاز معنی دوم است (**اردو**) (۱) دیکھو پرنده کے دوسرے معنے (۲) دیکھو بقچہ ۔

**پروه** بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع بفتح اول و ثالث بروزن مرده (۱) ہر چیز کہ در تاخت و تاراج و جنگ و شبخون از دشمن بدست آید و (۲) بمعنی چاور شب و (۳) پروین را نیز گویند و آن چند ستاره است در کوہان ثور (شرف شفروه ؎) آن جگر گوشۂ یاقوت کہ از کان خیزد ٭ وز شبیخون سخا پروه یغمای تو باد ٭ صاحبان سروری

بهار بر معنی سوم قانع و گویند که بحذف های هوّز هم آمده۔ صاحب ناصری ذکر هر سه معنی بحوالهٔ برهان کرده می فرماید که بمعنی اوّل۔ پردہ مینماید به موحّده و دال عوض واو و در سند بالا هم همین انسب۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و سوم گوید که بعض بمعنی اوّل پردہ گویند و نسبت معنی سوم فرماید که مبدّل همان پروَ که بمعنی پرویں گذشت ها در آخر زیاده کردند

**مولّف** عرض کند که باعتبار محقّقین اوّل الذکر بمعنی اوّل اسم جامد فارسی قدیم دانیم و بمعنی دوم که صاحب ناصری آنرا محرّف چادر گفته بجی نیست که مبدّل پردہ باشد بدال مهمله که دال بدل شد بواو چنانکه پید و پیو و نسبت معنی سوم با خان آرزو اتفاق داریم (اُردو) (۱) تاخت و تاراج کا مال و اسباب۔ مذکّر (۲) چادر۔ مونّث۔ (۳) دیکھو پرویں۔

**پروهان** | بقول برهان و جهانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع و سراج با های هوّز بر وزن ترکمان بمعنی ظاهر و آشکارا (اثیر الدین اخسیکتی سه) نه و پشت روزگار قوی گشت و این سخن ٭ در روی روزگار بگویم بپروهان ٭ (وله سه) بپروهان ملک با مظفّر دین ٭ که زیر گردش خاور ملک ندارد بار ٭ **مولّف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد و جادار که مبدّل (بروهان) باشد به موحّده و دال عوض ها چنانکه تب و تپ و پید و پیو و الله اعلم بحقیقة الحال (اُردو) ظاهر۔ آشکارا۔

**پرویز** | بقول برهان و جامع با یای مجهول بر وزن شدیز بمعنی (۱) مظفّر و منصور و سعید و عزیز و گرامی باشد و بزبان پهلوی (۲) ماهی را گویند و (۳) لقب پسر انوشیروان و چون او ماهی بسیار دوست میداشت بدین سبب او را پرویزی می گفتند و (۴) مخفّف

پرویزن هم و آن آلتی که بدان شکر و امثال آن بیزند و بقول بعض آلتی مخصوص شکر بیختن
و (۵) پروین را هم گفته اند و (۶) بمعنی سخاوت و (۷) خورش رفتاری و جلوه کردن هم –
صاحب جهانگیری معنی ششم را گذاشته. صاحب سروری بمعنی اوّل و دوم و سوم قانع
(نظامی ؎) ازان بد نام آن شهزاده پرویز ٭ که بودی در سخن گفتن شکربیز ٭ (وله ؎)
زمانه خاک تو هم عاقبت به پرویزن ٭ فرو گذارد اگر ماورای پرویزی ٭ (مولوی معنوی
؎) شمس الحق تبریزی آنجا که تو پرویزی ٭ از تابش خورشیدت هرگز خطری نے ٭
صاحب ناصری گوید که این معانی اغلب ناموجه است زیرا که بمعنی مظفّر قیاسی است
چه پیروز بمعنی مظفّر است نه پرویز مگر از روی قلب پیروز را پرویز توان گفت چنانکه درفش
را درپوش و دوبیزه را درپوزه گفته اند و فرماید که در فارسی پرویز بمعنی ماهی دیده نشد
و گوید که بمعنی آلهٔ شکربیزی معلوم و بمعنی جلوه گری نامناسب نیست چه پرویز بحسن و جمال
موصوف بود و بمعنی پروین نیز ملائمت دارد زیرا که پروین بجلوه و تابش معروف است
و صاحب سفرنگ بشرح نوزدهمی فقره (نامه شت ساسان نخست) می فرماید که بمعنی
نیک بخت است که متعلق بمعنی اوّل باشد. صاحب موید مطبوعه بذکر هر هفت معنی
با انتساب معنی سوم گوید که نام پسر هرمز بن نوشیروان که او را خسرو نیز گفتندی و
نیز آن پرویز که بهرام چوبین را بتغلب ملک گرفته بود و ایوان کسری را مرتب کرده (الخ)
و در فرهنگ نسخهٔ قلمی ذکر پرویز آخر اللغه نیست. خان آرزو در سراج بذکر هر هفت معنی نسبت
بمعنی سوم گوید که اگرچه پادشاه است علم است و اگر بلحاظ معنی کرده لقب قرار دهند تحقیقی

مذکوره استعمال دارد بهر تقدیر نام پسر هرمز بن نوشیروان که بخسرو شهرت دارد و شیرین
معشوقهٔ او بود و تعریفی که برای این شهزاده کرده همان است که صاحب مؤید برای پرویز
مابعدالذکر آورده **مؤلف** عرض کند که معنی دوم حقیقی است و اسم جامد فارسی زبان
و معنی سوم مجاز آن که لقب بود برای شهزاده و معنی اوّل هم مجاز که اینهمه صفات در شهزاده
بود و مجاز برای صفات هم نامش مستعمل شد و بمعنی چهارم مخفّف پرویزیدن و بمعنی پنجم مبدّل
پرویزن چنانکه پاکین و پاکیزه و معنی ششم و هفتم مثل معنی اوّل که سخاوت و خوش رفتاری صفت
شهزاده بود و مجاز آن ملتبس بمعنی ششم و هفتم مستعمل شد و بتحقیق ما (۸) معنی سوراخ سوراخ
که اسم مصدر (پرویزیدن) است که بمعنی بیختن می آید اگرچه متروک است ولیکن بجایش
قائم کرده ایم که سند مولوی معنوی که بالا گذشت تصدیق این مصدر می کند (اردو) (۱)
مظفّر و منصور - سعید - عزیز - گرامی - یہ سب صفات عربی و فارسی ہیں جو اردو میں
بھی مستعمل ہیں (۲) پہلی - مؤنّث (۳) پرویز ہرمز بن نوشیروان کے لڑکے کا لقب جس کو
خسرو بھی کہتے تھے جو شیرین پر عاشق تھا - مذکّر (۴) دیکھو پرویزن (۵) دیکھو پروین (۶)
سخاوت - عربی - مؤنّث (۷) خوش رفتاری جلوہ گری - مؤنّث (۸) سوراخ سوراخ

**پرویزیدن** | مصدریست مرکب از اسم پرویز که بمعنی سوراخ سوراخ گذشت - فارسیان بقاعدهٔ خود یای معروف و علامت مصدر دن در آخرش مرکب کرده وضع کردند بمعنی (۱)

بیختن که می آید که سالم التصریف است و مضارع این پرویزد و حاصل بالمصدر این پرویزی -
(حکیم نزاری ـــ) تو خسروی و من از صدق
دل نه از سر بند زپه بر آستانهٔ قصر تو خاک پرویزم گو

و (۳) بمعنی تابیدن ہم سند این از مولوی معنوی
بر پرویز گذشت (اُردو) (۱) دیکھو پیچیدن (۲) چمکنا

**پرویز فلک** اصطلاح - بقول برہان و بحر و
موید کنایہ از خورشید است - صاحب جہانگیری
ہم در ملحقات ذکر این کردہ **مولف** عرض کند
کہ مرکب اضافی است متعلق بمعنی اول پرویز
یا متعلق بمعنی سوم کہ معنی لفظی این مظفر و منصور
فلک یا شہزادہ فلک باشد (اُردو) دیکھو
آفتاب - مذکر -

**پرویزن** بقول برہان و جہانگیری و رشیدی
و سروری و ناصری و جامع بروزن گرویدن آلتی
باشد کہ بدان آرد و شکر و ادویہ حائرہ و امثال آن
کوفتہ بیزند (حکیم سنائی سه) کردہ از گرز و نیزہ اند
دشمن را استخوان آرد و پوست پرویزن زخان
آرزو بذیل پروزن گوید کہ این اصل است و آن
مخفف این کہ آرد بیز را نام است **مولف** عرض
کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد و (پرویز) بمعنی
ہشتمش بمعنی سوراخ سوراخ پس این مرکب
است از ان و نون نسبت چنانکہ جوش و جوشن
(اُردو) چھلنی - دیکھو آرد بیز - مونث -

**پرویش** بقول برہان و سروری و جامع و ناصری و رشیدی و سراج با یای مجہول
بروزن درویش تقصیر و کاہلی در کارہا کردن - صاحب جہانگیری می فرماید کہ فرویش ہم میگویند
(امیر خسرو سه) اژدہا پیش است و تیغ اندر عقب ایام تند ز پردہ ای دوست سوی
خویشتن پرویش را ز **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اُردو)
کاہلی سستی - مونث -

**پروین** بقول برہان و سروری و ناصری
و جامع بروزن تفضین (۱) چند ستارہ کوچک
یکجا جمع شدہ در کوہان ثور و آنرا بعربی ثریا
خوانند و (۲) نام منزلیست از جملہ بست و ہشت

منزل قمر و بعضی گویند این ستاره هادیه حمل
است نه کوهان ثور و اوّل اصح باشد (ادیب جهانگیری)
می فرماید که شش ستاره معروف است که یک جا
واقع اند و آن از منازل قمر است در برج
ثور (سعدی ؎) نخورد ماه و پروین برای
نواند ٭ قضا بر شقفین برای نواند ٭ (وله ؎)
همه آرام گرفتند و شب از نیمه گذشت ٭ آنچه
در خواب نشد چشم من و پروین است ٭
**مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد
فارسی زبان و همین است اصل و پرآن و
پرو که گذشت مخفف این و بمعنی دوم مجاز آن
بعضی از معاصرین عجم گویند که پرو اصل است
بمعنی اوّل و زیادت یا و نون نسبت پروین
بمعنی منسوب به پرو و کنایه از معنی دوم باشد
و بمجاز مستعمل شد بمعنی اوّل هم و این موافق
قیاس می نماید۔ (اردو) (۱) پروین دیکھو
پرن (۲) اٹھائیس منازل قمر سے ایک
منزل۔ مؤنث۔

**پروین جبین** اصطلاح۔ بقول
بهار و آنند از اسمای محبوب است
**مؤلف** عرض کند که از سندی که او
انهمعنی پیدا کرده است (مه پروین جبین)
پیدا است که کنایه باشد از محبوب (عبد الواسع
جبلی ؎) با رخی چون آفتابی ای مه پروین
جبین ٭ یا پری چون یاسمینی ای بت نسرین
سرینا (اردو) محبوب۔ مذکر۔

**پروین کده** اصطلاح۔ بقول بهار
و آنند نقل نگار از عالم آتشکده (حکیم زلالی
در تعریف مدینه ؎) دران پروین کده
چیدان بجا کم ٭ که شعری چند شعری بر فشانم ٭
**مؤلف** عرض کند که (۱) این بمعنی حقیقی
فلک باشد یا برج ثور که مقام پروین است
و شاعر آنرا (۲) استعاره قرار داد برای مدینه
(اردو) (۱) آسمان یا برج ثور۔ مذکر (۲) مدینه منوره

**پرّه** | بقول برهان و ناصری بفتح اوّل وثانی مشدّد (۱) حلقه زدن لشکر باشد از سوار و پیاده
بجهت شکار وغیره وخطی را نیز گویند که از سوار و پیاده کشیده شود و آنرا بعربی صف خوانند (۲)
دامن وطرف وکنارهٔ هرچیز و پهلو نیز گویند همچون پرّهٔ بیابان و پرّهٔ بینی و پرّهٔ کوه (۳) جزوی
از قفل که قفل بدان محکم ومضبوط شود (۴) برگ کاه را هم گفته اند و (۵) پرّهٔ آسیا و دولاب
و امثال آن (انوری ره) گر پرّه زند لشکر حرص تو بتنگ * جز داخل آن نیز روانیست سرطان
را * (ناصرخسرو ره) این بارگران بکوبدت بی شک * در گردن وپشت و مهره و پرّه *
(مولوی معنوی ره) برفشان پای آن سرگشته راند * گرد از پرّهٔ بیابان برفشاند * (ظهیر
گرگانی ره) همیدون پرّه های کوه قارن * بپیچیش همچنان آید که گلشن * (سیف اسفرنگی
ره) ناطقهٔ بی اختیار مدح تو سازد * پرّهٔ قفل سخن کلید زبان را * (حکیم خاقانی ره)
برنتوانم گرفت پرّهٔ کاهی زضعف * گرچه بصورت یکی است رهی من وکهربا * (سعدی
ره) بگرد خیمهٔ اسلام شعله بزنی * که کهربا نتواند کشید پرّهٔ کاه * (حکیم خاقانی ره) پارهٔ
پرّه ومثقب وکمانه ومقل * بنجر جهرهٔ گردون و پرّهٔ دولاب * صاحب سروری بذکر
هر پنج معانی نسبت معنی دوم گوید که استخوان پهلو را هم گویند چنانکه در سند ناصرخسرو گذشت
صاحب جامع بذکر معانی بالا پهلو را از معنی دوم جدا کرده معنی جداگانه قرار می دهد خان آرزو
در سراج گوید که چند معنی دارد وتفصیل آن در لفظ پرّ گذشت. صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ
ناصرالدین شاه قاجار می فرماید که (۶) بمعنی بادکش است چنانکه پرّهٔ چرخ یعنی بادکش چرخی
صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بذکر معنی ششم گوید که (۷) بمعنی پیچ هم مستعمل است

کند کہ خان آرزو حق تحقیق ادا نکرد و بدفع الوقتی گریخت حق آنست کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و مخفف پارہ کہ فارسیان صف لشکر را پارۂ لشکر گویند و بمجاز حلقۂ لشکر و خط لشکر را ہم خوانند کہ از ہمان صف لشکر حلقہ و خط پیدا می شود و بمعنی دوم ہم اسم جامد و مجاز معنی اوّل کہ دامن و طرف و کنارہ و پہلو ہم پارہ ایست از اطراف و بمعنی سوم ہم مخفف پارہ کہ مخصوص شد برای قفل و ہمچنین بہ معنی چہارم و پنجم و بمعنی ششم و ہفتم مرکب است از پرو ہای نسبت کہ بادکش و دولاب را منسوب بہ پر گفتند کہ در ہوا حرکت کند و دور زند (اُردو) (۱) حلقۂ لشکر۔ اور وہ خط جو سواروں اور پیادوں سے قائم ہو۔ مذکر (۲) دامن۔ کنارہ۔ پہلو۔ مذکر (۳) قفل کا پردہ۔ مذکر (۴) گھانس کی پتّی۔ مونث (۵) پاٹ جیسے چکّی کا پاٹ۔ مذکر یا چرخ کا حصّہ (۶) پنکھا۔ مذکر (۷) چرخ۔ مذکر۔

**پرہازہ** بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و رشیدی بروزن دروازہ چوب پوسیدہ و رکوہی سوختہ باشد کہ بالای سنگ چخماق گذاشتہ چخماق بدان زنند تا آتش دران افتد صاحب جہانگیری گوید کہ این را پدہ و خف و پوو نیز خوانند۔ خان آرزو در سراج میفرمایدکہ پرمودہ بدین معنی گذشت پس این تصحیف باشد **مولّف** عرض کند کہ ما بہ (پرہازہ) کہ بموقعہ گذشت صراحت ماخذ کردہ ایم و ہمین اصل است و آن مبدل این (اُردو) دیکھو پرہازہ کے دوسرے معنے۔

**پرہام** بقول برہان بروزن فرجام نامی است پارسی باستانی و معرّب آن ابراہیم۔ خان آرزو در سراج این را با پرآہام نوشتہ کہ بجایش گذشت **مولّف** عرض کند کہ این مخفف آن است و صراحت ماخذش ہم در انجا

کرده ایم (اُردو) دیکھو پراہام ۔

**پرهٔ چرخ** استعمال ۔ صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که بادکش چرخی است و صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور بذکر (پرهٔ چرخ خورد) می فرماید که پهلوی چرخ نشکند **مولف** عرض کند که ما هردو را درست دانیم که پره بمعنی بادکش و بمعنی پهلو بجایش گذشت پس این بمعنی اوّل مرکب اضافی است و (۲) بمعنی پهلوی چرخ هم (اُردو) (۱) چرخی پنکها ۔ مذکّر (۲) چرخ کا پہلو ۔ مذکّر ۔

(الف) **پرهیخت** (ب) **پرهیختن** (ج) **پرهیخته** الف و ج ۔ بقول رشیدی بر قیاس (ب) و هم او بر (ب) گوید که بمعنی ادب کردن است ۔ صاحب بحر بر (ب) می فرماید که بر وزن پرهیختن ادب کردن و فرماید که بکسر ثالث هم آمده و سالم التصریف است که بغیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و پرهیختن که بزیادت تحتانی می آید مرادف این ۔ صاحب جهانگیری هم ذکر هر دو مصدر مذکور کرده (شمس فخری ـه) بسان هندوان ترک فلک را ؎ بچوب کین بمالیده به پرهیخت ؎ صاحب ناصری هم ذکر این کرده **مولف** عرض کند که (ب) مبدل برهیختن است که بموحّده گذشت موحّده بدل میشود به بای فارسی چنانکه تب و تپ و صراحت ماخذش همدرانجا کرده ایم و اصل (الف) و (ج) همدرانجا مذکور که (الف) ماضی مطلق (ب) باشد و (ج) اسم مفعولش ۔ مخفی مباد که محققین نازک خیال همین سند شمس فخری را به برهیختن به موحّده هم نقل کرده اند (اُردو) (الف) دیکھو برهیخت (ب) دیکھو برهیختن (ج) دیکھو برهیخته ۔

**پرهٔ قفل بر کلید زدن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر و بهار و آنند کار واشده ز مخالف قفل

بردن - بہار گوید کہ کلید بر قفل می زنند نہ پرّہ قفل بر کلید (خواجہ نظامی ؎) چو پیغام مشتہ با تو کردم پدید ٭ مزن پرّہ قفل را بر کلید ٭ **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ (**اُردو**) خلاف عقل بیہودہ کام کرنا۔

**پرّہ گل** اصطلاح - بقول بحر بارای مشدّد بمعنی (۱) برگ گل - خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر معنی بالا گوید کہ این خالی از خوابت نیست و فرماید کہ بعضی گویند کہ بمعنی (۲) برابر بودن چند چیز باکسی (وحید ؎) صفای باغ ز زندان غم خلاصم کرد ٭ چو غنچہ پرّہ گل شد کلید قفل و لم ٭ **مولّف** عرض کند کہ معنی دوم کہ ازہمین یک سند پیدا کردۂ خان آرزو ست لغو است و از مجرّد پرّہ گل اصلا پیدا نیست و معنی اوّل موافق قیاس و کنایہ باشد (**اُردو**) دیکھو برگ گل - مذکر۔

**پرّہ ہما** اصطلاح - بقول بحر و اننددغیاث و صاحب محیط کہ محقق مفردات است باضافت اناثہ باشد یعنی کلغی **مولّف** عرض کند کہ سلاطین سلف بہ تاج خود پر ہما قائم می کردند و بجائزہ پرہای دیگر پرندرا قائم مقامش کردند و بہ پرہما موسوم ساختند - مرکّب اضافی است و استعارہ (**اُردو**) کلغی یا کلگی بقول آصفیہ ایک خاص پرند کے چند خوشنما پر جنہیں پادشاہ لوگ اپنے تاج یا ٹوپی یا پگڑی پر رزم خواہ بزم میں لگا یا کرتے ہیں - جیغہ (ناسخ ؎) اشک بالا مو نیون کا وہ کلغی شعلہ تاج ٭ رکھتی ہے تخت لگن میں شوکت شاہانہ شمع ٭

**پرہنج** بقول اننددبحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل وکسر ثالث و سکون نون قسمی است از غلّہ **مولّف** عرض کند کہ دیگر محققین ازین ساکت و معاصرین عجم بہ زبان ندارند - حیف کہ محققین بالا تعریف کامل نکردہ اند و واضح نشد کہ چہ قسم غلّہ است

ازین ساکت عجبی نیست کہ ہمان پرنج را کہ گزشت بزیادت ہای ہوز نوشتہ باشد (اُردو) غلّہ کی ایک قسم جس کی حقیقت کامل معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر دیکھو پرنج۔

**پرّہ نشین** اصطلاح۔ بقول بہار وانند وسراج مرحوم سرحد نشین کہ در تحت فرمان سپہ سالار باشند و فرمایند کہ این لغت گیلانیست۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ متعلق بمعنی پرّہ باشد اسم فاعل ترکیبی (اُردو) سرحد نشین فوج۔ مونث۔

**پرہود** صاحبان انند و موید گویند کہ ہمان پرہودہ کہ بموقعہ گذشت **مولف** عرض کند کہ اگر سند استعمال این پیش شود توانیم قیاس کرد کہ مبدلش باشد چنانکہ تب و تپ۔ معاصرینا عجم و دیگر محققین ازین ساکت۔ صراحت کامل ہمدر انجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پرہودہ۔

**پرہودہ** بقول برہان و ناصری و انند جامع بروزن فرمودہ (۱) سخن بیہودہ را گویند و (۲) جامہ کہ از تابش حرارت آتش رنگ گردانیدہ بسوختن نزدیک شدہ باشد **مولف** عرض کند کہ بمعنی اوّل و دوم مبدل برہودہ کہ بموقعہ گذشت و آن اسم مفعول برہودن است و این مبدلش چنانکہ تب و تپ (اُردو) (۱) بیہودہ بات۔ مونث (۲) وہ کپڑا جس کا رنگ حرارت آتش سے متغیر ہوگیا ہو گیا۔ مونث۔

**پرہون** بقول برہان و جامع بروزن مجنون دائرہ و ہر چیز میان خالی را گویند مانند چنبر وطوق و ہالہ ماہ و امثال آن۔ صاحب ناصری ہمین را باید کہ بمعنی محوطہ و حصار نیز آمدہ و در بای ابجد ہم گذشت **مولف** عرض کند کہ ہمدر انجا ذکر این کردہ ایم کہ این اصل است و آنرا مبدل این چنانکہ اسپ و اسب (اُردو) دیکھو برہون

**پرہیختن** بقول برہان بروزن انگیختن بمعنی ادب کردن باشد۔ صاحبان بحر و جہانگیری و رشیدی و سراج ہم این را آوردہ اند **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان پرہختن کہ بدون

تحتانی گذشت (فرہنگ منظومہ سہ) ہست یاقوت بہرمان پرہیخت ٭ تا ادب آمد کہ دیوانہ دو نکبہ بیخت ٭ صاحب رشید می ذکر این و ماضی مطلق و اسم مفعولش کردہ (اُردو) دیکھو پرہیختن

**پرہیز** بقول برہان و جامع بر وزن پدو بیز (۱) آنست کہ بعربی حذر و احتراز می گویند و نزد محققین اجتناب از ما سوی اللہ و (۲) بمعنی ترس و بیم و نگاہداشت خود از مضرت و (۳) بمعنی تفاوت ہم بنظر آمدہ ۔ صاحب ناصری بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع (منہ سلہ) مریض طفل مرا جند عاشقان ورنہ ٭ دوای درد تغافل دو روز پرہیز است ٭ (سعدی سلہ) با گرسنگی قوّت پرہیز نماند ٭ افلاس عنان از کف تقوی بستاند ٭ صاحب سروری بر معنی اوّل قناعت کردہ ۔ بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ اجتناب از مناہی عموماً و اجتناب بیمار از ناخوردنی خصوصاً و فرماید کہ بالفظ دادن و شکستن و کردن می آید ہم او گوید کہ بمعنی زہد و صلاح ماخوذ است از معنی اوّل (ابوطالب کلیم سلہ) دارم دلی کہ ہر گرہ شکستہ خاطری را ٭ بیمار گشتہ از غم پرہیز اگر شکستہ ٭ خان آرزو در سراج مجرد معنی اوّل را نوشت **مولف** عرض کند کہ معنی اوّل اصل است و اسم مصدر پرہیزیدن کہ می آید و دیگر معانی مجاز آن و بہر سہ معنی اسم جامد فارسی زبان معنی دوم و سوم را باعتبار صاحب جامع تسلیم کنیم (اُردو) (۱) پرہیز بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکّر ۔ حذر ۔ احتراز ۔ اجتناب دوری ۔ علیحدگی ۔ مضر چیزوں سے بچنا ۔ بچاؤ ۔ تقوی ۔ اتّقا (۲) ڈر ۔ خوف ۔ مذکّر (۳) تفاوت ۔ مذکّر ۔

**پرہیزان** بقول سروری اجتناب کنندہ و پرہیزندہ (اثیر الدین ادمانی سہ) چہ کنم چارہ

که بی بهیمه و مویینهٔ نرم ۞ نا مفید است مرا بودن ازان پرهیزان ۞ **مولّف** عرض کند که محقق اهل زبان این را اسم جامد دانسته است و قاعدهٔ زبان خود را یاد نداشت که اسم حال است از مصدر پرهیزیدن که می آید و تعریف (اسم حال) بجایش گذشت (اردو) پرهیز کرنے والا (زمانهٔ حال میں)

**پرهیزانه** اصطلاح - بقول بهار و بحر و انند طعامی که بخورد بیمار دهند و بعربی مزوره خوانند (ملا شیخ علی قمی فائز ـه) پرده دل را نگست از گردش مستانه ۞ هست بیمار تر این مرغ پرهیزانه ۞ خان آرزو در چراغ هدایت هم این را آورده **مولّف** عرض کند که بقاعدهٔ فارسی زبان معنی لفظی این لائق پرهیز از قبیل دوستانه دشتبانه و مراد از طعام بیمار (اردو) پرهیزی غذا - مونث - جو بیمار کے لئے مخصوص ہے -

**پرهیزدادن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند که بمعنی پرهیز کنانیدن و حکم پرهیز دادن است (دانش مشهدی ـه) بازچنان دارم زخون خوردن دل افگار را ۞ کی توان پرهیز دادن کودک بیمار را ۞ (نظیری نیشاپوری ـه) از شراب سود مندم بخت بد پرهیز داد ۞ می که می خوردم نمی خوردم غمم پرهیز را ۞ (اردو) پرهیز کرانا -

**پرهیزداشتن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند که بمعنی پرهیز کردن است (ثابت الهٰ آبادی ـه) تائب خورشید تابان گشتنی پرهیزدار ۞ می کنی از صبح دم در کاسه کردن حلیب ۞ (اردو) پرهیز کرنا - احتراز کرنا -

**پرهیزشکستن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت - صاحب بحر گوید که ترک پرهیز کردن و از پرهیز باز آمدن است

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اثر شیرازی ـہ) چنان دلم ز شکست دلم بود
خرم ؛ که از شکستن پرہیز خاطر بیمار ؛ (اُردو)
پرہیز توڑنا ۔ پرہیز ترک کرنا ۔

**پرہیز فرمودن** مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که حکم پرہیز دادن است
و احتراز کردن به افرمودن (طالب آملی ـہ)
چو زہاد و ریاضت پیشہ ہم شحنۂ عدلش ؛ ہژبر و
شیر را پرہیز فرماید ز حیوانی ؛ (اُردو)
پرہیز کا حکم دینا ۔

**پرہیز کردن** استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ صاحب بحر گوید
که حذر کردن از چیز ناموافق مؤلف عرض
می کند که موافق قیاس است (صائب ـہ)
سرمه نتواند بچشم او نگاه تیز کرد ؛ دیگری بیمار
و می باید مرا پرہیز کرد ؛ (اُردو) پرہیز کرنا

**پرہیزگار** اصطلاح ۔ بقول بہار و آنند
کنایہ از صالح و متقی دیگر محققین از این لغت ساکت
مؤلف عرض کند که خلاف قیاس نیست بمعنی
صاحب تقوی که پرہیز بمعنی تقوی گذشت از قبیل گنہگار
و ستمگار (اُردو) پرہیزگار ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی
متقی ۔ گناہوں سے کنارہ کرنے والا ۔ مجتنب ۔

**پرہیزیدن** بقول بحر بفتح اوّل و یای
مجہول (۱) حذر و احتراز کردن و (۲) ترس
و بیم نمودن و نگاہداشتن خود را از مضرات
و (۳) پارسائی نمودن و نزد صوفیہ اجتناب
نمودن از ما سوی الله و (۴) تفاوت کردن
فرماید که کامل التصریف است و مضارع این
(پرہیزد) صاحبان موارد و آنند ہم ذکر این کرده اند
(نظامی ـہ) به پرہیزم از روز عذر آوری ؛
به پرہیزگاری کنم داوری ؛ (سعدی ـہ)
که شہوت آتش است از وی بپرہیز ؛ بخود بر
آتش دوزخ مکن تیز ؛ مؤلف عرض کند که

فارسیان بر اسم مصدر این یعنی (پرہیز) کہ گذشت بقاعدۂ خود یای معروف و علامت مصدر دن زیادہ کردہ مصدری وضع کردند کہ اصلی است و معنی اوّل اصل است و دیگر سہ معانی مجاز آن (اردو) (۱) پرہیز کرنا (۲) ڈرنا (۳) پارسائی کرنا۔ تقوی کرنا (۴) فرق کرنا۔ تفاوت کرنا۔

**پری** بقول برہان بفتح اوّل و کسر ثانی و سکون تحتانی (۱) معروف است کہ نقیض دیو باشد و (۲) مخفف پریر کہ مخفف پریروز باشد کہ روز پیش دیروز است (حکیم انوری ۵۴۸ھ) ہنگام بکام انوری بود پری ٭ در روی صنمی بدلبری بود پری ٭ و (۳) مضارع مخاطب پریدن و بضم اوّل (۴) بمعنی پر و مملو بودن (ظہوری در سہ نثر ۱۰۲۵ھ) لا فدا ریشش از پری دریا ٭ پوچ گردد و روش حباب آسا ٭ بہار نسبت معنی اوّل گوید کہ ترجمہ جن (کذا فی الصراح) و در عرف حال نوعی از زنان جن کہ نہایت خوبرو باشند و مانند ملائکہ بال و پر دارند و (۵) نام قماشی و در نہایت لطافت و ملائمت بسان مخمل خوابگی ہم دارد و رنگا رنگ می باشد کہ ازان مسند و فرش سازند (بیدل ۱۱۳۳ھ) ای بیخبر از کمال روشن گہران ٭ دل صیقل زدن نفس تشویش ہران ٭ در کارگہ صفا تنزہ باقی است ٭ فرش است پری بپای شیشہ گران ٭ صاحب سروری بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع ۔ صاحب ناصری نسبت معنی اوّل گوید کہ روحانی لطیف ضد جن داند و دیگر معانی ساکت ۔ صاحب مؤید بر معنی اوّل و دوم و چہارم قانع ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ تحقیق آنست کہ بیای معروف در اصل بمعنی مطلق جن است و در عرف بمعنی نوعی از جنس جن کہ نہایت خوبرو باشد و بیای مجہول مخفف پریر و از دیگر معانی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است

مرکب از پر و یای نسبت و بمعنی دوم مخفف پرپرواز و بمعنی سوم موافق قواعد زبان و بمعنی چهارم یای مصدری زیاده کرده اند بر لفظ پر و معنی پنجم ایجاد بهار است از کلام بیدل و سندش نه دیده ایم معنی کند که بیدل در مصرع چهارم پری را بمعنی اول استعمال کرده و بهار بر معنی لفظی غور نکرده از لطف سخن بی خبر (اردو) (۱) پری - بقول آصفیه - پر والی ایک قسم کی خیالی مخلوق جس کا چہرہ آدمی کا سا اور پر پرندوں سے مشابہ تصور کیے گئے ہیں - جن - جنات کی بیوی (۲) پرسوں (۳) تو آڑے (۴) بھرتی - بقول آصفیه - اسم مونث - تکمیل - پُری (۵) ناقابل ترجمه -

**پری آمدن** استعمال - بقول بهار کنایه از آسیب پری رسیدن (میر خسرو)
چه بیهوش خیالم دید شب می گفت همسایه
که امشب باز این دیوانه را یاد پری آمد
**مولف** عرض کند که محقق نامدار غور نکرده که در شعر بالا (یاد آمدن) است نه پری آمدن ولیکن ما این مصرع را در نسخ دیگر چنین یافته ایم (که امشب باز این دیوانه ما را پری آمد) که همین سان بر معنی مقصد هم (آمدن) نقل هم کرده ایم و مصدر (آمدن پری) به همین معنی در محدوده گذشت (اردو) دیکھو آمدن پری -

**پر یافتن** استعمال - صاحب آصفی ذکر اینا کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که (۱) بالضم بمعنی یافتن چیزی بحالت پری چنانکه (شیخ الجامی علیه الرحمه) اسکندر گوش خویش را از آن جواهر پر یافت الخ (۲) بالفتح حاصل کردن پر باشد (جمال اصفهانی سه) تا که با شده خلعت باغ از همه آذار و دی پر که دم طاؤس وگه پر هوا حاصل یافته ام هر دو موافق قیاس است (اردو) (۱) بھرا ہوا پانا (۲) پر پانا -

پر حاصل کرنا -

**پری افسای** اصطلاح - بقول برہان و جامع افسون گر یعنی صاحب تسخیر شخصی کہ از برای تسخیر جن افسون خواند و صاحبان بحر و بہار یعنی کاہن نوشتہ اند صاحب سروری گوید کہ مرادف پری سای بہ ہمان معنی بالا - صاحب ناصری گوید کہ ہمین را پری خوان نیز گویند کہ بعقیدہ بعضی پری گرفتگان را دعا و افسون خوانند **مولف** عرض کند کہ افسانیدن بالفتح بمعنی افسونگری نمودن و رام کردن بجایش گذشت و این اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (**اردو**) دیکھو افسون گر -

**پر پای ولی** اصطلاح - بقول بحر و بہار و (خان آرزو در چراغ ہدایت) بضم اوّل و واو مفتوح (۱) نام پیر کشتی گیران (میرنجات ہ) بلب زمزمہ آرا چہ خفی وچہ جلی ؟ جبرک را اگرہم کمید اندہم پر پای ولی ؟ صاحبان اننند و غیاث گویند کہ بالضم (۲) لقب پہلوان محمود خوارزمی است و گاہی مراد باشد از پہلوان کہن سال و مشاق فن کشتی کہ سرآمد پہلوانان زورخانہ بود لہذا ہر کسی کہ از کشتی گیران وارد زورخانہ می شود اوّل قدمبوسی بر پای ولی می کند ازین جہت گاہی از لفظ (پر پای ولی) مجازاً معنی معزز و مکرم گیرند **مولف** عرض کند کہ اصل این (بوسہ بر پای ولی) باشد کہ عادت کشتی گیران است کہ پیش از کشتی بر پای استاد خود کہ مراد از ولی ہمان است بوسہ می زنند و باصطلاح و محاورہ بوسہ حذف شدہ (بر پای ولی) بمعنی استادہ قائم ماند بیخبری از ماخذ موحدہ را بہ بای فارسی و بای فارسی را بہ تحتانی بدل کرد (**اردو**) (۱) کشتی گیرون کا استاد - مذکر (۲) پہلوان محمود خوارزمی کا لقب - مذکر -

**پری بستن** (الف) مصدر اصطلاحی -

(ب) **پری بند** | صاحب آصفی ذکر
(ج) **پری بندیدن** | الف کردہ از معنی
ساکت **مولف** عرض کند کہ مقید کردن جن
و پری باشد بزور افسون و (ج) مرادفش
و (ب) بقول بحر بمعنی افسونگر و مسخر جن - بہار
این را مرادف پری افسای گوید - صاحب
جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ - خان آرزو
در سراج ہم این را آوردہ **مولف** عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از پری بندیدن
موافق قیاس (قطران تبریزی ؎) چون
پری بندان درخت گل ہمی لرزد زباد ✽ چو بلبل
پری بندان بر و بلبل ہمی افسان کند ✽
(اُردو) (الف) پری کا مقید کرنا تسخیر جن
و پری کرنا (ب) عامل - جن و پری کو مسخر
کرنے والا - افسونگر (ج) دیکھو الف -

**پری پیکر** | اصطلاح - بہار ذکر این کردہ
بر معرفت قانع - صاحب انند ہمزبانش -
**مولف** عرض کند کہ بمعنی صورت پری دانند
وکنایہ از معشوق - اسم فاعل ترکیبی است (اُردو)
پری پیکر - بقول آصفیہ - فارسی - پری کا چہرہ - پری
رو - نہایت خوبصورت - حسین - مراد آ معشوقہ -

**پریچہ** | اصطلاح - بقول برہان و جہانگیری و سراج نامہ
جامع و رشیدی بر وزن دریچہ لیف خرما را
گویند و ازان ریسمان تابند **مولف** عرض
کند کہ لیف خرما را اہل ولایت در ہمہ اجزای
درخت بسیار خوبصورت دانند و چہ برای
تصغیر است - گویا بچہ پری نماید - اسم جامد فارسی
ہم بالتبع باشد (اُردو) کھجور کے درخت
کی چھال - مذکر -

**پری چہرہ** | اصطلاح - بقول انند
مرادف پری پیکر کہ گذشت **مولف** عرض
کند کہ موافق قیاس است - اسم فاعل ترکیبی
(حافظ ؎) آن ترک پری چہرہ کہ دوش از
بر ما رفت ✽ آیا چہ خطا دید کہ از راہ خطا

رفت ؛ (اُردو) دیکھو پری پیکر۔

**پریخانه** | استعمال - بقول بہار و انند مسکن پریان (میرزا صائب ره) دل را نگاه گرم تو دیوانه می کند ؛ آئینه را رخ تو پریخانه میکند ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است و استعارةً مکانی را هم گویند که یار دران باشد (اُردو) پریخانه - اس مکان کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں جہان پریان ہون اور استعارةً معشوق کا گھر - نازگر۔

**پریخوان** | اصطلاح - بقول برہان و سروری و بحر و بہار با خای نقطه دار و واو معدوله بروزن پریشان افسونگر و شخصی که تسخیر جن کرده باشد (مولوی معنوی ره) فسون بخوانم و بر روی آن پری بجهم ؛ از آنکه کار پریخوان همیشه افسون است ؛ (سلمان ساوجی ره) درون شیشهٔ می آتش است همچو پری ؛ سمن رخان چمن را اگر پریخوان است (میرزا عبدالغنی قبول ره) تو پری هستی و من سوے خودت می خوانم ؛ چیستان سوی من آمد که پریخوان توام ؛ **مولف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است که عاملان جن و پری بزور عمل پری را حاضر می کنند (اُردو) دیکھو پری بند۔

**پری خواندن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی جن و پری را حاضر کردن و کنایه باشد از سحر و افسون کردن و سند این همان اسناد است که بر پریخوان گذشت - (اُردو) سحر و افسون کرنا - پریون کو بلانا۔

**پریدار** | اصطلاح - بقول برہان و جامع بفتح اول بروزن خریدار (۱) کسی را گویند که جن داشته باشد (۲) دختری را که افسونگران چیزها بخوانند و بدو بدمند تا او برقص آید و از ماضی و مستقبل چیزهای بگوید (۳) دیوانه

ومجنون را ہم گفتہ اند و (۴) جا ومقام دیو را
نیز۔بہار این را (۵) مرادف پریخوان گفتہ۔
(خواجہ جمال الدین سلمان ؎) ساقی بزم پری
جام پریدار بود ٭ چون پریدار کف آورده بلب
زان باشد (سیف الدین اسفرنگی ؎) بہانہ
چرخ بر بستہ بغمزہ چشم مردم را ٭ چو گیسوے
پریداران بوقت رقص در پرّان ٭ (مولوی
معنوی ؎) در عشق سلیمانم من ہمدم مرغانم ٭
من مرد پریخوانم من شخص پریدارم ٭ صاحب
بحر بر معنی اوّل و دوم و سوم قانع۔صاحبان
ناصری و سروری بر معنی اوّل وصاحب جہانگیری
در ملحقات بر معنی دوم و پنجم اکتفا کرده و برای
معنی پنجم ہمان سند مولوی معنوی گرفتہ کہ بالا
مذکور شد۔خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل
و دوم قناعت فرموده **مولف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پری دارنده
ومعنی اوّل و دوم و چہارم و پنجم اصل است
ومعنی سوم مجاز (اُردو) (۱) وہ شخص جس کو
جن اور پری کا سایہ ہوا ہو (۲) وہ لڑکی جسپر
عامل نے بزور عمل جن و پری کو دار کیا ہو۔
مونّث (۳) دیوانہ (۴) دیو و پری کا مقام۔
مذکّر (۵) دیکھو پری خوان۔

**پری داری** استعمال۔بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی افسونگری **مولّف**
عرض کند کہ موافق قیاس است یای مصدری
بر لفظ (پریدار) زیادہ کرده اند (اُردو)
افسونگری کہہ سکتے ہیں۔مونّث۔

**پری داشتن** استعمال۔صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض
کند کہ شامل باشد بر ہمہ معانی مصدری پریدار
کہ گذشت دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پریدار یہہ
اس کے تمام مصدری معنون پر شامل ہے۔

**پری دخت** اصطلاح۔بقول برہان
ومعتید بر وزن ماہی گفت (۱) نام دختر پادشاہ چین با

که سام نریمان عاشق او شده بود و زال از و
بهم رسید۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید که
(۲) هر دختر پریرو را توان گفت چنانکه گفته اند (س)
پری دختی پری بگذار ماهی ٭ ز ... را اقلیم نکوئی
پادشاهی ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است (**اُردو**) (۱) پادشاہ چین کی لڑکی کا نام
(۲) ہر خوبصورت لڑکی ۔ مونث ۔

**پریدن** بقول بحر (الف) بفتح اوّل (۱)
پرواز کردن و بپرواز آمدن و (۲) تفاخر و تکبر
نمودن و (۳) جستن اندام چنانکه (پریدن
چشم و لب) و فرماید که رای قرشت درین مصدر
و مشتقات این گاهی بنا بر رعایت وزن شعر
مشدّد هم می آرند و (ب) بضم اوّل (۱) پُر و
مملو کردن و (۲) پُر شدن و (الف) (کامل التصریف)
که مضارع آن پَرَد باشد بالفتح و (ب) (سالم التصریف)
یعنی بجز صیغه اسم فاعل و صیغه امر و نهی نیامده
بهار گوید که (الف) بمعنی (۴) جدا شدن و
دور افتادن هم آمده چون (پریدن سرو) و ذکر
معنی سوم هم کرده ۔ صاحب مؤید بر معنی اوّل
(الف) و معنی اوّل و دوم (ب) قانع ۔ صاحب
موارد بذکر (الف) و معنی اوّلش گوید که بدین معنی
پاریدن هم آمده و ذکر معنی دومش فرموده از
امیر خسرو سند دهد (س) ز مجلس تو پرم من که
بلبل سخنم ٭ پریدن همه مرغان چو از گلستان
است ٭ خسرو هم بهمین معنی گفته (س) نسترن
از روی نکوی پرید ٭ بلبل و قمری هم از وی
پرید ٭ و بذکر معنی سوم مثال از حکیم زلالی استناد کرده
(س) در پریده بینی زنبق ز بوی بنفشه ٭ پریده و بیدگی
نرگس بسوی بیش ٭ و فرماید که (۵) ریخته شدن
چون پریدن دم شمشیر و (۶) شوریده شدن
چنانکه خواب از چشم پریدن (صائب س)
گلی گفتم بخواب از گلشن رخسار او چیدم ٭ پرید
از چشم خواب از های و هوی عندلیبانم ٭ **مؤلف**
عرض کند که (پر) اسم مصدر (الف) است

بمعنی بال و پر۔ بای مکسور بقاعدۂ فارسی مرکب
شد میان آن و علامت مصدر دن و معنی اوّل
حقیقی است و دیگر ہمہ معانیش مجازی آن و در معنی
سوم حرکت کردن ہم داخل است چنانکہ
پریدن علم و بیرق و امثال آن ۔ و معنی ششم
قائم کردۂ صاحب موارد ضرورت ندارد کہ از
سند صائب معنی چہارم پیدا است نہ ششم و
اسم مصدر (ب) پرّی بالضّم است و با ہر دو
را کامل التّصریف دانیم و پرد بفتحتین و بضم
اوّل و فتح دوم مضارع ہر دو و (بپر) امر حاضر
و (مپر) نہی (ب) آمدہ ۔ البتّہ در محاورہ مستعمل
نیست ولیکن اسم فاعلش پرّندہ بالضّم بمعنی
پرکنندہ مستعمل و بر زبان معاصرین عجم ہم چنانکہ پر
او پرّندۂ شکم است (اُردو) (الف) (۱) اُڑنا
(۲) تفاخر اور غرور کرنا (۳) اندام کا پھڑکنا ۔
پھرکنا (۴) جدا ہونا ۔ دور رہونا (۵) جھڑنا
ریختہ ہونا (۶) شوریدہ ہونا (ب) (۱)

پھرنا ۔ پھر دینا ۔ بمعنی متعدی (۲) پھر جانا ۔ لازم

| | | |
|---|---|---|
| (الف) پریدن اعضا | مصادر اصطلاحی ۔ |
| (ب) پریدن چشم | صاحب اکسیر اعظم |

در جلد اوّلش الف را مرضی قرار می دہد کہ بعض
اعضای انسان خود بخود حرکت می کند و بر می جہد
چنانکہ پریدن چشم و لب و پرّۂ بینی کہ در بعض
اوقات خود بخود حرکت دران پیدا می شود و
بہار نسبت (ب) گوید کہ مرادف ہمان پرواز
چشم است کہ بجا یش گذشت و سند (پریدن
دیدہ) از حکیم زلالی بمعنی سوم (الف پریدن)
نقل کردہ ایم ۔ صاحب انند نقل نگار بہار
**مولف** عرض کند کہ (الف) موافق قیاس
است بترکیب اضافی و (ب) مصدر (پرواز
چشم) است کہ گذشت و صراحت ماخذ و اشارۂ
اینجا ہم در انجا کردہ ایم (اُردو) (الف) اعضا
کا پھڑکنا یا پھرکنا (ب) دیکھو پرواز چشم ۔

| | |
|---|---|
| پریدن رگ دل | مصدر اصطلاحی ۔ |

کنایه باشد از مسرّت و مسرور شدن گویند که
چون کسی مسرور شود رگ دل می پرد (ظہوری
ع) ہر دم از شادی رگ دل می پرد ؛ غمزہ اش
نشتر دکاری برگرفت (اردو) مسرور ہونا
خوش ہونا ۔

## پریدن رنگ

مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر و بہار تغیّر رنگ و رفتن آن (ظہوری
ع) رود بوی مشک و پرد رنگ لعل ؛ ظہوری را
محال است تغیّرہا ؛ (ولہ ع) بزر اگرچہ ہمہ
کار برکند رنگی ؛ ز کار خویش نگویم کہ رنگ زر نپرد ؛
مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی حقیقی پریدن
است (اردو) رنگ اڑنا ۔ رنگ اڑ جانا ۔
دیکھو باختن رنگ ۔

## پریدن سر

مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر
کہ بذیل (پریدن ناخن) بیان کردہ بمعنی دور
افتادن سر و بریدہ شدن نیز باشد مؤلف
عرض کند کہ چون سر از تن بہ تیغ جدا شود خود بخود
حرکت می کند پس فارسیان این را از قبیل پریدن
چشم و گوش اصطلاحی قرار دادہ بمعنی بریدہ
شدن سر (اردو) سر تن سے جدا ہونا ۔

## پریدن گوش

مصدر اصطلاحی بقول
بحر از قبیل پریدن چشم کہ عبارت از اشتیاق
بود مؤلف عرض کند کہ شوق چیزی پیدا
شدن است فارسیان گویند کہ چون اشتیاق
چیزی در دل باشد علامت آنست کہ گوش
مشتاق می پرد یعنی خود بخود حرکت می کند و این
از قبیل پریدن چشم است (اردو) کان پھڑکنا
یہ محاورہ نہیں ہے بلکہ ترجمہ ہے ۔ فارسیوں
نے (پریدن گوش) کو علامت شوق کے معنوں
میں استعمال کیا ہے یعنی انکا خیال ہے کہ جب
کسی چیز کا اشتیاق دل میں ہوتا ہے تو کان
خود بخود پھڑکتی ہے ۔

## پریدن ناخن

مصدر اصطلاحی ۔
بقول بحر رفتن ناخن بضرب چوب و امثال آن

خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ۔
(سلیم ے) رحمت خود می دہد ہر کس دل آزار ما
کند ؎ چوب گل ما می خوریم و ناخن گل می پرد ؎
**مؤلف** عرض کند که چون ضربی از چوب بناخن
رسد و ناخن از انگشت جدا شود فارسیان
استعمال این اصطلاح می کنند **(اُردو)** ناخن
پر چوٹ لگ کر انگلی سے نکل پڑنا۔ جدا ہونا۔

**پری دیدار** | اصطلاح۔ بقول بہار و
انند۔ مرادف پری رخ و فرماید که ہر کدام
معروف **مؤلف** عرض کند که کنایه باشد از
معشوق۔ موافق قیاس است۔ اسم فاعل
ترکیبی بمعنی کسی که دیدار پری یعنی صورت پری
دارد **(اُردو)** معشوق۔ مذکر۔

**پرپره** | اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری
و مؤید بروزن حریره روز پیش از دیروز که
روز سیم است (حکیم انوری ے) پرپره وقت
سحر چون نسیم باد شمال ؎ ہمی رساند بروح
بوی عنبر تر ؎ **مؤلف** عرض کند که مخفف
پرپروز است که می آید **(اُردو)** پرسون۔ روز
گزشتہ کے پہلے کا دن۔ مذکر۔

(الف) **پری رخ** | اصطلاح۔ بہار ذکر
(ب) **پری رخسار** | (الف و ج) کردہ از
(ج) **پری رو** | معنی ساکت و صاحب
انند نسبت (ب) گوید که کنایه از معشوق است
**مؤلف** عرض کند که ہر سه اسم فاعل ترکیبی است
و موافق قیاس **(اُردو)** یہہ تینوں الفاظ بمعنی
معشوق بقاعدہ فارسی اردو مین مستعمل ہیں۔ مذکر

**پرپروز** | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند
روز پیش از روز گزشتہ را گویند (صائب ے)
تا پرپروز شکرخندہ نمی دانستی ؎ چو این زمان صائب
چندین شکرستان شدہ ؎ **مؤلف** عرض کند
که پری مخفف پریدہ باشد بعض معاصرین عجم
می گویند که فارسیان نسبت ایام سه قسم
استعمال کنند روان۔ دوان۔ پران۔ روان

برای روز حال و دوان برای روز گذشته و آینده و پیران برای روز ماقبل گذشته و مابعد آینده مقصود نشان این است که دوان متصل است از روان و پیران دور است از روان پس روز پیره ماقبل دی روز باشد و دی هم مخفف دیده است که صراحتش بر (دیروز) کنیم و پریر که گذشت مخفف این است و جا دارد که این را مبدل پرارو دانیم که الف بدل شد بہ تحتانی چنانکه حساب و حسیب و صراحت معنی پرا اینجا پیش گذشت و همین ماخذ آخر بهتر از اول است (اردو) پرسون ۔ دیکھو پریر ۔ مذکر۔

**پریز** بقول برہان و جہانگیری و جامع و مؤید با تحتانی مجہول بر وزن مویز (۱) فریاد و فغان و (۲) سبزه که در کنار جوی و رود خانہ و تالاب و جای آب بسیار روید و (۳) پرویز یعنی آرد بیز هم (علی فرقدی ؎) از پریزت چنان بلرزد کوه که زمین بوجہن بلرزاند ۔ صاحب ناصری بنابر ذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید که بمعنی فربه است و بمعنی سوم مخفف پرویزن صاحب رشیدی بر معنی سوم هم این قانع **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول و دوم اسم جامد و فربه که بمعنی دوم می آید مبدل این و بمعنی سوم مخفف (اردو) (۱) فریاد ۔ فغان ۔ مونث (۲) سبزه ۔ مذکر (۳) دیکھو پرویزن ۔

**پریزاد** اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی زاده پری و حسین و جمیل بہار بر معروف قانع ۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی مستعمل است و کنایه باشد از معشوق (اردو) پریزاد ۔ مذکر ۔ معشوق ۔

**پریزبان** اصطلاح ۔ بقول بحر شخصی را گویند که آرد می بیزد **مؤلف** عرض کند که از قسم نگاه بان و ساربان که اصل این پرویزبان بوده واو بکثرت استعمال حذف شد معاصرین عجم پرزبان ندارند و دیگر محققین هم ازین ساکت

(اُردو) آٹا چھاننے والا۔

**پرپزن** بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و موید و جامع بر وزن کشیدن مخفف پرویزن آرد بیز باشد **مولف** عرض کند که موافق قیاس است باعتبار جامع که محقق اہل زبان است اعتبار را شاید (اُردو) دیکھو پرویزن۔

**پرپیان** اصطلاح ـ بقول بحر به تحتانی بعد زای ہوز مرادف پرپزبان که به موحده گذشت **مولف** عرض کند که دیگر ہمه محققین و معاصرین عجم ازین ساکت اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که مبدل پرپزبان باشد چنانکه بالیوس و بالیوس (اُردو) دیکھو پرپزبان۔

(الف) **پرپزیدان** اصطلاح ـ صاحب بول چال نسبت (الف) گوید که بمعنی صدر نشین مجلس است و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (ب) را بہمین معنی گفته **مولف** عرض کند که معاصرین عجم تصدیق ہر دو می کنند مفرّس است از لغت انگلیسی (پریزیڈنٹ به دال و تای ہندی) فارسیان حال به تبدیل و حذف و اضافه این را مفرّس کردند و بگشتیج (اُردو) مجلس کا صدر نشین ـ پریسیڈنٹ۔

(ب) **پرپزیدن**

**پرپسال** اصطلاح ـ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ دو سال گذشته را گویند و فرماید که آنرا پیرار نیز گویند **مولف** عرض کند که اصل این پراسال است و مالبہ اصت ماخذش اشارهٔ این ہم کرده ایم تعریف اشند خوش نمی نماید فارسیان سال پیوسته یعنی ما قبل سال گذشته را گویند از قبیل پرپوند و پرپی شب (اُردو) دیکھو پراسال۔

(الف) **پری ساءی** اصطلاح ـ الف

(ب) **پری سودن** بقول برہان و

بحر و بہار و سروری مخفف پری افسای که تسخیر
کننده پریان باشد (استاد لیبی سه) گہی چو مرد
پری سای گرفته گونه صور ؂ ہمی نماید زیر نگینه
لباب ؂ صاحب آصفی ذکر (ب) کرده ہیت
سند لیبی را آورده ہؤلف عرض کند که مصدر
(الف) است بمعنی افسون کردن و تسخیر جن و
پری نمودن (اردو) (الف) دیکھو پری افسای
(ب) دیکھو پری افسائیدن -

**پری سوز** | اصطلاح - بقول برہان
و جہانگیری و بحر و بہار و ناصری و جامع و سراج
و انند نام دیری و معبدی بود در زمان خسرو
پرویز و بعضی گویند نام مقامی است که شیرین
از دشت انجو که بآنجا رفت (نظامی سه)
از انجا تا دیر پری سوز ؂ پدید نامدی پرپرویزان
دران روز ؂ ہؤلف عرض کند که صاحبان
بحکم نسبت ماخذ اینجا گویند که این ہر دو مقام یکی است
معبد فارسیان بود و شہرت اینجا اینست که ہر
دیو و پری گرفته که آنجا می رفت و بود و پری می شست
و از و نجات می یافت (اردو) پری سوز پارسیون کے ایک معبد کا نام جس کا یہ اثر
کہا جاتا ہے کہ جس کسی کو جن و پری کا سایا
ہو اس کو اس مقام پر لیجانے سے سایہ دفع
ہو جاتا ہے - افسوس ہے کہ اس مقام کی
نسبت صراحت مزید نہو سکی -

**پریش** | بقول برہان بروزن فریش
مخفف پریشان بمعنی (۱) افشاندن و پریشان کردن
آمده - صاحب جہانگیری نسبت معنی اوّل
می فرماید که بمعنی پریشان و (۲) اصرار پریشان
کردن و (۳) بمعنی پریشان کننده (حکیم سنائی
سه) در خموشی نموده لہو اندیش ؂ گاه گفتن
شود لتو پریش ؂ صاحب سروری بذکر معنی
اوّل و دوم و سوم گوید که (۴) بمعنی پریشانی
ہم آمده (حکیم انوری سه) باد پرسده تو نی ترسانده
باد فکرت نه باد خاک پریش ؂ تو دشمن فخری سه)

مگر که در سر زلف بتان ز باد صبا ٭ نماند در همه ملکش دگر مجال پریش ٭ صاحبان ناصری و رشیدی معنی چهارم را گذاشته و ذکر هر سه معنی کرده اند صاحب جامع فرماید که بمعنی پریشان و پریشانی و پریشان کردن و امر و اسم فاعل - خان آرزو در سراج می فرماید که بکسرتین پریشان کننده و امر پریشان کردن و بر قیاس پرشندن و پشنده **مؤلف** عرض کند که همه محققین بالا سکندری خورده اند و پی بحقیقت نبرده اند این بمعنی اول مخفف پریشان است و اسم مصدر پریشیدن که می آید و بمعنی دوم امر حاضر پریشیدن و بمعنی سوم اصلا نیامده و تا آنکه امر حاضر با اسمی مرکب نشود افاده معنی فاعلی نمی کند و بمعنی چهارم حاصل المصدر پریشیدن است بمعنی پریشانی مخفی مباد که این اسم مصدر مخصوص برای معنی لازم است و (پریشان) برای متعدی و تصرفی که در مصادر می آید نتیجه محاوره باشد که صراحتش در مصادر کیجئے (اُردو) (۱) دیکھو پریشان (۲) پریشیدن کا امر حاضر - دیکھو پریشیدن (۳) ناقابل ترجمہ (۴) دیکھو پریشانی - مؤنث -

**پریشان** بقول سروری (۱) پراگندہ متفرق (سعدی ے) پریشان کن امروز گنجینہ چست ٭ که فردا کلیدش نه در دست تست ٭ و (۲) پر آزردہ و مشوش نیز (ولہ ے) بخندید و گفت ای دلارام جفت ٭ پریشان مشو زین پریشان که گفت ٭ بہار بگر معنی اول گوید که با لفظ داشتن و شدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که اسم مصدر پریشانیدن است که بجایش می آید هر دو معنی یکی است برای چیزی و کسی و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید مخفی مباد که اگرچه پریش و پریشان هر دو اسم مصدر پریشیدن و پریشانیدن است لیکن پریش برای لازم مخصوص و پریشان برای متعدی و تصرفی که در معنی مصادر است نتیجه محاوره باشد

کہ صرا حتش بر مصادر کنیم (اُردو) پریشان۔ دیکھو افزود ل۔

**پریشان اختلاطی** استعمال۔ بہار ذکر (پریشان اختلاط) کردہ از معنی ساکت۔ صاحب آنند نقل نگار بہار **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ محبت و اختلاط او پریشان باشد و ازہمین است پریشان اختلاطی) بزیادت یای مصدری بمعنی آشنائی کہ مستقل نباشد و دران پریشانی نماید (صائب ؎) این پریشان اختلاطیہا شکل بیگانگی است ؛ آشنائی خود نہ نا آشنا می باید ؛ (اُردو) پریشان محبت۔ وہ اختلاط جس مین اطمینان نہ ہو۔

**پریشان افتادن** استعمال۔ بمعنی پریشان بودن و پریشان واقع شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) جمع آن دل کہ ز آغاز پریشان افتند ؛ و سر و آن سر کہ ز فکر سر و سامان افتند ؛ (اُردو) پریشان ہونا۔ پریشان واقع ہونا۔

**پریشان بر آمدن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بحالت پریشانی بیرون آمدن است۔ (فقیر دہلوی ؎) شاید بزلف خویش گرفتار شد فقیر ؛ ز آئینہ خانہ یار پریشان بر آمدہ ؛ (اُردو) حالت پریشانی مین باہر آنا۔ پریشان آنا۔

**پریشان بستن دستار** استعمال۔ درست بستہ نشدن دستار بلکہ پریشانیش بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) کاکل از ہر جا سرے بر کرد غلغی گشتہ جمع ؛ ہیچ واقف از پریشان بستن دستار نیست ؛ (اُردو) پگڑی کا پریشانی کے ساتھ باندھا جانا۔

**پریشان بودن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ بحالت پریشانی بودن است۔ (آذر رای اسفرائینی ؎) گر رسیدی بہ خم طرۂ او دست مرا ٭ کی چنین خاطر مجموع پریشان بودی ٭ (اُردو) پریشان رہنا۔ پریشان ہونا

**پریشان جلوہ** | اصطلاح۔ بہار بذیل پریشان ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ قلب اضافت جلوۂ پریشان باشد یعنی جلوہ کہ پریشانی دارد (بیدل ؎) در بزم محفل پریشان جلوہ است از حسن ہرجائی ٭ شکستن کو کہ پروازی دہد آئینہ مارا ٭ (اُردو) جلوۂ پریشان بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں یعنی وہ جلوہ جو پریشان ہو۔

**پریشان حال** | استعمال۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی سراسیمہ و مضطرب **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ حال او سراسیمہ باشد و پریشان یعنی کسی کہ حالت پریشان دارد (اُردو) پریشان حال وہ شخص جو سراسیمہ اور مضطرب ہو۔

**پریشان خاطر** | استعمال۔ بہار ذکر این بذیل پریشان کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ دل او پریشان است۔ مرادف (پریشان حال) کہ بجایش گذشت۔ موافق قیاس (صائب ؎) برق آفت در کمین خرمن جمعیت است ٭ تا پریشان خاطرم خاطر پریشان نیستم ٭ (اُردو) پریشان خاطر۔ کہہ سکتے ہیں۔ دیکھو پریشان حال۔

(الف) **پریشان خرام** | اصطلاح۔

(ب) **پریشان خرامیدن** | بہار ذکر (الف) بذیل (پریشان) کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقلش برداشتہ **مولف** عرض کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ خرام او پریشان است یعنی بہ پریشانی خرامد صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت۔

مولف عرض کند که به پریشانی خرامیدن و
بناز و عشوه برآورفتن باشد (صائب سه)
گردیده است همچو قدم گاه خضر سبز * روی زمین
از سرمه پریشان خرام ما * (اُردو) (الف)
پریشان خرام اس شخص کو بقاعدهٔ فارسی کہہ
سکتے ہین جو پریشانی کے ساتھہ خرام ناز کرے
(ب) پریشانی کے ساتھہ خرام کرنا۔

**پریشان خرج** استعمال - بہار بدیل
پریشان ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی
که خرج او پریشان باشد و ازهمین است (پریشانی
خرجی) بزیادت یای مصدری بمعنی پریشانی
در خرج (میرزا رضی دانش سه) میرزا دانا
کشان عشقین و خون کن در جگر * جمع کن دل
از پریشان خرجی مژگان من * (اُردو)
پریشان خرج وه شخص جس کا خرچ پریشان ہو
اسم فاعل ترکیبی۔

**پریشان داشتن** استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند که بمعنی پریشان کردن است - موافق
قیاس (صائب سه) ز اقبال جنون خورشید
روئی در نظر دارم * که مغز صبح را دارد پریشان
جوش سودائیش * (اُردو) پریشان رکھنا
پریشان کرنا۔

**پریشان دماغ** استعمال - بہار بدیل
پریشان ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی
که دماغ او پریشان باشد و مطمئن نباشد (طالب
آملی سه) جنون عشق پریشان دماغ کرد مرا *
چنانکه بوی گل از بوی او نمیدانم * و ازهمین
است (پریشان دماغ کردن کسی را) به معنی
پریشان کردنش (اُردو) پریشان دماغ۔
بقاعدهٔ فارسی وه شخص جس کا دماغ پریشان
ہو اور مطمئن نہ ہو۔

**پریشان رای** | استعمال - بہار ذکر
این بذیل پریشان کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ
رای او پریشان وصائب الرای نباشد واز
همین است (پریشان رائی) بزیادت یای
مصدری بمعنی پریشانی رای (طالب آملی ؎)
نگاه پیمانہ کش گاه عزائم خوانی ٭ ای عنان گیر
ہوس این چہ پریشان رائی است ٭ (اُردو)
پریشان رائے بقاعدۂ فارسی اس شخص کو
کہہ سکتے ہیں جس کی رائے پریشان ہو اور اسی سے
ہے (رائے کی پریشانی) (پریشان رائی)
(پریشانیٔ رائے) مونث -

**پریشان رقم** | استعمال - بہار ذکر این
بذیل پریشان کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی
کہ تحریرش پریشان باشد (صائب ؎)
آنرا کہ نیست خط نشان سر بدر آورد ٭ در
پردۂ دل زلف پریشان رقمی ہست ٭ (اُردو)
پریشان رقم بقاعدۂ فارسی وہ شخص جس کی تحریر
میں پریشانی ہو -

**پریشان روزگار** | استعمال - بہار ذکر
این بذیل پریشان کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ کسی کہ پریشان باشد ولیل و نہارش
بہ پریشانی بگذرد (بیدل ؎) پریشان روزگار
آشفتگی را دوست میدارد ٭ سر زلف
سازد از دلم تعویذ بازوئی ٭ (اُردو) پریشان
روزگار بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں
جو دن رات پریشان رہے -

**پریشان ساختن** | استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ بمعنی پریشان کردن است (حزین
اصفہانی ؎) کلاه از سر شکستن تا طرۂ مشکین فرو
ریزد ٭ پریشان ساز کاکل را کہ مشک چین فرو
ریزد ٭ (ظہوری ؎) گشند تا در انداز ان تدارد

حین گیرائی ؎ شود گر جمع صد کاکل پریشانم نمی‌ارزد
؎ (اردو) پریشان کرنا۔

**پریشان سخن** استعمال۔ بہار ذکر این بذیل پریشان کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ سخن او پریشان باشد یعنی پریشان گوی و پریشان بیان (صائب ؎) شانہ را دست شد از بے ادبی خشک اینجا ؎ منہ انگشت بگفتار پریشان سخنان ؎ (اردو) پریشان سخن۔ پریشان گو بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو پریشان باتین کرے

**پریشان سفر** استعمال۔ بہار بذیل پریشان ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسے کہ سفر او پریشان و بیک سلسلہ نباشد (صائب ؎) ما پریشان سفران قافلۂ سیلابیم ؎ چہ خیالست کہ افتد خبر از ما دریش ؎ (اردو) پریشان سفر بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہین جس کا سفر ایک سلسلہ مین نہو۔

**پریشان سیر** استعمال۔ بہار بذیل پریشان ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف پریشان سفر باشد کہ گذشت و موقع قیاس (اسم فاعل ترکیبی) است (صائب ؎) پریشان سیر ناقوسی ز دل در آستین دارم ؎ کہ آوازش برآید ہر دم از بتخانۂ دیگر ؎ (اردو) پریشان سیر بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین (دیکھو پریشان سفر)

**پریشان شدن** استعمال۔ بہار بذیل پریشان ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پریشان گردیدن لازم پریشان ساختن و کردن است (میرزا بیدل ؎) حاصل گرد جهان گشتن ہمان بی حاصلی است ؎ چرخ را از صبح مغز سر پریشان می شود ؎۔ (اردو) پریشان ہونا۔

(۱) **پریشان شدن حکم**
(۲) **پریشان شدن دفتر** استعمال (۱) بہار ذکر این

(۳) **پریشان شدن مغز** | بذیل پریشان
کردہ مؤلف گوید کہ ہمان پریشان شدن
است کہ بجایش گذشت و در ینجا اضافت
آن بسوی حکم و دفتر و مغز است و بس بمعنی
حقیقی۔ صاحب آصفی بہ (۱) گوید کہ کنایہ باشد
از بیجا نوشتہ شدن حکم و بی ربط بودن آن۔
و صاحب بحر ہم ذکر (۱) بہمین معنی کردہ و
ہمچنین پریشان گشتن مرادفش (اشرف ؎)
کاکلش در جلوہ آمد زلف چون کاری نساخت
ۂ حکم قتل من پریشان گشتہ بود از سرنوشت ۂ
(بیدل ؎) راز دل گل می کند چون غنچہ از
بادنفس ۂ بیدل از شیرازہ این دفتر پریشان
می شود ۂ سند (۳) بر (پریشان شدن) گذشت
(اردو) (۱) پریشان حکم دیا جانا (۲) دفتر
پریشان اور پراگندہ ہونا (۳) مغز پریشان ہونا

**پریشان طرہ** | استعمال۔ بہار بذیل پریشان
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی پریشان کاکل یہ اسم فاعل ترکیبی است
و کنایہ باشد از معشوق (ظہوری ؎) پریشان
طرگان از دانۂ خال ۂ جہان مردمک در دام
دارند ۂ (اردو) پریشان طرہ بقاعدۂ فارسی
کہہ سکتے ہیں۔ وہ شخص جس کی کاکل پریشان ہو
کنایہ ہے معشوق سے۔ مذکر۔

**پریشان کار** | استعمال۔ بہار ذکر این بذیل
پریشان کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ کارِ پریشان
کند۔ (امیر خسرو ؎) زور دست دولت ہم سوی
رحمت میکند لیکن ۂ زبی سامانی بخت پریشان کار
می ترسم ۂ (اردو) پریشان کار بقاعدۂ
فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جس کے کام
مین پریشانی ہو۔

**پریشان کاکل** | استعمال۔ بہار ذکر این
بذیل پریشان کردہ از معنی ساکت صاحب انند
نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل

ترکیبی است بمعنی کسی که کاکل او پریشان باشد مراد از
پریشان طره وکنایه از معشوق (اردو) پریشان
کاکل بقاعدهٔ فارسی معشوق کو کہہ سکتے ہیں جس کی
کاکل پریشان رہتی ہے۔ مذکر۔

**پریشان کده** اصطلاح۔ بهار گوید که از عالم
غمکده و تنکده نیست که به قلب اضافت باشد بلکه
بتقدیم صفت بر موصوف است ای خانهٔ پریشان
وخراب (اسیر ف) در پریشان کده یاس او
فیض رسا کو سایهٔ بید خوش آینده شمالی دارد کو
**مؤلف** عرض کند که بمعنی پریشان مقام قلب
اضافت توصیفی است (اردو) مقام پریشان
یعنی مقام خراب۔ مذکر۔ یعنی گری ہوئی عمارت۔ مؤنث

**پریشان کردن** استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده بمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که مرادف پریشان ساختن بمعنی پراگنده کردن
و اضافت این بر شود بسوی چیزها چنانکه پریشان
کردن خاطر و دل و غیر ذلک (سعدی ف)
که بر خاطر پادشاهان غمی ٭ پریشان کند خاطر عالمی
(اردو) پریشان اور پراگنده کرنا۔

**پریشان کردن سیم و زر** اصطلاحی
بقول بحر داد و دہش و ریزش سیم و زر **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است و از ریزش
مقصود صاحب بحر جز این نباشد که بخشش و نثار
بر سر مخاطب (اردو) داد و دہش کرنا سیم
و زر کا نثار کرنا۔

**پریشان گرد** اصطلاح۔ بهار ذکر این
ذیل پریشان کرده و سندی از میرزا رضی دانش
آورده صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض
کند که بخیال ما نظر به سند دانش گرد به کاف
فارسی و فتح آن امر حاضر گردیدن
بمعنی گردش کردن است و (پریشان گرد)
بمعنی گردش کننده به پریشانی (ف) در
بیابان بهم تنهائی کجا داریم ما گرد باد آنجا ز
یاران پریشان گرد ماست ٭ (اردو)

پریشان پہننے والا ۔

**پریشان گردانیدن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی پریشان کردن است (حسن غزنوی ؎) اگر گنجی بدست آرد فراہم کرده چون پروین ٭ ز بخشش چون بنات النعش گرداند پریشانش ٭ (اردو) پریشان کرنا ۔

**پریشان گردیدن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی پریشان شدن است (شمسی بدخشی ؎) کاکلت چند بگرد مہ تابان گردد ٭ بسر خود مگذارش که پریشان گردد ٭ (ظہوری ؎) ہمت بکار دگر دید پریشان ٭ جمع آمده در کام و زبان طلسمی چند ٭ (اردو) پریشان ہونا ۔

**پریشان گریه** اصطلاح ۔ بہار ذکر این بذیل پریشان کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی گریه کننده به پریشانی و پریشان حال گریه کنان (میرزا محمد زمان راسخ ؎) جنون بمعموره ویرانه چند پریشان گریه دیوانه چند ٭ (اردو) پریشان رونے والا ۔

**پریشان گشتن** استعمال ۔ بہار بذیل پریشان ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی پریشان شدن است و مرادف پریشان گردیدن چنانکه پریشان گشتن حکم و پریشان گشتن دستار و پریشان گشتن کسی (محمد سعید اشرف ؎) کاکلش در جلوه آمد زلف چون کاری نساخت ٭ حکم قتل من پریشان گشته بود از سرنوشت ٭ (صائب ؎) که یک گل از چمن روزگار بر سر زد ٭ که ہمچو صبح پریشان نگشت دستارش ٭ (اردو) پریشان ہونا ۔ دیکھو پریشان شدن و گردیدن ۔

**پریشان گفتگو** استعمال ۔ بہار ذکر این بذیل پریشان کرده از معنی ساکت و صاحب انند

نقل نگارش مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی کسی که سخن او پریشان باشد و گفتگو به
پریشانی کند مرادف (پریشان سخن) که گذشت
(صائب ؎) پریشان گفتگوئی کز خط تسلیم سر پیچد٭
مهل تا از رگ گردن طنابش در گلو باشد٭
(اردو) دیکھو پریشان سخن ۔

**پریشان گفتن** استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که کنایه از پریشانی گفتگوی کسی است ۔ دیگر هیچ ۔
(تاثیر اصفهانی ؎) بزلفش داشتم عرض تمنائی
و از دهشت٭ پریشان آنقدر گفتم که مطلب
از میان گم شد٭ (اردو) پریشان گفتگو کرنا
۔ پریشان سخن ہونا ۔

**پریشان گو** استعمال ۔ بقول بحر آنکه سخنان
بی معنی گوید ۔ بهار بذیل پریشان ذکر این کرده
از معنی ساکت مؤلف عرض کند که اسم فاعل
ترکیبی است و مرادف پریشان سخن و پریشان گفتگو
(عرفی ؎) من پریشان گوی و بهواندیش و سودا
سر زده دوست٭ من سودائیم و ماند بمن سودای
من٭ (اردو) دیکھو پریشان سخن ۔

**پریشان ماندن** استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بحالت پریشانی بودن است (قاسمی گونابادی
؎) بدوران او کس پریشان نماند٭ پریشان بجز
زلف خوبان نماند٭ (اردو) پریشان رہنا ۔

**پریشان مغز** استعمال ۔ بمعنی پریشان دماغ است
و اشتقاق این بر پریشان شدن گذشت که بهار بذیل
پریشان نقلش کرده مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) پریشان دماغ ۔ وہ شخص
جس کا دماغ پریشان ہو ۔ پریشان حال ۔ پریشان ۔

**پریشان مو** استعمال ۔ بهار ذکر این بذیل
پریشان کرده از معنی ساکت و صاحب انند فریدی علیه
این (پریشان مویی) را قائم کرده مؤلف عرض
کند که اسم فاعل ترکیبی است از قبیل پریشان کاکل

گذشت (اردو) پریشان مو کہہ سکتے ہین وہ شخص جس کے بال پریشان ہون۔

**پریشان نالہ** | استعمال۔ بہار ذکر این بذیل پریشان کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ نالہ ہای پریشان کند (میرزا معز فطرت ؎) چنوہم گوش شہرت شد بدامن چون گشم پارا را ۔ پریشان نالۂ عشقم خبر کن کوہ و صحرا را ۔ (اردو) پریشان نالہ بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہتے سکتے ہین جو پریشانی سے نالہ و فغان کرے اور جس کا نالہ پریشان ہو۔

**پریشان نظر** | استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و گوید کہ مرادف پریشان نگاہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و مراد از کسی کہ نظرہ پریشانی کند (صائب ؎) خوب کردی کہ رخ از آئینہ پنہان کردی کو ہر پریشان نظری قابل دیدار تو نیست ۔ (اردو) پریشان نظر اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو نگہ نہ جمائے اور پریشان نگاہ ہو۔

**پریشان نغمہ** | استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش۔ مؤلف عرض کند کہ کسی کہ نغمۂ او پریشان باشد موافق قیاس است از قبیل پریشان سخن (اردو) پریشان نغمہ اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو پریشانی کے ساتھ نغمہ کرے۔

**پریشان نفس** | اصطلاح۔ بہار بذکر این گوید کہ معروف و انند نقل بردارش مؤلف عرض کند کہ مراد از پریشان طبیعت کہ در کاری مستقل نباشد یعنی متلوّن اسم فاعل ترکیبی است (صائب ؎) بجہ تقصیر چو آئینۂ روشن یارب پختہ مشتق پریشان نفسانم کردند ۔ (اردو) متلوّن۔ یعنے وہ شخص جس کی طبیعت مین استقلال نہو۔ بقاعدۂ فارسی پریشان نفس بھی کہہ سکتے ہین

**پریشان نگاه** استعمال ـ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارشش مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و مرادف پریشان نظر که گذشت (صائب ۵) فریب چشم پریشان نگاه او نخورید * که در دو روز هزار آشنا گرفت و گذاشت * (اردو) دیکھو پریشان نظر ـ

**پریشان نوشتن** استعمال ـ صاحب آصفی می فرماید که بمعنی بی ربط نوشتن است مؤلف عرض کند که از قبیل پریشان گفتن (لاادری ۵) ننوشته هیچکس چو من اوصاف زلف تو * جمعی نوشته اند و پریشان نوشته اند * (اردو) پریشان لکھنا ـ پریشان نگاری کرنا ـ

**پریشان نویسی** اصطلاح ـ بهار گوید که (۱) بمعنی بی ربط نوشتن و (۲) باصطلاح منشیان متاخر طرزیست خاص در نوشتن انشا و آن بسیار دقیق است و مدح است نه قدح و بسند این همان سند لاادری آورده که پریشان نوشتن گذشت صاحب بحر در معنی دوم نقل نگارش خان آرزو در چراغ هدایت ذکر معنی دوم کرده مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر (پریشان نوشتن) است بمعنی اول و معنی دوم هیچ و خلاف محاوره و طبع آزمائی همه محققین هندنژاد (اردو) (۱) پریشان نگاری ـ حاصل بالمصدر (۲) ناقابل ترجمه ـ

**پریشانی** بقول بهار و انند معروف و فرماید که بالفظ کشیدن مستعمل مؤلف عرض کند که یای مصدری بر لفظ پریشان زیاده کرده اند برای معنی مصدری یعنی اضطراب و پراگندگی و اسم مصدر و حاصل بالمصدر پریشانیدن است که می آید و استعمال این با مصادر متعدده در ملحقات عرض کنیم هیچ تخصیص بامصدر کشیدن نیست (اردو) پریشانی بقول آصفیه ـ فارسی ـ اسم مؤنث

اضطراب۔ انتشار۔ پراگندگی۔ سرگردانی۔ فکرمندی۔ تردد۔ مصیبت۔ بپت۔

**پریشانی بردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پریشانی کشیدن است و مبتلای پریشانی شدن (فغانی شیرازی ؎) خرابت بروی چهره پریشانی خمار٭ دارد لبت نشانهٔ دندان چه می کنی٭ (اردو) پریشانی میں مبتلا ہونا۔

**پریشانی داشتن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پریشان بودن است (شمس شهرستانی ؎) نمی دانم چرا گردون بکام من نمی گردد٭ اگر عیبم پریشانی است زلف یار هم دارد٭ (اردو) پریشان ہونا۔ حالت پریشانی میں ہونا۔

**پریشانیدن** بقول بحر بفتح اول و یای معروف (۱) بدحال و بیخود و پریشان گردانیدن و (۲) پریشان شدن و بیخود گشتن و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این (پریشاند) صاحب مؤید این را مرادف پریشیدن بهمه معانیش گفته **مؤلف** عرض کند که حقیقةً این مصدر متعدی است و پریشیدن لازم و اسم مصدر این پریشان و حاصل بالمصدرش (پریشانی) باشد ولیکن در محاوره استعمال این بمعنی لازم هم شده باشد که معنی دوم قائم شد ولیکن سند استعمال این بمعنی دومش از نظر ما نگذشت صاحب موارد هم که محقق مصادر است بمعنی اول قانع۔ (اردو) (۱) بدحال و پریشان کرنا۔ (۲) پریشان ہونا۔

(۳۵۱)

**پریشانی ریختن** مصدر اصطلاحی بمعنی ظاهر شدن پریشانی است (ظهوری ؎) کی گذارد خاطر جمع از برای هیچ جمع٭ زین پریشانی که از زلف پریشان تو ریخت٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) پریشانی ظاہر ہونا۔

**پریشانی کردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی پریشان شدن است (عرفی ؎) نی ز جہان باد بر دلم ہرگز ؛ کہ زلف شاہد طبعم کند پریشانی ؛ (اردو) پریشان ہونا۔

**پریشانی کشیدن** | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مبتلای پریشانی شدن است۔ بہار بذیل پریشان اشارہ این کردہ (صائب ؎) این پریشانی دل از فکر پریشانی می کشد ؛ قطرۂ ما خویش را گر جمع سازد گوہر است ؛ (اردو) پریشانی میں مبتلا ہونا۔ پریشان ہونا۔

**پریشانی گرفتن** | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی پریشان شدن و مبتلای پریشانی گردیدن است (مجیر بیلقانی ؎) ربود چشم من از لعل تو گہر ریزی ؛ گرفت زلف تو از کار من پریشانی ؛ (اردو) پریشان ہونا۔ مبتلای پریشانی ہونا۔

**پیری شب** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ شب پیش از شب گذشتہ مؤلف عرض کند کہ حقیقت و ماخذ این بذیل پیر فردا بیان کردہ ایم (اردو) شب پیوستہ۔ مؤنث۔

**پریشد** | بقول برہان و سروری و مؤید بمعنی پریشان کند و پراگندہ سازد (حکیم سنائی ؎) مرد بد دل خیانت اندیشد ؛ راز خود پیش خلق بپریشد ؛ (امیر معزی ؎) تا کہ دینار پریشد بر زان باد ختران ؛ باد بر سیم و سمن خامۂ تو مشک پریش ؛ مؤلف عرض کند کہ ہمہ محققین بالا این را بدین معنی اسم جامد دانستہ اند و نمیدانند کہ پریشیدن بمعنی پریشان شدن و کردن مصدریست کہ می آید و این مضارع آن است و درخور آن نبود کہ بیانش کنند حقیقت معانی بر مصدر بیان کنیم و حقیقت ماخذ ہم (اردو) پریشان کرے۔ پریشان ہووے۔

**پریشم** | بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ابریشم صاحب مؤید ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ الف حذف شد و موحدہ بدل شد بہ بای فارسی

چنانکه تب و تپ اگرچه موافق قیاس است ولیکن ما مشتاق
سند استعمال می باشیم که معاصرین عجم و محققین اہل زبان
ازین ساکت اند (اردو) دیکھو ابریشم ۔

**پریشن** بقول برہان و سروری وانند بروزن
کشیدن مخفف پریشان بمعنی افشاندن و پریشان
کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
اگرچه استعمال این از نظر ما نگذشت ولیکن باعتبار
سروری که محقق اہل زبانست این را تسلیم کنیم
(اردو) دیکھو پریشان یہ اُس کا مخفف ہے

(الف) **پریشید** (الف) بقول برہان ماضی
(ب) **پریشیدن** (ب) و (ب) بقولش بروزن بریدن
(ج) **پریشیده** دیدن (۱) بمعنی بدحال و
پریشان گردانیدن و (۲) بی خود گشتن و (ج)
بقولش بمعنی پریشان شده و بر باد داده و متفرق
ساخته ۔ صاحب سروری بذکر الف گوید که مراد
پراشید که بجایش گذشت (حکیم فرخی ؎) بر ونان
آمد از خیمه وزان دو زلف بنفشه پریشید بر
نسترن ؂ هم او ذکر (ب) هم کرده بمعنی همزبان
برہان و هم او ذکر (ج) بمعنی پریشان شده و بر باد
داده می کند (شیخ سعدی ؎) پریشیده عقل و
پراگنده هوش ؂ ز قول نصیحت گر آگنده گوش ؂
صاحب بحر نسبت (ب) می فرماید که بمعنی پریشانیدن
(کامل التصریف) و مضارع این پریشد صاحب
موارد بر (ب) می فرماید که پریشان و پراگنده
کردن است و بس **مؤلف** عرض کند که پریشن
بجایش گذشت و اسم مصدر همین است که فاعل آن
بقاعدهٔ خود یای معروف و علامت مصدر دن
با او مرکب کرده مصدری وضع کردند که اصلی
است ازینکه اسم این مصدر بحال فارسی زبان
است و معنی حقیقی این پریشان و پراگنده شدن
که لازم است محاورهٔ فارسی استعمال این بمعنی
سعدی هم کرد و این مجاز باشد و (الف) ماضی
مطلق و (ج) اسم مفعول این است که بعض
محققین آن را اسم جامد فهمیده اند و تسامح

کرده اند مخفی مباد که پریشانی و پراگندگی یکی برای
اشیا باشد چنانکه پریشان کردن گوهر و دیگری برای
طبیعت انسان چنانکه پریشان کردن طبیعت انسان
واین شامل باشد برای هردو (اردو) الف
(ب) کا ماضی مطلق (ب) (۱) پریشان کرنا (۲)
پریشان ہونا (ج) ب کا اسم مفعول ۔

**پری طلعت** اصطلاح بقول بہار وانند
معروف **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است یعنی طلعت ہمچون پری دارنده کنایه از
یار (صائب ـ) آئینه شد وصال پری طلعتان
طلب ۞ اول بروب خانه دگر میہمان طلب ۞
(اردو) پری طلعت بقاعدهٔ فارسی معشوق کو
کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) **پری گرفتن** مصدر اصطلاحی صاحب
(ب) **پری گرفته** آصفی ذکر (الف) کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) پری
را قید کردن چنانکه گویند عاملان پری را در شیشه
بند کنند یا بجائی مقید کنند و (۲) مبتلا شدن بسایهٔ
جن و پری یعنی گرفتن پری انسانی را بزیر اثر خود
و از ہمین مصدر راست (ب) اسم مفعول آن
بقول برہان (۱) کسی که جن باو یار شده باشد و
او از مغیبات خبر دہد و از ماضی و مستقبل گوید
و دزد برده را پیدا کند و ہر چیزی که در خاطر
بگذرانی و از و بپرسی بگوید و اگر خوابی دیده باشی
و فراموشش کرده باشی و از و بپرسی جواب بگوید
و تعبیر نماید و از احوال غائب ہم خبر دہد که بعربی
او را کاہن خوانند (رودکی سمرقندی ۵۲) ہمن
بلرزد ہمچون پری گرفته ز باد ۞ بروکند چو پری سایهٔ
عندلیب افسون ۞ صاحب سحر نسبت (ب) گوید
(۲) کسیکه آسیب پری داشته باشد و جن باو یار
باشد صاحب جہانگیری و ملحقات ذکر (ب) کرده
در شعر رودکی با برہان متفق و صاحب جامع بر ترجمه
کاہن قانع خان آرزو در سراج نسبت (ب) ...
که مرادف ہمان پری دارد و بقول بعضی کاہن ...

عرض کند که (الف) مصدر است و (ب) اسم مفعول الف بهر دو معنی یعنی کسی که پری را گرفته یعنی عامل و کاهن و کسی که جن و پری او را گرفته یعنی آسیب زده جن و پری (اردو) (الف) (۱) جن و پری کو مقید کرنا (۲) سایهٔ جن و پری مین مبتلا هونا (ب) (۱) وه شخص جو جن و پری کو زور عمل سے گرفتار کرے۔ عامل (۲) آسیب زده یعنی وه شخص جس کو جن اور پری کا آسیب هوا هو۔

**پریان** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالفتح و کسر رای مهمله پوست شتر را گویند مؤلف عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ازین ساکت اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) اونٹ کی کھال۔ مؤنث۔

**پرینه** اصطلاح۔ بقول موارد (بذیل برهان) به بای فارسی و رای مهمله و تحتانی و نون و های هوز یعنی علامتی است که بر کنارهٔ زراعت برای رمانیدن طیور سازند (خلاق المعانی ۵)
اگر نیست اندر چمن ها پرینه ٭ چرا زاغ رامی نهد بر شگوفه ٭
مؤلف عرض کند که پرین به معنی پرنده است و های هوز آخره برای نسبت پس معنی لفظی این منسوب به پرنده و کنایه از سامانی که برای پرانیدن و رمانیدن طیور بر کنار زراعت مهیا سازند (اردو) وه سامان یا وه جهنڈیان جو زراعت سے پرندون کو اڑانے کے لئے مهیا کرتے هین۔

**پرپورت** بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار مکانی که داخل آن مکانات متعدد برای سکونت می باشد مؤلف عرض کند که هیچ بر نکشود که اصل این مال کدام زبان است و درین شک نیست که مفرس و متصرف فارسیان معاصر باشد۔ و اسم جامد فارسی جدید

دانیم (اردو) وہ بڑا مکان جس میں متعدد سکونتی مکانات ہوں۔ مذکر۔

**پریوش** اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف
**مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این مثل پری
وکنایہ باشد از معشوق۔ معاصرین عجم بر زبان دارند
(حافظ ؎) دانم کہ بگذرد ز سر جرم من کہ او
گرچہ پریوش است ولیکن فرشتہ خوشت (اردو)
پری وش پری جمال بقاعدۂ فارسی معشوق کو کہہ
سکتے ہیں۔ مذکر۔

**پریون** بقول برہان و ناصری و جامع بر وزن
افیون علتی باشد با خارش کہ آن را
بعربی جرب و بفارسی گر نیز گویند۔ صاحب مؤید
گوید کہ درد کہ پوست را آوارہ کند و درشت
گرداند و جوششی است با خارش کہ آن را داد
گویند۔ خان آرزو در سراج بذکر قول برہان
گوید کہ این غلط است لفظاً و معنیً چرا کہ بیای موحدہ
است چنانکہ گذشت نہ گر است و نہ جرب بلکہ
قوبا و داد باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما بر
(بریون) بموحدہ صراحت ماخذ کردہ ایم و این
مبدل آنست و اشارۂ این ہم در انجا موجود
(اردو) دیکھو بریون۔

## بای فارسی بازای ہوز

**پژ** بقول انند و مؤید بالفتح و سکون زای معجمہ
(۱) امر است از پختن و (۲) بمعنی چرک و ریم
و (۳) گل کہنہ و نرم و (۴) بمعنی کہنہ و مندرس
و (۵) زمین پست و بلند کوہ کتل و بضم اول (۶)
برف ریزہ ہا کہ از شدت ہوای سرد مانند ترگ
از آسمان ریزد و (۷) چوبی زرد را نیز گویند
کہ بدان مداوا کنند و آنرا بتازی ورج خوانند۔
**مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول امر حاضر ست
از پزیدن کہ می آید نہ پختن و بمعنی دوم و سوم و
چہارم و پنجم و ششم اسم جامد فارسی زبان و آنچہ
بموحدہ بمعنی پنجم گذشت مبدل این کہ اشارہ این
در انجا کردہ ایم و حقیقت معنی ہفتم برادوی گذشت

و در سنسکرت این را پچ نام است عجبی نیست که فارسیان موحّده را به بای فارسی بدل کردند چنانکه تب و تپ و جیم را به زای معجمه چنانکه جوجه و جوزه (اردو) (۱) پچانا کا امر حاضر۔ پچا (۲) لیپ مؤنث (۳) پرانی اور نرم مٹی۔ مؤنث (۴) پرانا۔ (۵) دیکھو پز (۶) برف کے ٹکڑے۔ مذ (۷) دیکھو ادوی۔

**پزاختن** بقول برہان و سراج بفتح اول بروزن نباختن بمعنی گداختن باشد۔ و فرماید که بکسر اول هم آمده صاحبان جہانگیری و ناصری و سروری هم ذکر این کرده اند و صاحب بحر ذکر این کرده گوید که سالم التصریف است که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیامده۔ **مؤلف** عرض کند که این مبدل پزاختن است که موحّده به همین معنی گذشت چنانکه تب و تپ و صراحت ماخذ همه را اینجا کرده ایم و متصرف در اعراب نتیجه محاوره و لب و لهجه مقامی است (اردو) دیکھو پزاختن۔

**پزانیدن** بقول بحر بر وزن رسانیدن متعدی پختن و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این پزاند **مؤلف** عرض کند که متعدی بیک مفعول این پزیدن است که می آید و بقاعدهٔ فارسی متعدی بدو مفعول همین پزیدن۔ پزانیدن درست است بمعنی اهتمام پخت و پز کردن بواسطهٔ غیری (اردو) پکوانا۔ پکانا کا متعدی بدو مفعول۔

**پزاوه** بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری و جامع بر وزن کجاوه۔ داشی و کوره را گویند که دران ظروف سفالین و خشت و گچ و آهک پزند (امیرخسرو ع) زین دبه بازطاس سفالینه کرچوی پوکاندر پزاوه دیک تهی می پزد !!! پاچاره آرزو در سراج گوید که تحقیق آنست که این لفظ مرکب است از پز بمعنی پخته و آوه بمعنی داش و چون داش چیزی بلند و پخته شکل می باشد بدان موسوم شده و می تواند که آوه کلمهٔ نسبت باشد که افادهٔ معنی تشبیه کند پس معنی ترکیبی آن کوه خرد و پخته مانند و نظیر این لفظ کجاوه است که مرکب است از کج و آوه

که کلمهٔ نسبت است چون بر سر سجاده پوشش از چوبهای کج می‌سازند بدان موسوم شده و بر هر دو تقدیر به زای فارسی باید که باشد و آنچه به زای تازی لفظ هندی گویند خطاست چراکه در هندی زای تازی نیست و می‌تواند که از عالم توافق دو زبان باشد ـ غایتش در فارسی پژاوه به زای تازی یا فارسی بود و در هندی پجاوه بجیم و در هندوستان همین مشهور است ـ مؤلف عرض کند که این لغت مرکب می‌نماید از پژ که اسم مصدر پژیدن است بمعنی پخت چنانکه (پخت و پز) و آوه کلمهٔ نسبت چنانکه خان آرزو خیال کرده معنی لفظی این منسوب به پخت و کنایه از پجاوه که گذشت و جا دارد که اصل این پژاوه باشد که اشارهٔ آن به پجاوه کرده ایم (اردو) دیکهو پجاوه ـ

**پزپوشن** بقول برهان بابای فارسی و نون قرشت بر وزن پیلوشک بزبان زند و پازند بمعنی دادن باشد که در مقابل گرفتن است و فرماید که پزپوشی بمعنی سه هم و پزپوشنیتن بدین صاحبان اند (جهانگیری و ملحقات) ذکر این کرده اند ـ مؤلف عرض کند که مصدر متروک است و حالا در عجم مستعمل نیست و به همین معنی به صیغهٔ اوّل هم گذشت همین نیست که آن مبدل این باشد چنانکه اسپ و اسب (اردو) دینا ـ

**پزد** بقول برهان و جهانگیری و ناصری و سروری و جامع بفتح اوّل و سکون ثانی و دال ابجد (۱) بمعنی خون باشد که بعربی دم گویند و بقول بعضی (۲) جان است که بعربی روح خوانند ـ خان آرزو در سراج گوید که معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن ـ مؤلف عرض کند که ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم که حالا بزبان فارسیان بهر دو معنی متروک است (اردو) (۱) خون ـ مذکر ـ (۲) جان ـ مؤنث ـ

**پژدلاغ** بقول انند و مؤید بالفتح و الضم و قیل بالکسر بدانچه زنگ آئینه و تیغ و امثال آن بزدایند و بتازیش مصقله خوانند **مؤلف** عرض کند که اصل این (داغ بر) بود به فتح موحده اسم فاعل ترکیبی بمعنی برندهٔ داغ و قلب آن برداغ و مبدلش پژداغ که موحده بدل شد بپای فارسی چنانکه تب و تپ و رای مهمله بزای هوز چنانکه برغ و بزغ و تصرف در اعراب نتیجهٔ لب ولهجهٔ مقامی است (**اردو**) صیقل کا آله - مذکر -

**پژدک** بقول برهان و ناصری و انند بفتح اول و دال ابجد بر وزن لغزک کرمکی باشد که گندم را خورد و خراب کند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس (**اردو**) گیهون کا کیڑا جو گیهون مین پیدا ہوتا ہے اور اسکو خراب اور ضائع کرتا ہے اور کهاجاتا ہے - مذکر -

**پژشک** بقول برهان و ناصری و جامع بکسر اول و ثانی بر وزن سرشک (۱) طبیب و جراح را گویند و (۲) بفتح اول و ثانی بمعنی جغد باشد و آن پرنده ایست معروف و منحوس (**ارزقی** ؎)
باده خوار زمی جو سنگین دل پژشک دست کاربکو
دست پر بسیار دارد آستین پر نیشتر ٭ صاحب سفرنگ بشرح نود و هشتمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی لفظ زاباد و خشوران و خشور) گوید که بمعنی طبیب و معالج و فرماید که به زای فارسی نیز **مؤلف** عرض کند که با حقیقت ماخذ این بر بجشناک بموحده و جیم و کاف عربی و برشک به موحده و زای هوز و کاف فارسی عرض کرده ایم و معنی اول حقیقی است و فارسیان مجازاً بمعنی دوم استعمال کردند ازینکه جهال فرس طبیب خصوصاً جراح را همچون جغد نحس دانسته ازینجاست که پژشک جراح راهم نام نهادند حیف است که بعض محققین همین سند ازرقی را به تبدیل بعض الفاظ بر برشک هم نقل کرده اند (**اردو**) (۱) دیکهو بجشناک (۲) جغد - مذکر - دیکهو بلبل کنج -

**پزغ** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتح اول وثانی وسکون غین معجمه شاخچهٔ نوکه از درخت تاک روید **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم ازین ساکت اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) درخت انگور کی نئی نکلی ہوئی شاخ۔ مؤنث۔

**پزغند** بقول برہان وانند بضم اول وغین منقطه دار است وسکون ثانی ونون ودال بی نقطه بمعنی پزغنج است وآن پسته مانندی باشد بی مغز که بدان پوست را دباغت کنند **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ این بر بزغنج کرده ایم واین مبدل بزغند است موحده بدل شد ببای فارسی چنانکه اسب واسپ (اردو) دیکھو بزغنج

**پزگر** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالفتح وکاف عجمی وسکون را بمعنی طباخ و باورچی **مؤلف** عرض کند که اگرچه دیگر محققین ومعاصرین عجم ازین ساکت اند لیکن موافق قیاس است از قبیل دادگر وصیقل گر و پز اسم مصدر پزیدن است چنانکه بخت اسم مصدر بختن (اردو) باورچی دیکھو باورچی

**پزمایه** اصطلاح۔ بقول سروری بوزن همتا گاوی که فریدون به شیر او بزرگ شد (حکیم فردوسی) یکی گاو پرمایه خواهد بدن ٭ جهان جوی را دایه خواهد بدن ٭ (وله) یکی گاو کش نام پرمایه بود ٭ ز گاوان ورا برترین پایه بود ٭ و فرماید که در مؤید بکسر بای فارسی وسکون رای مهمله دیده شد **مؤلف** عرض کند که ما این را مبدل برمایه دانیم که بجایش به همین معنی گذشت به تبدیل موحده به بای فارسی چنانکه اسب واسپ و رای مهمله بزای معجمه چنانکه برغ وبزغ حیف است که بعض محققین سند دوم را بتصرف خفیف برای پزمایه هم آورده اند (اردو) دیکھو برمایه۔

**پزوند** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتح اول وثالث بسته جامه را گویند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم برزبان ندارند و (پروند) بموحده ورای مهمله وبای هوز در آخر به همین معنی گذشت

اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که مبدل و مخفف باشد که موحده بدل شده به بای فارسی چنانکه تب و تپ و رای مهمله به زای هوز چنانکه برغ و بزغ و حذف ها چنانکه گیاه و گیا (اردو) دیکھو برونده کے دوسرے معنے۔

**پزوی** بقول برهان و سروری و ناصری بفتح اول و سکون ثانی و واو به تحتانی کشیده فرومایه ترین مردمان را گویند و بعربی ارذل و فرماید که بفتح اول و ثانی هم آمده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) ارذل۔ کمینہ۔ وہ شخص جو شریف نہو بلکہ رذیل ہو۔

**پزده** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بکسر اول و فتح ثانی و سکون ها (۱) نیشکر را گویند و (۲) بمعنی سلاح جنگ **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی این پخته شده و بمعنی اول حقیقی است و اسم جامد فارسی زبان و بمعنی دوم مجاز آن به فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) نیشکر۔ مذکر۔ (۲) جنگی ہتیار مذکر۔

**پزی** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی طرف و جانب **مؤلف** عرض کند که دیگر محققین ازین ساکت اند۔ فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) جانب۔ طرف۔ دیکھو براحیل۔

**(الف) پزیدن**
**(ب) پزیده**
(الف) بفتح اول بقول سروری و انند بر وزن گزیدن بمعنی پختن (مولوی معنوی) ؎ هر میوه که در باغ جهان بدهمه پخت است ای غوره چون سنگ نخواهی تو پزیدن صاحب سروری بر (ب) گوید که بوزن گزیده بمعنی پخته **مؤلف** عرض کند که محققین مصادر این را ترک کرده اند و بذیل پختن پز را مضارع قرار داده اند و حقیقت این است که پخت بالضم و پز بالفتح اسم مصدر را است و پختن از پخت

و پژیدن از پژ وضع شد و پژد مضارع پژیدن است به پژختن و پژیدن (کامل التصریف) و پژختن (سالم التصریف) آمده که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نمی آید . و (ب) اسم مفعول (الف) باشد و الف لازم نیامده بلکه متعدی است (اردو) الف دیکھو پژختن کے دوسرے معنے (ب) دیکھو پژختہ کے دوسرے معنے

**پژیرا** | صاحب سفرنگ بذیل سی و سومی فقرهٔ (نامهٔ شت وخشور سیامک) می فرماید که بکسر اول و زای هوز و تحتانی معروف و رای مهمله با الف . ماده و هیولی **مؤلف** عرض کند که فارسی قدیم است و پذیرا که به ذال معجمه به همین معنی بر معنی چهارمش گذشت مبدل این است که فارسیان عربی دان تصرفی کرده زای هوز را به ذال معجمه بدل کردند چنانکه بزله و بذله (اردو) دیکھو پذیرا کے چوتھے معنے

(الف) **پژیرائی** | صاحب سفرنگ بشرح صد و پنجاه و سومی فقرهٔ (نامهٔ شت

(ب) **پژیرنده** | وخشور یاسان) الف را بمعنی قابلیت آورده و (ب) را بذیل دوازدهمی فقرهٔ (نامهٔ شت ساسان نخست) بمعنی قبول کننده گوید و از همین دو لغت پیداست که ..........

(ج) **پژیریدن** | مصدر این است بمعنی قبول کردن که اشارهٔ این به (پذیرفتن) کرده ایم و اسم این مصدر پژیرا است به زای هوز . محققین مصادر (پذیرائیدن) و (پذیرفتن) و (پذرفتن) را بذال معجمه نوشته اند که گذشت و این مصادر اصلی را ترک کرده اند بخیال ما همه مصادر بالا مبدل است که زای معجمه بدل شد بذال معجمه چنانکه صراحتش بر پذیرا کرده ایم و پذیرفتن که بجایش گذشت مبدل این است که تحتانی ثانی بدل شد به فا و همین است مثال اول این تبدیل که از نظر ما گذشت (اردو) الف قابلیت . مؤلف . پژیرائی بھی کہہ سکتے ہیں بقاعدهٔ فارسی (ب) قبول کرنے والا (ج) قبول کرنا . دیکھو پذیرفتن .

## بای فارسی با زای فارسی

**پژ** | بقول برهان بفتح اوّل وسکون ثانی (۱) زمین پست وبلند و (۲) کوه وکتل را گویند که بعربی عقبه خوانند و (۳) بمعنی کهنه ومندرس هم و (۴) گل کهنه ونرم هم و (۵) پژکریه و ریم و بضم اوّل (۶) برف ریزها که از شدت هوای سرد مانند زرک از آسمان بریزد و (۷) چوبی باشد زرد که بدان مداوا کنند وآنرا بعربی فج خوانند صاحب سروری بمعنی دوم وسوم وپنجم وششم قانع وصاحب ناصری ذکر معنی اول وسوم وپنجم کرده وصاحب جهانگیری معنی دوم وسوم وپنجم را آورده (ابوالفرج رونی سله) در ترازوی همت اعلاش ٭ وانکه سنگ آمده پژ بهمن ٭ (خواجه عمید لویکی سله) در جناب تو وهم خاطر گشت ٭ راست چون لاشه در کریوهٔ پژ ٭ (استاد خسروی سله) سفر خوش است کسی را که همراه دوست ٭ اگر سراسر کوه و پژ آید اندر پیش ٭ خان آرزو در سراج گوید که بمعنی اوّل پشته بلند است نه پشته پست وبلند وبمعنی دوم در فرهنگهای معتبر نیست بلکه همان کریوه وکتل است وبذکر معنی سوم گوید که بمعنی پنجم همان فژ که مبدل این است ورشیدی هر دو را مرادف یکدیگر دانسته خطاست وبذکر معنی ششم می فرماید که بدین معنی بیای تازی است وذکر معنی هفتم هم کرده صاحب جامع بذکر همه معانی معنی چهارم را ترک کرده **مؤلف** عرض کند که همین لغت بهمین معانی به (پیز بزای هوز) گذشت وخیال ما اینست که همین اسم جامد فارسی قدیم باشد به همه معانی وآنچه بزای عربی گذشت مبدل این چنانکه ژند وزند (اردو) دیکهو پیز۔

**پژ آسمان** | اصطلاح بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ فلک الافلاک را گویند **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت توصیفی ومعنی لفظی این کهنه آسمان که پژ بمعنی کهنه ومندرس بجایش

گزشت و کنایه باشد از فلک الافلاک (اردو)
فلک الافلاک ـ دیکھو اورهٔ افلاک ـ اسم مذکر ـ

**پژاد** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ مرد معمر و
سالخورد **مؤلف** عرض کند که مخفف (پژزاد)
است ـ فارسی قدیم یعنی زند و پازند ـ معنی لفظی آنها
کهنه زاد و کنایه از پیر معاصرین عجم بر زبان ندارند
و زردشتیان قدیم تصدیق این می کنند (اردو) بڈھا

**پژار** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بالفتح
بمعنی قدم **مؤلف** عرض کند که پژ بمعنی زمین
پست و بلند گذشت و معنی لفظی این پست و
بلند آرنده ـ اسم فاعل ترکیبی و کنایه از قدم باشد
(اردو) قدم ـ مذکر ـ

**پژاگن** بقول برهان و جهانگیری و سروری
و ناصری و رشیدی با کاف فارسی بر وزن مساکن
بمعنی زشت و پلید و چرکن (ابوشکور ــه) لطیف
و جوانم چو گل در بهار ـ پا پژاگن نیم سالخورده نیم
چو خان آرزو در سراج می فرماید و مؤلف را با او
اتفاق که این مرکب است از پژ و آگین بمعنی
پر از چرک و ریم که پژ بمعنی چرک و ریم گذشت
و آگن مخفف آگین پس این اسم مفعول ترکیبی
است بمعنی چیزی و کسی که زشت و پلید باشد
(اردو) غلیظ ـ ناپاک ـ میلا ـ

**پژاوند** بقول برهان و جامع بر وزن دماوند
(۱) چوبی که در پس در اندازند تا در کشوده نگردد
و (۲) چوب گاذر را نیز گویند صاحب جهانگیری
بر معنی اوّل قانع و صاحب سروری بذکر هر دو
معانی گوید که بمعنی اوّل پژوند هم آمده (شمس
فخری ــه) در هم شکند ار چه بود حصن عدو را
چو از سد سکندر در دانش قاف پژاوندش صاحب
ناصری گوید که بمعنی (پس آوند) و فرماید که این
مرکب است از پژ و آوند پژ بمعنی کوه و کتل
گذشت و آوند نسبت است یعنی دستگیری نسبت
دارد بکوه ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّلین
می فرماید که بمعنی دوم چوبی که گاذران بر جامه زنند

وگوید که صاحب برهان پژوند بمعنی پس و نشستن و دیو
هم آورده و بفتحتین هم گفته مؤلف عرض کند
که پژ درینجا بمعنی کوه و تل است و آوند بمعنی
دلیل و حجت که بجایش گذشت و معنی لفظی این
دلیل و حجت کوه دارنده و راستواری ارکان آن
ایستاده و معنی دوم مجاز آن صاحب برهان پرچینه
پژوند نوشته با ذکرش همدرانجا کنیم و آوند
برای نسبت نیامده چنانکه ناصری آورده —
(اردو) (۱) دیکهو پسکیه (۲) وه لکری جس سی
دهوبی کپرون پر مارکر میل صاف کرتی هین پیشوند

پژاوه | بقول سروری و انند بوزن کجاوه
واتشی باشد که ظرف سفالین در ان پزند (امیر
خسرو ره) ای زیره پاتیلهاس سفالینه گرم نه
همچو کاندر پژاوه دیگ تهی می پزد کلال (وله)
کس ز مادر نزاد باز رو مال چه از پژاوه سبوی
پیزنا بیه مؤلف عرض کند که پجاوه بمعنی تنور
خشت پزان بجایش گذشت و پژاوه به زای عجمی
مرادف این که آن اصل است و این مبدلش
چنانکه زند و ژند و صراحت با مدلش همدرانجا
کرده ایم (اردو) دیکهو پژاوه —

(الف) پژپژ | بقول برهان و جهانگیری بضم هردو
بای فارسی و سکون هر دو زای عجمی کلمه باشد که
شبانان بز رابدان نوازش کنند و بسوی خود
خوانند و آن را — — — —

(ب) پژپژی | هم گویند (حکیم سنائی ره)
نشود دل بحرف قرآن به نشود بز به پژپژی
فربه خان آرزو در سراج و نیز صاحبان رشیدی
و مؤید و انند هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض
کند که همین لغت به موحده گذشت یعنی (بزبز)
و صاحب سروری سند حکیم سنائی را همدرانجا
نقل کرده و بیچ بیچ هم به همین معنی مذکور شد و اصل
همه (بزبز) به موحده و زای هوز است موحده
بدل شده به بای فارسی و زای هوز به زای
فارسی چنانکه تب و تپ و آزیره و آژیره بت

(ب) عرض می‌شود که تسامح محققین است که یای
وحدت را مصدری یا زائد دانسته‌اند (پژپژی)
تحتی نیست بلکه یای وحدت با همان الف مرکب
است ازینجاست که صاحب سروری به
(پژپژ) همین معنی سنائی را آورده (اردو) دیکھو پژپژ

**پژسر** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اول
و ثالث کل را گویند **مؤلف** عرض کند که صاحب
شمس و دیگر همه محققین از بیان ساکت اسم فاعل
ترکیبی باشد معنی لفظی این کسی که در سر او چرک و ریم
باشد و کنایه از کچل و کل که سر او زخم داشته
و موی نداشته باشد موافق قیاس است۔
(اردو) وه شخص جس کے سر میں زخم ہوں اور
بال نه ہوں گنجا۔

**پژغند** بقول سروری به زای فارسی لونی فی ژنده ...

یعنی غشنه باشد صاحبان انند و مؤید هم با هم در معنی
قانع صاحب محیط اعظم پژغنه می‌فرماید که بفتح
عین و شین و قاف و ها بفارسی اخاک و تال
و شاک بزرگی و بهندی چانده ریلی نامند و آن
نباتیست شبیه به لبلاب و بسیار کم برگ و
شاخهای آن بسیار از لبلاب قوی‌تر و از آن
دراز‌تر سبز و رحتی که می‌پیچد آن را شاک گویند
و بعض اطبا آن را کشوث دانسته‌اند و آن نزد اکثر محققین
از لبلاب است **مؤلف** عرض کند که محقق اطبای زبان
در ترجمه این غلط کرده که غشنه نوشته و این همان پژغنج
است که بجایش گذشت و پژغند هم مذکور شد چنین نباشد
که این مبدل آنست که سوقند مبدل شده به بای فارسی
و زای عربی به زای فارسی چنانکه تب با تپ
ژنده و ژند (اردو) دیکھو پژغند اور پژغنج۔

**پژفند** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اول و ثالث گفتگوی بیهوده و هرزه **مؤلف** عرض
کند که فارسی قدیم است معاصرین زردشت تصدیق این کنند که لغت زند و پازند باشد که حالا
بر زبان نیست (اردو) بیهوده گفتگو مؤنث۔

**پژکاله** بقول برہان و جامع بفتح اوّل بمعنی
(۱) حصه و بهره و (۲) لخت و پاره باشد از
هر چیز و (۳) وصله که بر جامه دوزند
و بعربی رقعه گویند صاحب سروری این را مرادف
پرکاله گوید و بر معنی دوم و سوم قانع خان آرزو
در سراج ذکر این کرده می فرماید که پرکاله بجایش
گذشت لیکن ثبوت زای فارسی مشکل است
**مؤلف** عرض کند که هیچ مشکل نیست ـ لغت
فارسی زبان است و صاحبان جامع و سروری که
محقق اهل زبانند هر دو متفق و مؤید برهان پس
ما این را بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم
و پرکاله که برای مهمله گذشت مبدل این چنانکه تژکم
و ترکم و معنی اوّل و سوم مجاز معنی اوّل (اردو)
(۱) حصه ـ مذکر (۲) ٹکڑا ـ مذکر (۳) پیوند ـ
مذکر ـ دیکھو پرکاله ـ

**پژگی** صاحب انند بحواله فرہنگ فرنگ بذیل
بازک گوید که این مرادف آنست **مؤلف** عرض
کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال
بدست آید توانیم قیاس کرد که اسم جامد زنند و پاژند
است ـ و دستوران معاصر هم بر زبان ندارند ـ
(اردو) دیکھو بازک ـ

**پژم** بقول برہان و رشیدی و جامع بفتح اوّل
و سکون ثانی و میم (۱) بمعنی کوه باشد که بعربی جبل
خوانند و فرماید که بکسر اوّل هم آمده ـ صاحب جهانگیری
فرماید که بدین معنی مرادف پژ که گذشت ـ صاحب
سروری بذکر معنی اوّل گوید که (۲) بمعنی اندوه و پژمان
بمعنی اندوه زده ـ خان آرزو در سراج می فرماید
که مزید علیه پژ باشد بمعنی اوّلش که در اواخر بعض
کلمات فارسی زیادت میم جائز است و هم او بذیل دژم
که موحده اوّل گذشت گوید که (۳) بمعنی شبنم ریزه است
که چیزها را سفید می نماید و هم او بجای دیگر این را مخفف پژوم
گفته که می آید **مؤلف** عرض کند که حیف است از و که ذکر
این معنی درینجا نکرد شک نیست که میم تخصیص بر بعض
الفاظ فارسی می آید چنانکه نهم و پنجم و امثال آن

ولیکن این اضافه باعتبار ما نیست که بر هر یک لفظ
کنیم - اگرچه پژ بمعنی پاره های برف گذشت ولیکن
محققین اهل زبان این را بدین معنی فرید علیه آن
نگفته اند چنانکه برای معنی اوّل و بمعنی دوم اسم جامد
فارسی زبان دانیم باعتبار سروری که صاحب
زبان است (اردو) (۱) دیکھو پژ کے دوسرے معنی
(۲) دیکھو اندوه (۳) شبنم - مؤنث -

**پژمان** بقول برهان بکسر اوّل (۱) بمعنی افسرده
و بی رونق و غمناک و مخمور و اندوهگین و فرماید که
باین معنی بفتح اوّل وضم اوّل هر دو آمده نیز گوید که
بضم اوّل (۲) بمعنی خواهش و آرزو هم صاحب
جهانگیری می فرماید که بمعنی اوّل مرادف پژمرده
و پژمریده (سیف اسفرنگی ؏) در انتظار عهد
شب قدر زلف تو ٭ پژمان تر از چراغ بروزم
زمان زمان ٭ صاحب سروری بر معنی اوّل
قانع و از معنی مخمور مختصر که هیچ تعلق با معنی اوّل
ندارد (شمس فخری ؏) نشسته خسرو دل شاد
بر سریر شهی ٭ عدو گریخته بر کوه خست و پژمان ٭
صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید که به زای عربی
هم گذشت و این اصح است - صاحب رشیدی
این را بمعنی اوّل مرادف پژمند و پژمرده و پژمریده
می داند و در مؤید مطبوعه نول کشور فضولی است
است و در دیگر نسخ قلمی بمعنی اوّل با لفظ مخمور هم
صاحب جامع همزبان برهان بهر دو معنی - خان آرزو
در سراج بذکر پژمرده و پژمان و پژمند و پژمریده
بمعنی اوّل گوید که اصل این هر چهار لغت (پژمریدن)
است و از جهت تخفیف (پژمردن) پاینده و پژمند
و پژمان - اسم فاعل بحذف دال از جهت تخفیف
و هائیکه در آخر اسم فاعل آید چون رونده و دونده
وگاهی محذوف نیز شود چنانکه (تیغ کشنده) و پژمان
در برهان بفتح اوّل وضم آن هر دو آمده و بضم اوّل
بمعنی دوم و این غلط است چه آن پژمان به یای
نه میم چنانکه در فرهنگها مرقوم و هم بمعنی مخمور دوری
نجستگی و ترکیده (نوشته) تحقیق آنست که این پژمان

آن پژمان نیست که به بای تازی آورده شد بلکه
اشتقاق آن پژمان بمعنی مخمور و شراب زده از پژم
است بمعنی بزم زده و مخمور و اشتقاق این پژمان
از پژمردگی است نیز فرماید که الف و نون در مشتقات
افادهٔ معنی فاعلی کند چنانکه خندان و گریان و در جاها
برای نسبت چنانکه توران و اسپهان و کاشان و
گاهی زائده چنانکه مستان و خامان و آبادان پس
خطای صاحب برهان خود واضح مؤلف عرض کند
که اصل این پژمر است که بمعنی انتظار می آید و صاحب
مؤید واشند ذکرش کرده اند و ما بر (برمر به موحدهٔ
اول) صراحت کرده ایم که (پژمر) به بای فارسی
بمعنی پر از تلخی است و مراد از پر از اندوه و مبدل
همین است پژمر به بای و زای فارسی که می آید
چنانکه برکم و پژکم پس پژمر اسم مصدر است که
فارسیان بقاعدهٔ خود یای معروف و علامت
مصدر دن برآو زیاده کرده مصدری وضع
کردند یعنی (پژمریدن) بمعنی اندوهگین شدن

و صراحت دیگر معانی بجایش کنیم و محقق همین است
(پژمردن) بحذف تحتانی و پژمریده و پژمرده به زیادت
های هوز بر ماضی مطلق بمعنی مفعول است موافق
قاعدهٔ فارسی زبان و این مصدر را هیچ تعلق از
پژمان نیست بلکه پژمان مرکب است از پژم که
بمعنی دوم اندوه گذشت و به زیادت الف و نون
اسم حال است بمعنی فاعلی یعنی به زمانهٔ حال اندوهناک
این است حقیقت این اسم که خان آرزو نسبت
آن طبع آزمائی کرده اگرچه برمان به موحده و زای
هوز مرادف این بمعنی اول است و لیکن معنی غمگینی
در پژمان بر سبیل مجاز است چنانکه صراحتش همینجا
کرده ایم و پژمان که بموحده و زای فارسی گذشت
مبدلش و پژمند که می آید اصل آن (پژم مند)
بود یک میم حذف شده (پژمند) باقی ماند و آنچه
خان آرزو آن را اسم فاعل پژمردن یا پژمریدن
بحذف دال داند و طبع آزمائی کند غلط است
که هر دو مصدر مذکور به سالم التصریف است

نہ کامل التصریف پس غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول
از مشتقاتش نمی آید و آنچه خان آرزو این را
از پژمردگی دانسته غلط کرده که پژمردگی حاصل بالمصدر
پژمردن است که می آید پس حقیقت جویان دریابند
که خطای برهان است یا خان آرزوی با نام و
نشان، و معنی دوم را باعتبار محققین خصوصاً صاحب
جامع که محقق اهل زبانست تسلیم کنیم و این بسبیل
مجاز باشد بمعنی آرزومند نه مجرد آرزو که محققین بالا
بر شراکت معنی غور نکرده اند که در آرزو هم غمگینی
موجود است که بران خان آرزو غور نکرد و مجبور
را از معنی اول هیچ تعلق نیست و آن متعلق است
با برهان که گذشت (اردو) (۱) افسرده۔
غمگین (۲) آرزومند۔

**پژماورد** بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ بالفتح و ضم شین و فتح واو نوعی است از فالوده و قسمی از طعام
**مؤلف** عرض کند که تعریفی خوب نیست اگر
سند استعمال این بدست آید توانیم قیاس کرد
که مبدل (بزماورد) است که بزای هوز گذشت
چنانکه باز و باژ (اردو) دیکھو بزماورد۔

**پژمایه** بقول برهان و انند بفتح اول بروزن
همسایه همان گاو که ذکرش بر بزمایه گذشت
**مؤلف** عرض کند که درینجا همین قدر کافی
است که این مبدل آنست چنانکه باز و باژ
و جا دارد که این را مبدل (برمایه) قرار دهیم
که به موحده و رای مهمله عوض زای فارسی مذکور
شد چنانکه اسب و اسپ و برکم و پژکم (اردو)
دیکھو برمایه۔

**پژمر** صاحبان انند و مؤید گویند که بفتح یکم و
سوم بمعنی پژمر است یعنی انتظار **مؤلف** عرض
کند که ما حقیقت این بر پژمان بیان کرده ایم
که معنی حقیقی این پر از تلخی است و مجازاً بمعنی انتظار
مستعمل و همین است اسم مصدر پژمردن و پژمریدن
که می آید (اردو) انتظار۔ مذکر۔

(الف) **پژمردگان** الف جمع پژمرده که می آید

(ب) **پژمردگی** | و آن افادهٔ معنی مفعولی پژمردن کند بہ ہمہ معانیش و (ب) حاصل بالمصدر او ست (ظہوری الف ۵) چہ غم پژمرگان را زستم است ۴ کہ غم با با دل خرم در افتد ۴ (ولہ ب ۵) در غم پژمردگی ہای دلم ۴ غنچہ را آن گوشۂ دستار نیست ۴ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) الف پژمردہ لوگ (ب) پژمردگی بقول آصفیہ۔ افسردگی۔ مایوسی۔ کملاہٹ۔ مرجھاپن۔ (۲۶۹۴)

**پژمردگی داشتن** | استعمال۔ بمعنی پژمردہ و افسردہ بودن (ظہوری ۵) گل حرمان کہ در ہر برگ صد پژمردگی دارد ۴ بخوناب جگر در سینہ ہای تنگ می روید ۴ مؤلف عرض کند کہ صراحت خود پژمردگی بجایش کردہ ایم (اردو) مبتلائے پژمردگی ہونا۔ پژمردہ ہونا۔ (۲۶۹۵)

**پژمردگی رستن** | مصدر اصطلاحی۔ ظاہر شدن و پیدا شدن افسردگی است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ۵) ز کشت راحتم پژمردگی رست ۴ ز نشستن تیر باران تمناست ۴ (اردو) پژمردگی۔ افسردگی ظاہر ہونا۔ پیدا ہونا۔ (۲۶۹۶)

**پژمردن** | بقول بحر بروزن دل بردن (۱) افسردن و پژمان شدن و (۲) غمناک شدن و (۳) بی رونق شدن و درہم کشیدہ شدن و رو بخشکی آوردن۔ ضد تازگی۔ و فرماید کہ سالم التصریف است کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید۔ بہار گوید کہ لازم است ولیکن از کلام علی قلی بیگ خراسانی معلوم می شود کہ متعدی ہم آمدہ (۵) از گلشن سپہر چہ گل شگفد کہ من ۴ پژمردہ ام بدست گل آفتاب را ۴ مؤلف عرض کند کہ مقصود بہار ہمین است کہ ہر سہ معنی بالا را متعدی ہم گیریم یعنی افسردہ کردن و غمناک کردن و بیرونق کردن ہم صاحب سوار دبر معنی اول قانع ولیکن لازم و متعدی را آوردہ حقیقت اینست کہ پژمرگہ گذشت اسم این مصدر باشد

ومعنی اوّل حقیقی است شامل براے انسان و نبات
چنانکه پژمردن دل و پژمردن گل و دیگر معانی مجاز
آن (اردو) (۱) افسرده ہونا۔ مرجھانا۔ افسرده
کرنا (۲) غمناک ہونا۔ غمناک کرنا۔ (۳) بیرونق
ہونا۔ بیرونق کرنا۔

**پژمرده** بقول برہان بکسر اوّل وضم میم سوم و ثانی ساکن
دل برده بمعنی پژمان و افسرده و غمناک و اندوہگین
و بی رونق باشد و روی تشنگی آورده و تنگ دل
و درہم کشیده صاحب سروری بر افسرده و بیرونق
قانع و فرماید که پژمریده که می آید مرادف این ۔
(استاد رودکی ؎) ہر گلی پژمرده می گردد ز دہر
مرگ بفشارد ہمه در زیر غن ۔ صاحبان جہانگیری
و ناصری ہم ذکر این کرده اند و خان آرزو در
سراج بذیل پژمان این را آورده و ماصراحت
ماخذ و حقیقت این ہمه را انجا کرده ایم مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (اردو) پژمرده
بقول آصفیه کملایا ہوا۔ مرجھایا ہوا افسرده۔ پایوس

(٣٦٩٥) **پژمرده آمدن نکہت** استعمال۔ بیرونق و
غمناک افتادن نگاه مؤلف عرض کند که
موافق قیاس است (ظہوری ؎) ز خویش
تا نمی گوییم سخن افسرده می آید ۔ ز بر ویش تا نمی بینیم
نگه پژمرده می آید ۔ (اردو) نگه بیرونق ساتھ پڑنا

(٣٦٩٦) **پژمرده خاطر** استعمال بمعنی کسیکه دل او
**پژمرده دل** پژمرده و افسرده باشد یعنی حسن
شگفته دل که خوش نباشد مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است (ظہوری ؎) تا زمین
تازه روئی پژمرده خاطران ۔ سر سبزی بہار جہان
از خزان ما ۔ (وله ؎) پژمرده دل مباش ظہوری
ز جور دور ۔ عالم ز عدل پادشه داد گر شگفت
(اردو) پژمرده خاطر۔ پژمرده دل کملایا ہوا یعنی
وه شخص جو شگفته دل اور خوش دل نہو۔ وه
شخص جو ملول اور افسرده خاطر ہو۔

(٣٦٩٧) **(الف) پژمرده دل بودن** استعمال (الف)
**(ب) پژمرده ساختن** بمعنی ملول بودن

(۳۷۹۸)(۹۹)(۳۷۹۹)

(ج) **پژمرده شدن** | شگفته دل شودن

(د) **پژمرده ماندن** | مثالش از ظهوری

پر پژمرده دل گزشت شراب، متعدی آن

که دیگری را ملول ساختن است ظهوری

ع) بیرنوی از خاطرم پژمرده تری سازدش

گو باوجود آنکه از خورشید نیلوفر بیست گو (ج)

بمعنی افسرده شدن (وله ع) بجز می شده پژمرده

نگاه بد دل گو به بین جوانی پیری به بین جوان ایست

گو و (د) مرادف (ج) (وله ع) بخیه قطره می دل

ظهوری می خواست گو ماند پژمرده ورع حیف

که تقوی نه شگفت گو (اردو) الف افسرده

دل ہونا۔ ملول ہونا (ب) افسردہ کرنا۔ پژمردہ

کرنا۔ ملول کرنا (ج) ملول ہونا۔ افسردہ ہونا

(د) ملول رہنا۔ رنجیدہ رہنا۔

**پژمروم** | بہ واو مجہول بحث این بر پژوم می آید

(اردو) دیکھو پژوم۔

(الف) **پژمرید** | (الف) بقول مؤید بمعنی

(ب) **پژمریدن** | پژمرده شد و آب ورونما

صاحب بحر نسبت (ب) گوید که مرادف پژمردن

و سالم التصریف که غیر از ماضی و مستقبل و اسم

مفعول نباید **مؤلف** عرض کند که (الف) ماضی

مطلق (ب) و (ب) مصدریست که مرکب کرده اند

از (پژمر) که اسم مصدر این گذشت و یای معروف

و علامت مصدر دن و پژمردن که گذشت مخفف

همین است و این شامل باشد بر همه معانی پژمردن

که بجایش بیان کرده ایم و اشاره این بر (پژمان)

هم کرده ایم (اردو) (الف) ماضی مطلق (ب)

کا اور (ب) دیکھو پژمردن۔

**پژمریده** | بقول برهان و سروری و جهانگیری

و سراج بکسر اول و رای قرشت تحتانی رسیده

و فتح دال بمعنی پژمرده (فخر گرگانی ع) چو کشتی

بود مهرش پژمریده گو امید از آب باران

بریده گو **مؤلف** عرض کند که بر ماضی مطلق

پژمریدن که گذشت های هوز زیاده کرده اند

که افاده معنی مفعولی کند و بلحاظ معنی متعدی یا ژپمریدن اسم مفعولش اصل ژپمردہ که آن مخفف این است (اردو) دیکھو ژپمردہ ـ

**ژپمند** استعمال ـ بقول سروری بوزن فرزند بمعنی غمگین و ژپمردہ صاحبان رشیدی و سراج گویند که مرادف ژپمان که گذشت **مؤلف** عرض کند که حقیقت این بر ژپمان عرض کرده ایم از قبیل خردمند است بمعنی صاحب اندوه و غم که از ژپمند یک میم حذف شده ژپمند باقی ماند (اردو) دیکھو ژپمان

**ژپموی** اصطلاح ـ بقول اننند بحواله فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی آبله رو و چیچک رو **مؤلف** عرض کند که تحتانی آخره زائد است و او نسبت بر ژپم زیاده کرده اند بمعنی لفظی این منسوب به اندوه و چادار و که منسوب به شبنم ریزه باشد که ژپم بمعنی اندوه و شبنم ریزه گذشت و کنایه از آبله رو اسم فاعل ترکیبی است معاصرین عجم بر زبان ندارند و لیکن موافق قیاس نظر بر سکوت دیگر محققین اشتقاق شد استعمال می باشیم (اردو) چیچک رو

**ژپرن** بقول برهان و سروری و جامع و سراج و رشیدی و انند بر وزن و معنی زغن است که غلیواج باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد و دیگر هیچ (اردو) چیل ـ زغن غلیواج ـ مؤنث

**ژپرند** بقول برهان بر وزن کمند (۱) نوعی از برغست و آن گیاهی است خودرو و خوش بوی که مانند اسفناج داخل آش کنند و آن را العربی قنابری خوانند و (۲) بمعنی حنظل هم آمده صاحب جهانگیری می فرماید که بمعنی اول همان برغست است که گذشت و از معنی دوم ساکت صاحب سروری بسند بمعنی اول گوید که آن را قنابری و تلول و کلول گویند (حکیم عسجدی سه) یکی زبهر قیمت لعل باشد و ... چو نه هم رنگ گلنار ... و بحواله شمس فخری گوید که (۳) بمعنی ...

است (س) بوی خلقت بهر زمین که گذشت که نیشکر آورد و بجای ژند با وصراحت فرید کند که سیاه تازی هم آمده صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع خان آرزو در سراج بحواله رشیدی بذکر هر سه معنی گوید که در نسخه میرزا بابای تازی آورده لیکن از لفظ هجیند معلوم می شود که ژند به با باشد نه به بای فارسی و تحقیق خان آرزو انیست که ژند و ژند هر دو بدین معنی آمده و احتمال تصحیف دارد مؤلف عرض کند که این مبدل ژند باشد و بس چنانکه تب و تپ و صراحت کامل همدرانجا کرده ایم (اردو) (۱) دیکهو ژند کے دوسرے معنے (۲) دیکهو ژند کے چوتهے معنے (۳) جنگلی کهیرا دیکهو از رنگ و بادرنگ ۔

**ژنگار** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اوّل و ثانی و سکون ثالث بمعنی (۱) نجار و (۲) آهنگر و (۳) دبّاغ مؤلف عرض کند که ازینکه دیگر همه محققین اهل زبان و زباندان و معاصرین عجم ساکت اند اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی قدیم دانیم و صراحت کامل بر ژنگر می آید (اردو) (۱) بڑهئی (۲) لوهار (۳) چمڑون کی دباغت کرنے والا ۔

**ژنگر** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اوّل و ثانی و سکون ثالث بمعنی دبّاغ مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین زباندان و اهل زبان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد فارسی زبان خواهیم و بحذف الف مخفف ژنگار بمعنی سوهش با آن را هر بابه این دانیم و ظاهرا درین هر دو لغت لفظ ژن مرکب با گار و با گر معلوم می شود از قبیل (ستمگار یا ستمگر) و ژن بمعنی زغن بجایش گذشت و معنی لفظی این هیچ مناسبت با معنی دبّاغ ندارد ولیکن یکی از پیران معاصرین عجم گوید که در زمان سلف نجاران و آهنگران بت زغن از چوب و آهن می ساختند و پارسیان آن را اینجا و تبرّکا در خانه می داشتند ازینکه همین پرند گوشت مردگان

ایشان می‌خوردند و دباغان بر پرده‌های چرم نقش زغن‌ها می‌کردند و از این نقش قیمت چرم زیاده می‌شد که اینان منتظم نقش و بیت زغن می‌کردند و زغن را پژند تعبیر می‌دانند عجبی نیست که از همین عادت این هر سه پیشه‌وران را بدین اسم موسوم کرده باشند والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو پژنگار کے تیسرے معنے

**پژنگره** | بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتحتین و سکون نون و فتح کاف عجمی خرگوش را گویند مؤلف عرض کند که معاصرین عجم تصدیق این می‌کنند که اسم جامد فارسی قدیم معنی زند و پازند است دیگر محققین اهل زبان و زند و پازند از این ساکت (اردو) خرگوش۔ بقول آصفیہ۔ گدھے کے کان والا جانور۔ ستا۔ سایا۔ ایک بلی کی برابر تیز رفتار جانور کا نام۔ مذکر۔

**پژو** | بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتح اول و ضم ثانی (۱) بمعنی خون باشد که بعربی دم خوانند و (۲) بمعنی جان نیز **مؤلف** عرض کند که بعض معاصرین سالخورده عجم گویند که اسم جامد ژند و پازند است معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و همین لغت به زای هوّز و دال مهمله هم گذشت اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد که این مبدّل آنست چنانکه ژند و زند و بید و بیو (اردو) (۱) خون۔ مذکر (۲) جان۔ مؤنث۔

**پژواک** | بقول برهان و جهانگیری و ناصری جامع بر وزن غمناک آن است که چون در کوه و گنبد به آواز بلند چیزی بگویند در جواب همان را بشنوند که بعربی صدا باشد۔ خان آرزو در سراج گوید که این مرکب است از پژ بمعنی کریوه و کتل و اک کلمه ایست برای نسبت لیکن تحقیق آنست که صحیح پژوال است بلام و بکاف تصحیف باشد ورنه زیادت واو وجهی ندارد **مؤلف** عرض کند که این مبدّل پژوال است که به موحّده اول و لام در آخرش بجایش گذشت چنانکه تب و تیب

وصراحت ماخذ این هم همدرانجا مذکور است که
لام بدل شد به کاف چنانکه الماک و اکماک (اردو)
دیکھو ژروال ۔

**ژروال** صاحب سروری ذکر این کرده مرادف
ژروال داند که بموحده اول بجایش گذشت **مؤلف**
عرض کند که ما بدل آن دانیم چنانکه تب و تپ
وصراحت ماخذش همدرانجا مذکور (اردو)
دیکھو ژروال ۔

**ژرول** بقول برهان وجامع بروزن قبول (۱)
کعب پا و استخوان شتالنگ را گویند و (۲) پستان
زنان و (۳) گلوله که طفلان بدان بازی کنند
و (۴) بمعنی فندق که آن مغزی باشد و معرب آن
بندق ۔ صاحب سروری بمعنی اول ودوم
وسوم گوید که (۵) بمعنی پریشان و درهم و ژرمرده
شان نیز (شمس فخری سه) چه که بر تخت ناز
بیی خوش به چه که در گل نهی و دو دست ژرول
چو (مولوی معنوی شه) گرمن ز دست بازی ام
ژرولی به زیرک نبودمی وخردمند گوئی باو صاحب
مؤید ذکر معنی دوم وسوم می فرماید که (۶) نام بازی
که بچگان می بازند **مؤلف** عرض کند که این اسم
جامد فارسی زبان است بمعنی اول که اشاره آن
بر بجل کرده ایم و دیگر معانی مجاز آن و معنی پنجم هیچ
است که ازین تعلق ندارد بلکه مشتق مصدر ژرولیدن
است که می آید محقق زباندان بر قواعد زبان
خود غور نکرده و (ژرولی) را متعلق ازین کرد
وفی نفسه آن مخفف (ژرولیدمی) باشد که صیغه
متکلم تمنائی است از ژرولیدن و آنچه ژرول
بموحده گذشت وبجول بجیم عربی بدل مبدل
این است چنانکه اسپ واسب و کژگ و کجک
(اردو) (۱) دیکھو بجول و ژرول (۲) دیکھو
پستان (۳) گیند جس سے لڑکے کھیلتے ہیں ۔
مذکر (۴) دیکھو بندق (۵) ناقابل ترجمہ (۶) ایک
کھیل جو گیند سے کھیلا جاتا ہے ۔ مذکر ۔

(الف) **ژرولاند** بقول سروری بمعنی پریشان

و درہم کند و پژمرده سازد (مولوی معنوی ص)
خیالی در تو آویزد بعینی چه تراو همی پژولاند پژدلی کو
صاحب بحر ذکر ــــــــــــ

(ب) **پژولانیدن** گوید که متعدی پژولیدن
است و کامل التصریف و الف مضارع ب صاحب
سفرنگ بشرح شصت و یکمی فقره (نامه سوم شت
شاهی کلیمه) گوید که درآوردن چیزی در چیزی
**مؤلف** عرض کند که درهم آمیختن باشد و تحقیق
پژولیدن لازم است و این متعدی آن و لیکن
فارسیان پژولیدن را هم بمعنی متعدی استعمال کرده اند
که می آید و اسم مصدر این و پژولیدن هر دو همان
پژول است که بمعنی گلوله گذشت و گلوله کردن معنی
حقیقی است و کنایه از درهم شدن و درهم ساختن
و (ب) بقاعدهٔ فارسی چنانکه رسیدن و رسانیدن و
امثال آن و این معنی متعدی شامل باشد بر همه
معانی پژولیدن که می آید (اردو) الف پریشان
کرے (ب) پریشان کرنا دیکھو پژولیدن یہ اسکے
تمام معانی متعدی پر شامل ہے ۔

**پژول پستان** اصطلاح بقول انند بحواله
فرهنگ فرنگ بمعنی بزرگ پستان باشد **مؤلف**
عرض کند که معرف خوشی نکرد معنی حقیقی این گلوله
پستان است که مراد از گرد پستان باشد همچون گلوله
یا سخت پستان همچون گلوله اگر سند استعمال پیش شود
تصفیهٔ این اختلاف معنی می کردیم معنی مبادی پژول
بمعنی گلوله گذشت و بمعنی بزرگ نیامده پس معنی
بیان کرده محققین بالا موافق قیاس نیست صاحبین
عجم با ما اتفاق دارند اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) بڑی چھاتیاں والی عورت ۔ گول
اور سخت چھاتیاں والی ۔

**پژولش** بقول برهان بر وزن نکوهش بمعنی
(۱) پژمرده و پریشان و درهم شده ۔ صاحب
سروری درست گوید که بمعنی پژمردگی و پریشانی
و درهم شدگی و فرماید که (۲) بمعنی نرمی هم آمده
صاحب ناصری فرماید که درهم شدن و پژولیدن

و پریشان گردیدن و پژولیده و درهم گردیده
و می فرماید که (۳) بمعنی تفحص و جستجو و (۴) بازپرس
صاحب رشیدی بذکر پژولش و پژولیدن گوید که
بمعنی درهم شدن و برین قیاس پژولیده و
پشولش و پشولیدن و پشولیده و صراحت فرید
کند که تحقیق درین کلمات بای تازی است و زائد
و اصل کلمه ژولش و ژولیدن است و شولش
و شولیدن ولیکن چون حرف با بسیار مستعمل شد
گویا از اصل شده و بنابران بای تازی مذکور شد
و در بای فارسی خطاست - صاحب جامع این را
بمعنی درهم و پریشان شدن مرادف پژولیدن
می داند - خان آرزو در سراج نقل قول رشیدی
کرده گوید که بمعنی نصیحت کردن و جستجو و بازپرس
و تفحص خطاست و آن معنی پژوهش و پژوهیدن
به هاست نه لام با آنکه پژوهش هم بمعنی نصیحت
نیامده مؤلف عرض کند که غیر از سروری که
محقق اهل زبان است دیگر کسی پی بتحقیقت نبرد
و ما به دو معنی بیان کرده ایش را صحیح دانیم و معنی
اولش اصلی است و دومی معنی مجاز آن از ینکه
پژول بمعنی پستان هم گذشت و معنی نرمی در پژولش
ازان پیدا شد و این حاصل بالمصدر پژولیدن
است و معنی سوم و چهارم هیچ تعلق ازین ندارد
مخفی مباد که پژولش به موحده اول بجای خودش
گذشت و با تحدی صراحت ماخذش کرده ایم و پژولیدن
بموحده اول نیامده که آن را اصل دانیم اگرچه مصدر
ژولیدن بهمین معنی می آید و صراحت ماخذش همه را آنجا
کنیم ولیکن بوجود پژول که اسم مصدر پژولیدن
است ضرورت ندارد که این را مبدل (پژولیدن
به موحده) قائم و بای زائد دران تسلیم کنیم حق آنست
که این حاصل بالمصدر پژولیدن است که می آید
فضولی و بی خبری از ماخذ است که بعض محققین در
معنی این پریشان بیان و پژولش اختیار کرده اند
(اردو) (۱) پریشانی (۲) نرمی (۳ و ۴) ناقابل
ترجمه بلحاظ تصفیهٔ آخر -

(الف) پژولید
(ب) پژولیدن
(ج) پژولیده

(الف) بقول برهان
بروزن نکوهیده بمعنی
پژمرده شده آب وتاب
روی نماند و (ب) بقولش بکسر اوّل بروزن
نکوهیدن (۱) پژمرده شدن و پریشان گردیدن
و (۲) پژمرده کردن و (۳) درهم آمیختن وفرماید
که بمعنی تداخل هم آمده که درهم شدن باشد وگوید
که باین معنی بفتح اوّل هم گفته اند و (۴) نصیحت
کردن و (۵) جستجو وبازپرس وتفحص نمودن هم
ونسبت (ج) گوید که پژمرده شده ونرم گردیده
وبی آب شده ونصیحت کرده شده وبازپرس
کرده شده. صاحب سروری بر (الف) می فرماید
که پریشان ودرهم وپژمرده شد وکرد ونسبت (ب)
گوید که بمعنی پژمرده شدن وکردن است و (۶)
نرم شدن و (ج) بمعنی نرم شده وپژمرده ودرهم
وپریشان (خان آرزو در سراج) وصاحب شمس
هرچه نوشته به پژولش نقلش کرده ایم که پژولش

وپژولیدن را به یکی نقل کرده اند وپژولیده را
هم برین قیاس گوید صاحب بحر بذکر (ب) معنی
متفق با برهان وفرماید که کامل التصریف است.
وپژولد مضارع این مؤلف عرض کند که این
وضع شد از اسم مصدر پژول که بجایش مذکور شد
وصراحت ماخذ این بر پژولانیدن هم کرده ایم
که متعدی این است بقاعده فارسی واین مصدر
مخصوص است برای لازم وآنچه فارسیان این
را هم به بعض معانی متعدی استعمال کرده اند.
تصرف محاوره باشد وپژولش که گذشت حاصل
بالمصدر این ومعنی چهارم وپنجم را تسلیم نکنیم ازینکه
سند استعمالش از نظر ما نگذشت ومحققین اهل زبان
ازین ساکت البته معنی ششم را مجاز معنی اوّل دانیم
بلحاظ ماخذ که پژول بمعنی پستان هم آمده وبه آسته نرمی
تعلق دارد بآن وبرای معنی پنجم مصدر پژوهیدن
به پای مقوز تعوض لام می آید مخفی مباد که (الف)
ماضی مطلق (ب) باشد و (ج) اسم مفعولش.

(اردو) (الف) دیکھو (ب) یہ اس کا ماضی مطلق
ہے (ج) (۱) پژمردہ ہونا پریشان ہونا (۲) پژمردہ
کرنا (۳) باہم ملجانا (۴) نصیحت کرنا (۵) جستجو اور
بازپرس کرنا (۶) نرم ہونا (ج) اسم مفعول ہے (ب) کا

**پژولیدہ کردن** استعمال بمعنی متعدی پژولیدن
است و مرکب از اسم مفعول پژولیدن کہ بجایش گذشت
صاحب سروری سند استعمال این بذیل پژولیدہ
آوردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(جامی ص) نبردہ آب ہوا آب و گلشن را ز پژولیدہ نگردد شبنمش را
(اردو) دیکھو پژولیدن یہ اسکے تمام معانی متعدی میں آتا ہے

**پژوم** بقول برہان و ناصری و رشیدی و جامع و سروری بفتح اوّل بروزن سموم (۱) فقیر و درویش
و گدا و (۲) خوار و بی اعتبار را گویند و پژومان جمع پژوم است ۔ صاحب جہانگیری گوید کہ (پژمردم)
مرادف این مؤلف عرض کند کہ ما این را باعتبار محققین اہل زبان اسم جامد دانیم و یکی از معاصرین
عجم گوید کہ در فارسی قدیم یعنی ژند و پاژند مروم بواو لباس و چادر را گویند و معنی لفظی پژمروم
کہنہ چادر است و کنایہ از گدا و بمجاز مجاز بمعنی بی اعتبار ہم و این مخفف پژمروم باشد (اردو)
(۱) فقیر (۲) بے اعتبار ۔

**پژوند** بقول برہان و انند بروزن دربند
(۱) چوبی باشد کہ در پس در گذارند تا در کشودہ
نگردد و (۲) چوب کازران و (۳) کنایہ از
مردم پس درنشین و (۴) دیوث و می فرمایند کہ
باین معنی بفتح اوّل و ثانی ہم آمدہ مؤلف عرض
کند کہ این مخفف ہمان (پژاوند) کہ گذشت
بمعنی اوّل و دوم و صراحت ماخذ ہمہ را انجا کردہ ایم
و معنی سوم و چہارم مجاز معنی اوّل کہ اینان ہم مثل
در بند پس در می باشند (اردو) (۱ و ۲) دیکھو
پژاوند (۳) دروازے کے آڑ میں بیٹھا ہوا ۔
(۵) دیوث ۔ دیکھو بازن ۔

**پژوندہ** بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ

| | |
|---|---|
| بفتح اول و ثالث قرساق را گویند مؤلف عرض کند که موافق قیاس و مزید علیه همان پژوند که | به معنی چهارمش گذشت (اردو) دیکھو پژوند کے چوتھے معنے۔ |

**پژوه** بقول برهان بکسر اول و ضم ثانی و سکون ها بمعنی (۱) تفحص و تجسس و بازجستن و بازخواست و (۲) جوینده و طالب و خواهنده و (۳) امر بدین معنی و (۴) پشته بلند و (۵) آستر قبا و مانند آن را نیز گویند۔ صاحب سروری ذکر معنی دوم و سوم کرده از دیگر معانی ساکت (شیخ نظامی ؎) سپهبد بر آمد چو بر تیغ کوه ٭ بشد نزد آن پیر دانش پژوه ٭ فرماید که بفتح اول هم آمده۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول یعنی تفحص و تجسس گوید که بمعنی امر و اسم فاعل از آن هم و نسبت معنی چهارم و پنجم می فرماید که غلط است و صراحت مزید کند که صحیح پژه است بدون واو و بمعنی آستر قبا و غیره نیست بل آن پره است به رای مهمله۔ صاحب جامع ذکر هر پنج معانی بالا کرده مؤلف عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان و اسم مصدر پژوهیدن که می آید و بمعنی سوم موافق قیاس که امر حاضر است از پژوهیدن و بمعنی چهارم و پنجم هم اسم جامد و قول صاحب جامع که محقق اهل زبانست معتبر تر از خان آرزوی هندی و بمعنی دوم هیچ که محققین ناواقف از قواعد فارسی این معنی را بسند نظامی قائم کرده اند و نمی دانند که این معنی بدون ترکیب با امر حاضر حاصل نمی شود (اردو) (۱) تفحص تجسس۔ مذکر۔ (تلاش۔ ڈھونڈھ) (۲) ناقابل ترجمه و (۳) امر حاضر یعنی ڈھونڈھ اور تلاش کر (۴) بلند ٹیلہ۔ مذکر (۵) دیکھو آستر۔

| | |
|---|---|
| **پژوهش** بقول برهان بر وزن نکوهش بمعنی | که جستجو کردن باشد صاحب جهانگیری پژوهش و |
| تفحص و تجسس و جستجو فرماید که بمعنی مصدر نیز آمده | پژوهیدن را یکجا نقل کرده گوید که بمعنی بازجست |

وتفحص باشد (فردوسی ؎) بدین گیتی اندر نکوهش
بود ؛ همان پیش یزدان پژوهش بود ؛ صاحب برہان
بر تفحص و تجسس قانع و صاحب ناصری همزبانش ـ بہار
گوید که بالکسر و بالضم و واو مجهول است بمعنی تفحص
و فرماید که بالفظ افتادن و رفتن مستعمل خان آرزو
در سراج این را مرادف پژوهیدن گفته گوید که بر این
قیاس است پژوهندگی و پژوهنده مؤلف
عرض کند که حق آنست که این مرادف پژوهندگی
است و هر دو حاصل بالمصدر پژوهیدن باشند
و بس (اردو) تفحص ـ مذکر ـ تلاش ـ مؤنث ـ

**پژوهش افتادن** مصدر اصطلاحی ـ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که واقع شدن تفحص و تلاش باشد (نظامی
؎) پراگندگی در سپاه او فتاد ؛ پژوهش در آن
شاه او فتاد ؛ تحقیقی مباد که او فتادن فرید علیه
افتادن است و از سند بالا (پژوهش او فتادن)
پیداست چیبی ندارد که هر دو یکی است (اردو)
تجسس واقع ہونا یا تلاش ہونے لگنا ـ

**پژوهش رفتن** مصدر اصطلاحی ـ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که مرادف پژوهش افتادن است
(کمال اصفهانی ؎) بجز بخدمت تو بنده انتها
نکند ؛ به هر کجا که پژوهش رود ز نسل و نژاد ؛ ـ
(اردو) دیکھو پژوهش افتادن کا ترجمہ ـ

**پژوهش کردن** استعمال ـ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی تفحص و تلاش کردن است (ابوشکور
بلخی ؎) اگر روزی از تو پژوهش کنند ؛ همه
مردمانت نکوهش کنند ؛ (اردو) تلاش کرنا ـ

**پژوهندگی** بقول بہار و ناصری بر وزن
فروشندگی بمعنی جستجو نمودن و خواستن ـ صاحب
سروری بر تفحص و تجسس قانع (نظامی ؎)
درو کرد باید پژوهندگی ؛ که از ماند از شکوهندگی
؛ مؤلف عرض کند که مرادف پژوهش و

حاصل بالمصدر پژوهیدن است که می آید (اردو) تلاش ـ مؤنث تجسس ـ مذکر ـ

(الف) **پژوهنده** بقول برہان و ناصری (ب) **پژوهید** الف بروزن فروشنده (۱) بمعنی بازپرس کننده و تفحص نماینده و (۲) حکیم و عاقل و خردمند و زیرک را گویند و ہم او بر (ب) گوید که ماضی پژوهیدن است صاحب سروری بر معنی اوّل الف قانع (نظامی ـه)

پژوهنده بود حجت نمای ٭ دران انجمن گشت شاه آزمای ٭ و ہم او ذکر (ب) کرده گوید که بمعنی تفحص و تجسس کرد (فردوسی ـه) پژوهید بسیار و پرسید چند ٭ نیامد ز خوبان کس او را پسند ٭

**مؤلّف** عرض کند که الف اسم فاعل و ب ماضی مطلق پژوهیدن است شامل بر ہمه معانیش که می آید و معنی دوم الف مجاز معنی اوّل است و حق آنست که ضرورت بیان این ہر دو نبود و صراحت مصدرش که می آید کافی بود (اردو) الف (۱) ڈھونڈنے والا (۲) عاقل (ب) ڈھونڈا ـ

**پژوهیدن** بقول برہان بروزن نکوہیدن (۱) تفحص و تجسس کردن و جستجو نمودن و (۲) خواستن ـ صاحب جہانگیری بر پژوهش قانع و ہر دو را مساوی داند و صراحت معنی مصدری چنانکه باید نکرد ـ صاحب سروری نسبت معنی اوّل گوید که تفحص و تجسس بلیغ کردن است (ابو المؤید ـه) در پژوهیدن اسرار علوم ٭ شوی از کاہلی آخر محروم ٭ خان آرزو در سراج بر تفحص و تجسس قناعت کرده و پژوهش را با این نقل کرده و فرق در مصدر و حاصل بالمصدر نکرده و صاحب جامع ہم با نش ـ صاحب بحر گوید که تفحص و تجسس نمودن و (۳) باز خواستن است و فرماید که کامل التصریف و مضارعش پژوهد ـ صاحب موارد ذکر ہر سه معنی کرده **مؤلّف** عرض کند که این مرکب است از اسم مصدر پژوه که بمعنی الفش گذشت بزیادت یای معروف و علامت مصدر

دن و پژوهش و پژوهندگی که گذشت حاصل بالمصدر
این آنچه صاحب سروری لفظ بلیغ را در معنی اوّل
اضافه کرده ضرورت نداشت بالجمله معنی اوّل حقیقی
است و معانی دوم و سوم مجاز آن و این مصدر
اصلی است که اسم این مصدر مال فارسی زبان
است (اردو) (۱) تجسس و جستجو کرنا (۲) چاهنا
(۳) بازخواست کرنا ـ

**پژوهیده** | بقول برهان و سروری بر وزن
نکوهیده پژوهش شده و عاقل و زیرک و دانا ـ
**مؤلّف** عرض کند که اسم مفعول مصدر پژوهیدن
است یعنی کسی تفحص و تجسس دارد و کنایه باشد
از عاقل و دانا (شمس فخری ره) دولت و نصرت
و سعادت را ؛ نیست کاری بغیر جز دیده ؛ تا که
باشند معتکف باشند ؛ بر در خسرو پژوهیده ؛
مخفی مباد که همین معنی بر پژوهنده هم گذشت که اسم
فاعل پژوهیدن بود موافق قیاس است ـ
(اردو) عاقل ـ دانا ـ عقلمند ـ

**پژوی** | بقول برهان و مؤید بفتح اوّل و ثانی و ثالث
بتحتانی کشیده مردم فرومایه و اراذل و بضم اوّل
و ثانی هم باین معنی آمده صاحبان جهانگیری و جامع بر
ارذل قانع **مؤلّف** عرض کند که همین لغت به زای
عربی هم گذشت و ما آن را اسم جامد فارسی زبان
گفته ایم بعض معاصرین عجم گویند که این اصل است
و آن مبدل این چنانکه ژند و زند و این مرکب [illegible]
از پژو و یای نسبت و معنی لفظی این خونی باشد یعنی
کسی که خون کسی ریزد و کنایه از ارذل که خون ریختن
کار ارذلان است مخفی مباد که آنانکه این را بمعنی
جمع گفته اند غور بر لفظ نکرده اند جمع این پژویان
است (اردو) دیکهو پژوی ـ

**پژوین** | بقول برهان و سروری و ناصری بر
وزن قزوین بمعنی کثیف و چرکین باشد و کثیف شدن
و چرکین داشتن هم ـ صاحبان جهانگیری و جامع و
رشیدی بر چرگن و کثیف قانع (حکیم سنائی ره)
پشیم آرد دوات بن سوراخ ؛ قلم سست و کاغذ پژوین

پژ (پوربهای جامی ص) صاحبا انصاف من بستان
ازو پژ کو نگاهی بر من مسکین نکرد پژ از جفا ها در حق
من هیچ ماند پاکان پلید مدبر پژوین نکرد پژ **مؤلف**
عرض کند که معنی لفظی این خونین به یا و نون نسبت
از قبیل چرگین که پژ بمعنی خون بجایش گذشت
و معنی کثیف شدن و چرگین داشتن اصلا درین
لغت نیست محققین اوّل الذکر غور بر لفظ نکرده اند
(اردو) کثیف۔ غلیظ۔ میلا کچیلا۔ وہ شخص
یا چیز جو صاف و پاک نہ ہو۔ اور کثافت رکھتی ہو۔

**پژده** بقول برهان و جهانگیری و جامع بفتح اوّل
و ثانی و اخفای ها (۱) زمین پشته پشته و کتل و کریوه
که بعربی عقبه خوانند و (۲) آستر جامه بکسر اوّل
و ضم ثانی و اظهار ها (۳) مخفف پژوده است
که بمعنی تفحص و تجسس و بازخواست باشد صاحب
سروری جائی ذکر معنی اوّل کرده و بجای دیگر
معنی دوم و سوم را آورده صاحب ناصری بر معنی
اوّل قانع و گوید که همان پژ است که گذشت

صاحب رشیدی بذکر هر سه معنی بالا می فرماید که بکسر
بای فارسی و ضم زا و اظهار ها بمعنی (۴) تفحص
کننده و (۵) امر به تفحص کردن و فرماید که برین
قیاس است پژوهش و پژوهنده و پژوهندگی
خان آرزو بذکر معنی سوم و چهارم و پنجم نقل رشیدی
برداشته **مؤلف** عرض کند که او و رشیدی هر دو
توجه بر نگاشته اند بمعنی اوّل مزید علیه پژ است
که گذشت و جا دارد که مبدّل تژه بمعنی آتش گیره
چنانکه تب و تپ و آزیر و آژیر و بمعنی دوم
اسم جامد فارسی زبان است و مخفف پژوه بمعنی
پنجمش و بمعنی سوم مخفف پژوده بمعنی اوّلش چنانکه
گذشت و بمعنی چهارم غلط محض و بمعنی پنجم اگر سند
استعمال پیش شود توانیم گفت که مخفف امر حاضر پژوهیدن
باشد صاحبان رشیدی و سراج غور نکردند که از
امر حاضر معنی فاعلی بدون ترکیبش با اسم حاصل
نمی شود چنانکه (حق پژوه) و مخففش (حق پژه) بمعنی
تجسس و پژوده یا پژه را بمعنی چهارم گرفتن بی خبری از

قانون فارسی است اگر برخلاف قیاس جائی این
قسم استعمال از نظر گذشته باشد حتی باید که نقل سند
کنند و محققین هند نژاد را الّی رسد که استعمال خلاف
قیاس را بدون سند اهل زبان پیش کشند (اردو)
(۱) دیکھو پژ کے دوسرے معنے (۲) دیکھو پژوہ
کے پانچویں معنے (۳) دیکھو پژوہ کے پہلے معنے
(۴) ناقابل ترجمہ (۵) دیکھو پژوہ کے تیسرے معنے

**پژمان** | بقول برہان بضم اوّل بر وزن سلطان
بمعنی آرزو و خواهش دل و غبطه و فرماید که صفتی
است در آدمی که چون چیز خوب پیش کسی
بیند خواهد که آن چیز یا مثل آن چیز او هم
داشته باشد بی آنکه به صاحب آن چیز نقصانی
برسد و محروم شود و آدمی را این صفت محمود
است برخلاف حسد که برعکس این بود چه حسود خواهد که آن
چیز را او داشته باشد و بغیر از وی کسی نداشته صاحبان
ناصری و مؤید هم ذکر این کرده اند و گویند که همان پژمان
که بموحده گذشت **مؤلف** عرض کند که ما بر
بژمان صراحت ماخذ کرده ایم که این اصل است
و آن مبدل این و این اسم جامد فارسی زبان است
و حقیقت معنی همه را انجا مذکور (اردو) دیکھو بژمان

**پژیون** | بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اوّل و ضم ثالث کشتی بزرگ را گویند **مؤلف**
عرض کند که اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که اسم جامد فارسی قدیم باشد دیگر همه
محققین زباندان و اهل زبان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت (اردو) بڑی کشتی. مؤنث.

## بای فارسی با سین مهمله

**پس** | بقول برہان و جہانگیری بضم اوّل و سکون ثانی (۱) مخفف پسر که مقابل دختر باشد (فردوسی)
بیامد نخست آن سوار دلیر ٭ پس شهریار جهان اردشیر ٭ (وله) پس آگاه کردند ازان
کارزار ٭ پس شاه را فرخ اسفندیار ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید که بالکسر باید تا تحقیق

آنست که پسر نیز بضم پاست صاحب ناصری فی ماتقرفرماید که این مخفف پسر باشد چنانکه دخت مخفف دختر
است بلکه دخت مخفف دخت است که بجایش می آید. خان آرزو در سراج گوید که مخفف پسر نباشد
که پسر بکسر اوّل است و این بضم اوّل. نیز فرماید که این غالباً بکسر لهجه و زبان بعضی مردم است بهار
گوید که (۳) گاهی برای تعقیب محض آید وگاهی برای تفریع. تعقیب آنست که ثانی را بعض تاخیر در
زمان باشد و اوّل را مدخلی در وجود ثانی نبود چنانکه بگوئی اوّل زید آمد و پس پدرش و پس برادرش
و تفریع آنکه اول را با وجود تقدم ذاتی و زمانی مدخل در وجود ثانی بود مثال این هردو چنانکه
بگوئی زید کلید در دست داشت دست جنبانید پس کلید حرکت نمود پس جنبانیدن دست را
تقدم ذاتی است فقط بر حرکت کلید و وجود حرکت کلید را جنبش دست سبب گردیده و چنانچه
گفته شود که زید باکل سقمونیا مبادرت نمود و پس او را اسهال شد که اکل سقمونیا را با وجود تقدم
ذاتی تقدم زمانی هم هست بر وجود اسهال و اکل سقمونیا علت و سبب است برای اسهال
(کذا افاده الاستاد) فقیر مؤلف گوید که از خواص این کلمه یکی آنست که مقطوع الاضافة هم آید چون
پس کوچه و پس دیوار (واله هروی ـــه) نخندد غنچه در باغ عاشق تا کتشنید به زنگی بکب بلستم
وار پس دیوار باغ او ﴿ (ارادتخان واضح ـــه) چو دور در نظر آمد ره وصال مرا ﴿ دواند عشق به
پس کوچه خیال مرا ﴿ و همچنین پس شام که ترجمه سحور است و این مجاز باشد چه شام طعام شام را گویند
و پس شام طعامی که بعد از طعام مذکور خورند و آن نیست مگر طعام سحری مؤلف عرض کند که بمعنی
اوّل شبهی نیست که مخفف پسر است و تحقیق اعراب بجایش کنیم و درین جا همین قدر کافی است پس بضم
بمعنی پسر حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و بمعنی دوم عرض می شود که بهار تعریف خوشی نکرد و این بالفتح باشد

صاحب تحقیق القوانین می فرماید که از حروف عطف یکی پس است که (الف) در دو اسم واقع شده افاده
جمعیت با ترتیب و با مهلت و بمعنی دال باشد بر اینکه اسم ثانی بلحاظ ترتیب بغیر مهلت شریک نسبت
اسم اوّل است چنانکه (آمد زید پس عمرو) و (ب) گاهی بمقام تفصیل چنانکه (فعل باعتبار اصالت
بر دو نوع است ماضی و مضارع پس ماضی آنست که دلالت کند بر زمانهٔ گذشته و مضارع آنکه دال بود
بر زمان حال و آینده) و (ج) گاهی بر سر جزای شرط آید چنانکه (سعدی ؎) گر سنگ همه لعل بدخشان بودی
پس قیمت سنگ و لعل یکسان بودی) و (د) گاهی بر جملهٔ نتیجه آید چنانکه (سعدی در گلستان) هر نفسی که
فرو می رود ممد حیات است و چون بر می آید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی
شکری واجب) و بتحقیق ما (ه) بمعنی واپس هم که بر (پس آوردن) می آید (اردو) (۱) دیکھو پسر
(۲) (الف) بعد (ب) پس (ج) پھر (د) پس (ه) واپس۔

**پس آنگاه** | استعمال۔ بقول انند بمعنی بعد از آن
(حافظ ؎) دل بی نوا بت سکین بجوی، پس آنگاه
جام جهان بین بجوی) مؤلف عرض کند که
موافق قیاس و بحذف الف (پس انگه) هم آمده
(نظامی ؎) پس انگه قلم بر عطارد شکست، که
اتی قلم رانگیرد بدست) (اردو) بعد ازان۔ پھر۔

(الف) **پس آوردن** | مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کرده بذیل آن بر (پس آورده)
گوید که دختری که پدرش هزار جا داده و هیچکس قبول
نکرده و باز پس بخانه آورده مؤلف عرض کند
که معنی حقیقی این (واپس آورده) و صاحب بحر

(ب) **پس آورده** | که بمعنی مفعولی است می فرماید
که ربیب یعنی پسر زن باشد و ارسته هم بالش
(حکیم شفائی ؎) هزار جای پس آورده دختری
بودش، از بکارت و عفت چو نیکوئی بیزار، و
مؤلف عرض کند که از سند شفائی اصطلاح

(ج) **پس آورده دختر** | پیداست که قلب اضافت (دختر پس آورده) و کنایه از دختریست که پدرش از خانهٔ شوهر واپس آورده از آنکه با شوهر اتفاق نیفتاد و نوبت به طلاق یا خلع رسید آنچه صاحب آصفی در معنی الف این معنی را شمول (هر دو جا) داخل کرده کار از غور نگرفت و آنانکه از (ب) معنی ربیب پیدا کرده اند هیچ نژاد و سند استعمال ندارند و آنچه وارستهٔ سند شفائی را برای ربیب گرفت درست نیست (اردو) (الف) واپس لانا (ب) ربیب بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ پلا ہوا لڑکا۔ پالا پوسا لڑکا۔ پہلے خاوند کا لڑکا۔ سوتیلا بیٹا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ ربیبہ اس کا مؤنث ہے (ج) وہ لڑکی جسکو شوہر کے ساتھ نا اتفاقی کی وجہ سے اس کے باپ نے بذریعہ طلاق یا خلع اپنے گھر واپس لایا ہو مؤنث

**پس آهنگ** | اصطلاح۔ بقول بحر (۱) فوج پسین مقابل جناح و (۲) آهنی باشد که کفشگران در پس کفش نهند تا به آن کفش را فراخ و قالب را در آن کنند۔ صاحب سروری بذکر معنی دوم گوید که این را در عربی متویل گویند و بذکر معنی اوّل می فرماید که (۳) پس رو را نیز گویند۔ صاحبان انند و غیاث بر معنی اوّل قانع۔ **مؤلف** عرض کند که معنی سوم حقیقی است یعنی آهنگ کنندهٔ پسین و کسی که در پی پس رود و دیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) وہ فوج جو پیچھے رہے مؤنث۔ ساقہ (۲) وہ لوہے کا آلہ جسکو موچی گرگابی کو پھیلانے اور وسیع کرنے کے لئے اسکے حصّۂ پسین میں رکھکر قالب کو جوتی میں داخل کرتے ہیں جس کی وجہ سے قالب با سانی داخل ہوتا ہے اور پیچھے کا جوڑ ضائع نہیں ہوتا۔ مذکر (۳) پس رو۔ پیچھے چلنے والا۔

**پسا** | بقول برہان و جہانگیری و جامع بر وزن و معنی لبا و آن شہریست در ملک فارس و فسا معرّب آن۔ صاحب ناصری گوید که این را پسا (کسر؟)

می خوانند و بتدریج تخفیف یافته پسا شد و پسا
که در میان اعراب (بساسیری) گویند از اهل آنجا
بوده و در بلوک شهر پسا سرویست که سی ذرع بلندی (وارد)
و قطر بیخ آن زیاده از دو ذرع **مؤلف** عرض
کند که باخذ بیان کردهٔ ناصری که اهل زبان است
اعتبار را شاید و موافق قیاس (اردو) پسا
ملک فارس مین ایک شهر کا نام هے جس کا معرب
فسا هے۔ مذکر۔

**پساچین** اصطلاح۔ بقول برهان و جامع و
ناصری و رشیدی و بحر بر وزن ساکین بقیهٔ میوهٔ
باشد که در باغها بعد از چیدن میوه جابجا مانده باشد
صاحب جهانگیری گوید که این را (سپدچین) هم
گویند۔ خان آرزو در سراج می فرماید که اغلب
که مرکب باشد از پس بمعنی بعد و چین از چیدن اما
معنی لفظی که در میان است خوب واضح نیست
**مؤلف** عرض کند که بیچاره غور نکرد و الف بعد
لفظ پس زائد است و این اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی پس از وقت میوه چیدن چیده شده۔ رسم
است که چون وقت میوه چیدن آید میوه از باغ
می چینند و میوه که در آن وقت خام بنظر آید بر درخت
می گذارند و پس از چند روز آن میوه باقی مانده
را می چینند و نام همین است (پساچین) موافق قیاس
(اردو) وه میوه جو وقت مقرره کے بعد درخت
سے توڑتے ہین۔ مذکر۔

**پسادست** اصطلاح۔ بقول برهان و بحر
و سروری و رشیدی بفتح اول و دال ابجد بمعنی
نسیه یعنی امروز چیزی بخرند و قیمت آن را پس از
چند روز دیگر بدهند (ابوشکور ره) ستد و
داد مکن هرگز جز دستادست ٭ که پسادست خلاف
آرد و الفت ببرد ٭ صاحب سروری می فرماید که
(دستادست) بمعنی نقد باشد۔ صاحب ناصری
بذکر این صراحت کند که از قبیل (پیشادست)
که بیعانه را گویند۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده
گوید که الف در این هم همچون (پساچین) است

بہار این را مرادف (پس دست) گوید کہ می آید و قرار باید کہ مقابل نقد است **مؤلف** عرض کند کہ مخفف آن بمعنی قیمت بعد از وقت ادا کردہ شد اسم جامد فارسی زبان موافق قیاس (اردو) اُدھار۔ مذکر۔

## پس از خواندن و رقصیدن بالہ دادن

مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بجواله سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر ماضی مطلق این کردہ گوید کہ بعد از سرود دو کس باہم رقصیدند **مؤلف** عرض کند کہ بال بمعنی رقص لغت انگلیسی است و (بالہ دادن) بمعنی رقص کردن مصدر مفرس معاصرین عجم ولفظ رقصیدن درین زائد می نماید یکی از معاصرین عجم گوید کہ صاحب رہنما در ترجمہ این سکندری خورد معنی لفظی این بعد سرود رقص یک مرد و یک زن باہم راحت گرفتن و یکجا نشستن است بخیال ما قول پیش درست مینماید (اردو) گانے کے بعد مرد و عورت کا ناچنا۔ ناچنے اور گانے کے بعد مرد و عورت کا باہم آرام کرنا

لینا جیسا کہ سفر اسپین کا طرز عمل ہے۔

## پس از سی سال این معنی محقق شد بنجاقانی با کہ بورانی است بادنجان و بادنجانست بورانی

مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ از حقیقت حال امری معمولی بہ دیر آگاہ شود (اردو) یہی فارسی مثل اردو مین اس مقام پر مستعمل ہے جب کہ کوئی شخص ایک معمولی بات سے دیر مین واقف ہو

## پس افتاد

اصطلاح۔ بقول مؤید ذخیرہ و آنچہ بعد از مردن کسی بماند **مؤلف** عرض کند کہ مخفف (پس افتادہ) باشد بمعنی (پس ماندہ) و دیگر محققین اہل زبان و زباندان و معاصرین عجم ازین ساکت اند بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) کسی متوفی کا چھوڑا ہوا اثاثہ۔ مذکر۔

## پس افتادن

مصدر اصطلاحی۔ (۱) پیروی کردن و (۲) در تعاقب کسی رفتن و تعاقب کردن

(۱۰۰۴)

**مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ـ
(ظهوری سه) بنگ مصلحت پا بر نباید نیز گاہگاہ
رای پس افتادن بلای سالکان پیش بین باشد ہکو و
بتحقیق با (۳) و ... از رفقا باز ماندن چنانکه
از (پس افتاده) ظاهر می شود که می آید (اردو)
(۱) پیروی کرنا (۲) تعاقب کرنا ـ پیچھا کرنا ـ پیچھے
بدنبال افتادن (۳) رفقا سے پیچھے رہجانا ـ

**پس افتاده** | اصطلاح ـ بقول برهان وبحر و
ناصری (۱) کسی را گویند که در راه از رفقا باز مانده
باشد و (۲) پس انداز و ذخیره اندوخته نیز بهار
ذکر معنی دوم کرده و صاحب آصفی فرماید که (۳)
بمعنی مردود و از (فقرهٔ ملا طغرا) سند آورده ؛؛
آئینه سکندر پس افتادهٔ راه پیش بینی ؛؛ **مؤلف**
عرض کند که ما فقرهٔ ملا طغرا را متعلق به معنی اول دانیم
و بلحاظ معانی (پس افتادن) این را بمعنی (۴) پیرو
و (۵) متعاقب یعنی تعاقب کننده دانیم (اردو)
(۱) رفقا سے پیچھے رہا ہوا (۲) پس انداز ـ ذخیره
نذکر (۳) مردود ـ (۴) پیرو (۵) پیچھا کرنے والا ـ
تعاقب کرنے والا ـ متعاقب ـ

**پس افگنده** | اصطلاح ـ بقول برهان (۱) بمعنی
پس انداز و ذخیره و اندوخته خواه از اموال و
و اسباب بجهت ضرورت باشد دنیوی خواه از اعمال
صالحه و طالحه بجهت نفع و نقصان اخروی و (۲)
بمعنی میراث ـ صاحب سروری گوید که (۳) معروف
و ذکر معنی اول هم کند (شیخ اوحدی سله) هم بعلم
خود ش بده پندی ؛؛ که ندارد خبر این پس افگنده کیا
بکو (اثیر الدین اومانی سله) ز سی بداده چو خورشید
نور بخش از پیش ؛؛ کف تو هر چه پس افگند بحر و کان
باشد ؛؛ و فرماید که (پس اوگند) هم به همین معنی آمده
ـ بهار گوید که چیزی که از خرج ضروری باز گیرند و
برای زمان تنگی نگاه دارند مرادف (پس افتاده)
و فرماید که بعضی بمعنی دوم هم گفته اند ـ صاحب
مؤید معنی اول و دوم را آورده **مؤلف** عرض
کند که بمعنی حقیقی ماضی مطلق مصدر پس افگندن

است یعنی چیزی پس پشت افگندن وہمین است معنی سوم و (۴) پس افگندہ بزیادت ہای ہوز بر معنی افادہ معنی مفعولی کند و این مخفف آنست بحذف ہای ہوز و معنی اول و دوم کنایہ باشد از مہمان (اردو) (۱) ذخیرہ ۔ مذکر ۔ دیکھو پس انداز کے پہلے معنے (۲) میراث ۔ مؤنث ۔ (۳) پس افگندن کا معنی مطلق (۴) وہ چیز جو پس پشت ڈالدی گئی ۔ (پس افگندن) کا اسم مفعول پیچھے ڈالی ہوئی ۔

**پس افگندن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان وبحر (۱) چیزی از خرچ پوشیدہ خود نگاہداشتن و ذخیرہ کردن و (۲) میراث گذاشتن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی (۳) افگندن چیزی پس پشت است و معنی اول و دوم مجاز آن و سند استعمال بر (پس افگند) گذشت کہ متعلق از ہمین مصدر است (اردو) (۱) ذخیرہ کرنا (۲) میراث چھوڑنا (۳) پس پشت ڈالنا ۔

**پس افگندہ** اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) مرادف معنی اول (پس افگند) (۲) سرگین دواب و پیخال طائران و (۳) میراث ۔ مرادف معنی دوم (پس افگند) صاحب رشیدی بر معنی اول قانع ۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر معنی اول و سوم کردہ وخان آرزو در سراج متفق با رشیدی **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول مصدر (پس افگندن) است کہ گذشت و (پس افگند) مخفف این بحذف ہای ہوز کہ اشارہ این ہمہ را انجا کردہ ایم و برای معنی دوم طالب سندی باشیم اگرچہ بموافق قیاس است کہ معاصرین عجم ازین معنی ساکت و دیگر محققین اہل زبان و زباندان ذکر این نکردہ اند (اردو) (۱) دیکھو (پس افگند) کے پہلے معنے (۲) پیخال ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ فضلۂ پرند (اچار یا پیوں کا گوبر) (۳) میراث ۔ مؤنث ۔

**پساک** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح (۱) گلدستہ و (۲) ہار گل کہ در روز عید ازان

آرایش و نثار کنند - صاحب برہان بر (بساک)
بہ موحدہ گذشت می فرماید کہ بہ بای فارسی ہم
آمدہ مقصودش جز این نباشد کہ (۳) این مرادف
آن است مؤلف عرض کند کہ بہ معنی اول

و دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و بہ معنی
سوم مبدل بساک چنانکہ تب و تپ (اردو)
(۱) گلدستہ - مذکر (۲) پھول کا ہار - مذکر (۳)
دیکھو بساک موحدہ کے ساتھ -

**پسانتن** | بقول برہان بفتح اول و ثانی بالف کشیدہ و نون مکسور و فوقانی مفتوح بنون دیگر زدہ بلغت زند و پازند بمعنی افشاندن و فرماید کہ بایں معنی باضافہ ہا نیز آمدہ یعنی (پسہانتن) و (پسانمی و پسہانمی) بمعنی افشانم و (پسانید و پسہانید) بمعنی بفشانید مؤلف عرض کند کہ بقول معاصرین زردشت پسہان بمعنی آردبیز است و بر زبان معاصرین متروک و لغت زند و پازند یعنی فارسی قدیم و بہ مجاز آلہ را ہم نامند کہ در وقت آبرسانی بر روی ظرفی قائم کنند کہ پر از سوراخہا است و بہندی آن را پھنوارا نام است و پسان بحذف ہای ہوز مخفف آن پس بزیادت علامت مصدر تن بران مصدری وضع شد و توانیم گفت کہ این مخفف (پسہانتن) است کہ بہمین معنی می آید و آن مرکب است از اصل لغت پسہان و حالا بر زبان متروک صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ (اردو) چھڑکنا - دیکھو پسہانتن -

**پس انداختن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت و سندی کہ پیش کردہ
(پس انداز کردن) می آید مؤلف عرض کند
کہ (۱) بمعنی حقیقی انداختن چیزی پس پشت است
و (۲) کنایہ از ذخیرہ کردن (اردو) (۱) کسی
چیز کو پس پشت ڈالدینا (۲) ذخیرہ کرنا -

**پس انداز** | اصطلاح - بقول بحر (۱) آنچہ
بعد از صرف نگاہدارند - بہار این را مرادف

پس افگند گفته و سند این بر (پس انداز کردن) می آید
- خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کرده مؤلف
عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است بمعنی (۲) چیزی
که پس پشت انداخته شده و معنی اوّل مجاز آن
کنایه از ذخیره باشد (اردو) (۱) پس انداز
بقول آصفیه - فارسی - اندوخته - جمع - بچت - وه
روپیه جو خرچ سے بچا کر رکھا جائے - صرف سے
بچا ہوا روپیه (۲) وه چیز جو پس پشت ڈال دی گئی
ہو - یعنی حقیقی -

**پس انداز کردن** مصدر اصطلاحی بقول
بحر (۱) چیزی از خرج روزمره باز گرفتن و ذخیره
کردن مؤلف عرض کند که مرکب است از
ہمان (پس انداز) که گذشت و معنی حقیقی این (۲)
چیزی در پس پشت انداختن پس معنی اوّل مجازی
معنی و وہم است (خواجه آصفی ـه) اسباب
حسن ماه و از خال و خط بس است * گیسوی تاب
داده پس انداز می کند * (ملا طغرا ـه) ہزار
داغ پس انداز کرده چون طاؤس * دلی که در
غم اوگشته پیش بین قبور * (اردو) (۱) پس انداز
کرنا - ذخیره کرنا (۲) کسی چیز کو پس پشت ڈال دینا
تاکه وقت پر کام آسکے -

(الف) **پس اندیش** اصطلاح - بقول بحر و بہار
مقابل پیش بین بمعنی اندیشه کننده ایام گذشته
(خواجه نظامی ـه) مخالف پس اندیش و او
پیش بین * پدید اندیش کم مهر و او بیش کین * مؤلف
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و بس صاحب
آصفی از ہمین سند مصدر ------

(ب) **پس اندیشیدن** قائم کرده از معنی سابقت
مؤلف عرض کند که اندیشه ایام گذشته کردن
ضد (پیش اندیشیدن) است (اردو) الف
وه شخص جو گذشته واقعات سے ڈرے اور پیش
بین نه ہو - (ب) گذشته واقعات سے ڈرنا خوف کرنا

**پس انگاه** اصطلاح - بہار و صاحب بحر این
را به الف مقصوره نقل کرده مؤلف عرض کند

که همان است که به الف ممدوده یعنی (پس آنگاه) گذشت (اردو) دیکھو پس آنگاه ۔

**پساشیدن** بقول برہان وجہانگیری ورشیدی و ناصری بر وزن رسانیدن آب دادن باغ و زراعت را (مولوی معنوی ؒ) ای روزی دہان ساز جان کسان و ناکسان ٭ تر کاری باغی پسان ہموارہ ناہموارہ ٭ صاحب بحر این را کامل التصریف گفتہ و مضارع این پساند خان آرزو بذکر معنی بالا بحوالہ قول محققین گوید که از بیت مستفاد نمی شود مؤلف عرض کند که معنی شعر را نفہمیدہ ازینجاست که استفادہ نکرد (ترکاری باغ پسان) اسم فاعل ترکیبی است وازین مرکب متحقق شد که پسان امر حاضر است از ہمین مصدر متحقق مباد که این مرادف پساتن باشد و اسم مصدر این ہم ہمان پسان که ذکرش درانجاکرده ایم آن متروک است و این مستعمل و مخصوص برای باغ و زراعت (اردو) آب رسانی کرنا سینچنا ۔

(۱۰۴) **پساو** لغتی است ژند و پاژند بمعنی لمس که صراحت کامل این بر پساویدن می آید (اردو) دیکھو پساویدن ۔

**پس اوکند** اصطلاح ۔ بقول برہان با واو بر وزن و معنی پس افگند است مؤلف عرض کند که این مبدل آنست چنانکه فام و وام اشارہ این ہم درانجاکردہ ایم (اردو) دیکھو پس افگند ۔

**پساوند** اصطلاح ۔ بقول برہان وجہانگیری و جامع وسراج بر وزن دماوند قافیہ شعر را گویند ہمچو دیار و نگار و بہار (لبیبی ؒ) ہمہ پوچ وہمہ خام وہمہ سست ٭ معانی از چکامہ تا پساوند ٭ صاحب ناصری بذکر معنی بالا می فرماید که (۲) بمعنی ردیف ہم آمدہ وسروارہ قافیہ را ہم گویند ۔ (ملک الشعرا صبای کاشانی ؒ) ز سروارۂ خویش بیرون کنند ٭ پساوندش از دل بود خون کنند ٭ مؤلف عرض کند که ہمین لغت بہ سوتند گذشت و این اصل است و آن مبدل

این چنانکه همدرانجا نوشته ایم مخفف پساوند که پس بمعنی
قبل و بعد هر دو آمده و آوند بمعنی آینده و بمعنی لفظی
این قبل ردیف آینده و کنایه از قافیه و بعد قافیه
آینده کنایه از ردیف حقیقت است که محققین سند
استاد لبیبی را به تغییر خفیف بر پساوند هم نقل کرده اند
(اردو) (۱) قافیه دیکهو پساوند (۲) ردیف ـ
اصول آصفیه وه لفظ جو غزل یا قصیدے وغیره کے
شعر جون یا بیتون کے اخیر مین قافیه کے پیچهے بار بار
آئے ـ مؤنث ـ

(الف) **پساونده** صاحب سفرنگ (بشرح نوزدهم) هفت
قلزم (نامه شست و چهارم تحریر) گوید که الف بای
فارسی مفتوح و سین مهمله با الف کشیده و کسر واو
و سکون نون و فتح دال ابجد و های هوز بمعنی لمس
کننده و توضی کردن یا بلمس ... باخته کنند
(صاحب بحر ... ) - - - - - - - -

(ب) **پساویدن** گوید که بفتح اول (۱) آبداون
و (۲) مالیدن و (۳) لمس کردن و (۴) مسح

نمودن آمده (کامل التصریف) و مضارع این
پساود ـ صاحب برهان بمعنی دوم و سوم و
چهارم قانع و نسبت معنی دوم دست مالیدن
گوید ـ صاحب ناصری این را دست بسودن گفته
و ذکر معنی سوم هم فرموده از معنی اول و چهارم
ساکت ـ صاحب جامع هم بترک معنی اول به
معنی دوم دست مالیدن گوید و ذکر معنی سوم
و چهارم هم کند **مؤلف** عرض کند که بلغت زند و
پازند (پساو) بمعنی لمس است و حقیقت این
چنان باشد که رسم عجم است که چون کسی خواهد
که از آمدن خویش دیگری را آگاه کند آهسته از
پس او آید و بر گردنش لمس کند و او خبردار شده
روی گرداند و آگاه شود پس (پس آمدن) بمعنی
پس آینده اسم فاعل ترکیبی مستعمل شد برای لمس
کننده و تحتانی بدل شده بواو چنانکه انگیل و
انگول ـ فارسیان بقاعده خود از همین اسم مصدر
بزیادت تحتانی معروف و علامت مصدر ولیکن

مصدری وضع کردند که معنی حقیقی آن لمس کردن
است ومعنی دوم وچهارم مجازش۔ صاحب
بحر که بذیل این معنی اوّل رانوشته آن متعلق است
به (پسانیدن) گذشت وصراحت ماخذش همدرانجا
مذکور همه محققین اہل زبان وزباندان معنی اوّل
را ترک کرده اند معلوم می شود که تسامح صاحب
بحر است که ذکرش بذیل (پساویدن) کرد اگر
سند استعمال پیش شود مابرای تبدیل نون باواو
همین یک لغت را مثال دانیم که پیش ازین از نظر
ما گذشت مخفی مباد که الف اسم فاعل ب باشد
(اردو) (الف) اسم فاعل ب اور قوت لامسہ
مؤنث۔ اور (ب) (۱) دیکھو (پسانیدن) (۲) ملنا۔
(۳) چھونا۔ (۴) مستی کرنا۔

**پس ایستا** اصطلاح۔ بقول سفرنگ
بشرح پنجاه وهفتمی فقره (نامه دشت وخشور ساسان)
بمعنی مقتدی وتبع۔ مؤلف عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی استاده شونده در پس
وکنایه باشد از مقتدی وتبع۔ موافق قیاس
(اردو) مقتدی۔ اقتدا کرنے والا۔ پیرو۔

**پس بودن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکرش
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که معنی
لفظی این در تعاقب بودن است وپس۔ اضافت
این بسوی چیزی وکسی می توان و (پس کاری بودن)
متعلق است ازهمین تعمیم وهمچنین است (پس
کسی بودن) (اردو) پیچھے رہنا۔ تعاقب کرنا

**پس پس فردا** اصطلاح۔ بقول بول چال
بحواله معاصرین پنجم روزی که بعد (پس فردا) آید
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است مرکب
اضافی که اضافت پس است بسوی (پس فردا)
و استعمال این بدون کسره هردو پس باشد۔
(اردو) اترسون۔ بقول امیر آج سے چوتھا
روز جو آئیگا (ظفر ؎) کہا آنے کو ای دل او ستمگر نے
کل پرسون اترسون تک۔ نہ گھبرا صبر کر دو تین
دن کے بعد آئیگا ؎

**پس پشت نشستن** استعمال - (۱) بمعنی حقیقی (۳۰۳)
نشستن پس کسی است و (۲) کنایه باشد از در
کمین نشستن که پس پشت مرکب اضافی کنایه از
کمین (ظهوری ؎) بمحفلی که پس پشت غیر نشینم چو
بس بکردن روی سخن مروت نیست ؛ (اردو)
(۱) پیچھے بیٹھنا (۲) گھات مین بیٹھنا ۔

**پست** بقول برهان و سروری و جامع و رشیدی و مؤید بفتح اوّل و سکون ثانی و فوقانی (۱)
نقیض بلند (سعدی ؎) ولیکن خداوند بالا و پست ؛ بعصیان در رزق برکس نه بست ؛
بهار گوید که مقابل بلند است چون (بخت پست) و مقابل بالا و بهر تقدیر مرادف کوتاه و فرق بینهما
آنکه پست در حقیقت چیزیست که مقابل بلند بود و ارتفاعی دران نبود بخلاف کوتاه که قدری ارتفاع
دران ضرور است و طول باید و بمعنی جا پست بمعنی کوتاه مستعمل می شود چون (قد پست) و (دیوار
پست) و بمعنی کم و اندک چون (قیمت پست) و (چاشنی پست) (ظهوری ؎) گر بدعی رود به
فلک زیر دست ماست ؛ بالا روش این همه از بخت پست اوست ؛ (شیخ اوحدی ع) ای
ز لعلت قیمت یاقوت پست ؛ (صائب ؎) نه بست غنچه منقار عندلیبان را ؛ فغان که چاشنی بوی
گل پست است ؛ (میر خسرو ؎) جانا نه رفتنی است جو دلها ز زلف تو ؛ چندین گره چه می زنی
آن زلف پست را ؛ هم او فرماید که بالفظ شدن و کردن مستعمل - خان آرزو در سراج باتفاق
تعریف بیان کرده بهار گوید که حق تحقیق آنست که کوتاه مقابل دراز است و پست مقابل بلند
و جای دیگر مجاز - مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و ما با خان آرزو اتفاق داریم
(اردو) پست بقول آصفیه - فارسی - بلند کا نقیض - نیچا - نشیب -
(۲) پست - بقول برهان و ناصری و جامع بالفتح بمعنی زمین هموار - مؤلف عرض کند که باعتبار

صاحب جامع و ناصری کہ محققین اہل زبان و معتبر تر از برہان اند این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و مجاز معنی اوّل (اردو) زمین ہموار۔ ہموار زمین۔ مؤنث۔ جس مین نشیب و فراز نہ ہو۔

(۳) پست۔ بقول برہان و جامع و بہار۔ بالفتح بمعنی خراب کہ در مقابل آباد است۔ صاحب ناصری گوید کہ پست کردن بمعنی خراب کردن آمدہ (سراج الدین سگزئی ؎) انگر تا نیاری بہ بیداد دست ہا کہ آباد گردد ز بیداد پست ہا صاحب رشیدی گوید کہ این معنی بطریق کنایہ و مجاز است نہ بر سبیل حقیقت۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ جہانگیری ذکر این کردہ گوید کہ اغلب کہ مجاز باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما با خان آرزو اتفاق داریم (اردو) ویران۔

(۴) پست۔ بقول برہان و ناصری و جامع بالفتح کنایہ از مردم خسیس و بخیل و دون ہمت۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ مرد بد صفت و غریب باشد **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل دانیم و مراد از مرد پست ہمت (اردو) پست۔ بقول آصفیہ خسیس۔ بخیل۔ دون ہمت۔ کم رتبہ۔ کمینہ۔

(۵) پست۔ بقول برہان بالفتح آنکہ نتواند بہ بال ہمت پرواز عروج بمدارج کمالات حقانی یا مراتب دیگر کند **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اوّل است (اردو) وہ شخص جو ہمت کے ذریعہ سے کمالات حقانی یا دوسرے مراتب مین بلند پروازی نہ کر سکے۔

(۶) پست۔ بقول برہان و جامع بکسر اوّل ہر آردی را گویند عموماً و آردی کہ گندم و جو و نخود و آن را بریان کردہ باشند خصوصاً کہ آن را العربی سویق خوانند چہ (سویق الشعیر) آرد جو بریان کردہ و (سویق الحنطہ) آرد گندم بریان کردہ را گویند۔ صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری و رشیدی و سراج ہم ذکر

ذکر این کردہ اند (نظامی ؎) منم رو از جہان در گوشہ کردہ ٭ کف پست جوین را توشہ کردہ ٭
صاحب محیط اعظم بر پست می فرماید کہ بالکسر اسم فارسی سویق است و بر سویق گویند کہ اشت سر عربی آنست
کہ بفارسی پست و ملخان و بترکی فادوت و بیونانی کیموکیج و بہندی ستو گویند و آن اسم جمیع
ماکولات است خواہ حبوب باشد یا اثمار و بعرف اطبا عبارتست از آرد بریان کردہ و مشہور
آنست کہ از ہفت چیز کہ آن گندم و جو و کنار و کدو و انار و دانہ و سنجد و سیب است گرفتہ می شود
باین طریق کہ حبوب بہ آتش بپزند حتی کہ نضجی بہم رسد پس بر دارند و آب آن دور کنند و در آفتاب
خشک نمایند بعدہ بریان کردہ بسایند و فواکہ را قطع کردہ خشک سازند پس نرم بسایند و طبع سویق
ہر شی قریب بطبع اصل آنست لیکن یبوست زائد از ان اکتساب نماید و مائل بحرارت می گردد و
بہتر آنست کہ باعتدال بریان کنند کہ نہ خام ماند و نہ سوختہ گردد و سویق جو و گندم جہت تسکین
التہاب و تشنگی و تپ حار و امراض اطفال نافع (الخ) (نظامی ؎) ترا زانجا بہ پست جوین ساختہ ٭
دل آنجا بہ گنجینہ پرداختہ ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو) ستو بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ بھنے ہوئے اناج کا آٹا جسے اکثر لوگ پانی شکر یا لتھیکر کھاتے اور موسم گرما ایام میں
آدمی چاول یا گیہوں کے ستو گھول کر پیتے ہیں تاکہ جسم میں ٹھنڈک رہے۔
(۲) پست بقول برہان و جامع و سراج بالکسر گیہا باشد کہ بعضی از جملہ نشینان و تعبیر از جوگیان
ہندوستان از جگر آہو و مغز بادام و امثال آن سازند کہ ہرگاہ مقدار اپنچہ از ان بخورند تا چند روز
محتاج بہ طعام نشوند واللہ اعلم مؤلف عرض کند کہ مجاز بمعنی ششم باشد و بس (اردو)
وہ ستو جو بعض فقرا اور جوگی ہندوستان میں ہرن کے جگر اور مغز بادام وغیرہ سے مرکب کرکے

بناتے ہیں کہا جاتا ہے کہ جب اُس مرکب کا ایک خوراک بقدر پستہ کھا لیتے ہیں تو چند روز تک انکو اشتہا نہیں ہوتی ۔ مذکر ۔

(۸) پست ۔ بقول سروری بالکسر حبوب و فواکہ یابسہ **مؤلف** عرض کند کہ مجاز ہمان پست باشد کہ بمعنی ششمش گذشت (اردو) حبوب و فواکہ یابسہ ۔ مذکر ۔

**پست آمدن** | استعمال بمعنی پست شدن است در درجہ و مرتبہ و بمعنی مطلق پست شدن ہم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) ز شمشاد بلندش جلوہ ہای سدرہ پست آمد ۔ ز سخن می رفت از دہنش سخن بر سر پست آمد ۔ (اردو) مرتبہ میں پست ہونا کم ہونا ۔ پست ہونا ۔

**پستا** | بقول برہان و ناصری و مؤید و سراج و آنند و جامع بفتح اول و سکون ثانی و فوقانی بہ الف کشیدہ (۱) بہ سر کاری رفتن کہ قبل ازین شروع دران شدہ باشد ۔ صاحب جہانگیری در لطائف گوید کہ (۲) بمعنی بسیار بد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ہیچیک از محققین بالا تعریفش خوشی نکرده و از تنگی سند استعمال پیش نہ شد نقص تعریف شان ظاہر شد اگر لفظاً غور کنند نہ در معنی اول معنی مصدری درست می شود و نہ حاصل بالمصدر ۔ فارسیان پستا کاری را گویند کہ آغازش قبل ازین شدہ باشد کہ پس بمعنی قبل و بعد ہر دو گذشت معاصرین عجم گویند ”بار جوع کردیم بر پستا“ یعنی رجوع شدیم بر کاری کہ پیش ازین آغازش شدہ بود و ظاہر است کہ ازین استعمال پستا بمعنی مجرد کاری است کہ آغازش قبل ازین شدہ و کلمہ تا بالفظ پس مرکب است و پس ۔ اسم جامد فارسی زبان و بمعنی دوم ہم اسم جامد دانیم و مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) وہ کام جس کا آغاز اس سے پہلے ہو چکا ہو ۔

۔ مذکر (۲) بہت خراب ۔

**پشادست** اصطلاح ۔ بقول برہان بادال ابجد بر وزن (ہرجاہست) بمعنی نسیہ باشد (مرادف پسادست) صاحبان جامع و بحر و بہار عجم ہم این را مرادف (پسادست) دانند کہ گذشت ۔ خان آرزو در سراج بذکر (پسادست) بہ تحتانی گوید کہ غالبًا این تصحیف باشد و (پسادست) صحیح کہ بدون تحتانی گذشت و فرماید کہ صاحب این نسخہ را این قسم تصحیفات بیشمار است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ خان آرزو غالبًا در نسخہ برہان کہ پیش او بود این را بہ تحتانی عوض فوقانی یافت یا در تعریف بالا بہ تسامح عوض فوقانی تحتانی نوشت و غور نکرد کہ خود او الف (پسادست) و نیز الف (پساچین) را نفہمید کہ بجہ معنی باشد و حق تحقیق ادا نکرد و حق آنست کہ (پشادست) اصلاست و موافق قیاس و (پسادست) بحذف فوقانی مخففش و اگر (پسادست) را اصل گیریم این را مزید علیہ آن دانیم و تصحیفش نخوانیم کہ محققین اہل زبان ذکر ہر دو کردہ اند مخفی مباد کہ زیادت فوقانی در بعض لغات فارسی آمدہ چنانکہ پیس و پیست و فرامش و فرامشت و یاد آش و یاد آشت و لیکن بخیال ما ماخذ اول بہتر از آخر می نماید (اردو) دیکھو (پسادست)

**پست افتادن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از بالا بہ پستی افتادن است (اوحدی کرمانی ؎) آن دم کہ از و برداشتی دست ز پا افتد زفراز بہ زمین پست ز پا (اردو) بلندی سے پستی میں گرنا ۔

**پستان** بقول بہار ترجمہ ثدی و فرماید کہ آبلہ ۔ برج ۔ بیضہ ۔ ترنج ۔ حباب ۔ قبۂ نور ۔ گوی و نار از تشبیہات و صفات اوست ۔ صاحب مؤید در تعریف و ترجمہ این با بہار متفق (یکی از

شعرا-بهار سـ) دو پستانش که آرام دو دست اند ؎ دو مخمور گران سر خود پرست اند ؎ (ظهوری
سـ) به تعریف بلندیهای پستان خطبه خوانم ؎ اگر از منبر گردون گردان زینه برگردد ؎ (مفید
بلخی سـ) نیم از پرورش مادر گیتی راضی ؎ زانکه خون خورده ام از آبلهٔ پستانش ؎ (بهار سـ)
دو نار تازه هر یک نونهالی ؎ دو برج قلعهٔ حسن و جمالی ؎ (ولهٗ سـ) ز سینه تا کمر دریای سیماب ؎
درو پستان حباب و ناف گرداب ؎ دو پستان هر یکی چون قبهٔ نور ؎ حبابی خاسته از عین کافور
؎ (ملا سفید بلخی سـ) چه شد وصلی که می کرد استخوان سینه تنگم ؎ چو چوگان بازئی با گوی پستان در گریبان نقش
؎ (ولهٗ سـ) طعم شیر و شکر چه میداند ؎ آنکه غافل ز نار پستان است ؎ صاحب محیط می فرماید
که بکسر اوّل ترجمهٔ ضرع و ثدی عربی و بهندی چوچی گویند و آن عضو عصبانی قلیل الدم است که
دران شیر پیدا می شود و گوشت آن ثقل و شدید و طعم آن شیرین و بهترین آن فربه پر شیر از حیوان معتدل
جوان فربه است که لحم آن حیوان نیکو باشد مزاج آن رطب و گویند مائل به برودت پستان مشتمل از
از شیر چون نیکو هضم یابد غذای صالح قریب غذای گوشت دهد و اگر هضم نیک نیابد خلط خام
بلغمی پیدا کند و آن ردی از برای سرد مزاجان و بلغمی مزاجان و ضعیف الاحشاست مؤلف
عرض کند که شک نیست که این لغت فارسی است و صاحب کنز که محقق ترکی زبان است بصراحت
این را لغت فارسی گوید عجب است از محققین اهل زبان و زباندان که این اسم جامد را ترک کرده اند
و ملحقات این را آورده بخیال ما این مرکب است از پت که بمعنی حبوب بر پشتین نشانش گذشت و
الف و نون زائد تان و استعاره باشد از عضوی که بر سینهٔ زنان در جوانی بلند شود بهار سکندری
خورد که همه تشبیهات این را ذکر کرده ـ دانست که بعضی از ان صفات اوست (اردو) پستان

بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ چھاتی۔ چوچی۔

**پستان سفید کردن** مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار کنایہ از بیرحمی و سنگدلی (ملا قاسم مشہدی)
ع) الفتی می دید با بخت سیاہم زان سبب ★ کرد
در روز نخستین دایہ ام پستان سفید ★ مؤلف
عرض کند کہ عادت اہل ولایت است کہ چون دایہ
خواہد ترک ملازمت کند و شیر بہ شیرخوار ندہد پیپی
را بہ پستان می مالد تا طفل بہ رنگ و بویش کہ خلاف
عادت است خوف کند و شیر نخورد و دایگان
ملازم بہ بیخبری مادر طفل اکثر در شب این قسم عمل
می کنند و چون طفل شیرش نخورد او ملازمت خود
ترک می کند فارسیان از ہمین طرز عمل کہ در حقیقت
بیرحمی است این اصطلاح را قائم کردہ اند (اردو)
بیرحم ہونا۔ سنگدلی کرنا۔

**پستان سیاہ کردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب
بحر عجم می فرماید کہ بمعنی مالیدن دوای سیاہی بر
پستان تا طفل وحشت کند و شیر نخورد و این کنایہ
از شیر باز داشتن است مؤلف عرض کند کہ این
طرز عمل مادران است کہ ہرگاہ می خواہند کہ بعد
سعینہ طفل را از شیر پستان باز دارند و خوگر غذای
دیگر کنند این قسم عمل می کنند از اینجاست کہ این اصطلاح
بمعنی بیرحمی قائم نشد بلکہ کنایہ باشد از باز داشتن
طفل از شیرخواری (اردو) دودھ چھڑانا۔

**پستان مادر بریدن** مصدر اصطلاحی۔
بقول برہان و بحر و مؤید و جامع کنایہ از حرص و
شرہ و بی ہمتی و ناحق شناسی و بی حقیقتی و بی وفائی
ساختن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و کنایہ
لطیف است ہرکس خبر دارد کہ مادر او را بوسیلہ
پستان پرورش کردہ است و چون او مرتکب این
فعل شود بی وفائی و ناحق شناسی اوست پس این
اصطلاح قائم شد برای بی وفایان و حق ناشناسان
اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن قول جامع کہ حقیقت
اہل زبان است سندی را ماند (اردو) ناحق شناسی

کرنا۔ بے وفائی کرنا۔

**پست بودن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش پست بودن کار پیداست بمعنی ناکامی و این مخصوص با کار نیست بلکہ برای ہمت و طبیعت و امثال آن ہم کہ مجاز معنی اول پست است و مقابل بلند بودن کار و ہمت و امثال آن (شفائی ؎) کارم نہ تو بہ بود شفائی چو خاک پست ٭ از فیض ہمی چو طارم انگور شد بلند ٭ مخفی مباد کہ برای عمارت و امثال آن ہم استعمال توان کرد چنانکہ پست بودن منزل (اردو) پست ہونا جیسے ہمت پست ہونا۔ طبیعت پست ہونا۔ مکان پست ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (پست ہونا) پر فرمایا ہے کم ہونا جیسے ارادہ پست ہونا۔ مغلوب ہونا۔ پست رہنا بھی کہتے ہیں جیسے "اون کی ہمت کے آگے میری ہمت پست رہی"

**پستر** استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالفتح مقابل پیشتر **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این بسیار پس است چنانکہ گویند "زید در رفتار پس بکر بود و ما پستر از و" (اردو) بہت پیچھے

**پسترم** بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح اول و ضم ثالث و رابع بمعنی برف و یخ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم متروک (اردو) برف۔ مؤنث۔ یخ۔ مؤنث۔

**پست شدن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مقابل بلند شدن است برای عمارت و امثال آن و بر سبیل مجاز برای ہمت و مثل آن ہم مستعمل (جمال اصفہانی ؎) بدست امر شود طی صحائف ملکوت ٭ بپای قہر شود پست قبۂ گردون ٭ (ابوشکور بلخی ؎) ای گشتہ من از غم فراوان تو پست ٭ شد قامت من ز بار ہجران تو پست ٭ فارسیان گویند کہ "ہمت

من پست شد دیگر از من کاری نمی آید ؛؛ وانہ
ہمین است پست شدن حوصلہ وامثال آن۔
(اردو) پست ہونا جیسے گھر پست ہونا۔ حوصلہ
پست ہونا۔

**پست فطرت** | اصطلاح۔ بقول بہار وآنند
معروف **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل پست
ہمت۔ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ پست
طبیعت است وبلندی در خیالات ندارد۔
(ابوطالب کلیم ؎) پست فطرت ہوس گوشۂ
عزلت نہ کند ٭ تا گدا بر سر رہ نیست دلش خرم
نیست ٭ (ملا طاہر غنی ؎) نمی شود سخن پست
فطرتان مشہور ٭ بلند نیست صدا کاسۂ سفالین را
٭ (اردو) پست فطرت۔ بقاعدۂ فارسی اسے
شخص کو کہہ سکتے ہین جس کے خیالات فطرتاً
پست ہون یعنی جس کی طبیعت مین بلند پروازی نہو۔

**پست کردن** | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ متعدی پست شدن است وپست کردن
کسی را کم کردن مراتبش وپست کردن ہمت خود
را کم ہمت شدن کسی است وبرای ظرف مکان
ہم چنانکہ او خانہ را در تعمیر پست کرد ؛؛ (سعدی
نیشاپوری ؎) گردون بلند کردہ او رانگرد
پست ٭ دولت عزیز کردۂ او را نکرد خوار ٭
(ظہوری ؎) شد ظہوری ز تو پامال فلک گر
خواہد ٭ نتواند کہ کند پست سرافراز مرا ٭ (اردو)
پست کرنا۔ بقول آصفیہ مغلوب کرنا۔ ہمت
توڑنا۔ شکست دینا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے
کہ اس کا استعمال مکان کے لئے بھی ہوسکتا ہے
جیسے ؛؛ معمار نے اس مکان کو بہت پست کردیا ؛؛

**پست کردن زمزمہ** | مصدر اصطلاحی
۔ بقول بہار وبحر کنایہ از نرم کردن آواز تا
خوب نماید (محمد قلی سلیم ؎) فریاد شد ز خانۂ
ہمسایہ ہا بلند ٭ مطرب ز بسکہ زمزمہ را پست
می کند ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر

این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مقابل بلند کردن
زمزمہ باشد و خصوصیت با زمزمہ ندارد بلکہ عام
است برای آواز و مراد فائتش (اردو) آواز
پست کرنا۔ آواز گھٹانا۔ آواز بلند کرنا۔ اٹھانا
کا مقابل۔

**پست کردن ہوا** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از کم کردن آرزو کہ
نفس (حکیم زلالی ے) ہوای بی دماغی پست
کردان ٭ رضا را با قضا ہمدست کردان ٭
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و مراد
از کم کردن ہوس (اردو) ہوس کم کرنا۔

**پست کردیدن** استعمال۔ صاحب

**پست گشتن** آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو مراد
پست شدن است کہ گذشت (سلطان سوید قلی
ے) چنین اگر در آئی قد سرو پست گردد ٭ از
لعل جان فزایت دل خلق مست گردد ٭ (سراج سگزی ے) نگر تا نیاری ز بیداد دست
٭ کہ آباد گردد ز بیداد پست ٭ (ظہوری ے)
کہ گردون نہاد بارہی گشت پست ٭ فلانی گرفتش
با قبال دست ٭ (اردو) پست ہونا۔ دیکھو پست شدن

**پست گشتن سراپردہ** مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی فرو افتادن سراپردہ
(ظہیر الدین فاریابی ے) چون بر فراخت خسرو
سیارگان علم ٭ در خاک پست گشت سراپردۂ
ظلم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
و کنایہ و بمعنی حقیقی ہم استعمال توان کرد کہ کم شدن
آن است (اردو) سراپردہ گر جانا۔ قائم نہ رہنا
کم ہونا۔ پست ہونا۔

(۵۰۳۳) **پست ماندن** استعمال بمعنی حقیقی پست
واقع شدن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (ظہوری ے) جام ہستی پست ماند
در بنای آن ہوا ٭ نردبان ہفت را گر زینہ آئینہ
نیست ٭ (اردو) پست رہنا۔ پست ہونا۔

دیکھو پست بودن ۔

**پست و بلند** استعمال ۔ بمعنی نشیب و فراز باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس بمعنی حقیقی است (ظهوری ص) چه پست و بلند سینه باید گرد تدبیر تیغ نباشد داغ که یک لخت ناهمواری ماند ۔ (اردو) پست و بلند ۔ نشیب و فراز ۔ مذکر ۔

**پسته** بقول بهار و مؤید بالکسر (۱) بار درختی است معروف و فستق معرب آن و بهترین آن قزوینی است و (۲) کنایه از دهان محبوب ۔ صاحب محیط اعظم هرچه نسبت معنی اول این گفته ما بر پستج ذکرش کرده ایم ۔ اسم جامد فارسی زبان است و معنی دوم بشباهت تنگی دهن معشوق است که همچون پسته بند باشد **مؤلف** عرض کند که (۳) بمعنی قدر قلیل هم مستعمل چنانکه بر (پسته تنگ) می آید ۔ تکمیل بحث معنی دوم بر (پسته دهان) کنیم (اردو) (۱) دیکھو پستج (۲) دهن معشوق ۔ مذکر (۳) قدر قلیل ۔ تھوڑا سا ۔

**پسته تنگ** اصطلاح ۔ بقول بهار و آنند کنایه از قدری تنگ (درویش واله هروی ص) از میان پسته تنگی به گزک خواه ما چون هیچ سکان دختر رز بی پسری نیست ۔ (حکیم شرف الدین شفائی ص) هیچ دانی که چسان معده کس در رخ تاب چو پسته تنگی اگر بسر سر یاک خوری **مؤلف** عرض کند که فارسیان برای قدری قلیل لفظ پسته استعمال کنند چنانکه بمعنی سوم پسته ذکرش کرده ایم و (پسته تنگ) باضافت بمعنی قدری قلیل تنگ موافق قیاس است (اردو) تھوڑی سی تنگ ۔

**پسته دهان** اصطلاح ۔ بقول بهار و بحر و آنند از اسمای محبوب است و این از جهت تنگی دهان باشد **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی که همچون پسته دهان تنگ دارد ۔ (ظهوری ص) ز سرو قامت بادام چشم و پسته دهان

سرشک لاله رخان فندقی وعنابیست ٭ آنکه
بهار پسته را بمعنی دهن معشوق گفته که ذکرش بر
معنی دومش گذشت ازہمین استعمال باشد ۔
اندرین صورت مجرد پسته برای دهن معشوق
استعاره باشد که طالب سنانش می باشیم (اردو)
پسته دہان معشوق کو کہہ سکتے ہین ۔

(الف) **پستۀ شکّر افشان** اصطلاح ۔
(ب) **پستۀ شکّر شکن** صاحب مؤید
(ج) **پستۀ شکّر فشان** بذکر الف گوید
که بمعنی لب های شیرین است وصاحب بحر نسبت
ب و ج) می فرماید که لب و دہان معشوق وصاحبان
سرہان و (جہانگیری درملحقات) وجامع ذکر ج
کرده اند و (خان آرزو درسراج) ورشیدی بر
دہان معشوق قانع ولب را ترک کرده اند مؤلّف
عرض کند که کنایه ایست لطیف (اردو)
دہان اورلب معشوق کو بقاعدۀ فارسی پستۀ شکرفشان
کہہ سکتے ہین ۔ مذکر ۔

**پستۀ غالیه** اصطلاح ۔ بقول محیط لغت فارسی
است برای حب الآس ۔ عربی وہم او برحب الآس
گوید که ثمر درخت آس است که بفارسی ۔ تخم مورد
ومورد دانه وپستۀ غالیه نامند وآن بقدر فلفل
شبیهه بحب بلسان ودر ابتدا سبز وبعد پخته شدن
سیاه رنگ وذائقه آن مرکب از شیرینی واندک
ترشی وتلخی می باشد وثمر آن مرکب القوا ونافع
است جهت سرفه گرم وحابس اسهال ومدر
بول ودافع سموم مؤلّف عرض کند که معنی
لفظی این پستۀ خوشبودارنده وکنایه باشد برای
حب الآس (اردو) درخت آس کا پھل ۔ دیکھو آس

**پستۀ قندی** اصطلاح ۔ بقول بهار وبحر
وانند (۱) نقل پسته را گویند که بشکر گرفته باشند
وشکر نوش کنند و (۲) کنایه از سخن های شیرین
(خواجه آصفی ؎) میان پسته لبان نقل مجلس
این سخن است ٭ که هست شور جہان پسته های
قندی ما ٭ مؤلّف عرض کند که موافق قیاس است

که معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن (اردو)
(۱) پستہ کے نُقل جو پستہ اور شکر کے ساتھ بنائے
جاتے ہیں۔ مذکر۔ (۲) میٹھی باتیں۔ مؤنث۔

**پسته لب** اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند
از اسمای محبوب است (کمال ؎) کمال آن
پسته لب گر خواستی نُقل و شکر ها در دهان پسته کردهٔ
؎ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
یعنی کسی که لب همچون پسته دارد کنایه باشد از
معشوق (اردو) معشوق۔ مذکر۔

**پست همّت** اصطلاح۔ بهار و انند بر معروف
قانع **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
کنایه از کسی که کم همّت باشد (میرزا رضی دانش
؎) کی از بال هما بر پست همّت قسمتی دارد ؎
بر آن سرمایه انداز که شور دولتی دارد ؎ (اردو)
پست همّت۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ کم همّت۔ کم
حوصله۔ بزدلا۔ دون همّت۔

**پستی** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بالفتح مقابل
بلندی **مؤلف** عرض کند که بالفظ پست یای
مصدری مرکب کرده اند (ظهوری ؎) برون
نیامدهٔ از حضیض پستی طبع ؎ اگر باوج روی در
شوی بلند انجا ؎ (وله ؎) کالا بچه بالائی قیمت
بچه پستی ؎ صبر است سبک ناز خریدار گرانست ؎
(اردو) پستی۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث
بلندی کی نقیض۔ نچائی۔ نیچ پن۔

**پستی گزیدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
بمعنی تواضع اختیار کردن است **مؤلف** عرض
کند که ورای معنی حقیقی کنایه باشد موافق قیاس
(اردو) تواضع اور انکسار اختیار کرنا۔

**پس جانشین** اصطلاح۔ بقول برهان و بحر
و سراج و جامع کبیر ثانی کنایه از شخصی است که
چون صاحب دکان برخیزد او بجای صاحب دکان
بنشیند و کالا بفروشد بهار گوید که این را در عرف
گماشته گویند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است و لیکن سین مهمله هیچ ضرورت اضافت نیست

فاتل (اردو) گماشتہ۔ بقول آصفیہ فارسی
وہ شخص جس کے کوئی کام سپرد کیا گیا ہو۔ نائب
۔ کارندہ (وہ شخص جو مالک دوکان کے عوض
دکان پہ کام کرے)

**پسچین** | اصطلاح۔ بقول اننداج بحوالہ فرہنگ
فرنگ بکسر اول وثالث۔ چوبی درشت وسخت
کہ ازان کمانہا سازند وفرماید کہ بموحدہ ہم آمدہ
**مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست معانی
عجم برزبان ندارند ومقصود ازچوبی است کہ در
ساخت کمان در پس او خم وچین باشد (اردو)
ایک سخت لکڑی جس سے کمان بناتے ہیں۔ مؤنث

**پس خم** | اصطلاح۔ بہار ذکر این با پس خم زدن
کردہ گوید کہ بمعنی معجمہ گریختن وفرماید کہ (خم زدن)
ہم بدین معنی آید وتحقیق آنست کہ راہ کج کردہ
از پی کسی در آمدن وبازگریختن بنوعی کہ کسی بران
اطلاع نیابد **مؤلف** عرض کند کہ (۱) معنی لفظی این
(خم پس) مرکب اضافی است یعنی خمیدگی بسوی پس
(سالک یزدی) ہلال عید بشرم کمان ابروش
نہادہ است بطاق بلند پس خم را ۔ واستعمال
این با مصادر فرس در ملحقات می آید وبلحاظ معنی
ملحقات این را (۲) کنایہ توانیم گفت از گریز۔
صاحب بحر بذیل پس خم زدن ذکر معنی دوم کردہ
(صائب) اشارت برمنی تا بدل وحشی نژاد
من ۔ چو ماہ نو ازین ہنگامہ فکر پس خمی دارد ۔
(اردو) (۱) پیچھے کی جانب خم۔ مذکر (۲) گریز
مؤنث۔ بقول آصفیہ۔ بھاگڑ۔ فرار۔

**پس خم زدن** | مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید کہ
بمعنی گریختن وخم زدن نیز بہمین معنی وفرماید
کہ تحقیق آنست کہ راہ کج کردہ از پی کسی در آمدن
وبازگریختن بنوعی کہ کسی بران اطلاع نیابد (امانی
) روزیکہ امانی از پی او می رفت ۔ اقبال
رفیق بود بہر سو می رفت ۔ چون دید کمان ابروش
پس خم زد ۔ کانجا سخن از قوت بازو می رفت ۔
(صائب) نمی توان دل مردم ربود وپس خم زد

سواد زلف ترا مو بمو همی جویم ۞ (محسن تاثیر ـه)
سر حصاری می شود از هاله پیش عارضش ۞ شام
پس خم می زند از زلف چوگان ترش ۞ (محمد رضا
فکری ـه) جلوه داشت شب عید چنین با هم
هلال ۞ دیده چون گوشهٔ ابروی ترا پس خم زد ۞
صاحبان بهار و بحر و وارسته بمعنی گریختن ۞ تابع
خان آرزو در چراغ هدایت ذکر همین معنی کرده
و هم او در سراج این را بهمین معنی آورده ـ
**مؤلف** عرض کند که (۱) بمعنی حقیقی است
یعنی خم زدن بسوی پس چنانکه ورزش سازان
عمل کنند و (۲) بمجاز بمعنی گریختن به پس ـ سند
امانی برای معنی اوّل است و دیگر اسناد بالا برای
معنی دوم (اردو) (۱) پیچھے جھکنا جیسا کہ
ورزش میں کیا کرتے ہیں (۲) واپس گریز کرنا بھاگنا

**پس خم گرفتن** | مصدر اصطلاحی بقول بحر
بمعنی رو گردانیدن ـ **مؤلف** عرض کند که مرادف
(پس خم زدن) باشد بهر دو معنیش اگرچه سند استعمال
پیش نشد ولیکن موافق قیاس است (اردو)
دیکھو پس خم زدن ـ

**پس خورده** | اصطلاح بقول بحر معروف که
در عربی سؤر گویند ۞ صاحب انند گوید که فرهنگ نویسان
گویند که آن نیم خورده و باقی الطعام یا آنچه از خوردن باقی مانده
**مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
پس خورده بقول آصفیه فارسی اسم مذکر جھوٹا
آگے کا بچا ہوا ـ آلش ـ

**پس خیز** | اصطلاح بقول بهار و بحر و وارسته
و انند شاگرد کشتی گیر که سبب پاک شدن کشتی حریف
کهنه سوار از جهت تعلیم با او کشتی گیرد (میر نجات
ـه) بیشتر از سر گل و نخل و سمن باید نشست ۞ تا
پس خیز تو جز سایه که همپا بنشست ۞ (حکیم زلالی ـه)
قطره از تشنگی لعلش کان می شود ۞ موجی از پس خیز
دستش هم سر دریا شود ۞ **مؤلف** عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی برخیزنده از برای کشتی
و کنایه باشد از معنی بالا (اردو) کشتی کا نو مشق

جو حریف کی ناکامی کے بعد اُس کے ساتھہ بغرض
تعلیم کشتی کرے۔ مذکر۔

**پس دادن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید
کہ بمعنی واپس دادن **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است بمعنی حقیقی وسند این از انوری بر
(از سر تازیانہ دادن) گذشت (اردو) واپس دینا۔

**پس دست کردن** مصدر اصطلاحی۔
بقول برہان و بحر کنایہ از پنہان کردن و ذخیرہ
نہادن بہار گوید کہ مرادف (پس دست نشاندن
و پس دستی) (میر خسروؒ) چنار بین کہ زر غنچہ
را کند پس دست ✿ گل و شگوفہ صبا را ببرای زر
گیرند ✿ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) پس انداز کرنا۔ ذخیرہ کرنا۔

**پس دست گرفتن** مصدر اصطلاحی۔
خان آرزو در سراج می فرماید کہ (۱) بمعنی پنہان
ساختن و (۲) ذخیرہ نمودن **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است مشتاق سند استعمال می باشیم
(اردو) (۱) چھپانا (۲) ذخیرہ کرنا۔

**پس دست نشاندن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار و انند مرادف (پس دست کردن)
کہ گذشت (میر جلال الدین حسنؒ) نتوان ز شحنۂ
عشق بگزیدنت نہانی ✿ کہ چو رخ نمائی او را
پس دست در نشانی ✿ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است مخفی مباد کہ از سند بالا اصلا
(پس دست در نشاندن) پیداست عینی نیست
ہر دو یکی است (اردو) دیکھو پس دست کردن

**پس دستی** اصطلاح۔ بقول بہار و بحر مرادف
(پس دست کردن) (ظہوریؒ) پیشبندی
گرچہ کردم گریہ را ✿ خندۂ پس دستیم را آب بردہ
**مؤلف** عرض کند کہ ہر دو محققین سکندری
خوردہ اند این مرادف (پس دست کردن)
اصلا نیست بلکہ بمعنی اخفا و ذخیرہ است بدون

اضافت پس بمعنی حاصل بالمصدر (اردو)
اخفا۔ مذکر۔ ذخیره۔ مذکر۔

**پس دکان بردن** مصدر اصطلاحی۔
بقول بهار و بحر و انند بمعنی فریب و بازی دادن
مؤلف عرض کند که بدون سند استعمال تسلیم نکنیم
که هر سه محققین بالا هندنژاد اند و محققین اهل زبان
و معاصرین عجم ازین ساکت (اردو) دھوکا دینا فریب دینا

**پسر** بقول بهار (۱) مراد پس و پور۔
هر دو بالضم۔ از نشان اوست که مقطوع الاختیار
هم آید (میرزا معز فطرت ص) دلم را برده یاران
کلف پسر چهره آرای خضاع آرزو ارزان
کنی مطلب گران سازی (سیفی ص) پسر
اوزبک که دو زلف چو کمند است او را تاج
چتر است که بر سرو بلند است او را (ملک
شرقی ص) دیرینه همدمی که دلم زخنده اراوست

پچھاڑا ابراد راست ترا گر پسر عجم است (ظهوری
ص) بشور عشق تو نازم که بر خلاف پسران نصیحت
شکرین نیز ز پدر تلخ است مؤلف عرض کند
که اسم جامد فارسی زبان است بالضم همچون
دختر و پس بالضم که گذشت مخفف این مانند
دخت ولیکن در محاوره بکسر اول و فتح دوم
مستعمل و عجب است از محققین زباندان و اهل زبان
که این لغت معروف را ترک کرده اند و صاحب کنز که
محقق ترکی زبان است بصراحت این را لغت فارسی
گفته (اردو) بیٹا۔ ابن۔ فرزند۔ مذکر۔

**پسر آبتین** اصطلاح۔ بقول انند و مؤید پادشاه
ایران زمین و قاتل ضحاک مؤلف عرض کند که
مرکب اضافی است و بحث آبتین در مصدر ده بمعنی اول
گذشت (اردو) آبتین کا لڑکا۔ ایران کا بادشاه
جو ضحاک کا قاتل تھا۔

**پسراک** بقول بهار و وارسته و انند لغت ترکی است بمعنی استر که از نسل خر و مادیان بوجود
آید (ملا وحشی ص) از چرخ عربده جو غافلی که بر سر تست هشیار باش که بر کشتی است این پسراک

مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این کرده اند (اردو) دیکھو استر -

**پسر اندر** | اصطلاح - بقول رشیدی مرادف پسندر بالضم پسر شوهری که از زن دیگر یا از شوهر دیگر باشد صاحب انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بر پسر زن قانع یعنی ربیب **مؤلف** عرض کند که اصل این (اندر حکم پسر) است و بحذف حکم اندر پسر ماند و قلب آن پسر اندر و از ینکه ربیب بحق شوهر پسر را ماند و پسر زن اول یعنی پسر علاتی بحق زن بحکم پسر است فارسیان هر دو را (پسر اندر) گفتند و مخفف این است (پسندر) که می آید - موافق قیاس - اسم مرکب (اردو) علاتی لڑکا - ربیب - دیکھو پسر آوردہ

**پسرتنگ** | اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بکسر هر دو بای فارسی ثمری است مشابه عناب صاحب محیط ذکر این نکرده و بر پسر گوید که بکسر بای فارسی و فتح سین و سکون رای مهمله اسم مونگ است و هم او بر (پسترنگ) بفتح بای فارسی و سکون سین مهمله و فتح تای فوقانی و سکون رای مهمله و کسر لام و سکون نون و کاف فارسی می فرماید که اسم هندی چهیرو است یعنی چرچیته **مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین زباندان و اہل زبان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت و تحقیق نشد که این چه قسم ثمر و پسر که بمعنی مونگ بالا مذکور شد آن هم لغت هندی است چنانکه صاحب محیط بر مونگ صراحت کرده - حیف است که از تحقیق مزید این لغت عاجزیم (اردو) ایک پھل جو عناب سے مشابہ ہے -

**پسرتاک** | اصطلاح - بقول بهار و انند مرادف (پسر رز) (۱) کنایه از خوشهٔ انگور و (۲) ساقی (علی خراسانی شعر) بود تا پرده نشین در حرم دیده انگور با جلوهٔ دختر رز جز پسر تاک نکرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) (۱) انگور کا خوشه - مذکر (۲) ساقی - مذکر -

**پسرخواندگی** | اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفرزندی گرفتن طفلی را که بعربی تبنی گویند

مؤلف عرض کند کہ (پسر خواندہ) بمعنی تبنّی محض آمد و از ہمان است (پسر خواندن) بمعنی تبنّی کردن (و پسر خواندگی) حاصل بالمصدرش (اردو)۔ تبنیت۔ مؤنث۔

**پسر خواندہ** | اصطلاح۔ بقول بحر و انند بمعنی فرزند تبنّی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است یعنی کسی کہ او را پسر خوانند و حقیقۃً پسر نیست ہمان تبنّی است (اردو) متبنّی۔ بقول آصفیہ عربی۔ گود لیا ہوا۔ فرزند بنایا ہوا۔ پسر خواندہ لے پالک۔

**پسر داعی** | اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ ہمشیرزادہ را گویند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و کنایہ ایست کہ معنی لفظی این مقتضی پسر است (اردو) ہمشیرزادہ۔ بھانجا۔ بہن کا بیٹا۔ خواہرزادہ۔

**پسر رز** | اصطلاح۔ بقول بہار و انند مرادف پسر تاک بہر دو معنیش۔ صاحب بحر گوید کہ باضافت کنایہ از ساقی است و بس (والہ ہروی لہ)

ما توبہ شکستیم بیاد پسر رز ٭ در صحبت ما دختر رز در چہ شمار است ٭ (شوکت بخاری ۲ہ)

کس نیست بہ بزم بادہ بیگانہ زکس ٭ ساقی پسر رز است و می دختر رز ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول کنایہ باشد۔ موافق قیاس و بمعنی دوم ہم کہ ساقی خدمت رزی کند ہمچون پسر (اردو) دیکھو پسر تاک کے دونوں معنے۔

**پسر زادہ** | استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرزندزادہ را گویند **مؤلف** عرض کند کہ تعریف خوشی نکرد۔ فرزند شامل است بر پسر و دختر ہر دو پس پسر زادہ قلب اضافت زادۂ پسر است نہ زادۂ دختر اندرین صورت این را فرزندزادہ نتوان گفت (اردو) پوتا۔ پسرزادہ۔ لڑکے کا بیٹا۔

**پسر سبکتگین** | اصطلاح۔ بقول بہار و انند

کنایه از سلطان محمود غزنوی (حکیم شرف الدین شفائی)
(ع) جلوه لیلی از تو شد آفت قیس عامری ٭ بر
پسر سبکتگین فتنه نشی ابانرا ٭ مؤلف عرض
کند که سبکتگین بمعنی سبک قدم و لقب پدر
سلطان محمود بود ـ مرکب اضافی است ـ
(اردو) سلطان محمود غزنوی ـ

**پس رفتن** مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندش از واله هروی نیست (ع) از تو رسد هر که را رو بسوی مقصدی نیست ٭ یافتم از پس روئیت فیض دم پیشوا ٭ و بر (پس رو) فرماید که مرادف پیرو ست مؤلف عرض کند که (پس کسی رفتن) بمعنی حقیقی (۱) در پس کسی رفتن و قدم بر داشتن و (۲) کنایه باشد از پیروی کسی کردن ـ از سند بالا (پس روی) پیدا است که حاصل بالمصدر (پس رویدن) است و این مصدر نیست متروک که بجایش می آید ـ رو امر حاضرش و رود مستقبلش آن که (کامل التصریف) باشد ـ دیده اید فتن (پس رفتن) را سالم التصریف) نفتنین محققین مصادر سکندری خورده اند که رو ـ و رود ـ را از مشتقات (رفتن) دانسته اند در حالی که از رفتن بوجه سالم التصریف یعنی آن غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعولش نیاید ـ سند (پس رفتن) بمعنی دوم از ظهوری یافته ایم (ع) اینکه گویند ظهوری پس رفت ٭ اندکی بیشتر از بهتان است ٭ (اردو) (۱) پیچھے جانا (۲) پیروی کرنا ـ

**پسرک** استعمال ـ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ مصغر پسر است مؤلف عرض کند که موافق قیاس به کاف تصغیر و جا دارد که به کاف تحقیر و زائد هم گیریم (اردو) چھوٹا لڑکا ـ

**پسر که بد گهر افتد پدر چه کار کند** مثل ـ صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را بحق پسر ناخلف می زنند

(اردو) دکن مین کہتے ہین ؂ ناخلف لونڈے سے باپ کی جان ناک مین ؂ یہہ کہاوت ناخلف لڑکے کے لئے مستعمل ہے ۔

**پسرگیر** اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) فرزند تبنّی و (۲) کسیکہ تبنّی گیرد و (۳) دایۂ اتابک **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس کہ بمعنی اوّل اسم مفعول ترکیبی است یعنی پسری کہ گرفتہ شد از دیگری و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی و بمعنی سوم لقب (اردو) (۱) دیکھو پسرخواندہ (۲) تبنّا لینے والا جس کو دکن مین لطفی باپ کہتے ہین (۳) وہ دایہ جس نے پادشاہ اتابک کی پرورش کی تھی ۔ مؤنّث ۔

**پسر نوح با بدان بنشست خاندان نبوّتش گم شد** مثل ۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق فرزند ناخلف می زنند مقصود آنست کہ پدر نیک بخت از ناخلفی پسر سعد و راست (اردو) یہی فارسی مثل اردو مین ناخلف اولاد کے لئے مستعمل ہے ۔ دکن مین کہتے ہین ؂ نوح پیغمبر کیا کر سکے جو ہم کر لینگے ؂ آلے کا بگڑا ہے نوح کا بیٹا ہے ؂

**پس رو** اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف پیرو کہ ترجمۂ تابع است و سندش ہمان شعر والہ ہروی کہ برای (پس رفتن) مذکور شد صاحبان بحر و انند و مؤیّد ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر (پس رویدن) کہ صراحت معنیش برای (پس رفتن) کردہ ایم (اردو) پیرو ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ مقلد ۔ تقلید کرنیوالا ۔ تبع ۔ کسی کے قدم بقدم چلنے والا ۔ چیلہ ۔ مرید ۔

**پس رویدن** مصدر اصطلاحی ۔ بفتح اوّل و کسر واو مصدریست مرکّب از لفظ پس و مصدر رویدن ۔ ما بر (پس رفتن) اشارۂ این کردہ ایم کہ این مرادف آنست و صراحت ماخذ (رویدن) بجایش کنیم کہ بمعنی رفتن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو (پس رفتن)

**پسرهند** اصطلاح - بقول بهار بحوالهٔ عنصر دانش
کنایه باشد از امیر معاویه (شیدا سه) هند خور بخواری
گر بود چه عجب که بود مادر معاویه هند؛ صاحب
انند نقل نگار بهار - **مؤلف** عرض کند که در
کلام شیدا استعمال (پسرهند) نیست و معاصرین
عجم بر زبان ندارند و محققین زبان دان و اهل زبان
ازین ساکت - ندانیم که بهار این اصطلاح را
از کجا پیدا کرد (اردو) امیر معاویه - مذکر -

**پسری** بقول اننڈ بحوالهٔ فرهنگ بالکسر
بمعنی طفلی - **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است بزیادت یای مصدری بر لفظ پسر (اردو)
طفلی جیسے "ایام طفلی یاد ہے" مؤنث -

**پسریچه** اصطلاح - بقول برهان و ناصری و
مؤید و جامع با رای قرشت و تحتانی مجهول و جیم
فارسی بر وزن سرخیچه (۱) پسران بدکاره و (۲)
مردم سفله - صاحب جهانگیری بر پسران بدکار نقل
و صاحب سروری بر بدکار و سفله قناعت کرده
خان آرزو در سراج می فرماید که اغلب که مرکب باشد
از پسر که بضم هم آمده و کلمهٔ ایچه که حرف تصغیر است
و برای نسبت نیز آید چنانکه کاف - **مؤلف** عرض
کند که ایچ مبدل هیچ است چنانکه ایون و هیون
و هیچه مرکب از هیچ و های نسبت - معنی لفظی (پسر هیچه)
کسی که منسوب است به پسر هیچ و ناکاره پس در
معنی اوّل های زائد باشد و بمعنی دوم های نسبت
فتامل - تسامح محققین است که در تعریف این
استعمال جمع کرده اند و معنی صحیح پسر بدکار و مرد
سفله باشد و بس (اردو) (۱) بدکار لڑکا -
(۲) سفله شخص -

**پس زانو نشاندن** مصدر اصطلاحی -
بحالت فکر و غور نشاندن کسی را - **مؤلف** عرض
کند که (پس زانو نشستن) لازم این که می آید -
(ظهوری سه) بر در کنج غم دگر پس زانو نشاند
دولت پهلو نشینی طالع و دون برنتافت (اردو) (۴۰۰۶)
فکر و غور میں بٹھانا -

**پس زانو نشستن** | مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر و انند تفکر و اندیشه فرو رفتن مؤلف عرض کند که آنکه متفکر و متردد باشد زانوی خود استاده کند و سر خود را متصل زانو دارد یا تکیه سر بر زانو کند از همین عادت این اصطلاح قائم شد (ملا جامی ؎) همان بهتر که خاموشی گزینم ؛ پس زانوی خاموشی نشینم ؛ (ظهوری ؎) چشم جان گشت ظهوری بتجلی روشن ؛ پس زانو بنشین آینه بی زنگار است ؛ (اردو) فکر و غور کرنا ۔

**(الف) پس ستادن** | مصدر اصطلاحی بقول انند داده را باز گرفتن مؤلف عرض کند که محقق هندش او غور بر لفظ و معنی نکرده از نشستن [illegible] که سکندری خورده است مقصودش از ...

**(ب) پس ستاندن** | باشد (صائب ؎) پس نشاند کریم داده خود را ؛ ابر گوهر ایبد آب نداند ؛ بهار ذکر (ب) بهمین معنی کرده و صاحب بحر هم این را آورده (اردو) ؛ واپس لینا ۔

**پس سر خاریدن** | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار (۱) عذر و بهانه آوردن [illegible] بحر نیز بمعنی بالا گوید (۲) منفعل شدن هم [illegible] عرض کند که عادت است که چون کسی منفعل شود یا عذر و بهانه جوید سر خود می خارد از همین عادت این مصدر اصطلاحی قائم شد که موافق قیاس است ؛ و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) (۱) عذر کرنا ۔ بهانه کرنا (۲) منفعل ہونا ۔ نادم ہونا ۔

**پس سر کردن** | مصدر اصطلاحی بقول بهار (۱) کنایه از دور کردن بلطائف الحیل (ظهوری ؎) دیده ام جلوه های کاکل را ؛ پس سر کرده ام تغافل را ؛ صاحب بحر نیز بمعنی بالا گوید که مرادف (پس سر نمودن) بمعنی (۲) در گذرانیدن هم [illegible] بمعنی دوم قانع (ظهوری ؎) کرده تخم لب آرزوی خصم را ؛ حیف در دست کرا فیروزی قبول گردد ؛ مؤلف عرض کند [illegible]

(اردو) (۱) لطائف الحیل سے ٹالنا (۲) منہ پھیر لینا۔

**پس سر نمودن** مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان (۱) کنایه از روگردانیدن بخجالت و (۲) کسی را که مخل طبیعت باشد بلطائف الحیل از سر واکردن۔ بہار بذکر معنی اوّل گوید که (۳) بمعنی اعزاز کردن و (۴) بمعنی سر فرو افگندن بود از خجالت (صائب ؎) ہست گر کشور رازان تو مختصر بنمای ؎ ورنه بیرون شو ازین خانه پس سر به نمای ؎ (ظهوری ؎) ساخت برگی که ساق نرگس با اوست ؎ و زنار رگی دل برهمن با اوست ؎ ناهید ز شرم گونچک زیر بغل ؎ بنما پس سر که روی مجلس با اوست ؎ صاحب بحر این را مرادف (پس سر کردن) بهر دو معنیش گفته۔ صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی اوّل قانع و سند ظهوری را برای آن گیرد۔ صاحب رشیدی هم بآنش و صاحب جامع قناعت بر معنی اوّل و دوم کرده و خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که تحقیق آنست که اگر نمودن بمعنی کردن باشد بمعنی دوم است و اگر نمودن بمعنی ظاهر کردن باشد بمعنی چهارم۔ نیز فرماید که روگردانیدن در خجالت نمی باشد بلکه در اعراض و سر تابیدن موقوف عرض کند که مقصودش جز این نباشد که در معنی اوّل خجالت را دخل نه کنیم و اندرین خصوص ما اتفاق داریم با خان آرزو و بمعنی اوّل و دوم این را مرادف (پس سر کردن) دانیم و معنی سوم هم درست می شود که چون برای تعظیم کسی سر بزمین شوند یا سر را خم دهند پس سر ظاهر می شود برای این مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان ازین معنی ساکت اند و معنی چهارم موافق قیاس و بخیال ما سند ظهوری بکارش می خورد (اردو) (۱) و (۲) دیکھو پس سر کردن (۳) اعزاز کرنا (۴) خجالت سے سر جھکانا۔

**پس شام** اصطلاح۔ بقول برهان و جهانگیری و رشیدی و جامع و بحر بر وزن بدنام بمعنی سحور باشد و آن طعامی است که در ایام رمضان نزدیک بصبح

(۳۸۰۸)

خورند۔ خان آرزو و سراج بذکر معنی بالا گوید که تحقیق آنست که این مجاز است دراصل وشام مخفف اشام بمعنی طعام شام پس (پس شام) طعامی که بعد از شام خورند و آن نیست مگر طعام سحری دیگر شب استعمال اضافت حذف شد مؤلف عرض کند که حقیقت ماخذ شام بمعنی طعام شب بجایش بیان کنیم و در ینجا اتفاق داریم باخان آرزو در لغت زیر بحث (اردو) سحری۔ بقول آصفیه۔ اسم مؤنث۔ بول چال مین حای حطی ساکن ہے ۔ جیسے " روزه نه رکھین نماز نه پڑہین سحری بھی نه کھائین تو کافر ہی نه ہوجائین " (رنگین سه) اُٹھتے ہی پچھلے پہر رات کو کھا کر سحری کو شوق سے رکھیو توکل مین ترے واری روزه کو مؤلف عرض کرتا ہے کہ سحری سے وہ غذا مراد ہے جو رمضان مین طلوع صبح صادق سے پہلے کھاتے ہین۔

**پس غده** بقول برہان واننده باغین نقطه دار و دال بی نقطه بروزن طبقچه آماده و مهیا ساخته مؤلف عرض کند که اصل این پسغده به موحده گذشت و صراحت ماخذش هم در انجا کرده ایم واشاره این هم که این مبدل آنست چنانکه تب و تپ (اردو) دیکھو پسغده ۔

**پس فتادن** مصدر اصطلاحی۔ مخفف (پس افتادن) که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و شامل باشد بر هر سه معانیش و استعمال ظهوری که بذیل می آید متعلق است بمعنی سومش و (پس فتادن مرحله و کار) پیش رفت نه شدن آن است و بس ظهوری (سه) میخواست که صد مرحله از پیش فته پس ماز دو دست ظهوری بعنان فرس ماکو (وله سه) در حشر ز خود سری کار صبا فتاده پس بم قرب بنام ما که پیش برد نسیم را کو (اردو) دیکھو پس افتادن ۔

**پس فردا** اصطلاح۔ بقول بهار و بحر واننده روز پیش روز آینده صاحب بول چال بحواله معاصرین بجم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که اصل این

باضافت است ولیکن اضافت ہم مستعمل (حسین ثنائی ؎) حسن آخر چہ اندیشی امروز ﴿ از ان فردا کہ پس فردا ندارد ﴿ (اردو) پرسون دیکھو اسکو۔

**پس کار بودن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار وبحر ووارستہ یعنی مشغول شدن بکاری (حکیم شفائی ؎) گفتمش شوی از تو بیزار است ﴿ گفت تا صبح در پس کار است ﴿ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این در پی کاری بودن ومجازاً مشغول شدن بکاری است۔ موافق قیاس مخفی مباد کہ از سند بالا (در پس کاری) پیدا است یعنی سند بکار این نمی خورد ولیکن معاصرین عجم این را ہم بر زبان دارند عیبی ندارد (اردو) کسی کام کے درپے ہونا۔ کسی کام مین مشغول ہونا۔

**پس کار خویش غافل نشستن** مصدر اصطلاحی۔ بقول انند کنایہ از اقدام کردن درکاری ودر انجام آن اندیشہ نکردن (شیخ شیراز ؎) پس کار خویش آنکہ غافل نشست ﴿ زبان بد اندیش بر خود نہ بست ﴿ یعنی ہر کہ بی تأمل اقدام کرد درکاری۔ زبان بد اندیش خود را بر خود نہ بست بلکہ کشاد وہمچنین درین بیت (؎) کسی را نباید چنین کار پیش ﴿ کہ غافل نشیند پس کار خویش ﴿ مؤلف عرض کند کہ بغفلت در پی کاری بودن است وبس (اردو) کسی کام کے پیچھے مین غافل بیٹھنا۔

**پس کار رفتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار وبحر ووارستہ وانند مشغول شدن بکاری مرادف پس کار بودن (نعمت خان عالی ؎) میمون وخرس وگفتار رفتند چون پس کار ﴿ این مشکل شد پدید از زشت وپلشت ومضحک ﴿ مؤلف عرض کند کہ رفتن کسی در پی کاری است ومجازاً مشغول شدن دران (اردو) کسی کام کے پیچھے مین جانا۔ کسی کام مین مشغول ہونا

**پس کار نشاندن** مصدر اصطلاحی۔ بقول

وارسته متعدی (پس کار نشستن) که می آید (والهٔ هروی

سه) اشک بر چهره با رست بهار آتش را ٭ عشق

ننشاند عجب در پس کار آتش را ٭ صاحب بحر ذیل

مصدر لازم نقل این شعر هم کرده مؤلف عرض

کند که بمعنی در پی کاری نشاندن و مشغول بکاری

کردن است و معاصرین عجم بر زبان دارند و

لیکن سند بالا بکار این نمی خورد که متعلق است بآ

(در پس کاری نشاندن) (اردو) کسی کام کے

پیچھے بٹھانا ـ مشغول کرنا ـ

**پس کار نشستن** مصدر اصطلاحی بقول بهار

و بحر مرادف (پس کار بودن) که گذشت (حیاتی

گیلانی سه) رو پس کاری نشین چند نصیحت کنی

٭ از پدر و جد خویش وعظ نشنوده را ٭ (میرهم سیاده

سه) نمیرهم که بود جنبش زدن کار او مدام ٭ کس را

طلاق داد و پس کار خود نشست ٭ وارسته می فرماید

و صاحب بحر نقلش کند که صاحب سراج اللغة یعنی

خان آرزو در شرح این بیت شیخ شیراز (سه)

شاید پس کار خویشتن بنشستن ٭ لیکن نتوان دهان

مردم بستن ٭ بمعنی گذشتن از کار و مطلب نوشته

و حال آنکه این معنی با ستنا و اشعار مذکور خلاف

قدما و متأخرین است ـ نون قافیه که در شعر شیخ

بر نشستن است و افادهٔ ترک کار و مطلب می کند

آن را موحده فهمیده که منشای غلط گردیده (فافهم)

مؤلف عرض کند که ما در سراج اللغات خان آرزو

این را نیافتیم شاید در شرح کلام شیخ شیراز در کتابی

دیگر نوشته باشد بامی حال در تخصیص اتفاق داریم

با وارسته (اردو) دیکھو پس کار بودن ـ

**پس کردن** مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب روزنامه

بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر (پس کرده)

بمعنی پیش دور کرده می کند مؤلف عرض کند که

از این استعمال معاصرین (پس کردن کسی را) بمعنی

دور کردن کسی را پیدا است یعنی از صف الجمیع

در صف آخرین آوردنش و از کلام ظهوری هم

تائید این می شود (ص) زہی بیگانگی کامد چنان پیش
ہ کہ ہر جا آشنائی بود پس کرد ہ (اردو) جگہ سے
بہت دور ہٹا دینا ۔

**پس کشیدن پا** استعمال ۔ باز ماندن از پیش (۳۸۰۵
رفتن ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(ظہوری ص) افتاد عشق پیش ۔ خرد پا کشید پس ہ
دارم امید گم شدنی رہنما رسید ہ (اردو)
پاؤں پیچھے کھینچنا ۔ آگے بڑھنے سے باز آنا ۔

**پس کوچہ** اصطلاح ۔ بقول بول چال بحوالہٴ
معاصرین عجم بمعنی کوچہ باشد مؤلف عرض کند کہ
ازین معنی لفظ پس تعلقی ندارد و ما این را بدین معنی
از زبان معاصرین عجم نہ شنیدیم و بدون سند
استعمال این را تسلیم نہ کنیم (اردو) کوچہ ۔
مذکر ۔ گلی ۔ مؤنث ۔

**پس کوہہ** اصطلاح ۔ بقول اننّد بحوالہٴ فرہنگ
فرنگ بالفتح مقابل پیش کوہہٴ زین مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ ہر زین دو کوہہ
دارد یکی در پیش و دیگری در پس ۔ فارسیان پیش کوہہ
و پس کوہہ بحذف لفظ زین استعمال کردند برای
زین معاصرین عجم تصدیق این می کنند (اردو)
زین کا وہ بلند حصہ جو مقام نشست کے پیچھے ہوتا ہے

**پس گرفتن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و
بحر واننّد دادہ را باز گرفتن (میرزا امین ہ اصف
ص) من از خوبان عاشق کش نگاری طفل خو
دارم ہ کہ گر گاہی دہد بوسے ز من فی الحال پس
گیرد ہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) دی ہوئی چیز کو واپس لینا ۔

**پسکگ** صاحب اننّد بحوالہٴ ناصری گوید کہ
بفتح اوّل و ثانی و فتح کاف فارسی و سکون کاف
تازی بقول برہان بمعنی تگرگ و ژالہ است ۔
مؤلف عرض کند کہ صاحب ناصری بفتح اوّل
و ثانی و کاف فارسی و سکون ثالث و کاف نوشتہ
و صاحب برہان بہ نون سوم پسنگک آوردہ
کہ بجایش می آید ہر دو محققین بالا نون را در کتابت

حذف کرده اند ما صراحت کامل این بجایش کنیم و
درینجا همین قدر کافی خیال کنیم که تصحیف است
(اردو) دیکھو پسنگ۔

**پس گوش افگندن** مصدر اصطلاحی بقول
برہان و جامع کنایه از (۱) فراموش کردن۔
صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کرده (کمال
اسمعیل سہ) دماغی کو بوید آن سر غمہای خویش
بوبیت ہا پس گوش افگند حال حدیث غم جو اپیچ
بہار بذکر معنی بالا گوید که (۲) ناشنیده انگاشتن
ہم۔ صاحب بحر با ہر دو معنی متفق با بہار۔ صاحب
رشیدی بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج
متفق با رشیدی **مؤلف** عرض کند که مقصود
از معنی دوم اغماض کردن است و موافق قیاس
و ماسند کمال اسمعیل را متعلق به معنی دوم دانیم
و این کنایه باشد به مجاز و معنی اول مجاز مجاز و (۳)
بمعنی حقیقی چیزی را پس گوش انداختن است چنانکه
"او زلف خود را وانما پس گوش می افگند"

(اردو) (۱) فراموش کرنا۔ بھولنا (۲) اغماض کرنا
(۳) کان کے پیچھے ڈالنا۔

**پس گیر** اصطلاح۔ بقول بہار و انند بحوالہ
ملحقات کنایه از پسرخوانده **مؤلف** عرض کند
که بضم اول باشد مخفف (پسرگیر) بمعنی اول و
دوش که پس بالضم معنی و مخفف پسر گذشت و
صراحت ما حذر بر (پسرگیر) کرده ایم (اردو)
دیکھو پسرگیر کے پہلے اور دوسرے معنے۔

**پس لشکر** اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بحذف اضافت (۱) دنبال جیش و پس عسکر
را گویند **مؤلف** عرض کند که (۲) اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی لشکری که پس باشد و اگر با اضافت خوانند
بمعنی اول باشد۔ صاحب انند غور نکرده (فک
اضافت) را بمعنی اول مخصوص کرده و جا دارد
که بفک اضافت هم معنی اول گیریم ولیکن با اضافت
اصل است و بفک اضافت هر دو معنی پیدا می شود
(اردو) (۱) لشکر کا پچھا۔ (۲) وہ لشکر جو پیچھے رہتا ہے

پس [illegible] مانده | اصطلاحات - بقول آنندراج [illegible]
[illegible] یعنی باقی مانده مؤلف عرض کند که موافق
[illegible] است (اسم مفعول) پس مانده بقاعدهٔ فارسی
[illegible] باقی مانده -

**پس ماندهٔ سگ قابل طهارت نیست** | مثل - صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را بجق چیزی استعمال کنند که بعد تصرف کافری یا دشمنی بدست آید و مقصود از اظهار نفرت است و بس - از جواز و عدم جواز شرعی بحثی نیست (اردو) دکن مین کہتے ہین "کتے کا جھوٹا ہمارے کس کام کا" "کتے کا جھوٹا کتے کو مبارک" یہ اس مقام پر کہتے ہین جب کسی کافر یا دشمن کی متصرفہ چیز ہاتھ آئے

**پس ماندهٔ سگ هم سگ را شاید** | مثل - صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که مرادف مثلی که قبل ازین گذشت (اردو) دیکھو (پس ماندهٔ سگ قابل طهارت نیست) کا ترجمہ

**پس ماندهٔ گاو را بخر باید داد** | مثل - صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که مرادف مثل گذشته و پیوسته (اردو) دکن مین کہتے ہین "کتے کا جھوٹا سور کو کھلاؤ" جو چیز کسی دشمن یا کافر کے قبضہ سے ملتی تھی قدما اس کی نسبت اظہار تنفر کے لئے اس کہاوت کا استعمال کرتے تھے -

**پسم بده** | اصطلاح - صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار گوید که (بفتح اول و دوم و کسر چهارم و پنجم) بمعنی واپس ده مرا مؤلف عرض کند که موافق قیاس است امر حاضر از (پس دادن - بمعنی واپس دادن) با میم متکلم بمعنی واپس ده مرا (اردو) مجھکو واپس دے -

**پسند** بقول برهان و سروری بر وزن سمند (۱) قبول کرده و پذیرفته و (۲) قبول کننده (مسعود سعد سلمان) خاطر من پسند من شاهی است ؛ بر عروسان مدحت تو عبور ؛ (حکیم اسدی سلمه) گرم دسترس در سرای تونیست ؛ پسند اینکه هست و هم اید ربایست ؛ و صاحب سروری حضرات مزید کند که (۳) بمعنی قبول کردن و روا داشتن هم آمده بهار نسبت معنی اوّل گوید که خوش و مرغوب و پسنده و پسندیده مرادف این و فرماید که با لفظ آمدن و افتادن مستعمل و نفی آن بلفظ تامی کنند و خان آرزو در سراج می فرماید که بمعنی اوّل پسندیده و فرماید که بمعنی دوم یعنی پسند کننده چنانکه (مشکل پسند) (خود پسند) نیز ازین عالم است و این بی ترکیب مستعمل نشود و فرماید که بموحّده هم گفته اند و اشتقاق این از لفظ بس است و بلفظ کافی از ان تعبیر توان نمود و تفرقه درمیان این دو لفظ بقرینه و مقام توان کرد و فرماید که واجب آنست که ببای پارسی خوانند و تحقیق آنست که هرجا ببای عربی واقع شود ببای فارسی نیز توان خواند بخلاف (پسند ببای فارسی) که بسیار جا واقع شود که آن را ببای عربی نتوان خواند (اینست تحقیق قوسی) و حق تحقیق آنست که بسند بمعنی کافی ببای تازی است و بمعنی برگزیده ببای فارسی و تفاوت درین معنی بسیار است و حمل یکی ازین بر دیگری بتوجیه طالب علمانه که ابر دمن الیخ است بسیار رکیک و قبیح مؤلّف عرض کند که بسند بموحّده بمعنی کافی بجایش گذشت و ما حقیقت ماخذش همه را انجا بیان کرده ایم و این مبدّل آنست چنانکه اسب و اسپ و اثر این تبدیل همین که بمعنی اوّل مستعمل شد یعنی معنی کافی ترقی کرده بخوش و پسند دل رسید و اسم جامد است بمعنی اوّل و معنی دوم هیچ که بدون ترکیب اسم فاعل ترکیبی حاصل نمی شود و سند اسدی هم مستعمل است بمعنی اوّل و تسامح سروری علتش نباشد که بمعنی سوم قائم کرده و بهمین معنی

ول اسم مصدر پسندیدن باشد که می آید (اردو) (۱) پسند بقول آصفیه - فارسی - اسم مؤنث مقبول - منظور نظر - من بھاتا - مرغوب خاطر (۲ و ۳) ناقابل ترجمه -

**پسند آمدن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مقبول خاطر شدن است (نظامی ره) سپه را جواب چنین ارجمند ٭ پسند آمد از شهریار بلند ٭ (سعدی ره) بگو آنچه داری سخن سودمند ٭ وگر هیچکس را نیاید پسند ٭ (اردو) پسند آنا -

**پسند افتادن** استعمال - مرادف (پسند آمدن) که گذشت صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ره) چشم پرخون کی پسند حیرت افتادی چنین ٭ گر بیفتادی پسند عید ما قربان ما ٭ (وحشی یافقی ره) مرا ز پیش محبت همین پسند افتاد ٭ که گرچه هست صد آزار سرگرانی نیست ٭ (اردو) دیکھو پسند آمدن -

(۳۸۱۰) (الف) **پسند باشیدن** استعمال - صاحب

(ب) **پسند بودن** آصفی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مقبول خاطر بودن و مرادف پسند آمدن و افتادن است و به همین معنی باشد (الف) هم سند آصفی که برای (ب) پیش کرد بکار (الف) هم می خورد از ینجاست که (الف) را بالای (ب) جا داده ایم (قاسمی گونابادی ره) خم زلف یارم نباشد پسند ٭ پسندم بود حلقه های کمند ٭ (اردو) پسند ہونا -

**پسند داشتن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مقبول خاطر داشتن چیزیست دلپسند کردنش (شفائی اصفهانی ره) رنجاندش بجرم نگه دمبدم ز من ٭ دارد دلی پسند دل بی بهانه اش ٭ (اردو) پسند کرنا - جیسے میرا دل اسباب کو پسند کرتا ہے -

**پسندر** اصطلاح - بقول برهان بضم اول و

فتح دال بر وزن سخنور مخفف پسر اندر است که پسر زن باشد از شوهر دیگر یا پسر شوهر باشد از زن دیگر و فرماید که بکسر اول بر وزن سکندر هم آمده صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع هم ذکر این کرده اند (استاد عنصری ؎) جز بکاد ندر نماند این جهان کینه جوی ٭ با پسندر کینه دارد همچو با دختندر ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و صراحت ماخذ هم در انجا بتحقیق
(اردو) دیکھو پسر اندر ۔

**پسندره** اصطلاح ۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بالضم بمعنی ولد الزنا و حرام زاده مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین اهل زبان و زباندان ازین ساکت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد که مرکب است از پسندر و های نسبت یعنی پسندر که بحالش گذشت که علاقی و ربیب است پس زیادت های تحقیر این را بمعنی بالا قائم کرد یعنی کسی که همچون ربیب است مگر بحقارت و کنایه از ولد الزنا
(اردو) حرام زاده ۔ ولد الزنا ۔ مذکر ۔

**پسند شدن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مقبول خاطر شدن است (رفیع قزوینی ؎) پروانه را چراغ و مرا داغ شد پسند ٭ هر کس بقدر طبع کند انتخاب را ٭ (اردو) پسند خاطر ہونا ۔ مقبول ہونا ۔ مرغوب ہونا ۔

(۳۵۱۱) **پسند فتادن** استعمال ۔ بمعنی مقبول طبع شدن مخفف پسند افتادن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) نگه بجلوه گهش برگزیده می آرند ٭ چه دولتی که فتد دیدنی پسند آنجا ٭ مرادف پسند شدن که گذشت (اردو) دیکھو پسند شدن ۔

**پسند کردن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که متعدی (پسند شدن) بمعنی قبول کردن (کمال خجندی ؎)

دل راغمت بعلت قلبی نمی خرید ٭ لیکن چو دید
روی تو زبون بی پسند کرد ٭ (اردو) پسند کرنا
قبول کرنا ۔

**پسند گردیدن** استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مرادف پسند شدن است که گذشت (محتشم
کاشی ؎) من چون کنم که طور بدنیا پسند من ٭ گردد
پسند خاطر مشکل پسند تو ٭ و از همین قبیل است
پسند گشتن (اردو) دیکھو پسند شدن ۔

**پسند گشتن** استعمال ۔ مرادف پسند گردیدن (۲۱۹۲)
و پسند شدن است مؤلف عرض کند که موافق
قیاس باشد (ظهوری ؎) برای طره گره جز دلم
گذشت پسندش ٭ بنازم این همه دلها که او بدست
فرو کرد ٭ (اردو) پسند ہونا ۔ دیکھو پسند شدن
اور پسند گردیدن ۔

**پسندن** بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی
پسندیدن باشد مؤلف عرض کند که دیگر همه
محققین مصادر این را ترک کرده اند خلاف
قیاس نیست مخفف پسندیدن باشد و پسنده
بمعنی پسندیده که می آید از همین است و جا دارد
که این را مصدر مستقل دانیم که مرکب است از
پسند و علامت مصدر دن بحذف یک دال
از دو دال جمع شده ماخذ اول بهتر است از
ماخذ آخر (اردو) دیکھو پسندیدن یہ اسکا مخفف ہے

(الف) **پسنده** بقول برهان و سروری و بهار
مخفف پسندیده باشد که بمعنی برگزیده است ۔
(حکیم سنائی ؎) نیک بخت آن کسی که بندهٔ اوست ٭
در همه کارها پسندهٔ اوست ٭ (مولانا کاتبی
؎) هجر از هلاک کاتبی ام مژده داد دوش ٭ پسند
گرچه این سخن آمد پسنده ام ٭ مؤلف عرض کند
که از مشتقات مصدر پسندن هم توان گفت که
بجایش گذشت و مزید علیه پسندم و ----

(ب) **پسنده آمدن** بمعنی پسند آمدن از
کلام مولانا کاتبی روشن است (اردو) الف

پسند ۔ مؤنث ۔ جیسے ”انکی پسند کا کیا کہنا“ دنیا سے نرالا ہے ” (ب) پسند آنا دیکھو پسند آمدن ۔

**پسندیدن** بقول بحر تحقیق بمعنی (۱) خوش آمدن و (۲) خوش کردن و (۳) ستودن و (۴) قبول کردن و پذیرفتن (کامل التصریف) و صاحب این پسندد و فرماید کہ صیغۂ اسم فاعل این بنا مادہ صاحب موارد بمعنی چہارم قانع و فرماید کہ پسند و پسندہ حاصل بالمصدر این است **مؤلف** عرض کند کہ لا و الشد بلکہ حاصل بالمصدر این پسندیدگی است و پسند اسم مصدر و امر حاضر است کہ فارسیان بقاعدۂ خود یائے تحتانی معروف و علامت مصدر ر دن بر اسم مصدر مصدری وضع کردند و معنی چہارم حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن و برای آن اشتقاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بہ زبان ندارند و خلاف قیاس ہم و پسندہ اسم مفعول پسندن یا مخفف پسندیدہ باشد کہ اسم مفعول این است (اردو) (۱) خوش آنا مرغوب ہونا (۲) خوش کرنا (۳) تعریف کرنا (۴) قبول کرنا پسند کرنا ۔

**پسندیدہ** بقول بہار مرادف پسند و پسندہ بمعنی خوش و مرغوب و فرماید کہ با لفظ آمدن و افتادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول مصدر پسندیدن است چنانکہ پسندہ اسم مفعول پسندن و پسند اسم مصدر مصدر و مصادر مذکورہ و پسند ہرگز مرادف پسندیدہ نیست محقق ہند نژاد بر قواعد و محاورۂ زبان غور نکرد و استعمال این با مصادر آمدن و افتادن از نظر ما نگذشت البتہ (پسندیدہ گفتن) شنیدہ ایم کہ بجایش می آید (اردو) مرغوب ۔ پسندیدہ بھی کہہ سکتے ہیں ۔

**پسندیدہ دین** استعمال ۔ بہار ذکر این کرد از معنی ساکت و اسناد نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دین خوش و دین مقبول و منتخب دارندہ ۔ اسم فاعل ترکیبی است (شیخ شیراز ۵) حکایت شنو و دگر نا خوبی ہا پسندیدہ د...

بود و پاکیزہ خوی ﴿ (اردو) مقبول دین کہنے
والا۔ پسندیدہ دین بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین

**پسندیدہ رای** | استعمال۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت و انند نقل نگارش مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ
رای او مقبول است و صائب رای ای
رای صائب و قابل پسند دارندہ (شیخ شیراز
ع) پسندیدہ رائی کہ بخشید و خورد ﴿ جہان از
پی خویشتن گرد کرد ﴿ (اردو) صائب رائے
۔ پسندیدہ رائے بھی کہہ سکتے ہین۔ وہ شخص
جس کی رائے پسندیدہ اور مقبول ہو۔ اسم
فاعل ترکیبی۔

**پسندیدہ رو** | استعمال۔ بقول بحر و انند
و مؤید بفتح را بمعنی خوش رفتار و نیکو روش
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی و
موافق قیاس است (اردو) خوش رفتار
نیک روش۔ صفت۔

**پسندیدہ کار** | استعمال۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت و انند نقل نگارش مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی
کہ کار او پسند و مقبول عام است (شیخ شیراز
ع) پسندیدہ کاران جاوید نام ﴿ تطاول
نکردند بر مال عام ﴿ (اردو) پسندیدہ کار۔
اس شخص کو کہہ سکتے ہین جس کا ہر کام پسند اور
مقبول خلائق ہو۔

**پسندیدہ کیش** | استعمال۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت و انند نقل نگارش مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ
اخلاق و طبیعت او پسندیدہ باشد (شیخ شیراز
ع) کہ دلو کرد آن پسندیدہ کیش ﴿ چو حبل
اندر و بست دستار خویش ﴿ (اردو) پسندیدہ
اخلاق اور پسندیدہ کیش اور خوش اخلاق
کہہ سکتے ہین۔

(الف) **پسندیدہ گفتن** | استعمال۔ صاحب

**(ب) پسندیده گو** آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت و لبندش کلام شیخ شیراز نقل کرده که از آن استعمال (ب) پیدا است و خیالش همین باشد که (ب) از (الف) است مؤلف عرض کند که (الف) بمعنی تقریر خوش و پسندیده کردن باشد و (ب) اسم فاعل ترکیبی است از مصدر (پسندیده گوئیدن) که می آید بمعنی کسی که تقریر پسندیده می کند (سه) برهمن ز شادی برافروخت روی پسندید و گفت ای پسندیده گوی (اردو) (الف) پسندیده گفتگو کرنا (ب) پسندیده گو خوش تقریر اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جس کی گفتگو پسند آئے۔

(۲۱۴۲) **پسندیده گوئیدن** استعمال - مرادف پسندیده گفتن مؤلف عرض کند که گفت و گو هر دو اسم جامد فارسی زبان است بمعنی سخن و اول اسم مصدر گفتن است و ثانی اسم مصدر گوئیدن فارسیان یای زائد به گوی زیاده کردند چنانکه پا و پای و جو و جوی و پس از آن بقاعده خود یای معروف و علامت مصدر دن با او مرکب کرده مصدری ساختند و گویائی حاصل بالمصدر همین است و گو و گوی امر حاضر و گوینده اسم فاعل این که با وجود ترک مصدر به زبان است و مصدر گفتن که بترکیب گفت با علامت مصدر تن بحذف (یک فوقانی از هر دو فوقانی جمع شده) وضع شده به زبان است و گوئیدن کامل التصریف باشد مگر بعض مشتقاتش مستعمل نیست چنانکه گوئید بیای معروف ماضی مطلق این که عوض آن گفت ماضی مطلق گفتن به زبانست (اردو) دیکھو پسندیده گفتن۔

**پس نشاندن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بدون ترکیب با لفظی دیگر چنانکه (پس پست نشاندن) که گذشت بمعنی حقیقی است یعنی نشاندن کسی در پس کسی (اردو) پیچھے بٹھانا۔

**پس نشستن** استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بدون
اضافت پس بالفظی دیگر (چنانکه پس زانو نشستن
پس کسی نشستن) بمعنی حقیقی است یعنی (۱) نشستن کسی
پس کسی و (۲) بمجاز بمعنی در کمین نشستن ظهوری
(ط) هر بساطی بیش بنی پس نشین ٭ راست رخ
با کج رو فرزین نگشت ٭ و (پس نشین) اسم فاعل
ترکیبی از همین است بمعنی کسی که در پس نشیند
(اردو) (۱) پیچھے بیٹھنا - (۲) گھات میں
بیٹھنا (رند ؎) نکلے تھے چمن سے کہ پھنسے کنج
قفس میں ٭ لو گھات ہی میں بیٹھا تھا صیاد
ہمارے ٭

**پستگ** بقول برهان و جامع بفتح اول و ثانی و کاف فارسی و سکون ثالث و بکاف بمعنی تگرگ
و ژاله باشد صاحب جهانگیری صراحت کند که کاف آخر عجمی است - خان آرزو در سراج
گوید که اغلب که سنگک باشد به کاف فارسی اول و کاف عربی دوم **مؤلف** عرض کند که درست
می فرماید که بر سنگ کاف تصغیر زیاده شده سنگک شد بمعنی سنگ خورد و بعد از ان بای زائد
در اولش زیاده کردند و پس از ان موحده بدل شد به بای فارسی چنانکه تب و تپ بای حاصل
کنایه باشد موافق قیاس (اردو) اولا - دیکھو پشنگ کے پانچویں معنے -

**(الف) پس نهادن** مصدر اصطلاحی
**(ب) پس نهاده** صاحب آصفی ذکر
الف کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که پس انداز و ذخیره کردن است و ب بقول
بهار (بذیل پس افتاده) مرادفش صاحب بحر
گوید که مرادف پس انداز و بمعنی میراث **مؤلف**
گوید که ظاهر اسم مفعول (الف) است -
(اردو) الف پس انداز کرنا - (ب) دیکھو
پس افتاده اور پس انداز -

**(الف) پس و پیش** اصطلاح - (۱) بمعنی

حقیقی است و مجاز آن (۲) ظاهر و باطن و (۳) بمعنی
حیص و بیص۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
(ب) **پس و پیش نمودن** را بمعنی حیص و
بیص کردن و در رای خود متردد بودن نوشته
**مؤلف** عرض کند که خواجه نظامی الف را
بمعنی دوم استعمال کرده و معاصرین عجم بمعنی سوم پیش
بر زبان دارند و موافق قیاس است (الف ۲)
پس و پیش چون آفتابم یکی است ٭ فروغم فراوان
فریب اندکیست ٭ (اردو) الف (۱) آگے
پیچھے (۲) ظاہر و باطن۔ مذکر (۳) حیص بیص۔
دکن مین تردد رای کے معنے مین مستعمل ہے (ب)
(دکن مین) حیص بیص کرنا۔ رای مین مستقل نہ ہونا
۔متردد ہونا۔

**پسودن** بقول بحر بر وزن نمودن (۱) دست
زدن و (۲) دست مالیدن و (۳) سوراخ کردن
و فرماید که کامل التصریف است و پساید مضارع
این۔ صاحب برہان (پسوده) را که اسم مفعول
این است بمعنی دست زده و دست مالیده و
سوراخ کرده گوید خان آرزو در سراج می فرماید
که پسوده مخفف پرسوده است که مبدل آن فرسوده
باشد و بمعنی دست مالیده و دست رسیده پسوده
بہ بای تازی است سوده اصل است و باء از اصل
کلمه نیست بلکه زائده صاحب موارد پسودن را از فر
بسودن گفته که بموحده گذشت **مؤلف** عرض کند
که این مبدل بسودن است و لبس چنانکه تب و
تپ و معنی دوم حقیقی است و معنی اول و سوم مجاز
آن (اردو) دیکھو بسودن۔

**پسوریدن** بقول بحر و مؤید و انند بضم اول
نفرین و دعای بد کردن است (سالم التصریف)
که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید **مؤلف**
عرض کند که مبدل بسوریدن که بموحده گذشت
چنانکه اسب و اسپ و صراحت ماخذ این بهمان جا
کرده ایم (اردو) دیکھو بسوریدن۔

**پسهانتن** همان پیهانتن است که بدون ها

گذشت **مؤلف** عرض کند کہ باصراحت ماخذ
دریجست این ہمہ را انجا کردہ ایم ۔ صاحبان برہان
وانند و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند
لغت زند و پازند است (اردو) دیکھو پیناشتن ۔

**پیچ** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و
کسر ثانی و یای مجہول وجیم در آخر بمعنی قصد و ارادہ
و تیاری و آمادگی ومی فرماید کہ در برہان و رشیدی
و جہانگیری و غیاث بموحدہ وجیم فارسی آوردہ اند
**مؤلف** عرض کند کہ باصراحت ماخذش ہمہ را بجا
کردہ ایم و درینجا ہمین قدر کافی است کہ موافق
قیاس و اگر سند استعمال پیش شود سہلش دانیم چنانکہ
تب و تپ (اردو) دیکھو پیچ کے دوسرے معنے

**پیسین** بقول انند (۱) مقابل پیشین و (۲) آخر
روز (محمد قلی سلیم ؎) باہم دو برادر سپید قاہم
بہ بین کہ گوئی کہ دو پارہ کردہ یک سر گیں پیکن
بہ قدر بلند و پست ایشان چہ فرق است چو سایہ
ہای پیشین و پسین پیکر خان آرزو در چراغ ہدایت
بذکر معنی اوّل گوید کہ منسوب بہ پس است و بمعنی
دوم وقت بعد از زوال و نقل سند بالا
کند **مؤلف** عرض کند کہ یا و نون نسبت بر لفظ پس
زیادہ کردہ اند و پس نسبت معنی دوم طالب سند
می باشیم کہ معاصرین عجم برزبان ندارند و سند استعمال
پیش نشد و قول ہر دو محققین ہند نژاد کافی نیست
(اردو) (۱) پسین منسوب بہ پس (۲) آخر
روز ۔ بعد زوال ۔ مذکر ۔

**پیسین خلیفہ** اصطلاح بقول رشیدی و
سراج امیر المومنین علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ
(خاقانی ؏) بہتر خلف از پسین خلیفہ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس و قلب اضافت خلیفۂ
پسین است کہ مرکب توصیفی است (اردو)
جناب امیر علیہ السلام حضرت علی ابن ابی طالب
رضی اللہ عنہ خلیفۂ چہارم ۔ مذکر ۔

**پیسینیان** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بمعنی متاخرین و مقابل پیشینیان **مؤلف** عرض کند

| | |
|---|---|
| که موافق قیاس ومعاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) متاخرین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم | مذکر۔ متاخر کی جمع۔ پچھلے زمانہ والے۔ متقدمین کا نقیض۔ |

## بای فارسی با شین معجمه

**پش** بقول برہان وجامع بفتح اول وسکون ثانی (۱) موی گردن وکاکل اسپ را گویند و (۲) طره که بر سر و دستار و کمر گذارند و فش معرب آنست و (۳) ناقص و فرومایه از هر چیز و (۴) شبیه ونظیر ومانند وبضم اول (۵) چغد وآن پرنده ایست نامبارک و بکسر اول (۶) مخفف پیش۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی بر معنی اول و دوم وسوم قانع (پوربہا جامی سلہ) کفلهاش گرد و پشش و دم دراز ؛ پر و بال فربه و لاغر میان ؛ صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم وسوم وچهارم می فرماید که (۷) با اول مفتوح هر بند را گویند عموماً مانند بند آهن ومس وامثال آن که بر تخته‌های صندوق ها زنند (فردوسی عه) چو گفت بگرفتمش زیر کش ؛ همی بر کمر کردمش همچه پش ؛ و فرماید که این لغت بباء ابجد نیز صحیح است صاحب سروری ذکر معنی دوم وسوم وپنجم کرده خان آرزو در سراج بذکر معنی اول بر مجرد کاکل وموی گردن اکتفا کرده مخصوص به اسپ نمی کند و بذکر معنی دوم وسوم وچهارم وپنجم می فرماید که فش بمعنی اول و دوم معرب نیست بلکه مبدل است و بمعنی چهارم وش بواو است نه پش ونسبت معنی پنجم گوید که در چغد و چغند تصحیف شده و ذکر معنی ششم هم کرده **مؤلف** عرض کند که ما این را بمعنی اول اصل دانیم وصراحت مآخذ به معنی سوم پش کرده ایم که بموقعه گذشت ومعنی دوم مجاز معنی اول باشد که طره هم مثل موی گردن وکاکل اسپ است

و بمعنی سوم مبدّل بَش به موحّده که بمعنی پنجم گزشت چنانکه اسب و اسپ و بمعنی چهارم مبدّل وَش که واو بدل شد به بای فارسی چنانکه و آم و پام و بمعنی پنجم باعتبار جامع که از اہل زبانست اسم جامد دانیم و بمعنی ششم موافق قیاس که تحتانی از پیش حذف شد و بمعنی ہفتم اصل پیش است که بموحّده گذشت و اشارۂ این ہمہ را بجا کرده ایم و صراحت ماخذ اینہم مخفی مباد که صاحب ناصری ہمین سند فردوسی را که برای معنی ہفتم نقلش بالا گذشت برای معنی اوّل (بش بموحده) ہم آورده وای بر و (اردو) (۱) دیکھو بش کے چوتھے معنے (۲) دیکھو بش کے تیسرے معنے (۳) دیکھو بش کے پانچویں معنے (۴) تشبیہ - مانند - دیکھو وش (۵) چغد - دیکھو بلبل گنج - (۶) آگے (۷) دیکھو بش کے پہلے معنے -

**پشام** بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی و سراج و جامع بر وزن سلام ہر چیز تیره رنگ را گویند مؤلّف عرض کند که فارسی قدیم است و اصل این (منسوب بشام) باشد یعنی سیاه و تیره بحذف لفظ منسوب بشام باقی ماند و فارسیان به سبیل تبدیل چنانکه اسب و اسپ این را ببای فارسی استعمال کردند (اردو) تیره - بقول آصفیہ - فارسی - کالا - سیاه - یعنی وه چیز جو تیره رنگ ہو - مؤنث -

**پشت** بقول برہان بر وزن و معنی چشان است و فرماید که معنی چشان را در یک فرہنگ بلفظ گذرت نوشته با ذال نقطه دار و در فرہنگ دیگر با رای نقطه دار (واللّٰہ اعلم) صاحب ناصری بر ظاہر باید که برای مثنّاه سوم است یکی از آلات مشهور حرب چنانکه منشی از فرہنگ شعوری نقل نموده مصحح برہان معترض شده که چون لفظ گرزه به رای مهمله دوم) و (گرزه بزای معجمه دوم) در کتاب

متجانس بہ یکدیگر اند درین مقام برابین خلف
تبریزی (صاحب برہان) اشتباہ دست دادہ
وطرفہ اینکہ صاحب جہانگیری ہم در تفسیر لفظ چشیان
گذر بہ ذال معجمہ نوشتہ وگفتہ کہ آن را پشتان
یا فشان ہم گویند و این خطای فاحش است ۔
خان آرزو در سراج گوید کہ گذر بہ ذال معجمہ صحیح
است و فرماید کہ چشیان وفشان ہم بہمین معنی
می آید مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان
ہمین است کہ مرکب شد با پش بمعنی طرۂ دستار
والف ونون نسبت ومعنی لفظی این منسوب بطرۂ
دستار وکنایہ از آلۂ حربی کہ گرز نام دارد بہ
زای معجمہ سوم کہ بر سرش طرہ نما چیزی باشد از
آہن وچشیان وفشان مبدل این کہ صراحت بالا
بجای پش کنیم درینجا ہمین قدر کافی است کہ اسم
جامد فارسی قدیم است (اردو) گرز ۔ مذکر ۔ دیکھو
پارہ کے دوسرے معنے ۔

**پش پش** اصطلاح ۔ بقول خان آرزو در
سراج بکسر ہر دو بای فارسی کلمہ ایست کہ گربہ را
بدان رانند و فرماید کہ در ہندوستان بدان خوانند
مؤلف عرض کند کہ عجب است کہ دیگر محققین
اہل زبان وزباندان ہر دو ازین ساکت ندانیم کہ
خان آرزو از کجا این اسم صوت پیدا کرد معاصرین عجم
ازین بی خبر اند البتہ مرا یقین دکن گربہ را بدین صوت
می خوانند واہل علم دار السلطنت حیدر آباد بہر دو
سین مہملہ ولیکن برای راندن گربہ در دکن
صوت (چھت چھت) بالکسر است (اردو)
چھت چھت دکن میں اس آواز سے بلیوں
کو ہنکاتے اور بڈارتے ہیں ۔

**پشت** بقول برہان بضم اول (۱) معروف کہ بعربی ظہر خوانند و (۲) پناہ وپشتی بان و
(۳) بیرون ہر چیز و (۴) نام کلبہ ایست در نواحی نیشاپور مشتمل بر دویست وبیست و
شش قریہ و فرماید کہ چون این قریہ بمنزلہ پشتی باشد نیشاپور را بدین نام خوانند و (۵) نام قریہ

هم هست از ولایت بادغیس در خراسان و (۶) چیز و تخت را نیز گویند صاحب ناصری بذکر
معنی اوّل و دوم و سوم و چهارم گوید که نشاپور را (پشت نشاپور) هم نام است (عسجدی
ع) برخیز و برافروز هلا قبلهٔ زردشت ٭ بنشین و برافگن شکم قاقم بر پشت ٭ (ناصری ع)
جهاندار پشت و پناه تو باد ٭ و بذکر معنی ششم از کلام خود سند آورده (ع) شیخ عبدالغفور
تبریزی ٭ نه مسلمان نه قوم زردشت است ٭ هستش انگشتری بسوی قفا ٭ که دران حلقه
هردم انگشت است ٭ طرفه حالیست اینکه این مابون ٭ خلق را پیشوا و خود پشت است
صاحب سروری ذکر معنی اوّل و چهارم کرده. خان آرزو در چراغ هدایت ذکر معنی اوّل
فرموده نسبت معنی ششم گوید که مابون را گویند و فرماید که (۷) نیز چیزی که داخل شراب کنند برای
تقویت نشه (صائب ع) بادهٔ بی پشت از سر زود بیرون می رود ٭ بوسهٔ لبهای نوخط
را قوامی دیگر است ٭ (وله ع) از سیه مستی کند کم خویش را هر کس کشید ٭ زان لب نوخط
شراب پشت دار بوسه را ٭ و در سراج هم این را آورده - بهار گوید که بالضم ترجمهٔ ظهر است
و قائمین از صفات اوست و بمعنی ممد و معاون و قوت و توانائی مجاز است و بمعنی کون داده
هم و همچنین بمعنی دوائی که برای تقویت مستی در شراب اندازند (ملّا قاسم مشهدی ع) دل
بی عشق ندارد خبر از جلوهٔ حسن ٭ پشت از باده بود آئینهٔ مینا را ٭ صاحب جامع بر هر چهار
معنی اوّل الذکر و معنی ششم قانع مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است
و همین است معنی حقیقی این و معنی دوم مجاز آن و معنی سوم هم مجاز که پشت هم حصّهٔ بیرونی و بالائی
جسم است و معنی پس درین داخل است که در ملحقات (پشت بلور قرار داده) بمعنی پس بلور

قرار داده می آید و همچنین معنی ششم آنچه خان آرزو و زلہ بردارش بہار معنی ہفتم قائم کردہ ایجاد بندہ را ماند اگرچہ گندہ باشد (پشت شراب) و (شراب بی پشت) یا (شراب پشت دار) همه متعلق به معنی دوم است که از دواهای خاص شراب را پشتی حاصل می شود و تیزی می گردد و سرور زائد دارد پس از تجرد پشت آن اجزای دوائی گرفتن از استعمال ثابت نمی شود البته به مجاز مجاز یعنی ماخوذ از معنی دوم بر سبیل مجاز این معنی قائم توان کرد۔ زلہ بردارش بہار سندی که از ملا قاسم مشہدی برای معنی ہفتم آوردہ بکار معنی دوم می خورد و حق آنست کہ (بادہ بی پشت) یا (بادہ پشت دار) و امثال آن مرکبات را اصطلاحی قرار دادن بہتر است ازینکه (پشت) را بمعنی ہفتم قائم کنیم۔ قائل (اردو) (۱) پیٹھ۔ مؤنث (۲) مددگار۔ پشتیبان (قوت۔ توانائی۔ مؤنث) (۳) ہر چیز کا بیرونی جسم۔ یا حصہ یا پیچھا۔ مذکر (۴ و ۵) ایک شہر اور قریہ کا نام پشت ہے۔ مذکر (۶) ماہون بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ وہ شخص جسے علت ابنہ ہو (مخنث۔ دیکھو الخ) (۷) وہ اجزائے دوائی جن کو شراب میں ملانے سے اس کی قوت بڑھ جاتی ہے ۔

**پشت آوردن بزمین** | مصدر اصطلاحی مغلوب کردن کسی را کشتی گیران چون پشت حریف را بزمین آورند علامت غلبه خود دانند (سلمان ساوجی سه) یا چرخ گر بزور کند دست در کمر کو بخت تو آورد بزمین پشت آسمان کو

**مؤلف** عرض کند که صاحب آصفی بذیل (پشت آوردن) انقل ہمین سند کردہ پیکندری خوردہ و غور نکردہ کہ این مصدر ناقص حاصل سند نیست قائل (اردو) مغلوب کرنا۔ دکن میں کہتے ہیں پیٹھ زمین سے لگانا یعنی کشتی کھیج

بر غلبہ حاصل کرنا ۔

**پشت آینہ** اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) معروف
**مؤلف** عرض کند کہ آن سطح چوبین کہ در پس
آینہ سازند ۔ مرکب اضافی و موافق قیاس
است متعلق بمعنی اوّل بر سبیل مجاز یا متعلق
بمعنی سوم پشت کہ گذشت (صائب ؎)
آنکہ روزم چو پشت آینہ کرد ٭ کی توان دید
در اندامش ٭ مخفی مبادکہ از ہمین سند صائب
(پشت آینہ) (۲) مجازاً بمعنی حیران ہم پیدا است
قائل (اردو) (۱) آینہ کی پیٹھ ۔ مؤنث ۔
(۲) حیران ۔ ششدر ۔

**پشتاپشت** اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و آنند
بمعنی پشت بہ پشت از عالم دوشادوش است
**مؤلف** عرض کند کہ الف اتصال در میان
ہر دو لفظ پشت آمدہ موافق قاعدۂ فارسی زبان
است بمعنی تہہ بہ تہہ (انوری ؎) تا بود در
قرینہ پشتاپشت ٭ با فضای فلک فضای سدوم ٭
(اردو) تہہ بہ تہہ ۔ بقول آصفیہ ہر ایک تہہ
مین ۔ ہر ایک پرت مین ۔ ایک کے نیچے ایک
پرت در پرت ۔

**پشتارہ** اصطلاح ۔ بقول برہان و رشیدی
و جامع بروزن رخسارہ (۱) مخفف پشتوارہ
است و آن مقداری باشد از ہر چیز کہ بہ پشت
توان برداشت صاحب ناصری می فرماید کہ مخفف
پشتوارہ است کہ اصلش پشت بارہ بمعنی
آن مقدار بار کہ بہ پشت توان کشید و (۲) بمعنی
پشتی بان نیز **مؤلف** عرض کند کہ ماخذ بمعنی
اوّل موافق قیاس است و بمعنی دوم باعتبار
صاحب ناصری کہ محقق اہل زبان است عرض
می شود کہ پشت بمعنی مدد آمدہ و وارہ بقول برہان
بمعنی خداوند و صاحب می آید پس (پشت وارہ)
بمعنی خداوند مدد یعنی پشتی بان ۔ واو حذف شدہ
پشتارہ باقی ماند (اردو) (۱) پشتارہ بقول آصفیہ فارسی
اسم مذکر ۔ پیٹھ کا بوجھ (۲) دیکھو اندخسوارہ

**پشت اسپ گرم کردن** | دیکهو پشت گرم کردن

**پشت اشقر** | اصطلاح - بقول بحر بمعنی روز راست
**مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین اہل زبان
و نه باندان و معاصرین عجم ازین ساکت و سند
استعمال پیش نشد مخفی مباد که اشقر بمعنی مرغی سرخ
آمده که رنگش بزردی و سیاهی زند پس این مرکب
اسم فاعل ترکیبی و کنایه باشد از روز که پشت اشقر
است کنایه خوب نیست و بدون سند استعمال تسلیم
نکنیم (اردو) دن ۔ بزکر ۔

**پشت افتادن بر چیزی** | مصدر اصطلاحی
بهار و آنندراج و بذکر این از معنی ساکت و حیرت
سکوت غیر ازین نیست که معنی شعر نفهمیده اند
**مؤلف** عرض کند که حیران شدن کسی باشد
که حیران پشت بر دیوار یا بر کسی می شود در تحیّر
(میرزا رضی دانش ع) شاید ابروی فلک
بهتر ازین رو باشد ؛ پشت این آینه بر جانب
ما افتاده است ؛ شاعر گوید که آینه پشت بما است
یعنی حیران و جهش جز این نباشد که ابروی فلک
یعنی هلال آسمان بهتر و روشن بوجه روی
یار ما باشد و در بعض نسخ در مصرع اوّل شعر
عوض ابرو (آن روی) مذکور اندرین صورت
لفظ (این آینه) که در مصرع ثانی مستعمل است
استعاره باشد از فلک اوّل (اردو) حیران ہونا

**(الف) پشت انداختن** | مصدر اصطلاحی
**(ب) پشت انداز** | صاحب آصفی
ذکر (الف) کرده از معنی ساکت و بر (ب)
گوید که (۱) بمعنی کون داده باشد بهار می فرماید
که مفعول و (۲) گاهی بر فاعل نیز اطلاق کنند
لیکن بمعنی اوّل اشهر است صاحبان بحر و مؤید
و آنند هم ذکر (ب) بهر دو معنی کرده اند **مؤلف**
عرض کند که معاصرین عجم هم بر زبان دارند
پس (الف) مصدر این باشد بمعنی (۱) کون
دادن و (۲) لواطت کردن ۔ هر دو موافق
قیاس و (ب) بمعنی اوّل اسم مفعول ترکیبی است

وبمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی و بهر دو معنی مخفف
(به پشت انداز) باشد (اردو) الف (۱)
گانڈ مرانا (۲) گانڈ مارنا (ب) (۱) مابون (۲)
لوطی - فاعل لواطت -

**پشت بام** | اصطلاح - بقول بهار و انند
طرف بیرون بام (صائب) عکس تو چون
بخانۀ آئینه می رود؛ در پشت بام آینه مهتاب
می شود؛ صاحب روزنامه بحواله سفرنامه ناصر الدین
شاه قاچار گوید که بمعنی سقف است **مؤلف**
عرض کند که مرکب اضافی است وکنایه ازروی
سقف صاحب روزنامه در تعریف این
مرکب کار از احتیاط نگرفت معاصرین عجم
با ما اتفاق دارند (اردو) سقف اوپر چھت
کے اوپر کا رخ - تذکیر - پشت بام کہہ سکتے ہیں -

**پشت بام رندان و دزدی** | مثل -
صاحب خزینة الامثال ذکر این کرده از معنی
و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فایسان
استعمال این بدون اضافت بام کنند معنی لفظی
این همین که چون بر پشت بام رندان باشند
وقوع سرقه لازم و این بجائی استعمال کنند که
در آنجا صحبت بد باشد (اردو) بری صحبت
کے بیان میں اہل دکن یہہ کہتے ہیں "کا چھت پر آزاد
تو کیون نہ پھٹے" جس کا یہہ مطلب ہے کہ
جب رند اور آزاد چھت تک پہنچ جائیں
تو پھر چھت کیون نہ پھاٹین اور چوری کیون نکرین

**پشت بان** | اصطلاح - بقول بهار و انند
(۱) چوبی که در پس دیوار استوار کنند و (۲)
نیز کنایه از عمد و معاون خان آرزو در چراغ
هدایت این را مرادف پشتی بان گفته **مؤلف**
عرض کند که پشت بمعنی پشتی و مدد بجایش گذشت
و بان بمعنی صاحب که افادۀ معنی فاعلی کند چنانکه
نگهبان و باغبان پس معنی لفظی این مدد کننده
و بمعنی دوم حقیقی است و معنی اول را طالب
سند باشیم که اهل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت اند

اگرچه موافق قیاس وکنایه باشد (امیر خسرو رحمه)
شعله‌کشان از سر آتش زبان ٭ شقه بهر پشت شد
پشت بان ٭ (میرزا طاهر وحید رحمه) سبزه بهر گه
شکنند از باد چون شاخ درخت ٭ گر ضعیفی پشتبان
باشد غم از سیلاب نیست ٭ (اردو) (۱) اٹھوانگا
دیکھو باد بیر (۲) معاون - مددگار -

## پشت به بازار ایستادن قصاب

مصدر اصطلاحی - بهار گوید که چون قصاب گوشت
بقناره آویزد و خواهد که قطعه قطعه کرده بفروشد
رو به دکان خود و پشت جانب بازار می ایستد
(شفیع اثر رحمه) چنانکه پشت ببازار ایستد قصاب
٭ همیشه جانب ابروست روی فرگانش ٭ وارسته
به نقل قول بالا گوید که صفاهانیه گفتند که توجیهات
دیگر تراشیدهٔ مردم هند است خان آرزو در
چراغ هدایت می فرماید که قصابان در وقت
فروخت گوشت پشت بسوی بازار کنند از
جهت شرم کراهیت این عمل - صاحب بحر نقل نگار

قول وارسته و خان آرزو ولیکن رای خود ظاهر
نکرد و از سکوتش پیداست که نمی خواهد که در
تعریف از محققین بالا تجاوز کند مؤلف عرض
کند که نباید قصاب را داخل اصطلاح کنیم بلکه
(پشت ببازار ایستادن تاجران) گرم بازاری
متاع ایشان است یعنی بسیار فروخت شدن
متاع - رسم است که اهل دکانها خود صندوق
های خانه دار و آیینه دار و شکیه دار گوناگون
درست کنند که رو ببازار باشد و متاع خود
را بموقع در ان نهند و آویزند تا نگاه اهل بازار
و مشتریان برو رسد و چون کسی برای خریداری
رسد مالک دکان پشت ببازار و رو بسوی آن
می ایستد و متاع را از ان برآورد و معامله کند
پس (پشت ببازار ایستادن تاجران) دلیل گرمی
بازاری متاع شان است که نوبت به بیرون نها
آوردن متاع از ان صندوق ها می رسد
و این پشت ببازاری بدون آمادگی خریداران

نمی شود این است حقیقت این مصدر اصطلاحی
که محققین با نام و نشان پی بدان نبرده اند و کار
از تلاش ما صد نگرفته ۔ قاتل (اردو) متاع
کی گرم بازاری ہونا ۔ زیادہ بکری ہونا ۔

**پشت بدیوار دادن** اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) بمعنی مستظہر گشتن (میر صیدی ۵) بمعنی
را کہ بکوی تو فلک بار دہد ہ ہیچ آینہ گلش
پشت بدیوار دہد ہ **مؤلف** عرض کند کہ
(۲) کنایہ از حیران شدن است کہ کسی کہ حیران
و متحیر می شود از حیرانی پشت بدیوار می باشد
(اردو) (۱) اٹکا کرنا ۔ تکیہ کرنا (۲) حیران
ہونا ۔ دکن میں تھکا کہتے ہیں ۔

**پشت بدیوار گرفتن** مصادر (۳۸۱۵)
(۲) **پشت بدیوار نہادن** اصطلاحی ۳۸۱۶
مرادف (پشت بدیوار دادن) است کہ گذشت
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ۔
(ظہوری ۱۵) در کوی فقر پشت بدیوار احتیاج
ما خود را بترجمان توکل گرفتہ اند ہ (ولہ ۵) عقل
ندارد جگر ملز ظہوری ہ پشت بدیوار نہ کہ
عشق حصار است ہ (اردو) دیکھو پشت
بدیوار دادن ۔

(۱) **پشت بر جان کردن** مصادر اصطلاحی
(۲) **پشت بر چیزی زدن** صاحب بحر
(۳) **پشت بر چیزی کردن** (۱) را بمعنی
ترک جان نمودن گفتہ و صاحبان مؤید و انند
ذکر ماضی مطلق این بہ ہمین معنی کردہ اند **مؤلف**
عرض کند کہ ضرورت تخصیص (۱) نیست و این
داخل است در (۳) کہ بمعنی ترک چیزی کردن
است و رو گردانیدن از ان و (۲) مرادف
آن و (پشت بر قبلہ زدن) کہ می آید داخل این
(ظہوری ۵) اگر نقاب کشی پشت بر نماز کنم
ہ کہ روی قبلہ دران ابروان محراب نیست ہ (ولہ
۵) پشت بر دل کرد امید وصال ہ کشور
ما روی سموری نداشت ہ (اردو) (۱) جان

کی پروا نکرنا ۔ جان سے منہ پھیرنا (۲) کسی چیز
سے منہ پھیرنا (۳) کسی کی جانب پیٹھ کرنا کسی
سے منہ پھیرنا کسی چیز کو ترک کرنا ۔

**پشت بر خویش بودن** مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر و وارستہ خود را در نظر نیاوردن
(ظہوری سه) پشت بر خویش باش چون دفتر ٭ روی در خود مباش چون طومار ٭ مؤلف
عرض کند کہ این ہم داخل تعمیم معانی (پشت بر
چیزی کردن) است کہ گذشت و موافق قیاس
(اردو) اپنے آپ کو نظر میں نہ لانا ۔ اپنی پروا نہ
کرنا خودی سے منہ پھیرنا ۔

**پشت بر دیوار دادن** مصدر اصطلاحی

بقول بہار کنایہ از کمال قدرت و استظہار بر
چیزی (صائب سه) از توکل ہر کہ پشت خویش
بر دیوار داد ٭ بی سخن خاک مراد خلق چون محراب
شد ٭ (ولہ سه) سالہا شد پشت بر دیوار حیرت
دادہ ایم ٭ دیدۂ آئینہ را نقش چنین نشستہ است
٭ (ولہ سه) در خاک اہل شوق معانی درتہ [illegible]
٭ سیلاب پشت بحر بساحل نمی دہد ٭ مؤلف
عرض کند کہ این مرادف ہر دو معنی (پشت
بدیوار دادن) است کہ گذشت (اردو)
دیکھو پشت بدیوار دادن ۔

**پشت بر دیوار ماندن** مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر دانند و آں معنی کنایہ از تحیر الخ
بر ماندن (میرزا بیدل سه) بتبدیل از تحیر خویش
بچمن ٭ برگ گل ماند و پشت بر دیوار ما (ولہ
سه) گر ز روی خود براندازی نقاب ٭ پشت
بر دیوار ماند آفتاب ٭ مؤلف عرض کند کہ
از معاصرین عجم تحقیق رسید کہ این ہم مرادف
(پشت بدیوار دادن) است بہر دو معنی تحقیق
بالا از اسنادی کہ بہ پشت آمدہ بمعنی دوش تماشا
آوردہ اند (اردو) دیکھو پشت بدیوار دادن
کے دونوں معنے ۔

**پشت بر زمین آوردن** مصدر اصطلاحی

بقول بہار ستان برزمین زدن ۔ صاحب انند صراحت نفرید کند کہ زبون ساختن کسی را ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مغلوب کردن باشد کہ کشتی گیران مغلوب خود را پشت برزمین می کنند مخفی مباد کہ استعمال این بصلۂ موحدہ ہم بہمین معنی آمدہ یعنی (پشت بہ زمین آوردن) ۔ (سلمان ؎) با چرخ گر بزور کند دست در کمر بخت تو آورد بزمین پشت آسمان ۔ محققین یا لا ہمین سند سلمان را برای (پشت بر زمین آوردن) آوردہ اند و برلفظ غور نکردہ از معنی کار گرفتہ اند (اردو) پچھاڑنا ۔ مغلوب کرنا ۔ صاحب آصفیہ نے (چت گرانا) پر فرمایا ہے پچھاڑنا ۔ پیٹھ کے بل گرانا ۔ بازی لیجانا ۔ ہرانا ۔ جیتنا ۔

**پشت بر قبلہ زدن** | مصدر اصطلاحی بقول بحر انحراف از قبلہ **مؤلف** عرض کند کہ رو از قبلہ برتافتن موافق قیاس است و داخل تعمیم (پشت بر چیزی زدن و کردن) کہ بجایش گذشت و حق آنست کہ (پشت بر چیزی زدن) مصدر عام است و ہیچ خصوصیت با قبلہ ندارد (اردو) قبلہ سے پلٹ جانا ۔ منہ پھیرنا ۔ کسی چیز سے منہ پھیرنا ۔ انحراف کرنا ۔

**پشت برکردن** | مصدر اصطلاحی ۔ بقول انند و بہار (۱) کنایہ از اعراض کردن و نیز (۲) بمعنی منہزم شدن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول و دوم موافق قیاس است کہ برتافتن روی باشد برای اعراض و گریز ہردو (اردو) (۱) اعراض کرنا ۔ منہ پھیر لینا (۲) بھاگنا ۔ شکست پانا ۔ صاحب آصفیہ نے (پیٹھ پھیرنا) پر فرمایا ہے لڑائی سے بھاگنا ۔ روگردان ہونا (پیٹھ دکھانا) بھی انھین معنون مین مستعمل ہے ۔

**پشت برکندن** | مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب آصفی ۔ پشیمان شدن و تاسف خوردن **مؤلف** عرض کند کہ از سند ش (پشت دست

برکندن) پیداست کہ موافق قیاس است
و عادت است کہ چون کسی خشمناک شود پشت دست
را بر می کند از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد
بی غوری محقق ہند نژاد کہ در لفظ و معنی بی توجہی کرد
(نزاری قہستانی ؎) ہلیل از غصہ پست دست
برکند ٭ گریبان چاک زد از سر بیفگند ٭ پس این
چیزی نیست و (پشت دست برکندن) بمعنی خشمناک
شدن کنایہ ایست لطیف کہ می آید (اردو)
غصے ہونا۔ خشمناک ہونا۔

(۱) **پشت برکوہ باشیدن** مصادر اصطلاحی
(۲) **پشت برکوہ بودن** (۲) بقول بہار
و آنند کنایہ از کمال قدرت و استظہار بچیزی۔
مرادف (پشت بکوہ داشتن) کہ می آید (محسن تاثیر
؎) پشت فراغت ما برکوہ عیش باشد ٭ منقار
کبک خندان ہر جا گلوی مینا ست ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ سند بہار برای (۱) است نہ (۲)
از ینجاست کہ (۱) را قائم کردہ ایم و این بمعنی اول
ہمان (پشت بہ دیوار دادن) است کہ گذشت
یعنی اتکا کردن محققین بالاتعریف خوشی نکردہ اند
(اردو) دیکھو (پشت بدیوار دادن) کے پہلے معنے

**پشت برکوہ داشتن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار و آنند مرادف (پشت بکوہ بودن)
صاحب بحر ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ ما
اختلاف رای خود ہمہ را انجا عرض کردہ ایم
کہ این بمعنی اتکا کردن بر چیزی است (صائب
؎) شوخی کہ دارد از دل سنگین بکوہ پشت ٭
می دید کاش صائب در خون طپیدہ را ٭ (مخلص
کاشی ؎) با عاشقان ناز و سنگ جفای
این قوم ٭ دارند پشت برکوہ از سخت جانی
خویش ٭ مخفی مباد کہ سند صائب برای (پشت
بکوہ داشتن) است کہ می آید و محققین بالابر
نزاکت لفظی غور نکردہ اند (اردو) دیکھو
(پشت بدیوار دادن کے پہلے معنے۔

**پشت بر نماز کردن** مصدر اصطلاحی

رو از نماز آفتن است داخل تعمیم همان (پشت برچیزی کردن) که گذشت وسند این هم مصدر را انجا ذکر ... (اردو) دیکھو (پشت برچیزی ... کردن)

**پشت بزمین آوردن** مصدر اصطلاحی همان (پشت بر زمین آوردن) که گذشت وسند این هم مصدر را انجا مذکور (اردو) دیکھو پشت بر زمین آوردن -

**پشت لبست** اصطلاح - بقول برهان وسروری وبحر ومؤید وسراج گلیمی یا شالی که بر زنگیران یا باغبانان چیزی دران نهند و پشت بندند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) وه کپڑا جس میں کاشتکار یا باغبان اجناس رکھ کر پیٹھ پر باندھ لیتے ہیں -

**(۱) پشت بکوه بودن** مصادر اصطلاحی (۱) بقول بحر وسراج

**(۲) پشت بکوه دادن**

**(۳) پشت بکوه داشتن** مرادف (پشت بر کوه داشتن) که گذشت وهم او بر (۲) گوید که مستظهر گشتن - صاحب آصفی ذکر (۳) کرده معنی فرماید که مرادف (۱) باشد مؤلف عرض کند که سند (۳) بر (پشت بر کوه داشتن) گذشت وبحث این هم مصدر را انجا مذکور که هر سه مرادف آنست (اردو) دیکھو پشت بر کوه بودن و پشت بر کوه داشتن -

**پشت بلور** استعمال - صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار گوید که (پشت بلور قرار داده) بمعنی پس بلور قرار داده مؤلف عرض کند که پشت درینجا بمعنی پس آمده که بر معنی سوم ذکرش واشارهٔ این کرده ایم حاصل اینست که ازین استعمال (پشت چیزی) بمعنی پس چیزی باشد که بجایش می آید (اردو) بلور کے پیچھے رکھا ہے -

**پشت پا خاریدن** مصدر اصطلاحی - بقول برهان وجامع (۱) کنایه از شاد شدن و خوش آمدن وخوش حال گردیدن صاحب بحر

می فرماید که (۲) تملق و چاپلوسی کردن خان آرزو
در سراج همزبان برهان - صاحب آصفی همزبان
بحر (انوری ۳۵) آنکه او پشت دست می خاید
٭ همه را پشت پای می خارد ٭ مؤلف عرض
کند که معنی اول را باعتبار صاحب جامع که محقق
اهل زبان است تسلیم کنیم و معنی دوم موافق قیاس
و معاصرین عجم بقصد تصدیق می کنند - عادت است
که تملق کنندگان با مخاطب خود این حرکت می کنند
که پروای آبروی خود ندارند و پایش می خارند
و نشنیدیم که در شادی و خوشی عادت خاریدن
پشت پا باشد سند انوری معنی مطابق معنی دوم
می نماید (اردو) (۱) خوش ہونا (۲) خوشامد
کرنا - چاپلوسی کرنا - تملق کرنا -

**پشت پا زدن** مصدر اصطلاحی - بقول
برهان و جامع (۱) کنایه از ترک دادن و (۲)
اعراض نمودن و (۳) منهزم شدن - بهار ذکر
معنی اول کرده بحوالهٔ خان آرزو گوید که بمعنی
رد کردن اشیا و اسباب دنیا مستعمل و بر اشخاص
دیده نشد که گفته باشند ٭ فلان کس به مادر و
پدر و پسر و دختر پشت پا زد ٭ ما سن ادعی فعلیه السند
ما گوییم که (هذا السند) (حزین اصفهانی ۱۵) یارب
بکیش کیست بت ما که می زند ٭ بر دست پشت پا
و به جمهور پشت دست ٭ (شاعر ۱۵) دست و
پائی زدیم در نگرفت ٭ پشت پائی زدیم وارستیم
٭ صاحب بحر بذکر هر سه معنی بالا گوید که (۴) بمعنی
گریختن هم - وارسته بمعنی اول قانع و صاحب
رشیدی بذکر معنی اول می فرماید که (۵) بمعنی رد
کردن هم صاحب جهانگیری در ملحقات معنی اول
را بسند شاعر که بالا گذشت آورده - خان آرزو
در سراج بمعنی اول و پنجم قانع مؤلف عرض
کند که (۶) واپس شدن معنی حقیقی این است بدون
اضافت پشت و معنی اول و دوم و سوم و چهارم
و پنجم مجاز آن - بهار که برای دعوی مدعی سندی خود بالا
کلام حزین اصفهانی سند اوست که منسوب به

شیخ العارفین کردہ طرز بیانش اعتراض می کند برین بیان و این اعتراض بجوالهٔ سراج المحققین است که در اصطلاحش اشاره بصاحب سراج و خان آرزوی اکبرآبادیست و ما این اشارهٔ اعتراضی را در سراج اللغت نیافتیم (اردو) (۱) لات مارنا۔ بمعنی ترک کرنا۔ دیکھو پا زدن کے دوسرے معنے (۲) اعراض کرنا۔ دیکھو اعراض کردن (۳) منہزم ہونا۔ ہارنا۔ شکست پانا (۴) بھاگنا۔ (۵) رد کرنا (۶) واپس ہونا۔

**پشت پای** اصطلاح۔ بقول برہان (۱) حیز و مخنث را خوانند و گاہی بعنوان دشنام ہم این لفظ را بکسی گویند۔ صاحبان جامع و بحر ذکر ایمعنی کردہ۔ بہار بر معروف قانع خان آرزو در سراج بذکر قول برہان می فرماید که اغلب که بمعنی مردود و رانده شده باشد چه (پشت پا زدن) در اصل بمعنی رد کردن است و بدین سبب حیز و مخنث را ہم می گفته اند مؤلف عرض کند که این است پایهٔ تحقیق و تدقیق خیر المدققین بہار عجم که در محاورهٔ زبان قیاس غالب را دخل می دہد و توجیہی که برای معنی حیز و مخنث آورده درخور تحقیق اوست معاصرین عجم گویند که فارسیان پشت پای بدون اضافت پشت مخنث را نام نهادند ازینکه در پشت خود بمجاز پای دارد از کیر۔ اندرین صورت اسم فاعل ترکیبی است و گرہیچ و قیاس را ہمین قدر دخل است و بس و اگر این را باضافت پشت خوانیم (۲) بمعنی حقیقی است که ظهر الرجل باشد چنانکه ظہوری گفته (ع) چشم بر پشت پای دوخته ام زانکه ہم گریه در گلو دارد (اردو) (۱) مخنث دیکھو الغ (۲) پشت قدم۔ پاؤں کا پنجہ اور قدم کی پیٹھ۔ مؤنث۔

**پشت پای خاریدن** مصدر اصطلاحی بقول بہار بدل (پشت پای) کنایه از تملق و چاپلوسی کردن است و فرماید که بعضی کنایه از شاد شدن و خوش آمدن نوشته اند و این سند

می خواهد **مؤلف** عرض کند که بحث این بر
(پشت پا خاریدن) گذشت جز این نیست که
این فرید علیه آنست بزیادت تحتانی بر لفظ پا
و برای معنی اوّلش که همه در انجا مذکور است ما
قول جامع را که محقق اهل زبانست بمثابه سند
دانسته ایم دیگر چه باید (اردو) دیکهو پشت پا خاریدن

**پشت پروین** اصطلاح - بقول بهار و آنند
کنایه از شتر بارکش (خواجه نظامی ـه) رواروی
زنان نای زرّین زدند * سراپرده بر پشت پروین
زدند * و فرماید که کذا فی بعض الشروح ولیکن
ظاهر آنست که تنها لفظ پروین کنایه از شتر مذکور
است نه پشت پروین زیرا که لفظ پشت درینجا
بمعنی خود است که مضاف شده بسوی پروین
پس صحیح (سراپرده بر پشت پروین زدن) کنایه
از تهیهٔ کوچ کردن و خیمه بار کردن بود والله
اعلم بحقیقة الحال. **مؤلف** عرض کند که بحث
پروین بجایش گذشت و در انجا هیچ اشاره این
نیست که استعمال پروین برای شتر شود و پروین
هیچ مناسبت با شتر هم ندارد و اگر فارسیان
پروین را مجازاً برای شتر استعمال می کردند در
حالت استعاره می بود نه کنایه یکی از معاصرین عجم
گوید که فارسیان (پشت پروین) بدون اضافت
شتر را گویند و هیچ تخصیص بارکش نیست و این
اسم فاعل ترکیبی است یعنی پروین بر پشت دارنده
که کوهان پشت شتر سه گانگی دارد ازینجاست که
پشت پروین نام شتر شد و این کنایه باشد -
(اردو) اونٹ - مذکر -

**پشت پلنگ** اصطلاح - بقول بحر ابلق
**مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین زباندان
و اهل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم هم هم
زبان ندارند ظاهراً اسم فاعل ترکیبی است
یعنی پشت مثل پلنگ دارنده و کنایه از ابلق
(اردو) دیکهو ابلق -

**پشت پناه** اصطلاح - بقول آنند بحواله

فرہنگ فرنگ بمعنی مدد و معاون **مؤلف** عرض
کند کہ بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی مدد را پناہ دہندہ و باخود دارندہ کنایہ
از معاون۔ موافق قیاس است (اردو)
پشت پناہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ حمایتی۔ مددگار
۔ اس کا استعمال صرف مدد اور حمایت کے معنوں
میں مؤنث ہے۔

**پشت پوزی** اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بمعنی پاردم باشد **مؤلف**
عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق این می کنند
پوز بمعنی ساق درخت آمدہ و معنی لفظی این منسوب
بہ شاخ پشت و کنایہ از پاردم کہ شبیہہ شاخ
است (اردو) دمچی۔ مؤنث۔ دیکھو پاردم۔

**پشت تازہ** اصطلاح۔ بقول مؤید باہای
موقوف سلک مہرہ ہای پشت کہ بتازیش
صلب خوانند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بدون اضافت پشت بمعنی چیزی کہ
پشت را تازہ دارد و کنایہ از معنی بالا (اردو)
پیٹھ کے منکے۔ مہرہ ہائے پشت۔ مذکر۔

**پشت تیغ** استعمال۔ بقول بہار و انندراج
مقابل دم شمشیر۔ صاحب انند گوید کہ مرادف
(پشت شمشیر) است کہ می آید **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است بمعنی حقیقی (اردو)
تلوار کی پیٹھ۔ مؤنث۔ دم شمشیر کا مقابل۔ دھار
کی دوسری جانب جو تیز نہیں ہوتی۔

**پشت چشم** استعمال۔ بقول بہار معروف
**مؤلف** عرض کند کہ مراد از غلاف چشم باشد
و استعمال این در ملحقات می آید (اردو) پپوٹا
مذکر۔ دیکھو بام چشم۔

**پشت چشم تنگ کردن** مصدر اصطلاحی۔
(۱) کنایہ از ناز و ادا کردن و (۲) بناز و غرور
نگریستن و (۳) اغماض نمودن و تغافل زدن
مرادف (پشت چشم نازک کردن) کہ می آید۔
(ملا طغرا ۵) قدح را زبس چہرہ افروختہ ہا

رطل بادہ را بال و پر سوختہ؛ چنان پشت چشمی
تنک کردہ است؛ کہ رطل گران را سبک کردہ
است؛ صاحبان بحر و انند ہم ذکر این کردہ اند۔
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) (۱) ناز و ادا کرنا (۲) ناز و ادا اور
غرور سے دیکھنا۔ (۳) اغماض کرنا۔

**پشت چشم دیدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) توجہ از کسی نیافتن (بینش کشمیری ؎)
غیر پشت چشم دیدن حاصل بینش نداشت؛ ہمچو
ابرو بر سر ہر دیدہ منزل داشتم؛ **مؤلف**
عرض کند کہ (۲) مقابل نظر ظاہری کردن کہ کنایہ
از بصیرت باطنی است کہ آن مشاہدہ پشت
چشم است کہ چشم بند کردہ نگہ بہ خلاف چشم کنند
و از غور کار می گیرند شاعر گوید کہ اگرچہ مثل ابرو
بر سر ہر دیدہ منزلی بود و لیکن حاصل بینش
ہمان وقت بدست آمد کہ پشت چشم دیدم یعنی
چشم را بند کردہ غور کردم۔ اینست معنی شعر
کہ فہمیدہ ایم نمیدانیم کہ صاحب بحر معنی اول را
چگونہ قائم کردہ و خبر ندارم کہ او چہ فہمیدہ۔ فتأمل
(اردو) (۱) کسی سے توجہ نہ پانا (۲) باطنی
نظر کرنا۔ آنکھ بند کرکے غور کرنا۔

**پشت چشم نازک کردن** مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و انند مراد فِ پشت چشم تنک
کردن) کہ گذشت۔ خان آرزو در چراغ ہدایت
ذکر این کردہ (اشرف ؎) عالمی را گشت
پشت چشم نازک کردنش؛ چشم پوشیدن بتان
را تیغ خوابانیدن است؛ (صائب ؎) ای
غزال چین چہ پشت چشم نازک می کنی؛ چشم ہای
چشم ہای سرمہ سا را دیدہ است؛ (والہ ؎)
اصفہان گر پشت چشم از سرمہ نازک کرد از
خاک دامنگیر ہست بینائی مالیس است؛ (حکیم
زلالی ؎) ندیدہ از طرب چشم نازک؛ چو بست
پشت چشمی کردہ نازک؛ **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو پشت چشم

نک کردن ۔

**پشت چمن** اصطلاح ۔ بقول برہان و بہار و بحر و جامع و انند و سراج کنایہ از صحن چمن باشد **مؤلف** عرض کند کہ پشت دریجا بمعنی سوم باشد و موافق قیاس مرکب اضافی است (اردو) صحن چمن ۔ مذکر ۔

**پشت چیزی** اصطلاح ۔ بمعنی پس چیزی چنانکہ بر (پشت بلور) ذکر این کردہ ایم صاحب عجم بر زبان دارند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و متعلق بمعنی سوم پشت (اردو) کسی چیز کے پیچھے ۔

**پشت خار** اصطلاح ۔ بقول بہار و انند و بحر چیزی کہ از آہن یا دندان ماہی و عاج و امثال آن بصورت پنجۂ آدمی بر چوبی باریک وصل کردہ پشت بدان خارند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است ما این پنجۂ مصنوعی را بدست قلندران دیدہ ایم خیلی ذریعۂ راحت است برای انسان جہتہ پشت خاریدن بدست خویش (اردو) پشت خار بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ لوہے یا ہاتھی دانت کا پنجہ جس سے پیٹھہ کھجایا کرتے ہین ۔

**پشت خاریدن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است لازم و متعدی ہر دو مستعمل مثالش این از کلام انوری بر پشت پای خاریدن گذشت مخفی مباد کہ مصدر خاریدن لازم و متعدی ہر دو آمدہ (اردو) پیٹھہ کھجانا ۔ لازم و متعدی دونون یعنی پیٹھہ مین خارشت ہونا ۔ چل ہونا ۔ کھجلی ہونا اور پیٹھہ کھجلانا ۔ سہلانا ۔ ناخن سے کھرچنا ۔

**پشت خم دادن** مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند (۱) کنایہ از تواضع و (۲) فروتنی کردن مرادف (پشت خم کردن) (کمال اسمعیل ؎) فلک بخدمت تو پشت خویش چون خم داد ز قرص مہر و مہش گشت وجہ نان روشن از

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است۔
(اردو) (۱) تواضع کرنا۔ اخلاق و مروت کرنا
(۲) عاجزی کرنا۔

**پشت خم شده** اصطلاح۔ بقول بحر (۱)
مردم کوز و (۲) راکع و (۳) خاضع مرادف
پشت خم گرفته مؤلف عرض کند که اسم مفعول
(پشت خم شدن) است محققین اہل زبان ذکر
این استعمال نکرده اند و سند استعمال ہم پیش نشده و لیکن
بہر سه معنی موافق قیاس است (اردو) (۱)
کوز پشت بقول آصفیه۔ خمیده پشت۔ کُبڑا کبھا
(۲) وه شخص جو رکوع میں ہو (۳) وه شخص
جو خلیق اور متواضع ہو۔

**پشت خم کردن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بهار و بحر مرادف پشت خم دادن که گذشت۔
(شیخ شیراز ـ) پارسایان روی در مخلوق ؛
پشت خم می کنند و بالا راست ؛ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است و کنایه باشد
(اردو) دیکھو پشت خم دادن۔

**پشت خم گرفته** اصطلاح۔ بقول بحر و آنند
و مؤید مرادف (پشت خم داده) که گذشت
مؤلف عرض کند که اگرچه دیگر محققین اہل
زبان و زباندان این را ترک کرده اند و لیکن
موافق قیاس است (اردو) دیکھو پشت خم داده۔

**پشت دادن** مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان
و جامع (۱) کنایه از رو گردانیدن و (۲) گریختن
بهار گوید که مرادف (پشت بر کردن) است
و فرماید که (۳) کنایه از گان دادن نیز (شیخ
شیراز ـ) چو بینی که لشکر همه پشت داد ؛ به تنها
مده جان شیرین بباد ؛ (ابوالبرکات منیر ـ)
ای بندهٔ قامت شده سروسهی ؛ شرمنده سیب
ذقنت گشته بهی ؛ پشت تو ز روی آینه صاف
تراست ؛ من سوی تو ہمت اگر بمن پشت دہی ؛
(نعمت خان عالی ـ) عالی ز غفلت انگشت
نزنید دچه کند ؛ و زہجو تو شوخی نگزید دچه کند ؛

پیوست و تو پشت میان ہی جانب او ۔ انصاف
بدہ کہ بہ تخیر و چپ کند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است ۔ ہمہ معانی **(اردو)** (۱)
و (۲) دیکھو پشت بر کردن (۳) کاٹ دینا ۔

**پشت دار** اصطلاح ۔ بقول برہان و
جامع بر وزن بردبار (۱) پشتیبان را گویند و
(۲) ہر چیز کہ ضخامتی داشتہ باشد خصوصاً از جنس
پوشیدنی صاحب سروری بذکر معنی اول منفرد
کہ (۳) بمعنی جسیم ہم (مولوی معنوی رہ) ندار
را مدد پشت دار سوسی ساخت ۔ لخلخہ
ترصیع جفا وفا ساز د ۔ صاحب جہانگیری بذکر
معنی اول در ملحقات ہم نگارش کردہ بہار و
مؤید و رشیدی بہ معنی اول قانع (صائب رہ)
چنانکہ در دکان پشت دار صہبا را ۔ از خط پشت
لب افزود نشاط لب او ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است و معنی اول حقیقی و دیگر
معانی مجاز آن **(اردو)** (۱) دیکھو پشتیبان
(۲) ہر چیز جو ضخامت رکھتی ہو ۔ مؤنث (۳) جسیم ۔

**پشت در** اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و مجمع و
ایران بمعنی کفش کن (شفائی رہ) خالی نبود
یکدم ز امد شد اجلاف ۔ از کیوہ و کفش نمدین
پشت در تو ۔ (محسن تاثیر رہ) تا تو در خلوت
شدی خورشید پابوس ترا ۔ کردہ از پس دیر
اکنون پشت در افتادہ است ۔ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی حقیقی این درندہ پشت و چاک
کنندہ آن و اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از
کسی کہ پشت کفش ولایت را کہ بزبان انگلیسی
شوز یا بوٹ گویند کشادہ پای آقا را در ان
نشاند و بہ بند آن بہ بندد ۔ ہمین است کار کفش کن
**(اردو)** چرن بردار ۔ بقول آصفیہ اردو ۔
اسم مذکر ۔ امیروں کی جوتیاں اٹھانے والا کفش
بردار (بوٹ اور شوز پہنانے والا) ۔

**پشت درہم شکستن** مصدر اصطلاحی ۔
بقول بہار معروف (مولانا سائی رہ) جور دوران

ساغر عیشم بسنگ غم شکست ٭ بار ہجران تو پشت
طاقتم درہم شکست ٭ صاحب انند گوید کہ مرادف
(پشت شکستن) است مؤلف عرض کند کہ
ہمت زائل کردن و مضطرب و مایوس و نا امید
کردن (اردو) پیٹھ توڑنا ۔ بقول آصفیہ ۔
مایوس کرنا ۔ نا امید کرنا ۔ ہمت توڑنا ۔ ہراس کرنا

**پشت دست** | اصطلاح ۔ بقول بہار معروف
صاحب بحر می فرماید کہ در مقام رد کردن چیزی
مستعمل می شود ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم نوشتہ
بحر (سلیم ف) جای زر در کف آزادہ سلیم ٭
چون زر داغ بہ پشت دست است ٭ می فرماید
کہ درین بیت بسبب لفظ کف اندک خدشہ است
مؤلف عرض کند کہ درین شعر استعمال این
بمعنی حقیقی است و بترکیب فارسی بمعانی خاص
در ملحقات می آید خصوصیت استعمال این کہ بیان
کردہ محققین بالا بحالت غیر ترکیب این بالفظ
دیگر ہیچ در خور آن نبود کہ دریجا ذکرش کنیم

مرکب اضافی است بمعنی حقیقی یعنی پشت پنجہ دست
مقابل کف دست (اردو) پشت دست
بہ ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ہاتھ کے نیچے ہاتھ کی
پشت ۔ کف دست کی ضد ۔ مؤنث ۔

**پشت دست افشاندن** | مصدر
اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از رد
کردن (صائب ف) ہر کس فشاند برمن پرشور
پشت دست ٭ از جہل زد بخانہ زنبور پشت
دست ٭ مؤلف عرض کند کہ ازین سند
(پشت دست فشاندن) پیداست نہ افشاندن
عیبی ندارد کہ فشاندن مخفف افشاندن است
و معنی این مصدر مرکب بخشم انکار کردن است
و پس و عادت است کہ بحالت خشم برای رد
و انکار پشت دست می افشانند (اردو)
غصے سے رد کرنا ۔ انکار کرنا ۔

**(الف) پشت دست بدندان برکندن**

**(ب) پشت دست بدندان کندن**

## (ج) پشت دست بدندان گزیدن

مصادر اصطلاحی۔ (الف) بقول انند (۱) کنایه از پشیمان شدن و تاسف خوردن و سندی پیش نکرد صاحب بحر بذکر (ب و ج) ذکر همین معنی کند۔ بہار بر (ج) قانع (شیخ شیراز سه) بہ تندی سبک دست بردن بہ تیغ ؛ بدندان گزد پشت دست دریغ ؛ صاحب جہانگیری در ملحقات و صاحب رشیدی نسبت (ج) گویند که کنایه از ندامت و پشیمانی (وله سه) بهل تا بدندان گزد پشت دست ؛ تنور چنین گرم نان در نه بست ؛ مؤلف عرض کند که از سهرد و سند سعدی گزیدن در (ج) بمعنی لازمی می نماید یعنی گزیده شدن فتامل اندرین صورت معنی (ج) البته حاصل شدن صحیح باشد مخفی مباد که همین هر سه اصطلاح (۲) بمعنی بسیار خشمناک شدن است که بحالت خشم بسیار این حرکت کنند که بر (برکندن پشت دست) گذشت

(اردو) (الف و ب و ج) (۱) پشیمان ہونا۔ افسوس کرنا۔ ندامت حاصل ہونا۔ (۲) دیکھو برکندن پشت دست۔

## (الف) پشت دست بر زمین گذاشتن

## (ب) پشت دست بر زمین نهادن

مصادر اصطلاحی۔ بقول صاحب بحر (۱) اظهار عجز کردن و زاری و فروتنی نمودن و (۲) نوعی از تعظیم هندستان که آن را به ترکی کورنش گویند (صائب سه) پشت دست از پنجۂ مرجان گذارد بر زمین ؛ بحر تا تردستی مژگان ما را دیده است ؛ بہار نسبت (ب) بر معنی دوم قانع (ظهوری سه) به تسلیم چون چاکران کمین ؛ فلک پشت دستی نهد بر زمین ؛ مؤلف عرض کند که کورنش نوعی از سلام است که پشت دست را بر زمین نهاده سر بر کف دست می نهند و این رسم و آئین آداب دربار سلاطین سلف هند بود و خصوصیت با هند ندارد که آئین ترکان هم و معاصرین عجم گویند

کہ ہمین رسم و آئین سلف فارسیان ہم مخفی مبادکہ
معنی دوم اصل است و معنی اوّل بمجاز کہ از کورنش
اظہار عجز ہم می شود (اردو) (الف و ب)
(۱) عاجزی کرنا۔ رونا (۲) کورنش بجالانا بقول
صاحب آصفیہ۔ آداب بجالانا۔ تسلیم عرض کرنا۔
**مؤلف** عرض کرتا ہے کہ دکن مین اس کے
معنے خاص ہین یعنے پشت دست کو زمین پہ
یا کف دست کو پیشانی پر رکھکر سجدہ کرنے
کو کہتے ہین یہہ بادشاہان سلف کے دربار
کا سلام تھا اور اب متروک ہے۔

**پشت دست برکندن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار (۱) کنایہ از پشیمان شدن و تاسف خوردن
(حکیم نزاری ؎) بلبل از غصہ پشت دست برکند
بگریبان چاک زد از سر بیفگند ؛ صاحبان رشیدی
(و جہانگیری در ملحقات) بر نداشتہ و پشیمانی قانع
**مؤلف** عرض کند کہ (۲) کنایہ از خشمناک شدن
ہم کہ عادت اہل ولایت است کہ در خشمناکی
پشت دست را بدندان می گزند و سند بالا بمعنی
دوم چسپان تر است و اشارہ ہمین بر (برکندن
پشت دست) گذشت (اردو) (۱ و ۲) دیکھو
برکندن پشت دست۔

(۸۱۴) **پشت دست برگرفتن** مصدر اصطلاحی
**مؤلف** تواضع کردن و بوسہ دادن بر دست
عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری
؎) خوان وصلی بمیزبان حسن شب گسترده بود
زلہ ہای زخم پشت دست مہمان برگرفت ؛
(اردو) تواضع کرنا۔ ہاتھہ کو بوسہ دینا۔

**پشت دست خائیدن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر و رشیدی و انند و سراج مرادف
(پشت دست برکندن) (شیخ شیراز ؎) روی
در روی دوست کن بگذار ؛ تا عدو پشت
دست می خاید ؛ **مؤلف** عرض کند کہ شامل
باشد بر ہر دو معنی (پشت دست برکندن) و سند
بالا با معنی دوم چسپان تر است محققین با نام و نشان

خورتکردہ اند بمعنی دوش وعادت اہل ولایت
است کہ بحالت خشم بسیار پشت دست رامی خایند
(اردو) دیکھو برکندن پشت دست ۔

**پشت دست خوردن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار وبحر وانند کنایہ از رد شدن (ظہوری
؎ نگاہم زروی توگر دیدہ ست ٭ پری گر
دیدہ می خورد پشت دست ٭ مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) رد ہونا ۔

**پشت دست داشتن بر چیزی** مصدر
اصطلاحی ۔ بقول بحر رد کردن آن مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد معاصرین عجم بہ زبان ندارند ۔
(اردو) رد کرنا ۔

**پشت دست زدن** مصدر اصطلاحی
بقول بہار وبحر وانند رد کردن (مخلص کاشی
؎ کی روی دست دولت دنیا خورد رحیم کی ٭
فقر هم زند بحشمت فغفور پشت دست ٭ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) رد کرنا ۔

**پشت دست کندن** مصدر اصطلاحی ۔
بقول برہان وسراج بمعنی پشت دست گزیدن
باشد مرادف (پشت دست بدندان کندن)
کہ کنایہ از ندامت وپشیمانی است ۔ صاحب بحر
می فرماید کہ مرادف پشت دست خائیدن مؤلف
عرض کند کہ ما صراحت کافی ہمہ را انجا کردہ ایم
موافق قیاس است (اردو) دیکھو پشت دست
بدندان کندن وخائیدن ۔

**پشت دست گذاشتن** مصدر اصطلاحی
بقول بحر مرادف (پشت دست بہ زمین گذاشتن)
صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ وسندش از صائب
؎ دریش عارض تو مگر گذاشت است ٭
از برگ بر زمین شجر طور پشت دست ٭ مؤلف
عرض کند کہ تسامح ہر دو محققین بالاست کہ برین
مصدر این معنی قائم کردہ اند وصاحب آصفی
بر سندیکہ پیش کردہ خود بخود تکرر دکہ متعلق بہ (پشت دست

برزمین گذاشتن) است تا آنکه سند دیگر پیش نشود ما این را بدین معنی تسلیم نه کنیم که موافق قیاس نیست و اگر سند دیگر پیش شود لفظ (برزمین) را از این مصدر مخففه دانیم (اردو) دیکهو پشت دست برزمین گذاشتن ۔

## (الف) پشت دست گذاشتن پیش چیزی

## (ب) پشت دست گذاشتن در پیش چیزی

مصادر اصطلاحی ۔ بقول بهار کنایه از عجز و الحاح کردن است (صائب الف ے) پیش آن چشم سیه دل می گذارد پشت دست ٭ گرچه خط بسیار ازین کافر مسلمان کرده است ٭ و سند دوم همان که بر مصدر گذشته گذشت و آن متعلق است به مصدر (پشت دست گذاشتن در پیش چیزی برزمین) و بکار این نمی خورد ـ مؤلف عرض کند هردو موافق قیاس است که از (پیش چیزی و در پیش چیزی) برزمین مراد است که در کلام صائب حذف شد و قرینهٔ پشت دست تصدیق این حذف می کند (اردو) عجز و الحاح کرنا ۔

## پشت دست گزیدن

مصدر اصطلاحی بقول برهان مرادف (پشت دست بدندان گزیدن) کنایه از ندامت و پشیمانی است صاحبان بحر و (جهانگیری ـ در ملحقات) و سراج و جامع ذکر این کرده اند (صائب ے) باید چگونه راه در آن زلف دست ما ٭ جائی که شانه می گزد از دو پشت دست ٭ مؤلف عرض کند که ما حاصل کامل معنی به (پشت دست بدندان گزیدن) کرده ایم (ظهوری ے) اشک خونی چه خوش خیالی بست ٭ پشت دست گزیدهٔ ما را ٭ (اردو) دیکهو پشت دست بدندان گزیدن ۔

## پشت دست نهادن

مصدر اصطلاحی بقول بحر مرادف (پشت دست به زمین نهادن) که گذشت (سلیم ے) رسانده ایم بجائی شراب خوردن را ٭ که پشت دست نهد پیش ما سبوی شراب ٭ مؤلف عرض کند که از سند پیداست

(پیش کسی) را ازین اصطلاح حذف نباید کرد چنانکه صاحب بحر کرده و از بحر (پشت دست نهادن) معنی (پشت دست بزمین نهادن) پیدا نمی شود فتامل (اردو) دیکھو پشت دست بزمین نهادن۔

## پشت دوتا کردن

مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار و بحر و آنند کنایه از تواضع و فروتنی کردن (شیخ شیراز سے) ای شکم خیره بنانی بساز تا نکنی پشت بخدمت دوتا ۞ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است که خمیدن پشت علامت تواضع و فروتنی است (اردو) تواضع اور فروتنی کرنا۔

## پشت دیدن

مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که (۱) فرار مشاهده کردن و (۲) قوت و توانائی دیدن (ابوالمعانی ۱۰۵۲ھ) بجنگ اندرون پشت لشکر ولیکن ۞ ندیده گه جنگ جز پشت لشکر ۞ (اردو) (۱) فرار مشاهده کرنا (۲) قوّت و توانائی دیکھنا۔

## پشت راست کردن

مصدر اصطلاحی کنایه از آرام گرفتن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری سے) چون پشت کنم راست ز هر شیشۂ سنگین ۞ کوه است زمین دوز ازین بار گرانست ۞ (اردو) پیٹھ سیدھی کرنا۔ دکن میں بمعنی آرام لینا مستعمل ہے اور یہ محاورہ اس عادت سے مروج ہے کہ جب کوئی شخص جھک کر کام کرتے ہوے تھک جاتا ہے تو زمین پر لیٹ جاتا یا کسی دیوار یا تکیہ کا سہارا لیتا ہے تاکہ پیٹھ سیدھی ہو اور راحت ملے اور تکان دفع ہو۔

## پشت را فقره باشد لیکن فقره را پشت نباشد

مثل جناب خزینۃ الامثال ذکر این کرده از معنی و محلّ استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان چون کسی را بینند که بی مدد کسی کاری نمی کند بحق او این مثل را زنند

(۶۱۷۸)

مقصود آنست که پشت بمدد فقرہای پشت کار
خود کند لیکن فقرہ بای پشت امداد چیزی ندارد
و بکار خود است مقصود این است تکیہ بر امداد
نباید کرد و کار خود بزور بازوی خود می باید کرد
(اردو) دکن مین کہتے ہین ؛؛ آپ کو ہاتھ سے
اور ہاتھ بے ساتھ ہے ؛؛ مقصد یہہ ہے آپ ہاتھ
کی مدد سے کام کرتے ہین مگر ہاتھ اپنی قوت سے
کام لیتا ہے ۔

**پشت زدن** مصدر اصطلاحی - بقول
بحر (۱) رد کردن چیزی را **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس نیست که معنی لفظی این (۲) و واپس
شدن است و (پشت دست زدن) البتہ موافق
قیاس است برای رد کردن که گذشت و سندش
ہم مصدر انجا مذکور - دیگر محققین اہل زبان و زبان
دان و معاصرین عجم ہم ازین ساکت پس مشتاق
سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) رد کرنا (۲)
واپس ہونا ۔

**پشت زمین** اصطلاح - بقول بہار (۱)
کنایہ از تحت الثری - صاحب بحر بذکر معنی اول
گوید که (۲) روی زمین **مؤلف** عرض کند که
بمعنی دوم موافق قیاس است مخفی مباد که نظر
بر اعتبار صاحب بحر معنی اول را ہم من وجہ
معتبر دانیم و معاصرین عجم ہم با ما ہمزبان - اگر سطح
بالائی زمین را روی زمین خوانیم تحت الثری
پشت زمین باشد - و اگر تحت الثری را روی قیاس
کنیم سطح بالای زمین پشت زمین باشد (اردو)
(۱) تحت الثری بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث
- پاتال - زمین کے سب سے نیچے کا طبقہ (۲)
روے زمین - مذکر ۔

**پشت سر** اصطلاح - بقول بہار (۱) کنایہ
از قفای سر خان آرزو در چراغ ہدایت گوید که
بضم (۲) کنایہ از دور افتادہ و از نظر رفتہ -
وارستہ گوید که (۳) مقابل پیش رو یعنی در سمت
قفا (محسن تاثیر ؎) پشت سر یاری که باشد

رسم او بیگانگی ؎ پیش رو چون حرف ما نعم جان
دو و یک قالب است ؎ صاحب بحر نقل نگار
وارستہ و خان آرزو مؤلف عرض کند کہ معنی
اوّل حقیقی است و کنایہ نباشد۔ تسامح بہار است
کہ کنایہ گفت و مقامی کہ در سر مقابل روست
ہمان است پشت سر و معنی سوم کنایہ و معنی دوم
پیدا کردۂ خان آرزو بدون سند استعمال تسلیم
نکنیم عجب آنست کہ او ہم از سند محسن تاثیر
معنی دوم را پیدا کردہ کہ وارستہ ازان معنی سوم
گیرد (حکیم رکنای کاشی ؒ) در شنوم ز پشت
سر آواز دلکشت ؎ پس پس چنان روم کہ ز آغاز
بگذرم ؎ بہار بسند محسن تاثیر می فرماید کہ معنی دوم
ماخوذ از معنی اوّل است **مؤلف** عرض کند کہ
شاگرد موجد معنی دوم ہم در غلط افتاد اگر معنی دوم
را بصورت پیش شدن سند استعمال قائم داریم
مجاز معنی سوم باشد و مجاز مجاز معنی اوّل صاحب
بول چال بجواز معاصرین عجم این را بمعنی پس پشت
گفتہ کہ مرادش از ہمان معنی سوم کہ بالا مذکور
شد (اردو) (۱) سر کے پیچھے کا حصہ۔ نا گرے
(۲) دور افتادہ۔ نظر سے دور (۳) پیچھے آگے
کا مقابل۔

**پس سر خاریدن** | مصدر اصطلاحی بقول
بحر منفعل شدن **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد
بوجہ عادتی کہ اہل عجم بحالت انفعال پشت سر
و گردن خود را می خارند۔ معاصرین عجم تصدیق
این می کنند (اردو) منفعل ہونا۔ نادم ہونا
۔ شرمندہ ہونا۔

**پشت سر کسی دیدن** | مصدر اصطلاحی
بقول بہار یعنی رفتن او را دیدن و فرماید کہ
چون کسی خود ستائی سر کند گویند ترا پیش ما این
لاف نمی رسد ما پشت سر فلان و فلان را دیدہ ایم
تو در چہ عرضہ باشی و نیز چون از کسی کبیدہ خاطر
باشد گویند الحمد للہ کہ پشت سر فلان دیدیم یعنی
مردنش یا ازینجا نقل کردنش و اخراجش را دیدیم

یا آنکه کسی در حق این کس دعای بد کند که بمیری
پس این کس گوید که من پشت سر صد تا همچو ترا
خواهم دید و فرماید که این از اہل زبان بہ تحقیق
پیوسته (صائب ؎) فلک بار ناتوانی پشت
سر دید ٭ بنور عشق اگر دل زنده باشی ٭ (وله
؎) از دم سرد حریفان کی شود افسرده دل ٭
شمع با پشت سر چندین صبا را دیده است ٭
صاحبان بحر و ارسنه گویند که بمعنی زوال او
دیدن است **مؤلف** عرض کند که چون کسی
عاجز شود و سر بپای مخاطب یا بر زمین نهد
پشت سر او بنظر مخاطبش می آید پس معنی (پشت
سر کسی دیدن) کسی را عاجز و سرنگون دیدن
است و بس (اردو) کسی کو سرنگون اور
بحالت عجز دیکھنا ۔

**پشت سر هم** | اصطلاح ۔ باضافت پشت
و سر هم دو ۔ بقول روزنامه بحواله سفرنامه ناصر الدین
شاه قاجار بمعنی صف بعد صف **مؤلف** عرض کند
که مقصودش از صف پس صف باشد و بدینمعنی
این اصطلاح موافق قیاس است (اردو)
صف کے پیچھے صف ۔

**پشت شکستن** | مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بهار و انند معروف صاحب آصفی ذکر این
کرده بمعنی (پشت درهم شکستن) قانع که بجایش
گذشت ٭ **مؤلف** عرض کند که بمعنی همت کسی را
کم کردن و حوصله کسی زائل کردن لازم و متعدی
هر دو آمده (ظهوری ؎) محراب را که روی جهانی
بسوی اوست ٭ پشت شکیب از خم ابروی او
شکست است ٭ (اردو) کمر توڑنا ۔ بقول آصفیه
همت توڑنا ۔ همت هرانا ۔ همت ٹوٹنا ۔

**پشت شمشیر** | اصطلاح ۔ بقول بهار و انند
مقابل دم شمشیر **مؤلف** عرض کند که مرکب
اضافی و مرادف پشت تیغ که گذشت (صائب
؎) خواب آن چشم ربا بنده تر از بیداریست
٭ پشت شمشیر بتان تیزتر از دم باشد ٭ (اردو)

دیکھو پشت تیغ ۔

**پشت طاقت کمان شدن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر ضعیف و پیر گشتن مؤلف عرض کند کہ ضرورت ندارد کہ لفظ طاقت را داخل این اصطلاح کنیم مجرد (پشت کمان شدن) ہم ہمین معنی است معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) پیٹھ خم جانا ۔

**پشت فرسودن** مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان بمعنی حقیقی استعمال کردہ اند کنایہ از زیر بار و ناتوان و لاغر کردن (کمال اصفہانی ؎) سر سنان یکی روی سہ خراشیدہ کہ سم سمند یکی پشت گاو فرسودہ ۔ مخفی مباد کہ درین شعر از گاو ۔ گاو زمین مراد است و فرسودہ شدن و کردن پشت آن ۔ مابیار زیر بار شدن و کردن است کہ موافق قیاس باشد (اردو) پیٹھ گھس جانا ۔ پیٹھ گھس دینا ۔ فرسودہ کرنا ۔ زیر بار کرنا ۔

**پشتک** استعمال ۔ بقول جہانگیری باول مضموم و بہ ثانی زدہ و فوقانی مفتوح و کاف زدہ (۱) جامۂ کوتاہی را گویند کہ تا کمر باشد و بیشتر مردم دار المرز آن را بپوشند و بعضی از جاہا آن را پشتی و عجائبی نامند (حکیم سوزنی ؎) اگر جبۂ خارہ را ستتم ۔ ز تو بس کنم پشتک زندیجی ۔ (۲) مرضی باشد کہ عارض اسپ و استر و خر شود و آن چنان باشد کہ دانہ ہا بہ دست و پای حیوانات مذکور بر آید و پختہ شود و او بسبب آن از رفتار باز ماند (۳) نوعی از بازی بود و آنچنان باشد کہ ہر دو دست را بر زمین نہند و پاہا را بر ہوا کردہ براہ روند و آن را سکندر و گردم نیز خوانند و بہندی کتابرا نامند صاحب برہان بذکر ہر سہ معنی بالا نسبت معنی سوم صراحت مزید کند کہ بعضی گویند کہ شخصی کف دستہای خود را

بر زانو گذاشته خم شود تا دیگری از پشت او
بجهد۔ صاحب سروری می فرماید که (۴) تصغیر
پشت و مختصر پشت و ذکر هر سه معنی بالا هم فرموده
صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید که این لباس
پشت آدمی را گرم کند و بیشتر مردم تبرستان آن
را پوشند و کلاپشت و کلاپشته نیز خوانند و بذکر
معنی دوم بحواله برهان اشارهٔ معنی سوم هم کرده
صاحبان جامع و رشیدی همزبان برهان صاحب
مؤید بر معنی سوم قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر
هر سه معنی بالا می فرماید که احتمال دارد که هر دو بازی
را پشتک می گفته باشند صاحب بول چال بحواله
معاصرین عجم می نویسد که (۵) الکه پا را گویند و صاحب
رهنما بحواله سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار نسبت
معنی سوم قلا بازی نوشته مؤلف عرض کند که
در پشتک که بمعنی اوّل است کاف نسبت باشد یعنی
منسوب به پشت که برای گرم داشتن پشت
این لباس مختصر را الطرزی می سازند که خصوصاً
بجای پشت پنبه هم داخل آن دارند و این از
معاصرین عجم معلوم شد و همین است بر گ
بمعنی چهارمش که گذشت و در پشتک بمعنی دوم کاف
تصغیر است مرکب با پشت و ورمی که از زین بر
قریب شکم پای اسپ در پشت پا پیدا شود و در
نرمی پشت پا را ماند و در پشتک بمعنی سوم هم
کاف نسبت است و از ینکه در این بازی بر
پشت سوار می شوند این بازی را پشتک نام
نهادند و معنی چهارم حقیقی است و در معنی پنجم
هم کاف نسبت باشد که الکه اسپی را گویند که
به پشت پا می زند صاحب بول چال تعریف
خصوصی نکرد و از تعمیم کار گرفت۔ مخفی مباد که قلا بازی
بیان کردهٔ صاحب رهنما همان بازی است
که ذکرش بر معنی سوم شده (اردو) (۱) ایک
مختصر لباس جو کمر تک ہوتا ہے جس میں پشت کے
مقام پر روئی ہوتی ہے۔ مذکر۔ (۲) پشتک وہ
جس میں چار پاؤں کے اس مرض کا نام ہے

پاؤن کے پیچھے کے حصہ میں غدود پھول جاتا ہے
اور ریشہ نکل آتی ہے - مذکر (۳) کلا پارسی بقول
آصفیہ (اردو) وہ حرکت جو سر کو نیچے اور پاؤن کو اوپر
کر کے نٹ لوگ کیا کرتے ہیں اردو والے اسی
کو قلا بازی زیادہ بولتے ہیں - مؤنث (۴) پشیہ
کی تصغیر چھوٹی پشیہ - مؤنث (۵) پشنگ ہونا
صاحب آصفیہ نے (پشنگ مارنا) پر فرمایا ہے
گھوڑے یا گدھے یا اونٹ کا دونوں پچھلے
پاؤن اٹھا کر لات مارنا -

**پشت کار** | اصطلاح - بقول بہار مقابل
روی کار و فرماید کہ این استعارہ است (صائب
ره) قماش چہرہ یار از بہار معلوم است ٭
کہ روی کار ہم از پشت کار معلوم است ٭
صاحبان مجمع و انند نقلش بر داشتہ اند مؤلف
عرض کند کہ استعارہ نیست بلکہ کنایہ ایست
کہ پشت درینجا بمعنی پس است و معنی (پشت کار)
پس کار و کنایہ از تال کار است و لیہ (اردو)
تال کار - مذکر -

**پشت کردن بر چیزی و بر کسی** | استعمال
بقول آصفی و مجرد و بہار و انند (۱) اعراض کردن
ازان (طغرای مشہدی ره) چو بیند بہ آن روی
پر آب و تاب ٭ کند ماہ نو پشت بر آفتاب ٭
(جمال اصفہانی ره) پای بر گردن مراد نہد ٭
پشت بر روی روزگار کند ٭ مؤلف عرض
کند کہ (۲) تکیہ کردن بران ہم ٭ (سعدی ره)
مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت ٭ کہ بسیار کس چون
تو پرورد و کشت ٭ مخفی مباد کہ (پشت کردن
بچیزی و کسی) ہم مانند این است (ظہوری ره)
بکعبہ پشت کنم در صف عبادتیان ٭ کہ رو بقبلہ
ابروی نمازی بالد ٭ (ولہ ره) بکیست روی سخن
اعتبار مجلس از دست ٭ اگرچہ پشت بمن کرد شمع
رو دارد ٭ (اردو) (۱) کسی کی طرف پیٹھ کرنا
پیٹھ پھیر لینا (۲) تکیہ کرنا - اتکا کرنا -

**پشت کمان** | اصطلاح - بقول بہار و انند

معروف مؤلف عرض کند که (۱) باضافت پشت خم کمان است و بدون اضافت (۲) اسم فاعل ترکیبی - کنایه از کسی که پشت او مثل کمان خمیده باشد (صائب ؎) از تپیدن جنبشی دل عشاق دو نیم است ٭ کار دم شمشیر کند پشت کمانش ٭ مخفی مباد که استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) (۱) کمان کا خم مذکر - بقاعدهٔ فارسی پشت کمان بھی کہہ سکتے ہیں (مرکب اضافی) (۲) پشت کمان وہ شخص جو خمیدہ پشت ہو -

**(الف) پشت کمان افگندن** | مصدر اصطلاحی

**(ب) پشت کمان افگندن بر کسی**

بهار ذکر الف کرده از معنی ساکت و صاحب بحر بر (پشت کمان بر کسی افگندن) گوید که بمعنی تیر انداختن است بر کسی چه در حالت تیراندازی پشت کمان جانب حریف می باشد مرادف (پشت کمان بر کسی زدن) که می آید مؤلف عرض کند که بصلهٔ با و بر هر دو آمده (ملا طغرا ؎) تیر افگنان روی تو صد ره شکسته اند ٭ پشت کمان به ترکش پر تیر آفتاب ٭ (اردو) الف و ب کسی پر تیر چلانا کسی کو نشانهٔ تیر بنانا -

**پشت کمان بر کسی زدن** | مصدر اصطلاحی

بقول بحر و بهار و وارسته مرادف (پشت کمان افگندن بر کسی) که گذشت (علی رضای تجلی در مثنوی معراج الخیال ؎) ابروش از چشم مست شبخواب ٭ می زند پشت کمان بر آفتاب ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو پشت کمان افگندن بر کسی -

**پشت کمان شدن** | مصدر اصطلاحی -

بمعنی خمیده شدن پشت باشد مؤلف عرض کند که با صراحت این سر (پشت طاقت کمان شدن) کرده ایم (اردو) دیکھو پشت طاقت کمان شدن

**پشت گوژ** | اصطلاح - بقول بحر (۱) مردم پشت خم و (۲) فلک - مؤلف عرض کند که

بمعنی اوّل اسم فاعل ترکیبی است و قلب کوز
پشت و بمعنی دوم استعاره و لیکن برای معنی
دوم مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین
اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت اند
(اردو) (۱) کوزپشت دیکھو پشت خم شدہ
(۲) دیکھو آسمان ۔

**پشت گردانیدن** استعمال ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سند دیگر
از نثر گلستان سعدی (و ہونہا) در شتی دیگر
ہمہ پشت گردانیدند ۔ مؤلف عرض کند
که واپس شدن که در واپسی پشت می گردد
و گریختن ہم (اردو) پیٹھ پھیرنا ۔ بقول آصفیہ
رو گردان ہونا ۔ اعراض کرنا ۔ لڑائی سے بھاگنا

**پشت گرم بودن** مصدر اصطلاحی ۔
بقول بہار دانند بمعنی امداد و اعانت یافتن
(محمد قلی سلیم ؔ) فریب چون گل رعنائی خورم
ز بہار ہا در ین چمن که مرا پشت از خزان گرم است
ہا ۔ **مؤلف** عرض کند که سند بکار این مصدر
نمی خورد که است از مشتقات بودن نیست
بلکه مبدل ہست ۔ ماضی مطلق ہستن است
و لیکن (پشت گرم بودن) بمعنی بودن بحالت
اعانت درست است معاصرین عجم بر زبان
دارند (اردو) مدد حاصل ہونا ۔ اعانت
پانا ۔ حالت اعانت میں ہونا ۔ اعانت پایا ہوا ہونا

(الف) **پشت گرم کردن** مصدر اصطلاحی
۔ بقول بہار و بحر دانند سوار شدن (امیر خسرو
در تعریف اسپ بہرام ؔ) چون بصحرایش
گرم کردی پشت ہا گوش گوران گرفتی اندر
مشت ہا ۔ **مؤلف** عرض کند که (پشت اسپ
گرم کردن) بمعنی سوار شدن بر اسپ است
گذشت و خصوصیت با اسپ نیست بلکه برای
ہر جانور سواری استعمال توان کرد و در سند بالا
شین ضمیر غائب موجود است صاحبان تحقیق
غور کامل بر سند نکردند و مصدر ناقص قائم

کردند و ---

**(ب) پشت گرم کردن جانور** هم مرادف آن است سواری و اسپ و شتر را (اردو) (الف و ب) سوار ہونا جانور سواری پر)۔

**پشت گرمی** اصطلاح ۔ بقول بحر و انند وغیاث مددگاری و تقویت **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر (پشت گرم بودن) است که گذشت و موافق قیاس که در آخر این یای مصدری است معاصرین عجم هم بر زبان دارند (اردو) مدد و تقویت ۔ مؤنث ۔

**پشت گمان خم دادن** مصدر اصطلاحی بقول بحر بکاف فارسی معاینه را و گمان انداختن **مؤلف** عرض کند که بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین زباندان و اہل زبان ازین ساکت و گمان را خم دادن ہیچ مناسبت ندارد ۔ صاحب بحر ہند نژاد است بحر قولش بدون سند استعمال اعتبار را کافی نیست (اردو) معاینہ کو گمان میں ڈالنا ۔

**(الف) پشت لب** اصطلاح ۔ بقول بہار و انند معروف و ہم او ب ---

**(ب) پشت لب بر زدن** گوید که جنبانیدن لب بالا در حالتی که دماغ می فرو شد و فرماید که این از اہل زبان بتحقیق پیوسته و صراحت فرید کند که در اصطلاحات مرادف (پشت چشم نازک کردن) است که گذشت (جامی ؎) چیست چندین عظموت و جبروت ٭ پشت لب بر زدن و باد بروت ٭ وارسته ہم ب را مرادف (پشت چشم نازک کردن) گفته صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که قول وارسته موافق قیاس و نمی دانیم که بہار در اول بحث چه می گوید (اردو) دیکھو پشت چشم نازک کردن ۔

**پشت لنگ** اصطلاح - بقول برہان و بحر
و مؤید بالام بروزن خفت رنگ (۱) ناقص و
معیوب و ہرزہ و بیمعنی و (۲) پس افتادہ - صاحب
ناصری ذکر معنی اول کردہ گوید کہ سجدہ تا ہنر آبادش
(سوزنی سمرقندی ؒ) در ملک تو پسندہ نگردد
بہ بندگی ہا نمرود پشہ خوردۂ فرعون پشت لنگ ہو صاحبان
جامع و رشیدی بمعنی اول قانع - خان آرزو در
سراج بذکر اقوال محققین گوید کہ غالباً پشت لنگ مخفف پشت لنگان
و اغلب کہ ہر دو معنی مجاز باشد و فرماید کہ پیش ہنر
بدین معنی گذشت **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی
این کسی کہ پشت او لنگ است یعنی پس افتادہ از
ہمراہیان و بمجاز ناقص و معیوب و ہرزہ و بیمعنی
و اشارۂ این پشت لنگ کردہ ایم کہ بموحدہ و
تای فوقانی گذشت معنی مباد کہ لنگ بمعنی ناقص ہا
می آید و پشت را ظاہرا با لنگ تعلقی نمی نماید و لیکن
در متصرف زبان و محاورہ اعتراضی نشاید و از آنجا کہ
در رفتار لنگ حرکت آن در پشت ہم ظاہر می شود
فارسیان (پشت لنگ) کسی را گفتند کہ از ہمراہیان
پس افتادہ باشد - عجبی ندارد (**اردو**) (۱)
ناقص معیوب - بے معنے بیہودہ - ہرزہ (۲)
وہ شخص جو ہمراہیوں سے پیچھے رہ گیا ہو -

**پشت مازہ** اصطلاح - بقول برہان و بحر
و جامع بامیم بالف کشیدہ و فتح زای نقطہ دار
(۱) سلک استخوان ہای میان پشت را گویند
کہ بعربی صلب خوانند و (۲) گوشتی را نیز گویند
کہ در طرف دو رشتہ استخوان پشت می باشد - صاحب
سروری بر معنی اول قانع (حکیم ازرقی ؒ) در
آنکسیکہ ز طعن سنان و زخم تبر بگذرد پشت مازۂ
گردان گہ نبرد چو ماہ پارہ (حکیم سوزنی ؒ) پشت
مازۂ گاو زمین رسد آسیب چو پنجہ بکشم شیر خمخانہ
را بزیر پیچا ہا - خان آرزو در سراج بذکر معنی اول
گوید کہ پشت مہرہ ہم بہمین معنی آمدہ **مؤلف**
عرض کند کہ مازہ بقول برہان استخوان میان
پشت را نام است کہ ترجمۂ صلب عربی است

پس قلب اضافت ماہی پشت است و معنی دوم مجاز معنی اوّل باشد و پشت ماہی مخفف این (اردو) (۱) صلب بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ پشت کے مہرے۔ پیٹھ کی تقریب جو گردن کے نیچے سے ڈیڑھ ہڈی تک مسلسل ہیں (۲) وہ گوشت جو پس صلب ہو۔

**پشت مال** اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی میزر باشد **مؤلف** عرض کند کہ میزر بمعنی زیر جامہ و شلوار و تنہ بند و چادر است پس چادر را پشت مال گفتن خلاف قیاس نیست اسم فاعل ترکیبی است و دیگر معانی مجاز آن (اردو) چادر۔ مؤنث۔

**پشت ماہی** اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث بوزن پرسیاہی (۱) کنایہ از شب است کہ بعربی لیل خوانند (خواجہ نظامی ؒ) سوادی کہ در روی سیاہی نبود ٭ وگر بود جز پشت ماہی نبود ٭ بہار گوید کہ باندک توجیہ معنی حقیقی نیز درست می شود و سند میر معزی می فرماید کہ عکس از پشت آن ماہی است کہ زمین بر سطح آن مقرر است (؎) ز اشک خستہ رسانی بہ پشت ماہی نم ٭ ز خون کشتہ رسانی بروی ابر بخار ٭ صاحب ہفت ہم ذکر این کردہ و صاحب جہانگیری در ملحقات اورد و خان آرزو در سراج ہم ذکر این فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی است و معنی اوّل کنایہ باشد بر سبیل مجاز کہ پشت ماہی سیاہ باشد معاصرین عجم گویند کہ بدون اضافت (پشت ماہی) و (ماہی پشت) ہر دو (۳) بمعنی ہر چیز کہ میانش بلند و اطرافش پست باشد (اسم فاعل ترکیبی) ضرورت ندارد کہ تخصیص ماہی چیزی کنیم (اردو) (۱) رات مؤنث (۲) مچھلی کی پیٹھ۔ مؤنث (۳) ماہی پشت بقول آصفیہ ابھروان۔ قبہ دار۔ گنبدی۔ مرغ سینہ۔ محدب **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ وہ چیز جس کا درمیان بلند ہو اور اطراف پست۔

**پشت مخمل** استعمال۔ بقول انند مقابل روی مخمل

محمل و این مجاز باشد (اثر ــہ) باشد متاع آمال
کارم را آخر ہے ر دلی کہ بدقماش ترا ز پشت محمل
است ہا **مؤلّف** عرض کند کہ پشت دریجا
بمعنی سوم اوست ۔ مرکب اضافی (اردو)
محمل کا دوسرا رخ روے محمل کا مقابل ۔ مذکر۔

**پشت مژه** اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و
رشیدی و سراج مخفف ہمان پشت مازه کہ گذشت
**مؤلّف** عرض کند کہ صراحت ما خوند و اشارہ
این ہم در آنجا کردہ ایم (اردو) دیکھو پشت مازہ

**پشت ملک** اصطلاح ۔ بقول بحر و مؤید
وا ند بضم اوّل و چہارم بمعنی قوت ملک و
کسی کہ قوام ملک باو باشد **مؤلّف** عرض کند
کہ مرکب اضافی است و پشت دریجا بمعنی دوم
اوست (اردو) ملک کا پشتیبان ممد و معاون

**پشتن** بقول بحر بالضم خواندن دعا و فسون
و عزیمت و فرماید کہ بالفتح ہم آمدہ و سالم التصریف
است کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول
نیاید **مؤلّف** عرض کند کہ صحیح بالفتح باشد و اسم
این مصدر ہمان پشت کہ بمعنی ہفتمش گذشت
بمعنی بند و قید پس معنی لفظی این قید کردن است
کہ عاملان از دعا و افسون و عزیمت جن و پری
را مقید می کنند بحکم خود ۔ فارسیان ہمین اسم مصدر
با علامت مصدر دن مرکب کردہ مصدری
وضع کردند کہ قیاسی و اصلی است دیگر محققین
سماور اعنی صاحبان موارد و نوادر ازین
ساکت اند (اردو) دعا پڑہنا ۔ افسون
پڑہنا ۔ منتر پڑہنا (انثا ــہ) گرچہ سیانون نے
پڑہ افسون بہت اتوار کے دن پانچون پہر پہر سے
مرے واسطے لکھا تعویذ کو

**پشت ناخن** اصطلاح ۔ بقول بہار و
انند معروف **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی کنارہ
ناخن و سر ناخن کہ ذریعہ خراش است مرکب اضافی
فارسیان روی ناخن را پشت ناخن گفتند (طالب
آملی ــہ) مرہم طلب نہ ایم و گرنہ بہ ہمین عشق بو

یک پشت ناخن از دل با بخراشش نیست ❊ (اردو)
ناخن کا سر - سر ناخن - مذکر۔

**پشت نرم کردن** مصدر اصطلاحی بقول
بہار و بحر و انند کنایہ از کوفتن و زبون گردانیدن
(امیر خسرو) درآہن کند سنگ را پشت
نرم ❊ به سرنجیش را بانگشت گرم ❊ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است (اردو)
کوٹنا۔ ٹھوکنا۔

**پشتنگ** اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بضم اوّل و سکون ثانی و فتح ثالث و
سکون نون و کاف فارسی بمعنی زین بند و تنگ
باشد مؤلف عرض کند که اصل این پشت
تنگ است یک فوقانی از هر دو حذف شد
بمعنی چیزی که زین را بر پشت اسپ تنگ کند
و آن زین بند باشد و این کنایه ایست موافق
قیاس معاصرین عجم تصدیق این می کنند و دیگر
محققین اہل زبان و زباندان ساکت (اردو)
زین بند - اس تسمہ کو کہتے ہیں جس کے ذریعہ
سے زین گھوڑے کی پیٹھ پر چست قائم ہوتی ہے - تنگ

**پشت نمودن** مصدر اصطلاحی - بقول
برہان و بحر و جامع (۱) کنایہ از روی برگردانیدن
و پشت دادن و (۲) رو گردانیدن و گریختن
بہار گوید که مرادف (پشت برکردن) است
(شیخ شیراز ؒ) سپاہی که در جنگ بنمود پشت
نه خود را که نام آوران را بکشت ❊ خان آرزو
در سراج بمعنی دوم قانع مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است (ظہوری ؒ) در نیرنگ
عشق نموده است عقل پشت ❊ خوش غارتی
است روی به نگاه می رود ❊ (وله ؒ) پشته
بنمودند صف های شکیب ❊ هر نگاهش تیر ترکش
ترکش است ❊ (اردو) دیکھو پشت برکردن۔

**پشتو** اصطلاح - بقول برہان (۱) بضم اوّل
و ثالث و سکون ثانی و واو مجہول زبان افغانی
را گویند و بفتح اوّل و واو معروف (۲) مرطبان

سعد الدین و سفرنیہ آن پشتوف است صاحب
ناصری با کسر ہر دو معنی گوید کہ در جہانگیری بمعنی
اول بالفتح آمدہ و بمعنی دوم بالضم صاحب
جہانگیری با ہر دو معنی با اول مضموم گفتہ باشد کہ صاحب
ناصری در شعر کہ پیش او بود بمعنی اول بالفتح یافتہ
باشد صاحب انند بہ نقل ہر دو معنی این را
لغت فارسی گوید مؤلف عرض کند کہ ہر دو
معنی بالضم صحیح است و یکی از معاصرین عجم
می فرماید کہ بمعنی لفظی پشتو منسوب بہ پشت و کنایہ
از زبان ہمسایۂ عجم است از قبیل ہندو۔ بواو
معروف و افغانان استعمال این بہ فتح اول
و واو مجہول کنند کہ تصرف شان است در
اعراب بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان باشد
و در ترکیب این ہم واو نسبت است و معنی حقیقی
آن منسوب بہ پناہ و کنایہ از ظرفی کہ مربا و امثال
آن دران پناہ می گیرد و تا دیر محفوظ می باشد۔
(اردو) (۱) پشتو بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مؤنث افغانون کی زبان اور ہند مین بالفتح مستعمل
ہے (۲) مرتبان۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم
مذکر۔ چینی یا مٹی کا روغن کیا ہوا ظرف جس مین
اچار۔ مربے یا گھی وغیرہ رکھتے ہین۔

**پشتوارہ** اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری
و سروری بروزن خشک پارہ مقداری از
ہر چیز باشد کہ آن را بر پشت توان برداشت
(شیخ عطار ؎) ہر کہ او روی چون گلش خواہد
بمدتی خار پشتوارہ کند۔ خان آرزو در سراج
ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ این اصل
پشتارہ است کہ بجایش گذشت و صراحت ماخذ
ہم درانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو پشتارہ
کے پہلے معنے۔

**پشتوان** اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
پشتبان بہر دو معنیش کہ گذشت (خلاق المعانی
؎) چنین خلل کہ بہ بنیان دین در آمدہ بود
گر اعتماد برین پشتوان نبودی وای بصاحب

سروری بر معنی اوّل قانع و صاحب جہانگیری
بر معنی دوم (مولانا مطہر کرہی ؒ) پناہ ملکت
اسلام و پشتوان سپاہ ٭ صفی حضرت سلطان
ولی دولت شاہ ٭ مؤلف عرض کند کہ این
مبدّل آن است بہر دو معنی چنانکہ آب و آو
(اردو) دیکھو پشتبان -

**پشت و روی جنس دیدن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر دریافتن حسن و قبح متاع -
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و معاصرین
عجم بر زبان دارند (اردو) الٹ پلٹ کر
دیکھنا - ہر ایک جنس کے حسن و قبح کو دریافت کرنا
یہہ دکن کا محاورہ ہے -

**پشتہ** اصطلاح - بقول اننذ بحوالہ فرہنگ
فرہنگ بضمّ اوّل و فتح ثالث بمعنی (۱) تل و کوہچہ
و بتحقیق ما (۲) تودہ (ظہوری ؒ) ہر گل کہ بوی
خون دہد از گلشن من است ٭ صد پشتہ برق
خوشہ از خرمن من است ٭ (ولہ ؒ) در خرمن
تن پشتہ برق از رگ و پی ہست ٭ بر تیزی آتش
دہی از خشکی نی ہست ٭ مؤلف عرض کند کہ
اسم جامد فارسی زبان است صاحب اننذ متعرض
خوشی نکرد و تعمیم را بتخصیص بدل کرد حیف
است ازین کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زبان‌دانان
ازین لغت معروف سکوت ورزیدہ اند معنی
دوم اصل و معنی اوّل مجاز آن (اردو)
پشتہ بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر (۱) ٹیلہ
(۲) تودہ - ڈھیر -

**پشتہ بند** اصطلاح - بقول بحر بمعنی پل کہ بعربی
قنطرہ گویند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است - اسم مفعول ترکیبی کہ بستہ شدہ از پشتہ ہا ست
و مراد از پشتہ ہا ستون ہای پل است کہ پل بر آنہا بستہ
و تودہ ہا را ماند فارسی قدیم است و حالا بر زبان
نیست (اردو) پل بقول آصفیہ - فارسی
اسم مذکر - جسر قنطرہ - وہ دریا کا راستہ جو کشتیوں کو ملا کر
یا طاقچوں کے وسیلہ سے بنایا جاتا ہے -

**پشتهٔ زعفران** اصطلاح - بقول بحر انگشت افروخته - دیگر همه محققین زباندان واهل زبان ومعاصرین عجم ازین ساکت **مؤلف** عرض کند که اگر سند استعمال این پیش شود استعاره دانیم که تودهٔ انگشت افروخته از دور پشتهٔ زعفران را ماند (اردو) سلگے ہوئے کوئلے - مذکر -

**پشتی** اصطلاح - بقول برهان بضم اول و سکون ثانی وکسر ثالث وسکون تحتانی (۱) جامهٔ کوتاهی که تا کمر باشد و (۲) مدد ومعاون را نیز گویند - بهار گوید که (۳) تکیهٔ مربع طولانی که پس پشت گذارند و در عرف گاؤ تکیه گویند و فرماید که از اهل زبان بتحقیق پیوسته وپشتی بیای تازی معرّب این است (شفیع اثر ۳) از نزاکت تکیه کی آن مه به پشتی می کند ۲ موج دارائی بانداز درشتی می کند ۲ (محسن تاثیر ۳) مسند خندهٔ دریاست حصیر فقر ارا ۲ گر پشتی مسند نکند پشتی مسند ۲ (وله ۳) خود شود آسوده هر کس خلق را آسوده داشت ۲ تکیه پشتی را عبث پیوسته بر دیوار نیست ۲ هم او بذکر معنی اوّل می فرماید که (۴) مدد و اعانت وحمایت است که سند این برپشتی کردن بمعنی حمایت کردن می آید وهم او گوید که (۵) بمعنی ما بونی (ناظم هروی ۳) برده تا پشتی آبرویش را ۲ رو ندارد که رو کند بکسی ۲ وارسته ذکر معنی (۳ و ۴ و ۵) کرده معلوم می شود که بهار این هرسه معنی آخر را از خود آورده صاحب رشیدی بتبدیل پشتک ذکر معنی اوّل این فرموده که پشتک وپشتی بمعنی اوّل مرادف یکدیگر است خان آرزو در سراج بمعنی چهارم قانع - صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم ذکر معنی سوم کرده **مؤلف** عرض کند که در معنی اوّل یای نسبت است یعنی منسوب به پشت وکنایه از لباسی که برای گرمی پشت می پوشند که تا کمر می باشد وبمعنی دوم مخفف پشتی بان که فارسیان بحذف بان مجرد پشتی را بمعنی حامی اختیار کردند وبمعنی سوم هم یای نسبت که منسوب به پشت

پشتی گاو تکیہ را نامند و بمعنی دوم یای مصدری است
بمعنی اعانت و مدد و بمعنی سیوم یای نسبت است
کہ ہیزم و مابون نسبت بہ پشت دارد و دیگر را از پشت
گیرد (اردو) (۱) دیکھو پشتک کے پہلے معنے
(۲) مدد و معاون۔ مدد کرنے والا۔ پشتی بان۔
(۳) گاو تکیہ۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے پشتی بہ
فرمایا ہے۔ گاو تکیہ اور (۴) پشتی بقولہ مؤنث
مدد۔ حمایت (۵) مابون۔ بقول آصفیہ۔ مذکر
وہ شخص جسے علت ابنہ ہو۔

**پشت یافتن** | مصدر اصطلاحی۔ بقول
برہان و بحر و بہار و مؤید و سراج کنایہ از
قوت یافتن **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بہ
معنی دوم پشت است و موافق قیاس (اردو)
پشتی پانا۔ مدد پانا۔ اعانت پانا۔

**پشتی بان** | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
بہار با بای ابجد بالف کشیدہ و بنون زدہ
بہر دو معنی پشتوان (صائب) ہرچہ از دلہا
کنی تعمیر پشتیبان شکست ✿ سعی در آبادی دل
کن چو معمار خودی ✿ (سعدی) چہ غم دیوار
امت را کہ باشد چون تو پشتیبان ✿ چہ باک
از موج بحر آن را کہ دارد نوح کشتی بان ✿ خان
آرزو در چراغ ہدایت نگارد کہ این ہر دو معروف
فائق و در سراج بذیل پشتی گوید کہ بمعنی حمایت
کنندہ **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو معنی موافق
قیاس (اردو) دیکھو پشتوان و پشتیبان۔

(۱۸۸۳) **پشتی شدن** | مصدر اصطلاح بمعنی معاون
و مددگار شدن است (انوری) پشتی شدہ
از نیک و بد جہان را ✿ ہر پشت کہ پیش تو خم گرفتہ
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) پشتی ہونا۔ معاون ہونا۔

(۱۸۸۴) **پشتی کردن** | مصدر اصطلاحی بمعنی مدد
و اعانت و حمایت کردن است **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس (سعدی) نشاید کہ
برکس درشتی کنی ✿ کہ خود را بادل پشتی کنی ✿

(سلمان ساوجی) طرار طره تو دلم برد و عارضت
بر روی او نهاده پشتی طرار می کند ۴ (محمد قلی سلیم)
چون گل رخسارش بالاله هر جا چهره شد ۴ رنگ
روی زرد من هم پشتی او می کند ۴ (ظهوری)
بد عهدی نگاه طنازان چه روئی عشوه سازان را
که تا گر دست پشتی بر نهی رو اینچنین باشد ۴
(اردو) حمایت کرنا۔ مدد کرنا۔ اعانت کرنا
پشتی پر ہونا۔

**پشتی مان** اصطلاح۔ بقول بهار و انندهر از فرهنگ
پشتی بان و پشتی وان مؤلف عرض کند که دیگر
همه محققین اهل زبان و زباندان ازین ساکت
معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال
بدست آید توانیم گفت که مبدل (پشتی بان)
است که وحده بدل می شود به میم چنانکه غژب
و غژم وجا دارد که مان را امر حاضر از ماندن
گیریم و این را اسم فاعل ترکیبی دانیم بمعنی حمد
باشنده کنایه از پشتی بان اگرچه قیاس محمد جواز
اینست ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت
و بگوش ما نخورد (اردو) دیکهو پشتی بان و پشتیبان

**پشتی وان** اصطلاح۔ بقول برهان و بحر و
بهار و انند و سروری و مؤید و سراج بر وزن
و معنی پشتی بان شامل بر هر دو معانیش مؤلف
عرض کند که وان مبدل بان است چنانکه آب
و آو پس این را مبدل پشتی بان توانیم گفت اگرچه
سند استعمال این پیش نشد ولیکن صاحب جامع
که محقق اهل زبان است ذکر این بصراحت
هر دو معنی کرده و قول او برای فارسی زبان
سندی را ماند (اردو) دیکهو پشتی بان و پشتیبان

**پشتی یافتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
مرادف پشت یافتن یعنی قوت و مدد یافتن
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است که
پشت و پشتی مرادف یکدیگر است (اردو)
دیکهو پشت یافتن۔

**پشتخانه** اصطلاح۔ بقول انند بحواله نفائس

و فرہنگ فرنگ مرادف پشہ خانہ بالفتح نوعی
از پلنگ پردہ دار کہ برای حفاظت از پشہ با
سازند و بعربی آن را کلّہ گویند و در عرف حال
عرب ناموسیہ چہ ناموس پشہ را خوانند و بہندی
مسہری - مؤلف عرض کند کہ این مخفف (پشہ خانہ)
کہ قلب اضافت است اگرچہ معنی لفظی این خانۂ
پشہ باشد ولیکن استعمال این بمعنی خانہ کہ ساختہ
می شود برای دور بودن پشہ و کنایہ از پردہ

شبکہ دار باریک کہ آن را اطراف تخت خواب قائم
کنند کہ داخل آن محفوظ باشد از پشہ (اردو)
مسہری - بقول آصفیہ - ہندی - اسم مؤنث
ایک قسم کا پردہ دار پلنگ جو مکھیوں اور مچھروں
وغیرہ سے محفوظ ہو کر سونے کے لئے بنایا جاتا
ہے (ناسخ ؎) اجل کے تلے ہی سونا پڑا
ہے خاک میں غافل ؛ بس اک دم میں مسہری کا
ہو گئی بے کار سونے کی ؛

**پشخودن** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح و سکون ثانی و خای مضموم بمعنی افشردن و فشاردن - مؤلف عرض کند کہ ظاہرا مرکب می نماید از پشخو و علامت مصدر (دن) ولیکن زردشتیان سالخورد گویند کہ پشخ بمعنی آلہ ایست سوراخ دار کہ بہندی آن را پچھوارہ گویند کہ بوسیلہ آن آب در سبزہ زار و صحن باغ و مکان بیفشانند - جادارد کہ فارسیان از ہمین اسم مصدر بقاعدۂ خود مصدری ساختند و واو میان دو کلمہ زیادہ کردند چنانکہ افتادن و اوفتادن و بوجہ این اضافہ این مصدر را بسبیل مجاز بمعنی افشردن استعمال کردند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال دیگر ہمہ محققین مصادر و زباندانان و اہل زبان و معاصرین عجم ازین مصدر ساکت اند و جادارد کہ مزید علیہ پشخودن بزیادت موحدہ باشد کہ بعد ازان موحدہ بدل شد بہ بای فارسی چنانکہ اسب و اسپ و پشخودن بمعنی ریش نمودن بناخن و خراشیدن پوست روی می آید

و مجازاً بمعنی افشردن مستعمل شده باشد و مصدر پشخودن بهمین معنی خراشیدن در بای موحده هم گذشته باشد که موحده را به بای فارسی بدل کرده مجازاً تغییری در معنی کردند و بهمین قیاس بهنزمی نماید از هر دو ماخذ مقدم الذکر تا بای حال مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) دیکھو افشردن ۔

**پشخیدن** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی درخشیدن مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین مصادر و اہل زبان وز باندانان ازین مصدر ساکت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند و پشخ که بدیل بخشودن گذشت معنی هیچ تعلق ازین ندارد و خیال ما این است که پشخیدن که بنون سوم و جیم چهارم می آید به تصحیف کاتبین همین صورت گرفت و صاحب انند این را درینجا نقل کرد اگرچه سلسلهٔ ردیف اجازت آن نمی دهد و تصرف در معنی هم تعجب خیز است بدون سند استعمال این مصدر را تسلیم نه کنیم (اردو) چمکنا ۔

**پشدید** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اول و کسر ثالث بمعنی توجه و التفات و خواهش مؤلف عرض کند که اگر سند استعمال این پیش شود ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم به یای معروف معاصرین عجم ازین بی خبراند و یکی از زردشتان موجودهٔ هند گوید که لغت زند و پازند است و اصل این برای فارسی پژوهید است به یای معروف که در صحائف استعمال این آمده مؤلف گوید که اندرینصورت این را مبدل آن توانیم قیاس کرد چنانکه باژگونه و باشگونه (اردو) توجه خواهش ۔ مؤنث ۔ التفات ۔ مذکر ۔

**پشک** بقول برہان و جامع بفتح اول و ثانی و سکون کاف (۱) شبنم را گویند و بسکون ثانی (۲) بمعنی برابر کردن و موافق ساختن و (۳) در آویختن و (۴) عشق و عاشقی و (۵) جعل و

آن جانوریست که سرگین را گلوله سازد و (۶) چغچیه
و فرماید که باین معنی باسین بی نقطه هم بنظر آمده و
(۷) نام علتیست که اسپان را بهم می رسد و (۸)
بضم اول بلغت ماوراء النهر گربه باشد و (۹) بسکون
ثانی سرگین آهو و گوسفند و بز و اشتر و امثال آن
و (۱۰) خمره و خنچه و مرطبان و (۱۱) نام درختی و
(۱۲) بکسر اول و سکون ثانی قرعه را گویند که شریکان
در میان خود بجهت تقسیم اسباب و اشیا بیند ازند
صاحب جهانگیری بذکر معنی اول گوید که این را (اشک
و افشک) هم گویند و بمعنی دوم (حکیم نزاری ره)
بحسن افتاده با خورشید در پشک * بقامت سرو را
افگنده در رشک * و بذکر معنی سوم و چهارم و پنجم
و ششم و هفتم نسبت معنی هشتم می فرماید که بدین معنی
پوشنگ هم خوانند (حکیم سنائی ره) تو کلام خدا
را بی پشک * گر نه طوطی مکن ز پشک * (کمال
غیاث ره) از چرغ تا کبوتر و از مرغ تا شتر *
از گرگ تا به بره و از موش تا پشک * و بذکر
معنی نهم گوید که با اول مکسور هم درست است
و پشکر و پشکره و پشکل و پشکله نیز نامند (مولوی
معنوی ره) گفت جالیش را بدو سبب از پشک
و پشک پر در بود تر ریزیده می خاک خشک *
و ذکر معنی دهم و یازدهم و دوازدهم هم کرده
صاحب سروری بر معنی دوم و سوم و ششم
و هفتم و هشتم قانع. صاحب ناصری معنی هفتم
و یازدهم را ترک کرده خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول تا پنجم نسبت معنی ششم می فرماید که
تصحیف جبل باشد یا پشن که بمعنی جعد و زلف
است و نسبت معنی هفتم می فرماید که تصحیف
پیچک باشد که گذشت و بذکر معنی هشتم می طرازد
که مخفف پوشنگ و بمعنی نهم مخفف پشکل که می آید
و ذکر معنی دهم و یازدهم و دوازدهم هم کرده
مؤلف عرض کند که صراحت ماخذ این معنی
اول به (پشک بمعنی دوشش) کرده ایم پس اصل
این فشنگ است و مبدل آن پشک چنانکه خام و

پایم و بمعنی دوم مقصود برهان از برابر بی است
و بدین معنی اسم جامد فارسی زبان و بمعنی سوم
که آویزش باشد هم اسم جامد دانیم و همچنین بمعنی
چهارم هم اسم جامد است و نسبت معنی پنجم عرض
می شود که صاحب محیط نسبت جعل گوید که این
را بفارسی خردک و غلطانک و کرم سرگین گویند
و آن کرمی است معروف و غالباً از سرگین گاو
پیدا می شود و آن را بازوست و لیکن بدان
پیه بدان نمی تواند و اکتحال چرم جعل که در تنور
بهم رساند جهت درد چشم مجرّب (الخ) و حقیقت
جعد بر پوم و بوف گذشت که متعلق بمعنی ششم
است خان آرزو بنظر سطحی این را تصحیف
جعل خیال می کند و تصحیف جعد زلف سهم
داند فضولی اوست که در اسمای جامد که تصدیق
آن صاحب زبان اعنی صاحب جامع کرده
می خواهد که تصرف کند و بمعنی هفتم مخفف پشتک که
یکجا لیش مذکور شد و بمعنی هشتم اتفاق داریم با خان آرزو
که مخفف پوشک می نماید و صراحت ماخذ همه را انجا
شود و بمعنی نهم مخفف پشکل که می آید و بمعنی دهم اسم
جامد است و بمعنی یازدهم مبدل پشاک که بموحده
گذشت و صراحت ماخذش همه را انجا کرده ایم
و بمعنی دوازدهم اسم جامد فارسی زبان دانیم
و آنچه صاحب محیط این را بمعنی ۹ می فرماید صراحتش
بر پشکل می آید (اردو) (۱) شبنم دیکھو پشاک
کے دوسرے معنے (۲) برابری۔ مؤنث (۳)
دیکھو آویزش (۴) عشق۔ مذکر (۵) گبریلا۔ گوبر
کا کیڑا۔ مذکر (۶) دیکھو بوم (۷) دیکھو پشتک (۸)
تلی۔ مؤنث۔ دیکھو پوشاک (۹) دیکھو پشکل (۱۰)
دیکھو پشتو کا نمبر (۲) (۱۱) دیکھو پشاک کے ساتویں
معنی (۱۲) قرعہ۔ صاحب آصفیہ نے فرمایا ہے
عربی۔ اسم مذکر۔ پانسہ۔ چوب پارہ۔ دانہ تانبے
یا پیتل یا جست خواہ ہاتھی دانت وغیرہ کا پانسہ
جسے رمّال ڈال کر غیب کی بات بتلاتے ہیں مؤلف
عرض کرتا ہے کہ اردو میں قرعہ ڈالنا اس عمل

کو بھی کہتے ہیں جو حصص کی تقسیم میں چٹھیاں ڈالتے ہیں جس میں حصہ داروں کے نام لکھے رہتے ہیں جس حصہ پر جو نام نکلے وہ اسکو حاصل کرتا ہے اور قرعہ انھیں معنوں میں ترجمہ ہے بارھویں معنے کا۔ مذکر۔

**پیشکال** | اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و مؤید و انند بر وزن دستمال فصل باران ہندوستان را گویند (ناصری ے) ہم خند و ہم سرشک بارد گوئی پیشکال ہند دارد و صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ این را پرشکال نیز گویند (مسعود سعد ع) پرشکال ای بہار ہندستان۔ خان آرزو در سراج گوید کہ صحیح بیای تازی است و این لفظ فارسی نباشد۔ مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت بیای موحدہ ہم گذشت و این مبدل آنست چنانکہ تپ و تب و آن مخفف برشکال کہ بجایش مذکور شد و صراحت ماخذش ہمہ را آنجا کردہ ایم و وجود پرشکال بہ بای فارسی مبدل برشکال بموحدہ ہم از سند مسعود سعد ثابت پس این را مخفف پیرشکال ہم توان گرفت بحذف رای مہملہ۔

(اردو) دیکھو برشکال۔ مذکر۔

(۱) **پشکر** | اصطلاحات۔ بقول برہان و رشیدی
(۲) **پشکرہ** | و انند ہر دو بکسر اول و ثالث بمعنی پشک کہ سرگین گوسپند و بز و آہو و شتر باشد و پشکل و پشکلہ ہم بہمین معنی می آید صاحب جامع و دیگر بعض محققین بذیل پشک اشارہ این ہر دو لغت ہم کردہ اند مؤلف عرض کند کہ (پش کلہ) با تشدید لام اصل است کہ پش بمعنی ناقص و فرومایہ چیز گذشت و کلہ بمعنی خود دش و کنایہ باشد از سرگین کہ در گلہ جانوران چیزی بی کار است و بہا دارد کہ پشکرہ را اصل دانیم کہ پش بمعنی ہمان بی کار و ناقص و کرہ بمعنی ہر چیز مدور و بمعنی چرک ہم می آید و ظاہر است کہ سرگین اسپ و بز و شتر و آہو پشکل گلولہ ہا مدور می باشد پس معنی لفظی این مدور ناچیز است

پاچرک پاچیز وکنایه از سرگین گوسپند وبز وآهو و
شتر وپشکل که می آید مبدّل این چنانکه چنار وچنال
و همین ماخذ بهتر از ماخذ اوّل است وپشکر وپشکل
مخفّفش بحذف یا وپشک که بهمین معنی گذشت
مخفّف پشکیه یا پشکل بحذف یای مهمله یا لام (اردو)
بکری یا ہرن یا گھوڑے یا اونٹ کی لید یا
مینگنی — مؤنّث —

**پشکش** | اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ بکسر اوّل وفتح ثالث وسکون شین معجمه
پشکش است که بجایش می آید مؤلّف عرض
کند که اگرچه معاصرین عجم و دیگر محقّقین اهل زبان
در زبانداں این را ترک کرده اند ولیکن خلاف
قیاس نیست (اردو) دیکھو پشکش یہ اس
کا مخفّف ہے —

**(الف) پشکل** | اصطلاح - بقول برهان و
**(ب) پشکله** | رشیدی ومؤیّد وانند (۱)
مرادف پشکر وپشکره وبعض محقّقین بذیل پشک
هم اشاره این کرده اند مؤلّف عرض کند که
با صراحت کامل معنی و ماخذ بر پشکر وپشکره کرده ایم
صاحب محیط بر پشک می فرماید که پشکل باضافهٔ لام
بر پشک اسم فارسی است وبعربی بعر وبهندی مینگنی
نامند وآن سرگین حیوانات است که خشک واز
هم منفرد باشد وجمیع پشک مجفّف شدید الجلاست
فلهذا نافع است جهت جمیع امراض که علاج آنها
بدین تمام شود مثل قروح وبهق وکلف و مانند
آن وباختلاف حیوان مختلف باشد وهر حیوانی
که مزاج آن یابس تر باشد پشک آن در تجفیف
شدید بود وافعال وخواص آن در ذیل هر یک
حیوان مسطور گردد - صاحب برهان نسبت (ب)
گوید که (۲) بمعنی کلید انبار نیز گویند وصاحب
مؤیّد بحوالهٔ زفانگویا بر معنی دوم قانع مؤلّف
عرض کند که (ب) بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان
است ومبدّل ومزید علیهٔ پشکل که بموحّده بدون
یای بیوز گذشت (اردو) (الف) (۱) دیکھو

پشکر و پشکره (ب) (۱) دیکھو پشکره (۲) دیکھو پشکل و

**(الف) پشکلید** (الف) بقول برهان و انند

**(ب) پشکلیدن** بکسر اول ولام بروزن . دل کشید یعنی بناخن و انگشت رخنه کرد . (ب) بقول بحر رخنه کردن بناخن و انگشت و فرماید کر سالم التصریف است که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید **مؤلف** عرض کند که این مبدل (پشکلیدن بموحده) باشد بمعنی دومش چنانکه تب و تپ و صراحت ماخذ این مصدر همدرانجا کرده ایم یکی از معاصرین عجم ماخذ دیگر هم بفرماید که خوب طبع آزمائی کرده می گوید که پش بمعنی مثل و شبیه بر معنی چهارمش گذشت و کلید بمعنی اوست که ترجمهٔ مفتاح عربی است فارسیان لفظ پش و کلید را مرکب کردند با علامت مصدر (دن) و یک دال مهمله از دو دال جمع شده حذف شده (پشکلیدن) باقی ماند و معنی لفظی این (مثل کلید کردن) و کنایه باشد از رخنه کردن بناخن و انگشت ما این پیدایش را خیلی می پسندیم که قرین قیاس است اندرین صورت پشکلیدن که بموحده گذشت مبدل این باشد و الف ماضی مطلق اثبت که صاحب برهان مثل اسم جامد ذکرش کرده (اردو) الف و ب دیکھو پشکلید و پشکلیدن کے دوسرے معنی

**پشکم** اصطلاح - بقول برهان و جهانگیری و جامع بکسر اول بروزن اشکم ایوان و بارگاه را گویند و فرماید که بفتح اول نیز آمده صاحب ناصری این را مرادف پچکم گوید و با او نقل کند و می فرماید که ظاهر اشین به تصحیف خوانده اند (حکیم ناصر خسرو ـه) این جنبش بقرار یک حال کی افتادهم بدین بلند پشکم ٭ (وله ـه) پدید آرد سخن در خلق عالم بپیشی و کم با ٭ چو فرد این سخن گویان برون آیند ازین پشکم ٭ صاحب رشیدی گوید که بای تازی باید نه فارسی **مؤلف** عرض کند که ما اشارهٔ این به پشکم کرده ایم و صراحت ماخذ بر پچکم که بموحده و جیم عربی گذشت و درینجا همین قدر کافی است

کہ این مبدل شکم است کہ بہ بای عربی بجای
خودش مذکور چنانکہ اسب و اسپ (اردو)
دیکھو شکم جیم عربی کے ساتھ ۔

**پشکند** بقول انند نام مقامی است از توران
زمین مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ
تعریف کاملش معلوم نشد و دیگر محققین ازین
ساکت (اردو) پشکند توران کے ایک
مقام کا نام ہے افسوس ہے اسکی صراحت
مزید معلوم نہو سکی ۔

**پشک** بقول سروری بکسر با (۱) بمعنی سرگین
گوسپند و شتر و امثال آن (حکیم سنائی ـــ)
مشک و پشک یکی است تا تو ہمی ؎ بار گین
راندانی از عطار ؎ و فرماید کہ در فرہنگ بمعنی
با نیز آمدہ و باین بیت مولوی معنوی متمسک
شدہ (ـــ) گفت جالیش را برو ب از سنگ و
پشک ؎ و ربود تر ریزہ ی خاک خشک ؎
و فرماید کہ (۲) بمعنی خمیرہ و (۳) نام درختی
و بکسر با (۴) بمعنی رقعہ کہ شرکا در میان اندازند
برای تقسیم اشیاء ۔ مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت
بہ کاف عربی آخرہ بجالیش گذشت و شامل است
بر بسیار معانی و این چہار معنی ہم دران داخل
است ۔ شک نیست کہ سند مولوی معنوی کہ بالا
مذکور شد متعلق از ہمان است کہ قافیہ پشک
با خشک شدہ و لیکن منظر باعتبار سروری کہ محقق
زبان خود است می توانیم قیاس کرد کہ این مبدل
آن باشد و مخصوص بہ چہار معنی بالا چنانکہ کند و
گند ۔ صاحب سروری در انجا ہم تحقیق خود
ظاہر کردہ و در ینجا نیز بکاف فارسی آوردہ و
این دلیل آنست کہ تحریفی در کتابت نشدہ و
با صراحت ماخذش ہمد را انجا کردہ ایم (اردو)
(۱) دیکھو پشک کے نوین معنے (۲) دیکھو پشک
کے دسوین معنے (۳) دیکھو پشک کے گیارہوین
معنے (۴) دیکھو پشک کے بارہوین معنے ۔

**پشگل** اصطلاح ۔ بقول سروری بکاف فارسی

بوزن لیسل همان پشنگ مرقوم بمعنی اول (خاقانی)
(۵) گاویست که عنبر آورد تره پا گاویست که سرگین
پشکل آورد * **مؤلف** عرض کند که ازین سند
مصدر (پشکل آوردن) بمعنی سرگین ریختن
پیداست - صاحب سروری همان لغت
پشکل را که بکاف عربی گذشت بکاف فارسی
آورده نظر بر اعتبارش که صاحب زبان است
این را مبدل آن دانیم چنانکه کند و گند (اردو)
دیکهو پیشکل -

**پشل** بقول برهان بکسر اول و ثانی و سکون
لام دو چیز را گویند که بر یکدیگر زنند تا صدا کند
و فرماید که بفتح اول و ثانی هم بنظر آمده و بمعنی
گویند که دو چیز است که با یکدیگر بگیرند و بگویند
و باین معنی بجای حرف اول نون هم گفته اند -
صاحبان جهانگیری و ناصری و جامع و مؤید هم
ذکر این کرده اند - خان آرزو در سراج می فرماید که
احتمال دارد که بضم دوم بود و مشتق از بشولیدن
بمعنی برهم زدن و پریشان نمودن - درین صورت بنابر
تحقیق رشیدی بباء تازی خواهد بود چه او بشولیدن
را بباء تازی تصحیح نموده **مؤلف** عرض کند که
باعتبار جامع و ناصری این را صحیح دانیم ولیکن
مبدل نشل است که بموحده گذشت و بهمانجا
صراحت معنی و ماخذش کرده ایم و حقیقت نشل
بنون هم مذکور شد درینجا هم همین قدر کافی
است که مبدل نشل است چنانکه اسب و اسپ
و مرادفش در معنی (اردو) دیکهو نشل -

**پشلنگ** اصطلاح - بقول برهان و جامع
بضم اول و فتح لام بر وزن پرسنگ (۱) قلعه
را گویند که بر قله کوهی واقع شده باشد (۲)
بمعنی ناقص و هرزه و معیوب و بمعنی و بفتح
اول بر وزن نخرخنگ (۳) بمعنی پس افتاده
و عقب مانده و (۴) افزاری را نیز گویند
که بنایان بدان دیوار را سوراخ کنند و (۵)
پشنگ پدر افراسیاب را نیز پشلنگ می گفته اند

صاحب جہانگیری بر معنی اول و دوم قانع (استاد
فرخی مله) آنکه زیر سم اسپان سپه خرد نمود * 
بنر مانی در رو دیوار حصار پشلنگ * (اثیر الدین
اخسیکتی مه) برد در عذر پشلنگی به زنواری
و من هر دم * گناه تو بروبندم برای عذر پشلنگش
* صاحب سروری بر معنی سوم قانع مؤلف
عرض کند که همین لغت بموحدهٔ اول بجایش گذشت
و ما در انجا ذکر کرده ایم که این اصل است بمعنی
اول و اسم جامد فارسی زبان که وجه تسمیهٔ این
متحقق نشد و ای بر محققین که همین یک سند فرخی
را برای معنی اول در انجا هم نقل کرده اند و معنی
دوم مخفف پشتلنگ که بجایش گذشت و معنی
سوم هم از (پشت لنگ) پیدا توان کرد که
اصل این است و باعتبار صاحب جامع که
محقق اہل زبان است این را مخففش
می دانیم و به معنی چهارم اسم جامد دانیم
ولیکن ماخذ آن معلوم نه شد و به معنی پنجم علم
است یا لقب و تعلق یکی از معانی بالا دران باشد
که بتحقیق نه پیوست (اردو) (۱) و (۲)
دیکھو پشلنگ (۳) ہمراہیوں سے پیچھے رہا ہوا۔
(۴) اک لقب۔ مذکر۔ دیکھو پشنگ (۵) پشلنگ
افراسیاب کے باپ کا نام۔ مذکر۔

**پشیم** بقول بہار و انند (۱) بمعنی صوف و فرماید که بالفظ رشتن مستعمل (شیخ شیراز ع) دیبا
نتوان یافت ازین پشم که رشتیم * مؤلف عرض کند که لغت فارسی زبان است نمیدانیم
که چرا دیگر همه محققین اہل زبان و زبان دان این را ترک کرده اند معاصرین عجم بر زبان دارند
و در ملحقات استعمال مرکبات این هم می آید و متحقق که لغت ترکی یا السنهٔ غیر نیست و تخصیص
استعمال با مصدر رشتن هم نباشد و (۲) فارسیان استعمال این بمقام تحقیر هم می کنند و درانجا
اشاره بسوی معنی زنار است و پشیم بدین معنی مخصوص بر سبیل مجاز باشد چنانکه در ملحقات می آید

و (۳) مخفف پشیم که می آید بمعنی پریشان (اردو) (۱) پشم بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔
اون۔ بال۔ روان۔ دیکھو پشم۔ (۲) پشم بقول آصفیہ بمعنی موی زہار۔ مقام تحقیر پر اس کا
استعمال ہوتا ہے جیسے (پشم پر مارنا) ان معنون مین مذکر استعمال ہے (۳) دیکھو پشیم۔

**پشم آگند** اصطلاح۔ بقول بحر سوقوف بمعنی
پالان خر الاغ صاحب سروری صراحت فرماید
کند که آنچه میان تنگ بار و پشت ستور نهند و
اندرون آن را پشم آگنند (شیخ سعدی ص)
که بجان آمدم ز محنت و رنج ٭ داغ بیطار
بار پشم آگند ٭ مؤلف عرض کند که مخفف پشم
آگنده بحذف ہای ہوز کنایه باشد از نمدی که
بر پشت چاروا نهند که داخل آن پشم آگنده باشد
(اردو) وہ نمدہ جس مین بال بھرے ہوتے
ہین اور بارکش چارپایون کی پیٹھ پر ڈالا
جاتا ہے تاکہ بوجہ سے پیٹھ چھل نہ جاے اور
زخم پیدا نہون۔ مذکر۔

**پشم از خایهٔ رندان کم** مثل۔ صاحب
خزینة الامثال ذکر این بزیادت (ہای)
بعد خایه کرده از معنی و محل استعمال ساکت۔
بهار گوید که کنایه از نقصان بغایت سهل که
در حساب نیاید۔ صاحب انند نقل بهار دارش
مؤلف عرض کند که پشم بر خایه های انسان
کم باشد فارسیان سوقی بجائی که قلت خفیفهٔ چیزی
را بیان کردن مقصود شان باشد استعمال این
مثل کنند و اہل تہذیب ہمین مثل را (پشمی از
کلاهش کم) می گویند که بجایش می آید (اردو)
دکن مین کہتے ہین ٹاٹ پہہ نقصان پشم کے برابر ہے

**پشم از کلاه رندان کم** مثل۔ بقول انند
و بهار مرادف مثل گذشته مؤلف عرض کند
که معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین امثال
ازین ساکت و (پشمی از کلاهش کم) البته
بجایش می آید و مرادف مثل گذشته که ان مثل

سبوقیان است و این مثل اہل تہذیب (اردو) دیکھو مثل گذشتہ ۔

**پشماق** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح بمعنی اسپ باشد صاحب مؤید ہم این را بدین معنی لغت فارسی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر الغت ترکی زبان معلوم می شود ولیکن محققین ترکی ازین ساکت ۔ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زباندان این را ترک کردہ اند بدون سند استعمال اعتبار را نشاید و اگر بدست آید فارسی قدیم دانیم مخفی مبادکہ آق بمعنی سپید بجایش مذکور شد و معنی لفظی این مرکب پشم سپید باشد و بس (اردو) دیکھو اسپ ۔

**پشماگند** اصطلاح ۔ بقول جہانگیری و برہان و ناصری و جامع و سراج ہمان (پشم آگند) کہ بمدودش چہارم گذشت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بہ مقصورہ ہم استعمال کردہ اند (اردو) دیکھو پشم آگند ۔

**پشمان** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر مخفف پشیمان باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) دیکھو پشیمان ۔

**پشم داشتن درکلاہ** استعمال ۔ بقول آصفی عزت و اعتبار داشتن (والہ ہروی ع)

و اہمہ از خیر حملۂ تو ندارم ٭ چون سر گل پشم در کلاہ ندارد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ تاتکمیل بحث این بر (پشم درکلاہ داشتن و نداشتن) کنیم کہ می آید (اردو) دیکھو پشم درکلاہ نداشتن ۔

**پشم درکشیدن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول رشیدی دور کردن مصرید و ہرزہ گوہی از خود بلطائف الحیل (نزاری ع) ہر کہ بیہودہ کند مصرید پشمش درکش ٭ (نظامی ع) کشیدم پشم در زخیل و سپاہش ٭ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ و خان آرزو ہم این را در سراج آوردہ صاحب بحر (پشم کسی درکشیدن) را بہ معنی

معنی آورده مؤلف عرض کند که عادت اکثر اقوام
است که موی زهار خود را درکشند و دور نمایند
از همین است این مصدر اصطلاحی به معنی دور
کردن مطلقاً و بدون اضافت به چیزی و کسی
مفعول این مرکب مجازی ظاهر نشود الا معنی حقیقی
و دوری معربد و هرزه گوی در سند نثر اری اجازت
آن نمی دهد که آن را در معنی مطلق (پشم درکشیدن)
داخل کنیم محققین بالا غور نکرده اند (اردو) دور کرنا

(الف) **پشم درکلاه داشتن** مصدر
اصطلاحی - بقول بهار عزت و اعتبار داشتن
و فرماید که برین قیاس است

(ب) **پشم درکلاهش نیست** | که کنایه
(ج) **پشم درکلاه ندارد** | ازانست
که بغایت مفلس و بی نواست (صائب ب ص)
می زند صرفی برای خویش واعظ می بکش ﴿ پشم نیست
پشمی درکلاه محتسب ساغر بنوشش ﴿ (ملا قاسم
مشهدی ب ص) صوفیان را نیست پشمی در
کلاه ﴿ آتشی در خرقهٔ پشمینه هست ﴿ (محمد قلی
سلیم ب ص) امید فیض اگر هست از گدایان
است ﴿ بجز کلاه نمد پشم در کلاهی نیست ﴿ (واله
هروی ج ص) واهمه از غیر حملهٔ تو ندارم ﴿
چون سر گل پشم در کلاه ندارد ﴿ صاحب بحر
مصدر

(د) **پشم درکلاه نداشتن** | را هم به معنی
مرتبه و دانش نداشتن و بی عزت و مفلس و خوار
گشتن نوشته و همچنین

(ه) **پشم درکلاه نیست** | به معنی اعزاز نیست
(و) **پشم درکلاه هست** | و اعزاز هست
کسی را (طغرا ب ص) دارندگان که پشم دین
آقائی ﴿ صد حیف کی نیست درکلاهت پشمی ﴿
(محمد قلی سلیم د ص) گر کسی را هست پشمی در
کلاه عزتت ﴿ جامهٔ شهرت نسازد خرقهٔ پشمینه
را ﴿ وارسته ذکر (الف) کرده و برای آن
سند (ه) آورده صاحب بحر (الف) و (ب) و (ج)

نا آورده و صاحب برهان (ج) را بطور مقوله
نوشته گوید که کنایه کسی را نیز گویند که غیرتی و نفسی
نداشته باشد یعنی صاحب نفس و غیرت نباشد
صاحب رشیدی هم ذکر (ج) کرده و صاحب
مؤید این را بمعنی بیان کرده برهان می آورد۔
صاحب جهانگیری در ملحقات هم این را جا داده
خان آرزو در سراج بذکر این معنی بیان کرده
محققین بالا گوید که اغلب که بمعنی مفلس و بی نوا
باشد و لهذا لشمی از کلاهش کم۔ در انجا استعمال
نمایند که نقصان کمی که قابل شمار نباشد۔ صاحب
جامع نسبت (ج) می طرازد که کنایه از نیکه مرتبه
و دانش ندارد و از انکه صاحب غیرت نیست مؤلف
عرض کند که مجرد (لشم در کلاه) کنایه از عزت و
آبرو است که عزت کلاه فارسیان از لشم است
و فقدان لشم در کلاه کنایه از بی عزتی۔ فارسیان
کلاه لشمی ایرانی را که بیش قیمت است می پوشند
و آن را ذریعۂ عزت می دانند از نیکه بنظر گران
قیمتش مفلسان و بی نوایان نمی توانند که استعمالش
کنند از همین عادت این محاوره قائم شد و استعمال
(ب و ه و و) از همین اصطلاح قرار یافت
و مصادر (الف و د) از همین اصطلاح وضع
شد و (ج) مضارع (الف) باشد و بس۔
محققین با نام و نشان از وسعت تلاش کار
نگرفتند بر سندی که بدست آید به تخصیص استعمالش
مصدری و مقوله قائم کردند و بی مشتقات مصادر
نبردند (اردو) (الف) عزت و اعتبار رکھنا
(ب) بے عزت اور بے اعتبار ہے (ج) اعتبار
نہیں رکھتا ہے (د) عزت و اعتبار نہ رکھنا (ه)
عزت مند اور معتبر نہیں ہے (و) عزت مند اور
معتبر ہے۔

**لشم در گره است** مقوله۔ بقول بحر ای کار
در گره است و فرماید که این زبان لوطیان است
مؤلف عرض کند که این مقوله را غیر از سند
استعمال تسلیم نکنیم و اگر سند بدست آید تو ہم

قیاس کرد کہ بمعنی (قابوی کار حاصل است)
باشد فقاتل (اردو) کام کا قابو حاصل۔
کام اپنے ہاتھ ہے۔

**(الف) پشم دین** اصطلاح۔ صاحب

**(ب) پشم دین آقا** بحر ہر دو را ذکر کردہ
گوید کہ این لفظی است کہ در مقام تحقیر گویند
و (پشم قلی) نیز مرادف این است صاحب
برہان بطور افادت اینقدر بیفزاید کہ ضابطہ
کلیہ اہل ایران است کہ لفظ آقا سر نام برای
تعظیم آرند و آخر نام از جہت تحقیر بہار ہم وارستہ
ہم ذکر این کردہ گویند کہ این الفاظ را در مقام
تحقیر استعمال کنند (والہ ہروی ؎ بسکہ خوردم
سر سخت از ہمہ کس سخت سرم | پشم دین نیستم
امروز تمر باشم من || و سند (ب) بر پشم در
کلاہ نیست) از ملا طغرا گذشت مؤلف عرض
کند کہ بحث استعمال لفظ آقا بجایش گذشت دینجا
ہمین قدر کافی است کہ معنی لفظی این کسی کہ دین
او حقیر و ذلیل است یعنی برابر پشم۔ اسم فاعل ترکیبی
یعنی دین ذلیل دارندہ و پشم درینجا بمعنی دوش
باشد کہ گذشت (اردو) الف و ب وہ شخص
جس کا دین پشم برابر ہو۔ (حالت تحقیر مین)

**پشم را النعل در ہوا بندند** مقولہ۔ صاحب
بحر این را بنام مصرعی نقل کردہ گوید کہ (۱) کنایہ
از چابکدستی و موشگافی است (۲) یا آنکہ در واقع
این امر محال است مؤلف عرض کند کہ حقیقت
است کہ محققین امثال و دیگر صاحبان اہل زبان
و زبان دان ذکر این نکردہ اند۔ خلاف قیاس
نیست و زبان سوقیان عجم باشد۔ معاصرین
عجم ہم زبان ندارند لیکن پشم را النعل در ہوا بندند
بہ ہمین معنی می آید خیال ما اینست کہ ہمان صحیح باشد
و این تصحیفش (اردو) (۱) صناع کی چابکدستی
اور کمال کے اظہار مین دکن مین کہتے ہین "بال
بال کی کھال کھینچتا ہے" صاحب آصفیہ نے
(بال کی کھال کھینچنا) پر فرمایا ہے کہ موشگافی کرنا

دقت پسندی اور نہایت دقیق باتون کے حل کرنے سے مراد ہے ۔ (۲) دکن مین از محال کے اظہار مین کہتے ہین ”بال پر گھر بناتا ہے۔ بال پر پل باندھتا ہے (ہوا مٹھی مین بند کرتا ہے)“ دیکھو (آب بہ پرویزن پیمودن) دیکھو (پشہ را نعل در ہوا بندند)۔

**پشم رشتن** | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (سعدی رح) دیبا نتوان بافت ازین پشم کہ رشتیم ۔ (اردو) پشم کی بافت کرنا ۔

**پشم شدن** | مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان و بحر و جامع و سروری (۱) بمعنی پراگندہ شدن و (۲) پراگندہ ساختن و (۳) جدائی کردن بہار بر متفرق و پراگندہ شدن قانع ۔ صاحبان رشیدی و مؤید ہم زبانش ۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ہم غیر از معنی اول ننوشت **مؤلف** عرض کند کہ تسامح محققین اول الذکر است کہ از قواعد زبان کار نگرفتند و بر لفظ و معنی غور نکردند معنی دوم ہیچ تعلق ازین ندارد و باعتبار جامع و سروری کہ اہل زبانند معنی سوم را بمجاز درست دانیم کہ جدائی کردن بمعنی جدائی اختیار کردن و جدا شدن لازم است مخفی مباد کہ این مخفف پشیم شدن است کہ می آید (اردو) (۱) پراگندہ ہونا (۲) پراگندہ کرنا (۳) جدا ہونا ۔

**پشم قلی** | اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی پشم دین (ملا طغرا ع) زین پشم قلی کہ یوزچی آقا شدہ است پا بگریز کہ بوی ریسمان می آید ۔ وارستہ درست گوید کہ این مرادف پشم دین است نہ بمعنی آن **مؤلف** عرض کند کہ قلی لغت ترکی است بمعنی غلام و پشم بمعنی دوم اوست پس این کلمہ باشد از قبیل دشنام کہ بمقام تحقیر استعمال کنند از قبیل (پشم دین) نہ بمعنی پشم دین (اردو) پشم کے برابر حقیر ذلیل ۔ یہہ دکن کا محاورہ ہے

**پشمک** | اصطلاح - بقول برہان و ناصری و انند بر وزن چشمک (۱) حلوائیست مشہور و معروف و (۲) مصغر پشم (ابو اسحاق اطعمہ ؎) زبان چرب و شیرین تو گوئی می شکافد موی در آن حالت که بینی حلوای پشمک می نہم دندان ؛ **مؤلف** عرض کند که معنی دوم حقیقی است یعنی موہای خرد و معنی اوّل مجاز آن که این حلوا بشکل پشم تار تار ساخته می شود سپید رنگ و خیلی پر ذائقہ باشد بعض اہل عجم درینجا ہم این حلوا درست کنند و بفروش می دہند (اردو) (۱) پشمک ایک قسم کی عجمی مٹھائی کا نام ہے جو تار تار ہوتی ہے مؤنث (۲) چھوٹے بال - مذکر -

**پشم کشیدن** | مصدر اصطلاحی - بقول بہار و انند (۱) کنایہ از تفرقہ و پریشانی انداختن در چیزی و (۲) دور کردن ملطائف الحیل شہباز ہمان که بر (پشم در کشیدن) گذشت صاحب بجز از ہر دو معنی بالا ساکت و فرماید که (۳) ہلاک کردن و (۴) بی وقر شدن و (۵) از اعتبار ساقط کردن **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل و دوم مرادف (پشم در کشیدن) بحذف کلمہ در توان گرفت ولیکن برای معنی سوم و پنجم خصوصاً چہارم سند استعمال باید از ینکہ قول مجرد محقق ہند نزد ما بحالت سکوت محققین اہل زبان و صاحبان عجم بکار نیاید (اردو) (۱ و ۲) دیکھو پشم در کشیدن (۳) ہلاک کرنا (۴) بے وقر اور بے اعتبار ہونا - (۵) بے اعتبار کرنا -

**پشمک قندی** | اصطلاح - بقول بہار و انند گونید حلوای پشمک (ابو اسحاق حلاج ؎) منع مگس از پشمک قندی کردن ؛ از ریش حلاج نشہ بر داشتن است ؛ **مؤلف** عرض کند که ہمان پشمک که معنی اوّلش گذشت با اضافت توصیفی دیگر ہیچ صراحت نیست ما خذش ہم بر انجا کردہ ایم - (اردو) دیکھو پشمک کے پہلے معنے -

**پشم کلاہ ندارد** | مقولہ - بقول رہنما بحوالہ

سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار یعنی عقل ندارد
**مؤلف** عرض کند کہ در ایران زمین کلاہ
بی پشم پوشیدن معیوب است و کلاہ پشم دار
ذریعۂ عزت و علامت معقولیت پس از ہمین
عادت این مقولہ بمعنی اصطلاحی مستعمل باضافت
و بلا اضافت پشم ہر دو درست است (اردو)
بے عقل ہے ۔ عقل نہین رکھتا ہے ۔

**پشم من گر داست** مقولہ ۔ بقول بہار
وا نشد ای کار من ہر گرداست و فرماید کہ این
زبان لوطیانست کہ از زبان بتحقیق پیوستہ
**مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ازین مقولہ
انکار کنند و اغلب کہ بہار گرد را بالفتح گرفتہ
باشد (اردو) میرا کام بنا نہین ۔ میرا
مقصد حاصل نہین ہوا ۔

**پشمہ** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح اول و ثالث نوعی از خار و نوعی از طوطیا کہ بدوای
چشم بکار برند صاحب محیط این را بیای عربی آوردہ گوید کہ اسم حبۃ السود است کہ بفارسی چشنجام
گویند و آن مستعمل در علاج چشم است و بر حبۃ السوداء می فرماید کہ شونیز است و چشنجام نیز **مؤلف**
عرض کند کہ صراحت کامل بر بشبہ بہ موحدہ اول و دوم و بر بشمہ بموحدہ اول گذشت و این مبدل
آنست بمعنی سوم بشبہ و معنی دوم بشمہ چنانکہ تب و تپ (اردو) دیکھو بشبہ کے تیسرے معنے
اور بشمہ کے دوسرے معنے ۔

(۱) **پشمی از خانۂ رندان کم** مثل ۔ بقول
(۲) **پشمی از کلاہش کم** بحر کنایہ
از نقصانی کہ بغایت سہل باشد و ہیچ در حساب
نیاید صاحب رشیدی (۲) را آوردہ و صاحب
جہانگیری در ملحقات ذکرش کردہ **مؤلف** عرض
کند کہ ہمان کہ بدون یای وحدت در پشم بجایش
گذشت (اردو) دیکھو پشم از خانۂ رندان کم

**پشمی در کلاہ ندارد** مثل ۔ صاحبان

امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این کرده اند
واز معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض
کند که مشتق است از (پشم در کلاه نداشتن) که
بجایش گذشت فارسیان چون کسی را مفلس و
بی وقر بینند که لباس درست ندارد بمبالغہ
این مثل را زنند (اردو) دکن میں کہتے
ہیں ٹوپی تک درست نہیں ہے یعنی نہایت
مفلس اور بے عزت ہے۔

**پشمیدن** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بالفتح پراگنده و پریشان کردن مؤلف عرض
کند که معنی لفظی این موی موی کردن و کنایہ از
پریشان کردن موافق قیاس است و اسم مصدر
این پشم که فارسیان به ترکیب یای معروف
و علامت مصدر دن آن مصدری وضع کردند
و سالم التصریف می نماید که غیر از ماضی و مستقبل
و اسم مفعول نیاید۔ دیگر محققین مصادر و اہل زبان
و زباندان این را ترک کرده اند (اردو)
پریشان اور پراگنده کرنا۔

**پشمینہ** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بالفتح (۱) معروف و (۲) نوعی از حلوا
مؤلف عرض کند که سکوت دیگر ہمہ
محققین زباندان و اہل زبان از این
لغت معروف بو العجبی است۔ پارچہ
را نام است که از پشم ساخته باشد از قبیل
گنجینہ که یا و نون و ہای نسبت با پشم
مرکب کرده اند و بمعنی دوم اگر سند استعمالی
پیش شود ہمان پشمک قندی است که
تعریفش بر معنی اول پشمک گذشت معاصرین
عجم بمعنی اول بر زبان دارند و بمعنی دوم
ساکت (ظہوری ع) داغ ہی لالہ و مانند
ز پشمینہ ما ہر روز شنبہ ہمہ زاید شب آدینہ ما
ہم (ولہ ع) کرد شوخی پرنیان پوششم مرید
شیخ کار از خرقۂ پشمینہ ساخت ہم (اردو)
(۱) پشمینہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔

اونی کپڑا جیسے شال وغیرہ (۲) دیکھو پشمینہ کے پہلے معنے ۔

**پشن** بقول برہان بروزن چمن (۱) نام موضعی است کہ در میان پیران ویسہ وطوس نوذر جنگ واقع شد وتورانیان فتح کردند واکثر پسران گودرز دران جنگ کشتہ شدند واین جنگ را جنگ لادن وجنگ پشن گویند و (۲) مخفف پشنگ ہم کہ نام پدر افراسیاب است (ف)
چون عارض تو ماہ نباشد روشن ۞ مانند رخت گل نبود در گلشن ۞ مژگانت ہمی گذر کند از جوشن ۞ مانند سنان گیو در جنگ پشن ۞ صاحبان سروری وجہانگیری وناصری ومؤید وسراج وجامع ورشیدی بر معنی اول قانع ۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ رباعی بالا را گویند کہ مصرع اولش از شاعری است ومصرع آخرش از فردوسی مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان وعلم است ۔
(اردو) (۱) پشن ایک موضع کا نام ہے جس کو تورانیوں نے فتح کیا تھا جس کا ذکر شاہ نامہ میں موجود ہے ۔ مذکر (۲) پشن افراسیاب کے باپ کا نام پشنگ کا مخفف ۔ مذکر ۔

**پشنجد** بقول برہان ومؤید وانند بکسر اول و فتح ثانی وسکون نون وجیم مفتوح بذال نقطہ دار زدہ یعنی آب وامثال آن پاشیدہ شود ۔ مؤلف عرض کند کہ پشنجیدن یعنی پاشیدن آب وشراب مصدریست کہ می آید (کامل التصریف) وپشنجد مضارع آن بعض عربان ایران دال مہملہ را بہ ذال معجمہ بدل کردہ اند چنانکہ آگند و آگذ ۔

(اردو) دیکھو پشنجیدن یہ اس کا مضارع ہے ۔

**پشنجہ** بقول برہان وانند بروزن شکنجہ گیاہی باشد کہ شغالان وجولاہگان با آن آب بر تار افشانند مؤلف عرض کند کہ مبدل پشنجہ کہ موجود گذشت چنانکہ اسپ واسپ
(اردو) دیکھو پشنجہ کے پہلے معنے ۔

**پشنجیدن** (الف) بقول سروری

(ب) پشنجیدن | یعنی آب و مثل آن پاشیدن
(ج) پشنجیده | شده (ب) بقول بعض پاشیدن
آب و امثال آن صاحب جهانگیری ذکر این کرده
معنی فرماید که پشنجیدن بمعنی بخش و اسم فاعل و امر و
نهی نیاورده مؤلف عرض کند که با پشنجیدن که
بر جای خود گذشت صراحت مأخذش و اشارهٔ این
کرده ایم و (ج) بقول برهان و سروری بروزن
سنجیده یعنی آب و شراب و خون و امثال آن
پاشیده شده (لسیفی) تجربه نقش انگیده
پیران خاک خوش پشنجیده اند و ما می گوئیم که
مرد محققین با نام و نشان چرا نمی فرماید که اسم
مفعول (ب) باشد و مبدّل پشنجیده که در حقیقت
گذشت معنی مبادله که صاحب سروری است که
الف معنی مفعولی بیان کرده و صاحب مؤید نکرد که
بمعنی ماضی مطلق بیا بچرا نباشد (اردو) (۱ الف)
پانی یا شراب وغیره چھڑکنا (ب) پانی یا شراب
وغیره چھڑکنا (ج) پانی چھڑکا ہوا۔

پشنگ | بقول برهان بروزن پلنگ (۱) نام
پدر افراسیاب است و نام پسر او که شیده گفتندی
و نام مبارزی از ایران و نام پسر منوچهر شاه
و (۳) میلی آهنی را گویند دراز و سر تیز که بنّایان
بدان دیوار را سوراخ کنند و (۴) بمعنی زینه
نیز آمده و آن گلیمی یا تخته باشد که چوب و سر آن
دو چوب نصب کنند و بدان خشت و گل و خاک
و امثال آن کشند و (۴) بمعنای تیشه و چوب درخت
را نیز گفته اند و (۵) ترشح آب و غیر آن را نیز گویند
و این معنی بکسر اول و ثانی هم درست است مؤلف
ناصر تا به معانی را آورده صاحب سروری بر
معنی اول و دوم و سوم قانع صاحبان رشیدی
و جامع معنی اول و دوم و سوم و چهارم را آورده
(فردوسی) چو پشنگ سالار ترکان پشنگ بود
چنان خواست کاید به ایران بجنگ بود (حکیم سوزنی
) همچون پشنگ گشتی در کنگ شوخ ناک گوی
گر گر تو ری و قبضهٔ پشنگ بود (و ... آن ...

از تو خورد دنیا جایگه فتاد ؎ برداشت از زمین
نتواندش بی پشنگ ؎ (درویش عبد علی سے)
بی تیغ از آن اجل چه سازد عداوت را ؎ کز
خون فاسدش نرود برکسی پشنگ ؎ خان آرزو
در سراج بذکر جمله معانی گوید که (۶) نام قلعه ایست
در حوالی قندهار ظاہرا بنا کردهٔ پدر افراسیاب
است و فرماید که بمعنی پنجم بکسرتین گفتن خطاست
چرا که آن پشنگ ببای تازی است و بغیر نون
بمعنی شبنم ریزه که زمین را سفید کرداند چنانکه گذشت
و بضمن معنی اوّل گوید که نام مبارز ایران
بنام پدر منوچهر شاه اصلی ندارد مؤلف
عرض کند که بمعنی اوّل علم است و بمعنی دوم
مبدل بشنگ که بموحدهٔ اوّل گذشت چنانکه تب
و تپ و بدیگر معانی اسم جامد فارسی زبان و جا
دارد که بمعنی پنجم اسم مصدر پشنجیدن گیریم که
بموحده بمعنی پاشیدن و ریختن گذشت۔ فارسیان
بوضع مصدر بای فارسی را بموحده بدل کردند
چنانکه اسپ و اسب و کاف فارسی بدل شد
بجیم چنانکه گلنار و جلنار و این ماخذ ورای
ماخذیست که بر مصدر پشنجیدن نوشته ایم و این
بهتر از آن می نماید و موقع آن دست نداد
که ذکر این در آنجا کنیم (اردو) (۱) پشنگ
افراسیاب کے باپ اور بیٹے کا نام اور نیز ایک
ایرانی پہلوان کا نام اور شاہ منوچہر کے باپ
کا نام (۲) آلہ نقب۔ مذکر (۳) وہ چوکھٹا
جس میں نواڑ بن کر سامان کے نقل و حرکت میں
اس سے کام لیتے ہیں۔ مذکر۔ (۴) جفا و ثبت اور ستم
(۵) ترشح۔ دیکھو باران نرم (۶) ایک قلعہ کا
نام پشنگ ہے۔ مذکر۔

**پشور** بقول برہان و انند و مؤید بضم اوّل
بروزن قصور نفرین و دعای بد صاحب برہان
فرماید که باسین بی نقطه ہم آمده مؤلف عرض
کند که بسور و بسوریدن به سین مهمله و پشولیدن
به شین دوم و لام عوض را آنجایش گذشت

وپسور اصل است که صراحت باختنش همدنگا (عطار ۵) صبح گرشتی نفس را و سه دیان چو
کرده ایم وهمان اسم مصدر پسوریدن واین کی رسیدی این پشولش در جهان چو جهان آرزو
مبدل پسور که موحده بدل شد به بای فارسی درسراج بذکر (الف) همزبان رشیدی و (ج)
چنانکه تب وتپ وسین مهمله بدل شد به معجمه چنانکه بقول مجرد بر وزن نکوهیدن پراگندن و پریشان
کستی وکشتی وآنچه به لام آمده هم مبدل ارد شدن وژولیدن (سالم التصریف) که تغییر از
دیکهو پسور ماضی ومستقبل و اسم مفعول نیابد

**(الف) پشول** — (الف) بقول برهان جهانگیری نسبت (د) گوید که با اول مکسور
**(ب) پشولش** — مرادف پشوره و (د) مضموم و واو مجهول بمعنی پراگنده و پریشان
**(ج) پشولیدن** — پشولش بمعنی پریشان و ژولیده (شرف شفروه ۵) دل در
**(د) پشولیده** — و ژولیده و پراگنده سراسیمه است چو طره دوست پشولیده چو

صاحب رشیدی نسبت الف گوید که بالکسر است چو مؤلف عرض کند که (الف) اسم
بمعنی برهم زدگی وپریشانی وامر از برهم زدن مصدر و (ب) حاصل بالمصدر و (ج) مصدر
وبرهم زننده و (ب) اسم بمعنی برهم زدگی وپریشانی که وضع شد از (الف) بنیابت یای حرف
قیاس است (ج و د) وفرماید که در لغت پژولیدن و علامت مصدر و (د) بنیابت های مختفی
گذشت که در جمیع این صیغ بای تازی است ماضی (ج) افاده معنی اسم مفعول کرده واین
پارسی (ابن یمین ۵) بیان طره تو کردی ولیکن چهار مبدل پژول وپژولش وپژولیدن وپژولیده
ودلم چو زلف پشول که دارد کینه آن نرسید چو که ذکرش بجای خودش گذشت چنانکه

و باشگونند دیگر هیچ تسامح رشیدی که (الف) ا
بمعنی اسم فاعل آورده و بر قواعد زبان غور نکرده
گوید وزن ترکیب امر حاضر با اسمی معنی فاعلی حاصل
نمی شود (اردو) (الف) دیکھو پژول
کے پانچویں معنے (ب) دیکھو پژولش کے پہلے اور دوسرے معنے
(ج) دیکھو پژولیدن کے پہلے معنے (د) دیکھو پژولیده۔

**پشّه** بقول برهان بفتح اول و ثانی مشدد جانوریست معروف - گویند که چهل روز عمر کند و بقول بعض سه روز - بهار گوید که همین است بعربی بق - آبی این طنین دارد و خاکی این طنین ندارد (صائب ۵) در رویش خاکش است زمبرم گشنده تر ها از پشه ها نشست پشهٔ خاکی گزنده تر ها صاحب سروری گوید که از آب پیدا شود و بعضی از درخت (انوری ۵) تو آن کس که در سخا آید پشه تو بچشم گردون پیل ها صاحب محیط می فرماید که اسم فارسی زبان است و بعربی بق و ناموس و اهل مصر و یمن و حجاز کتان و اهل عمان بیامه نامند و بیونانی قواس و بهندی مچهر بالجمله آن بر خلقت پیل است الا اعضای آن بسیار زیرا که فیل را چهار پا و خرطوم و دم می باشد و آن را با وجود این اعضا دو پا زیاده و چهار بازوست - چون خرطوم خود ببدن انسان فرو برد خون بکشد و در جوف خود اندازد و آن گویا که حلقوم آنست - کوچک را البعوض نام است و آن در جاهای تاریک و زیر دیوارهای نمناک می باشد و بزرگ و کوچک تر بزرگ آن را بق و ناموس و آن در نیزارها و بیشه های پر آب و گیاه بسیار می باشد و گزنده و باسمیت و سمیت خورد کمتر گرم و خشک در دوم و آن اخراج زلو تشبث بحلق نماید چون با سرکه یا شراب بیاشامند (الخ) مؤلف عرض کند که ظاهرا این مرکب معلوم می شود از پش به معنی دو بش و های نسبت - اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پشّه - مذکر - دیکھو بق -

**پشه چو پر شد بزند پیل را** مثل — صاحبان خزینة الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت (مؤلف) عرض کند که فارسیان این مثل را بجائی زنند که ضرورت اظهار غیظ وخشم ضعیفی باشد یعنی ناتوانی وضعیفی هم چون غضبناک شود بر توانا وقوی غالب می آید و مقابله کند و کامیاب می گردد چنانکه پشه که هرگاه بغصه در آید پیل را سراسیمه می کند یعنی عادت است که به خرطومش داخل شده می گردد و پیل برای دفعش علاجی ندارد و خیلی پریشان می شود مقصود آنست که بر قوت خود نباید که دشمن ناتوان را حقیر نگریست و ناتوانی هم گاهی غالب می آید بر توانائی (اردو) دکن مین کہتے ہین کہ ”مچھر ہاتی کو لے بیٹھتا ہے“ یہہ کہاوت اُس محل پر مستعمل ہے جہان یہہ بیان کرنا مقصود ہو کہ ایک ناتوان بھی قوت مند پر غالب آسکتا ہے جیسے مچھر ہاتی پر غالب ہوتا ہے“

**پشه غال** اصطلاح — بقول مؤید مطبوعه نولکشور بوزن ومعنی پشه دار است که شجرة البق باشد و در دیگر نسخ قلمی مؤید این اصطلاح را نیافتیم صاحب محیط بر (شجرة البق) گوید که اسم (دردار) است و بر (دردار) می فرماید که آن را (درخت پشه) نیز نامند بجهت آنکه در جوف ثمر آن پشه پیدا می گردد و بعربی (شجرة البق) و به اندلسی (بشم اسود) و بیونانی قطالاو به فارسی کنجک و بهندی بیولا و بیش بعضی گولر و فرماید که چنین نیست و آن نوعی از غرب است سرد و خشک در اول و ثمر آن گرم تر و پوست آن قابض و منافع بسیار دارد (الخ) صاحب برهان به کنجک می فرماید که نام درختی که آن را (پشه غال) گویند که می آید و بعربی طرفه مؤلف گوید که جادارد که همین (پشه غال) اصل باشد و (پشه غال) مبدلش چنانکه چرغ و چرخ (اردو) بقول محیط بیولا شجرة البق

درخت پشه -

**پشه خانه** اصطلاح - بقول برهان و بحر و جامع و سراج نام درخت سنجد است که بعربی شجرة البق خوانند - صاحب جهانگیری گوید که ثمرش است و پشه غال **مؤلف** عرض کند که کنایه باشد و موافق قیاس (اردو) دیکهو پشه خال

**پشه خورد** اصطلاح - بقول برهان و بحر و جهانگیری و جامع و سراج بفتح خای نقطه دار و سکون واو معدوله و رای و دال بی نقطه ریشی و جراحتی باشد که بیشتر در ملک بلخ بهم رسد و دیر خوب شود و گمان مردم اینکه از گزیدن پشه بهم رسد و آن را بعربی قرحه بلخی نام است **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت و مخفف خورده پشه باشد و کنایه از مرض بالا (اردو) فارسی مین پشه خورد اس زخم کا نام ہے جو بلخ مین مچهرون کی وجہ سے جسم انسان پر عارض ہوتا ہے - مذکر -

**پشه دار** اصطلاح - بقول بحر و ناصری و جهانگیری و مؤید و جامع و سراج درختی که بعربی شجرة البق خوانند **مؤلف** عرض کند که همان که صراحتش بر (پشه خال) کرده ایم - اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکهو پشه خال -

**پشه رانعل در هوا بندند** مقوله - بقول بهار و انند - به همان دو معنی که بر (پشم رانعل در هوا بندند) گذشت **مؤلف** عرض کند که بحث کامل همه را آنجا کرده ایم و خیال ما اینست که این اصل است و آن تصحیف این معاصرین عجم این را بر زبان دارند به معنی اوّلش و موافق قیاس است (اردو) دیکهو پشم رانعل در هوا بندند -

**پشه زرین** اصطلاح - بقول بحر و انند و مؤید شراره آتش **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است و کنایه باشد موافق قیاس که شراره آتش مثل پشه در هوا می پرد و زرین می نماید و نظر باین شباهت آن را پشه زرین گفتند

(اردو) شراره۔ مذکر۔ دیکھو اىلک۔

**پشۂ زعفران** اصطلاح۔ بقول اند و مؤید انگشت افروختہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمین معنی بر (پشۂ زعفران) گذشت ہر دو مرکب اضافی و کنایہ ولیکن آن بہتر است ازینکہ انگشت افروختہ در ہوا می پرد بلکہ تودۂ می نماید سرخ معلوم می شود کہ در کتابت این تحریف شد کہ پشتہ را پشہ نوشتند و محققین بالا برآن غور نکردند معاصرین عجم این را بر زبان ندارند (اردو) دیکھو پشتۂ زعفران۔

**پشہ غال** اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و شمس و جہانگیری و جامع و سراج با غین نقطہ دار و لام بمعنی پشہ دار است کہ شجرۃ البق باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت کامل بر (پشہ خال) کردہ ایم و این اصل است و آن مبدل این و غال بمعنی آشیانۂ زنبور می آید و درین مرکب بمعنی مطلق آشیانہ گرفتہ اند و آشیانۂ پشہ نام نہادند برای درختی کہ پشہ ہا بران بکثرت بران بکثرت می باشند یا در ثمر آن۔ (اردو) دیکھو پشہ خال۔

**پشۂ کہ نمرود را کرد** اصطلاح۔ بقول اند و مؤید آن پشہ کہ نمرود را ہلاک کرد بہ نیش زدن در مغز سرش۔ دیگر کسی از محققین اہل زبان و زباندان ذکر این نکرد معاصرین عجم بر زبان ندارند **مؤلف** عرض کند کہ عادت است کہ پشہ آواز می کند بعضی گویند کہ بعد گزیدن و خون کشیدن از ذوقش آواز می کند و ما ہمین عادت را مشاہدہ کردہ ایم پس (پشۂ نمرود را) پشہ را توان گفت کہ باثر زہر نیش انسان بمیرد ولیکن از (پشۂ کہ نمرود را کرد) مقصود از پشۂ خاص قاتل نمرود و مراد گرفتن کنایہ ایست خلاف قیاس بدون ملاحظۂ سند استعمال بر تجرد قول دو محققین ہند نژاد این را تسلیم نکنیم (اردو) وہ مچھر جس نے نمرود کو ہلاک کیا۔ مذکر۔

**پشی** بقول برہان بکسر اول و سکون تحتانی مخفف پشیز است کہ می آید و آن پول ریزۂ کوچک نخایت

... و نازک که از مس یا برنج سازند و سکه
بر آن زنند و خرج کنند صاحب جهانگیری بذکر
پشی و پشیز و پشیزه گوید که دو معنی دارد (۱) پول
ریزه و بغایت تنک (حکیم سوزنی ره) نرخ جامه
از پشی بسیده به دینار پاکار فروشنده زهست وای
خریدار پاکو (۲) بمعنی فلوس ماهی. صاحبان
سروری و ناصری و جامع و رشیدی ذکر این
کرده اند **مؤلف** عرض کند که پشی مخفف پشیز
و پشیزه که می آید اما معنی دوم متعلق از پشیزه که صراحتش
همه را آنجا کنیم و درینجا همین قدر کافی است که
این مخفف آنست و نظر باعتبار صاحبان جامع
و ناصری که اہل زبانند می گوییم که معنی دوم مجاز
معنی اول است (اردو) (۱) دیکھو پشیز کے
پہلے معنے (۲) دیکھو پاریچہ

**پشیر** | همان پشیز است که به زای هوز چهارم
می آید تصحیف اندمی نماید یا تصحیف کاتبش
که زای هوز را رای مهمله نوشت (اردو)
دیکھو پشیز بہ زای ہوز ۔

**پشیز** | بقول برهان همان پشی که گذشت صاحب
جهانگیری نسبت هر دو معنی هرچه نوشته ناقلش
بر پشی کرده ایم وصاحبان ناصری و رشیدی و جامع
و انند هم ذکر این کرده اند. بهر دو معنی خان آرزو
در سراج صراحت کند که این بهر دو معنی اصل است
و پشی مخفف این و فرماید که بموحده هم گذشت
**مؤلف** عرض کند که این اسم جامد فارسی
زبان است و آنچه بموحده گذشت مبدل این
و بمعنی دوم مخفف پشیزه (امیر خسرو ره) آن را
که بکیسه نیست چیزی که خواری کشد از پی پشیزی
(اردو) دیکھو پشی کے دونوں معنے ۔

**پشیزنشان** | اصطلاح. بقول انند بحواله
فرهنگ فرنگ بالفتح بمعنی سکه زن **مؤلف**
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و درین
مرکب لفظ پشیز را مطلقاً بمعنی سکه بر سبیل مجاز
گرفته اند و نشان امر حاضر نشاندن و معنی حقیقی

این نشاننده سکه که همان سکه زن باشد۔

(اردو) سکه ڈہالنے والا سکه بنانے والا

**پشیزه** بقول برهان (۱) بمعنی اوّل پشیز که حصرا برمعنی اوّل پشی گذشت) که پول نازک وبسیار تنک باشد وگوید که بقول بعض (۲) زری و بقول بعض (۳) زری قلب در نهایت نازکی و (۴) چیزی را گویند که از برنج وامثال آن در نهایت تنکی سازند که مابین دسته وتیغهٔ کارد وصل کنند و (۵) چرمی باشد که بر دامن خیمه دوزند و ریسمان بدان گذارند صاحب جهانگیری پشی و پشیز و پشیزه را بیکجا نقل کرده بذکر معنی اوّل گوید که (۶) فلوس ماهی باشد (حکیم ناصر خسرو از ناصری لـه) سخن تا نگوئی بدینار مانی ٭ ولیکن چو گفتی پشیزه ستینی ٭ (کمال اسمعیل ـه) چنانکه برسیر خیزران پشیزهٔ سیم ٭ حباب ودائرهٔ آب وقطرهٔ باران ٭ (انوری ـه) سموم قهر تو با آب گر عتاب کند ٭ پشیزه داغ شود بر مسام ماهی شیم ٭ صاحب سروری بمعنی اوّل و چهارم وپنجم قناعت کرده وصاحب ناصری ذکر معنی اوّل وپنجم وششم فرموده صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل نسبت معنی ششم گوید که ماهی نسبت آن. صاحب جامع هم بمعنی اوّل وششم قناعت کرده. خان آرزو در سراج گوید که تحقیق آنست که پشیز و پشیزه بیک معنی است وحقیقت در پول ومجاز در درم ماهی چنانکه لفظ فلس ودرم که هردو در ماهی بمجاز مستعمل وبحواله قوسی معنی سوم وچهارم وپنجم را نقل کرده **مؤلّف** عرض کند که ما به پشیز صراحت کرده ایم که اصل است بمعنی اوّل و پشیزه بمعنی اوّل مزید علیه به های زائده وبمعنی دوم یعنی مطلق زری مجاز باشد وبمعنی سوم طالب سند استعمال می باشیم اگر بدست آید آن را هم مجاز دانیم وبمعنی چهارم هم مجاز که اهل ولایت دائره از طلا ونقره مثل سکه تنک ساخته بر قبضهٔ اسلحه آنرا برای زینت نصب کنند گویا این سکه قائم

ازبصورت سکہ مدوّر ساختہ دستۂ اسلحہ را بدان زینت دہند و
ہمین باشد حقیقت معنی سوم کہ صاحب برہان آن را نفہمید
و معنی خاص قائم کردہ و بمعنی پنجم پارہای نسبت مجاز است
بہ پارہ ہای مدوّر چرم فلس ماہی را مانند و معنی ششم بہ پاشیدگی نسبت
اصل است و موافق قیاس کہ فلس ماہی ہم مشابہ پشیز سکہ باشد
(اردو) (۱) دیکھو پشیز کے پہلے معنے (۲) سونا یا زر (۳) جعلی
سکہ کھوٹا سکہ۔ مذکر۔ (۴) وہ طلائی یا نقرئی
ٹکیا جو ہتھیاروں کے دستہ پر زینت کے لئے نصب
کرتے ہیں۔ مؤنث۔ جس کو دکن میں کوٹھی کہتے
ہیں لیکن دہلی میں کوٹھی میان کے چھلّے کا نام
ہے (۵) چمڑے کے چھوٹے بلّے جو ڈیروں
میں سوراخ کی جگہ لگائے جاتے ہیں تاکہ سوراخ
رسّیوں سے کشادہ نہ ہو جائے (۶) دیکھو پدیچہ۔

**پشیم** بقول برہان بروزن نسیم (۱) مخفف
پشیمان باشد و (۲) بمعنی پراگندگی و (۳) جدائی
صاحب جامع ذکر ہر سہ معانی بالا گوید کہ بمعنی (۴)
نشناختن ہم خان آرزو در سراج گوید کہ غالب

کہ بمعنی دوم تصحیف باشد چہ بدین معنی پشیم شدن
آمدہ چنانکہ در رشیدی است و چون پشیم با کسی
بدانی پریشان می شود لفظ مذکور درین معنی مستعمل
می گردد اگر گویند کہ پشیم شدن کہ در استعارات
رشیدی واقع شدہ جز الپشیم بہ تحتانی نباشد گوئیم
درین صورت در استعارات آوردن خطاست
زیرا کہ برین تقدیر بمعنی حقیقی خود استعمال یافتہ باشد
و قابل اعتماد رشیدیست و از بی تحقیقی و غلطی صاحب
برہان جدی نیست (الخ) **مؤلف** عرض کند
کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق است حق آنست کہ
این کنایہ باشد بمعنی سوم یعنی جدائی۔ بہ توجیہی کہ
ذکرش در بیان خان آرزو گذشت و تحتانی
سوم زائد است کہ اکثر در کلمات فارسی آمدہ
چنانکہ لبست و لبیست و معنی دوم مجاز مجاز
کہ پراگندگی داخل پریشانی است و معنی اوّل
این ندامت و شرم است کہ آن ہم مجاز باشد
و حاصل پراگندگی و پریشانی است تصرف قواعد

فارسیان لمجاز است که این را به معنی دوم استعمال
کردند و پشیم بمعنی پریشان که در (پشیم شدن)
بمعنی پریشان شدن گذشت مخفف (پشیم شدن)
است که می آید و معنی چهارم ناشناسائی است
طرز بیان جامع پسندیده نیست و باعتماد او
این معنی را تسلیم کرده بگوئیم که نتیجه پراگندگی است
ـ صاحب رشیدی در فرهنگ خود برای استعا
در آخر هر یک ردیف بای قرار داده پس اگر
(پشیم شدن) را که کنایه ایست واضح نذیل آن
جا داد چه خطا کرد و اصلاً بمعنی حقیقی نیست چنانکه
خیال خان آرزوست و برهان در معانی هیچ
غلط نکرده و صاحب جامع که اهل زبان است
با او همزبان نمیدانیم که خان آرزو به حرف
بر وی نهد چه خطا ازو سرزد شد که مورد الزام
کرد و نمیدانند که خود حق تحقیق را ادا نکرد فتامل
مخفی مباد که (۵) پشیم در فارسی قدیم بمعنی مطلق
شرم است چنانکه بعض معاصرین سالخورده
دستوران زردشت تصدیق این می کنند و
همین اسم مصدر پشیمیدن که می آید (و متروک
التصریف) است و پشیمان بمعنی نادم هم
اسم حال همان مصدر پشیمیدن که یادگار او ست
پس آنانکه پشیم را بمعنی پشیمان گرفته اند بخیال شان
مخفف پشیمان است و آنانکه پشیم را اصل و
بمعنی نادم گیرند پیش شان پشیمان مزید علیه پشیم و
لیکن تحقیق ما بضمن معنی هذا همین که بمعنی اول مخفف
پشیمان باشد (اردو) (۱) دیکھو پشیمان (۲)
پراگندگی ـ مؤنث (۳) جدائی ـ مؤنث (۴)
ناشناسائی ـ مؤنث (۵) شرم ـ ندامت ـ مؤنث

**پشیمان** بقول بهار بمعنی نادم و فرماید که بلفظ
شدن مستعمل **مؤلف** عرض کند که عجب است
از دیگر همه محققین که این را ترک کرده اند ـ اسم
حال پشیمیدن است چنانکه ذکرش بر پشیم کرده ایم
و خصوصیت استعمال این با مصدر شدن هم
نیست بلکه در ملحقات این با دیگر مصادر هم می آید

(ظهوری سه) توبه فرمائی ظهوری از تو بود کو هم ؎ تو فکری کن پشیمانیم ما ؎ مخفی مباد که همین است اسم مصدر (پشیمانیدن) که بجایش می آید (اردو) پشیمانی، تقصیر آمیز - فارسی - نادم، شرمنده، منفعل

**پشیمان بودن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی نادم بودن و خجل شدن است و بحالت پشیمانی بودن موافق قیاس (لقی کره سه) کرده بودم بد و مستوجب حرمان بودم ؎ اینقدر بود که از کرده پشیمان بودم ؎ (اردو) پشیمان رہنا۔ پشیمان ہونا۔ بمعنی نادم رہنا۔ نادم ہونا۔ خجل ہونا۔

**پشیمان دیدن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که خجل دیدن و نادم یافتن موافق قیاس است (خسرو سه) ما را ندید هرگز از عشق او پشیمان ؎ گیتی بمحنت و غم بر آزمود ما را ؎۔

(اردو) پشیمان پانا۔

**پشیمان شدن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی منفعل و خجل شدن است (ولی دشت بیاضی سه) هرگزم جمع نشد دل که پریشان نشدم ؎ هرگز آسوده نگشتم که پشیمان نشدم ؎ (ظهوری سه) نگاه هجرانش پشیمان می شود ؎ هیچ در قتلم کسش تاخیر نیست ؎ (اردو) پشیمان ہونا۔ نادم ہونا

**پشیمان کردن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی نادم کردن و خجل ساختن است (آهی سبزواری سه) قتل آهی گفته بود آن مه که فردا می کنم ؎ گو بیا امروز اغیارش پشیمان کرده اند ؎ (نظامی سه) ز بدگوی بدگفته پیمان کنم ؎ به پاداش نیکی پشیمان کنم ؎ (اردو) نادم کرنا۔ خجل کرنا۔ پشیمان کرنا۔

**پشیمان گردیدن** استعمال - صاحب آصفی

**پشیمان گشتن** | ذکرش نکرده از معنی ساکت
**مؤلف** عرض کند که مرادف پشیمان شدن است
که گذشت (اسدی طوسی ع) هر آنکو به هر کار
بیند ز پیش ٭ پشیمان نگردد ز کردار خویش ٭ —
(فغانی شیرازی ع) سبحه را بگسل فغانی گر پشیمان
گشته ٭ کانچه در تسبیح زاهد هست در زنار نیست ٭
(اردو) دیکھو پشیمان شدن ۔

**پشیمانی** | بقول بهار ندامت و فرماید که بلفظ
خوردن مستعمل صاحب انند نقل نگارش ۔
**مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر پشیمان
است که می آید و یای مصدری است بر لفظ
پشیمان (ظهوری ع) پشیمانی وطن صبر و سکون را
٭ به مهر و ماه سیمانی رسا نداست ٭ (اردو)
پشیمانی ۔ بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔
شرمندگی ۔ پچھتاوا ۔

**پشیمانی خوردن** | مصدر اصطلاحی بقول بهار
بمعنی نادم شدن **مؤلف** عرض کند که بهار بدلیل
پشیمانی اشاره این کرده موافق قیاس است
از قبیل غم خوردن (امیر خسرو ع) تناول کن
ناشتی لقمه را زود ٭ پشیمانی خوری کی دارد
سود ٭ (سنجر کاشی ع) نیست باک از کشتنم
ترسم پشیمانی خوری ٭ زانکه فتوای هلاک دوست
از دشمن گرفت ٭ (اردو) پشیمان ہونا ۔ نادم
ہونا ۔ پشیمانی میں مبتلا ہونا ۔

**پشیمانیدن** | مصدریست که محققین مصادر
این را ترک کرده اند و بر زبان معاصرین عجم
است لازم و متعدی هر دو آمده اگر از پشیمان
گیریم که می آید بقاعدهٔ فارسی متعدی است
یعنی پشیمان کردن و اگر از پشیمانی یا پشیمان
گیریم لازم است یعنی پشیمان شدن ولیکن محققین
عجم استعمال این بمعنی متعدی می کنند می گویند که
"ما پشیمانیدیم او را مگر فی حیاست اعتنائی
نکرد" سنجر طهرانی که از معاصرین ما بود می فرماید
(ع) پشیمانیدیش از نقص پیمانش خطا کردم ٭

(۴۸۰)

که اصلاً سر نزد از روی تا بانش پشیمانی که بارها
در مکالمه هم استعمال این از زبانش شنیده ایم
خدا ایش بیامرزد که مشتقات دهر بود و سند ظهور کی
که بر پشیمان گذشت استعمال مشتقات این کرده
و پشیمانی حاصل بالمصدر همین است (اردو)
پشیمان کرنا۔ شرم دلانا۔ شرمندہ کرنا۔ پشیمان
ہونا۔ خجل ہونا۔ نادم ہونا۔

**پشیم شدن** استعمال۔ بقول برہان و بحر
دانند بمعنی (۱) پشیمان شدن باشد و (۲) بمعنی
پراگندگی و (۳) جدائی ورزیدن هم و (۴)
نشناختن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
که پشیم که اسم مصدر پشیمیدن است بجایش گذشت
و صراحت ماخذش همدر انجا کرده ایم (اردو)
(۱) پشیمان ہونا (۲) پراگندہ ہونا (۳) جدائی
اختیار کرنا (۴) نہ پہچاننا۔

**پشیمیدن** مصدر یست متروک التصریف (۱۴۸۳)
که حالا به زبان معاصرین عجم استعمالش نیست و
متقدمین و متاخرین هم این را ترک کرده اند
که استعمالش از نظر ما نگذشت و بگوش ما نخورد
و پشیمان که گذشت اسم حالیه همین مصدر است
که بعضی آن را مزید علیه پشیم هم گویند و اشاره
این همدر انجا هم کرده ایم (اردو) شرمندہ
ہونا۔ شامل ہے تمام معنی لازم پشیمانیدن پر۔

**پشین** بقول برہان بالتحتانی مجہول بروزن
امین (۱) پسر بزرگ کیقباد است و سهراب و
لهراسپ پسران اویند و بعضی گویند سوم پسر
کیقباد۔ صاحب جهانگیری فرماید که پسر کیقباد
را که پشین نیز می گفته اند۔ صاحب سروری
متفق با بیان آخر برهان۔ صاحب ناصری باتفاق
جهانگیری می فرماید که آرند نیز یکی از اولاد اوست
(فردوسی ؎) بدار وند از گوهر کی پشین ؎
که خواندی پدر بر پشین آفرین ؎ و فرماید که (۲)
بکسر اول بمعنی ذات است اعم ازینکه منظور
ذات واجب باشد یا ممکن و صراحت خرید کنند

که بمعنی دوم در جهانگیری و رشیدی نیست از
فرهنگ دساتیر بدست آید صاحبان جامع و مؤید
بر پیر کیقباد قانع ۔ خان آرزو در سراج هم ذکر
این کرده مؤلف عرض کند که بمعنی دوم اسم
جامد است و بمعنی اول علم ۔ بعضی از دستوران
معاصر گویند که پیر کیقباد موجد طره بر سر دستار
شاهان است و لهذا فارسیان او را لقب کردند
بدین اسم و این موافق قیاس حی نماید که پیش
بمعنی طره آمده و مرکب است با یا و نون یعنی منسوب
به طره والله اعلم بحقیقة الحال ۔ مخفی مباد که همین
لغت بموحده هم گذشت و جز این نیست که آن
مبدل این است چنانکه تپ و تب (اردو)
(۱) پشین ۔ کیقباد کے بڑے لڑکے یا تیسرے لڑکے
کا نام یا لقب ۔ مذکر (۲) ذات ۔ مؤنث دیکھو پشین

## بای فارسی باطای حطی

**پطرزبورغ** اصطلاح ۔ بقول روزنامه بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار پای تخت سلطنت روس را نام است ۔ مؤلف عرض کند که مفرس است که اصل این در زبان غیر (سنت پترس برگ) بود فارسیان سنت را حذف کردند و به تبدیل و اضافه حروف (پترس برگ) را (پطرزبورغ) کردند ۔ صاحب رهنما بحر و (پطر) را هم بدین معنی گفته و درین تخفیف لفظ هم راه یافته و ذکر این هم بحذف زای هوز فرموده یعنی (پطربورغ) که درین تخفیف حرف است و بس (اردو) سنٹ پٹرس برگ) پایۂ تخت روس کا نام ہے ۔ مذکر ۔ اور اس کے لفظی معنے پٹرس برگ کی مجلس اعلی ۔

## بای فارسی باغین معجمه

**پغار** بقول برهان و ناصری و مؤید بضم اول بر وزن دچار (۱) عجب و تکبر و (۲) خودستائی

خان آرزو در سراج ذکر این کردہ ہمین را بکسر اوّل گوید کہ (۳) یعنی چوبکی کہ نجاران در میان چوبکی کہ شگافند گذارند و (۴) کفشگران در کالبد کفش فرو بندد تا کشادہ گردد وآن را پانہ و فانہ ہم نامند مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم وتسامح خان آرزو کہ پغاز را کہ بہ زای ہوز آخر می آید در پغار بہ رای مہملہ نوشت وبہ معنی سوم وچہارم این جا داد ودیگر ہمہ محققین اہل زبان وزباندان ازین ساکت ظاہر اللغت ترکی می نماید ولیکن محققین ترکی زبان ذکر این نکردہ اند (اردو) (۱) تکبر ـ مذکر ـ دیکھو باد کے دسوین معنے (۲) خودستائی ـ مؤنث ـ بقول آصفیہ اپنی آپ تعریف ـ اپنے منہ میان مٹھو (۳ و ۴) دیکھو پغاز ـ

**پغاز** صاحبان برہان وجہانگیری وناصری ورشیدی ذکر این کردہ اند کہ مرادف پغازست بہر دو معنی کہ بموحدہ گذشت وبقول بعض بہ رای مہملہ در آخر آمدہ مؤلف عرض کند کہ این تبدیل پغاز باشد کہ بموحدہ وزای ہوز گذشت وبا ماخذ ہمہ را انجا کردہ ایم وزای ہوز آخر را صحیح یافتہ ایم واشارہ این ہم ہمہ را انجا گذشت (اردو) دیکھو بغاز کے پہلے اور دوسرے معنے ـ

**پغنہ** بقول برہان وناصری وسروری وجامع ورشیدی ومؤید بفتح اوّل ونون وسکون ثانی پلہ وپایۂ زینہ ونردبان را گویند (شہاب جمرہ ـ ع) پغنہ بام دولتت باشد ؛ این چہار آخشیج وہفت فلک * مؤلف عرض کند کہ ظاہر اللغت ترکی می نماید ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت اند اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) زینہ ـ مذکر ـ دیکھو پاغرہ ـ

**پغنم** بقول خان آرزو در سراج بفتح پلہ نردبان مؤلف عرض کند کہ اگر تصحیف کتابت دانیم

که نون سوم را حذف کرده اند همان دیفته که مجرد قولش بدون سند اعتبار را نشاید از ینکه باشد که گذشت واگر محققش وانیم سند استعمالش هندیست (اردو) دیکھو لیفنه۔

## بای فارسی با فا

**پف** بالضم بقول سروری و رشیدی و سراج و بهار باد یکه در هنگام چراغ کشتن وغیره از دهان بیرون کنند (ملا جامی ۵) هر که بر روی مه فشاند تف ٭ یا کند بر چراغ انجم پف ٭ **مؤلف** عرض کند که از سند بالا (پف کردن) به همان معنی پیداست (محمد سعید اشرف ۵) نی همین ز اخوان عزیزان شکوه چون یوسف کنند ٭ شد چراغ هر که روشن در زمانش پف کنند ٭ (اردو) اُف - یہہ آواز صوت ہے جو چراغ بجھانے کے لئے منہ سے نکلتی ہے۔ صاحب آصفیہ نے اس کو آہ اور افسوس کے معنے مین لکھ کر صراحت کی ہے کہ چونکہ آتش دل کے بجھانے کے واسطے منہ سے یہہ آواز نکلتی ہے اسلئے یہہ لفظ کبھی آہ سرد کبھی اظہار درد کبھی افسوس کے موقع پر بولتے ہین۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ آپ نے معنی حقیقی کی صراحت نہین کی لیکن دکن مین چراغ بجھانے کے لئے (اُف کرنا) کہتے ہین اور کثرت استعمال سے الف حذف ہو کر آواز (فو) زبانون پر ہے۔

**پف پوز** اصطلاح - بقول بهار و بحر و بای فارسی و واو مجهول (۱) پیرامون دهن یعنی باد دهن (۲) کنایه از اقل اشیا است (میر الهی همدانی ۵) چون رونق بخت مرد روزی شکند ٭ گر کاه شود از پف پوزی شکند ٭ زین گنبد گوژ پشت خیره آوازه ٭ کاین باد بروت ها بگوزی شکند ٭ صاحبان وارسته و انند هم ذکر همین معنی بسند همین شعر کرده اند صاحب بحر نسبت معنی

اول بر باد دہن قانع ومعنی دوم راہم آورده
**مؤلف** عرض کند که پف بمعنی اوله گذشته
پوز بمعنی پیرامون وگرد اگر دوہان می آید پس معنی
لفظی این آواز دہان مطلقا و باد دہن وہمین
باشد معنی اول صاحب بحر تعریفش درست کرده
ومعنی دوم کنایه باشد بمجاز (اردو) (۱) پھونک
کی آواز۔ مؤنث (۲) اقل اشیا کم سے کم مقدار شئے

**پف کاسه گری** | اصطلاح ۔ بقول بہار
بالضم کنایه از زمان اندک چیزی وفرماید که از
اہل زبان بتحقیق پیوسته (صائب ؎) می کند
جام علاجش به پف کاسه گری ¤ ہر سری کز
خرد خام غباری دارد ¤ (باقر کاشی ؎) آن
دلبر کاسه گر که چون حور وپریست ¤ جان در
تن من ز شوم رویش سفری است ¤ گر لب
به لبم نهد ز سر جان یابم ¤ کارم موقوف یک
پف کاسه گریست ¤ صاحب بحر تعریف این
کند که فرصت کم وزمان اندک است ووارسته
ہمزبانش **مؤلف** عرض کند که چون کاسه گر
بر چرخ کاسه ہا تیار کنند لبی از دہن بر وزنند
تا از غبار پاک وصاف شود وجلا گیرد واین
عمل در طرفة العین می شود فارسیان از ہمین
عادت این اصطلاح را بمعنی طرفة العین استعمال
کردند بعضی از معاصرین عجم گویند که کودکان از
لب خود لعاب دہن را مثل کاسه وحباب می برآرند
و در طرفة العین می شکنند فارسیان این را (پف
کاسه گری) می گویند وبمجاز مستعمل شد برای اندک
اشاره وہمان ماخذ اول الذکر بہتر است از آخر
والله اعلم بحقیقة الحال ۔ معاصرین عجم تصدیق ہمین
ماخذ می کنند ومعنی اسناد ہم از ہمین تاویل درست
می نماید (اردو) ذرا سا اشارہ جیسے ؏
آپ کے ذرا سے اشارہ میں میرا کام نکلتا ہے ؏

**پفو** | بقول انند وغیاث بالضم بمعنی پف کردن
**مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر پفیدن
بمعنی حرکت پف وپف سازی ۔ طالب سند

استعمال می باشیم (اردو) چراغ بجھانے وغیرہ کی حرکت (مؤنث) حاصل بالمصدر۔

**پفیدن** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ با ضمّ بمعنی پف کردن **مؤلف** عرض کند که اگرچه دیگر محققین مصادر ذکر این نکرده اند ولیکن موافق قیاس و معاصرین عجم بر زبان دارند مرکب است از پف که اسم این مصدر باشد و یای معروف و علامت مصدر (دن) (کامل التصریف) می نماید و مضارع این پفد و حاصل بالمصدر همین است پفو که گذشت خلاف قیاس مخفی مباد که این مصدر اصلی است که اسم مصدرش مال فارسی زبان است (اردو) پھونکنا چراغ بجھانے وغیرہ کے لئے۔

## بای فارسی با قاف

**پق خندیدن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما ذکر حال این یعنی (پق می خندد) گوید که خنده بی اختیار می کند که آواز پق از دهن می برآید **مؤلف** عرض کند که معنی این مصدر همین که خنده بی اختیار کردن چنانکه آواز پق از دهن برآید۔ موافق قیاس و بر زبان معاصرین عجم است (اردو) بے اختیار ہنسنا۔ کھل کھلانا۔ قہقہہ مارنا۔ ٹھٹھی ٹھٹھی ہنسنا۔ (آصفیہ)

## بای فارسی با کاف تازی

**پک** بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) بی ہنر و (۲) خودآرای و خودپسند صاحب برہان فرماید که باین معنی بضمّ اول هم گفته اند و (۳) هر یکی از پله های نردبان را نیز گویند و بضمّ اول (۴) هر چیز گنده و ناهموار و ناتراشیده و مرادف لک چنانکه گویند لک و پک و (۵) مخفف پوک هم که بی مغز و پوچ و میانه تهی باشد و (۶) پتک و مطراق آهنگران و (۷) نام یک طرف بجول هم که آن را عاشق گویند و (۸) به جستن و فرو جستن و بکسر اول (۹) بند

انگشت دست و پای صاحب ناصری بر معنی اوّل و دوم و چهارم و ششم و هفتم و هشتم قانع
و معنی پنجم را داخل معنی چهارم می شمارد (پور بهای جامی ۱۴ ۵۵ ق) ای شور بخت مدبر معلول شوم
پی پوی ترش روی ناخوش مکروه لک و پک پتیزی و بی طعام و تفه چون پنیر و دوغ تُژ
بی ذوق و خشک مغز و تهی همچو چو ریک پُر باس مشو چو آهن و پولاد سخت چشم تا تشکنم سر تو
چو سندان به خشم پک و صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل تا هشتم می فرماید که (۱۰) بالفتح بمعنی
اسباب خانه هم آمده (شاعر ۵) دست در کشش بحل سبک نرنی تنخوری ریو چار پک
نرنی خان آرزو در سراج گوید که عجب که در فصل بای تازی نیز به همین معانی آمده و
بمعنی ناهموار مجاز است بمناسبت سطبری و گندگی و به بحث بی کاری فرماید که در تحفه (۱۱)
بمعنی تک و پوی و بقول قوسی (۱۲) بمعنی پاشنه نیز۔ زلّه بر وارش بهاره بالکسر بمعنی چهارم
قناعت کرده و وارسته هم با اش مؤلّف عرض کند که بمعنی اوّل بموحّده هم گذشت و آن
اصل است و این مبدّلش چنانکه تب و تپ و صراحت ماخذش همه را انجا کرده ایم و معنی
دوم مجاز معنی اوّل و بمعنی سوم و چهارم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی پنجم مخفّف پوک و بمعنی
ششم مخفّف پتک و بمعنی هفتم مبدّل بک که بموحّده گذشت و بمعنی هشتم که مقصود محقّقین بالا از
جهندگی و جست باشد نیز اسم جامد است و همچنین بمعنی نهم و دهم و یازدهم و دوازدهم (اردو)
(۱) بے ہنر (۲) خود پسند (۳) بیڑھی کا ٹپہ۔ مذکر (۴) ہر ناہموار اور ناتراشیدہ چیز۔ مؤنث
(۵) دیکھو پوک (۶) دیکھو پتک (۷) دیکھو بک کے گیارہویں معنے (۸) جست۔ مؤنث (۹)
پور۔ مؤنث (آصفیہ) (۱۰) گھر کا اثاثہ۔ مذکر (۱۱) دوا دوی۔ دوڑ دھوپ۔ مؤنث (۱۲) ایڑی۔ مؤنث

**پکا** بقول انندبحوالۂ فرہنگ فرنگ نام درختی است۔ صاحب محیط این را بکاف عربی آورده گوید که بضمّ با یا فتح آن وتشدید کاف والف درختی است معروف بارض مکّه زادہا اللہ تعالی شرفاً شبیه به بشام وبرگ آن اطول ازان وبقولی ریزه تر ازان شبیه به برگ صعتر سفید وثمر آن مثل ثمر انجیر۔ مائل باستدارت ومدوّر تر وبزرگ تر۔ گرم وحار بسیار وچون ثمر آن راکوفته ضماد نمایند ومامیل سخت رانضج دہد وتحلیل اورام بلغمی رطب ومرکّب وسائر صلابات نماید واگر بچوب آن مسواک سازند تقویت لثه ودفع درد دندان ومنع حدوث آفات ازان سازد (الخ) **مؤلّف** عرض کند که فارسیان ہمین درخت را به بای فارسی استعمال کرده باشند حیف است که اسم این در السنۂ غیر یافته نشد ما این را مفرّس دانیم (اردو) پکا۔ ایک درخت کا نام ہے۔ مائل بحرارت۔ مذکّر۔

**پکاوج** بقول بہار بفتح اوّل وواو وآخر جیم تازی نام سازی معروف در ہند (ملّا طغرا ے) ندادی پکاوج گرش انشیم ؎ پکاوج نوازی نکردی نسیم ؎ **مؤلّف** عرض کند که لغت ہندی۔ پکھاوج به ہای سوم است واین مفرّس باشد (اردو) پکھاوج۔ بقول آصفیه ہندی۔ اسم مؤنّث۔ ایک قسم کی ڈھولک۔ مندل۔ مردنگ آپ نے مردنگ کو بھی ہندی کہا ہے

**پکال** بقول برہان وسروری وناصری وجامع وسراج بفتح اوّل وہم بالف کشیده بر وزن بدحال افزار کفش گران باشد که بدان خط کشند وبعربی مخطط گویند صاحب مؤیّد بحوالۂ دستور صراحت فرید کند که آہنی است که چرم دوزان بدان خط کشند ونقش کنند **مؤلّف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم وآنچه بموحّده گذشت به تبدیل این به بای فارسی تشبیه ...

(اردو) دیکھو یکچال ۔

**یکن** بقول سروری که از محققین اہل زبان است (بذیل یکنی که می آید) در فارسی زبان ارزن را گویند که بحث آن در الف مقصوره گذشت **مؤلف** عرض کند که نظر بر اعتبارش این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) دیکھو ارجن اور ارزن ۔

**یکند** بقول برہان و ناصری و جامع بر وزن سمند بلغت ولایت خوارزم نان را گویند و بعربی خبز ۔ صاحب جہانگیری صراحت کند که بزبان خیوق نام نان است و سوپ نام آش (انوری ے) محنت سوپ و یکند او که از بیخم نکند ؛ طبع موزون هم همی ز اندیشه ناموزون کند ؛ صاحب رشیدی گوید که در نسخهٔ سروری بکسر یا آورده و آن اصح است خان آرزو در سراج ذکر هر دو اعراب کرده ۔ صاحب سروری این را بکسر اوّل به کاف فارسی آورده و صراحت کاف فارسی هم کرده و این بر خلاف دیگر همه محققین است عجب آنست که سند بالا را هم نقل فرموده در ان کاف فارسی نقل کند **مؤلف** عرض کند که باعتبارش این را مبدّلش دانیم چنانکه گند و کند (اردو) نان بقول آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث روٹی چپاتی پھلکا ۔ خبز ۔ تنور کی روٹی ۔

**یکنه** بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و جامع و رشیدی و سراج و انند بفتح اوّل و نون و سکون ثانی مردم فربه کوتاه بالا را گویند (انوری ے) آن دختر کینه عصمت الدّین ؛ سرمایهٔ زہد و نیکنامیست ؛ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم دیگر هیچ (اردو) موٹا اور کوتاه قد آدمی ۔

**پکنی** بقول ناصری وانند بمعنی شرابی است که از ارزن سازند زیرا که منسوب است بکپین و پکپین و پکین بمعنی ارزن باشد (حکیم نزاری قهستانی سه) ست گشتم ز جرعهٔ پکنی ٭ شد مزاجم ز بنگ مستغنی ٭ **مؤلف** عرض کند که مرکب است از پکین و یای نسبت و موافق قیاس (اردو) وہ شراب جو کنگنی سے بنائی جاتی ہے۔ مؤنث۔

**پک وچک** اصطلاح۔ بقول بہار نقشی است بجل بازان را (میر الٰہی شیدا در ہجو سه) شیدا که ز پشت پدر آمد مشرک ٭ ازین روی صلوۃ وصوم را شد تارک ٭ خر گشته بجولیت بعلم پک وچک ٭ خود قابل جہل و نظم و نثرش مضحک ٭ (شانی تکلو سه) دو بجو لند فی المثل علی ٭ ملک و خواہر عزیز ملک ٭ کز بقای تمام فساد ٭ آن یکی پک پسند و این پک وچک ٭ **مؤلف** عرض کند که بجل بجایش گذشت استخوان کعب است که بدان بازی کنند۔ و پک بمعنی نقش یعنی یک طرف بجول مذکور شد که آنرا عاشق هم گویند و چک هم نام یک جانب از چهار جانب بجل می آید که آن را دزد نام است پس فارسیان بترکیب هر دو به واو عطف نقشی خاص را نام نهادند که از نقوش بجل باشد از متعریف مزید قاصریم (اردو) پک وچک فارسی میں ایک خاص نقش کا نام ہے جو قرعہ بازوں کی اصطلاح ہے۔ مذکر۔

**پکوک** بقول برہان وجہانگیری وجامع وسراج بفتح اول وضم ثانی وسکون واو وکاف (۱) پتک آہنگران باشد که بعربی مطراق خوانند و (۲) غرفه و مخارجۂ بالاخانه را نیز گویند و (۳) تکیۂ چوبین که بر کنار بام نصب کنند و آن را بعربی مجر خوانند صاحب ناصری بذکر ہر سه معنی نسبت معنی سوم گوید که این را پکول نیز گفته اند صاحب رشیدی بذکر معنی اول و دوم می فرماید که

این را پکوک ہم نام است و ذکر معنی سوم ہم کند مؤلف عرض کند کہ با ہر سہ معنی این را اسم
جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) دیکھو تپک (۲) دیکھو بادگانہ کے دوسرے معنے (۳)
لکڑی کا تکیہ جو کنارۂ بام پر لگائیں۔ مذکر۔

**پکول** بقول برہان بروزن قبول (۱) تاتار کہ
کہ بر بالاخانہ سازند۔ صاحب سروری گوید کہ
ہمان پکوک کہ گذشت۔ صاحب جامع (۲) بہ
بالاخانہ قانع۔ صاحب مؤید بحوالہ معنی لغت
پکوک گوید کہ (۳) در ادات بمعنی پاشنہ فقط۔
خان آرزو در سراج بذکر معنی بیان کردہ برہان
می فرماید کہ اغلب کہ از دو لغت پکوک و پکول
یکی تصحیف و غالب کہ بہ لام تصحیف بود کہ تنہا
در برہان آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین
عجم ہم بر آنند کہ پکوک اصل است و پکول مبدل
چنانکہ اکماک و املاک و آنچہ صاحب جامع
بر ہمین معنی دوم قناعت کردہ نظر باعتبارش
گوئیم کہ مجاز معنی اول است و برای معنی سوم
طالب سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو
پکوک کے تیسرے معنے (۲) دیکھو بالاخانہ (۳)
دیکھو پاشنہ۔

**پک و لک** استعمال بقول برہان بضم
اول و لام بروزن لک و پک (۱) معروف است
کہ گندہ و درشت و ناہموار باشد و بفتح اول
(۲) بمعنی تک و پوی و گرد ہم بر آمدن باشد
و (۳) پی سپری و (۴) چیزہای لاطائل و بی حاصل
و (۵) آلات خانہ و فرماید کہ باین معنی بہ تقدیم الکاف
بر پک (لک پک) ہم گفتہ اند و مشہور نیز ہمین است۔
صاحب سروری بر پی سپری و رشیدی قانع
و بحوالہ تحفہ فرماید کہ بمعنی تک و پوی و آلات
خانہ ہم آمدہ اما شمس فخری بمعنی آلات خانہ مقید
لک بر پک آوردہ و این اصح بود بواسطہ انکہ
حالا ہم (لک پک) می گویند اما در ادات

مسطور است که پک بضم پای هندی و در معنای
دوم بکسر باشد انگشت باشد و در فرهنگ پک
بضم بار اینمعنی آورده (که بجایش گذشت)
(شمس فخری ۵۵) جهان چو خاک در تست
و عرصهٔ ملکت * که چو انگشت پر عقلش به تهمت پکا
لکاپکو صاحب بحر به مرادف (پک ولک)

قانع مؤلف عرض کند که (پک لک)
و (پک و لک) بجایش گذشت و صراحت
کافی همه را آنجا کرده ایم و بر پک هم اشاره
این مذکور شد جز این نیست که ما این را
مستبیش دانیم چنانکه اسب و اسپ ـ
(اردو) دیکهو پک لک ـ

**پکوی** | بقول جهانگیری با اول مفتوح و ثانی مضموم و واو مجهول سوید را گویند که (۱) دانشمند
و عالم و (۲) حاکم و صاحب دیهٔ آتش پرستان باشد مؤلف عرض کند که دیگر همه محققین
ازین لغت ساکت باعتبار جهانگیری این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم معنی اول حقیقی است
و معنی دوم مجاز آن و تکمیل این بحث به پکوی کنیم که بکاف فارسی می آید (اردو) (۱) عقلمند
عالم (۲) حاکم دیهٔ آتش پرستان ـ

## بای فارسی با کاف فارسی

**پگ** | بقول برهان و ناصری و مؤید و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) زن تارپستان
و (۲) گلوله و بندقی که اطفال بدان بازی کنند و (۳) بمعنی کاورس صاحب سروری
بذکر هر دو معنی اول نسبت معنی دوم گوید که آن را گروهه نیز خوانند صاحب ناصری در
ملحقات بمعنی سوم قانع مؤلف عرض کند که همه معانی اسم جامد فارسی زبان باشد صاحب
محیط بر (گاورس به کاف فارسی) گوید که همان گاورس و بر گاورس هرچه نوشته ما ذکرش

برتبسل کرده ایم (اردو) (۱) جوان عورت۔ مؤنث (۲) گولا۔ گیند۔ مذکر (۳) دیکھو تبسل۔

**پگاه** بقول برہان وجہانگیری بر وزن پناه سحر و صبح زود را گویند (ابن یمین ؎) از چه روشنائی رسد خورشید را بر اختران ٭ خاک درگاه از ببوسد بنده وارش هر پگاه ٭ صاحب سروری می فرماید که بخاطر این فقیر می رسد که ببای تازی است صاحب ناصری معنی هم بانش۔ خان آرزو در سراج می فرماید که بمعنی سحر و صبح است و به بای تازی بمعنی زود و بر وقت و وجه اشتباه آنست که بگاه مقابل هر دو آمده پس بمعنی راگمان شده که پگاه هم یک لغت است و آن خطا است بهار گوید که زمان پیش از صبح را گویند (علی خراسانی ؎) آن خسروی که تیغ زر اندود مهر را ٭ بر فرق دشمن تو زند هر پگاه صبح ٭ مؤلف عرض کند که اول وقت صبح را فارسیان پگاه گویند و شک نیست که اصل این بگاه بموحده است بمعنی بر وقت۔ فارسیان بقاعدهٔ تبدیل چنانکه تب و تپ این را بمعنی اول صبح استعمال کنند و آنانکه این را بمعنی پیش از صبح گرفته اند خطا کرده اند و علی خراسانی (پگاه صبح) را بمعنی عین وقت صبح یعنی اول صبح آورده و این تصرف محاوره باشد که صبح را حذف هم کرده به همین معنی استعمال کرده اند (اردو) تڑکا۔ بقول آصفیہ ہم مذکر۔ علی الصباح۔ سویرا۔

**پگند** بقول سروری همان پکند که بکاف عربی گذشت مؤلف عرض کند که ما صراحت این همدرانجا کرده ایم و این مبدل آن باشد (اردو) دیکھو پکند۔

**پگنی** همان بگنی است که بموحده گذشت و اشارهٔ این هم همدرانجا کرده ایم که این مخفف پگینی است و بگنی بموحده مبدل این

(اردو) دیکھو پگنی پوچندہ ۔

**پگوی** | بقول برہان و ناصری بفتح اول و ثانی بواو رسیدہ و بہ تحتانی زدہ بلغت زند و پاژند موبد و حکیم و دانا را گویند صاحب جہانگیری در ملحقات این را آوردہ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و ہمین اصل است و آنچه به کاف عربی بہمین معنی گذشت مبدل این چنانکه گند و کند (اردو) دیکھو پکوت کے پہلے معنے ۔

**پگه** | بقول برہان و سروری و رشیدی و جہانگیری مرادف پگاہ که گذشت **مؤلف** عرض کند که مخفف آن (ابن یمین ۵) آنکه چون صبح از پگه خیزی ۹ در دل از مہر چو چراغ افروخت ۹ (اردو) دیکھو پگاہ ۔

**پگین** | بقول برہان و ناصری بر وزن نگین بلغت زند و پاژند ارزن را گویند و آن غذا ایست معروف (ناصری ۵) اگر بحکم فلک بر فلک رود خصمش ۹ کہ چو اہرمن نگین از رجم شہاب خدنگ او بایدش ہواے چرخ بر زمین ۹ در لشکری آرد برای رزم ہی مرغ چون خرمن پگین ۹ شد راست سواران در خوار شد راست خروسان دانه چیدن ۹ صاحب جہانگیری در ملحقات این را آوردہ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و صراحت کامل بر ارزن کردہ ایم (اردو) دیکھو ارزن ۔

## بای فارسی بالام

**پل** | بقول برہان و مؤید و سراج بضم اول و سکون ثانی (۱) طاقی باشد که بر رود خانه آب بندند و آن را بعربی قنطره خوانند و (۲) مخفف پول ہم که بعرب فلوس می گویند و بکسر اول (۳) پاشنهٔ پا را گویند و (۴) اشکال خیمه را نیز و آن چوبکی باشد بمقدار چہار انگشت که

ریسمانی بر کمر آن بندند و بدان بالا و پائین خیمه را بهم وصل کنند و آن بمنزلهٔ گوی گریبان
و تکمهٔ کلاه باشد در خیمه و (۵) چوبکی را نیز گویند که طفلان ریسمانی در میان آن بندند و
در کشاکش آرند تا صدائی ازان ظاهر گردد و (۶) هر چیز را که ریسمان بر کمرش بندند و در
کشاکش آورند تا صدا کند پل نام است و (۷) چوبی است بمقدار یک وجب یا کمتر ازان و
هر دو سر آن را تیز کنند و بدان بازی کنند باین طریق که آن را بر زمین گذارند و چوبی دیگر بمقدار
سه وجب بدست بگیرند و بر یک سر آن زنند تا از زمین بلند شود و در وقت برگشتن بر کمر آن زنند
تا دور رود و معرب آن را فلة گویند و بفتح اول (۸) بمعنی مرز باشد و آن زمینی است که
بجهت سبزی کاشتن یا چیزی دیگر مهیا سازند و کناره های آن را بلند کنند صاحب جهانگیری
بر معنی اول و دوم و سوم قانع (ناصری سلمه) زلیخا بران رود پیدا نشان ٭ چو در تیره شب
بر فلک کهکشان ٭ (حکیم نزاری ره) با حسرت می گشتم از بی جهی ٭ خاک بر سر می کنم از
بی پلی ٭ (حکیم فردوسی ره) دریغ این بر و برز و بالای تو ٭ رکیب دراز و پل پای تو
٭ (شمس فخری ره) مانده در سنگلاخ و محنت و غم ٭ آبله کرده پا شکافته پل ٭ صاحب
سروری ذکر این بدو جا کرده و معنی اول و دوم و سوم و هشتم را آورده نسبت معنی سوم صراحت
کند که همان پشیز و نسبت معنی هشتم گوید که مرز که فاصله باشد میان قطعه های کشت صاحبان
ناصری و رشیدی بر هر سه معنی اول قناعت کرده صاحب جامع ذکر هر شش معنی مقدم الذکر نموده
**مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم مخفف پول که می آید
و بمعنی سوم هم اسم جامد است و آنچه پل لموجاده بر معنی چهارمش به همین معنی گذشت مبدل

این کہ اشارۂ این ور انجا کردہ ایم و بدیگر جملہ معانی ہم این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) پل - مذکر - دیکھو پشتہ بند (۲) دیکھو پاشنہ (۳) دیکھو پول (۴) خیمہ کی وہ مختصر سی لکڑی جو پردون اور اجزای خیمہ کے جوڑ کے مقام پر دونون کے وصل کے لئے قائم کرتے ہین - مؤنث - (۵) لڑکون کا کہلونا وہ چھوٹی سی لکڑی جس مین لڑکے رسی باندہ کر کھینچا کرتے ہین اور اوس سے آواز نکلتی ہے جس کو دکن مین گرگرہ کہتے ہین - مذکر - (۶) ہر چیز جس مین رسی باندہ کر کھینچنے سے آواز پیدا ہو (۷) ایک مختصر لکڑی جس کے دونون سر تیز ہوتے ہین جس کو زمین مین گاڑکر ڈنڈے کے وسیلہ سے دور پھینکتے ہین جس کو عربی مین قال کہتے ہین اور بقول آصفیہ گلّی - ہندی - مؤنث (۸) کیاری - بقول آصفیہ - ہندی - اسم مؤنث کھیت یا باغ کا وہ چھوٹا حصّہ جو پانی دینے کے واسطے ہر ایک قطعہ مین بنا لیتے ہین جس کو دکن مین مڑی کہتے ہین -

**پل آبگون آتشبار** اصطلاح - بقول بحر (۱) آسمان و (۲) کرۂ اثیر - صاحب مؤید بر فلک اثیر قانع **مؤلف** عرض کند کہ اثیر بمعنی عالی و بلند و بمناسبت بلندی فلک را گویند و بمعنی کرۂ نار ہم چرا کہ کرۂ نار بلندترین عناصر است پس بہر دو معنی موافق قیاس و کنایہ باشد و مرکب توصیفی بد و صفت و بلحاظ معنی حقیقی مثال تر بمعنی اول و از برای معنی دوم مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) کرۂ آتشی - مذکر -

**پل آنطرف آب** اصطلاح - بقول بہار دانند کنایہ از ہرزہ و بی فائدہ چہ پل جہت گذشتن از آب است و ہرگاہ آنطرف شدہ باشد محض لغو و لا طائل خواہد بود از ینجاست کہ میر حیدر معمائی در مزخرفات خود آوردہ کہ ”شاطر و رکابداری کہ لوند باشند پل آنطرف آبند“

مؤلف عرض کند که خلاف قیاس نیست
(اردو) ہرزہ۔ بقول آصفیہ بیہودہ۔ لغو
پوچ۔ نامعقول۔ اونٹ پٹانگ۔ یاوہ۔

**پل ابریشم** اصطلاح۔ بقول بہار و انند
در کتب سیر نام جائی که نزدیک بسطام
است **مؤلف** عرض کند که بیان این شهر نیست
مجمل بهتر از ترک نیست مرکب اضافی است
باشد که بلحاظ بلندی مقام و لفظ پیشش که بالا
آب باشد بدین اسم موسومش کرده باشند
و بسطام بقول غیاث نام شهریست که مولد
حضرت بایزید است صاحب انند گوید که
درین شهر کسی را درد چشم عاید نشود و اگر عاشق
وارد آن شهر شود از عشق تسلی یابد یکی از
معاصرین عجم گوید که حوالی شهر نهری روانست
از بلندی سلسلهٔ کوه ها در غایت فراخی کریک
گروه عرض آنست و عمق ندارد و آب بقدری
تیک وجب بلکه کمتر از ان دالماروان باشد
و گیاه سبز دائما بالای آب می نماید و نهر مخفی
پائین آن نظر بحالات مقامی از جائی که بدین نام
موسوم شد عجبی نیست که همین مقام مراد باشد
(اردو) شہر بسطام کے ایک خاص مقام
کا نام (پل ابریشم) ہے۔ مذکر۔

**پلارک** بقول برهان و رشیدی بر وزن
تبارک (۱) جنسی از فولاد جوهردار و (۲) شمشیر
و (۳) جوهر شمشیر را نیز گویند صاحب جهانگیری
بر معنی دوم و سوم قانع و فرماید که پلالک به
لام مرادف این (حکیم خاقانی له) حصرم
دیدی کز و چکد می ها در معرکه من پلارک وی
ها (استاذی له) پلارک چنان تافت از روی
تیغ ها که در شب ستاره بتاریک میغ ها۔
صاحب جامع گوید که مرادف همان بلارک
که بوحده گذشت۔ خان آرزو در سراج
می فرماید که حقیقت در فولاد است و در شمشیر
مجاز که شهرت یافته و در جوهر نیز مجاز ولیکن غیر مشهور

وپلارلک که می آید مبدل آن مؤلّف عرض
کند که همین لغت به همین سه معنی در موحّده به آ
عربی گذشت و ما همه را آنجا صراحت ماخذش
کرده ایم که پلالک اصل است واین مبدل
پلارک چنانکه تب وتپ (اردو) دیکهو پلارک

**پلارک داری** | استقلال به قول بهار
واننده یعنی تیغ داری (شفیع اثر سه) عجب نبود
ببند تیغش آفتاب است * پلارک داری از
افراسیابست * مؤلّف عرض کند که ...
... یعنی دوم پلارک (اردو) تیغ داری ...

**پلاس** | بقول برهان وناصری وجامع بالفتح به وزن حماس (۱) معروف است که پشمینه بود
سطبر که درویشان پوشند وپشمینه گستردنی یعنی جاجم و(۲) بمعنی مکر وحیله وانستن که بعربی
مکار گویند صاحب سروری گوید که گلیمی پشمینه که صحرانشینان از آن خانه سازند وفقیر
پوشند واکثر سیاه باشد (جامی سه) برکنی از شانه اطلس لباس * اطلس درپوشش لباسی
از پلاس * (سوزنی سمرقندی سه) گر امیر من بساط پلاسین بگسترد * واین کودکان پلاس
نکردن به بیچ تلند * وصاحب ناصری بذکر معنی دوم گوید که مردی مفلس متقرض ودرجواب
مطالبه طلبکاران جز این کلمه جواب نداد وبنقل جنون او کرده ازو درگذشتند که حال ...
سه) کرده اند از سیه کری خلقی * با همه کس پلاس وبا ما هم * (انوری سه) خواستیم
که دست وطبع او بجز اند وکان * عقل گفت این مدح باشد نیز با من هم پلاس * خان آرزو
در سراج گوید که بتازی هم گذشت واین مبدل است ...
از جامه های درشت وکم بها قالیچ و فرماید که بالفتح بافتن مستعمل مؤلّف عرض کند که ما به
پلاس بیان ماخذ این کرده ایم واین را اصل قرار داده ایم و آن را مبدل این درینجا

همین قدر کافی است که این اسم جامد است بمعنی پشمینه و معنی دوم مجاز آن که مکاران لباس پلاس چون درویشان در بر کرده مکر و فریب می کنند و فارسیان پلاس بمعنی مکر و فریب استعمال کرده‌اند عجب آنست که اکثر اسناد بالا به بلاس بموحده هم منقول و این تصحیف محققین است که یک سند را به دو جا موافق خود می گیرند خصوصیت این با مصدر بافتن نباشد و استعمال این در ملحقات می آید (اردو) (۱) پلاس۔ فارسی۔ مذکر۔ ایک پشمینہ کا نام جس کا لباس بھی بناتے ہیں اور فرش کے کام میں بھی لاتے ہیں (۲) مکر و فریب۔ مذکر

**پلاس افگندن** مصدر اصطلاحی بقول بهار و آنند و آصفی کنایه از متفرق و پراگنده ساختن مؤلف عرض کند که بدون سند استعمال این مصدر مرکب خلاف قیاس را تسلیم نکنیم هر سه محققین بالا هند نژاد اند و بهار موجد این بدون سند (اردو) پریشان کرنا

**پلاس انداختن** مصدر اصطلاحی بقول بهار و آنند و آصفی (۱) مرادف پلاس افگندن بمعنی پراگنده ساختن صاحبان جهان و هفت و رشیدی و (جهانگیری در ملحقات) ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج گوید که علاقه مجاز خوب ظاهر نیست مؤلف عرض کند که متاخرین عجم بر زبان دارند و موافق قیاس است فارسیان گویند که "این مکار پلاس به ما می اندازد" یعنی ما را فریب می دهد یعنی لباس پلاس مثل درویشان در بر کرده با ما فریب می کند همین است معنی مجازی این که (۲) فریب دادن است و معنی اول مجاز مجاز است لیکن این را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم که محققین اهل زبان از مجاز ساکت اند و بحر و مجاز متعلق بمعنی دوم پلاس موافق قیاس است (اردو) (۱) پریشان کرنا۔

(۲) دھوکا دینا۔ دکن میں (ٹوپی ڈالنا) دوسرے معنوں میں مستعمل ہے اور وہ قریب قریب

اسی پلاس انداختن کا ترجمہ ہے۔ مگر اردو کے محاورہ اس سے ساکت۔

**پلاس باستی** اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار گوید کہ نام شہر پلیس باستیل است مؤلف عرض کند کہ غیر از مفرّس نباشد کہ بتبدیل و حذف استعمالش کردند (اردو) پلیس باستیل۔ ایک شہر کا نام۔ مذکر۔

**پلاس بافتن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بہار ہم ذکر این بذیل پلاس فرمودہ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی (۱) بافتن پشمینۂ پلاس۔ و (۲) کنایہ از مکر و فریب کردن متعلق بمعنی اوّل و دوم پلاس (ظہوری سہ) ز موجی جہان با

بہ بافم پلاس چو زشتی بہ کیوان برآرم اساس

کو (اردو) (۱) پلاس بننا (۲) دھوکا دینا۔ فریب کرنا۔ مکر کرنا۔ دغا دینا۔

**پلاس پوش** اصطلاح۔ بقول بحر درویش (ظہوری سہ) در صومعۂ پلاس پوشان چو عنکبوت بت پند پوش است چو مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) درویش۔

**پلاس در گردن کردن** مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ نوحہ کردن و عادت است کہ سوگیان ردا را چاک زدہ در گردن می اندازند گویا کفن پوشیدہ اند از ہمین عادت است این اصطلاح (میرزا رفیع در مرثیۂ شاہ عباس سہ) از مردن شاہ

زمین فلک شیون کردہ وز مہر فلک داغ بدل روشن کردہ

در صبح عزا چرخ گریبان بدریدہ در ظلمت شب پلاس در گردن کردہ

(اردو) غم کرنا۔ دکن مین (کفنی گلے مین
ڈالنا) فرط غم سے مرنے پر تیار ہونا۔

**پلاسک** بقول برہان و جامع و رشیدی
بروزن تبارک بمعنی فلاکت و نکبت (شرف
شفروہ ہ) در گوشمال خصم مجا با روا مدار کہ
بل کان سیہ گلیم سزای پلاسک است کہ خان
آرزو در سراج گوید کہ ظاہرا کاف دریںجا برای
نسبت است **مؤلف** عرض کند کہ درست گو
کہ گدایان مفلوک غیر از پلاس لباس دیگر ندارند
(اردو) نکبت۔ فلاکت۔ مؤنث۔

**پلاس گفتن** مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و انند و آصفی کنایہ از فریب دادن و فرماید
کہ ظاہرا بہای تازیست چنانکہ گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ ما بر پلاس حقیقت پلاس عرض کردہ ایم
و پلاس بجایش گذشت غالبا از سند انوری کہ
ہمہ را انجا مذکور است بہار این مصدر اصطلاحی
را قائم کردہ باشد حال آنکہ (پلاس گفتن)
بمعنی فریب دادن از ان پیدا نیست و دور از
محاورہ می نماید بدون سند صریح این را تسلیم نکنیم
(اردو) فریب کرنا۔ دہوکا دینا۔ دغا کرنا۔

**پلاک** بقول برہان و جہانگیری و سروری و
ناصری و جامع و سراج و رشیدی مرادف ہمان
پلارک کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ہمین اصل
است و ناصر احتش بر بلارک کردہ ایم کہ بموحدہ
گذشت و اشارہ آن بر پلارک ہم کردہ ایم (نظامی
ہ) درفشان یکی تیغ چون چشم کور کہ پلاک برو
تافت چون پر مور کہ (اردو) دیکھو پلارک۔

**پلان** بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر
بمعنی خوگیر و زین و صراحت کند کہ اسم جامد
فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ پلانی
کہ بہ یای نسبت بعد ازین می آید از ان تصدیق
این می شود دیگر محققین اہل زبان و زباندان
ازین ساکت اند یکی از معاصرین عجم گوید و درست
گوید کہ بالضم است و الف و نون زاید تا ن بلفظ

پل زیادہ کردہ اند و زین و خوگیر ہم مثل پل
در میان بلند باشد کہ ہوا داخل آن می گذرد و
پشت اسپ ہم از بلندی محفوظ می ماند از بار
سوار (اردو) خوگیر۔ مؤنث۔ دیکھو ابدود۔
صاحب آصفیہ نے خوگیر بہ نمد زین لکھا ہے لیکن
دکن میں مستقل زین کو بھی کہتے ہیں جو چرمی نہ ہو بلکہ
اونی یا پشمی ہو۔

**پلانی** بقول برہان بفتح اول بر وزن میانی
(۱) اسپ تند رو و گمراہ۔ صاحب سروری
گوید کہ ظاہراً مخفف پالانی باشد یعنی (۲) اسپ
لائق پالان و کند رو و صاحب رشیدی با (پالانی)
گذشت ذکر این ہم کردہ و صاحب جامع ہم
این را بمعنی گمراہ و کند رو آوردہ۔ خان آرزو
در سراج بر لفظ (پالانی) ہمزبان رشیدی۔ مؤلف
عرض کند کہ اتفاق محققین بالا غیر از برہان بمعنی دوم
است و یکی از معاصرین عجم با برہان اتفاق دارد
و گوید کہ بمعنی اول بالضم است کہ یای نسبت بر لفظ
پلان زیادہ کردہ اند کہ بمعنی زین و خوگیر گذشت یعنی
لفظی این منسوب بہ زین و کنایہ از اسپ تند رو
کہ فارسیان استعمال زین برای اسپ تند می کنند
و بر اسپ غریب و مطیع بدون زین سوار شوند و
بمعنی دوم خبر نیست کہ مخفف پالانی گیریم کہ گذشت
و لیکن بقول معاصرین استعمال این بدین معنی بسیار کم
است (اردو) (۱) تند اور تیز گھوڑا۔ مذکر (۲) دیکھو پالانی۔

**پلاؤ** بقول انند و غیاث بالفتح بمعنی نعمت و طعام معروف نہ بالضم۔ مؤلف عرض کند کہ
اسم جامد فارسی زبان بیش نیست و عادتاً با برنج و روغن و گوشت درست کردہ می شود و
خصوصاً پلاو ایرانی بہتر از پلاو ہند است کہ طباخان ایرانی در ہند ہم درست می کنند و
ما خوردہ ایم (اردو) پلاؤ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا کھانا جو گوشت
اور چاول ملا کر پکاتے ہیں جیسے یخنی پلاؤ۔ قورمہ پلاو وغیرہ۔

**پلاہنگ** بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و رابع و سکون نون و کاف تازی بمعنی عنان و مہار و رسن **مؤلف** عرض کند که اگرچه دیگر ہمه محققین ازین ساکت اند ولیکن معاصرین عجم تصدیق این می کنند و گویند که عنان و مہار ہم بشکل پلی است و آہنگ بمعنی شمشش که خمیدگی است و ازینکه عنان و مہار بشکل پل خمیدگی دارد فارسیان به تصرّف دراعراب استعمال این مرکب برای آن کرده اند (اردو) عنان بقول آصفیه۔ عربی۔ مؤنث۔ باگ۔ لجام۔ لگام۔ زمام۔ باگ ڈور، مہار دیکھو ہر ایک کے چھٹے معنے۔

**پل بستن** استعمال۔ بقول بہار و انند و آصفی معروف (ظہوری سه) ز تار رشک بر آن نغمه بر ورده رودہا که پل بسته بر چشمه سار سرودہا **مؤلف** عرض کند که قائم و درست کردن پل باشد بر رود و ناله ہا بمعنی حقیقی است (اردو) پل باندھنا بقول آصفیه دریا کا راسته بنانا۔ ندی نالے کے اوپر کچھ پانگر یا عمارت کھڑی کر کے راسته نکالنا۔ پاٹ باندھنا

**پپیل** بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و جہانگیری و رشیدی و سراج و مؤید بابای فارسی بروزن و معنی فلفل است که ادویه گرم باشد و فلفل معرّب ہمین (منوچہری سه) نگار من چو حال من چنان دید ٭ ببارید از قطره باران وابل ٭ تو گفتی پلپل سوده بکف داشت ٭ پراگنده بکف اندر دیده پلپل ٭ صاحب محیط پلپل و پلپلی ہر دو را مرادف فلفل گوید و پر فلفل سپید با بر که معرب پلپل فارسی است و پپالی با بای فارسی و فا آخری و از تحفه س و پ سرطانی پلپلی و پپیو و به ترکی اسقرا و در انگریزی لانگ پپر و بہندی گول مرچ شہر است که در بعض بلاد ہند و بنگاله و بعض اضلاع دکن ہم می رسد بہترین آن تند طعم و

تیز بوی۔ نوع سیاه آن گرم وخشک در سوم وسفید آن گرم در سوم وخشک در چهارم و سفید در حرارت کمتر از سیاه وقوت فلفل مسخن است وسفید قابض تر از سیاه وسیاه در حراقت شدید تر از ان ولا نسع تر وآن کاسر ریاح وموافق سرد مزاجان ومزیل آروغ ایشان ومیدرق اغذیه وقاطع جمله طعام غلیظ وباید که از ان صاحبان جگر گرم وخشک قلیل الدم وقرحه باطنی وورم یا الم در مجاری بول اجتناب نمایند ومنافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) فلفل بقول آصفیه معرب۔ اسم مؤنث۔ مرچ اس کے تین قسم ہین (۱) دراز جو رنگ مین سرخ یا زرد ہوتی ہے (۲) سیاه جو گول ہوتی ہے (۳) سپید وه بھی گول اور دکھنی مرچ کے نام سے بکتی ہے

**پل چکیم** اصطلاح۔ بقول بحر ومؤید نام پلی است در شیراز۔ گویند مردم باج گیر وابدال الکا سر پل نشسته اند وهر رهگذری ومسافری که آنجا می رسد بی اختیار می گویند که (چکیم) یعنی اثر معاصر بی چکیم گفت که هر یک راه رو گوید که پول ندارم وباجگیر جوابش می دهد که چکیم آنجا بدون باج ستانی نتوانم که به پل اجازت گذشتن دهم از همین سلسله نام این پل (پل چکیم) شد **مؤلف** عرض کند که حیف است که صراحتًا تکمیل بحث این بر (پل حکیم) می آید (اردو) (پل چکیم) شیراز مین ایک پل کا نام ہے۔ مذکر۔ افسوس ہے اس ندی کا نام معلوم نہ ہوسکا جس پر یہ پل ہے۔

(۲ الف) **پلچی** بقول برهان وجهانگیری بضم اول وسکون ثانی وجیم فارسی به تحتانی کشیده خرمهره را گویند و ---

(ب) **پلچی فروش** خرمهره فروش (این همین ۵) من گرفته عطاردی به سهرک که سهر اکسی

کہ شتر بیت ۔ چون بنزدیک اہل عقل کنون ۔
مرد پلچی فروش جوہریست ۔ صاحب سروری
ذکر (الف) کردہ وشد (ب) آوردہ (دواسہ)
بر سر بازار دانش چون نہد دکان کہ ہست
رونق پلچی فروشان بیشتر از جوہری ۔ صاحبان
ناصری و جامع ذکر الف کردہ اند و صاحب
رشیدی ذکر (ب) ہم ۔ خان آرزو در سراج
بذکر ۲ الف فرماید کہ ظاہرا مرکب است از پل
و چی کہ کلمہ نسبت است در ترکی و چون از ملتقا
اختلاط فارسیان با اتراک شدہ این قسم الفاظ
ترکیب می گردد مؤلف عرض کند کہ پل مخفف
پول است کہ بجایش گذشت و چی لغت ترکی است
یعنی صاحب و دارندہ پس معنی پلچی مخفف
پولچی پول دارندہ و صراف و مجازاً آخر مہرہ را
گفتند ۔ از ین کہ مہرہ ہم پول وارد کہ رائج
است مثل پول یکی از معاصرین عجم گوید کہ اصل
پیشتاں پلیچہ مخفف پلیچہ بود چہ در فارسی زبان
حرف تصغیر است از کثرت استعمال و برای
سہولت تلفظ ہای ہوز بدل شد بہ تحتانی چنانکہ
(بدرہ و بدری) ما می گوئیم کہ ہمین ماخذ بہتر از
اول است (اردو) ۱ الف کوڑی پوشت
(ب) کوڑیاں بیچنے والا ۔ صاحب آصفیہ نے
کوڑی پپلچی کا ذکر کیا ہے ۔

**پل چکیم** | اصطلاح ۔ بہار بحوالہ ملحقات ذکر
این بجای مخفی سوم کردہ گوید کہ جناب سراج المحققین
می فرماید کہ آنچہ بر فقیر محقق شدہ (پل چکنم) بہ جیم
فارسی و نون بین الکاف والمیم ۔ نام پلی است
کہ تاجری مال خود را صرف می و مستوق کردہ بر
سر آن پل نشستہ چکنم چکنم می گفت از ان باز
بہ (پل چکنم) شہرت گرفت مؤلف عرض کند
کہ آنچہ درین باب رای صاحبان بحر و مؤید بود
بہ (پل چکنم) نوشتہ شد و آنچہ تحقیق بہار و فرہنگ نویسان
خان آرزو ست درینجا مذکور (ذکر سر کس القدس
ہمت اوست) با توجیہ معاصرین عجم رای لیپیدیم

| | |
|---|---|
| که ذکرش بر (پل چکیم) گذشت | (اردو) دیکھو پل چکیم۔ |

**پلخ** بقول برہان و جہانگیری و سروری و جامع و ناصری و رشیدی و مؤید و سراج و اننداج بفتح اوّل و ثانی و سکون خای نقطه دار حلق و گلو را گویند۔ (حکیم نزاری ے) از بس افغان و ناله و فریاد ٭ مردمان را فرو گرفته پلخ ٭ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و (پلخ فرو گرفتن) بمعنی بند شدن گلو (اردو) حلق بقول آصفیه عربی۔ اسم مذکّر۔ گلا۔ گلو۔ نا ے۔ ٹینٹوا۔ حلقوم۔

(الف) **پلخم** بقول برہان بفتح اوّل و ثانی و سکون ثالث و میم فلاخن را گویند و آن کفه ایست که از پشم یا ابریشم بافند و بر دو طرف آن دو ریسمان ببندند و شبانان و شاطران بدان سنگ اندازند و ہم او حی فرماید که

(ب) **پلخمان** با میم بر وزن فلک سان بمعنی فلاخن۔ (مؤید الدین الف ے) گلّه بانان او نهند از قدر ٭ مهر و مه را چو سنگ در پلخم ٭ صاحبان جهانگیری و رشیدی و ناصری و جامع ذکر این کرده اند۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو حی فرماید که اعراب بیان کردهٔ برہان غلط است که بفتح اوّل و فتح خا است چنانکه در سند بالا مستعمل مؤلف عرض کند که الف اسم جامد فارسی زبانست و (ب) مزید علیه آن و صراحت ماخذ این بر پلخم کرده ایم که در سوحده گذشت (اردو) الف و ب۔ گوپن دیکھو پلخم۔

**پلرز** بقول سروری به لام و رای مهمله بوزن و معنی فلرز که در رفامع الزّاحی آید یعنی خوردنی که در دستمال و غیره بسته باشند و فرماید که پلرزه با ضافه ها نیز آمده مؤلف

عرض کند که ظاهراً این مبدلش معلوم می شود و صراحت ماخذش همدرانجا کنیم که آن مخفف فلزنگ می نماید (اردو) وہ ماکولات جو دستمال میں باندہ کر لیجاتے ہیں۔ مذکر دیکھو فلزرنگ اور فلرنگ

**پل زدن** | استعمال۔ بقول بہار و آنند مرادف پل ساختن **مؤلف** عرض کند که همان (پل بستن) است که گذشت و از اینکه فارسیان (پول زدن) بهمین معنی آورده اند که می آید این هم درست باشد بمعنی (پل بستن) (اردو) دیکھو پل بستن۔

**پل ساختن** | استعمال۔ بقول بہار و آنند مرادف پل زدن که گذشت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پل بستن موافق قیاس (صائب ؎) خم چو گردد قد افراخته می باید رفت ٭ پل برین آب چو شد ساخته می باید رفت ٭ (اردو) دیکھو پل بستن و پل زدن۔

**پلستک** | بقول جہانگیری و رشیدی و جامع و ناصری و برہان و آنند با اول و ثانی مکسور بسین زده و تای مثناة فوقانی مضموم بکاف زده بمعنی پرستک است و آن را پرستوک نیز خوانند خان آرزو در سراج می فرماید که مبدل پرستک و مخفف پرستوک است بمعنی خطاف که جانور معروف **مؤلف** عرض کند که ما صراحت ماخذ پرستک بجایش کرده ایم و پرستوک را فرید علیه آن خیال کرده ایم و جا دارد که این را مبدل پرستک دانیم چنانکه چنار و چنال ولیکن بهتر ازانست که این را مخفف (پل پرستک) خیال کنیم چنانکه (پرستک) را مخفف (خانه پرستک) خیال کرده ایم و خطاف چنانکه در سقف خانه ها مقام خود قائم کند در سقف پل ها هم والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو پرستک

**پل سه چشمه** | اصطلاح۔ بقول بول چال پلی که سه رواق دارد صاحب رہنما بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار هم ذکر این

کرده مؤلف عرض کند که های هوّز در آخر این زائد است مرکّب اضافی است بمعنی پلی که سه چشم یعنی سه در یا سه رواق دارد موافق قیاس است (اردو) تین خانون یا تین کمانون کا پل۔ مذکر یعنے وہ پل جس کے چار پائے ہوں ۔

**پلشت** بقول برهان بفتح اوّل و ثانی و سکون شین و تای قرشت (۱) پلید و مردار و چرکن و (۲) نکبتی۔ صاحب سروری بر معنی اوّل قانع (استاد کسائی رہ) با دل پاک مرا جامهٔ ناپاک رواست ٭ مدبران را که دل و دیده پلید است و پلشت ٭ صاحبان ناصری و مؤید و جامع همزبانش۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل کرده می فرماید که معنی دوم مجاز آنست۔ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار هم این را بمعنی اوّل آورده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و شک نیست که معنی دوم مجاز معنی اوّل باشد (اردو) (۱) پلید۔ ناپاک۔ غلیظ (۲) نکبتی۔ وہ شخص جو نکبت زدہ ہو۔ بدحال مفلس۔ ذلیل۔ خوار۔

**پل شکستن** مصدر اصطلاحی۔ بقول برهان و جامع (۱) کنایه از محروم ماندن و (۲) بی طاقت شدن۔ صاحب بحر ذکر هر دو معنی بالا می فرماید که (۳) محروم کردن و (۴) غرق نمودن هم۔ بهار بر بی طاقت و بی بهره گردانیدن قانع (خاقانی رہ) عاشق محتشم بسی داری ٭ پل همه بر من گدا شکنی ٭ (وله رہ) فلک پل بر دلم خواهد شکستن ٭ که ز آب عافیت بوئی ندارم (شفائی رہ) ازین سیلها هم چنان درگذار ٭ که پل بشکند بر من این ده دو بار ٭ صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی اوّل و دوم قانع و صاحب رشیدی

همزبانش حیف که هردو محققین اسناد بالا را
متعلق بمعنی اول و دوم می دانند و فرق
در لازم و متعدی نمی کنند خان آرزو البته
غور بر این کرده فرمایا که معنی سوم صحیح است
و سند خاقانی را هم متعلق بدین معنی داند **مؤلف**
عرض کند که مصدر شکستن لازم و متعدی هردو
آمده معنی چهارم کنایهٔ حقیقی است و دیگر معانی
مجاز مجاز (اردو) (۱) محروم ہونا (۲)
بے طاقت ہونا (۳) محروم کرنا (۴) غرق کرنا

**پلغنده** بقول برہان و رشیدی و جامع و انند
بفتح اول و ثانی و دال بی نقطه و سکون ثالث
که غین نقطه دار باشد (۱) تخم مرغ و (۲) میوهٔ
که (درون آن گندیده و ضائع شده باشد)
(حکیم سوزنی ــــ) دو خایه گنده پلغنده بشد
هم اندر وقت بشکست و ریخت هم آنجا سپیدهٔ
و زرده صاحبان سروری و ناصری بر معنی
اول قانع ـ خان آرزو در سراج بذکر هردو
معنی گوید که به بای عربی هم گذشت و لیکن صحیح
و اقوی به بای فارسی است **مؤلف** عرض کند
که ظاهرا این مبدل بلغنده که بموحده گذشت
بمعنی دومش چنانکه اسب و اسپ و اصل
این همان بلغنده که در موحده مذکور شد ـ
بمعنی حقیقی هر چیز بسته و ضائع شده مثل خون
بسته پس این را مبدل و مخفف آن گوئیم و هردو
معنی خاص این مجازهٔ آن و اشارهٔ این همه را نجا
کرده ایم عجب است از محققین که همین سند
را بر بلغنده هم آورده اند (اردو) (۱) دیکھو
بلغنده کے دوسرے معنی (۲) سڑا ہوا میوه ـ مذکر

**پلغنده** بقول مؤید مطبوعهٔ مطبع نولکشور بضم
(۱) بمعنی فراہم آورده و بر بالای هم نهاده و
(۲) بفتح اول یک بسته و یک بار و یک پشتواره
و یک بقچه اسباب **مؤلف** عرض کند که اگرچه
در دیگر نسخ قلمی این لغت را نیافتیم و لیکن معاصرین
عجم گویند که بلغنده به موحده و پلغنده به بای

فارسی هر دو یکی است و ظاهراً این مبدّل آن باشد چنانکه اَسب و اَسپ و آنچه بوجده گذشت همان اصل است و تفرقه که در معنی می نماید کلم اتفاقی صاحب مؤید است این هم به همان معنی صحیح باشد که بر بلغنده مذکور شد (اردو) دیکھو بلغنده -

(الف) بلفته | (ب) بلفده

الف بقول برهان و جهانگیری و رشیدی بفتح اوّل و ثانی و سکون فا و فتح فوقانی پارچه ها و گلوله های علف سوخته را گویند که چون آتش در خانهٔ علفی افتد زور آتش آنها را بر هوا برد - صاحب ناصری همین را به دال مهمله عوض فوقانی آورده صراحت خوشی کند که هرگاه آتش در خانهٔ کاه پوش افتد گلوله های کاه و علف که هنوز آتش در میانش باشد بهوا برود و همین را بلفده گویند - صاحب جامع الف را بر وزن نهفته آورده و ب را بضمهٔ اوّل و دوم کند خان آرزو در سراج و جامع مؤلف عرض کند که الف بقول صاحب عجم اصل است و (ب) مبدّل آن چنانکه زرتشت و زردشت و هر دو اسم جامد فارسی زبانست (اردو) الف و ب کاه وه پولا جو آگ لگنے کے بعد ہوا میں اڑے - مذکر

پلک بقول برهان و جامع بفتح اوّل و ثانی بر وزن فلک (۱) پلک چشم را گویند و (۲) بمعنی آویخته هم آمده و بفتح و کسر اوّل و سکون ثانی هم بمعنی اوّل است که آن را اطراف چشم میگویند و بعربی جفن - صاحب جهانگیری می فرماید که با اوّل و ثانی مفتوح و با اوّل مکسور با ثانی زده هر دو اعراب صحیح است بهر دو معنی (امیر خسرو ﷺ) ای ترک سواد چشم عهد شکن کند چنانکه نه آگهی به دیده و نه در پلک بود ﴿ (و له ﷺ) پلک همی زند و دل آهی بر کشید کو چو جادوئی که لب اند فسون بجنباند ﴿ صاحب سروری بکسر با ترجمهٔ جفن گفته (خواجه

سلمان ره) پلک کبود نرگس چشم پر آب من ؎ نیلوفریست کو نکند میل آفتاب ؎ و فرماید که
بحرکت لام نیز آمده صاحب ناصری همزبان برهان صاحب رشیدی نسبت معنی اوّل معروف
گوید و ذکر معنی دوم هم کند. صاحب مؤیّد معروف را معنی سوم قرار داده ذکر معنی اوّل
و دوم هم کرده - خان آرزو در سراج می طرازد که بالفتح بام چشم امّا مشهور بکسر اوّل و سکون
دوم و بحوالهٔ قوسی گوید که بفتح اوّل و سکون ثانی لحاف چشم و فرماید که آنانکه ترجمهٔ جفن عربی
نوشته اند خطا کرده اند چراکه جفن مژگان را گویند و آن موئی است و این پوست و خیال خود
ظاهر می کند پل و پلک بهندی نیز همین است و دور نباشد که در فارسی اصل نیز بهمین معنی آمده
و پلک تصغیر پل و غالبش از کثرت استعمال تصغیر لفظ اصلی مهجور شده و درین تصغیر تحریفی هم برای
تخفیف بعمل آمده و میر علیه الرحمه نظر بر لفظ اصلی پلک بفتحتین بسته (انتهی کلامه) زآنه بردارش
بهار به بام چشم و لحاف چشم قانع (امیر خسرو ره) درین گفتن پلک بهم غنودش ؎ درآمد
خواب مرگ و خوش ربودش ؎ (وله ره) نهاد نرگس بر خط سبز چشم جهان ؎ که پلک هم نتواند
زدن که حیران است ؎ (ملّا شانی تکلو ره) اگر ز روی تو نظّارگی ببندد چشم ؎ ز پلک
دیده کشاید دریچهٔ نظرش ؎ (واله هروی ره) واکرده ز پلک چشم گریان ؎ در ها بسرای
قرب یزدان ؎ (داراب بیگ جویا ره) از پلک دو چشم تر بروی ؎ گویا که رباعی [illegible]
؎ مؤلّف عرض کند که صاحب غیاث این را (۲۳) بمعنی موی مژگان گفته پس تتبّع خان
آرزو است که بر تحقیقی که ترجمهٔ جفن عربی گفته اند ایراد می کند. و جفن را در عربی بمعنی موی
مژگان تسلیم کند و مقصودش جز این معلوم نمی شود که پلک بخیالش غلاف و بام چشم است نه موی مژگان

مژگان معاصرین عجم پلک را لفظ فارسی زبان تسلیم کنند و بمعنی موی مژگان صحیح دانند اما در محاورهٔ حال مستعمل نیست و در کلام متاخرین بصراحت موی مژگان یافته می شود (خسرو سلم) سوزن پلکها کدام سوئی ز پینه دوختا کدام روئی ز افتاده هزار یوسف دهر جوای چه ذقنا کدام کوئی ز بعض محققین اردو که این را لغت فارسی ندانسته اند سکندری خورده اند و معنی دوم مجاز باشد و باعتبار محققین اہل زبان تسلیمش کنیم که مقصود از آویزش است نه آویختیه که آویزش در موی چشم ہم باشد (اردو) (۱) پپوٹا۔ مذکر دیکھو بام چشم۔ (۲) آویزش۔ مؤنث (۳) پلک بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ مژہ۔ آنکھ کے بال۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ آپ کا تسامح ہے کہ آپ نے اس کو ہندی خیال کیا۔

**پلکان** بقول بہار بالکسر و تشدید لام و کاف تازی نردبان و زینهٔ پایه (ارادتخان واضح سه) از دیده ها هنوز اثر پلکان بجاست یک شام آن نگار سه طرف بام بود ز خان آرزو در چراغ ہدایت صراحت مزید کند که زینه چوبین پایه باشد (ملا طغرا سه) نہد چو خرمی فصل را لطاق بلند ز پلکان چنار است نردبان بہار ز مؤلف عرض کند که پله بفتح اول و ثانی مشدد بر وزن خله بمعنی درجه و مرتبه و ہر مرتبه و پایه از نردبان که پس این ظاہر اجمع آن است بقاعدهٔ فارسی که ہای ہوز حذف کرده بجایش کاف فارسی آورده اند قبل الف و نون جمع عجب آنست که محققین بانام و نشان این را بصورت اسم جامدی آورده اند و غور بر حقیقت نکرده اند خصوصیت نردبان چوبین که قائم کردهٔ خان آرزو ست بقول معاصرین عجم ضرورت ندارد (اردو) سیڑھی کے ڈنڈے۔ مذکر سیڑھیاں

**پل کردن** استعمال - بقول بهار و انند معروف (استاد فرخی سه) بر آب جیحون پل کردن و گذاره شدن * بزرگ معجزه باشد و قوی برهان * مؤلف عرض کند که مرادف (پل بستن) است که گذشت - (ظهوری سه) ابر را نیست بلی سر که ز دریا گذرد * موج سیلاب سرشک من اگر پل بکند * (اردو) دیکهو پل بستن -

**پلک زدن** مصدر اصطلاحی - بقول بحر اندک مدت که طرفة العین باشد مؤلف عرض کند که معنی حقیقی و مصدری این مژه زدن و حرکت مژگان کردن است و بمعنی حاصل بالمصدر طرفة العین چنانکه فارسیان گویند که در پلک زدن اینکار کردم یا بمعنی در طرفة العین و بعجلت تمام تر (اردو) طرفة العین بقول آصفیه - عربی - پلک جهپکانے مین - پلک مارنے مین - دم کے دم یا آن کے آن مین - ذرا سی دیر مین -

**پل کشیدن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف پل کردن و پل بستن است که گذشت (قاسمی گونابادی سه) محیط از سپه دجله نیل گشتیم ز * پشت نهنگان بسی پل کشیم * (اردو) دیکهو پل بستن

**پلکن** صاحبان برهان و ناصری و سراج بدیل پلکه ذکر این کرده از تکمیل بحث این همانجا نمودیم (اردو) دیکهو پلکه

**پل کندن** استعمال - بهار و انند ذکر این از معنی ساکت (ابو طالب کلیم سه) بلا به چاره گران تند و تلخ بشیر است * که زور سیل همه صرف کندن پل شد مؤلف عرض کند که پل را از پایه بر انداختن و خراب و ضایع کردن است (اردو) پل گرانا - پل اکهیڑنا

**پلوش** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح اول و ضم ثالث نوعی از گل است مؤلف عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر همه محققین ازین ساکت و صاحب محیط که

محقق مفردات طب است این را نیاورده حیف است که حقیقت مزید این معلوم نشد (اردو) پلکوش۔ فارسی میں ایک پھول کا نام ہے۔ افسوس ہے کہ اس کی تعریف مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

**پلکه** بقول برہان و ناصری بضم اول و ثانی و فتح کاف بمعنی طعنہ و سرزنش و سخنان درشت نافہمیدہ گفتن و سخنان کنایہ آمیز کہ استنباط معانی بدان توان کرد بکسی گفتن و فرماید کہ پلکن ہم بنظر آمدہ کہ بجای ہای ہوز نون باشد۔ صاحب جامع بر طعنہ و سرزنش قانع۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم پلکن را اسم جامد فارسی قدیم دانند و این را مبدلش چنانکہ گران و گراہ و چونان و چوناہ حالا بر زبان فارسیان نیست (اردو) طعنہ۔ مذکر۔ سرزنش۔ مؤنث۔

**پلم** بقول برہان و جہانگیری و سروری و ناصری و رشیدی و جامع و سراج بفتح اول و سکون ثانی و میم۔ خاک را گویند و بعربی تراب خوانند (زرتشت بہرام ؎) کجا تور و کجا ایرج کجا سلم ؛ اجل پاشید بر رخسارشان پلم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) خاک۔ مؤنث۔ مٹی۔

**پل مالان** اصطلاح۔ بقول بہار و انند بحوالۂ ملحقات بہ میم و نون آخر پلی و بند لیست بہ نزدیک ہرات سکندر اول آن پل را ساخت و بعد از ان ہرات بنا کرد **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این بوضوح نہ پیوست۔ (اردو) پل مالان۔ ایک پل کا نام ہے جو ہرات کے قریب واقع ہے جس کا بانی سکندر اول ہے۔ مذکر۔

**پلمرده** اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل وضم ثالث وفتح دال مہملہ بمعنی پژمردہ وافسردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ تبدیل خلاف قیاس است کہ زای فارسی بہ لام بدل نمی شود بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو پژمردہ۔

**(الف) پلمس**
**(ب) پلمسہ**
الف - بقول برہان وجامع بروزن کرکس بمعنی (۱) مضطرب شدن دست وپا گم کردن و (۲) متہم ساختن و دروغ گفتن وہم او بر (ب) گوید کہ بروزن وسوسہ بمعنی **الف** است صاحب انند ہمزبانش در ہر دو۔ صاحب ناصری بذکر (الف) ذکر (ب) ہم بذیل آن کردہ با برہان متفق۔ صاحب جہانگیری بر (ب) قانع۔ صاحب سروری بذکر (ب) بہر دو معنی گوید کہ در مؤید الفضلا پلیہ بحذف سین آوردہ صاحب رشیدی ہم (ب) را آوردہ وخان آرزو در سراج ہم نقلش کردہ **مؤلف** عرض کند کہ (ب) اصل است اسم جامد فارسی زبان بمعنی اضطراب واتہام ودروغ گوئی و (الف) مخفف آن واگر سند استعمال - - - - - - - - - - -

**(ج) پلمہ** ہم بدین معنی حاصل شود آن را ہم مخفف (ب) دانیم (اردو) (الف) و (ب) و (ج) (۱) اضطراب - مذکر (۲) اتہام - مذکر - دروغ گوئی - مؤنث۔

**پلمہ** (۱) بقول سروری بحوالۂ مؤید وبقول مؤید مرادف پلمسہ کہ گذشت واشارہ این معنی ہمد رانجا مذکور۔ صاحب جہانگیری گوید کہ با اوّل مفتوح بثانی زدہ ومیم مفتوح وآخذ ہا (۲) تختہ ولوحی کہ ابجد وغیرہ بران نویسند تا اطفال وغیرہ بخوانند (خواجہ حمید طوسی گوید)
تخت چون پدرم پلمہ در کنار نہاد و ...
کہ بخوانم ازان بتغیر زبان ... ونسبت معنی

اوّل بر تهمت قانع۔ صاحب سروری بذکر معنی
دوم نسبت معنی اوّل دروغ و تهمت گوید۔
صاحب ناصری بر معنی دوم قانع۔ صاحب جامع
این را مرادف پلپسه هم گفته و بمعنی دوم هم آورده
خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم می فرماید که
بمعنی اوّل بدون سین گفتن خطاست مؤلف
عرض کند که ما حقیقت این بمعنی اوّل بر پلپسه

عرض کرده ایم که این مخفف آنست و بمعنی دوم
اسم جامد فارسی زبان دانیم و تصدیق معنی
اوّل باعتبار محققین اهل زبان می کنیم (اردو)
(۱) دیکھو پلپسه (۲) وہ تختی جو ہندیان نوشت وخواند
مشق کتابت کے لئے کام میں لاتے ہیں۔ صاحب
آصفیہ نے تختی پر فرمایا ہے۔ اردو۔ اسم
مؤنث۔ چھوٹا تختہ۔ لوح۔ پٹّی۔ تختۂ مشق۔

**پلندری** | بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بالضم کسی که باشندۂ پولند باشد
مؤلف عرض کند که پولینڈ بدال ہندی در انگلیسی زبان ملکی است در یورپ بمغرب
روس فارسیان ہمان پولینڈ را بحذف و تبدیل [illegible] کردند و پس ازان یای نسبت در
آخرش زیادہ کردہ پلندری کردند چنانکہ [illegible] و عربی (اردو) پولینڈ کا رہنے والا۔

**پلندین** | اصطلاح۔ بقول اننده و مؤید بفتح
اوّل و ثانی و سکون نون و کسر دال مهمله و [illegible]
بکسر اوّل بمعنی (۱) پیراهن و (۲) چوب بالای
در خانه و (۳) بمعنی چهار چوب درخانه را هم
گفته اند مؤلف عرض کند که [illegible] پلندین
[illegible]

و بمعنی اوّل و سوم مجاز (اردو)
(۱) اطراف (۲) دیکھو پلندین کے پہلے
معنے یعنی دروازے کا واسا کہتے ہیں [illegible]
صاحب آصفیہ نے واسا پر فرمایا ہے۔ ہندی اسم مذکر
وہ لکڑی کا [illegible]
[illegible] (۳) دیکھو [illegible]

**پلنگ** بقول برهان بفتح اوّل بر وزن خدنگ (۱) جانوریست معروف و (۲) نوعی از
رنگ کبوتر و (۳) جانوری که دشمن شیر است و (۴) جانوری که آن را زرافه گویند
و (۵) هر چیز که دران نقطه‌ها از رنگ دیگر باشد و (۶) چارپائی را نیز گویند و آن چهار
چوبست بهم وصل کرده که میان آن را بنوار و امثال آن بیافند و بران بخوابند و این
در هندوستان بیشتر متعارف است و (۷) بکسر اوّل و ثانی از پیش آستانه تا نهایت صفّهٔ
دیوار را گویند یعنی میان در. صاحب جهانگیری بر معنی اوّل و ششم و هفتم قناعت کرده صاحب
سروری بذکر معنی اوّل و دوم و پنجم نسبت معنی ششم گوید که آن را کت هم گویند. صاحب
ناصری ذکر معنی اوّل و ششم و هفتم کرده (حکیم فرخی ره) بزرگواری جنسی است از فعال
امیر ﴿ چنانکه همت نوعی است از خصال پلنگ ﴾ و از سندش معنی پنجم هم پیداست (ازرقی
ره) ز رشک زین پلنگش زچرخ بدر منیر ﴿ سیاه و زرد نماید همی چو پشت پلنگ ﴾ مخفی
مباد که درینجا از پلنگ اسپ ابلق مراد است که داخل معنی پنجم است صاحب رشیدی همزبان
ناصری در هر سه معنی. صاحبان جامع و مؤیّد در هر هفت معنی متّفق با برهان. خان آرزو در
چراغ هدایت بذکر معنی اوّل برای معنی ششم سندی آورده (اشرف ره) پی خواب بهارش
فرش گردید ﴿ پلنگ بیدباف از سایهٔ بید ﴾ هم او در سراج بذکر معنی دوم و سوم و چهارم
و ششم و هفتم گوید که بمعنی چهارم گرفتن خطاست و بدین معنی (اشترگاوپلنگ) است و ظاهراً
دشمن شیر همان پلنگ بود که آن را بعربی نمر نام است و جانور دیگر نبود. نزد بهار دارش
بهار بر معنی اوّل و ششم قناعت کرده صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار

(۸) بمعنی یوز آورده که بهندی چیتا گویند - صاحب محیط بر پلنگ گوید که بفتح بای فارسی
اسم فارسی زبان ثمر عربی است و بترکی قپلان و بهندی تیندوا و آن حیوانی است شبیه
به یوز در شکل و رنگ و صورت آن شبیه به شیر الا آن کوچک تر از آنست در جثه و بزرگ تر
از سگ و خبیث تر از شیر گرم و خشک بجمیع اجزای خود و برای بعضی امراض نافع (الخ)
**مؤلف** عرض کند که آنچه صاحب محیط تعریف کرد متعلق به معنی اول است که محققین بر
جانور معروف قناعت کرده اند و همین است در هندی تیندوا - و معنی دوم داخل معنی پنجم
است که کبوتری را در هندی چیت کبرا خوانند فارسیان پلنگ گویند و اسپ ابلق را هم
پلنگ گفته اند و این هر دو داخل همان تعمیم معنی پنجم باشد و از معنی سوم همان ثمر مراد است که
دشمن شیر است که ذکرش بر معنی اول گذشت که بهندی تیندوا نام دارد و بعض محققین به بی
تحقیقی آن را جانوری و رای معنی اول دانسته اند نسبت بمعنی چهارم عرض می شود که خان آرزو
درست گوید که زرافه را بجز دپلنگ گفتن درست نیست فارسیان آن را (اشترپلنگ) و
(اشترگاو) و (اشترگاوپلنگ) نامند و با صراحت این بر (اشترگاوپلنگ) کرده ایم و بحث
مختصر بر (اشترپلنگ و اشترگاو) هم و بمعنی پنجم مجاز معنی اول که ثمر رنگ زرد و سیاه مخلوط
دارد و همچون شیر از اینجاست که فارسیان مطلق هر چیز ابلق را پلنگ گفتند بر سبیل مجاز و نسبت
معنی ششم عرض کنیم که پلنگ بدین معنی لغت سنسکرت است و صاحب دلیل ساطع ذکرش
کرده فارسیان تفریباً استعمال این کرده اند و بمعنی هفتم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی هشتم
محاوره معاصرین عجم که یوز را پلنگ گفتند و این دلیل بی خبری شان است از حقیقت معانی یا بجهل

صاحب رہنما کہ مصنفش گم نام است (اردو) (۱) تیندوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک درندہ کا نام جس کو فارسی مین پلنگ کہتے ہین۔ ایک قسم کا چیتا۔ باگھ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ جو شیر قد مین چھوٹا اور چیتے سے بڑا ہوتا ہے وہی تیندوا ہے (۲) چتکبرا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ ابلق۔ سفید اور کالے رنگ کا۔ داغدار۔ چتلا۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین اُس کبوتر کو کہتے ہین جس مین زرد اور سیاہ پر ملے ہوے ہون جو رنگ مین شیر کا مشابہ ہو۔ مذکر (۳) دیکھو پہلے معنے یعنے تیندوے کے سوا کوئی دوسرا جانور نہین ہے۔ شکاریون کا قول ہے کہ تیندوا شیر سے زیادہ غصیلا ہوتا ہے اور جب بگڑتا ہے تو شیر کی پروا نہین کرتا اگرچہ اس سے مارا جاتا ہے لیکن مقابلہ ضرور کرتا ہے (۴) دیکھو اشتر پلنگ (۵) ابلق (۶) پلنگ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ مذکر۔ چارپائی۔ بڑے پاؤن کی اونچی چارپائی جو نواڑ سے بنی جاتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ زبان سنسکرت کا لغت ہے (۷) دیوار کی ضخامت جس کو دکن مین مندم کہتے ہین۔ مؤنث۔ مندم غالباً تلنگی زبان کا لفظ ہے۔ (۸) چیتا۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ دیکھو ارسے۔

**پلنگ افگن** | اصطلاح۔ بقول بہار و آنند کنایہ از مرد شجاع و دلاور از عالم شیر افگن و پیل افگن مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است دیگر ہیچ (اردو) دلاور۔ شجیع۔ صفت۔

**پلنگان گوزن افگن** | اصطلاح۔ بقول بحر و برہان و (جہانگیری در ملحقات) و رشیدی و سراج و جامع (۱) دلاوران و بہادران صاحب مؤید ہم فرماید کہ با ہر سہ متجانس فارسی یعنی (۲) مردان دین (کذا فی الادات) و معنی

ترکیبی شیران آہو گیر و کنایہ از معنی اوّل مؤلف
عرض کند کہ ہمین است تائید فضلا کہ تغلیط است
نمی دانیم کہ (از ہر سہ متجانس) مرادش چیست
و اگر بوجود سند این را و را ہی معنی اوّل یعنی دوم
ہم گیریم ہر دو معنی استعارہ است نہ کنایہ این
کہ (گوزن افگن) صفت حقیقی پلنگ است پس
کنایہ نباشد و در ترجمۂ این گوزن را بمعنی آہو
آوردہ و این بی تحقیقی اوست گوزن چارپایہ
ایست کلان تر از آہو و دوازدہ شاخ دارد
قاتل (اردو) (۱) دلاور اور بہادر لوگ
(۲) مردان دین۔ دیندار۔

**پلنگر** بقول برہان و جامع و سروری و مؤید
و سراج و (جہانگیری در ملحقات) بکسر اول بر
وزن ستمگر نام پادشاہ زادۂ زنگیان بود
و در میدان بدست سکندر کشتہ شد صاحب
برہان گوید کہ بفتح اول ہم گفتہ اند مؤلف
عرض کند کہ صحیح بفتحتین است (نظامی س۵)
پلنگر کہ او بود سالار زنگ ۔ چو بدانست کامد
ز دریا نہنگ ۔ ہو مرکب است از پلنگ بمعنی
اوّلش و گر کہ افادۂ معنی قوت و توانائی کند
معنی لفظی این قوت پلنگ دارندہ و کنایہ از شاہزادۂ
زنگیان و بخیال ما لقب باشد نظر بہ توانائیش۔
یک کاف فارسی از دو کاف جمع شدہ حذف
کردند (اردو) پلنگر۔ زنگیون کے شہزادے
کا نام یا لقب۔ مذکر۔

**پلنگ رنگ** اصطلاح۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ اسپی کہ رنگ پلنگ
داشتہ باشد مؤلف عرض کند کہ ظاہر اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی عام ولیکن متصرف
محاورہ باشد کہ بمعنی خاص مستعمل شد معاصرین
عجم تصدیق این می کنند و گویند کہ این قسم اسپان
در اسپان ترکی اکثر یافتہ می شوند (اردو)
وہ گھوڑا جس کا رنگ مثل تیندوے کے ہو۔ مذکر

**پلنگ مشک** اصطلاح۔ بقول برہان

وجامع (۱) مرادف فلنجمشک بفتح اوّل وکسر میم
نام داروئی و فرماید که گل این دارو به گلهای
(پشت پلنگ) و برنگ آن می نماید و بوی
مشک می دهد و (۲) بیدمشک را هم گفته اند
صاحبان جهانگیری و مؤید و رشیدی ذکر این
کرده اند. صاحب سروری بذکر معنی اوّل
گوید که بعربی سخلاط گویند و فرنجمشک و فلنجمشک
معرب آنست (حکیم خاقانی ؎) عطر کنند از
پلنگ مشک به بغداد ها و اهوی مشک آید
از فضای صفاهان ها خان آرزو در سراج
بذکر هردو معنی گوید که آنکه قوسی بمعنی دوم هم
نوشته خطاست مؤلف عرض کند که با صراحت
کامل بدافرنجمشک) کرده ایم و اشاره این هم
همدرانجا (اردو) (۱) دیکهو افرنجمشک
(۲) دیکهو بیدمشک ـ

**پلنگینه** اصطلاح ـ بقول انند و غیاث
بفتح مشابه به پوست پلنگ و نوعی از جامه
که در نقوش مشابه به پوست پلنگ می باشد
مؤلف عرض کند که پلنگین بمعنی منسوب به پلنگ
وکنایه از پوست پلنگ می توان گرفت و
مجاز مجاز باشد نوع جامه ـ های توز آخر
زائد. معاصرین عجم تصدیق این می کنند و
دیگر همه محققین اهل زبان و زباندان ازین
ساکت (اردو) پلنگینه ـ فارسی زبان میں
اس کپڑے کا نام ہے جس کا نقش تیندوے
کے پوست کا سا ہوتا ہے ـ مذکر ـ

**پلوار** بحث این بدیل پلوان می آید چنانکه صاحب
ناصری ذکر کرده مرادف همان پلوان که می آید
بمعنی اوّلش مؤلف عرض کند که صراحت باشد
همین که بمعنی پشل پل است (اردو) دیکهو پلوان

**پلواس** بقول برهان وجامع با واو بروزن
الماس بمعنی (۱) چاپلوسی و (۲) فریب صاحب
ناصری بذکر این می فرماید که این را پلوس هم
گویند مؤلف عرض کند که پلوس به موحّده

بمعنی دوم گذشت و پلوس که می آید مستبدل آن
چنانکه تب و تپ و این مزید علیهش به زیادت
الف بعد واو و معنی اول مجاز آن که چاپلوسی
هم نوعی از فریب است صراحت ماخذش
هم در آنجا مذکور (اردو) (۱) چاپلوسی
مؤنث (۲) فریب - مذکر -

**پلوان** بقول برهان بضم اول بر وزن نقصان (۱) بلندی اطراف زمینی را گویند که در میان آن زراعت کرده باشند و مزارعان بر بالای آن آمد و شد کنند تا زراعت پامال نشود و معنی ترکیبی این پل مانند چه وان بمعنی تشبیه و مانند هم آمده و (۲) پشتوارهٔ گاه را نیز گویند - صاحب جهانگیری ذکر معنی اول کرده گوید که پلوان هم بهمین معنی می آید (امیر خسرو ؒ) عجب نبود گر انبار ار فرو ریزد به آب و گل ٭ که بختی لوک لغزد چون گذر باشد به پلوانش ٭ (وله ع) اگر کره از شتر بهتر تواند رفت بر پلوان ٭ صاحب سروری معنی دوم را ذکر کرده گوید که بمعنی اول هم بنظر رسیده صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که این در حقیقت پلوآر است (که بجایش مذکور شد) صاحبان رشیدی و جامع بر معنی اول قناعت کرده اند خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که بمعنی دوم هم قریب بمعنی اول است **مؤلف** عرض کند که معنی دوم اصل است و کنایه به عادت است که جائی که روانی آب می باشد همچون نهر و ناله - مزارعین دو پشتارهٔ گاه در دو طرفش اندازند و بالای آن از چوب ها رهگذری سازند که مثل پل عارضی قائم می شود در زمانهٔ باران و بعد از وقت معینی در دیگر فصل ها ضرورت آن نمی باشد و همین را پلوآر و پلوان گویند که وار و وان هر دو بمعنی مثل و مشابه آمده و وان مخفف وان است و معنی اول مجاز آنکه در پشتارهٔ خاکی هم که در میان قطعات کشت برای آمد و شد قائم کنند بجا

پلوانی مختصر قائم کنند تا آب از یک قطعه بقطعۀ دیگر رسد و این مجاز است که مطلق
آن پشتارۀ خاکی را هم پلوان نام کردند (اردو) (۱) مِنڈیر۔ بقول آصفیہ مؤنث وہ گزرگاہ
وہ بلند راستہ جو کیاریوں کے درمیان آمد و رفت کے لئے قائم کیا جاتا ہے جس میں پانی
کے لئے راستہ بھی ہوتا ہے جس کو اوپر سے پاٹ دیتے ہیں (۲) وہ عارضی کچا پل جو کانٹے کا
گھانس کے دو کھمبوں پر لکڑیاں بچھا کر بنا لیتے ہیں تاکہ نہر یا نالیوں کا پانی ایک کھیت سے دوسرے
کھیت میں گزر جائے۔ مذکر۔

**پلوانه** بقول مؤید با لام موقوف همان پرستو که گذشت کذا فی الشرفنامه و در زفانگویا
بمعنی فراشتک **مؤلف** عرض کند که غیر از نسخهٔ مطبوعهٔ مطبع نولکشور این را در دیگر نسخ قلمی
نیافتیم و در نسخهٔ مطبوعه هم بلحاظ ردیف حروف بجایش نیست معنی لفظی این مثل پل که بعد
ترکیب پل با و آن های زائد است و معنی بالا را هیچ مناسبت با ترکیب یافته نمی شود
و بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم که لغت تحریفی یافته می شود عجبی نیست که (پلوایه) را که به
تحتانی عوض نون می آید به تحریف کاتب این صورت پیدا شد و گمان غالب همین است۔
والله اعلم بحقیقة الحال اگر سند استعمال این بدست آید این را مخفف پالوانه توانیم گفت
(اردو) دیکھو پرستو۔

**پلوایه** بقول سروری بفتح با و یا همان پالوایه که گذشت و فرماید که در فرهنگ بیانی
تازی آورده۔ صاحب رشیدی این را با پالوا
نقل کرده که بمعنی پرستو که گذشت **مؤلف** عرض
کند که درینجا همین قدر کافی است که این مبدل
پلوایه است که بمعنی مذکوره گذشت چنانکه اسد

وصراحت ماخذ این بر بالوانه کرده ایم که به
نون عوض تحتانی بجایش مذکور شد (اردو)
دیکھو بالوانہ ۔

**پلوس** بقول برہان بروزن فلوس مخفف
چاپلوس که فریب دادن است بچرب زبانی جناب
سروری فرماید که چرب زبانی و فریب را گویند
(شمس فخری ب) بچاپلوسی خود راهی کند بکار که پلی پیشه
بود کار چاپلوس پلوس ۔ مؤلف عرض کند که
پلوس بجا بموقعه گذشت وصراحت ماخذش همدرآنجا
کرده ایم درینجا همین قدر کافی است که
این مبدل آن است چنانکه تب وتپ
(اردو) دیکھو پلوس ۔

**پلوغ** بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بضمتین بمعنی شیردوشی وشیرکشی دیگر همه محققین اهل
زبان وزباندان ومعاصرین عجم ازین ساکت اند مؤلف عرض کند که بعض معاصرین عجم
گویند که این لغت فارسی قدیم است و در بعضی رسائل زردشتیان یافته می شود وحالا بر
زبان متروک بظاهر اوضع لغت ترکی است ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت اند
مشتاق سند می باشیم (اردو) شیردوشی ۔ مؤنث ۔

**پلوک** بقول برہان بفتح اول وثانی بواو
مجهول رسیده وبکاف زده (۱) غرفه ومنجره
و (۲) تالاری که بر بالاخانه سازند و (۳) آنکه
وچکش آهنگران هم که بعربی مطراق نام است
صاحب جهانگیری بمعنی اول وسوم قانع شد
سروری این را مرادف پکوک گفته که بکاف
عربی عوض لام دوم گذشت ۔ صاحب ناصری
این را تصحیف پکوک نوشته که بموقعه گذشت
مؤلف عرض کند که صراحت ماخذ پکوک
کرده ایم واین مبدل آنست چنانکه الکماک
والماک (اردو) دیکھو پکوک کے تینون معنے

**پلون** بقول برہان وجهانگیری ورشیدی بضم

اوّل و فتح ثالث و سکون ثانی و نون بمعنی پلوان
است مؤلف عرض کند که حقیقت این بر
پلوان بیان کرده ایم این مخفف آنست -
(اردو) دیکھو پلوان -

(الف) پلوند | خان آرزو در سراج ذکر
(ب) پلونده | (الف) کرده می فرماید که
بفتح بروزن ارونده بسته جامه و قماش که
بتازی رزمه خوانند و پروند و پرونده مبدل
آن یا بر عکس آن - صاحبان برهان و جهانگیری
نسبت (ب) هم همین معنی نوشته اند (حکیم سوزنی)
ع) راه باید برید و رنج کشید ٭ کیسه باید
کشاد و پلونده ٭ صاحب ناصری گوید که این مبدل
بمعان پرونده است و آن مبدّل برونده که
در مو برونده مذکور مؤلف عرض کند که صراحت
ماخذ هم بر (برونده) کرده ایم - صاحب
ناصری بر (ب) ماخذی دیگر گوید که قرین قیاس
و بهتر از ماخذ مذکور می نماید - می فرماید که اصل پرونده
بربنده باشد که موحده بدل شد به واو چنانکه
آب و آو و بربنده مرادف بربسته یعنی بسته شده
از مصدر بستن که بجایش گذشت و
(الف) مخفف (ب) (اردو) (الف)
و (ب) دیکھو پرونده کے پہلے معنی -

پله | القول برهان بفتح اوّل و ثانی مخفّف بروزن و معنی فله (۱) باشیر حیوان نو زائیده و
(۲) نام درختی است خودرو که برگش به پنجه آدمی ماند و گلش به ناخن شیر می نماید و بیخ آن
گل سیاه و برگ آن نارنجی که در جنگل های هندوستان بسیار است و (۳) بمعنی بضاعت
قلیل و اندک هم و (۴) موی اطراف سر و (۵) چوبکی که ریسمان بر کمر آن بندند و در کشاکش
آرند تا صدائی از آن ظاهر گردد و (۶) کفّه ترازو هم و بکسر اوّل و فتح ثانی مخفّف بروزن
صله (۷) ابریشم بود و آنچه کرم ابریشم بر خود تنیده باشد و (۸) درختی بیدی که برگش پنجه

ماند و بعضی گویند درخت بید مشکی است که بید مشک آن پنجه دار است و (۹) چوبکی را نیز
گویند بمقدار یک قبضه و هر دو سر آن تیز می باشد و آن را بر زمین گذارند و چوب درازی
بمقدار سه وجب بر سر آن زنند تا از زمین بلند شود و در وقت فرود آمدن بر کمر آن زنند
تا دور رود و آن بازئی است مشهور که آن را (پله چوب) خوانند و بفتح اوّل و ثانی مشدّد
بر وزن غلّه (۱۰) بمعنی درجه و مرتبه و (۱۱) هر مرتبه و پایهٔ نردبان را نیز گویند و باین معنی
با ثانی مخفّف هم درست است و فرماید که باین وزن و باین معنی بجای حرف اوّل تای قرشت
نیز بنظر آمده است والله اعلم صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید که بفای اوّل هم می آید و
این شیر را چون گرم کنند بسته می شود مانند پنیر و لذیذ هم باشد و برای معنی دوم از امیر خسرو
سند می آرد (بیت) پنجه گشاده گل لعل پله ٭ غرق بخون ناخن شیر پله ٭ و بر ذکر معنی ششم
و یازدهم قناعت کرده (فلکی شیروانی بیت) خسرو مملکت ستان بارگهش بر آسمان ٭ بام
در از نردبان چرخ فروترین پله ٭ (حکیم سوزنی بیت) همه به پایهٔ نیکی من از سپندان کم ٭ به پله
بدی اندر هزار چند اَلَم ٭ صاحب جامع ذکر همهٔ معانی کرده (باستثنای معنی دهم) صاحب
سروری ذکر این بمعنی سوم کرده معنی چهارم را سوی سرین گوید و نسبت بهفتم می فرماید که مخفّف
پیله است و ابریشم و کرم ابریشم هر دو را گویند و بجای دیگر با پیله مرادف قرار داده می طرازد
که (۱۲) پلک چشم هم و بجای سوم این را بمعنی یکم و هشتم و یازدهم آورده - صاحب رشیدی
بر ذکر معنی اوّل و دوم و ششم و یازدهم قناعت کرده - بهار بر معنی ششم و یازدهم قانع و فرماید
که بدین معنی بعضی بکسر گفته اند و اضافت آن بسوی ترازو و میزان شائع و با لفظ گسست

مستعمل خان آرزو بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید که در فارسی بودن این محل تردد و
ذکر معنی سوم و چهارم و پنجم و ششم و هشتم و نهم و یازدهم بحوالهٔ برهان کرده صاحب روزنامه
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید (۱۳) بمعنی مجرد زبان هم و صاحب رهنمای شفیق
باوو صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم ذکر معنی دهم و سیزدهم فرموده مؤلف عرض
کند که اختلاف اعراب در معانی که درمیان محققین واقع است ناقابل لحاظ که تصرف محاورهٔ
مقامی است ازینجا که ما بحث این اختلاف را ترک کرده ایم و این لغت به جمله معانی اسم جامد
فارسی زبانست و آنچه در معنی چهارم اختلاف درمیان سروری و دیگر محققین راه یافته
که او موی سرین گوید و اینها موی اطراف سر ظاهراً غلطی کتابت می نماید حیف است که
نسخهٔ دیگر سروری نداریم که تصفیهٔ آن کنیم معاصرین عجم با سروری اتفاق ندارند و بمعنی پنجم
و نهم این را مزید علیه پل دانیم که در اینجا بمعنی پنجم و هفتم همین معنی گذشت و جا دارد که
آن را مخفف این گوئیم و نسبت معنی هفتم عرض می شود که مخفف پیله یافته می شود که می آید و معنی
ابریشم مطلق مجازش و معنی سیزدهم معنی مجرد زبان عام است و معنی یازدهم بتخصیص مجاز
آن مخفی مباد که صاحب محیط اعظم [illegible] پلد گوید که پلاس است و همین است حقیقت معنی دوم
و بر پلاس می فرماید که اسم هندی است برگ آن گرم تر و با عفونت بسیار ابتدا مشتهی طعام
و مبهی و محلل دبل و شور و ریاح شکم و منافع بسیار دارد (الخ) ما می گوئیم که جا دارد که پلد
مفرّس از همین پلاس باشد به تخفیف و تبدیل ازینکه این را شجر هندی گفته اند و آنچه نسبت
پیدا مشک خیال صاحب محیط است به معنی ششم با آن ذکرش گذشت و آن متعلق بمعنی هشتم

می نماید والله اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) چیک کا دودھ۔ دکن میں گائے اور بھینس کے اُس دودھ کو کہتے ہیں جو جننے کے بعد پہلے دفعہ میں حاصل ہوتا ہے جو گرم کرنے سے جم جاتا ہے اور شکر کے ساتھ نہایت ذائقہ دار ہوتا ہے۔ مذکر (۲) پلاس بقول ساطع ایک درخت کا نام ہے جو گرم ملکوں میں ہوتی اور مستعمل ہے۔ مذکر (۳) تھوڑی سی پونجی۔ بضاعت قلیل۔ مؤنث (۴) اطراف سر کے بال یا اطراف سرین کے بال۔ مذکر (۵) دیکھو پل کے پانچویں معنے (۶) ترازو کا پلڑا۔ مذکر (۷) ابریشم۔ مذکر۔ دیکھو پیلہ (۸) مشک۔ دیکھو پان کے چھٹے معنے (۹) دیکھو پل کے ساتویں معنے (۱۰) درجہ۔ مرتبہ۔ مذکر (۱۱) سیڑھی کا ڈنڈا۔ درجہ۔ مذکر۔ (۱۲) دیکھو پلک (۱۳) سیڑھی۔ مؤنث۔

**پله خوردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب بہار بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر مضارع این کردہ می فرماید کہ بمعنی قائم شدن در پایان است صاحب روز نامہ ذکر این کردہ لیکن تعریفش نکردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) سیڑھیاں قائم ہونا۔ لگا کی جانا۔ نصب ہونا۔

**پله داشتن** مصدر اصطلاحی بمعنی مرتبہ و استعمال و ... مؤلف عرض کند (۱۴۴۴)

کہ موافق قیاس است (ظہوری س) بندا شست پیوسن کوہکن مکن سبکم ❀ بسنج عشق مرا بی ستوش پاسنگ است ❀ (اردو) مرتبہ رکھنا۔ درجہ رکھنا۔ برابر ہونا۔

**پل هفت طاق** اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و مؤید و انند و سراج (۱) کنایہ از ہشت فلک صاحب بحر ذکر معنی اول گوید کہ (۲) آفتاب ہم مؤلف عرض کند کہ معنی اول موافق قیاس و برای معنی دوم مشتاق سند استعمال

می باشیم که دیگر همه محققین فارسی زبان و معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) (۱) سات آسمان ۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب ۔

**پله گسستن** صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی برهم کردن پله باشد و از سندش بمعنی برهم کردن پلۀ میزان پیداست و مجرد پله گسستن هم بمعنی مذکور خلاف محاوره نیست (انوری ست) حلم ترا کمانه همی کرد آسمان بگسست هردو پلۀ میزان روزگار (اردو) پلڑے توڑ دینا ۔

**پلیت** بقول بهار روا نند تبدیل پلید چنانکه زردشت و زرتشت مؤلف عرض کند که اگر سند استعمال بدست آید قابل تسلیم است (اردو) دیکھو پلید ۔

**پلیته** بقول برهان جهانگیری و سروری و ناصری و جامع بفتح اوّل و فوقانی بروزن خریطه پنبه و لتّه تاب داده را گویند و معرب آن فتیله خواه آن فتیلۀ چراغ بوده باشد یا آنکه فتیلۀ داغ یا امثال آن (ناصر خسرو ست) چون دل اندر چراغ خواهی افروخت با علم و عمل بایدت پلیته و روغن بگو خان آرزو در سراج گوید که فتیله عربی است ماخوذ است از فتیل بمعنی ریسمان تافتن مؤلف عرض کند که ما صراحت ماخذ این بر بتیله کرده ایم که بموحدۀ و فوقانی دوم گذشت و شک نیست که این قلب بعض است و مبدّلش چنانکه اسطرخ و واسطخر و اسب واسپ (اردو) دیکھو بتیله ۔

**پلید** بقول برهان بفتح اوّل و کسر ثانی تحتانی زده و دال ابجد بروزن یزید (۱) بمعنی مردار و نجس و (۲) مخفف پالید هم که ماضی پالیدن است بمعنی جستجو کرد و تفحص نمود بهار گوید که بمعنی اوّل مبدّل پلیت که گذشت مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان

است و بمعنی دوم ماضی مطلق (پلیدن) که چون
وصراحت ماخذش بیدر اینجا کنیم (اردو) (۱)
مردار نجس (۲) پلیدن کا ماضی مطلق دیکھو
پلیدن۔

**پلیدن** بقول برہان بفتح اول و دال ابجد
و کسر ثانی به تحتانی زده و نون بوزن رسیدن
مخفف پالیدن صاحب بحر ہم ذکر این کرده
**مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ این پالیدن
مذکور موافق قیاس است (اردو) دیکھو پالیدن

**پلیدی** بقول انند و ناصری (۱) بمعنی نجاست
و مردار (سعدی ؒ) پلیدی کند گربه در جای
پاک ۞ چو زشتش نماید بپوشد بخاک ۞ صاحب
رشیدی گوید که (۲) نوعی از خربزه و فرماید که
در فرہنگ بعد از یای اول نون ساکن زیاده
کرده و الله اعلم **مؤلف** عرض کند که بمعنی
اول بزیادت تحتانی بر لفظ پلید است که
گذشت و بمعنی دوم اگر سند استعمال

این بدون نون پیش شود توانیم گفت که مخفف
پلیندی که می آید (اردو) ناپاکی۔ نجاست
(۲) دیکھو پلیندی۔

**پلیله** بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ
بالفتح بمعنی بلیله که بموحده گذشت مؤلف
عرض کند که اگر سند استعمال اینها پیش شود
توانیم عرض کرد که مبدل آن است چنانکه
تب و تپ معاصرین عجم برزبان ندارند.
(اردو) دیکھو بلیله۔

**پلیندی** بقول برہان و ناصری و جامع
و جہانگیری بوزن فرزندی نام نوعی از
خربزه که عربان بطیخ گویند۔ خان آرزو
در سراج گوید که بعضی بفتح با و سکون لام
و فتح تحتانی و دال مکسور و یای معروف بلا نون
تصحیح نموده اند **مؤلف** عرض کند که اسم
جامد فارسی زبان است و اگر بیای معروف
نون سند استعمال پیش شود تحقیقش دانیم (اردو)

| خربزہ کی ایک قسم جس کو عرب بطیخ کہتے ہیں | صاحب منتخب نے بطیخ بمعنی خربزہ لکھا ہے |
| --- | --- |

## بای فارسی با نون

**پن** بقول برہان و ناصری و انند و جامع و سراج بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنی امّا و ولیکن مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و لیکن بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) لیکن بقول آصفیہ۔ حرف استثنا ہے۔ مگر۔ پر انتو۔ اِلّا۔ امّا۔ و لے۔ و لیکن۔

**پناد** بقول برہان و ناصری و جامع و سراج بر وزن سواد بمعنی ہوا و آن کرہ ایست از عناصر اربعہ کہ احاطۂ آب و زمین کردہ۔ صاحب سفرنگ بشرح (لبست و یکمی فقرۂ نامۂ شت ساسان نخست) این را بمعنی کرۂ ہوا گفتہ۔ مؤلف عرض کند کہ فارسی قدیم است کہ زند و پاژند باشد و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) ہوا دیکھو بادِ سکے پہلے معنے۔

**پناغ** بقول برہان و ناصری و سروری و جامع بکسر اوّل بر وزن چراغ (۱) منشی و دبیر و نویسندہ را گویند و (۲) تار ابریشم و (۳) بمعنی ماشوری کہ از ریسمان خام کہ در دوک پیچیدہ شود و (۴) ماشورہ را نیز گویند (منصور شیرازی ؎) ضمیر تو بود آن بلبلی کہ گاہ بیان ہو بپیش او بود ابکم زبان تیز پناغ ہا (شاعر ؎) نسیمین قفی من چو زرین پناغ ہا تو تابان بہی من چو سوزان چراغ ہا خان آرزو در سراج بذکر ہر چہار معانی بالا گوید کہ این خطا است و بجمیع معانی بہ بای موحدہ است مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ محققین غیر محقق ہیں سند منصور شیرازی را در موحدہ بر بناغ ہم آوردہ اند و وجہی نباشد کہ این را باعتبار صاحبان

ناصری و سروری و جامع که ہر سه از اہل زبانند مبدل بناغ بمعنی اوّل وسوئش نگیریم
چنانکه اسب واسپ ۔ خان آرزو دخل بمعقولات کند وبلا وجه سوختہ قول محققین را
خطا داند ونداند که خطای خود اوست ۔ باقی حال بہر چہار معنی اسم جامد است (اردو)
(۱) دیکھو بناغ کے دوسرے معنے (۲) دیکھو ابریشم (۳) دیکھو بناغ کے پہلے معنے (۴) وہ
چھوٹی سی تلی جس پر جولاہے تار لپیٹتے ہیں ۔ دیکھو ماشورہ ۔

**پناگاه** | استعمال ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ جای پناه و مامن را گویند مؤلف عرض کند
که مخفف پناه گاه است موافق قیاس (اردو) جای پناه ۔ مؤنث ۔ مامن ۔

**پناگیر** | استعمال ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالفتح وکسر کاف فارسی بمعنی بازار بیع و
شرا مؤلف عرض کند که دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت و پنا ہیچ معنی ندارد
بظاہر این را مخفف (پناه گیر) توانیم گرفت که اسم فاعل ترکیبی است ولیکن ہیچ تعلق
با بازار بیع وشرا ندارد بدون سند استعمال ہر چند قول صاحب فرہنگ فرنگ این را تسلیم
نکنیم که خلاف قیاس است ومعاصرین عجم بدین معنی بر زبان ندارند (اردو) خرید وفروخت
کا بازار ۔ مذکر ۔

**پنام** | بقول برہان وجامع بفتح اوّل بر وزن کلام دعا وتعویذی باشد که بجہت دفع چشم زخم
نگاہدارند واعمالی که بجہت دفع چشم زخم کنند (استاد شہید سلہ) پنا نگار را از چشم بد ترس یکی
وچیز انخواہی باخویشتن تو چشم پنام کو (۲) بمعنی پوشیده وپنہان و(۳) لعبت زند وپازند یا ہیچ
چہار گوشہ که در دو گوشہ آن دو بند دوزند ومتابعان زردشت در وقت خواندن زند و پا

و استاآنرا بر روی خود ببندند. صاحب جهانگیری بذکر معنی اوّل برای معنی دوم از کمال
اسمٰعیل سند آورده (شعر) به اکابر به مجلس خلوت بگفتگوی پنام می خواهم و برای معنی
سوم از بهرام یزدی (شعر) بشد بر تخت زرار وای ویراف پنامی بر رخ و کستیش بر
ناف و فرماید که از آنکه پارچهٔ چهار گوشه روی را می پوشد پنامش نامیده اند هم او در ملحقات
ذکر معنی سوم کرده صاحب رشیدی بر معنی دوم و سوم قانع و فرماید که بمعنی دوم مخفف پنهام
است که می آید و صاحب سروری بمعنی اول و سوم) صاحب ناصری می فرماید که این مخفف
پنهام و پنهام بمعنی پنهان و ذکر معنی سوم هم کرده نسبت معنی اوّل صراحت کند که (چشم پنام)
است زیرا که از چشم بد پناه دهد. خان آرزو در سراج درست گوید که پنهام مبدّل پنهان
(چنانکه کجبین و کجیم) و این مخفف پنهام و فرماید که بمعنی اوّل (چشم پنام) است نه مجرّد پنام
و بذکر معنی سوم می فرماید که اوّل و سوم مجاز معنی دوم که تعویذ مذکور پردهٔ چشم بد است و
پرده را از آن پنام گفتند که روی را پنهان کند مؤلّف عرض کند که ماخذ معنی اوّل
بیان کردهٔ خان آرزو خوش نباشد اگر پنام را مبدّل پناه گیریم چنانکه باسره و باسرم
بهتر از این است و شک نیست که اصل این (چشم پنام) بمعنی (چشم پناه) اسم فاعل ترکیبی
است و لیکن قول محققین اهل زبان اعتبار را شاید که مجرّد پنام هم بمعنی چشم پنام مستعمل است
و قول مجرّد شان سندی را ماند (اردو) (۱) وہ تعویذ یا وہ عمل جو چشم زخم کے لئے باندھتے
ہیں یا کرتے ہیں۔ مذکر (۲) مخفی۔ پوشیدہ (۳) وہ چار گوشہ کپڑا جو زردشت عبادت
کے وقت منہ پر باندھ لیتے ہیں۔ مذکر۔

**پناج** صراحت این بر پناپچ مذکور که عوض نون چهارم بیا و جیم فارسی در آخر می آید (اردو) دیکھو پناپچ۔

**پنانگ** بقول برہان و ناصری و رشیدی و جامع و سراج و انند بانون بر وزن تبانک صمغ درخت را گویند **مؤلف** عرض کند که ظاہر امرکب معلوم می شود از پنان و کاف تصغیر ولیکن معلوم می شود که اسم جامد فارسی زبان است یکی از معاصرین عجم گوید که این معرّب است و مرکّب از بنان عربی که بمعنی انگشت آمده و باضافۂ کاف تصغیر در آخر ش بمعنی انگشت کوچک که صمغ ہم برتنۂ درخت انگشت کوچکی را ماند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) گوند۔ مذکر۔ دیکھو ازدو۔

**پناور** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اول بر وزن سراسر دنبل بزرگ را گویند و فرماید که این لفظ ببای ابجد ہم آمده **مؤلف** عرض کند که ما آن را اسم جامد فارسی زبان گفته ایم و این مبدلش باشد چنانکه اسب واسپ و یکی از معاصرین عجم با ما گوید که سکندری خورده اید این اسم جامد و اصل است و آن مبدل این واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) دیکھو بناور۔ موقده کے ساتھ۔

**پناه** بقول برہان و ناصری و جامع بفتح اول و ثانی بالف کشیده و بہای زده (۱) بمعنی حمایت باشد (حافظ ؎) ما بدین در نه پی حشمت و جاه آمده ایم ٭ از بد حادثه اینجا به پناه آمده ایم ٭ و (۲) سایۂ دیوار ہم و (۳) امر باین معنی یعنی پناه ببر و پناه بگیر صاحب سروری بذکر معنی اول و سوم از حکیم فردوسی سند دہد (ﷺ) زہر بد بہ نزد ده بہ بستم پناه

که پشت سپاهند و زیبای گاه ﴿ صاحب بحر بذیل مصدر پناهیدن ذکر بمعنی اوّل و دوم هم کرده ـ خان آرزو در سراج گوید که بمعنی اوّل اصل است و معنی دوم مجاز آن و نسبت معنی سوم می فرماید که اگرچه اسم جامد است ولیکن قدما اشتقاق افعال ازان نموده اند ـ بهار بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید که بمعنی پناه گرفتن نیز آمده و این مجاز است و با لفظ آوردن و بردن و داشتن و کردن و گرفتن مستعمل مؤلّف عرض کند که اصلا بمعنی پناه گرفتن نیامده و جزین نیست که بمعنی اوّل اسم جامد است و اسم مصدر پناهیدن و حاصل بالمصدر هم یعنی پناه گیری و پناه دہی و بمعنی دوم مجاز معنی اوّل ازینکه غربا در سایهٔ دیوار پناه گیرند و ازہمین عادت بمعنی دوم مستعمل شد مخفی مباد که از اسم جامد اشتقاق افعال نمی شود چنانکه خان آرزو نوشته بلکه مصدر وضع می شود ازان و از مصدر اشتقاق پیدا می شود آنچه بهار این را بمصادر خاص مخصوص کرده تفصیلش در ملحقات می آید و تخصیص بیان کرده اش باقی نماند و با دیگر مصادر هم مرکب می شود و بمعنی سوم امر حاضر مصدر پناهیدن است که لازم و متعدی هر دو آمده (اردو) پناہ ـ بقول آصفیہ ـ فارسی ـ اسم مؤنث (۱) پشتی ـ حمایت ـ سہارا (۲) دیوار کا سایہ ـ ظل ـ سرن (۳) پناہ دے ـ پناہ لے ـ دیکھو پناہیدن یہہ اس کا امر حاضر ہے ـ

**پناه آوردن** استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که بمعنی پناه جستن و به پناه کسی آمدن و حمایت کسی خواستن (اثر شیرازی ﴿ سے بیت) از ین ازمن نمی آید که آورده پناه ﴿ از تف دوزخ سجاک آستان این جناب ﴿ (اردو)

پناہ میں آنا۔ پناہ لینا۔ دیکھو بہ زنہار آمدن۔

**پناہ بردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حمایت گرفتن و پناہ جستن۔ مرادف مصدر گذشتہ (حافظ شیرازی ؎) بحسن عارض و قد تو بردہ اند پناہ ٭ بہشت و طوبی طوبی لہم و حسن مآب ٭ (اردو) پناہ لینا۔ دیکھو مصدر گذشتہ۔

**پناہ جستن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حمایت خواستن و بہ پناہ آمدن است و راحت گرفتن و حاصل کردن (ظہیر فاریابی ؎) فتور شکر زیر سایۂ حشمت پناہ جست ٭ گردون بگردد مرکز حکمت مدار کرد ٭ (اردو) دیکھو پناہ آوردن۔

**پناہ خواستن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از خان آرزو سند ز بہار (؎) از محتسب شہر چہ خواہان پناہی ٭ از سایۂ تاک است گر ت افسر شاہی ٭ مؤلف عرض کند کہ این مرادف پناہ جستن است و سند بالا برای تحقیق این پناہ بودن باشد نہ برای پناہ خواستن البتہ برای این سند ما از ظہوری داریم (؎) جا ظہوری نگویمت عشق نکردہ ٭ در خطر پناہ می خواہی ٭ جا دارد کہ این سند را متعلق بمصدر پناہ خواہیدن گیریم (اردو) دیکھو پناہ جستن و پناہ خواہیدن۔

**پناہید** بقول برہان و سروری با ہا و دال ابجد بر وزن صد احت یعنی پناہ می آورد (حکیم اسدی ؎) ز گیتی بدین در پناہید ہمی ٭ ز جا ست می بکام خواہید ہمی ٭ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی پناہ می گیرد مؤلف عرض کند کہ این است تحقیق محققین کہ در اسم جامد و مشتق امتیازی ندارند مصدر پناہیدن می آید کہ لازم و متعدی ہر دو ہست یکی از اشتقاقش مضارع را می نویسد و دیگری ماضی را و بعضی اسم مفعول را و در ینجا بمعنی الا ہم اکتفا کردن کمی قوت تلاش است کہ بمعنی پناہ دہندہ باشد نظر بہ تعمیم مصدر کہ می آید (اردو) پناہ لیوے۔ پناہ دیوے۔

**پناه دادن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که حمایت کردن است (ناظم هروی سه) پناهم ده بزیر دامن من * ز شر نفس یا خیر التبیین * (اردو) پناه دینا - حمایت کرنا - اپنی حمایت مین لینا - حامی بننا -

**پناه داشتن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حمایت داشتن است و در پناه کسی بودن و حاصل بودن پناه (مغربی نیشاپوری سه) کسی کو زجاهت ندارد پناه * کسی کو زعدلت ندارد سپر * (اردو) پناه رکهنا - حمایت مین هونا -

**پناه ساختن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه کردن و پناه خود قرار دادن و حامی گردانیدن (ازرقی هروی سه) ساقی ز عکس نورش گوئی سیاوش است * آتش پناه ساخته از بهر امتحان * (اردو) پناه کرنا - حامی بنا لینا -

**پناه شدن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که حامی شدن و حمایت کردن (اثر شیرازی سه) درین زمان که بزرگان پناه کس نشوند * ندامم ارچه بخود داده بود رخنهٔ عار * (اردو) پشت و پناه هونا - حامی بننا - حمایت کرنا -

**پناه کردن** مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه گرفتن و در حمایت آمدن و پناه قرار دادن کسی را (انوری سه) آسمان سرگشته کی ماندی اگر * با ثبات دولتت کردی پناه * (اردو) پناه لینا - حمایت مین آنا -

**پناهگاه** استعمال - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ - بمعنی جای پناه و مأمن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است قلب اضافت

(نگاه پناه) (اردو) مامن - بقول آصفیہ
عربی - اسم مذکر - جای امن - آرام کی جگہ
ٹھکانا - پناہ گاہ -

**پناه گرفتن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ حمایت اختیار کردن و آمدن بحمایت (مفید بلخی
ف) چو رنگ راه گریز از شکست جنگ نگیز
بزیر سیم تیغ چو آتش پناه سنگ نگیریم ۶ (اردو)
پناہ لینا - پناہ میں آنا -

**پناه گزیدن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
حمایت اختیار کردن و به پناه وحمایت کسی آمدن
وحمایت قبول کردن است (قاسمی گونابادی
ف) گزیدم پناهی وحصنی ولیثی ۶ سواصل
سپاهی و عرمی و مالی ۶ (اردو) پناہ لینا - حمایت
حاصل کرنا - پناہ میں آنا -

**پناهنده** | استعمال - بقول برهان و سروری
بروزن پراگنده بمعنی پناه گیرنده یعنی پناه
بکسی برده (نظامی ف) ورگنه را از جرم کہ
خواسته ایم ۶ چاره ما کن که پناهنده ایم
۶ صاحب سروری صراحت مزید کند که
بمعنی پناه دهنده هم (ولہ ف) پناهنده
را یاد کرد از نخست ۶ پشت کرد بد کار گناهکار
درست ۶ صاحب ناصری بذکر معنی پناه آورنده
گوید که پناهیدن مصدر این لغات است
مؤلف عرض کند که با قواعد زبان خود
را فراموش کرده چون میدانی که پناهیدن
مصدری می آید که لازم ومتعدی هر دو است
یا از مشتقاتش را چرا اسم جامد دانسته و چرا
ذکر آن می کنی و وقت خود را ضائع می سازی
وچرا نمی گوئی که این اسم فاعل همان مصدر
است بقاعدهٔ فارسی (اردو) پناہ لینے
والا - پناہ دینے والا - پناہیدن کا اسم فاعل

**پناهیدن** | بقول برهان و سروری بروزن

دواهید یعنی بکسی پناه آورد (حکیم فردوسی ع)
پدید از بد و نیک بازار او * بیزدان
پناهید در کار او * مؤلف عرض کند که
ماضی مطلق مصدر پناهیدن است که می آید
واین محققین (قانون زبان فراموش کرده) حی
که اسم جامد است ازینجاست که مشتقات را
در کتب لغات جا داده اند و این شامل است
بر لازم و متعدی هر دو یعنی پناه آورده و پناه
داده (اردو) پناه چاہا - پناه دیا - پناهیدن
کا ماضی مطلق -

**پناهیدن** | بقول بحر و اننده بر وزن دوانیدن
بمعنی پناه آوردن و پناه گرفتن و پناه بردن
بکسی و پناه دادن (کامل التصریف) و مضارع این
پناهد **مؤلف** عرض کند که مرکب از اسم مصدر
(پناه) و علامت مصدر دن و در میان هر دو
یای معروف بقاعدهٔ فارسی و این مصدر اصلی
است که اسم مصدر این مال فارسی زبان
است و پناه بمعنی پناه آوری و پناه دهی حاصل
بالمصدر این محققین با نام و نشان این را
ترک کرده اند و بعض مشتقات این را بطور
اسم جامد جا داده اند و قواعد زبان خود را
فراموش کرده اند - صاحب سفرنگ بشرح
(اولین فقرهٔ دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران
وخشور) ذکر این کرده گوید که بکسی پناه گرفتن
وحمایت جستن - ازین معلوم می شود که در فارسی
قدیم این مصدر برای معنی لازم وضع شد و لیکن
محاورهٔ زبان این را بمعنی متعدی هم استعمال
کرد (اردو) پناه لینا - پناه دینا -

**پناهیده** | بقول برهان بر وزن جفا پیشه
بمعنی پناه گیرنده و پناه دهنده - صاحب بحر
بر پناه گرفته قانع **مؤلف** عرض کند که با او اتفاق
داریم صاحب برهان غور بر قواعد زبان و معنی
لفظی این نکرد و اصلا این بمعنی فاعلی پناه دهنده
نیامده و حق آنست که هر دو محققین بالا این را

اسم جامد دانسته اند تسامح شان است ازینجا که مصدر این را ترک کرده اند که گذشت (اردو) پناه لیا ہوا۔ پناہ دیا ہوا۔

**پناهج** بقول مؤید مطبوعه مطبع نولکشور بالفتح آن زن که شوهرش دو زن دارد یکی مر دیگری را پناهج است ترجمه سوتن در هند مؤلف عرض کند که در دیگر نسخ قلمی این را بنافتیم و عوض این پناهج بنون چهارم و جیم عربی بمعنی ابناغ مذکور است و در موحّده همین لغت بموحّده و نون چهارم و جیم پنجم گذشت و با صراحت ماخذش همدرانجا کرده ایم و آن را اسم جامد فارسی زبان دانسته ایم پس چاره جز این نیست که پناهج را ببای فارسی و نون چهارم و جیم پنجم مبدلش دانیم چنانکه اسب و اسپ و این را تحریف صاحبان مطبع گوئیم (اردو) دیکھو بناهج کے پہلے معنے۔

**پنبه** بقول بهار بالضم قطن و فرماید که اضافت آن بسوی قرابه و مینا و داغ و بالش و گوش شایع (صائب ؎) در می روشن رگ تلخی شود رگهای خواب ٭ پنبه مینا اگر از پنبه گوشم کنند ٭ صاحب محیط هرچند نسبت این نوشته ما نقلش بمعنی دوم برس کرده ایم و خصوصیت اضافت با الفاظ بالا نباشد که ذکرش بهار کرده و استعمال این در محاوره فرس بملحقات می آید (اردو) دیکھو برس کے دوسرے معنے۔

**پنبه از سر مینا بر داشتن** مصدر اصطلاحی بقول بهار معروف (صائب ؎) از دلم عشق بجای غم دنیا بر داشت ٭ نتوان پنبه چنین از سر مینا بر داشت ٭ (قاسم مشهدی ؎) نخر سودا سوخت زان آتش که در بر داشتم ٭ از سر مینای عشق این پنبه را بر داشتم ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی شیشه را وا کردن و کنایه از شراب خوردن (اردو) شراب پینا۔

(الف) پنبه از سر مینا گرفتن | مصادر
(ب) پنبه از شیشه گرفتن | اصطلاحی

بہار ذکر (الف) کردہ بمعروف قانع
و صاحب آصفی بذکر (ب) ہمزبان بہار
مؤلف عرض کند که ہر دو مرادف (پنبه از
سر مینا برداشتن) که گذشت موافق قیاس
است (کامل شیرازی س) بازاری کہن
و دفن اندوه نسیم ۞ از شیشه گرفت پنبه خشت
از سر خم ۞ (اردو) دیکھو پنبه از سر مینا برداشتن

(الف) پنبه از گوش برآوردن | مصادر
(ب) پنبه از گوش برداشتن | اصطلاحی
(ج) پنبه از گوش برون آوردن | صاحب
(د) پنبه از گوش برون کردن | کبیر

ہر چہار مصدر کردہ گوید که ہوشیار کردن و
ترک غفلت کردن. بہار گوید که مقابل (پنبه در
گوش افگندن) است (زلالی خوانساری
س) که یعنی پنبه چیست از گوش بردار ۞ رگ

گردن مباش و سر فرود آر ۞ (ملا طاہر غنی ع)
نالہ ام گوش نکردی تو و من داغم ازین ۞ پنبه از
گوش برون آر و بداغم مگذار ۞ (صائب ست)
پنبه از گوش برون کن که بنا گوش سفید ۞ دم صبح
است صبح دوم آن کہن است ۞ مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است که آمادہ سماعت کردن
و خبردار کردن است مخفی مباد که بیرون و برون
ہر دو یکی است (برداشتن پنبه از گوش) در خود
گذشت (اردو) (الف تا د) دکن میں
کہتے ہیں ۞ کان میں سے روئی نکالنا ۞ صاحب
آصفیہ نے (کان کھولنا) پر فرمایا ہے آگاہ کرنا
خبردار کرنا تنبیہ کرنا (نصیر س) دوش پر غنچہ
نے تو رخت سفر باندھا ہے ۞ کان ہر گل کے
تو اے باد صبا کھول کے چل ۞

پنبه از مینا برگرفتن | مصدر اصطلاحی.

بہار بمعروف قانع مؤلف عرض کند که مرادف
ہمان (پنبه از سر مینا برداشتن) است (صائب

ص) کہ ساقی می شود صائب درین محفل نمی دانم
ہا کہ جوش می زند شادی پنبہ برمی گیرد از مینا ہا ۔
(اردو) دیکھو پنبہ از سر مینا برداشتن ۔

**پنبہ اندر گوش افگندن** | مصدر اصطلاحی
بقول آصفی بمقابل پنبہ از گوش برآوردن مؤلف
عرض کند کہ (۱) بند کردن گوش و (۲) کنایہ از
غافل شدن است (ضیای نخشبی ملہ) پنبہ
اندر گوش خود باید فگند ہا تا جز از ذکر تو دیگر
نشنود ہا مخفی مباد کہ (افگندن پنبہ در گوش)
بجایش گذشت ۔ افگندن و مخفف آن فگندن
ہر دو یکی است (اردو) (۱) کانوں کو بند
کرنا ۔ (۲) غافل ہونا ۔ غفلت کرنا ۔ صاحب
آصفیہ نے (کان میں روئی دے کے ہو بیٹھنا)
پر لکھا ہے (کان میں تیل ڈال لینا) دیکھو (افگندن
پنبہ در گوش)

**پنبہ بر** | اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی نداف (حکیم
نزاری قہستانی ص) پنبہ بری فاش کرد یک نکت
از سر عشق ہا در ہمہ عالم فتاد شور از آن مسئلہ ہا
مؤلف عرض کند کہ بضم موحدہ می نماید اسم
فاعل ترکیبی است یعنی آنکہ پنبہ را می برد ۔ کنایہ از
نداف (اردو) نداف دیکھو الباد ۔

**پنبہ بر بروت گذاشتن** | مصدر اصطلاحی
بقول بحر کنایہ از ظرافت کردن مؤلف عرض
کند کہ چون کسی می خسپد پنبہ بر بروت او می گذارند
و چون بیدار شود او خبر ندارد و اہل مجلس بر او
خندہ می زنند از ہمین عادت این مصدر اصطلاحی
قائم شد معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو)
تمسخر اور دل لگی کرنا ۔

**پنبہ بہ پنبہ مینا زدن** | مصدر اصطلاحی
بقول انند معروف مؤلف عرض کند کہ سند
استعمالش پیش نکرد و معنی صریحی ننوشت معنی
لفظی این جز این نباشد کہ مینا را بزور بند کردن
تا جوش می آن را از خود باز نکند (اردو)
شیشہ کو مضبوطی سے بند کرنا تا جوش شراب سے

تکمیل نہ پاسکے ۔

**پنبہ برچشم گذاشتن** مصدر اصطلاحی ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و این را مرادف (پنبہ برچشم گرفتن) ما گویم کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ ما ہر دو را بمعنی علاج مرض چشم کردن گیریم (اردو) آنکھ پہ مرہم رکھنا ۔

**پنبہ برچشم گرفتن** مصدر اصطلاحی ۔ بہار بذکر این از معنی ساکت و صاحب آصفی این را مرادف (پنبہ برچشم گذاشتن) گفتہ و ذکر معنی سر و نکردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما ہمانجا صراحت معنی کردہ ایم و این مرادف آنست (طغرای مشہدی ع) نگیرد چرا پنبہ برچشم خویش ٭ کہ از کثرت گریہ گردید ریش ٭ (اردو) دیکھو پنبہ برچشم گذاشتن ۔

**(الف) پنبہ بر ریش داشتن** مصدر اصطلاحی
**(ب) پنبہ بر ریش گذاشتن** بقول بحر الف
**(ج) پنبہ بر ریش نہادن** و ج کنایہ باشد از ظرافت و تمسخر کردن ۔ صاحب آصفی ذکر ج کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ہمان (پنبہ بر بروت گذاشتن) کہ گذشت (اردو) تمسخر کرنا ظرافت کرنا ۔ دل لگی کرنا ۔ ٹھٹول کرنا ۔

**پنبہ بر سر مینا زدن** مصدر اصطلاحی بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی بند کردن شیشہ ۔ اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن موافق قیاس است (اردو) شیشہ بند کرنا ۔

**پنبہ بر** اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و ناصری و رشیدی و سراج بر ای آخر مرادف پنبہ زن بمعنی نداف صاحب جہانگیری گوید کہ (پنبہ زن) ہم بہمین معنی می آید صاحب ناصری ہمان شعر نزاری را برای این آوردہ کہ بہار بر (پنبہ بر) نقلش کرد خیال ما این است کہ نقل کتابت بہار این را در انجا قائم کرد و صحیح بزای معجمہ است **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی

است مرکب از پنبہ و بیز کہ امر حاضر بیزیدن
است یعنی کسی کہ پنبہ بواسطۂ او بیزید (اردو)
مترادف دیکھو پنبہ بیر اور البادہ۔

**پنبہ بستہ** اصطلاح۔ بقول بحر (۱) نرم ظاہر و سخت باطن و (۲) یعنی مجروح نیز **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن بلحاظ سکوت معاصرین عجم و دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زباندان مشتاق سند استعمال باشیم کہ صاحب بحر از اہل ہند است (اردو) (۱) جو ظاہر میں نرم اور باطن میں سخت ہو (۲) مجروح زخمی مرہم پٹی کیا ہوا شخص۔

**پنبہ بگوش فرو نہادن** مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند یعنی (پنبہ در گوش کردن) و ہم اوست (پنبہ در گوش کردن) از معنی ساکت (عرفی سہ) اگر بصحبت عرفی بسیط نشینی بگوش پنبہ فرو نہ کہ سر بسر افسانست ۔ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد از سماعت نکردن و گوش خود را بند کردن (اردو) کان میں انگلی رکھنا یا کان میں انگلی دینا۔ بقول آصفیہ جمع کے ساتھ اکثر بولتے ہیں (دیکھو پر ساختن گوش بہ پنبہ)

**پنبہ پای** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند نوعی از پای افزار **مؤلف** عرض کند کہ این قسم کفش بسیار نرم باشد کہ زیرش ہم پنبہ دست کنند (اردو) وہ جوتی جس کے تلے میں روئی رکھی جاتی ہے۔ نرم جوتی۔ اسی کو دکن میں آپا شائی کہتے ہیں ۔

**پنبہ پشت** اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب انند نقل برداریش۔ (میر خسرو سہ) این شدہ پشمین زگلیم درشت وان ز پی شستہ شدہ پنبہ پشت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ لوطیان مفعول را پنبہ پشت گویند یعنی نرم پشت موافق قیاس است (اردو) لوطیوں کی اصطلاح میں مفعول ۔

**پنبہ چسبانیدن** مصدر اصطلاحی۔ بہار

دانند بر (پنبه چسپاندن) که محقق این است از
معنی ساکت (اشرف ے) بعد چندین پوست
کردن این خوشامدهای تو ۱۲ هیچ از استاد رگ
زدن پنبه چسپانیدن است ۱۲ مؤلف عرض کند
که معالجهٔ زخم کردن و بس که برای التیام مرهم
با پنبه می چسپانند (اردو) مرہم لگانا زخم کا
علاج کرنا ۔

**پنبه دار** اصطلاح ۔ بهار بذکر این از معنی
ساکت و صاحب انند این را مرادف پنبه زار
گفته می فرماید که هر کدام معروف (طاهر وحید
ے) دل ریشم از دیدن آن نگار ۱۲ ز داغ
نو کهنه شد پنبه دار ۱۲ مؤلف عرض کند که
مرغزار عام است و درینجا از پنبه دار پنبه
زار مراد باشد (اردو) پنبه زار ۔ روئی
کا کھیت ۔ مذکر ۔

**پنبه دانه** اصطلاح ۔ بقول بهار و انند
حب القطن صاحب محیط می فرماید که لغت فارسی
و بعربی حب القطن و بهندی بنوله بهترین آن بزرگ
دانه پر مغز و تازه آنست ۔ گرم و تر در دوم
و با رطوبت فضلیه خوردن مغز مقشر آن لعابیت
جید برای سینه و ریه و نافع سرفه و ملین سینه و
شکم و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض
کند که قلب اضافت دانهٔ پنبه (اردو) بنولا
بقول آصفیه ہندی اسم مذکر ۔ روئی ۔ یا
کپاس کا بیج ۔ پنبه دانه ۔

**پنبه در گردن کردن** مصدر اصطلاحی
بقول انند مرادف (پنبه در گوش کردن)
بمعنی (۱) سخن ناشنودن و (۲) کنایه از غفلت
داشتن مؤلف عرض کند که استعمال این بگوش
ما نخورد و معاصرین عجم بر زبان ندارند مجرد
قول انند بدون سند استعمال اعتبار را نشاید
که موافق قیاس نیست (اردو) دیکھو پنبه در
گوش کردن ۔

**پنبه در گوش** اصطلاح ۔ بقول برهان

و بہار و بحر و انند و سراج و جامع (۱) کنایہ از مردم غافل و (۲) سخن ناشنو مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ در گوش خود پنبہ دارد سخن بگوش او نرسد و معنی اوّل کنایہ باشد (اردو) پنبہ در گوش بقاعدۂ فارسی (۱) غافل اور (۲) اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو سماعت پر قادر نہ ہو۔

**(الف) پنبہ در گوش اگندن**
**(ب) پنبہ در گوش فگندن**
**(ج) پنبہ در گوش کردن**
**(د) پنبہ در گوش نہادن**

مصادر اصطلاحی (الف) بقول برہان و بحر و بہار و انند و جامع و سراج (۱) سخن ناشنیدن و (۲) غفلت کردن۔ صاحب جہانگیری در ملحقات (ب) را آورده کہ مخفف (الف) است و صاحبان برہان و بحر و بہار و سراج و جامع و (جہانگیری در ملحقات) (ج و د) را ہم بہمین معنی آورده اند و صاحب رشیدی بر (ج) قانع مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و مرادف (پنبہ اندر گوش افگندن) کہ بجایش گذشت معنی اوّل اصل است و معنی دوم مجاز آن (اردو) دیکھو پنبہ اندر گوش افگندن۔

**پنبہ دوز** اصطلاح۔ بقول انند بمعنی کہنہ دوز غلط است صحیح پنبہ دوز است بمعنی کسی کہ پارچۂ کہنہ و خرقہ و امثال آن دوزد۔ صاحب غیاث این را بحوالۂ سراج آورده و ما در سراج نیافتیم مؤلف عرض کند کہ کنایہ از خیاطی است کہ پنبہ داخل ملبوس کرده می دوزد و این قسم ملبوس در موسم زمستان می پوشند و معنی بیان کردۂ محققین بالا نہ موافق قیاس است و نہ استعمال آن در محاورۂ فرس بمعاصرین عجم با ما اتفاق دارند اسم فاعل ترکیبی است۔ (اردو) وہ درزی جو روئی دار لباس تیار کرتا ہے۔

**پنبہ دہان** اصطلاح۔ بقول بہار و انند

(۱) کنایه از کم گوی (امیر خسرو در تعریف چراغ
ع) پنبه دهانی به زبانی دراز ٭ با همه کس
گرم و سوز ساز ٭ مؤلف عرض کند که اسم
فاعل ترکیبی است یعنی کسی که گویا در دهان خود
پنبه دارد و (۲) کنایه از خاموش و مجازاً کم گوی
را هم گویند موافق قیاس و در سند امیر خسرو معنی
دوم است آنانکه بمعنی اول خیال کرده اند
سکندری خورده اند (اردو) (۱) پنبه دهن
فارسی صفت کم سخن۔ کم گو۔ ان بولا (۲) خاموش

**پنبه دهن** | اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بی زبان
و (۲) کم گو مؤلف عرض کند که مخفف همان
(پنبه دهان) بهر دو معنی که دهن مخفف دهان
است (اردو) دیکھو پنبه دهان۔

**پنبهٔ دیگری ریسمان می سازد** | مثل
صاحبان بحر و بهار و وارسته می فرمایند که
یعنی حمالی کار دیگری می کند و برای خود انتفاعے
ندارد مؤلف عرض کند که صاحبان امثال
فارسی ذکر این مثل نکرده اند معاصرین عجم گویند
که فارسیان این مثل را بحق بیگاران می زنند
که عاملان بسخره گیرند موافق قیاس است
(اردو) دکن میں کہتے ہیں ٭ بیگار کا ٹٹو
ہے ٭ یعنی مفت و مسلم محنت کرتا ہے اور
کوڑی کا نفع نہیں۔

**(الف) پنبه رستن** | استعمال۔ بقول
**(ب) پنبه رشتن** | بهار و آنند هر کدام
**(ج) پنبه روئیدن** | معروف (ملا قاسم
مشهدی ع) هر پنبه که از زمین ما رست ٭
رشتندش و رشته کفن شد ٭ مؤلف عرض
کند که (الف و ج) مرادف یکدیگر است
بمعنی پیدا شدن درخت پنبه از زمین و الف
بضم رای مهمله باشد و (ب) بمعنی ریسیدن
پنبه باشد و سند قاسم برای الف و ب هر دو
بکار می خورد (اردو) الف روئی کا درخت
اگنا۔ زمین سے پیدا ہونا (ب) روئی کا تنا۔

(ج) دیکھو الف ۔

**پنبه ریسی** اصطلاح ۔ بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ مشهد ناصرالدین شاه قاجار (۱) آله که بدان پنبه می ریسند صاحب رهنما نامه بحوالهٔ سفرنامه مذکور می فرماید که (۲) ریسیدن پنبه باشد مؤلف عرض کند که بمعنی اول اصطلاح معاصرین عجم است که آله راکه بدان پنبه می ریسند بدین اسم موسوم کردند اصل این (پنبه ریس) اسم فاعل ترکیبی است و معنی آن کسی که پنبه را می ریسد و یای نسبت یای نسبت بران تمام آله مذکور و بمعنی دوم حاصل بالمصدر (پنبه ریسیدن) (اردو) (۱) چرخه مذکر ۔ دیکھو چرخ (۲) روئی کاتنا کا حاصل بالمصدر ۔

**پنبه زار** اصطلاح ۔ بقول بهار به زای تازی معروف مؤلف عرض کند که از قبیل شالی زار است بمعنی حقیقی ۔ موافق قیاس (طالب آملی ؎) شگفت اگر یکی زد و یاقین عدل تو سبز سازد از عرق شعله پنبه زار ٭ (اردو) روئی کا کھیت ۔ مذکر ۔

**پنبه زدن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر ندافی کردن (اثیرالدین اخسیکتی ؎) هر روز بهر پنبه زدن بر دواج چرخ ٭ صبح از عمود شسته بند و زافق کمان ٭ مؤلف عرض کند که معنی لغوی این پنبه را پاک و صاف کردن بذریعهٔ آلهٔ معلومه که مخصوص برای این کار است و مراد از ندافی است (اردو) روئی دھنکنا ندافی کرنا ۔

**پنبه زن** اصطلاح ۔ بقول برهان و جهانگیری و بحر و بهار و سراج و رشیدی بر وزن کرگدن حلاج و نداف را گویند (حکیم سنائی ؎) آن شنیدی که بود پنبه زنی ٭ مفلس قلتبان و خانه زنی ٭ صاحب ناصری این را مرادف پنبه بز نوشته و با او نقل کرده مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است از همان مصدر (پنبه زدن) که گذشت (اردو) دیکھو پنبه بز ۔

**پنبہ ساختن** مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی پریشان کردن و بہ تحقیق ما پارہ پارہ و ریزہ ریزہ کردن چنانکہ پنبہ (صائب ؎)
پنبہ سازم از طپیدن رشتہ ہای دام را٭ کوہ و صحرا رم کند از سایۂ نخچیر من٭ (اردو) ٹکڑے ٹکڑے کرنا۔ ریزہ ریزہ کرنا۔

**پنبہ شدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان و بحر (۱) بمعنی نرم و صاف و سفید شدن و (۲) کنایہ از گریختن و (۳) متفرق و پریشان گردیدن و (۴) از کسی بے موجب بریدن۔ بہار بذکر ہر سہ معنی اول الذکر از معنی چہارم ساکت صاحب رشیدی بر معنی اول و سوم قناعت کردہ و صاحب جہانگیری در ملحقات ہمزبانش و صاحب جامع ذکر معنی اول و دوم و چہارم فرمودہ خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی صاحب مؤید معنی سوم را ترک کردہ مؤلف عرض کند کہ ہر چہار معانی موافق قیاس و ہمہ کنایہ باشد (اردو) (۱) نرم اور صاف اور سفید ہونا (۲) بھاگنا (۳) متفرق اور پریشان ہونا۔ (۴) کسی سے بے وجہ ترک تعلق کرنا۔

**پنبہ کاری** اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب انند اتباعش کند ظہوری ؎) گو رنج ببرد کہ کرد راحت٭ از داغ تو پنبہ کاری ما٭ مؤلف عرض کند کہ ہردو بیچارگان معنی شعر نفہمیدند تا بہ تعریف لغط چہ رسند۔ فارسیان مرہم زنی را پنبہ کاری گویند کہ موافق قیاس است شاعر گوید کہ پنبہ کاری یعنی مرہم زنی ما از داغ تو راحتی یافت حالا بگو او را کہ رنجی کشد کہ بعد راحت رنج است و بعد رنج راحت (اردو) فارسیون نے علاج زخم کو پنبہ کاری کہا ہے۔ مؤنث۔ اس لئے کہ جراح التیام زخم کے لئے اسپر مرہم لگاتے اور روئی کا پھاہا رکھتے ہین۔

**پنبہ کاشتن** استعمال۔ بقول بہار و انند

معروف - **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی کاشت
پنبه کردن (نثر سعدی) ؏ پنبه کاشته بود دیهیم سپید
گشاره شنیل ؏ (اردو) کپاس بونا - کپاس کی
کاشت کرنا -

**پنبه کردن** مصدر اصطلاحی - (۱) کنایه از
گسیختن و گریزانیدن و (۲) پریشان و پراگنده
ساختن و متفرق گردانیدن و (۳) خاموش کردن
و (۴) دفع و محو نمودن و (۵) منکر شدن و (۶)
عاجز گردیدن صاحب جامع بذکر همهٔ معانی متفق
با برهان ولیکن معنی ششم را حاضر گردیدن گوید ما
می‌گوییم که در معنی ششم غلطی کتابت راه یافته باشد
در جامع که عاجز را کاتب کم سواد و نقل نویس کم عقل
حاضر نوشت - صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی
دوم و سوم قانع و با معنی سوم متعلق داشتن هم گفت
(اثیر الدین اخسیکتی ؏) رای تو پنبه کرد سر بوالفضول
را پاکاگنده بود گوش قبول از ندای ملک ؏
(مولوی معنوی ؏) چون بیاید مرد را پنبه کنید گوش
هفتهٔ مهمان باغ من شوید ؏ صاحب رشیدی
همزبان جهانگیری - وارسته بر معنی دوم قناعت
کرده سندی که از صائب پیش می کند متعلق به
پنبه ساختن است که بجایش گذشت - بهار بذکر
معنی دوم می فرماید که (۷) نرم و هموار کردن
هم و اسناد متفرق که بر طریق حاطب اللیلی پیش
کرده از آن این معنی پیدا نیست بلکه متعلق است
با معانی بالا - صاحب بحر ذکر هر هفت معنی فرموده
- خان آرزو بذکر معنی پریشان کردن و نرم ساختن
و گریزانیدن و دفع و محو نمودن گوید که آنچه در برهان معنی
منکر شدن و عاجز گردیدن نوشته وجه آن ظاهر نیست
**مؤلف** عرض کند که از معنی اول معنی گسیختن را درست نیابیم
که لازم است و گریزانیدن را کنایه و معنی دوم را هم کنایه
پنداریم و معنی سوم و چهارم را طالب سند
می باشیم که خلاف قیاس است و معنی پنجم و ششم
را غلط پنداریم که لازم است و معنی هفتم هم
کنایه باشد - آنانکه برین مصدر متعدی معانی لازم

ر آورده اند سکندری خورده اند (اردو)
(۱) بھاگنا بھگوانا (۲) پریشان پراگندہ اور
متفرق کرنا۔ (۳) خاموش کرنا (۴) دفع اور
محو کرنا (۵) منکر ہونا (۶) عاجز ہونا (۷) نرم
اور ہموار کرنا۔

**پنبه کن** | استعمال۔ بقول برہان بضم کاف
امر است یعنی محو کن و منکر شو و خاموش باش
و بگریز صاحب مؤید بالفاقش گوید که قبل پراگنده
ساز و صاحب انند نقل برد ارش مؤلف
عرض کند که این امر حاضر (پنبه کردن) است که
گذشت و شامل باشد بر ہر ہفت معانی آن فضولی
تحقیقین است که بعد از انکه بیان مصدر کنند
از بعض مشتقات آن ہم بحث می سازند۔
(اردو) دیکھو (پنبه کردن) یہ اُس کا امر
حاضر اور تمام معنوں پر شامل ہے جن کا
بیان مصدر مذکور پر گزرا۔

**(الف) پنبه نهادن** | مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان و بحر (۱) کنایه از فریب دادن
و (۲) راضی ساختن کسی را در امری و (۳) بجای خود
روانه کردن ہم صاحب جامع بر معنی اول و دوم
قانع۔ صاحب جہانگیری در ملحقات بر معنی اول
اکتفا کرده (مولوی معنوی ؒ) مثقال جو لاهست
زود شو پنبه منصور واره بو تا چه خواهی کرد از
اشتر دل جولاه را ؛ صاحب رشیدی متفق با
جہانگیری۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول
بقول بعض معنی دوم را ہم نقل کرده و از آیه پردازی
بہار بذکر ہر سه معانی نسبت معنی سوم گوید که
درین تامل است و سندی که از ظہوری آورده
ازان — — — — — — — — —

**(ب) پنبه نهادن در دہان** | پنبه
بمعنی خاموش کردن باشد (سے) تہذیب
امر کشتی حرف از زبان سکوت ؛ بدست امر نہی
پنبه در دہان صدا ؛ مؤلف عرض کند که
بمعنی اول موافق قیاس می نماید که بر چیزی پنبه

نہادن و حقیقتش را مخفی کردن گویا فریب دادن است و از ہمین است این مصدر اصطلاحی قائم شد و معنی دوم (الف) خلاف قیاس می نماید ولیکن ... معنی سوم را ہیچ کس از محققین بر آن تحقیق نکرده است تسلیم کنیم و معنی ... دوم را ... سند استعمال ... نداریم صاحب ... پیروی برہان کرده است و (ب) خلاف قیاس است (اردو) (الف) (۱) فریب دینا (۲) کسی کو کسی بات میں راضی کرنا (۳) کسی کو کسی جگہ روانہ کرنا (ب) خاموش کرنا، ساکت کرنا، منہ بند کرنا۔

**پنبہ وز** اصطلاح بقول برہان و ناصری و رشیدی و بحر و بہار و جامع و سراج۔ مرادف (پنبہ بز) کہ گذشت و مبدلش (حکیم نزاری قہستانی ـه) سر انا الحق شود در سر ہر پنبہ وزی لائق حلاج بود (برشته دار) شتق ... مؤلف عرض کند کہ موحّده بواو بدل می شود چنانکہ آب و آو (اردو) دھنیا، پنبہ زن، پنبہ زن۔

**پنج** بقول برہان بفتح اول بروزن گنج (۱) عددی است معروف و (۲) اشارہ بجوا خمسه هم که سامعه و باصره و ذائقه و لامسه و شامه باشد و بکسر اول (۳) گرفتن عضوی باشد با سر و ناخن چنانکه بدرد آید صاحب ناصری بر معنی اول قانع (مند ـه) با پنج براوری که از یک انگشتیم ... اقتدار پنج انگشتیم۔ صاحب جامع ذکر معنی اول و سوم کرده و خان آرزو در سراج بذکر ہر سه معانی بالا می فرماید که معنی دوم مجاز است و در معنی سوم قید ناخن بیجا ست که گرفتن اعضا ست مطلقاً و این مبدل پنگ است که می آید۔ مؤلف عرض کند که این تبدیل مخصوص است در معنی سوم و تخصیص در معنی سوم درست نیست معاصرین عجم هم با خان آرزو مؤید تعمیم اند بلکه تعریف حقیقی این گرفتن به پنج انگشت

باشد اشارهٔ این یعنی اوّل به داسم عدد) گذشت و بمعنی دوم استعاره باشد و بس (اردو) (۱) پانچ بقول آصفیہ ہندی ترجمۂ پنج (۲) حواس خمسہ۔ مذکّر۔ صاحب آصفیہ نے حواس پر فرمایا ہے۔ عربی۔ حاسّہ کی جمع۔ اندر کی قوّت (۳) اعضا کی گرفت جس سے درد پیدا ہو۔ مؤنّث۔ خواہ بذریعۂ ناخن یا انگلیان یا پنجہ۔ گرفت کرین۔

**پنجاب** اصطلاح۔ بقول برہان و مؤیدو جامع و سراج بر وزن کنجاب ولایتی است از ہندوستان کہ لاہور و توابع آن باشد صاحب ناصری می فرماید کہ نام ولایتی است از سند کہ پنج رود از اطراف آن می گذرد و یکی می شود و آن پنجاب کہ این صوبہ در میان آنہا واقع است اٹک و جیلم و بیاہ و راوی و ستلج است و پنجاب محدود است از طرف مشرق بہ کوہستان و جبل کشمیر بہ سندہ و از جنوب بہ دہلی و از شمال بہ کابل و کشمیر در نہایت آبادی است (منہ ۵) چند از مدح کشور پنجاب ٭ چند از وصف شکر لاہور ٭ صاحب جہانگیری در ملحقات گوید کہ در قدیم الایّام دار الملک آن دیبالپور بودہ (جمال الدین عبد الرزّاق سنہ ۵) چشم یا روی تو اندر خطّۂ ہندوستان ٭ دوید گذشت از آب چشم حجرہ پنجاب زوی ٭ مؤلّف عرض کند کہ مرکّب فارسی زبان است و حالا مستقر این صوبۂ لاہور (اردو) پنجاب۔ مذکّر۔ اُس صوبہ کا نام ہے جس کا مستقر لاہور ہے۔

**پنج ارکان** اصطلاح۔ بقول بحر و مؤیدو انند و غیاث عبارت از توحید و نماز و روزہ و حج و زکوۃ است مؤلّف عرض کند کہ بمجاز باشد (اردو) پنج ارکان اسلام سے (۱) توحید (۲) نماز (۳) روزہ (۴) حج (۵) زکوۃ مراد ہے اردو مین بھی بترکیب فارسی مستعمل ہے۔

**پنج ارکان حج** اصطلاح - بقول انند وغیاث نزد شافعی (۱) احرام بستن (۲) سعی کردن میان صفا و مروه (۳) وقوف عرفات و (۴) مزدلفه (۵) طواف کعبه **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) حج کے پانچ ارکان بمذہب شافعی مین - احرام باندھنا سعی صفا مروه - عرفات اور مزدلفه مین قیام اور طواف کعبه مین -

**پنج انگشت** اصطلاح - بقول برہان و بحر (۱) معروف و (۲) نام نباتی هم که آن را داشوب نامند و بوته درخت آن در کنار رود خانه ها روید و برگ آن مانند برگ شاه دانه باشد و آن را بعربی (ذو خمسه اصابع) خوانند و تخم آن را (حب الفقد) گویند و در علت استسقا بکار برند و (۳) اشنان را نیز گفته اند و (۴) نام موضعی هم نزدیک به مراغه تبریز و بحذف همزه هم بنظر آمده که پنجنگشت باشد و معرب آن فنجنکشت اگر شهوت بر زنان غلبه کند قدری ازان در زیر ایشان دود کنند در حال بنشاند صاحب ناصری بر ذکر معنی دوم قناعت کرده صاحب رشیدی معنی سوم و چهارم را آورده (عطار ۵) هست از شهوت اگر داری گزندها بوی پنج انگشت جو عجت سودمند ها صاحب مؤید ذکر معنی اول و دوم کرده - خان آرزو در سراج همزبان رشیدی **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است یعنی هر پنج انگشتان دست و پا و بمعنی دوم همان اثلق و ارتند که ذکرش در مقصوره گذشت و صراحت معنی سوم بر لغت (اشنان دارو) مذکور و بمعنی چهارم وجه تسمیه این مستحق نشد (اردو) (۱) پانچ انگلیان ہونٹ (۲) دیکھو اثلق (۳) دیکھو اشنان دارو (۴) پنج انگشت ایک موضع کا نام ہے جو مراغه تبریز مین واقع ہے - مذکر -

**پنج انگشت برابر نیست** مثل ہیماجبان

خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی
و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان
چون خواهند که ترجیح کسی را بمقابلهٔ دیگران ظاهر
کنند این مثل را زنند و نیز بر موقع اظهار اختلاف
طبائع انسان هم استعمال این مثل می کنند (اردو)
پانچون انگلیان برابر نہین بقول آصفیہ ہندی
مثل ہے ۔ سب آدمی یکسان نہین ۔ انسان
مختلف الطبائع ہین ۔ دکن مین اسی کہاوت
کو کسی خاص شخص کے تفوق اور ترجیح کے اظہار
مین بھی استعمال کرتے ہین ۔

**پنجاه** | بقول انند و مؤید بالفتح نه بالکسر (۱) نام
عدد معروف و (۲) اعتکاف زہاد و ترسایان
که آن پنجاه روز است چنانکه اہل سنت و جماعت
را چہل روز که چله نام دارد **مؤلف** عرض
کند که بمعنی اول مرکب می نماید از پنج و الف زائد
و ہای نسبت منسوب به پنج در عشرات یکی از معاصرین
عجم گوید که اصل این پنجده بود دال را بدل کردند
به الف از برای سهولت تلفظ چنانکه همین یک مثال
اوست و بآن و بدآن بر عکس این و همین ماخذ
آخر الذکر بهتر از اول است و معنی دوم بر سبیل
مجازی نماید و لیکن درین تسامح انند و مؤید باشد
که درینجا معنی دوم را قائم کرده اند ۔ و بمعنی دوم
پنجاهه بدو ہای آخری آید اگر سند استعمال این
پیش شود این را مخفف آن توان گرفت (اردو)
(۱) پچاس (۲) دیکھو پنجاهه ۔

**پنجاهه** | بقول برهان و جهانگیری و رشیدی
و سروری و ناصری و جامع بر وزن یک ماهه
۔ مدت اعتکاف نصاری است و آن پنجاه
روز می باشد چنانکه چله اہل اسلام چہل روز
است (حکیم خاقانی ـه) پس از چندین چله
در عهد سی سال پا شوم پنجاهه گیرم آشکارا
خان آرزو در سراج قول بالا را غلط پندارد
و می گوید که پنجاهه روز ترسایان است و آن
را بعربی خمسین گویند چنانکه قوسی تصریح نمود

و از اہل فرنگ ہم بہ تحقیق پیوستہ مؤلف عرض
کند کہ درین شک نیست کہ ہای نسبت بر لفظ
پنجاہ زیادہ کردہ اند کہ منسوب بہ پنجاہ است
چنانکہ چلّہ منسوب بہ چہل کہ مخفف چہل است بعضی
این را بہ تخفیف ہای دوم پنجاہا ہم گفتہ اند کہ گذشت
و ما اشارۂ این ہم در انجا کردہ ایم۔ فارسیان
بہ ترجمہ خمسین استعمال این کردہ اند۔ اسم جامد
دانیم (اردو) پنجاہہ۔ ترسایون کی عبادت
کی مدت پنجاہ روزہ جیسا کہ اسلام مین چلّہ ہے۔ مذکر

**پنج پیچارہ** اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
خمسہ متحیرہ را گویند یعنی زحل و مشتری و مریخ
و زہرہ و عطارد صاحب ناصری صراحت فرماید
کند کہ نام فارسی ایشان کیوان و زاوش
و بہرام و ناہید و تیر است صاحب رشیدی
بذکر این می فرماید کہ ہمین را پنجہ پیچارہ ہم خوانند
خان آرزو در سراج گوید کہ سبعہ سیارہ با استثنای
ماہ و آفتاب مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
وکنایہ و تکمیل بحث بر (پنجہ پیچارہ) می آید۔
(اردو) سبعہ سیارہ مین سے سوا چاند اور آفتاب
کے پانچ ستارے۔ مذکر۔

**(الف) پنچپا**
**(ب) پنچپاپاک**
**(ج) پنچپایہ**

بقول سراج ہر سہ بابای
فارسی بالف کشیدہ (۱)
خرچنگ را گویند و آن
جانور لیست کہ در آب و خشکی ہر دو می باشد
و بعربی سرطان و (۲) برج چہارم از دوازدہ
بروج فلکی۔ صاحبان بحر و رشیدی و جامع
ذکر این کردہ اند۔ صاحب مؤید الف را ہمین
دو معنی گفتہ و ب و ج را بمعنی اوّل و صاحب
برہان الف و ج را بہر دو معنی آوردہ صاحب
ناصری (ب) را بمعنی اوّل گفت و از الف
و ج ساکت صاحب سروری نسبت الف و
ب بر معنی اوّل قانع (خاقانی ؎) چو قی لئیم
ویکدو سہ کژ سیر و کج رفتار ہ چون پنج پای آبی و
چون چار پای خاک ہ و صاحب جہانگیری نسبت

(ب و ج) ذکر بمرد و معنی فرموده (دقائق فیروزشاهی
سه) ولی باشد زعقل باکفایه پنج بسمت مدار
پنج پایه پنج **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول برسه
کنایه باشد که سرطان پنج پای دارد و معنی دوم
مجاز آن که برج چهارم را هم سرطان نام است
و کاف در (ب) برای تصغیر یعنی پنج پای کوچک
دارنده و برسه اسم فاعل ترکیبی - صاحب محیط
بر سرطان گوید که عربی است و این را عقرب الما
گویند و کنیت آن ابو البحر و بیونانی فاقیشرو به
رومی قلیادون و یا عورس و بفارسی خرچنگ
و کل چنگ و کبکاس و بهندی کهیکڑا و کاکیڑا
و کینکچه گویند حیوانی است آبی سرد و تر تا آخر
دوم و گویند گرم و تر در اول و دران قوت
جاذبه و محلله است و ضماد گوشت آن سنان و
خار را از عمق بدن برارد و تحلیل اورام حاره
کند و منافع بسیار دارد (الخ) ما می گوئیم که صاحب
محیط و بعض دیگر محققین حیوانات گویند که سرطان
را هشت پای بود ولیکن فارسیان آن را پنجپایک
ازین نام کردند که درین هشت پای - پنج پایش
کوچک می باشد که دائما زیر شکم مخفی دارد و اندرین
صورت (ب) اصل باشد و الف مخفف آن
و ج مزید علیهش والله اعلم بحقیقة الحال (اردو)
سرطان - بقول آصفیه (۱) کهینکڑا - مذکر - خرچنگ
- عقرب آبی - پنج پایه - (۲) آسمان کے چوتھے برج
کا نام - دیکھو برج ہلال -

**پنچپوشیده** اصطلاح - بقول ناصری و انند -
پارسی خمسه محتجبه است و آن پنج علم باشد اول
کیمیا دوم لیمیا سوم سیمیا چهارم ریمیا پنجم هیمیا
و تحقیق هریک بجای خودش می آید **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس این جمله عام مخصوص شد بر
سبیل مجاز (اردو) (پنج پوشیده) فارسیون
نے خمسه محتجبه کو کہا ہے جس سے علم کیمیا - لیمیا -
سیمیا - ریمیا - اور ہیمیا مراد ہے -

(الف) **پنجتن** اصطلاح - صاحب آنند بحوالۂ

(ب ب) **پنجتن پاک** فرہنگ فرنگ بر (ب) می فرماید کہ مراد از نبی صلی اللہ علیہ وسلم و فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا و علی کرم اللہ وجہہ و حسنین رضی اللہ عنہما باشد **مؤلف** عرض کند کہ در فارسی زبان (الف) استعارہ باشد از پنج نفوس قدسیۂ بالا و (ب) بزیادت صفت پاک بالاو (اردو) الف پنجتن۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر (۱) رسول مقبول (۲) علی مرتضی (۳) فاطمہ زہرا (۴ و ۵) حسنین علیہم الصلوٰۃ و السلام و (ب) پنجتن پاک سے بھی یہی پانچون حضرات مراد ہین مذکر۔

**پنج توسنِ سلامت** اصطلاح۔ بقول بحر حواس خمسۂ باطنی۔ **مؤلف** عرض کند کہ سلامت دریںجا بمعنی سلامتی است و این مرکب اضافی است و کنایہ باشد از حواس خمسۂ باطنی یعنی حس مشترک۔ خیال۔ وہم۔ حافظہ و متصرفہ (اردو) حواس خمسۂ باطنی۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے حواس پر فرمایا ہے کہ پانچ باطنی ہین حسّ مشترک۔ خیال۔ وہم۔ حافظہ۔ متصرفہ۔ دیکھو داین پنج گنج، جس پر حواس خمسہ کا ذکر ہے۔

**پنج چوبہ** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نوعی از خیمہ است۔ **مؤلف** عرض کند کہ خیمہ ایست وسیع و مستطیل کہ پنج ستون داخل آن قائم می شود موافق قیاس است معاصرین عجم تصدیق این می کنند و ما ہم مشاہدہ کردہ ایم در سلطنت آصفیہ (اردو) پنج چوبہ ایک بڑے خیمہ کو کہتے ہین جس مین پانچ تھم ہون۔ وسیع۔ طویل۔ مذکر۔

**پنج حس** اصطلاح۔ بقول انند و غیاث پنج قوت ہای دریافت و آن سمع و بصر و شم و ذوق و لمس است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (اردو) حواس خمسہ پنج حس مذکر۔ بقاعدۂ فارسی سماعت۔ بصارت۔ شم۔ ذوق۔ لمس کو کہتے ہین۔

**پنج دعا** اصطلاح - بقول بحر و مؤید و انند
و غیاث پنج نماز **مؤلف** عرض کند که کنایه
باشد - موافق قیاس مراد از نماز پنجگانه (اردو)
پنجوقته نماز - مؤنث -

**پنجده** اصطلاح - بقول انند بالفتح و سکون
ثانی و کسر دال - موضعی است برکنارهٔ مرغاب
از ولایت مرو - منسوب به آن پنج دهی **مؤلف**
عرض کند که حیف است که تعریف مزید این موضع
معلوم نشد و ظاهر او جه تسمیه حزین نباشد که
قصبهٔ معروف و وسیع بر پنج ده شامل باشد
(اردو) پنجده ایک قصبه کا نام ہے ولایت
مرو سے جو کنارهٔ مرغاب پر واقع اور پانچ
دہات پر شامل ہے - مذکر -

**پنجر** بقول برہان بر وزن سنجر (۱) مخفف
پنجره است و (۲) ہر چیزی که مشبک باشد
و (۳) بمعنی قفس ہم - صاحب سروری بر معنی
سوم قانع - صاحب مؤید ذکر معنی دوم و
سوم فرموده خان آرزو در سراج بذکر معنی
دوم می فرماید که اغلب که مخفف پنجره نباشد
بلکه پنجره مزید علیه پنجر بود **مؤلف** عرض کند که
ہمین است فضولی که وجه این اختلاف ماخذ
نه نوشت (پنجره) بمعنی اول حقیقی است یعنی
مکانی که پنج در دارد و معنی دوم بر سبیل
مجاز و معنی سوم مجاز مجاز و ظاہر است که
این مخفف آنست بحذف ہای ہوز پس ضرورتی
ندارد که برعکس این خیال کنیم و پنجره را مزید علیه
پنجر دانیم (اردو) (۱) پانچ دروازے کا
مکان - مذکر (۲) ہر چیز مشبک دار - مؤنث -
(۳) پنجره - بقول آصفیه - فارسی - مذکر -
پرندون کے رکھنے کا تیلیون کا گھر -

(الف) **پنج روز** اصطلاح - الف بقول
(ب) **پنج روزه** برہان کنایه از مدت
اندک چنانکه گویند دنیا پنج روز است و تحقیق
پنج روز آنست که آدمی یک روز از ایام

هفته بدنیا می آید و در یک روز از پنجاهی رود
و باقی پنجروز است که ایام تعیش اوست. صاحب
بحر پرمدت اندک قائل. صاحب مؤید مشتق
با بر یان. صاحب جهانگیری در ملحقات الف را آورده
(خواجه حافظ شیرازی ره) دو رجنبون گذشت
و نوبت ماست تو پنجروز نوبت اوست
چو خان آرزو در سراج هم ذکر الف کرده
صاحب رشیدی نسبت (ب) گوید که مدت اندک
را گوید مؤلف عرض کند که سکندری خورده
الف استعاره مدت اندک است لا ریب
و (ب) زیادت های نسبت کنایه از دنیا یکی
از معاصرین عجم که قلندر طباع است می فرماید که
در دنیا هر کسی را پنج روز است یکی روز ولادت
دوم زمانه طفلی سوم زمانه شباب و چهارم
زمانه پیری پنجم روز مرگ است و از همین جهت
از هفته هر یک روز نتوان را ما ند که همین پنجروزه
را دنیا نام است (توجیه شیخ الاهی لیننیم) اسعد

ع) گر این پنجروزه در بابی یا (اردو) الف
بہت تھوڑی مدت مؤنث۔ (ب) دنیا۔ مؤنث
جیسے دنیا پنجروزہ ہے۔

**پنجره** بقول سروری (۱) شبکه بود که به روزن
و غیره گذارند از آهن و چوب و غیره (مولانا
جامی ره) هر یک شتافت تا فنایش گوئی پی شمع
بگذشت از پس پنجره و صاحب مؤید گوید که بالکسر
(۲) چیزی که در و مرغ دارند نیز سوراخی یا دریچه
که از خانه و کاخ جانب بازار و کوی دارند. شمس
و در شرح مخزن است بمعنی قفس و موضع دیدبان
بر کشتی و جهاز. صاحب روزنامه سفر ناصر الدین شاه
ناصر الدین شاه قاچار این را بمعنی (۳) غرفه و
دریچه گوید و صاحب رهنما هم مشتق با او مؤلف
عرض کند که ما صراحت کافی بر پنجر کرده ایم که پنجره مشبک
همین است و اصل این بالفتح بمعنی پنج دریچه
شبکه دارنده و استعمال این بکسر باشد و کنایه بود
از معنی دوم و سوم و معنی اول هیچ (اردو) (۱)

شبکه - مذکر (۲) پنجره - مذکر (۳) دریچه - مذکر - دیکھو پنجره -

**پنجرهٔ لاجورد** اصطلاح - بقول برهان و بحر و انند و جامع و سراج کنایه از آسمان مؤلف عرض کند که آسمان شبکه ها ندارد ولیکن نظر به شباهت ستاره های روشن که شبکه را مانند این را کنایةً بدین اسم مرکب موسوم کردند و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو آسمان -

**پنجش** بقول برهان و جامع و سراج بکسر اوّل بر وزن دلکش گلولهٔ پنبهٔ حلاجی کرده را گویند صاحب رشیدی گوید که پنجک و پندش و پنده و پند همه مرادف این است - صاحب ناصری بذیل پند ذکر این کرده مؤلف عرض کند که اصل این بندش بموحده باشد که صراحت ماخذ همه را انجا کرده ایم و این مبدّل آن چنانکه تب و تپ و زکند و زکنج و صراحت ماخذ این بر بندک هم در موحده کرده ایم (اردو) دیکھو پنجش -

**(الف) پنج شاخ درخت** اصطلاح - بقول
**(ب) پنج شاخ دست** بحر بهر دو معنی (۱) پنج انگشت دست صاحب مؤید متفق با بحر و نسبت الف گوید که (۲) نام نباتی هم که آن را دل آشوب نامند و بوتهٔ درخت آن در کنار رود خانه روید مؤلف عرض کند که معنی دوم الف در دیگر نسخ قلمی مؤید غیر از نسخهٔ مطبوعه مطبع نول کشور یافته نمی شود و آن در حقیقت متعلق بمعنی (پنج انگشت) است که بمعنی دوش گذشت صاحب انند هم به پیروی مؤید مطبوعه سکندری خورده است پس الف و ب هر دو بمعنی اوّل موافق قیاس یعنی الف را استعاره دانیم و ب را کنایه ولیکن برای الف مشتاق سند استعمال می باشیم که دیگر محققین اهل زبان و زبان دان از ان ساکت و معاصرین عجم به زبان ندارند (اردو) الف و ب هاتھ کی پانچ انگلیاں - مؤنث -

**پنج شعبه** اصطلاح. بقول بہار و مؤید و جہانگیری و سروری کنایه از حواس خمسهٔ ظاہر که آن سامعه و باصره و لامسه و ذائقه و شامه باشد. صاحب جہانگیری در ملحقات این را آورده (خاقانی سے) یک دو سه شد ز حرفش چار اصل پنج شعبه و شش روزه و ہفت کشور نه قصر و ہفت منظر و صاحبان رشیدی و سراج بر مطلق حواس خمسه قانع مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد (اردو) حواس خمسهٔ ظاہری

**پنجشنگ زدان** اصطلاح. صاحب محیط گوید که لسان العصافیر را گویند مؤلف عرض کند که ہمین لغت در موحده گذشت و این مبدل آنست چنانکه اسب و اسپ و صراحت ماخذ و تعریف صریح ہمدرانجا گذشت دیگر ہیچ مخفی مباد که در شش ہفتم و او است (اردو) دیکھو پنجشنگ زدان

**پنجشنبه** بقول انند بحواله فرہنگ بعربی یوم الخمیس مؤلف عرض کند که بعد شنبه از یکشنبه روز پنجم است موافق قیاس (اردو) جمعرات بقول آصفیه. اردو. اسم مؤنث. شب جمعه کے معنوں میں پنجشنبه یوم الخمیس. بیپت. پانچواں دن اتوار سے. مذکر

**پنجشیدن** بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) بمعنی افشردن و گرفتن عضوی باشد با سر دو ناخن چنانکه بدرد آید (۲) بمعنی متفرق و پریشان کردن مؤلف عرض کند که پنج بمعنی ستیش که گذشت اسم مصدر این باشد و اصل این پنجیدن بدون شین معجمه موافق قیاس است اگرچه شین زائد ہم می آید چنانکه آبخور و آبشخور و لیکن نظر برین که ہمه محققین مصادر این را ترک کرده اند طالب سند استعمال می باشیم یکی از معاصرین عجم که قلندر ایران نژاد است این را درست می گوید والله اعلم تحقیقش بمعنی دوم مجاز معنی اوّل می نماید مخفی مباد که مصدر اصلی صحیح این گرفتن جسم مردم به پنج انگشت باشد با سر دو ناخن (اردو) (۱) چٹکی لینا

**پنج عیب شرعی** | اصطلاح۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ مراد از سرقہ و زنا و
غیرہ و شرابخواری و دروغ گوئی **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
پنج عیب شرعی۔ بقول آصفیہ وہ شخص جس
مین یہ پانچون عیب ہون جو شریعت کی رو
سے نہایت بد ہین جیسے چوری۔ زناکاری۔
قماربازی۔ شرابخواری۔ دروغگوئی **مؤلف**
عرض کرتا ہے کہ اگرچہ اردو محاورہ مین خلاف
قیاس استعمال ہے لیکن بترکیب فارسی ایسے
کو ان پانچ عیب کے لئے بھی استعمال کرسکتے ہین

**پنجک** | بقول برہان و جامع بر وزن اوک
(۱) ہمان کلولہ پنبہ حلاجی کردہ و (۲) بفتح
اوّل گیاہیست و آن پنج شاخ می باشد و مانند
عشقہ بر درخت می پیچد۔ صاحب جہانگیری
بر معنی اوّل قانع و گوید کہ مرادف این پندک
است کہ می آید (حکیم روحانی له) یکی از نشان
پنجک ستان و پنبہ فروش چو کہ ریش کاوی
نامہ است نام او عنوان ہا صاحبان سروری
و رشیدی و سراج ہم بانش **مؤلف** عرض
کند کہ ہمین لغت بہ موحدہ اوّل گذشت و صراحت
ماخذ بر پندک کردہ ایم کہ بموحدہ اوّل و دال
مہملہ عوض جیم بجایش مذکور شد نسبت معنی دوم
عرض می شود کہ صاحب محیط ذکر این نکردہ خیال
ما این است کہ ہمین است ارتمد و اثلق کہ
بجایش گذشت عجب است از محققین کہ این
سند حکیم روحانی را بر (پنجک) ہم نقل کردہ اند
(اردو) (۱) دیکھو پنجک (۲) دیکھو ارتمد و اثلق

**پنج کرور** | اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ
ناصرالدین شاہ قاجار بمعنی بست و پنج لک
کہ در ایران پنج لک را کرور نامند بر خلاف
ہند **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح خاص
معاصرین عجم است (اردو) پچیس لاکہ کو
اہل عجم پنج کرور کہتے ہین۔ مذکر۔

**پنجکوہہ** اصطلاح ۔ بقول ناصری وانند
سپاہی کہ پنج فوج داشتہ باشد کہ بعربی آن را
خمیس گویند! اوّل مقدمہ و بعد قلب و میمنہ
و میسرہ و ساقہ و ظاہر است کہ ہمین ترکیب در
ترکی نام دارند یعنی مقدمہ را ہراوّل و قلب
را قول و میمنہ را جرانغار و میسرہ را برانغار
و ساقہ را چنداول خوانند و کوہہ بمعنی کوہ و
حملہ و موج بزرگ و سیلاب آمدہ و ہمہ مناسب الحال
**مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترکیبی پنج کوہ دارند
و کنایہ باشد از مجموعہ جمعیتی و فوجی کہ پنج تقسیم
بالا دارد (اردو) فارسیون نے پنجکوہہ اس
مجموعہ فوج کو کہا ہے جس مین مقدمہ ۔ قلب
میمنہ میسرہ اور ساقہ ہو ۔ مذکر

**پنجگاہ** اصطلاح ۔ بقول بحر وانند و غیاث
(۱) اوقات نماز پنجگانہ و (۲) نام پردۂ موسیقی
و (۳) حواس خمسہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی
لفظی این پنج وقت است و مجازاً بمعنی اوّل
مستعمل و معنی دوم ہم کنایہ کہ پردۂ موسیقی
مخصوص در پنج وقت نواختہ می شود حالانکہ
دیگر پردہ ہا مخصوص ہر یک وقت است و
معنی سوم ہم مجاز و استعارہ (اردو) (۱)
پنجوقتہ نماز کے اوقات ۔ مذکر (۲) ایک خاص
راگ کا نام جو پانچ وقتون مین بجایا یا گایا جاتا
ہے ۔ مذکر (۳) حواس خمسہ ۔ مذکر

**پنج گشت** اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ
غیاث بفتح اوّل و ضم کاف فارسی نباتیست
کہ ہندی سنبھالو گویند صاحب غیاث این
را بحوالہ برہان نوشت و صاحب برہان ذکر
(پنج انگشت) کردہ و مخفف این (پنجنگشت)
بحذف الف ہم آمدہ و لیکن بحذف نون دوم
لغتی نہ نوشت **مؤلف** عرض کند کہ ہمین نیست
کہ ہمان (پنجنگشت) را کاتبین بدین صورت
آوردہ باشند کہ صاحب محیط ہم بر (پنجنگشت)
ترجمہ ہندی آن سنبہالو گفتہ و ناصر [illegible]

برادرتند و اثلق کردہ ایم (اردو) سنبھالو بقول آصفیہ ہندی۔ مذکر۔ ایک درخت کا نام جس کے پتّے آدمی کے پنجے سے مشابہ ہوتے ہیں (دیکھو ارتند و اثلق)

**پنج گنج** اصطلاح۔ بقول برہان با کاف فارسی بروزن (پنج پنج) (۱) کنایہ از حواس خمسہ کہ سامعہ و باصرہ و ذائقہ و لامسہ و شامہ باشد و (۲) صلوۃ خمس را نیز گویند کہ نماز پنجوقت است صاحبان بحر و رشیدی و جامع و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند و بہار بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳) کتابی معروف در علم صرف و (۴) کنایہ از خمسۂ نظامی۔ خان آرزو در سراج ورای ہر دو معنی اوّل الذکر ذکر معنی چہارم ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہر چہار معنی موافق قیاس (اردو) (۱) حواس خمسہ۔ مذکر۔ (۲) پنجوقتہ نماز۔ مؤنث (۳) ایک کتاب صرف میں پنج گنج کے نام سے مشہور ہے مؤنث اور نیز (۴) خمسۂ نظامی کا عرف بھی یہی ہے۔ مذکر۔

**پنجم** بقول بہار و انند بضم جیم عدد پنج (خواجہ نظامی ص) دہم چہار چیزش گر ای پنجم اندر پو سبز بادگی تعریف انجم اند **مؤلف** عرض کند کہ میم تخصیص بر پنج زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ۔ (اردو) پانچواں۔ پنجم بھی اردو میں مستعمل ہے

**پنجم رواق** اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید و رشیدی و (جہانگیری در ملحقات) و سراج کنایہ از آسمان پنجم کہ فلک مریخ باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) پانچواں آسمان جس پر مریخ ہے۔ مذکر

**پنجنگشت** مخفف پہان پنج انگشت کہ گذشت بحذف الف (اردو) دیکھو پنج انگشت۔

**پنج نوبت** اصطلاح۔ بقول (جہانگیری در ملحقات) (۱) معروف یعنی آنچہ در پنج وقت ہر شب و روز بر در ملوک و سلاطین زنند۔ (نظامی ص) زدہ در موکب سلطان سوارش

پ نوبت پنجنوبت چار یارش بود (۲) کنایہ
است از دہل و دمامہ و طبل و کوس و کرنا
ہم کہ در ہنگام جنگ و شادی بر در سلاطین
زنند (ولہ) در آورند مرغان دہل ساز
سحر گہ پنج نوبت را بہ آواز بہار ذکر معنی اول
گوید کہ این از عہد سلطان سنجر مقرر شد و پیش
ازین سہ نوبت می زدند بدین معنی حقیقت
است و نیز عبارت از ان چیز کہ سبب اعلام
است در شادی چون دہل و دمامہ و طنبک و نای
و طاس **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول ہمان
نوبت پنجوقتہ و معنی دوم ہمان ساز و نوای پنجگانہ
حقیقۃً سر دو یکی است (اردو) (۱) پانچ وقت
کی نوبت جو بادشاہون اور امیرون کی ڈیوڑھی
پر بجائی جاتی ہے۔ مؤنث۔ (۲) پنجنوبت جو
پانچ سازون پر شامل ہے۔ خوشی اور جنگ
کے وقت بھی بطور خاص بجاتے ہین۔ مؤنث۔

**پنج نوبت پناہ** صراحت کامل بر پنج نوبت
شاہ می آید و صحیح ہمین است و آن تصحیف مطبع
بمعنی پناہ گیرندہ بصلوۃ خمسہ۔ اسم فاعل ترکیبی
(اردو) دیکھو پنج نوبت شاہ۔

**پنج نوبت زدن** مصدر اصطلاحی بقول
سحر وانند و غیاث اظہار جاہ و سلطنت کردن
**مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و
کنایہ (اردو) جاہ و سلطنت کا اظہار کرنا۔

**پنج نوبت شاہ** اصطلاح۔ بقول مؤید مطبوعہ
مطبع نولکشور بحوالہ قنیہ ای پناہ گیرندہ بصلوۃ
خمسہ و در دیگر نسخ قلمی مؤید (پنج نوبت پناہ)
نوشتہ کہ بجایش مذکور شد و شک نیست کہ
این تصحیف مطبع باشد ذکر این پسندیدیم تا کہ
تحقیق جویان در غلط نیفتند اسم فاعل ترکیبی
است **مؤلف** عرض کند کہ (پنج نوبت)
بمعنی نماز پنجوقتہ گذشت (اردو) پنجوقتہ نماز
سے پناہ لینے والا۔

**پنج نوش** اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بر وزن

**پنج نوش** (۱) معجونی باشد مرکب از پنج چیز که بجهت تقویت دل خورند و معرب آن فنجنوش است۔ صاحب بحر می فرماید که (۲) بمعنی حواس خمسۂ ظاهری و باطنی هم۔ صاحب جهانگیری برذکر معنی اوّل قائل (خاقانی ؎) درچارسوی ششدر درآثار راه ذوق چو دل را به پنج نوش سلامت کنی دوا چو مخنّث بیاد که (پنجنوش سلامت) می آید ولیکن صاحب جهانگیری۔ سلامت را داخل اصطلاح نشمرده و صاحب سروری هم خیالش و خان آرزو و سراج هم این را آورده‌اند مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد و معنی دوم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم که معاصرین عجم و محققین دیگر ازین ساکت اند (اردو) (۱) پنجنوش ایک معجون کا نام ہے جو تقویت دل کے لئے بنائی جاتی ہے۔ مؤنث (۲) حواس خمسہ مذکر

**پنج نوش سلامت** اصطلاح۔ بقول مؤید و (جهانگیری در ملحقات) (۱) حواس خمسۂ باطن صاحب بحر ذکر معنی بالا کرده گوید که (۲) بمعنی پنجنوش هم که گذشت مؤلف عرض کند که سند این از خاقانی به پنجنوش گذشت و ما آن را متعلق به معنی اوّل اینجا نیم و معنی دوم را بدون سند تسلیم نکنیم که دیگر محققین و معاصرین عجم ازین ساکت اند ما هم می خواهد که اضافت سلامت متعلق معنی اوّل است و کنایه ایست لطیف (اردو) (۱) حواس خمسہ باطنی۔ مذکر (۲) دیکھو پنجنوش۔

**پنج و چهار** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث (۱) کنایه از فلک و (۲) پنج حواس و چهار طبع مؤلف عرض کند که ما این را در غیاث نیافتیم و معنی اوّل را اشاره دانیم که مجموعۂ هر دو نُه باشد و افلاک را هم نُه گفته اند (اردو) (۱) دیکھو آسمان۔ مذکر (۲) حواس خمسہ اور طبائع اربعہ یعنی حرارت۔ برودت۔ رطوبت۔ یبوست۔

**پنج و شش و هفت و چهار** اصطلاح۔ بقول بحر و انند و مؤید پنج حس و شش جهت و

هفت کوکب وچهار طبع مؤلف عرض کند که مؤخر
قیاس است واشارهٔ وسند استعمال این از نظر ما
نگذشت باعتبار صاحب تسلیم کنیم که معتبر است
مؤید است (اردو) حواس خمسه. مذکر. شش
جهت. مؤنث. سبعه سیاره. مذکر. چهار طبع. مؤنث.

**پنجه** مستعمل برهان بفتح اول وخفای آخر بروزن گنجه (۱) معروف که پنج انگشت با کف دست
باشد از انسان وحیوانات مذکر و(۲) قسمی
را نیز گویند که جمعی دست یکدیگر را گرفته باهم رقص
کنند ومعرب آن فنزج و(۳) گلوله های سنگ
باشد که دیده بانان برای جنگ نگاه دارند و(۴)
سنگ منجنیق را نیز گویند و(۵) سنگی که از کشتی
بکشتی خصم اندازند و(۶) گیاهی که بر درخت
پیچد وآن را عشقه خوانند وباین معنی بکسر اول
هم آمده وبفتح اول وظهور آخر (۷) مخفف پنجاه
که عدد معلوم است و(۸) ماهی و(۹) دام
وقلاب وشست ماهی هم چه ماهی باعتبار نون
که حرفیت از حروف تهجی وشست ماهی باعتبار
پنجه که بحسب عدد شصت است. صاحب جهانگیری
بر معنی دوم قانع. صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید
که (۱۰) بضم اول بروزن غنچه بمعنی پیشانی است
(پنجه بند) پیشانی بند است که بعربی عصابه نامند وازین
صاحب جامع بترک معنی سوم ودهم ذکر دیگر همه
معانی کند. صاحب رشیدی بر معنی دوم قناعت
فرموده می فرماید که این را پنجره هم خوانند. بهار
بذکر معنی اول گوید که تیغ آزما. خونین. سیمین. شمشیر
افکن. گیرا. مرد افگن. نگارین از صفات اوست
خان آرزو در سراج بذکر همه معانی بالا نسبت معنی
سوم وچهارم وپنجم می فرماید که بمعنی سنگی که مطلق
بکار جنگ می آید وبمعنی عشق پیچه بیای مجهول فارسی
واین مشتق از پیچیدن ونسبت معنی دهم گوید که
اغلب که بیای مجهول وجیم فارسی بود اما می تواند
که بدین معنی قریب بود بمعنی هندی. مؤلف عرض
می دهد که بمعنی اول ماهی نسبت بلفظ پنج زیاده کرده اند

وبمعنی دوم استعاره که در رقص خاص دست بدست و پنجه به پنجه می باشند و بمعنی سوم و چهارم و پنجم ہم استعاره که مجاز آہنگ مقابله را پنجه گفتند که بر مقابل بوسیله پنجه می اندازند و بمعنی ششم ہم استعاره که عشق پیچه درخت را می پیچد چنانکه پنجه انسان دست دیگری را و بمعنی ہفتم مخفف پنجاه بحذف الف و بمعنی ہشتم ماہی را ازین پنجه نام کردند که با پیه ماہی خود وش بهیئت مجموعی پنجه را ماند و این ہم استعاره و بمعنی نہم ہم استعاره که قلاب شست ماہیگیر ہم در گرفتن ماہی کاری کند که پنجه انسان کند و بمعنی دہم باعتبار صاحب ناصری که محقق اہل زبان است مبدل پنچه دانیم که بجیم فارسی می آید چنانکه کاچ و کاج ۲ اسناد در ملحقات می آید (اردو) (۱) پنجه - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - ہاتھ یا پاؤں کی پانچوں انگلیاں ہتھیلی سمیت (۲) ایک قسم کا ناچ جو اہل ولایت دوسرے کے ہاتھ میں ہاتھ دیکر ناچتے ہیں - مذکر (۳) پتھر جو پھینکنے والے حفاظت اور بقا کے لیے جمع رکھتے ہیں - مذکر (۴) وہ پتھر جو گوپھن کے ذریعہ سے پھینکتے ہیں - مذکر (۵) وہ پتھر جو دشمن کی کشتی ڈبونے کے لیے اپنی کشتی سے اوس پر ڈالدیتے ہیں - مذکر (۶) عشق پیچہ (دیکھو اوسکی جگہ) (۷) پچاس - اسم عدد مذکر (۸) مچھلی - مونث - (۹) مچھلی کی گلگل یعنی پشت یا جالا - مذکر - جس سے مچھلی پکڑی جاتی ہے (۱۰) دیکھو پنشا - مونث -

**پنجۂ آفتاب** اصطلاح - بقول صاحب بحر عجم (۱) خطوط شعاعی - بہار گوید که (۲) آفتاب را بنابر خطوط شعاعی که ما نا بانگشت است و مشابہت تمام بپنجه دارد لہذا پنجۂ آفتاب گویند صاحب انند نقل نگار بہار - مؤلف عرض کند که قوت تعریف ندارد که طرز بیانش معنی دوم پیدا کرد و اسلاف فارسیان آفتاب را پنجۂ آفتاب نمی گویند بلکه پنجۂ آفتاب خطوط شعاعی آفتاب را نام است بر سبیل کنایه که خطوط شعاعی انگشتان

(صفحہ ۸۲۳۴) میں لفظ پشتان غلطی سے پشت لکھا گیا - درست کر لیا جائے (ختم شد جلد ۱۴)